კავკასიოლოგთა III საერთაშორისო კონგრესი ეძღვნება

კავკასიურ ენათა კათედრის დაარსების 80 წლისთავს

III INTERNATIONAL CONGRESS OF CAUCASIOLOGISTS

Dedicated to the 80th anniversary of the foundation of the department of Caucasian languages

III МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНГРЕСС КАВКАЗОВЕДОВ

Посвящается 80-летию со дня основания кафедры Кавказских языков

Tbilisi Ivane Javakhishvili State University
Faculty of Humanities Institute of Caucasiology

Arnold Chikobava Institute of Linguistics

Институт кавказоведения факультета гуманитарных
наук Тбилисского государственного университета
им. Иванэ Джавахишвили

Институт языкознания им. Арнольда Чикобава

Proceetings

of III International Congress of Caucasiologists

Материалы

III международного конгресса кавказоведов

Tbilisi 2013 Тбилиси

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
კავკასიოლოგიის ინსტიტუტი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

კავკასიოლოგთა
III საერთაშორისო კონგრესის
მასალები

თბილისის
უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

სარედაქციო კოლეგია: რ. აბაშია, ნ. აბესაძე, ლ. აზმაიფარაშვილი (პასუხისმგებელი მდივანი), ც. ბარამიძე (მთავარი რედაქტორი), მ. თეთრაძე, რ. ფარეულიძე (რედაქტორი), რ. ჯანაშია

Editorial Board: R. Abashia, N. Abesadze, L. Azmaiparashvili (Associated editor), Ts. Baramidze (Editor-in-chief), M. Tetradze, R. Janashia, R. Pareulidze (Editor)

Редакционная коллегия: Р. Абашиа, Н. Абесадзе, Л. Азмайпарашвили (ответственный секретарь), Ц. Барамидзе (главный редактор), Р. Джанашиа, М. Тетрадзе, Р. Пареулидзе (редактор)

ავტორთა სტილი დაცულია
The authors' style is retained
Стиль авторов соблюдён

პროექტი (№25/22) განხორციელდა
შოთა რუსთაველის ეროვნული
სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2013

ISBN 978-9941-13-309-1

რ. ა ბ ა შ ი ა (თბილისი)

კავკასიის უძველეს ეთნოტოპონიმთა წარმოების ისტორიიდან. III

მოხსენებაში წარმოდგენილია კავკასიურ ეთნოტოპონიმიკაში ფართოდ გავრცელებული ***-ბ*** სუფიქსის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ანალიზი (იხ. ავტორის Из истории образования древнейших этнотопонимов Кавказа. I, ჟურნალი "Caucazica", №6-7, გვ. 3-8, თბ., 2003; აგრეთვე: კავკასიის უძველეს ეთნოტოპონიმთა წარმოების ისტორიიდან. II, კრებული „ქართული ონომასტიკონი", II, გვ. 40-48, თბ., 2004). ამ სუფიქსს გამოყოფენ ისეთ უძველეს ეთნონიმებსა და ტოპონიმებში, როგორებიცაა: *დიაო-**ბ**-ი, კოლ-**ბ**-ი, მეს-**ბ**-ი, ჯავა-**ბ**-ი, ჰენიო-**ბ**-ი, აფ-**ბ**-აზი, ვიტერუ-**ბ**-ი, ერია-**ბ**-ი, გულუთა-**ბ**-ი* და სხვა.

ძვ. წ.აღ.-ით XII საუკუნის ასურულ წერილობით წყაროებსა და IX-VIII საუკუნეების ურარტულ-ლურსმულ წარწერებში მოხსენიებული სახელები - დაიაენი (Daiani /Daiaeni), დიაოხი (Diau(e)ḫi), კულხა/კილხი (Qulḫa/qilḫi)... ბუნებრივია, რომ მეცნიერებმა ძველ ბერძნულ წყაროებში დამოწმებულ ქართველური ტომების აღმნიშვნელ ეთნონიმებსა და ტოპონიმებს დაუკავშირეს: ტაოხი (Taoxoi), კოლხი (Kolxoi/kolxis); შდრ.: ტაო, კოლა. ამ მაგალითების საფუძველზე **-ხ** სუფიქსი გამოიყოფა სხვა სატომო სახელწოდებებშიც: მეს-**ხ**-ი *(მესეხ/მეშეხ, მუსკი/მუშკი, მოსხი* ...), ჯავა-**ხ**-ი (ურარტული წარწერების ზაბახა (Zabaḫae), თუმცა ამ სახელთათვის ამოსავალი ფუძე (***-ბ*** სუფიქსის გარეშე) წერილობით წყაროებში არა ჩანს და მხოლოდ ეტიმოლოგიის დონეზე ხდება ***-ბ*** ფორმანტის გამოყოფა.

ამ სუფიქსის წარმომავლობის შესახებ ცალსახა პასუხი არ არსებობს.

ნ. მარი ***-ბ*** სუფიქსს სომხურ მრავლობითობის ფორმანტთან აიგივებდა. შემდეგ მან თავისი მოსაზრება განაზოგადა და ეს სუფიქსი იაფეტურ ენათა საერთო კუთვნილებად გამოაცხადა. ივ.ჯავახიშვილის მოსაზრებით კი ეს სუფიქსი ქართული ეთნიკური სახელების ფორმანტია: *მუსკი* ანუ *მუშკი* ბიბლიაში (დაბადებაში) იწოდება *მეშეხ*-ად; ბერძენი ისტორიკოსები კი მათ VI საუკუნიდან მოყოლებული *მოსხებსა (მოსხოი)* და *მესხებს (მესხოი)* ეძახიან.

საგანგებოდ ეხება ამ ტერმინს ს.ჯანაშია, რომელმაც აფხაზურ-ადიღურ ენათა ჩვენების საფუძველზე წარმოადგინა ფონემური შესატყვისობა ჩერქეზული ***-ბ*** და აფხაზურ ***-ჟ***-ს შორის. ***-ჟ (-ჟუა)*** სუფიქსი კი აფხაზურში მრავლობითობის ფორმანტია და სატომო სახელებსაც აწარმოებს.

გ. მელიქიშვილის შეხედულებით, ***-ბ*** ფორმანტი ხურიტულ-ურარტული ენობრივი კუთვნილებისაა.

-ბ ფორმანტის ეკვივალენტად სხვადასხვა ენაში და სხვადასხვა ქრონოლოგიურ საფეხურზე (პროტო ხეთების დროიდან მოყოლებული დღემდე) წარმოდგენილია: *-კ, -ქ, -გ* (სხვადასხვა გახმოვანებით) სუფიქსები. როგორც ვხედავთ, საანალიზო ფორმანტის რეფლექსთა ვარიაცია მრავალფეროვანია. მრავალფეროვნებას არა მხოლოდ ფონეტიკური ცვლილებები უდევს საფუძვლად, არამედ სხვადასხვა ენობრივი გარემოც: ბერძნულში, ბალკანურ-თრაკიულ სამყაროში ძირითადად *-ბ* და *-კ* ვარიაციაა წარმოდგენილი, სემიტურენოვან სამყაროში (ასურული, არაბული) *-ქ* და *-გ,* სომხურში *-ქ,* აფხაზურ-ადიღურ ენებში *-ბ* და *-ქ,* ქართველურ ენათა ჩვენებით კი ოდენ *-ბ* სუფიქსი გვაქვს (ფუძეს შეხორცებული ელემენტის სახით). ვფიქრობ, რომ ამ მხრივ გამონაკლისს არც ნახურ-დაღესტნური ენები წარმოადგენს. უფრო მეტიც, ამ ენებში ეს ფორმანტი დღესაც მოქმედი, ფუნქციური სუფიქსია - ძირითადად ლოკატიური (ადგილობითი) ბრუნვის ნიშანი, ზოგ ენაში კი, ამავე დროს, მრავლობითობის აღმნიშვნელიცაა (ანდიურში, უდიურში). ამასთანავე, დაღესტნის იბერიულ-კავკასიურ ენათა უმრავლესობა ამ სუფიქსს წარმოგვიდგენს არა მხოლოდ როგორც ლოკატიური ბრუნვის ნიშანს (თუმცა ეს ფუნქციაა მისთვის ამოსავალი), არამედ - ტოპონიმთა მაწარმოებლადაც: *ხუნზ-ა-ჲ, ბოლ-ი-ჲ, ბაყ-ლ-უ-ჲ, მოჰ-ო-ჲ, ჭო-ჲ...*

ნახურ-დაღესტნურ ენებში სწორედ ლოკატიური (ადგილობითი, თანდებულიანი) ბრუნვის ნიშნებია გამოყენებული ტოპონიმთა მაწარმოებლად და ეს ნიშნები სათანადო აფიქსთა დართვით წარმოებულ ეთნონიმებშიც, სატომო და წარმომავლობის სახელებში გადაჰყვება. ადგილობით ბრუნვათა ნიშნები წარმოშობით, ძირითადად, თანდებულებია (ზოგ ენაში ზმნიზედაა). ეს ნახურ-დაღესტნურ ენათა დღევანდელი ვითარების მიხედვითაც თვალსაჩინოა.

ნახურ ენებში *-ბ* ფორმანტი დასტურდება როგორც ლოკატიურ, ისე ძირითად ბრუნვებთანაც (ვინაიდან ადგილობითისათვის საყრდენია რომელიმე ძირითადი ბრუნვა, საიდანაც გადმოჰყვება ეს ფორმანტი) და რთულ თანდებულებში.

დაღესტნურ ენებში ის არამხოლოდ ადგილობითი ბრუნვის ფორმანტია, არამედ გვხვდება დამოუკიდებლადაც, როგორც თანდებული ან ზმნიზედა.

დაღესტნურ ენათა უმრავლესობა განარჩევს *-ბ* ფორმანტს (ან მის *-ჲ, -ჰ, -ჭ* ეკვივალენტებს) სწორედ ადგილობით (ლოკატიურ) ბრუნვათა წყების ნიშნად. როგორც მოსალოდნელი იყო, *-ბ* ფორმანტი დასტურდება ელატიურ (გამოსვლით, დაშორებით) ბრუნვაში, ვინაიდან ეს ბრუნვა საყრდენია ადგილის (წარმომავლობის) სახელთა საწარმოებლად. ამასთანავე, საკუთრივ ლოკატიური ბრუნვის ნიშანი გამოყენებულია ჯერ ტოპონიმთა, ხოლო ტოპონიმთა მეშვეობით - ეთნონიმთა, სატომო და წარმომავლობის სახელთა საწარმოებლადაც.

დაღესტნურ ენებში ადგილობით ბრუნვათა *-ბ // -ჲ* ფორმანტის ფონემური და ფუნქციურ-მორფოლოგიური შესატყვისობის მიხედვით გამოვლენილი საერთო ნიშნები ამ ფორმანტის დაშვებას გვავარაუდებინებს საერთო დაღესტნური ფუძე-ენის დონეზე. მეორე მხრივ, *-ბ* არქეტიპი ჩანს ამოსავალი ნახურ-დაღესტნური ფუძე-ენის დონეზეც.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შესაძლებელია ნახურ-დაღესტნურ ენათა საერთო *-ბ* ფორმანტს ქართველურ ენებშიც დაეძებნოს ფონემური და ფუნქციურ-მორფოლოგიური ეკვივალენტი. კერძოდ, ამ მხრივ ჩვენს ყურადღებას იქცევს ზანურში (მეგრულ-ჭანურში) დადასტურებული *-ბ* ფორმანტი (თანდებული) და სვანურში გავრცელებული *-ბა ნ/- ხენ* თანდებული. ზანურში *-ბ* ფორმანტი ნახურ-დაღესტნურ ენათა მსგავსად თანდებულიან ბრუნვებს ახლავს: *გვალა/გოლა* „მთა“ **გვალა-შა** „მთაში; მთისკენ“ *გვალა-შა-ბ* „მთამდე“ *გვალა-შა-ბ-იან-ი* „ვინც/რაც მთიდანაა, ზედმიწევნით, მთამდელია“.

სვანურ ენაშიც *-ბან/-ხენ* ნახურ-დაღესტნურ ენათა სათანადო თანდებულების მსგავს ფუნქციასა და მნიშვნელობას გვიჩვენებს. *ლახუ* „მთა“ *ლახუ-ბან* (ბ.-ზემ. დიალექტი), *ლახუ-ხენ* (ბ.-ქვემ. დიალექტი) „მთიდან“.

საანალიზო ფორმანტ-თანდებულის ეკვივალენტთა ჩამოყალიბებისა და განაწილების გზა იბერიულ-კავკასიურ ენებში გადამოწმებულ ისტორიულ-შედარებით ანალიზს მოითხოვს. მხოლოდ ამის შემდგომ მივიღებთ დამაჯერებელ დასკვნას, თუმცა ჯერჯერობით მოძიებული მასალითაც შესაძლებელი ჩანს საერთო იბერიულ-კავკასიური ელემენტის (ამ შემთხვევაში *-ბ* ფორმანტ-თანდებულის) გამოვლენა, რომელიც წინა აზიასა და კავკასიაში უძველესი დროიდან ცნობილმა ეთნოტოპონიმებმაც შემოგვინახეს.

ფ. ა ნ თ ა ძ ე - მ ა ლ ა შ ხ ი ა (თბილისი)

ქართულში ნასესხებ სპარსულ ანთროპონიმთა არაენობრივი ასპექტისათვის

ანთროპონიმული ლექსიკა ის შრეა, სადაც ძალზე მკაფიოდ ჩანს ირანულ-ქართველურ ენობრივ ურთიერთობათა კვალი ირანულ და ქართველურ ენათა ისტორიის სხვადასხვა ქრონოლოგიურ ეტაპზე. პირის ირანული სახელები, როგორც საშუალო და ახალი სპარსული, ასევე ოსური წარმომავლობისა ოდითგანვე მკვიდრდებოდა ქართულ ონომასტიკონში. ეს ნასესხობები კარგადაა შესწავლილი ქართველ ირანისტთა მიერ როგორც საენათმეცნიერო, ასევე ზოგადფილოლოგიური კუთხით.

ჩვენ ყურადღებას ქართულში ახალი სპარსულიდან შემოსულ ანთროპონიმებს მივაპყრობთ, როგორც საგულისხმო არაენობრივ ინფორმაციის მატარებლებს, რამდენადაც მათ სესხებასა და გავრცელებას, უშუალოდ ზეპირმეტყველებით და სამწერლობო ურთიერთობათა გარდა, ხელს უწყობდა ისტორიულ-კულტურული და გარკვეულწილად მსოფლმხედველობითი ფაქტორებიც.

ქართულად ნათარგმნი სპარსული სალიტერატურო ძეგლები ხშირად ხდებოდა ახალი სპარსული ფორმით წარმოდგენილი წმინდა ირანული წარმომავლობის პირის საკუთარ სახელთა გავრცელებისა და დამკვიდრების ერთ-ერთი ძირითადი წყარო.

შუა საუკუნეებში აქტიურად ითარგმნებოდა სპარსული მწერლობის შესანიშნავი ნიმუშები, თუმცა მოქმედებდა ჟანრობრივი შერჩევითობის პრინციპი, რომლის თანახმად, იმ ეპოქის ქართველი მთარგმნელები უგულებელყოფდნენ ლირიკას. სპარსელ ავტორთა მიბაძვით იწერებოდა აღმოსავლურ სიუჟეტებზე აგებული პოემები ან ამგვარი ქმნილებები თავისუფლად ითარგმნებოდა სპარსულიდან. ქართული ვერსიები მხატვრული ღირსებით ხშირად არ ჩამოუვარდებოდა სპარსულ ორიგინალს.

აღსანიშნავია ერთი სპეციფიკური გარემოებაც – ქართველთა შორის განსაკუთრებული პოპულარობით ის ნაწარმოებები სარგებლობდა, სადაც ისლამამდელი ირანის რეალიები იყო წარმოდგენილი. ამგვარ ნაწარმოებებზე შეჩერებით ქართველობა თითქოს თავს არიდებდა იმ ეპოქისა და ვითარებისათვის მეტად აქტუალურ და მტკივნეულ სარწმუნოებრივ დაპირისპირებას და ყურადღებას ყველა რელიგიურ-კულტურული კონტექსტისათვის მნიშვნელოვან საერო თემატიკას მიაპყრობდა. თანაც **ისლამამდელი** ირანის შესახებ დაწერილ ნაწარმოებებში იგრძნობოდა პატრიოტული ნოსტალგია იმ ძველი ირანის მიმართ, რომელიც მათ ავტორთა წარმოსახვაში თუ არსებობდა, ბუნებრივია, ეს განწყობები ახლობელი და გასაგები იყო სახელმწიფოებრივ გადარჩენასა და თვითმყოფადობის შენარჩუნებაზე ორიენტირებული ქართველებისათვის. ვფიქრობთ, ზემოთქმულის ფონზე ცხადი უნდა იყოს **ისლამური** ირანის პერიოდში ამდენი **არაისლამური** წმინდა ირანული წარმომავლობის ანთროპონიმის ქართულში შემოსვლის მიზეზები.

ყურადღებას იმსახურებს ასევე შემდეგი გარემოება – XI საუკუნიდან მოყოლებული, მას შემდეგ, რაც შეწყდა არაბულის უშუალო ურთიერთობა ქართულთან, არაბიზმები ქართულში ძირითადად სპარსულის მეშვეობით შემოდიოდა. ეს მეშვეობა არ მუშაობდა არაბული ანთროპონიმებისათვის, რომლებიც, მცირე გამონაკლისის გარდა, ქართულმა ცნობიერებამ აღიქვა და უკუაგდო როგორც მუსლიმური შინაარსის სემიოტიკური ერთეულები.

არაბული ანთროპონიმები მხოლოდ გამუსლიმებულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში დამკვიდრდა, სადაც არაბიზმთათვის შუამავალი ენის როლი თურქულმა იტვირთა. ზოგადქართული მასშტაბით არაბული სახელები არცთუ დიდი სიხშირით გვხვდება უკვე XIX-XX საუკუნეებში, მაგრამ ისინი არაა ისე გათავისებული, როგორც სპარსულ სახელთა დიდი ნაწილი.

სპარსულიდან გადმოქართულებულ ყველა მხატვრულ ნაწარმოებს პოპულარობით „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსიები აჭარბებდა. მუდმივად საომარ მდგომარეობაში მყოფი და „ვეფხისტყაოსნის“ ღირებულებებზე აღზრდილი ქართველების გემოვნებასთან ახლოს იდგა სპარსული საგმირო ეპოსის სულისკვეთება. საქართველოში „შაჰ-ნამეს“ პოპულარობას მის პერსონაჟთა სახელების გავრცელება და დამკვიდრებაც ადასტურებს. ახალი სპარსულიდან ქართულში შემოსულ ანთროპონიმთა უმეტესობა სწორედ „შაჰ-ნამედანაა“ ნასესხები.

„შაჰ-ნამეს“ პერსონაჟთა სახელებმა განსაკუთრებით ფართოდ მოიკიდა ფეხი ქართულ ფეოდალურ წრეებში, რადგან სწორედ ამ ფენის მხატვრული გემოვნება და გარკვეულწილად მსოფლმხედველობა ყალიბდებოდა სპარსული ლიტერატურის გავლენით. ამ საზოგადოებაში გადაეჯაჭვა ერთმანეთს ურთიერთსაპირისპირო განწყობები – დამოუკიდებლობისა და თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის თავგანწირული ბრძოლა და ამავდროულად სპარსული მხატვრული სიტყვის ენობრივ-ესთეტური ტყვეობის ზოგჯერ გაუპროტესტებელი განცდა.

სპარსულ სახელთა პოპულარობა გასცდა ერთი სოციუმის ფარგლებს და ზოგადქართულ ფენომენად იქცა. ამის ერთ-ერთი უტყუარი დასტური ნასესხებ სპარსულ სახელთა რეალიზებული პატრონიმული პოტენციალია, მათ საფუძველზე ათობით ქართული გვარია ნაწარმოები. ახალსპარსულიდან შემოსულ ანთროპონიმთა დიდი ნაწილი დღემდე აქტიურად ფუნქციონირებს ქართულ სინამდვილეში როგორც ნაშთი სპარსულ და ქართულ სამყაროთა ლინგვოკულტურული შეხლა-დიალოგისა.

ნ. ა ნ თ ე ლ ა ვ ა (თბილისი)

აფხაზური თეონიმის - „ა-ლგშკ˜გნტგრ“-ის - რაობისათვის

აფხაზური ხალხური რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით, ა-ლგშკ˜გნტგრ-ი ძაღლების მფარველი ღვთაებრივი ძალაა. მის სახელზე დიდმარხვის პირველ ორშაბათს, ე.წ. აჲთარნიჰვაში (ღვთაება აჲთარისადმი მიძღვნილ წეს-ჩვეულე-

ბათა რიგში) ლოცულობდნენ და ა-ლგშკ˜გნტგრ-ს ოჯახის კეთილდღეობის მოდარაჯე ძაღლების გამოგზავნას შესთხოვდნენ. გარდა ამისა, საძოვრებზე საქონლის გარეკვისა და უკან მობრუნების ჟამს ტყვარჩელის რაიონში ლაშკენდარის მთაზე მდებარე ქრისტიანული საკულტო კომპლექსის ნაშთების შორიახლოს მდგარი წმ. ხის (ურთხელის) ძირში აფხაზები აღნიშნულ ზებუნებრივ არსებას სადიდებელს აღუვლენდნენ და ერთ ქილა მაწონსა და ახალამოყვანილ ყველს სწირავდნენ. ხალხის რწმენით, ა-ლგშკ˜გნტგრ-ს დიდი ძალა და სიმარჯვე ჰქონდა, შეეძლო, წამიერი შეხედვით მოეკლა, ან დაედუმებინა ძაღლი, ან კიდევ უკურნებელი სენი შეეყარა მისთვის (ჯანაშია 1960: 44).

ლაშკენდარის მთაზე მდებარე ბაზილიკა განსაკუთრებით იმით არის საინტერესო, რომ ტაძრის დასავლეთის კარიბჭის თავზე ამოკვეთილია ერთმანეთის პირისპირ მდგარი მგლის/ძაღლის ორი ფიგურა (ტრაფში 1975: 184-186). ამ მხრივ ძეგლს ანალოგი არ ეძებნება, თუ არ ჩავთვლით ადრექრისტიანული ხანის ქართულ ტაძრების ზოომორფულ (არა მგელ-ძაღლების) გამოსახულებებს. როგორც ჩანს, ლაშკენდარის ბაზილიკაც ადრექრისტიანული ხანის ძეგლია და მასზე მგლის/ძაღლის გამოსახვა, რაც, ერთი შეხედვით, ქრისტიანულ სატაძრო ხუროთმოძღვრებაში ყოვლად დაუშვებელია, წარმართული ტრადიციისადმი ახალი მსოფლმხედველობის კომპრომისული დამოკიდებულების ანარეკლია და, ამდენად, რელიგიური სინკრეტიზმის უტყუარი ნივთიერი გამოვლენაა.

როგორც ამას ნოსტრატულ ენათა ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი მოწმობს, ძაღლის სახელწოდება მომდინარეობს მგლის (ჯერაც მოუშინაურებლის) აღმნიშვნელი გაცილებით ძველი ტერმინიდან (ილიჩ-სვიტიჩი 1971: 361). „ძაღლი/მგელი“ ტერმინების შედარებით არქაული ორმაგი მნიშვნელობა, მათი სინონიმურობა კარგად არის შესწავლილი ინდოევროპული [(მაგ., ოდინის ორი მგელი ეპოსში მის ძაღლებად იწოდებიან; შდრ. ძვ. ინგლ. Hellehundes „ჯოჯოხეთის ძაღლები“ და მისი გერმანული სინონიმი Helleuuark/Hellewolf “ჯო-

ჯოხეთის მგელი“; მვ. ირლ. Berserkir - მგლის ტყავმოცმული მეომრები, რომლებიც „ყეფენ, როგორც ძაღლები” და მრავალი სხვ. (ივანოვი 1975: 399)] და ქართული [მაგ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მორიგე ღმერთისა და სათემო ღვთაებების ხელქვეითი მგლები და ძაღლები - „იასაულნი“, „მწევარნი“, „ლაშქარნი“, ასევე შესაბამისი სვანური მონაცემები და სხვ. (ბარდაველიძე 1957: 47-48; 1960: 145-146)] მითოლოგიების საფუძველზე. სპეციალისტები მიიჩნევენ, რომ მგელ-ძაღლის ერთიანი სიმბოლო მითოლოგიაში მას შემდეგაც კი ინარჩუნებს მდგრადობას, როცა ენებში უკვე გამომუშავებულ იქნა ამ ცხოველების გაყოფილი აღნიშვნები (ივანოვი 1975: 399). ამიტომ აფხაზური ა-ლგშ˜გნტგრ-ის ქვეშ მგელ/ძაღლის პატრონი უნდა ვიგულისხმოთ.

ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად წარმართული მგელთა/ძაღლთა უფლის ფუნქციების განხორციელება ქრისტიანული წმინდანების კომპეტენცია ხდება. ასე, მაგალითად, აღმოსავლეთ სლავებში მგელთა პატრონად წმ. გიორგი (იური, ეგორი) ითვლება. მისი სახელობის დღესასწაულის კვირაძალზე მგელზე ამხედრებული წმინდანი თავს უყრის მგლებს და თითოეულს თავის წილ ნადავლს უნიშნავს (შდრ. მგელთა მფარველი ოსური ღვთაება თუთირი - წმ. თევდორე). ხალხურ წარმოდგენებში მგლები ხასიათდებიან, როგორც წმ. გიორგის ძაღლები (შდრ. რუს. „**волк – Юрова собака**“). მგლებს წმ. გიორგის ძაღლებად თვლიდნენ სამხრეთის სლავები (ბულგარელები, სერბები, ხორვატები, სლოვენები) და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ბოსნიის მკვიდრნი, ასევე ფინელები (გურა 1997: 132). ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართული (უპირატესად, სვანური) მასალა, რომლის მიხედვითაც მგლების მფარველად წმ. გიორგია მიჩნეული. ამასთან, ბალკანური, ფინური, ქართული და ოსური შესაბამისი მითოლოგიური გადმოცემები, მგლის კულტთან დაკავშირებული წესჩვეულებები („მგლის პირის შეკვრა“, „მგელთუქმეობა“, კალენდარული და ვერბალური აკრძალვები და სხვ.) და მათი სახელობის ხალხური დღეობები (შდრ. ბულგ. „ტუდოროვ დენ“, იუგოსლ. „ტუდორიცა“, ქართ. „თევდოროობა“, ოსური თუთირის დღეები, ასევე გიორგობის დღესასწაულები) იკონოგრაფიულად ცხენოსან, მეომრული ბუნების წმ. გიორგის და წმ. თევდორეს იდენტური ფუნქციებით წარმოაჩენს. როგორც ჩანს, წარმართული ღვთაებები, რომლებსაც ქრისტიანული წმინდანები ჩაენაცვლნენ, გენეტიკურად ტყუპი, ფართო აგრარული (სამესაქონლეო და სამიწათმოქმედო, ზოგადად ნაყოფიერების) ფუნქციებით აღჭურვილი ღვთაებები იყვნენ (ბრეგაძე 2005: 122-137). ზუსტად ამგვარად ხასიათდება აფხაზური შვიდწილოვანი (შვიდსახოვანი) ღვთაება აჲთარი, რომლის ერთ-ერთ იპოსტასს **ა-ლგშ˜გნტგრ**-ი წარმოადგენს და რომლის სახელობის სადღეობო რიტუალები ქართული თევდოროობისა და გიორგობის საწესჩვეულებო პრაქტიკის იდენტურია. აქვე უნდა ითქვას, რომ წმ. გიორგი და

წმ. თევდორე ასტრალური კალენდრის ერთი ციკლის შემკვრელებია: მათი სახელობის დღეებს უკავშირდება პლეადების გაუჩინარება-გამოჩენა. ამიტომ ისინი იმავდროულად ასტრალური ღვთაებებიც არიან [შდრ. ღვთაება აჲთარის სხვა იპოსტასები: ამრა („მზე“) და ამზა („მთვარე“)]. აუცილებელია ითქვას, რომ აფხაზური ღვთაება აჲთარი ყველა ნიშნით მეგრული ღვთაების, ჟინი ანთარის - „ზეციური ანთარის“ - იდენტურია („ზეციური“ აჲთარის ეპითეტიცაა) და აშკარად წმ. გიორგისა და წმ. თევდორე ტირონის კულტებს უკავშირდება, რაც, გარდა სხვა მონაცემებისა, კარგად ჩანს ეპითეტებში: „ბატონი გამარჯვებული“ (ჟინი ანთარი) და „აჲთარ ბატონი“ [შდრ. „აჲთარ ეთლარ/ათლარ“. აფხ. ეთლარ/ათლარ მომდინარეობს ოსური ტერმინიდან ალდარ „ბატონი“ (შდრ. აფხ. „ათლარ ჩოფა“)]. საკუთვრივ აფხაზური “აჲთარ“ ტერმინისათვის ამოსავალია მეგრული თეონიმი „ანთარი“, რომელიც, თავის მხრივ, ბერძნულიდან არის ნასესხები (ბერძ. Antarius „ამაღლებული“, „ამამაღლებელი“, შდრ. ლათ. Anterior, ius „წინამძღოლი“) და მეგრულში დამკვიდრებულია, როგორც წმ. გიორგის ეპითეტი. რამდენადაც აჲთარის შვიდი იპოსტასიდან ერთ-ერთია **ა-ლგშკ˜გნტგრ**-ი, როგორც ძაღლთა/მგელთა პატრონის - წმ. გიორგის - ემანაცია, ვთვლით, რომ ლაშკენდარის მთაზე არსებული ქრისტიანული ტაძარი, რომლის კარიბჭეს აღნიშნული ცხოველების გამოსახულება ამშვენებს, წმ. გიორგის სახელობისა უნდა ყოფილიყო.

ტერმინი „**ა-ლგშკ˜გნტგრ**“, მკვლევართა აზრით, შედგენილი სიტყვაა, რომლის პირველი სეგმენტია **ალა** „ძაღლი“, მეორე (**-შკ˜გნტგრ**) - გაუგებარია. თავის დროზე ჩვენ აღნიშნული ტერმინი კოლხური ენის მეგრული დიალექტის **ალიშკგნტგრ**-ს დავუკავშირეთ, ვთარგმნეთ, როგორც **„ალის კიტრი“,** რომლის სემანტიკურ შესატყვისად ქართული **„ალის ქარი“** მივიჩნიეთ (ანთელავა 2006: 6). საქმე ისაა, რომ მეგრული ხალხური წარმოდგენებისათვის დემონური არსება სახელით **ალი** უცნობია (ამ უკანასკნელის ფუნქციას მეგრულ მითოლოგიაში განსხვავებული სახელების მქონე დემონური ძალები ასრულებენ). ამიტომ ვთვლით, რომ ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი მეგრულში აფხაზური ენიდან არის ნასესხები, ხოლო საკუთვრივ აფხაზური **„ა-ლგშკ˜გნტგრ“**-ი „სამჭედლოს“ აღმნიშვნელი ქართული (სვანური) ხორონიმის - **ლაშკენდარის** (შდრ. მისი აფხაზური ფორმა **ლგშკ˜გნდგრ/ლგშკ˜გნტგრ**) აფხაზური ადაპტაციაა (დართული აქვს აფხაზურ ენაში სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი **ა-** პრეფიქსი). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ქართულ-კავკასიურ ტრადიციაში ტოპონიმის ქცევა ღვთაებისა თუ ზებუნებრივი ძალის სახელად ჩვეულებრივი მოვლენაა. შორს რომ არ წავიდეთ, ამაში შესაბამისი აფხაზური მონაცემებიც გვარწმუნებს. აფხაზთა შვიდი ძირითადი სალოცავიდან ხუთი, **ლგშკ˜გნდგრ/ლგშკ˜გნტგრ-ნგხას** (აფხ. ა-ნგხა - „ხატი, სალოცავი“) ჩათვლით, იმ ადგილის სახელწოდებას უკავშირდება, სადაც ქრისტიანული ტაძრებია დაფუძნებული

(თუმცა აფხაზები ეკლესიასთან ახლომდებარე წმინდა ხესთან ან ღვთაების საბრძანისად, საკრალურ სივრცედ მიჩნეულ ველზე ლოცულობდნენ და არა საკუთვრივ ტაძარში, რაც აფხაზური რელიგიური სინკრეტიზმისათვის დამახასიათებელი თავისებურებაა). ესენია: ღვთისმშობლის ეკლესია სოფ. ლიძავაში - **ლძაა-ნგხა**, ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი დიდრიფშის მთაზე - **დგდრგფშ-ნგხა**, ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია სოფ. ლიხნში - **ლგხ-ნგხა** და წმ. გიორგის ტაძარი სოფ. ილორში - **ელგრ/ილგრ-ნგხა**.

დაბოლოს, რამდენადაც აფხაზთა მონათესავე ხალხებში (აბაზებში, ადიღელებსა და უბიხებში) არც მგელ-ძაღლის კულტი და არც აჲთარის იდენტური ღვთაება არ ფიქსირდება, ამ უკანასკნელის (აჲთარის) და, ამდენად, ა-ლგშკ˘გნტგრ-ის თაყვანისცემა ქართულ გავლენად უნდა ჩაითვალოს.

ნ. ა ნ თ ე ლ ა ვ ა (თბილისი)

ლიკანთროპია ძველ ქართლში

„ქართლის ცხოვრების“ პირველი მატიანეს შემდგენლის, ლეონტი მროველის, მიხედვით, ქართლში მოსულმა ალექსანდრე მაკედონელმა „... პოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა, რემეთუ ცოლ-ქმრობისა და სიძვისათვის არა უჩნდა ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, მკუდარსა შესჭამდეს, ვითარცა მხეცნი და პირუტყვნი...“ (ქართლის ცხოვრება 1955: 17). თითქმის იდენტურ ცნობას გვაწვდის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ („ყოველსა ხორციელსა ჭამდეს და სამარე მათი არა იყო. მკუდარსა შეჭამდეს“. მოქცევაჲ ქართლისაჲ 1962: 81). ეს მონაცემები რომ იმჟამინდელი ქართლის ეთნიკურად ჭრელი მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილში რეალურად მოქმედ საწესჩვეულებო პრაქტიკას ასახავს, დასტურდება სომხეთში გავრცელებული ტრადიციიდანაც [„ჩრდილოელთა მსგავსად ჩვენშიც ჭამდნენ ლეშსა და მისთანებს. არტაშესის ხანაში ყოველივე ეს მოწესრიგდა“ (ხორენაცი 1984: 147). ჩრდილოელებში ქართლის მოსახლეობაც იგულისხმება]. აქვე უნდა ითქვას, რომ ჩვენთვის საინტერესო წეს-ჩვეულებას ქართული მატიანეები ადგილობრივ მკვიდრთა ერთ ნაწილს, ბუნთურქებს, მიაწერენ (ტერმინი „ბუნთურქი“ არის არა რომელიმე კონკრეტული ეთნიკური ჯგუფის აღმნიშვნელი ეთნონიმი, არამედ იმდროინდელი საზოგადოებისათვის მიუღებელი ტრადიციების მატარებელი, „ცხოველური“ ინსტიქტებით მცხოვრები სოციუმის აღმნიშვნელი

ზოგადი ცნება. შეიძლება ითქვას, რომ ბუნთურქი „პირველყოფილის“, „ველურის“ სინონიმია, რაც ტერმინის ლინგვისტური ანალიზითაც მტკიცდება).

ქართველ ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის აზრით, ზემოაღნიშნული ცნობა, დაფუძნებული ბერძნული წყაროს მონაცემზე, ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქის ქართლის მოსახლეობის სიველურის წარმოსაჩენად არის შეთხზული; მეორე ნაწილი კი, მიიჩნევს რა მკვდრის ჭამას „გვიანდელ მწერალ-გადამწერთა დამახინჯებად“, მას ქართლში მოსახლე მაზდეისტებს უკავშირებს. ელინისტური თუ უფრო ადრეული ხანის ქართლში, როგორც ჩანს, ნამდვილად ცხოვრობდნენ ზოროასტრული რელიგიის მიმდევრები, რომლებთანაც გავრცელებული უნდა ყოფილიყო ქორწინების ფორმა, ე.წ. „ხვაეტვადატა“ (საშ. სპარსული „ხვედოდა“), რაც ითვალისწინებდა ახლო ნათესავთა (და-ძმათა, მამა-შვილთა, დედა-შვილთა) შეუღლებას არამარტო სამეფო ოჯახის წევრებს, არამედ წარჩინებულთა, ღვთისმსახურთა და რიგით მეთემეთა შორისაც ძვ.წ. VI ს-დან ახ.წ. X ს-ის ჩათვლით [ამ პერიოდიდან შენარჩუნებულია მხოლოდ კროსკუზენური ქორწინება, რომელიც ირანში დღესაც შეუღლების სასურველ ფორმად ითვლება (ბოისი 2003: 90)]. ძნელი სათქმელია, ლეონტი მროველის ცნობაში ზოროასტრული ხვაეტვადატა იგულისხმება თუ პარალელურ კუზენებს (ძმების და დების შვილები) ან ჯვარედინ კუზენებს (ბიძაშვილ-მამიდაშვილები) - კროსკუზენებს - შორის ქორწინება. ქორწინების ეს უკანასკნელი ფორმები, არქაული ხანიდან გავრცელებული მსოფლიოს მრავალ ხალხში, თანაბრად იქნებოდა მიუღებელი და, ამდენად, ინცესტად აღქმული როგორც ქართველი მემატიანისთვის, ისე მისი ბერძნული წყაროს ავტორისთვის. მაგრამ თუკი „ქართლის ცხოვრებაში“ უცილობლად ოჯახის წევრთა შორის სიძვაზეა საუბარი, უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთი ინცესტური კავშირები საინიციაციო რიტუალების შემადგენელი ნაწილი იყო.

„მოქცევაას“ ცნობით, ბუნთურქებს მიცვალებულთა საფლავები არ გააჩნდათ („სამარე მათი არა იყო“), ე.ი. მისდევდნენ გარდაცვლილთა „ჰაერზე დამარხვას“, რასაც მხოლოდ ზოროასტრელებს ვერ მივაწერთ, რადგან ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში (და უფრო ადრეც) მკვდართა ასეთი დასაფლავება (ზოგან შემორჩენილი XX ს-ის დასაწყისამდეც კი) ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მთელ ევრაზიულ სივრცეში მოსახლე არამაზდეანი ხალხებისთვის, მათ შორის კავკასიელი ავტოქთონებისთვისაც. თვით ინდოარიელები გარდაცვლილთა გვამებს თავდაპირველად მიწაში მარხავდნენ, შემდეგ სულთა საიქიო ცხოვრებისა და მათი სხეულებრივად აღდგომის შესახებ წარმოდგენათა განვითარების კვალდაკვალ კრემაციაზე გადავიდნენ, ხოლო ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებიდან, ე.ი. ზოროასტრის გამოჩენამდე გაცილებით ადრე, ირანელებში ზემოაღნიშნული წესი მკვიდრდება. ამით, რა თქმა უნდა, არ გამოირიცხება,

მატიანეში დაცული იყოს ქართლის მოსახლეობის მაზდეისტური ნაწილის ჩვეულებაც, თუმცა საეჭვოა, რადგან აღნიშნულ მონაცემს უშუალოდ მოსდევს ცნობა „მკვდართა ჭამის“ თაობაზე, რაც, ვფიქრობთ, რეალურად არსებულ ვითარებას ასახავს და რაც ამ რელიგიის მიმდევართათვის ყოვლად დაუშვებლად ითვლებოდა. ავესტაში, კერძოდ, ვენდიდადის (ვიდევდადის) 74-ე ფარგარდში საგანგებოდ არის ხაზგასმული და დაგმობილი ის ფაქტი, რომ **KERESA** - ქურდები, ავარები (საუბარია მომთაბარე ჯგუფებზე და არა ბინადარ მაზდეანებზე), რომლებიც ღამღამობით საშოვრისთვის დაძრწიან, მიცვალებულთა გვამებითაც კი იკვებებიან.

მკვლევართა მიერ კარგად არის შესწავლილი ინდოევროპული ე.წ. მამაკაცთა კავშირები და მათი მოთო-რიტუალური სისტემა, რომელიც მგლის/ძაღლის კულტს ეფუძნება. რამდენადაც აღნიშნული კავშირების მფარველი ღვთაების იპოსტასს სწორედ ეს ცხოველები წარმოადგენდნენ, ჯგუფის წევრებიც მგელ-ძაღლებად ითვლებოდნენ. ახალგაზრდა მეომართა ინიციაცია ითვალისწინებდა მათ მაგიურ „გარდაქმნას“ მგლებად (რიტუალი ნარკოტიკული ან ალკოჰოლური საშუალებების გამოყენებით ხორციელდებოდა), რომლებსაც გარკვეული პერიოდი „მგლური“ წესებით უნდა ეცხოვრათ: ეთარეშათ, ექურდათ, ეყაჩაღათ და ა.შ. ირანულ ტექსტებში, მათ შორის ავესტაში, ხშირად იხსენიებიან „ორფეხა მგლები“ და **MAIRYO** – მამაკაცთა კავშირების მგლებად და ძაღლებად წოდებული ახალგაზდა წევრები (დენკარდში აღნიშნულია, რომ „ორფეხა მგლები გაცილებით მავნენი არიან, ვიდრე ოთხფეხანი“). სწორედ ამ „მგლებს“ მიეწერებათ რიტუალური თუ ექსტატიური ლიკანთროპია, რომელზედაც ვენდიდადის ზემოაღნიშნულ ფარგარდშია საუბარი [მირჩა ელიადე არ გამორიცხავს მამაკაცთა კავშირებში ნამდვილი კანიბალური ნადიმების არსებობის შესაძლებლობასაც (ელიადე 1991: 107)]. ვფიქრობთ, სწორედ ასეთ ჯგუფებს განეკუთვნებოდნენ ბუნთუურქები.

მაინც ვინ არიან ქართლში დამკვიდრებული ბუნთუურქები, რომლებიც მიცვალებულთა გვამებით იკვებებიან?

როგორც ცნობილია, ძვ. წ. VII ს-ში წინა აზიაში შეიჭრნენ სკვითთა რაზმები, რომელთა შორის ერთ-ერთის წინამძღოლად მეფე ასარხადონის (680-669 წწ.) ასურული წარწერაში დასახელებულია სკვითი **ISPAKAYA**. ყურადღებას იპყრობს აღნიშნული სახელის ეტიმოლოგია, რომელიც ირანულ **SPAKA** “ძაღლი“ ტერმინიდან მომდინარეობს. განსაკუთრებით საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ძვ. წ. I ათასწლეულის მცირე აზიის ხალხთა ფოლკლორში დაცულია ცნობა „უმამაცეს ძაღლთა“ (როგორც ჩანს, იგულისხმებიან მგლის/ძაღლის ტყავშემოცმული მეომრები, შდრ. ძვ. ირლ. **BERSERKIR**, ირან. **GURGSAR**, ასევე თრიალეთის თასის ტერიომორფული ფიგურები და სხვ.) მიერ კიმერიელთა განადგურების შესახებ.

ამასთან წერილობითი წყაროებიდან ცნობილია, რომ კიმერიელთა წინააღმდეგ ძირითად დამრტყმელ ძალას სწორედ სკვითები შეადგენდნენ (ჰეროდოტე, სტრაბონი). აქედან გამომდინარე, თვლიან, რომ წინა აზიაში შეჭრილ სკვითებში არსებობდა სამხედრო კულტი, გამოხატული მგლის - გაშმაგებული ძაღლის - თაყვანისცემაში (ივანჩიკი 1988: 39-40). არ არის გამორიცხული, რომ ქართლში დამკვიდრებული ბუნთურქები წინა აზიიდან მობრუნებული (მიდიის გავლით?) სკვითების ნაწილი ყოფილიყო [მათმა ძირითადმა ბირთვმა, გადაიარა რა კავკასია, ძვ.წ. VI-V სს-ში სამხრეთ ურალში დაიდო ბინა, რაც ნათლად ჩანს არქეოლოგიური მონაცემებიდან (გუცალოვი 2003: 56-62; 2005: 3546)].

ა. ა რ ა ბ უ ლ ი, ნ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

დაღესტნური წარმომავლობის ერთი ქართული გვარის შესახებ

ქართულ საგვარეულოთა შორის საკმაოდ მრავლად გვხვდება გვარები, რომლებიც -ელ სუფიქსით არის წარმოქმნილი. მითითებული სუფიქსის ძირითადი ფუნქცია წარმომავლობის ჩვენებაა და ამგვარი გვარების აგებულებიდანაც აშკარად ჩანს, რომ მათი უმეტესობა კონკრეტულ ტოპონიმთან არის დაკავშირებული.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთივე ტიპისაა იშვიათი ქართული გვარი _ ჩოთანელი, რომელიც საისტორიო წყაროებში დაფიქსირებულია, როგორც კახეთის სოფელ წინანდლის მკვიდრი საგვარეულო. XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედით დათარიღებულ კახეთის მოსახლეობის აღწერის დავთარში აღნიშნულია, რომ წინანდალში ცხოვრობდა "ჩოთანელი მღვდელი" თავისი ოჯახითურთ. XX საუკუნიდან ჩოთანელები – ჩოთალიშვილებად იწერებიან. 1995 წლის მდგომარეობით, ჩოთალიშვილთა საერთო რაოდენობა შეადგენდა 111 ადამიანს. ასეთი სიმცირის მიზეზი მისი "ახალგაზრდა ასაკია".

ახლა, რაც შეხება ჩოთანელთა გვარის აგებულება-წარმომავლობას: მის ფუძეს, ზემოთ მოყვანილი ანალოგიების მიხედვით, უნდა წარმოადგენდეს – ჩოთან-, რომელსაც დაერთვის –ელ სუფიქსი. -ელ დაბოლოება მიგვანიშნებს, რომ ამ გვარს საფუძვლად უნდა ედოს ადგილის სახელი; ე. ი. საძებარია ჩოთან-ადგილის სახელი, მაგრამ ასეთი ჟღერადობის ტოპონიმი კავკასიის ტერიტორიაზე არ გვხვდება.

ტოპონიმი „ჩოთანი" რეალურად არსებობს მთათა სისტემის – ტიან-შანის (ჩინურ ენაზე – "ციური მთები") დასავლეთ ნაწილში. ეს სახელი ეწოდება მაიდანტალის ქედზე მდებარე უმაღლეს მყინვარს. იგივე სახელწოდება აქვს ამ ქედზე მდებარე უღელტეხილს. აქვე დავსძენთ, რომ ფინურ-უგორული მოდგმის ხალხთა ოჯახის ფინურ ჯგუფში შემავალი ერთ-ერთი ერის,

კომელების ენაზე "ჩოთან" ნიშნავს "კოჭლს". ამ ფაქტზე დაყრდნობით, შეუძლებელია დადგინდეს რა კავშირი შეიძლება არსებობდეს ჩოთანელთა გვარსა და ტიან-შანის მყინვარ ჩოთანს, ანდა ფინურ-უგორული წარმომავლობის კომელ ხალხს შორის. ეს უფრო საკუთარ სახელთა უნებლიე დამთხვევას ჰგავს.

ზემოხსენებული საისტორიო წყაროებისა და ტოპონიმიის ჩვენებასთან ერთად, ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს, თუ რა საგვარეულო გადმოცემაა შემონახული თვით ჩოთანელთა გვარის შთამომავლებში ანუ ჩოთალიშვილთა შორის.

აწ განსვენებული აკად. მიხეილ ქურდიანი (1954-2010), დედით ჩოთალიშვილი, ხშირად იხსენებდა თავისი ნათესავებისაგან გაგონილ შემდეგ საგვარეულო გადმოცემას: *"ჩოთალიშვილთა ანუ ჩოთანელთა წინაპარი წინანდალში XVII საუკუნის მიწურულს დამკვიდრდა. წარმოშობით ის ყოფილა დაღესტნიდან, რომელიც ჩრდილოეთიდან უშუალოდ ესაზღვრება კახეთის რეგიონს. ყოველივე ეს კი ასე მომხდარა:* ზემოხსენებულ პერიოდში კახეთში ულაშქრია დაღესტნელთა ლაშქარს, რომელსაც მეთაუროზდა ალი-ბეგი, ძე ჩოფანისა. კახელებს უმარჯვიათ და მომხდური გაუბრუნებიათ. შეტაკებაში მძიმედ დაჭრილა ალი-ბეგის უმცროსი ვაჟი, რომელიც ტკივილისაგან გონდაკარგული, ბრძოლის ველზე დარჩენილა. ის იმდენად ვაჟკაცური გარეგნობის ჭაბუკი ყოფილა, რომ კახელებს მისი მოკვლა დანანებიათ და ხანგრძლივი მკურნალობის შემდეგ, ფეხზე დაუყენებიათ. ჭრილობაშეხორცებულ ახალგაზრდას სამშობლოში დაბრუნება აღარ მოუსურვებია. ქართველთა მასპინძლობით მოხიბლულს, მას ქრისტიანობა მიუღია, ცოლად თავისი მკურნალის ასული შეურთავს და წინანდალში დასახლებულა. მისმა შთამომავლებმა, თავიანთი წინაპრების, ჩოფანისა და ალი-ბეგის პატივსაცემად, გვარად აიღეს მათი სახელების გაერთიანებული ფორმა _ ჩოფან-ალი, რომელიც საბოლოოდ ჩამოყალიბდა, როგორც ჩოთან-ელი".

საინტერესოა, XVII საუკუნის დაღესტანში თუ არსებობდნენ ფეოდალები, სახელად – ჩოფანი და ალი-ბეგი? ყაზი-ყუმუხის საშამხლოს, რომელიც XI-XVII საუკუნეებში არსებობდა და XVI საუკუნეში უძლიერეს სახელმწიფოს წარმოადგენდა, კერძოდ, დაღესტნის სამხრეთ ნაწილთან ერთად, მოიცავდა თანამედროვე აზერბაიჯანის ჩრდილოეთს, თარღუს (ტარკის) საფეოდალოს და ჩეჩნეთის ნაწილსაც, სათავეში რამდენჯერმე ედგა შამხალი, სახელად **ჩოფანი.** მათ შორის იყვნენ: **ჩოფან იბნ ბუდაი** (მთავრობდა 1569-1574 წლებში), **სურხაი II იბნ ჩოფანი** (მთავრობდა 1605-1614 წლებში) და **ანდია II იბნ ჩოფანი** (მთავრობდა 1614-1623 წლებში). 1642-1700 წლებში ყაზი-ყუმუხს განაგებდა ალი-ბეგ II, ძე **ჩოფან-**

მურზასი, იგივე თიუჩილავისა. ასეთი დამთხვევა ისტორიულ მონაცემებსა და საგვარეულო გადმოცემას შორის ზრდის ამ უკანასკნელის სანდოობას.

ამრიგად, ჩოთალიშვილთა გვარი სათავეს იღებს ჩოთანელთა საგვარეულოდან, რომლის უძველესი წარმომადგენელიც საისტორიო წყაროში სამი საუკუნის წინათ იხსენიება. ამ საგვარეულოში შემონახული გადმოცემის თანახმად, მათ გვარს საფუძველი ჩაეყარა დაღესტნელი ფეოდალის, ალი-ბეგ ჩოფანის ძის უმცროსი ვაჟიდან, რომელიც გაქრისტიანდა და წინანდალში დამკვიდრდა. მისმა შთამომავლებმა, თავიანთი წინაპრების, ჩოფანისა და ალი-ბეგის პატივსაცემად, გვარად აიღეს მათი სახელების გაერთიანებული ფორმა – ჩოფან-ალი, რომელიც საბოლოოდ ჩამოყალიბდა, როგორც ჩოთან-ელი.

ამდენად, ეს გვარი არ უკავშირდება ადგილის სახელს და ასეთი ახსნის შესაძლებლობა ფორმალური მონაცემების რეინტერპრეტაციის საფუძველზე არის წარმოქმნილი. რეინტერპრეტაცია გულისხმობს იმას, რომ რაღაც ეტაპზე აღნიშნული ჩოფანალ-ი კარგავს ორშემადგენლიანი სახელის გაგებას (“ხსოვნას”) დაიწყება მისი მისადაგება ენის მოქმედ დერივაციულ მოდელთან (წარმომავლობის **-ელ** სუფიქსით). ასე მივიღებდით *ჩოფან-ელ- ვარიანტს, რომელიც ფ>თ მინაცვლეობის შედაგად გვაძლევს საბოლოო ჩოთანელ- ფორმას. ამგვარი ფონეტიკური ცვლილებისათვის შდრ.: ფებერვალი//თებერვალი, ფელგამი//თელგამი, ფელამუში//თელამუში. აღნიშნულის მსგავსი რეინტერპრეტაცია იშვიათი არ არის საკუთარ სახელებში.

ეს ის შემთხვევაა, როდესაც მეცნიერება გადმოცემას იღებს როგორც დოკუმენტს, მაგრამ ტოვებს შესაძლებლობას, რომ შეიძლება ახალი ენობრივი ფაქტებიც გამოჩნდეს.

ც. ბ ა რ ა მ ი ძ ე (თბილისი)

ეთნოსის იდენტობის განსაზღვრის არალინგვისტური პარამეტრები მულტიკულტურულ ჩრდილოეთ კავკასიაში

მეცნიერთა ნაწილი თვლის, რომ იდენტობის განსაზღვრისათვის არსებობს რიგი ფაქტორებისა. ეს ფაქტორები, ძირითადად, პოლიტიკურია (ეთნოსის თვითშეგნების ხარისხი, თვითშენახვის პოლიტიკური ნება, ლიდერთა პიროვნული თვისებები, ეკონომიკური და ეკოლოგიური ფაქტორები, სამშობლოში ცხოვრება, სამშობლოს ადგილმდებარეობა - რეგიონი, ხალხის განმასხვავებელი თვისებები, სოციალური და ფსიქოლოგიური ფაქტორები, მატერიალური რე-

სურსები, კომუნიკაციური ქსელი, ტრადიციები, რომლებიც შეაპირობებენ ნაციის უწყვეტ კავშირს, ენა და სიმბოლოების კოდი ა.შ.).

ეთნოსის იდენტობის განსაზღვრაში დომინანტური როლი ეკუთვნის ენას, კერძოდ, სოციოლინგვისტურ პარამეტრებს, რომლებიც ვლინდება კომპლექსურ მოდელებში (კვანტიტატიური, ესტიმაციური, კვალიტატიური) ენობრივი სიტუაციის შესწავლისას.

ნაშრომში გაანალიზებულია ჩრდილოეთ კავკასიის ენობრივი სიტუაციისათვის დამახასიათებელი რელევანტური ნიშნები, რომლებიც ვლინდება დასახელებული კომპლექსური მოდელებით შესწავლის დროს. მულტიკულტურული ჩრდილოეთ კავკასიის ენობრივი სიტუაციის ტიპოლოგიზაცია გვიჩვენებს, რომ რაოდენობრივი შედეგების ინტეგრაცია განაპირობებს ახალ თვისობრივ მიდგომას.

მსგავს კვლევათა შედეგებით, სამწუხაროდ, ვიღებთ დასკვნას, რომლითაც თანამედროვე ჩრდილოკავკასიის ნაციონალური ენები განხილულ უნდა იქნეს როგორც მინორიტარული ენები, რომლებიც დგანან რეალური რისკებისა და პრობლემების წინაშე.

სტატისტიკურ მონაცემთა საფუძველზე ნაშრომში გაანალიზებულია მულტიკულტურული ჩრდილო კავკასიის ენობრივი სიტუაცია, კერძოდ, ნაციონალური ენების მდგომარეობა, როგორც ნაციის იდენტურობის ნიშანი, აგრეთვე ხანგრძლივი ლინგვისტური, სოციალური და კულტურული კონტექსტის ისტორიული ცვლილების შედეგი.

რეგიონის სოციოკულტურული პორტრეტის შექმნით ნაშრომში განსაზღვრულია ენათა სიცოცხლისუნარიანობის კოეფიციენტი.

ეთნოლინგვისტური და სოციოკულტურული მდგომარეობის ანალიზის საფუძველზე ნაშრომში გაანალიზებულია: 1) უწყვეტი სამწერლობო ტრადიციის მქონე სამწერლობო ენები; 2) სამწერლობო ენები, რომელთაც აქვთ წყვეტილი სამწერლობო ტრადიცია; 3) ენები, რომელთაც დამწერლობა შეუქმნეს გასული საუკუნის ბოლოს; 4) დამწერლობის მქონე ენები; 5) კავკასიის ფარგლებს გარეთ მიგრირებული ეთნიკური ჯგუფების ენები; აქვე მოცემულია ამ ენათა ფუნქციონალური კლასიფიკაცია. ნაშრომში გაანალიზებულია კავკასიის ენათა ფუნქციონირების საკვანძო საკითხები, დასმულია მათი ვიტალურობის პრობლემის საკითხი, აგრეთვე დასახულია ამ პრობლემათა გადაჭრის გზები.

ენის ფუნქციური დატვირთვის ძალა განსაზღვრავს მათი განვითარების პერსპექტივას, აგრეთვე ეთნოსის იდენტობას რთულ სოციოკულტურულ სივრცეში.

ნაშრომში მოცემულია კვლევათა შედეგები, რომლებიც საშუალებას გვაძლევს გამოვკვეთოთ შემდეგი პრობლემატიკა:

1) თანამედროვე ენობრივი სიტუაცია რუსეთის ფედერაციაში და ჩრდილო კავკასიის ენათა ფუნქციონირება;

2) გლობალიზაცია დაკავკასიის მცირერიცხოვან ხალხთა ენობრივი პრობლემები;

3) მულტილინგვიზმი, ბილინგვიზმი და იდენტურობა;

4) განათლების სისტემა რუსეთის ფედერაციაში და ჩრდილო კავკასიურ ენათა სტატუსი;

5) განათლების სისტემის სამართლებრივი რეგულირება.

ბოლო პუნქტი ჩამონათვალში მოწმობს რუსეთის ფედერაციის „განათლების ნაციონალურ დოქტრინაზე“, რომელშიც ფორმირებულია ძირითადი მდგომარეობა რფ-ის საგანმანათლებლო სივრცის ღირებულებები. განათლების პრინციპები განსაზღვრავს მის ძირითად მიმართულებასა და ტენდენციას, რომელშიც სამართლებრივ საფუძველზეც დეკლარირებულია რუსეთის ხალხთა კულტურის შენახვა და განვითარება, აგრეთვე მრავალეროვან სახელმწიფოში რეგიონალური კულტურული ტრადიციებისა და ეთნოსთა თვითმყოფადობის პირობებში.

ნაშრომში მაჩვენებია შეუსაბამობა დეკლარირებულ ენობრივ უფლებებსა და რეალურ ცხოვრებაში მათ რეალიზებას შორის. ეს შეუსაბამობა განაპირობებს ენობრივი სიტუაციის ცალმხრივობას რუსული ენის სასარგებლოდ მულტილინგვურ ჩრდილოეთ კავკასიაში და აყენებს ნაციონალურ ენებს და ამ ეთნოსის იდენტობის საკითხს რეალური საშიშროების წინაშე.

თ. ბ ე ლ ი ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

საქართველო – ერთა ლიგა. XX საუკუნის 20-30-იანი წლები

მოხსენება შეეხება ჩვენ მიერ ფრანგული ენიდან ქართულ ენაზე თარგმნილ წიგნს სახელწოდებით „საქართველო“. ეს გახლავთ 1937 წელს პარიზში ერთა ლიგის ქართული ასოციაციის მიერ გამოცემული წიგნი.

დღეს უკვე ნათელი გახდა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიისათვის, და შესაძლოა ქვეყნის მომავალი პოლიტიკური ცხოვრებისთვისაც, არ არის გამოცემული არა თუ ამ წიგნის ქართული თარგმანი, არამედ, ჩვენის აზრით, ორიგინალი – ფრანგული ტექსტიც წარმოადგენს რარიტეტს. უცნობია ავტორი თუ ავტორთა ჯგუფი.

ერთი რამ ნათელია: წიგნის სულისკვეთებისა და ისტორიული სინამდვილის გათვალისწინებით, ასევე ზოგიერთი ფოტოს წყალობით სავარაუდოა, რომ იგი შეიქმნა ემიგრაციაში მყოფი დამოუკიდებელი საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის დაკვეთით. შედგება ოთხი ნაწილისაგან: ტერიტორია და მოსახლეობა; ისტორია; ლიტერატურა და ხელოვნება; პოლიტიკური სიტუაცია. ირკვევა, რომ იმ წლებში ევროპულ ენებზე, არა ერთი წიგნი დაწერილა და დაბეჭდილა საქართველოს შესახებ, მაგრამ ისინი განკუთვნილი იყო უმეტესად მეცნიერთათვის და ინტელექტუალებისათვის. „საქართველო, როგორც ეროვნული სუბიექტი, ვკითხულობთ შესავალში, ნაკლებადაა ცნობილი ევროპული საზოგადოების ფართო მასებისათვის“. წიგნის მიზანია, საქართველო გააცნოს ფართო მკითხველს. ამავე დროს იმ ეპოქაში ევროპაში დაბეჭდილი სტატიები და მთელი რიგი ინფორმაციები აღწერდნენ მხოლოდ საქართველოს იმდროინდელ მდგომარეობას. აქ კი აღწე-

რილია ქვეყნის განვითარების ეტაპები ისტორიულ ჭრილში მისი წარმოშობიდან 30-იან წლებამდე.

ტექსტს ახლავს ათი დამატებითი დოკუმენტი და გეოგრაფიული რუკა. მასში დაცული ზოგიერთი დუკუმენტის საშუალებით შესაძლებელია, ნათელი მოეფინოს ზოგიერთ ისეთ ფაქტს, რომელიც თანამედროვეობისათვის დღესაც საკამათოა.

ლ. ბ ე რ ი ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

რელიქტები კავკასიის ტრადიციულ მიწათმოქმედებაში
(პარკოსანი კულტურები საქართველოში)

პარკოსანი კულტურები განეკუთვნებიან რელიქტურ მცენარეთა რიცხვს, რომელთა მოშინაურება ადამიანმა შესძლო თავისი ისტორიის გარიჟრაჟზე. (ნ.ვავილოვი). არსებობს გაზიარებული შეხედულება იმის შესახებ, რომ პარკოსან მცენარეთა მოხმარება ბევრად წინ უსწრებს პურეულებს, და ისინი განიხილებიან თერმული დამუშავებით მიღებული საკვების ყველაზე ადრეულ სახეობად. მაგალითად, სოია (Glicine) ჩინეთში 5000 წლის წინ არის დადგენილი; უძველესი კულტურებია ცერცვი (Vicia Faba) და მუხუდო (Cicer arietinum); ოსპი (Ervu, Lens) ძველი სემიტების – არაბებისა და იუდაველების ყოველდღიური მოხმარების პროდუქტი იყო, და სწორედ მათგან მომდინარეობ მსოფლიოში ცნობილი „ოსპის შეჭამანდი“; მაშის (Phaseolus aureus) (Roxp) pip.) კულტურა ინდოეთის ცივილიზაციას განეკუთვნება და თარიღდება 8-7 ათასწლეულებით, სახელწოდება კი მომდინარეობს სანსკრიტული მუჯა – მაშიდან (Vẽrterbuch.). საქართველოში მაში იმითაც არის განსაკუთრებული, რომ მსოფლიო გავრცელების რეგიონებიდან მხოლოდ აქ არის დადგენილი კულტურის დედასამშობლოში არსებული სახელწოდება – მაში. (Синская).

სპეციალური კვლევით დადგენილია ის უდიდესი სასიცოცხლო პოტენციალი, რომელიც პარკოსნებს გააჩნიათ. ეს მარცვლეულები პროტეინის შემცველობით აღემატებიან ისეთ პროდუქტებს, როგორიცაა რძე, ხორცი, ხორბლის პური. მრავლადაა მათში, აგრეთვე ,ნახშირწყლები. საქართველოს ტრადიციული ყოფისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია: ცერცვი, ოსპი, მუხუდო, ბარდა, ხანჭკოლა (ლუპინუსი), მაში, ძაძა, ლობიო. საქართველოს ტერიტორია აგრეთვე გვევლინება პარკოსანთა რამდენიმე ენდემური სახეობის პირველად ცენტრად და შემოტანილი კულტურების მეორე სამშობლოდ.

ქართულ წერილობით წყაროებში პარკოსანთა შესახებ ცნობები მოგვეპოვება X საუკუნიდან: “სააქიმო წიგნები და “კარაბადინები”, საქართველოში

ელჩობის აღწერის მასალები, ა. ცაგარელის "გრამოტები", ქრისტოფორო დე კასტელის რელაციონი, "ხელმწიფის კარის გარიგება", "გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი", ვახტანგ VI-ის "დასტურლამალი", მოგზაურთა დღიურები – ჰაქსტაუზენი, კალვეიტი, ლამბერტი, ლუვიე, გიულდენშტედტი და სხვები, XVII–XVIII საუკუნის სოციალური ისტორიის ამსახველი დოკუმენტები. ბიბლიის ქართულ თარგმანში რამდენიმე სახის პარკოსანია დასახელებული პურეულების გვერდით, როგორც მთავარი საკვები, საზრდელი.

ფართოა პარკოსანი მარცვლეულების გამოყენება მრავალ რიტუალსა და წეს-ჩვეულებებში: ლეჩხუმში – ბოსლობის დღესასწაული. ფშავში – მგელთუქმე, სვანეთში – საკვირაო ტაბლა, ლაშხეთში – გონჯაობის დღესასწაული, სადაც გამოყენებულია ცერცვის ნამჯა და სხვ. ქრისტიანული რელიგიით დაწესებული მარხვების დროს პარკოსნები მოსახლეობის მთავარ საზრდოს წარმოადგენდა.

განსაკუთრებულ ინტერესს იმსახურებს ცერცვის ფქვილისა და ცერცვის პურის გამოყენების ტრადიცია და მასთან დაკავშირებული მრავალი დეტალი. წერილობითი წყაროების მეშვეობით იკვეთება ცერცვის ფქვილით მოვაჭრე პირი – მეცერცუე და ასევე მეცერცვის ქულბაქი – დუქანი. ქართულ მასალასთან მიმართებაში საგულისხმოა, ცენტრალური აზიის უძველესი სამიწათმოქმედო კულტურის მქონე რეგიონებში არსებული ტრადიციები ცერცვის ფქვილის და მარცვლის სარიტუალო დანიშნულების გარშემო, რომელიც ნავრუზის დღესასწაულს უკავშირდება. მათთან ანალოგიურია ქართველთა ყოფაში უხვი მოსავლის მიღების მიზნით შესრულებული ქმედებანი რომელთა ნაწილი აპოთროპული დანიშნულების მატარებელია.

ეთნოგრაფიული ძიებით პარკოსანი კულტურების გარშემო გამოვლენილი მასალა ხალხური ყოფისათვის საყოვლეთაოდ დამახასიათებელ ვითარებას ასახავს და ქართველთა სამიწათმოქმედო კულტურის უძველეს ფესვებს წარმოაჩენს.

უახლესი კვლევებით დადგენილია, რომ მსოფლიოს უძველესი კულტურის კერებში, ათასწლეულების მანძილზე შემუშავებული იქნა ე.წ. „ეკონომიკური კვების მეთოდები", რომელშიც უმთავრესი ადგილი მცენარეულ ნედლეულს ეჭირა, და მათ შორის უდიდესი – პარკოსნებს. საქართველოს სამეურნეო ყოფისა და სიცოცხლითუზრუნველყოფის ტრადიციულ საშუალებათა რეტროსპექტული ანალიზი ამის თვალსაჩინო დადასტურებას იძლევა.

მ. ბ ე რ ი ძ ე , ლ. ბ ა კ უ რ ა ძ ე, ნ. ს უ რ მ ა ვ ა ,
დ. ნ ა დ ა რ ა ი ა (თბილისი)

ქართული დიალექტური კორპუსი – ფრაზეოლოგიის შესწავლის წყარო

დიალექტური ფრაზეოლოგია (რომელშიც ფართო გაგებით შედის სახეობრივი და არასახეობრივი სიტყვაკომპლექსები: იდიომები, ანდაზები, აფორიზმები და მეტაფორული, ფრთიანი გამონათქვამები, მისალმებისა და მოკითხვის, დალოცვისა და წყევლის ფორმულები, შინამრეწველობის ხალხური ტერმინები და დასახელებანი, გრამატიკული სიტყვათკომპლექსები...) ქმნის დიალექტური ლექსიკის მნიშვნელოვან სეგმენტს, რომელიც ხასიათდება თვითმყოფადობით (ის არ წარმოადგენს სალიტერატურო ეკვივალენტების უბრალო ვარიაციებს). მის მიმართ ინტერესი სულ უფრო იზრდება ახალი ჰუმანიტარული მეცნიერული მიმართულებების (ეთნოლინგვისტიკის, ანთროპოლინგვისტიკის) განვითარების კვალდაკვალ.

დიალექტური კორპუსის ტექსტების დამუშავების დროს თავს იჩენს ფრაზეოლოგიური ერთეულების ნიშანდების (tagging) პრობლემა. ეს კი საბოლოოდ ლექსიკოგრაფიის ერთ–ერთ საკვანძო პრობლემას – ფრაზეოლოგიური ერთეულის ლექსიკოგრაფიული წარმოდგენის საკითხს უკავშირდება.

დიალექტურ კორპუსში ფრაზეოლოგიური ერთეულების – ორ და მეტწევრა სიტყვაკომპლექსების – ავტომატური ძიების უზრუნველყოფა დიდად შეუწყობს ხელს დიალექტური ფრაზეოგრაფიის, როგორც დარგის განვითარებას და კრებსითი დიალექტური ფრაზეოლოგიური ლექსიკონის იდეის განხორციელებას.

ქდკ-ს პირველ ვერსიაში მანქანური პროგრამირება უზრუნველყოფდა ძიებას მხოლოდ ერთი სიტყვაფორმის (და მისი სეგმენტების) დონეზე, შესაბამისად, ამ ვერსიით ფრაზეოლოგიზმთა მოძიება შესაძლებელი იყო ფრაზეოლოგიზმის საკვანძო სიტყვის შემცველი კონტექსტების მოხმობისა და მომხმარებლისგან მათი გაცხრილვის შედეგად. მიუხედავად იმისა, რომ ფრაზეოლოგია შეტანილი გვაქვს მეტატექსტური ნიშანდების ერთ-ერთ თემატიკურ მახასიათებლად (რაც მომხმარებელს ერთგვარ დახმარებას უწევდა ტექსტების გაფილტვრა-შერჩევაში), ეს ფრაზეოლოგიზმების მოძიების არცთუ მარჯვე გზა იყო.

ახლანდელი, გადამუშავებული პროგრამული ვერსიით შესაძლებელი ხდება ორ და მეტწევრა სიტყვათკომპლექსების ძიება. ლემატიზაციისა და მორფოლოგიური ანოტირების პროცესის ლექსიკონებთან დაკავშირება განაპირობებს იმას, რომ მყარი სიტყვაშეხამებების სიტყვანის განსაზღვრა ლექსიკონში უკვე კორპუსის მარკირების ინსტრუმენტად იქცევა. რადგან ლექსიკონები ჩვენს კორპუსში წარმოადგენს მორფოლოგიური ანალიზის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან

ინსტრუმენტს, მყარი სიტყვაშეხამებების სალექსიკონო ერთეულად გამოყოფა ტექნოლოგიური კონცეფციის მოთხოვნითაც არის შეპირობებული.

რაც შეეხება ფრაზეოლოგიზმების მოძიებას, ახალი პროგრამული პლატფორმა ითვალისწინებს ძიების ორ გზას: ა) მომხმარებელს მიეწოდოს ფრაზეოლოგიზმების სრული ჩამონათვალი (მოთხოვნისამებრ, მთელი კორპუსისა ან გაცხრილული რომელიმე დიალექტისა და ქვედიალექტის დონეზე), შერჩეული ფრაზეოლოგიზმის სალექსიკონო სტატია და მისი შემცველი ყველა კონტექსტი, ბ) შესაძლებელი იქნება კონკრეტული ფრაზეოლოგიზმის ზუსტი ძიება.

სტრუქტურა ითვალისწინებს, რომ სამომავლოდ შესაძლებელი იყოს დიალექტური ფრაზეოლოგიზმის ძიება სალიტერატურო სემანტიკური შესატყვისის (ვარიანტის ან სინონიმის) მიხედვით.

ქართულ დიალექტურ ლექსიკოგრაფიაში მყარი სიტყვაშეხამებების ასახვის არაერთგვაროვანი სურათია. ამ ტიპის ზოგი ერთეული ცალკე სალექსიკონო სტატიადაა გატანილი; ზოგან სალექსიკონო სტატიის სტრუქტურა ამა თუ იმ ლექსემის იდიომატურ გამოთქმაში მონაწილეობაზე მიუთითებს, ხშირად კი ასეთი ერთეულები ლექსიკოგრაფის ყურადღების მიღმაა დარჩენილი. ასე მაგ., „ქართლური დიალექტის ლექსიკონში“ ლექსიკურ ერთეულად გატანილია ფრაზეოლოგიზმი: **გულის ადგილი აღარა აქვს**. მისი განმარტების საილუსტრაციო ბლოკში მოყვანილია სინონიმური ფრაზეოლოგიზმი: **გული მაქვს გაწყალებული** („აღარავის გულის ადგილი არა მაქ, ისე მაქ გული გაწყალებული“). თუმცა ფრაზეოლოგიზმი **გულის გაწყალება** ამავე ლექსიკონში ცალკე სალექსიკონო ერთეულად არ დასტურდება. კორპუსზე დაყრდნობილ ლექსიკონში, სადაც ლექსიკონს პირდაპირი კავშირი აქვს ტექსტურ მასივთან, არც ერთი ფრაზეოლოგიური ერთეული აღუწუსხავი არ დარჩება.

მოხსენებაში ნაჩვენები და განხილული იქნება ფრაზეოლოგიზმის შემცველი სალექსიკონო სტატიების ნიმუშები და ფრაზეოლოგიზმების საძიებო საშუალებები, წარმოდგენილი იქნება ფერეიდნული და სამხრული კილოების ფრაზეოლოგიურ (ელექტრონულ) ლექსიკონზე მიმდინარე მუშაობის შედეგები.

ლ. ბ ი თ ა ძ ე, შ. ლ ა ლ ი ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ოსები კავკასიის ანთროპოლოგიურ რუკაზე

ოსები ანთროპოლოგიურად ერთ-ერთი კარგად შესწავლილი ჯგუფია, მიუხედავად ამისა, წინამდებარე ნაშრომი მათი კომპლექსური შესწავლის ერთ-ერთი პირველი მცდელობაა. ფიზიკური ტიპის თავისებურებანი განიხილება

ჩრდილო (დიგორელები, ირონელები) და სამხრეთ (ჯავა და ცხინვალი) ოსების ჯგუფებს შორის, რომლებსაც ყოფს კავკასიონის ქედი სომატოლოგიური, დერმატოგლიფიკური (ხარისხობრივი და რაოდენობრივი ნიშნები), სისხლის იზოანტიგენების (ABO, MN, Rhesus, P, Kell) მიხედვით თანამედროვე სტატისტიკური მეთოდების გამოყენებით.

მთლიანობაში ოსებისათვის დამახასიათებელია: დიდი სხეულის სიგრძე, ძალიან დიდი ყვრიმალთაშუა და ქვედაყბის დიამეტრები, თავის განივი დიამეტრი, თავის მაჩვენებელი, ცხვირისა და პირის ნაპრალის დიდი სიგანე. ამავე დროს ყოველ ჯგუფს აღენიშნება ნიშანთა კომპლექსი, რომლებიც მაქსიმალური სიხშირით ვლინდება მხოლოდ მასში. განსხვავება მათ შორის აღინიშნება თმოვანი საფარველისა და ყვრიმალების განვითარების, თმების ფორმის, წვერის ზრდის, ცხვირის სწორი და გამოდრეკილი ფორმების, ცხვირის წვეტისა და ფუძის მდებარეობით, ზედა ტუჩის სიმაღლისა და სხვა ნიშნების მიხედვით.

ყოველი პოპულაციისათვის დამახასიათებელ ნიშანთა კომბინაცია მორფოლოგიური კავშირის სხვადასხვა მიმართულებას აჩვენებს, რომელიც სცდება კავკასიონის ტიპის გავრცელების არეალს. ირონელები მაქსიმალურ მორფოლოგიურ მსგავსებას ავლენენ მოხევეებთან, ბალსქვემოელ სვანებთან, რაჭველებთან და ჯავის ოსებთან; დიგორელები ზოგადად - კავკასიონის ანთროპოლოგიურ ტიპში გაერთიანებულ ჯგუფებთან; ჯავის ოსების უახლოესთა წრეს - აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ბარის ქართველები წარმოადგენენ; ცხინვალის ოსებთან ახლო მორფოლოგიურ მსგავსებას ავლენენ სვანები, მთის რაჭველები, გუდამაყრელები, ფშავლები, მოხევეები, კავკასიური ჯგუფებიდან ინგუშები, ბალყარელები, ყარაჩაელები. დერმატოგლიფიკური რაოდენობრივი და ხარისხობრივი ნიშნების კომპლექსისა და სისხლის იზოანტიგენური ნიშნების მიხედვითაც აღინიშნება ახლო მორფოლოგიური და გენეტიკური მსგავსება არა მხოლოდ კავკასიონის ანთროპოლოგიურ ტიპის ფარგლებში შემავალ ჯგუფებთან, არამედ მთლიანად საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობასთან. მაშასადამე, ყველა განხილულ ნიშანთა სისტემით დასტურდება, რომ თანამედროვე ოსების ათროპოლოგიური ტიპის ჩამოყალიბება მნიშვნელოვანწილად დაკავშირებულია ადგილობრივ, კავკასიურ სუბსტრატთან. სხვა შემთხვევაში, კავკასიონის გაყოლებით, არ გვექნებოდა ისეთი თანმიმდევრული მსგავსების ჯაჭვი, რომლის ცენტრში მოსახლეობენ ქართველებისგან ეთნიკურად და ენობრივად განსხვავებული ოსების ჯგუფი (აბდუშელიშვილი 1957: 320).

ამავე დროს, იმის გამო, რომ ენა არის ეთნიკურობის ერთ-ერთი უმთავრესი განმსაზღვრელი, ოსების ირანულ ენობრივი ჯგუფისადმი კუთვნილება განიხილება მტკიცებულებად კავკასიაში მათი მოსულობის შესახებ. ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს მრავალი ისტორიული წყარო, რომლე-

ბითაც ნათლად ჩანს მათი კავკასიაში გამოჩენისა და დამკვიდრების დრო. მაგრამ უკანასკნელ წლებში ვრცელდება აზრი, რომ Y-ქრომოსომის დნმ მარკერები, კერძოდ, G ჰაპლოჯგუფის G2a-P18 (63%) და G2a-P15 (4,9%) ჰაპლოტიპები, რომლებიც მაღალი სიხშირით აღენიშნება ოსების ყველა ჯგუფს (Дибирова, 2011), კავკასიაში გავრცელებულია ირანულენოვანი სკვითების, სარმატებისა და ალანების მიერ. ციმბირისა და შუა აზიის სამარხებში დაკრძალული ათი მამაკაცის, რომლებიც იდენტიფიცირებულია როგორც სკვითური და თოხარული, ჩონჩხის გენეტიკურმა შესწავლამ გამოავლინა ჰაპლოჯგუფი - R1a-ს დიდი უმრავლესობა და მხოლოდ ერთ შემთხვევაში - C(xC3) ჰაპლოჯგუფი (Keyser et.al, 2010). კავკასიაში ჰაპლოჯგუფი G ძალიან მაღალი შემცვლელობა აღნიშნებათ შაფსუღებს, აფხაზებს, ქართველებს (სვანებს); მაღალი სიხშირით ვლინდება სხვა ადიღეურ ჯგუფებში, ჩერქეზებში, ქართველებში (აღმოსავლეთ საქართველოს პოპულაციები). დასახელებუ-ლი ჯგუფები კავკასიურ ენათა ოჯახის ენებზე მეტყველებენ, თუმცა, ჰაპლოჯგუფი G-ს სხვადსხვა სიხშირით არის გავრცელებული ყველა კავკასიურ ჯგუფში მათი ენობრივი კუთვნილებისა და ანთროპოლოგიური ტიპის მიუხედავად. ყარაჩაელებისა და ბალყარელების კავკასიური იერი, ვ. ალექსეევის აზრით (1960), იძლევა საფუძველს, რომ თურქულ ენაზე გადასვლა განიხილებოდეს მათი ეთნიკური ისტორიის მეორად მოვლენად. არსებული მოსაზრება ყარაჩაელების მიმართ გამყარდა დნმ- მარკერების:

მიტოქონდრიალური და Y-ქრომოსომის ჰაპლოჯგუფების განაწილებით (Литвинов, 2007). რაც შეეხება ოსურ ენას, ვ. აბაევმა (1949) ოსური ენის სტრუქტურასა და ლექსიკური შემადგენლობის საფუძველზე გამოავლინა კავკასიური ხასიათის მნიშვნელოვანი სუბსტრატი. აღნიშნული ლინგვისტური ფაქტები, მისი აზრით, არის რეალური მტკიცება ირანულამდე ადრე არსებულ სუბსტრატზე ოსების ეთნოგენეზში. მორფოლოგიურად ეს ფაქტი აღნიშნული იყო ყველა მკვლევარის მიერ (Бунак,1946; Абдушелишвили,1957; Алексеев, 1963; 1974; Кашибадзе, 2006).

მაშასადამე, ოსების კავკასიური იერი არის ჩრდილო კავკასიის მკვიდრი მოსახლეობის, შემდგომ ქართველების და, პირველ რიგში, დვალების ასიმილაციის შედეგი. სხვა შემთხვევაში ძნელად წარმოსადგენია მათი თანამედროვე ანთროპოლოგიური იერი. ირანული ენის შენარჩუნება კი შესაძლებელი გახდა, რადგან ასიმილაციას თანდათანობითი ხასიათი ჰქონდა. ყოველივე ზემოთ თქმული გვაძლევს საშუალებას, განვიხილოთ ოსები მორფოლოგიურად და გენეტიკურად კავკასიის ანთროპოლოგიურ რუკაზე კავკასიონის ტიპის მატარებელ ჯგუფთა შორის.

პ. ბ უ ხ რ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

„სახლი“ - „ხატი“ საქართველოში ძველად

კავკასიის ტერიტორიაზე მოძიებული არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და სხვა წყაროთმცოდნეობითი მასალის ანალიზმა შესაძლებლობა მოგვცა შემდეგი დასკვნების გაკეთებისა:

ცენტრალური ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომების ცნობიერებაში, ორ ძირითად ნაწილად სამყაროს სივრცისეული დაყოფის საბოლოოდ გაფორმება – „შინ“ და „გარე“ ცნებებად, ქრონოლოგიურად, ქრისტემდე VI ათასწლეულის ბოლოსა და V ათასწლეულის დასაწყისს ემთხვევა.

საცხოვრისში კერა წარმოადგენს ოჯახის ცენტრს, შუაგულს, რომელიც აერთიანებს, კრავს, ადუღაბებს სისხლისნათესაობით და საერთო ქონებით ერთსულ ოჯახს – სოციალურ ერთეულს. ეს ოჯახი, ქონებრივ-საკუთრებითი და ნათესაობრივ-სისხლისმიერი ურთიერთობებით ისედაც ერთი მთლიანობაა, მაგრამ კერა ამ ერთობის ხილული, ხელშესახები გამოხატულებაა, ერთიანი, განუყოფელი ოჯახის სიმბოლოა. უკვე ნეოლითის ხანიდან, როცა ჩნდება პირველი სისტემური დასახლებები, კავკასიაში უნდა ვივარაუდოთ ოჯახური რელიგიის ფორმირებაც. ეს მოვლენა საბოლოოდ დასრულებულ სახეს იძენს ენეოლითის ეპოქაში, რაც, ვფიქრობთ, ნათლად აისახა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში შესწავლილ ნამოსახლარებიდან („შულავერი-შომუ თეფეს“ კულტურა”) მომდინარე მასალებში. სავარაუდებელია ისიც, რომ საოჯახო ღვთაება იმავდროულად ერთიანი სამოსახლოს თაყვანისცემის ობიექტიც ყოფილიყო, რამდენადაც ამ პერიოდში დასახლებები მონოგენური შემადგენლობის იყო.

პატრიარქალურ-გვაროვნული წყობის საწარმოო ძალთა განვითარების დონე განაპირობებს ოჯახური თემის სიდიდეს. ბუნებრივად გამრავლებული თემი თანდათანობით სეგმენტაციას განიცდის, განიყოფა რიგ მცირე ოჯახურ თემებად, რომლებიც დრო და დრო იზრდებიან და თავის მხრივ ისევ იშლებიან. დიდი ოჯახი ისტორიულად უნივერსალური მოვლენაა. იგი ახასიათებდა თითქმის ყველა მოდგმის ხალხს არა მხოლოდ განვითარების დაბალ საფეხურზე, არამედ შემდგომაც. სწორედ ამდაგვარ სოციალურ ერთეულში, დიდ ოჯახში, განვითარების უადრესი სტადიიდან ხდებოდა ოჯახური რელიგიის ფორმირება; უფრო ზუსტად, მათი ფორმირება ერთად, ერთიმეორის გვერდიგვერდ ხდებოდა – დიდი ოჯახისა, როგორც სოციალური ორგანიზმისა და ოჯახური რელიგიისა, როგორც ოჯახური ერთობის იდეური საფუძველისა.

არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზით ირკვევა, რომ მოცემული სტრუქტურა ვრცელდება აფხაზეთ-სვანეთ-რაჭა-ფშავ-ხევსურეთი-

ჩეჩნეთ-დაღესტნის მთელ ზოლზე და ამ ზოლს საერთო სარწმუნოებრივ-საზოგადოებრივი აგებულება ახასიათებს. იგი სათავეს იღებს ოჯახური კულტმსახურებიდან - გენოთეიზმიდან, რაც საერთოკავკასიურ სივრცეში გამოკვეთილად უკვე ენეოლით - ადრე ბრინჯაოს ხანებიდან დასტურდება.

თ. ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე (თბილისი)

უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადების ერთი ტიპის თაობაზე ქართულში

1. ჰიპოტაქსში დამოკიდებული წინადადების მთავარ წინადადებაზე დაქვემდებარების ერთ-ერთი საშუალება უკავშირო შეერთებაა, როდესაც ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტები ერთმანეთს სინტაქსურად უკავშირდებიან სასვენი ნიშნებით, ინტონაციურად. ასეთ შემთხვევებში წინადადების სინტაქსური ფუნქცია კარგად ჩანს – მათ შეიძლება შევუნაცვლოთ შესაბამისი კავშირი, რომელიც იგულისხმება ხოლმე: „თეიმურაზი ცდილობს, ივანეს თვისი ცეცხლი მოუკიდოს”; „არ იცის, ვის შეეკედლებიან“ – თეიმურაზი ცდილობს, **რომ** ივანეს თვისი ცეცხლი მოუკიდოს; არ იცის, **თუ** ვის შეეკედლებიან.

აღნიშნავენ, რომ უკავშირო პარატაქსულ წინადადებაში აღწერა თუ ჩამოთვლაა ერთდროული მოვლენებისა. ხოლო უკავშირო ჰიპოტაქსური წინადადების ერთი ნაწილი მოგვაგონებს მთავარ წინადადებას, მეორე კი – დამოკიდებულს, რომელიც, საზოგადოდ, იმავე სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს, რასაც კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება.

2. არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა ძნელია დარწმუნებით იმის თქმა, შეენაცვლება თუ არა უკავშირო წინადადებას რომელიმე მაქვემდებარებელი კავშირი, არის თუ არა მათ შორის დაქვემდებარებითი დაკავშირება და, შესაბამისად, აგებულების მიხედვით რომელი ტიპის წინადადებას მივაკუთვნოთ – ჰიპოტაქსურს თუ პარატაქსულს? საქმე ეხება ისეთი ტიპის წინადადებებს, სადაც დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს და ნაწერში მისგან ორწერტილით გამოიყოფა. მაგალითად: „სამჯერ დააღო პირი და სამჯერვე დაახველა: ენაზე მომდგარი სიტყვა მაინც დასაკლავ ხარივით ჯიუტობს და უკანვე გაურბის“; „ეზოში სისხლი იღვრება: ჯაყომ რამდენიმე ქათამი, ინდაური და ცხვარი დაჰკლა, ქვევრსაც თავი აჰხადა და თავის სტუმრებს საჩვენებლად სოფლის წარჩინებულებიც მოიწვია“. წინადადებათა ეს ტიპი სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია რთულ ქვეწყობილ წინადადებებად.

მოყვანილ მაგალითებში ვერ ჩავანაცვლებთ მაქვემდებარებელ კავშირებს **(რადგანაც, იმიტომ, რომ, რომ**...). აქ ისეთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როცა წინადადების რამდენიმე წყებაა მოცემული, რომლებიც წინა წინადადების ახსნა-განმარტებას წარმოადგენს. **აქ დაქვემდებარებითი დაკავშირება არ იგულისხმება წინადადების კომპონენტებს შორის**: სამჯერ დააღო პირი და სამჯერვე დაახველა, ***რადგან*** ენაზე მომდგარი სიტყვა მაინც დასაკლავ ხარივით ჯიუტობს და უკანვე გაურბის; ან კიდევ: სამჯერ დააღო პირი და სამჯერვე დაახველა ***იმიტომ, რომ*** ენაზე მომდგარი სიტყვა მაინც დასაკლავ ხარივით ჯიუტობს და უკანვე გაურბის...

ასეთ შემთხვევებში აღწერა და ჩამოთვლაა ერთდროული მოვლენებისა. აქ არ გვაქვს ისეთი ვითარება, როცა უკავშირო დამოკიდებული წინადადება შინაარსით ან მიზეზის გარემოებითია, ან პირობითი და შედეგობითი, სადაც თავისუფლად შევუნაცვლებთ რომელიმე მაქვემდებარებელ კავშირს. მაგალითად: „მერმე იმ საქმის პატრონი ნანობდა და თავში ხელს იცემდა: თემურაზი საქმეს ხალისით აიღებდა, მაგრამ ბოლომდე ვერასოდეს ვერ მიატანდა“. შევადაროთ ზემოთ თქმულს – „მერმე იმ საქმის პატრონი ნანობდა და თავში ხელს იცემდა **რადგან / იმიტომ, რომ** თემურაზი საქმეს ხალისით აიღებდა, მაგრამ ბოლომდე ვერასოდეს ვერ მიატანდა. ასეთ შემთხვევაში დაქვემდებარება ნათელია.

ვფიქრობთ, რომ რადგან ჩვენ მიერ დასახელებულ უკავშირო წინადადებებში არ იგულისხმება მაქვემდებარებელი კავშირები (შესაბამისად, არც დაქვემდებარებითი დაკავშირებაა წინადადების კომპონენტებს შორის), ამიტომ ის უნდა მივაკუთვნოთ უკავშირო რთულ თანწყობილ წინადადებათა რიგს, სადაც დასახელებული ერთდროული მოვლენების აღწერა თუ ჩამოთვლა, ან ახსნა-განმარტებაა გადმოცემული დამოუკიდებლად.

ე. გ ა ფ რ ი ნ დ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

სვანური „დავა კოჯი“ და კავკასიურ-ინდოევროპული არეალის საკითხისათვის

მოცემულ კვლევაში განხილულია ერთი სვანური თქმულება «ლამარიას ვერძი და წმინდა გიორგი.“ ეს თქმულება სხვადასხვა ვარიაციებით გვხვდება ირანულ, ინდურ, ფინიკიურ და სხვ. მითოლოგიებში.

სვანური გადმოცემით, წმინდა გიორგიმ (ჯგრაგმა) ლამარიას შეცდენა მოინდომა, მაგრამ ვერ მოახერხა. მაშინ გაბრაზებულმა ჯგრაგმა დევს სთხოვა კალასა და უშგულს შორის ენგურის გადახიდვა, რათა ლამარია და მისი ხალხი წყალში ამოეხრჩო. ენგურის ერთ ვიწრო ხეობაში დევმა ააშენა მაგარი კედლები,

რომლებსაც სვანები დღემდე „დავა ნალგმაალვს“ (დევის ნაშენები) ეძახიან. ლამარიამ შველა „ხოჩა ღერბეთს“(კარგი ღმერთი) სთხოვა. ხოჩა ღერბეთმა ურჩია ლამარიას, რომ გამოეშვა თავისი ვერძი. ლამარიამ გამოუშვა ვერძი, რომელმაც კლდე გაანგრია და ხალხი დახრჩობას გადაარჩინა. ადგილს, სადაც ეს მოხდა, სვანები ეძახიან „დავა კოჯს“ (დევის კლდე, დევის კედელი.)

ინდური გადმოცემით (რიგვედა, არანიაკები, მაჰაბჰარატა...), ვნებით შეპყრობილმა კოლახალას კონცხმა დაიჭირა მის დედაქალაქზე გამდინარე მდინარე შუქთიმათი, „უფარიჩარამ“, რომლის ეპითეტებია „კეთილი ღმერთი“, „ცაში ამაღლებული“, „მაღლა მოარული“... (შდრ. სვანური „ხოშა ფუსდ ჟიბე ლეკლადხე“, „უფალ დეცემ“) დაჰკრა ფეხი კლდეს, გაანგრია და გაათავისუფლა მდინარე.

გადმოცემის თანახმად, უფარიჩარა არის მბრძანებელი ქვეყნისა „ჩედი“, რომლის დედაქალაქიც არის ქალაქი შუქთიმათი, სადაც ცხოვრობენ კოლახილები. ინდურ ტექსტებში „ჩედი“ კომენტირედულია, როგორც „ჩირაღდნების ქვეყანა“ ან „ქვეყანა ჩირაღდნების გრძელი მწკრივებით“.

როგორც ცნობილია, სვანურ რიტუალ „ლამპრიელს“ ბალს ქვემოთ ეწოდება „ლიჩედურალი“, „ლეჩედი“ ჰქვია ჩირაღდანს, ხოლო „მ’ჩედი“ მეჩირაღდნეს ე.ი. ჩედი ნიშნავს ჩირაღდანს. ინდურ მითოლოგიაში „ჩედის“ სხვა მეფეთაგან ცნობილია: დამაგხოშა, შიშუფალა, დჰრიშთა ქეთუ. დამგხოშა არის შიშუფალას მამა, შიშუფალა არის დჰრიშთაქეთუს მამა. სამივე პერსონაჟი რიგვედაში (რიგვედა 8.5), ვინმე ჩედელი კაშუს დადასტუტში, მოხსენიებულია როგორც ჩაიდია, რაც თარგმანში ნიშნავს „ჩედელ კაცს“, „ჩედის შვილს“, „ჩედის მბრძანებელს“ (იხ. რიგვედის 8.5 ჰიმნის კომენტარები). უკვე რიგვედაშივე შუშაფალა განღმრთობილია და ითვლება ბავშვების მფარველ ღვთაებად (შდრ. სვანური შუშფარი, ქეთუ). ასევე ცნობილია სხვა პერსონაჟები მსგავსი სახელებით: ჩაარინგა, დიგჰაჯიხვა და ა.შ.

სვანეთში ჩაარინგას ეძღვნება მეშვიდე სადღეგრძელო. ირანულ მითოლოგიაში (ავესტა, ვიდევდადი) ეს ქვეყანა და მდინარე ცნობილია, როგორც „ხაეთუმანთი“, მანათობელი ქვეყანა კავიების ხვარნით (შდრ. სვანურ-მეგრული „ხვამა“, რაც მადლს, კურთხევას ნიშნავს), სადაც ცხოვრობენ ხაეთები.

ავესტური „ხაეთუმანთი,“ ისევე როგორც ვედური „შუქთიმათი“ ითარგმნება, როგორც „ნათელი და ბნელი“. „შუქ“ - ნათელი, „თიმათი“ - ბნელი (რიგვედა). „ხაე“- ნათელი „თუმანთი“ -ბნელი (ავესტა). „სანხუნიატონის წიგნსა“ (იხ. ფილონ ბიბლოსელი) და „ქართლის ცხოვრებაში“ უფარიჩარას ჰქვია უფლიოსი.

კვლევის მიზანია, ქართული მითოლოგიის რანჟირება ინდოევროპულ მითოლოგიაში.

მითების, რიტუალის, ლინგვისტური შეხვედრების შედარებით შესწავლას მივყავართ მითის ბირთვთან და შესაბამისად მის პირველ სამშობლოსთან, რაც გვაფიქრებინებს, რომ „დავა კოჯი“ არის უფლიოსის უძველესი ქალაქი.

რ. გ ე რ ს ა მ ი ა (თბილისი), ნ. მ ა მ ი ს ე ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი),
მ. ს ა ღ ლ ი ა ნ ი (თბილისი)

ფონოსემანტიკური ლექსიკის გენდერლინგვისტური ასპექტები ქართველურ ენებში

გენდერი განსხვავებულია როგორც გრამატიკული, ასევე ბიოლოგიური სქესისგან, იგი გულისხმობს სოციალურ სქესს და დროისა და სივრცის ფაქტორების გათვალისწინებით განიხილება ფართო ფსიქოლოგიურ თუ კულტურულ კონტექსტში, შესაბამისად თავისებურად რეალიზებულია ენაში ანუ ენობრივად კარგად ასახავს პიროვნების ნასწავლი ქცევების, თვისებებისა და დამოკიდებულებების ნაკრებს, რომელსაც საფუძვლად ეროვნულობა, ტრადიციულობა ედება. ზოგადად, გენდერი ენაში წარმოაჩენს ქალისა და მამაკაცის მეტყველებისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებს ანუ სწავლობს ქალურ და მამაკაცურ სამეტყველო სტერეოტიპებს.

ქართველურ ენებში გრამატიკული სქესი არ გვაქვს, ბიოლოგიური სქესი კი რეალიზებულია ლექსიკის/სემანტიკის დონეზე:

მამაკაცი - დედაკაცი *(ქართ.)* : ***კოჩი - ოსური*** *(მეგრ.)* : ***კოჩი - ოხორჯა*** *(ლაზ.)* : ***მარე/ღუაჟმარე*** - ***ზურალ*** *(სვან.)*

მამალი - დედალი *(ქართ.)* : ***მუმული - დადული*** *(მეგრ.)* : ***მამული - დადული*** *(ლაზ.)*: ***მამილ*** - ***დაწდუ*** *(სვან.)*

ვაჟი - ქალი, ბიჭი - გოგო *(ქართ.)* : ***ბოში - ძღაბი*** *(მეგრ.)* : ***ბიჭი - კულანი*** *(ლაზ.)* : ***ნაღუჟურ/ჭყინტ*** - ***დინა*** *(სვან.)*

ლექსიკურ-სემანტიკურ დონეზევეა რეალიზებული გენდერიც. აღნიშნულ საკითხს ბოლო პერიოდში რამდენიმე ნაშრომი მიეძღვნა ქართული (ძველი და ახალი) ენისათვის, მაგრამ დანარჩენი ქართველური ენებისათვის ამ კუთხით პრობლემა ნაკვლევი არ არის. არადა ქართველური ენების მონაცემები საკითხის კვლევას დასაშვებს ხდის რამდენიმე ასპექტით: 1. ქალისა და კაცის მეტყველებისთვის დამახასიათებელი თავისებურებები, რომლებიც გულისხმობს ქალისა და მამაკაცის მეტყველებაში განსხვავებული ლექსიკის, სინტაქსური კონსტრუქციების, წინადადებათა მოდალობების კვლევას; 2. იმგვარი ლექსიკურ-სემანტიკური მოდელების კვლევა, რომლებიც თავად ასახავენ მიმართებებს ცნებებთან „მამაკაცურობა“ და „ქალურობა“.

ჩვენ მიერ დასმული საკითხი სწორედ მეორე ასპექტით კვლევას გულისხმობს, საკვლევი მასალა კი შემოფარგლულია ფონოსემანტიკური ლექსიკით, რომელშიც ყველაზე მეტად გამჭვირვალეა კავშირი ფონემურ და სემანტიკურ დიფერენციალურ ნიშნებს შორის. ცნობილი ფაქტია, დიფერენციალურ ნიშანთა

დაპირისპირებით ქართველურ ენებში გადმოიცემა ბგერწერითი შინაარსები: საგნის სიდიდე, წონა, სიმკვრივე, სუბიექტის ქცევის რაგვაროობა, ობიექტის რაგვაროობა, ინტენსივობა, გზისობა, ლოკალურობა, ინსტრუმენტის ხასიათი, ხმის რიტმი, სიმაღლე, მოქმედების თანმხლები ხმის ხასიათი... ქართველურ ენებში (ლაზური არ არის შესწავლილი), ამგვარი მიმართებები მთელ სისტემებს ქმნიან სხვადასხვა სემანტიკის *(ცემა/[და]რტყმა/კვრა, ჭამა/ღეჭვა/ღრღნა, ლაპარაკი, სიარული, სიცილი...)* ფარგლებში, აღწერილი და დადგენილია როგორც ცალკეული სემანტიკური დიფერენციალური ნიშნები (სემები), ასევე კონობრივი სემური მოდელები.

სემანტიკურ ნიშანთა კონაში აუცილებლად უნდა გამოიყოს გენდერული ნიშანი, განსაკუთრებით სვანურისათვის; ვინაიდან „ქალუროობისა“ და „მამაკაცუროობის“ დაპირისპირებას ფონოსემანტიკურ ლექსიკაში სისტემის სახე აქვს, შეიძლება ითქვას, რომ სვანური მოდელებითვის გენდერის აღნიშვნა ერთგვარი სემანტიკური მარკერიც კი არის**.** შდრ.:

სვანური:

იპლიჭყა̈ლ *(ბზ.) – ცუდად დადის, ძალიან სუსტი ქალი დადის,* ***იბიჭყანალ*** *(ბქ.) – ცუდად, გაპარჭყულად დადის, ძალიან სუსტი ქალი დადის,* ***ისტგლანალ*** *(ჩოლ.) – მსუქანი დიდმუცელა ქალი დადის...*

ქართული:

ბრაციბრუცი *(ქიზიყ.) - გარბაცი, უხეირო სიარული მთვრალი კაცისა,* ***ზივზივი*** *(თუშ.) - სინაზე, კოხტაობა ქალისა,* ***თათხუნი*** *(ლეჩხ.) - ქალის ან ბავშვის მოუფრთხილებელი სვლა ტალახიან გზაზე...*

მეგრული:

ტაჯალი *- ქალის უშნოდ, ცუდად (იგულისხმება ყოფაქცევა) სიარული,* ***ჩარხალი*** *- კაცის მამალაყინწური, სწრაფი, მოუსვენარი სიარული,* ***სვასვალი*** *- ნაზი ქალის კოხტა და წყნარი სიარული/ლაპარაკი და ა.შ.*

აღნიშნული ტენდენცია ანუ ერთ სუბიექტთან მიმართების საკითხი, სხვა სუბიექტთან ჩაუნაცვლებლობა ხშირად არ არის აბსოლუტური და სოციუმის შეფასებით დამოკიდებულებას უკავშირდება, რაც ნაკარნახევია გარკვეული სოციო-კულტურული კონტექსტით, ამიტომაც ემყარება ფრაზებს, რომლებიც რაიმე მოქმედების შეფასების ეთიკურ დაშვებას ან დაუშვებლობას გულისხმობს რომელიმე სქესისათვის, რაც განპირობებულია „ქალურობისა“ და „მამაკაცურობის“ მიმართ სოციუმის ენობრივად რეალიზებული სტერეოტიპული მსოფლმხედველობით.

ქართველურ ფონოსემანტიკურ ლექსიკაში არსებული ამგვარი აქტიური პროცესების დაფიქსირება და გააზრება მნიშვნელოვანია, ვინაიდან ის ასახავს საზოგადოებაში სოციალური და კულტურული ფასეულობების ცვლას, ასევე ენის თანამედროვე კვლევისას გენდერლინგვისტიკაში მიღებულ ახალ მონაცემებს.

თ. გ ი თ ო ლ ე ნ დ ი ა (თბილისი)

ტაბუ - პოლისემიის ერთ-ერთი წყარო ქართულში

პოლისემიის წარმოქმნის ენობრივი და ექსტრალინგვისტური ფაქტორები მეტად მრავალფეროვანია. ყოველ მათგანს თავისებური ნიუანსები აქვს. ჩვენს ხელთ არსებული მასალის ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ **პოლისემიის წარმოქმნის ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენს ტაბუ.**

ტაბუ ძველ საქართველოში წარმოადგენდა სისტემურ მოვლენას და ერთ-ერთ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქართველი ხალხის ცხოვრებაში. ამ სისტემურმა ხასიათმა განაპირობა ის, რომ გარკვეულმა სიტყვებმა ახალი სემანტიკური კომპონენტი შეიძინეს, რამაც ქართული ენის ლექსიკაში გამოიწვია სიტყვათა ახალი პოლისემიური ჯგუფების წარმოქმნა, ტაბუისტური სიტყვების შემცვლელი ევფემისტური სიტყვებისა და გამოთქმების მკვეთრად განსხვავებული სემანტიკის გაჩენა.

სიტყვიერი ტაბუს სუბსტიტუტები (შემცვლელი სიტყვები) მეორეული მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია და მათი უმეტესობა, თავის მხრივ, პოლისემიურია. ტაბუისტურ სიტყვებში ხშირად ამოსავალი მნიშვნელობა მიჩქმალულია და სიტყვა უფრო გავრცელებულია მეორეული მნიშვნელობით. მაგალითად, **უხსენებელი** სიტყვის მოსმენისას ადამიანს პირველ რიგში აგონდება გველი და არა ამოსავალი მნიშვნელობა - ,,ვინც ან რაც სახსენებლად არ ღირს".

ნაშრომში განიხილება ტაბუს დაქვემდებარებული ლექსიკა და ამ ლექსიკის სუბსტიტუტები მოტივაციის მიხედვით. ესენია:

ღმერთის სახელები: უფალი, მამაზეციერი, შემოქმედი, უზენაესი მეუფე, ზეციერი, მეფე, გამჩენი, დამბადებელი...

ეშმაკის სახელები: ბოროტი, მაცდური, კუდიანი, ბოროტი სული, ჯოჯოხეთის მოციქული, წყეული, ქაჯი, მავნე, მაცილი...

სიკვდილის აღმნიშვნელი ლექსიკა: მოკვდა = გარდაიცვალა, მიიცვალა, განისვენა, გათავდა, აღესრულა, მიიძინა...

ავადმყოფობის სახელები: ბატონები, ყვავილი, ბედნიერი, ჟამი...

ცხოველთა სახელები: გველი = უხსენებელი, მცურავი, უსახელო, ურწმუნო, უწმინდური, წყეული, ქვეწარმავალი, ქვემძრომი...

ტაბუისტური სიტყვების უმეტესობა საკუთრივ ქართულია. ასევე ქართულია მათი სუბსტიტუტების უმეტესობა. ტაბუისტური სიტყვების ქართული ეპითეტების სიმრავლე იმით აიხსნება, რომ ლექსიკის ეს ჯგუფი უძველესია და სანამ უცხო ენებიდან ქართულში შემოსული ნასესხობები დაიმკვიდრებდა ადგილს, ტაბუ მანამ წარმოადგენდა სისტემას. გვხვდება უცხო ენებიდან შე-

მოსული სიტყვებიც, რომლებიც სინონიმებად ამოუდგება ტაბუისტური სიტყვების ქართულ შემცვლელებს (მაგ. ეშმაკი – მაცდური, კუდიანი, ავი, უკეთური, მავნე, მოციქული, **ქაჯი, სატანა, სათაელი, ტარტაროზი, შაითანი, ბელზებელი**).

აკრძალულ სიტყვათა სემანტიკა უპირატესად პირველადია, ხოლო მათი ევფემისტური სუბსტიტუტები – მეორეული. ამ სიტყვათა ტაბუისტური// ევფემისტური სემანტიკით დატვირთვა მოხდა ასოციაციის, ანალოგიის, სიმბოლიზების, ევფემიზაციის ნიადაგზე. როგორც მნიშვნელობის გადატანის ყველა შემთხვევაში, ტაბუს მაგალითებშიც მეორეული სემანტიკა მოტივირებულია ამოსავალი, პირველადი მნიშვნელობებით, რადგან ,,ყოველი გადატანითი ხმარება მოტივირებულია, მას ზურგს უმაგრებს სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობა" (ბ. ფოჩხუა).

ტაბუს უგულებელყოფის და ნელ-ნელა ხმარებიდან გასვლის მიზეზი შეიძლება იყოს თანამედროვე საზოგადოების მისწრაფება აკრძალვათა აკრძალვებისკენ. დღეს ქართულში ტაბუისტური სიტყვები, ჩვეულებრივად, ყოველგვარი ცრურწმენის გარეშე გამოიყენება, ხოლო მისმა შემცვლელმა სიტყვებმა მხატვრულობის გამოხატვის ფუნქცია//მხატვრული კონოტაცია შეიძინეს.

ნ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

კოლხური კულტურის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამარხი-კონსტრუქციები

გვიანი ბრინჯაო – ადრეული რკინის ხანის კოლხური კულტურის გავრცელების საკმაოდ ფართო არეალში სამარხ-კონსტრუქციები ტიპოლოგიური მრავალფეროვნებით გამოირჩევიან. შესწავლილი სამარხეული ძეგლები, თუკი ამ კულტურის ფართო დისტრიბუციასთან მიმართებით ვიმსჯელებთ, ჯერჯერობით შედარებით მცირე ოდენობით არის აღმოჩენილი. მიუხედავად ამისა, მოკვლეული მასალის მიხედვით, შესაძლებლობა გვაქვს გამოვყოთ სამარხ-კონსტრუქციათა შემდეგი ძირითადი ტიპები:

1. მარტივი კონფიგურაციის ორმოსამარხები
2. ქვაყრილით დაფარული მარტივი კონფიგურაციის ორმოსამარხები.
3. ქვებით შემოწყობილი ორმოსამარხები.
4. ქვაყრილით დაფარული სამარხები, რომელთა კედლებიც ქვებითაა შემოწყობილი.
5. ხის ფიცრებით კონსტრუირებული სამარხები.

6. სამარხი-ორმოები.

7. ქვაყუთები.

8. ოსუარიუმები.

9. ყორღანული სამარხები.

ზემოთ ჩამოთვლილი სამარხ-კონსტრუქციები წარმოადგენენ კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელ ძირითად ტიპებს. მათი მრავალფეროვნებიდან გამომდინარე, თვალნათლივ ჩანს, რომ კოლხური კულტურის გავრცელების საკმაოდ ფართო ტერიტორიაზე სამარხთა კონსტრუირების ერთი განსაზღვრული წესი არ ყოფილა გავრცელებული.

ე. გ ო გ ი ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ზღაპრული რაში: ქართულ-სომხური ფოლკლორული პარალელები

ქართულ და სომხურ ხალხურ ზღაპრებში ვხვდებით უამრავ სიუჟეტს, რომელიც ფართოდ არის გავრცელებული ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებსა და ევროპაში. ეს ზღაპრები მეტად საინტერესო წყაროებს წარმოადგენენ იმ მკვლევრებისათვის, რომლებიც ზღაპრის მითოსურ ასპექტებს იკვლევენ.

მითოსური პლასტებით განსაკუთრებით დატვირთულია ხალხური ზღაპრები ცეცხლოვანი ცხენის შესახებ, რომელთა მიხედვით ზოგადად ზღაპრული რაშის მითოლოგიური წარმოშობა დგინდება.

მითოლოგიური სიუჟეტებისა და ცალკეული მოტივების არსებობა ზღაპარში ჩვეულებრივი მოვლენაა, მაგრამ მათ უმრავლესობას უძველესი კონტექსტი დაკარგული აქვს და ახალ დატვირთვას იძენს. შემწე ცხენის სახე, შეიძლება თამამად ითქვას, უძველეს მითოსურ პლასტებს მთელი სისავსით შეიცავს. ზღაპრული რაშის მითოსური წარმოშობა პირველ რიგში დასტურდება იმით, რომ იგი ოთხი სტიქიის მატარებელია და ეს მის ცეცხლოვან და ფრთოსან ბუნებაში და მიწასა და წყალთან მჭიდრო კავშირში ვლინდება. სომხური ზღაპარი „ცეცხლოვანი რაში“ და ქართული „გრძნეული ცხენი“ ამის საუკეთესო ნიმუშებს წარმოადგენენ. ორივე ზღაპარს ერთი სიუჟეტი აქვს, საზოგადოდ გავრცელებული ევრაზიის ხალხთა ფოლკლორში: გმირი გონიერი ცხენის დახმარებით გადალახავს ყველა დაბრკოლებას.

ცეცხლოვანი რაში სრულყოფილად ავლენს თავისი მითოსური წარმოშობის ყველა დეტალს: ის ჩაკეტილია თავლაში (რაც მითოსური სიმბოლიკით ორმოს, სიბნელეს, ქვესკნელს შეესაბამება), მისი სახელია „ცეცხლოვანი“,

შეუძლია ფრენა და ებრძვის ზღვის რაშს, რომელიც მისივე დაა. ინდოევროპელ ხალხთა მითოლოგიურ სისტემებში ცეცხლოვანი ცხენი რიგ ღვთაებათა ატრიბუტი ან ჰიპოსტასია, უმეტესად, ცეცხლთან და ჭექა-ქუხილთან დაკავშირებული ღვთაებებისა. ინდურ მითოლოგიაში ორი ცხენის სახით არიან წარმოდგენილი ღვთაებრივი ტყუპი ძმები აშვინები, მზის ღმერთ სურიას თანმხლებნი ოქროს ეტლით დადიან ცაზე. ცხენებს უკავშირდებიან დიოსკურები ბერძნულ მითოლოგიაში, დღესა და ღამეს ცვლიან და გადარჩენის ფუნქცია აკისრიათ. ინდოევროპელი ხალხებისთვის საერთოა სოლარული ღვთაებების წარმოდგენა საომარ ცხენებშებმულ ეტლში, მაგალითად, ჰელიოსი ბერძნულ მითოლოგიაში, განთიადის ქალღმერთი უშასი და მზის ღმერთი სურია თავისი შვიდი ცხენით ძველ ინდურში. სლავურ მითოლოგიაში ჭექა-ქუხილის ღმერთი პერუნი ეტლში მჯდომარე ან მხედრის სახით ჩანს, ასევე ბალტიურში პერკუნასი, ბერძნული პეგასი ზევსს ჭექა-ქუხილს და ელვას აწვდის.

სომხურ და ქართულ ზღაპრებში მეტად თვალსაჩინოა ზღაპრული რაშის კავშირი წყალთან. განსაკუთრებით იმ ეპიზოდებში, რომლებშიც გმირის რაშისა და ზღვის რაშის ბრძოლაა აღწერილი. სომხური ზღაპრის მიხედვით, ცეცხლოვანი რაში და ზღვის რაში და-ძმა აღმოჩნდება.

ვ. პროპის მიხედვით, ზღაპრული რაში ბუნებით ხთონური და ფრთოსანია, ცეცხლისა და წყლის სტიქიებთან კავშირს იგი მეორეულ მოვლენად მიიჩნევს თავის „ჯადოსნური ზღაპრის ისტორიულ ფესვებში“ (Пропп 1946). საინტერესო სწორედ ის არის, რომ სომხურ ზღაპარში რაშის ოთხივე სტიქიასთან კავშირი ერთ პერსონაჟ რაშში ვლინდება.

ხალხური ზღაპრები ფართო ასპარეზს უშლის მკვლევარს როგორც საკუთრივ ხალხური პროზის, ისე იმ კულტურულ თავისებურებებათა შესასწავლად, რაც ზოგადად კავკასიური ფოლკლორის მსოფლიო ფოლკლორთან ურთიერთმიმართებას ეხება.

გ. გ ო ც ი რ ი ძ ე (თბილისი)

კავკასიის ხალხთა ეთნოკულტურული ურთიერთობების არეალური ასპექტები (კვების სისტემის მაგალითზე)

ბოლო წლებში გამოქვეყნებულ ანთროპოლოგთა და ეთნოლოგთა შრომებში განსაკუთრებული ყურადღება აქვს დათმობილი სიცოცხლით უზრუნველყოფის კულტურისა და მათ შორის კვების ხალხური სისტემის შესწავლას, როგორც

განსაკუთრებული მნიშვნელობის ფენომენისას, ამა თუ იმ ეთნოსის სამეურნეო-კულტურული ტიპების არეალური თავისებურებების გამოვლენისათვის.

კულტუროლოგები ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ კვების სისტემის ფორმები და საკვებთა სახეები ხშირ შემთხვევაში განსაზღვრავენ ტრადიციული კულტურულ-სამეურნეო ტიპის ჩამოყალიბებას და თვლიან, რომ ეთნიკურ ჯგუფთა ერთობა განპირობებულია შესაბამისი მსგავსი გეოეკოლოგიური პირობებით, ფლორისა და ფაუნის მსგავსებით, სამეურნეო დარგების რეგიონალური თავისებურებებით და სხვა.

აღნიშნულ კონტექსტში გასათვალისწინებელია ისიც, რომ კვების სისტემა გამოხატავს არა მარტო მატერიალური კულტურის მოდელს და მის ძირითად დამახასიათებელ მხარეებს, არამედ ის წარმოადგენს ეროვნული თვითშეგნების, ქცევითი ნორმების და მენტალობის მარკერს, ცნობიერების ელემენტს, რომელიც თან ახლავს ყოფითი რეალიების განვითარებას.

დაღესტნის ხალხთა ტრადიციული კულტურულ-სამეურნეო ტიპების ანუ რეალური მოდელების შესწავლის საფუძველზე ო. ოსმანოვი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ სამეურნეო კულტურული ტიპების ურთიერთშედარებითი დახასიათებისას აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალიწინებული საკვების ევოლუციის სტადიალური ხასიათი, მისი გენეტიკური და ნოვაციური მომენტები, ყოფითი კულტურის სინქრონული და დიაქრონული ასპექტები, დიფუზურობა, სპონტანურობა და ა.შ.

ეს მოსაზრება სრულიად მართებული და მისაღებია, მაგრამ ავტორი უთუოდ ცდება, როცა ის იქვე წერს, რომ საკვებთა სახეობების მიხედვით კულტურის ელემენტების ზონალური თავისებურებების დადგენას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან, მისი აზრით, საკვების სახეობა თავისთავად არ წარმოადგენს კულტურულ-სამეურნეო ტიპის არეალური სხვაობის განმსაზღვრელ ნიშანს. მისი აზრით, ესა თუ ის საკვები შეიძლება იყოს გავრცელების მიხედვით მასშტაბური, ფართო დიაპაზონის მქონე, მაგრამ არა ლოკალიზებისა და რეგიონალური პარადიგმულობის მაჩვენებელი კრიტერიუმი. ასეთად ის, გამონაკლისის სახით მხოლოდ თერმულად დამუშავებულ სინთეზურ ცომეულ საკვებს თვლის, საკუთრივ ხინკალს, რომელიც მას მთიანი დაღესტნის კუთვნილებად მიაჩნია; ამ აზრს სათანადო არგუმენტების მოშველიებით კატეგორიულად არ ვეთანხმებით. ხინკალი საქართველოში სპონტანური წარმოშობისაა.

სტატიაში შევეცადეთ კვების სისტემის მაგალითზე შეძლებისდაგვარად წარმოგვეჩინა ქართული და დაღესტნური კულტურულ-სამეურნეო ტიპების ურთიერთშედარებითი ანალიზი მათი არეალური, რეგიონალური, ლოკალური თავისებურებების გათვალისწინებით. ამ მიმართულებით კვლევა კი შემდეგშიც გაგრძელდება.

თ. გ უ ჩ უ ა (ქუთაისი)

რიტუალი, როგორც ენობრივი თამაში (არქანჯელო ლამბერტის წიგნის - „სამეგრელოს აღწერა“ - მიხედვით)

ტრადიციული განმარტებით, რიტუალი წარმოადგენს მოქმედებათა ერთგვარ რიგს, რომელიც რაიმე შინაარსის გამოხატვას ემსახურება. თავის დროზე იგი მხოლოდ საკრალურ მნიშვნელობას ატარებდა და არქაულსა და ირაციონალურთან ასოცირდებოდა ანუ ისეთ რამესთან, რისი ობიექტური განხილვაც შეუძლებელი იყო. აქედან გამომდინარე, რიტუალი კარგა ხნის მანძილზე რჩებოდა მხოლოდ რელიგიათმცოდნეებისა და ეთნოგრაფების კვლევის საგნად. დღეს კი განსხვავებული სურათი გვაქვს: რიტუალი, როგორც მოქმედებათა თანმიმდევრული ჯაჭვი, რომელიც კონკრეტული შინაარსის გადაცემას ემსახურება, ერთგვარ სოციალურ სემიოტიკად განიხილება და ამ ნიშნით ის სხვა დისციპლინებთან ერთად ეთნოლინგვისტიკისთვისაც საინტერესო ხდება.

რიტუალი ინფორმაციის გადამცემ უძველეს ხერხს წარმოადგენს, განსაკუთრებით კი უმწერლობო საზოგადოებებში. ამ კუთხით ბევრი საინტერესო მაგალითის დაძებნა ქართულ სინამდვილეშიც შეიძლება, კონკრეტულად კი ქართველთა ერთ-ერთი მსხვილი ეთნოგრაფიული ჯგუფის - მეგრელების ყოფა-ცხოვრებაში. ჩვენ შევეცდებით, რომ ეს მე-17 საუკუნის მაგალითზე ვაჩვენოთ და კონკრეტულ წყაროდ იტალიელი მისიონერის, არქანჯელო ლამბერტის ნაშრომი „სამეგრელოს აღწერა“ გამოვიყენოთ.

ცნობილია, რომ არქანჯელო ლამბერტიმ 18 წელი იცხოვრა საქართველოში და, როგორც შენიშნავენ, მისი ზემოაღნიშნული ნაშრომი არ წარმოადგენს შემთხვევითი გამვლელი მოგზაურის შთაბეჭდილებების ან ყურმოკრული ამბების კრებულს.

განსაკუთრებით საინტერესოა წიგნში აღწერილი ის რიტუალური ქცევები, რომლებიც საკმაოდ გავრცელებული იყო იმდროინდელ მეგრულ საზოგადოებაში და დღეს ეთნოლინგვისტიკური თვალსაზრისით თავისუფლად შეიძლება ჩაითვალოს ერთგვარ ენობრივ თამაშებად. იტალიელი მისიონერი ცდილობს, დეტალურად მოუთხროს მკითხველს თითოეულის შესახებ და იქვე მასში ჩადებული შინაარსის დეკოდირების მცდელობაც შესთავაზოს.

ასე, შედარებით გამორჩევით და დაწვრილებით საუბრობს იგი თითქმის ყველა ეთნოსში გავრცელებული ორი ისეთი უძველესი რიტუალის შესახებ, როგორიცაა გლოვა და ქორწინება. ამ და სხვა რიტუალური ქცევების შესახებ კონკრეტული მაგალითების საფუძველზე ვისაუბრებთ.

მართალია, ენობრივი თამაშის, როგორც ენისა და მოქმედების ერთი მთლიანობის იდეა, თავდაპირველად ენის ფილოსოფიაში ვიტგენშტაინის მიერ დამუშავდა, თუმცა მოგვიანებით ცნება გაფართოვდა და დღეს ენობრივ თამაშებზე საუბრისას სპეციალისტებს მხედველობაში აქვთ არა მხოლოდ თქმული ან დაწერილი ტექსტი, არამედ ზოგიერთი მოქმედება, ჟესტი, ხანდახან მიმიკაც, ე.ი. როგორც ლინგვისტური, ასევე პარალინგვისტური საშუალებები.

ამგვარ ენობრივ თამაშებად შეგვიძლია განვიხილოთ მე-17 საუკუნის სამეგრელოში არსებული შემდეგი რიტუალური ქცევებიც: მუხლმოდრეკით მისალმება = სამეტყველო ქმედების მონაწილეები დიდი ხნის უნახავები არიან, ან ერთ-ერთი შორი გზიდანაა ჩამოსული, ან ერთ-ერთი დიდი ხნის ავადმყოფობის შემდეგ გამოვიდა გარეთ;

თავის დაკვრა და მარჯვენა ხელის თავზე დადება = „ყოველივე ეს დიდი წყალობაა ჩემს თავზე“. ნიშნავს მადლიერების გამოხატვას და ჩვეულებრივ ასე იქცევიან სუფრაზე მიპატიჟებული სტუმრები მასპინძლის მიმართ.

საჩუქრის გადაცემა ან ჩუქება მიწაზე ფეხების წინ დადებით = „ჩემი მთელი ქონება თან რომ არ გადაყვეს ამ ნივთს“.

ადრესატის მიერ ამბის მომტანისთვის ერთი კოვზი შაქრის მირთმევა = მოტანილი ამბავი სასიხარულოა.

კომუნიკანტების მიერ მირონის ან ნაკურთხი ზეთის ერთიმეორისთვის შუბლზე წაცხება = დამეგობრება.

ცხენის შეკრეჭილი ძუა-ფაფარი = ცხენოსანი მგლოვიარეა.

ამბის თხრობის დროს მარცხენა წარბის მოფხანა = ნათქვამი სიცრუეა და მომავალ საქმეს ცუდი ბოლო ექნება.

ამბის თხრობის დროს მარჯვენა წარბის მოფხანა = ნათქვამი უტყუარია და მომავალ საქმეს ბედნიერი ბოლო ექნება.

რიტუალი და, ზოგადად, სამეტყველო ქცევა მხოლოდ წერილობითი ან ვერბალური ტექსტებით არ შემოიფარგლება და საკმაოდ ხშირად ისეთ ფაქტორებსაც გულისხმობს, რომლებიც ენაში ლექსიკონის მიღმა დევს. ამგვარ ენობრივ თამაშებს კი სხვადასხვა ეთნოსში სხვადასხვა შეფასება შეიძლება ჰქონდეს. ესეც ერთგვარი სოციალური სემიოტიკაა, რომელზეც მთელი ტრადიციული კულტურაა დაფუძნებული.

გ. გ ვ ა ნ ც ე ლ ა ძ ე (თბილისი)

ანთროპონიმები და გვარსახელები აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია ანტიკური პერიოდიდან მე-19 საუკუნის ჩათვლით ბერძნულ, ლათინურ, ქართულ და თურქულ ენებზე შესრულებული მრავალი ლაპიდარული და ფრესკული წარწერა. ბერძნული, ლათინური და თურქული წარწერები მცირერიცხოვანია და შესაბამისად მათში ცოტა ანთროპონიმი დასტურდება. მათგან თურქული წარწერები უპირატესად გვიან შუა საუკუნეებს განეკუთვნება და ეპიტაფიებს წარმოადგენს. წარწერათა უმრავლესობა (100-მდე წარწერა) ქართულენოვანია, რომლებიც მოიცავს პერიოდს მე-9 საუკუნიდან მე-19 საუკუნის ჩათვლით.

ქართულენოვან წარწერებში დასტურდება ქართული გვარსახელები და სხვადასხვა წარმოშობის ანთროპონიმები:

1. ბიბლიური წარმოშობის ანთროპონიმებიდან ძირითადად გვხვდება იესო ქრისტეს, მარიამ ღვთისმშობლის, მთავარანგელოზთა, წმინდანთა და ქართველ სასულიერო პირთა სახელები (მიქაელი, დავითი, მარინე...);

2. ქართველური წარმომავლობის ან ქართველიზებული უცხოური ანთროპონიმებისა და ქართული გვარსახელების რაოდენობა რამდენიმე ათეულია. ეს არის უპირატესად ეკლესია-მონასტრების ქტიტორთა (ქართველი მეფეების, დედოფლების, მაღალი არისტოკრატიული წრის წარმომადგენელთა, სამეფო კარის მოხელეთა, ქართული ეკლესიის იერარქთა, რიგით სასულიერო პირთა), აგრეთვე მშენებელ-ოსტატთა და მხატვართა სახელები და გვარები. მაგალითად: ბედიის ტაძრის წარწერებში მოხსენიებულნი არიან გალატოზთუხუცესი სვიმეონი, მეფეთა მეფე კონსტანტინე დავითის ძე, მეფე ბაგრატი, კათალიკოსი ნიკოლოზ ბედიელი და სოფრომ ბედიელი (ორივენი გონგლიბაისძეთა გვარიდან), მიტროპოლიტი ანტონ ჟუანისძე, დიდებულები როდაბი და კახაბერი, გიორგი II დადიანი მეუღლე რუსუდანთან და ვაჟებთან - ვამეყსა და კახაბერთან ერთად, დეოფალთ დეოფალი მარიხი, ერისთავთ ერისთავი და მანდატურთუხუცესი გიორგი დადიანი.

ენობრივი თვალსაზრისით, ასეთივე ვითარებაა აფხაზეთის დანარჩენ ქართულენოვან წარწერებშიც.

ყურადღებას იპყრობს რამდენიმე წარწერაში მოხსენიებული ზოგი პირსახელი და გვარი. მაგალითად, წებელდის მე-10-11 საუკუნეთა მიჯნის წარწერაში იხსენიება ვინმე ლუკა მარტინევა. ამ შემთხვევაში ფორმა **მარტინევა** ქართული **მარტინავა** ფორმიდან უნდა მომდინარეობდეს. ეს არის უძველესი შემთხვევა მთელს დასავლეთ საქართველოში ქართული გვარსახელის მოხსე-

ნიებისა. ასევე ძველია ილორის ტაძრის მე-11 საუკუნის პირველი მეოთხედის წარწერაში მოხსენებული მღვდლის გიორგი ქოჩოლვაის გვარი. სრულიად ნათელია, რომ **ქოჩოლვაი** ფორმა წარმოადგენს ქართული გვარის **ქოჩოლავას** ვარიანტს. ორივე წარწერა ადასტურებს, რომ ილორსა და წებელდაში იმ პერიოდში ქართველები სახლობდნენ და სასულიერო პირებადაც მოღვაწეობდნენ.

საყურადღებოა ბედიის წარწერაში ნახსენები გვარი **ჟუანისძე**, რომელიც უეჭველად **ჟვანია** ფორმის მორფოლოგიური ვარიანტია. ორივე ფორმა მომდინარეობს პირსახელ **იოვანე**-საგან. სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით საინტერესოა გუდავის მე-15-16 საუკუნეების წარწერაში წარმოდგენილი სახელი **ნუგამწირა**, რომელიც ,,ნუ გამწირავ" ფორმისაგან მომდინარეობს - ზმნური წარმოშობის ამგვარი სახელები (მახარე, გამახარე, ველოდი, არველოდი, მოგელი, კმარა...) ბოლო დრომდე დასტურდება მთელ საქართველოში.

თ. გ ვ ა ნ ც ე ლ ა ძ ე (თბილისი)

აფხაზური ენის უძველესი ლექსიკონის შესახებ

საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში ინახება რუსულ-აფხაზური ლექსიკონის ხელნაწერი, რომელიც შედგენილია 1827 წელს რუსი დეკაბრისტის, ფლოტის ლეიტენანტის (შემდგომში კონტრ-ადმირალის) ვლადიმერ პავლეს ძე რომანოვის (1796-1864 წწ.) მიერ და შეიცავს 1952 სალექსიკონო ერთეულს (სიტყვებსა და ტიპურ ფრაზებს).

ლექსიკონის ხელნაწერის პირველი აღწერა 1964 წელს გამოაქვეყნა ციალა ჩიკვაშვილმა, ხოლო ორიოდე წლის წინ მასზე უმუშავია პროფ. ბერნარ უტიეს.

ხელნაწერის კვლევამ დაგვადგენინა ცნობები ავტორის ბიოგრაფიის, ხელნაწერის ბედ-იღბლისა და ენობრივი თავისებურებების შესახებ. კერძოდ, გაირკვა, რომ ლექსიკონის ერთი ეგზემპლარი ვ. რომანოვის უფროსობას გადაუგზავნია სანქტ-პეტერბურგის მეცნიერებათა საიმპერატორო აკადემიისათვის (ამ ხელნაწერის შემდგომი ბედი ჩვენთვის უცნობია), მეორე ხელნაწერი კი ჯერ ინახებოდა სევასტოპოლის ოფიცერთა ბიბლიოთეკაში, 1918 წელს მოხვედრილა მოსკოვში უცნობი პირის თუ ბიბლიოთეკის საცავში, 1926 წელს ხელნაწერი შეუსყიდია ცნობილ კოლექციონერს, პროფ. ივანე სარქიზოვ-სერაზინის. 1941 წლის იანვარ-თებერვალში ამ უკანასკნელს მისი მეგობრის, მხატვარ უჩა ჯაფარიძის, რჩევით ხელნაწერი უსასყიდლოდ გადაუცია საქართველოს სახელმწიფო რესპუბლიკური ბიბლიოთეკის (ამჟამად საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის) რარიტეტსაცავისათვის.

ლექსიკონის აფხაზური ნაწილი ასახავს ქ. სოხუმ–ყალეს მეტყველების თავისებურებებს, რაც ახლოსაა აფხაზური ენის ბზიფური დიალექტის სპეციფიკასთან: დასტურდება სისინ-შიშინა თანხმოვნები, ზმნის დროთა ბზიფური ტიპის დაბოლოებანი და ა.შ. გარდა ამისა, ლექსიკონში შეინიშნება აბჟუური დიალექტისათვის დამახასიათებელი ენობრივი ფაქტებიც, რაც იმის მაუწყებელია, რომ ქ. სოხუმ-ყალეს მეტყველება გარდამავალი ერთეული იყო აბჟუურ და ბზიფურ დიალექტებს შორის.

ვლადიმერ რომანოვის ლექსიკონის მონაცემებს დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც აფხაზური ენის ისტორიის, ისე მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენათა მეცნიერული კვლევისათვის.

ე. ვ ა რ დ ო შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

კავკასიის თავისუფლების იდეის ასახვისათვის ილია ჭავჭავაძის პოეტურ ქმნილებებში

კავკასიის თავისუფლების შესახებ ილია ჭავჭავაძე პირველად პოემა „აჩრდილში“ გვესაუბრება. „აჩრდილი“, როგორც გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელო“ უსიუჟეტო პოემათა რიგს განეკუთვნება და ქრისტოლოგიური თვალსაზრისით ნაკლებ მნიშვნელოვანი როდია, ვიდრე „განდეგილი“. პოემის სათაურით ილია მიგვანიშნებს, რომ მკითხველმა ბოლომდე და ღრმად უნდა გააშინაარსოს აჩრდილის სახე, რომ იგია საქართველოს „თანამდევი უკვდავი სული“ აწმყოში ხილული. ეროვნულ და სოციალურთან ერთად ილია ეხება ზნეობრივ პრობლემებსაც, რადგან ზნეობრივი ერთიანობა ეროვნული მთლიანობის საფუძველია. პოემაში ასევე მნიშვნელოვანია გმირის ძიების საკითხიც, რადგან მისი მოედანი „ჯაგით აღვსილა, ვერანად ქმნილა“ („აჩრდილი“). ეს საკითხია დასმული ილიას არაერთ ლექსში: „ქართვლის დედას“, „ნანა“, „ბაზალეთის ტბა“. საყურადღებოა ასევე „მგზავრის წერილები“. „აჩრდილში“ ილია იხსენებს ქვეყნის წარსულსაც. საბოლოოდ კი ყოველივე მიმართულია ქართველ და კავკასიელ ხალხთა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისაკენ „როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასისა,/ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან“ („აჩრდილი“). პოემა 1859 წელსაა დაწერილი, ბოლო რედაქცია კი 1872 წლით თარიღდება.

1860 წელს დაიწერა ილიას პოემა „ქართვლის დედა“. ისეთ საკითხთა განხილვისას, როგორებიცაა ეროვნული გმირის იდეალი, კავკასიის თავისუფლების

იდეა, პოემა „ქართვლის დედა“ პოემა „აჩრდილის“ ლოგიკურ გაგრძელებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ქვესათაური ასეთია – სცენა მომავალი ცხოვრებიდან. ილია ოცნებობს ისეთ დროზე, როცა კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე ხალხი აღდგება და აზვირთდება, ერთი საფიქრალი შეიპყრობს ყველას „და ეგ ფიქრია მთელი კავკასიის თავისუფლება“ („ქართვლის დედა“). ამიტომ, მომაკვდავი დედა „ძმათა საშველად“ თავის ერთადერთ შვილს აგზავნის, რადგან „მთელი კავკასი მტერზედ რისხვით აღმომქშინავი,/ერთისა აზრით, ერთის გრძნობით აღელვებულა“ („ქართვლის დედა“).

თავისი ქვეყნის ბედნიერ მომავალს ილია სამართლიანად უკავშირებს კავკასიის ერთიანობისა და თავისუფლების იდეას.

თ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე (თბილისი)

ორკომპონენტიან ფრაზეოლოგიურ გამოთქმათა სინტაქსური სტატუსისათვის ქართულში

თანამედროვე ქართულში მრავლად დასტურდება ორკომპონენტიანი ფრაზეოლოგიური გამოთქმებით შედგენილი წინადადებები („აღელვებული ზურაბი დილიდანვე **ქადაგად დაეცა**“; „შეწუხებულმა ირინემ **ცხვირი ჩამოუშვა**“; „დავითს ეს სიტყვები **ჭკუაში დაუჯდა**“; „ქეთო **ალმაცერად უყურებდა** მეგობარს“; „გუშინ გიორგი **ბეწვზე გადარჩა**“ და სხვ.). ბუნებრივია, დაისმის კითხვა: რამდენი წევრის გაგება აქვს წინადადებაში ორკომპონენტიან მყარ შეხამებას (შესაბამისად, რა პრინციპით გამოიყოფა იგი სინტაქსურ წყვილში)? – თუ ფრაზეოლოგიურ გამოთქმათა შემადგენელ კომპონენტებს წინადადების დამოუკიდებელ წევრებად მივიჩნევთ, ორსიტყვიანი მყარი შეხამება სინტაქსური წყვილის სტატუსით წარმოგვიდგება, ხოლო, თუ ორკომპონენტიან ფრაზეოლოგიურ გამოთქმას წინადადების ერთ წევრად (დასახელებულ შემთხვევებში – ზმნა-შემასმენლებად) მოვიაზრებთ, ორსიტყვიანი მყარი შეხამება სინტაქსური წყვილის ერთ-ერთი წევრის (ზმნა-შემასმენლის) ფუნქციას შეასრულებს, მაგალითად, წინადადებაში – „აღელვებული ზურაბი დილიდანვე **ქადაგად დაეცა**“ – პირველი თვალსაზრისის მიხედვით, ოთხი სინტაქსური წყვილი გამოიყოფა (1. ზურაბი დაეცა; 2. **ქადაგად დაეცა**; 3. დილიდანვე დაეცა; 4. აღელვებული ზურაბი), ხოლო მეორე მოსაზრების გათვალისწინებით, სამი სინტაქსური წყვილი გვექნება (1. ზურაბი **ქადაგად დაეცა**; 2. დილიდანვე **ქადაგად დაეცა**; 3. აღელვებული ზურაბი); ან კიდევ: „შეწუხებულმა ირინემ **ცხვირი ჩამოუშვა**“. ბუ-

ნებრივია, აქაც ორი ვარიანტი გამოიყოფა: ერთ შემთხვევაში სამი სინტაქსური წყვილი გვექნება (1. ირინემ ჩამოუშვა; 2. **ცხვირი ჩამოუშვა**; 3. შეწუხებულმა ირინემ), ხოლო მეორეში – ორი (1. ირინემ **ცხვირი ჩამოუშვა**; 2. შეწუხებულმა ირინემ).

ვფიქრობთ, ორკომპონენტიანი ფრაზეოლოგიური გამოთქმები (ზემოთ დასახელებულ შემთხვევებში) გრამატიკულად ზმნის აღწერით წარმოებას უტოლდება (მაშასადამე, შედგება სახელური და ზმნური ნაწილებისაგან), რომელშიც სახელური კომპონენტი წარმოშობით შეიძლება იყოს სუბიექტი („**ბედმა** გაუღიმა“...), პირდაპირი ობიექტი („**ცხვირი** ჩამოუშვა“...), უბრალო დამატება („**ქადაგად** დაეცა“...), ვითარების გარემოება („**ალმაცერად** უყურებდა“...) და სხვ.

აღწერითი წარმოების ზმნა-შემასმენელი (ორკომპონენტიანი ფრაზეოლოგიური გამოთქმა) პირველ შემთხვევაში („აღელვებული ზურაბი დილიდანვე **ქადაგად დაეცა**“) მართავს წინადადების ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში (ზურაბი **ქადაგად დაეცა**) და თავადაც იმართვის ამ უკანასკნელის (ქვემდებარის) მიერ პირში (ზურაბი **ქადაგად დაეც-ა**), ამავდროულად ქვემდებარე რიცხვში (კერძოდ, მხოლობითში) ითანხმებს ზმნა-შემასმენელს („ზურაბი **ქადაგად დაეცა**“, შდრ.: „ორატორები **ქადაგად დაეცნენ**“).

მეორე წინადადებაში („შეწუხებულმა ირინემ **ცხვირი ჩამოუშვა**“) აღწერითი წარმოების ზმნა-შემასმენელი (ორკომპონენტიანი ფრაზეოლოგიური გამოთქმა) ქვემდებარეს მართავს მოთხრობით ბრუნვაში (ირინე-მ **ცხვირი ჩამოუშვა**), ხოლო ეს უკანასკნელი (ქვემდებარე), თავის მხრივ, მართავს ზმნა-შემასმენელს პირის მიხედვით (ირინემ **ცხვირი ჩამოუშვ-ა**) და ითანხმებს რიცხვში.

საინტერესოა, რომ ძველ ქართულშიც ორკომპონენტიანი ფრაზეოლოგიური გამოთქმები გრამატიკულად აღწერითი ზმნების ბადალია, მაგ.: **მუცლად იღო** (= დაფეხმძიმდა): „და ოცდამეხუთესა დღესა **მუცლად იღო** ელისაბედ“; **კუალად-აგო** (= მისცა, დაუბრუნა): „**კუალად-აგო** ვეცხლი დედასა თჳსსა“; **თავს-ისხნა** (= იტვირთა, აიკიდა, დაითმინა): „ცოდვანი ჩუენნი **თავს-ისხნა** და ურჩულოვებანი ჩუენნი იტჳრთნა“; **გულს-ედგა** (= ემტერებოდა): „ჰეროდის **გულს-ედგა** მისი და უნდა მოკლვაჲ მისი“; **ფერჴი დაიპყრა** (= დადგა): „შენ **ფერჴი დაიპყარ** და ისმინე“; **ბაგეს უყოფს** (= დასცინის, კიცხავს): „და **ბაგეს მიყოფდენ** მე“; **ადგილს სცემს** (= დაუთმობს, მიუშვებს): „არა იძლიო საქმითა და ნუცა **ადგილს სცემ** ეშმაკსა დამკჳდრებად შენთანა“ და სხვ.

ორკომპონენტიან ფრაზეოლოგიურ გამოთქმას ძველსა და ახალ ქართულში წინადადების ერთი წევრის სტატუსი აქვს.

ს. ზ ე დ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ლეკიანობის საკითხი სამეცნიერო ლიტერატურაში

მოხსენებაში გაანალიზებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მოსაზრებები და შეხედულებები საქართველოში ლეკთა თარეშის შესახებ. ყურადღება გამახვილებულია იმ ნაშრომებზე, რომლებშიც დაღესტნელები ლეკიანობის გამო ქართველთა მტრის ხატადაა ქცეული; ასეთ ნაშრომებში არ არის ახსნილი ამ თავდასხმების მთავარი მიზეზი და მოტივაცია. რა თქმა უნდა, თარეში არ შეიძლება შეფასდეს დადებითად, მაგრამ მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის გარეშე მოვლენის ახსნა და მისთვის ტენდენციურად ნეგატიური სახელის დარქმევა, საზოგადოდ, ვნებს ხალხთა შორის შემდგომ ურთიერთობებს; მით უმეტეს, მეზობელ ხალხებს შორის. საქართველოს დაშლის შემდეგ იმპერიები ცდილობდნენ საქართველოს წინააღმდეგ აემხედრებინათ ისლამის მიმდევარი ხალხები, განსაკუთრებით დაღესტნელები. კონფესია გამოყენებული იყო იმპერიების მიერ ფარულ იარაღად. აღსანიშნავია, რომ ლეკები ისლამური იმპერიების (თურქეთი, ირანი) მიერ იმართებოდნენ და თვითნებურ ქმედებებს არ ახორციელებდნენ. იმპერიებისთვის არ იყო ხელსაყრელი ერთიანი კავკასია. იგივე მეთოდი გამოიყენა რუსეთის იმპერიამ XIX საუკუნეში კახეთში ლეკთა თარეშის ინსპირაციის დროს, რითაც ქართულ ელიტას აჩვენა, რომ რუსეთის გარეშე საქართველოს მეზობელი და მონათესავე ეთნოსებიც კი გაანადგურებდნენ. ამან ჩამოაყალიბა ქართული ელიტის გაუცნობიერებელი, ისტორიულად მცდარი დამოკიდებულება მეზობელი ხალხების მიმართ, შექმნა მათ წარმოდგენაში ჩრდილოკავკასიელთა სახით მტრის ხატი. ამით იყო ახსნილი ის, რომ შამილის წინააღმდეგ ბრძოლაში გადამწყვეტ როლს ასრულებდა სწორედ ქართული არისტოკრატია, რომელმაც, სამწუხაროდ, ვერ გააცნობიერა იმპერიის მზაკვრული განზრახვა, ჩაეხშო კავკასიის თავისუფლება კავკასიისვე ხელით „დაყავი და იბატონეს“ პოლიტიკით. არადა, უნდა მომხდარიყო პირიქით, როგორც ამას მოგვიანებით ილია ჭავჭავაძე აფასებდა - კავკასიელი ხალხები უნდა გაერთიანებულიყვნენ იმპერიის წინააღმდეგ თავისუფლების მოსაპოვებლად. მხოლოდ მაშინ შეძლებდა საქართველო და კავკასიის სხვა ქვეყნები საკუთარი ბედის გადაწყვეტას. ცალკე ვერც ერთი ერი ვერ გათავისუფლდებოდა. ქართველთა და ჩრდილოკავკასიელთა ჰარმონიული ურთიერთობა, რა თქმა უნდა, ეწინააღმდეგებოდა დამპყრობლების ინტერესებს.

ლეკიანობა, ძირითადად, მე-18 საუკუნის მოვლენაა. ადრეულ ეპოქებში მას ადგილი არ ჰქონია. წინა საუკუნეებში ქართველებსა და ჩრდილოკავკასიელებს ქრისტიანობა აკავშირებდათ, მაგრამ კონფესიაზე უფრო მყარი იყო კავკასიის,

როგორც ერთიანი ეთნო-ლინგვოკულტურული სივრცის, კავკასიური მენტალობის განცდა, რომელიც ყოველ კავკასიელ ხალხს გააჩნდა და მათ კავკასიელობის ინტეგრალური ნიშნით აერთიანებდა. მოხსენებაში აღნიშნულია, რომ ლეკთა თარეში არ იყო მშვიდობიანი და ვერც იქნებოდა, მაგრამ მათ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის წინააღმდეგ არ გაულაშქრიათ. საქართველოს ისტორიას ქართველთა კუთხეების საომარი დაპირისპირებაც ახსოვს. ლეკიანობა, მართალია, მძიმე მომენტია ქართველი და დაღესტნელი ხალხების ურთიერთობაში, ამით, რა თქმა უნდა, ვერ იამაყებენ დაღესტნელი ხალხები, მაგრამ ლეკიანობაზე აქცენტირება უცვლელი მტრის ხატის შესაქმნელად მეცნიერებაში ტენდენციურ ახსნად უნდა იქნეს შეფასებული.

მოხსენებაში განხილულია საკითხი იმის შესახებ, რომ ლეკიანობა იყო წაქეზებული თარეშები ქართველთა წინააღმდეგ და ეს მოვლენა არ შეიძლება ყველა დაღესტნელ ხალხზე იქნას განზოგადებული. შედარებულია ლეკიანობა და რუსეთის იმპერიის ქმედება საქართველოს წინააღმდეგ, რომლითაც მოისპო საქართველოს სახელმწიფოებრიობა ორი საუკუნის განმავლობაში. ინტერესები კავკასიელი ხალხების (კერძოდ, ქართველებისა და ჩრდილოკავკასიელების) ურთიერთობებისადმი დღესაც უცვლელია რეგიონში პოლიტიკურად დაინტერესებულ დიდ სახელმწიფოებში და ამიტომ მიგვაჩნია, რომ არაზუსტი და გადამეტებული ნეგატიური შეფასება ისტორიული მოვლენისა სამეცნიერო ლიტერატურაში, ერთი მხრივ, არის იმპერიის მიერ ხელოვნურად, მისთვის სასარგებლოდ შქმნილი სტერეოტიპის გამოძახილი, მეორე მხრივ კი ეს არის წინააღმდეგობრივი მომენტი კავკასიური ეთნოფსიქოლოგიისათვის და, იმავდროულად, სახიფათოა კავკასიაში ტრადიციული ტოლერანტობის რესტავრაციაშენარჩუნებისათვის და მთლიანად კავკასიის რეგიონის შემდგომი მშვიდობიანი თანაარსებობისათვის.

რ. ზ ე ქ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ფატიკური კომუნიკაციის ფუნქციურ-პრაგმატული ანალიზი პერსონაჟთა მეტყველებაში

(დავით კლდიაშვილის პიესების მიხედვით)

ადამიანის, როგორც სოციალური არსების, უპირველესი მოთხოვნილებაა ურთიერთობა: ვერბალური თუ არავერბალური. შეუძლებელია, სიტყვიერი კომუნიკაცია შედგებოდეს მხოლოდ რელევანტური ინფორმაციის შემცველი

რეპლიკებისაგან, მისი ერთ-ერთი დანიშნულებაა კომუნიკანტებთან ურთიერთობის დამყარება ან შენარჩუნება. ამიტომაც დიალოგის მონაწილეთა მეტყველებაში საკმაოდ დიდი ნაწილი სწორედ ამ მიზნის შესრულებას ემსახურება. ესაა **ფატიკური** კომუნიკაცია (ტერმინი მოდის ბერძნული სიტყვისგან „ლაპარაკი“ < **“phanai”** → **phatos**). ენის ფატიკურ ფუნქციაზე პირველად ყურადღება გაამახვილა **რ. იაკობსონმა,** მაგრამ ცნების შემოტანა უკავშირდება პოლონელი სოციოლოგის, **ბრონისლავ მალინოვსკის**, სახელს.

ადრინდელ ლინგვისტურ ნაშრომებში სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა ე. წ. „ლაპარაკს ლაპარაკისთვის“ და, ერთი შეხედვით, არაფრისმთქმელ სასაუბრო კლიშეებს. კოგნიტიური და ლინგვოპრაგმატიკული კვლევების დაწყებამ გაზარდა ინტერესი ფატიკური კომუნიკაციისადმი, რომელიც დიალოგური მეტყველების განუყოფელი შემადგენელი ნაწილია სხვადასხვა საკომუნიკაციო სიტუაციაში. მისი შესწავლა საჭიროა როგორც ბუნებრივ, ისე მოდელირებულ ტექსტებში.

ქართულ ენათმეცნიერებაში ტარდება საინტერესო კვლევები ინგლისურ, იტალიურ, ესპანურ, ფრანგულ და სპარსულ ენებთან შეპირისპირებით (ლ. გოქსაძე, ი. დემეტრაძე, ნ. ცერცვაძე, მ. მჭედლიშვილი, ე. გოგალაძე და სხვ.). ცხადია, ტიპოლოგიური ასპექტი კიდევ უფრო ავლენს ენის ლინგვოკულტუროლოგიურ სპეციფიკას, მაგრამ ასევე სასურველია ფატიკური კომუნიკაციის სახეობებისა და გამოხატვის ექსპრესიულ-ლინგვისტური საშუალებების საფუძვლიანად შესწავლა ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში. ამასთანავე, გასათვალისწინებელია როგორც ცოცხალი სასაუბრო ენის, ისე მხატვრული ლიტერატურის ტექსტების მონაცემები.

ამ თვალსაზრისით მდიდარ საანალიზო მასალას იძლევა დავით კლდიაშვილის პიესები, რადგან მათში პერსონაჟთა მეტყველება საოცრად მრავალფეროვანი და კოლორიტულია. ანალიზი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ დავით კლდიაშვილის ენობრივი სამყარო ძალზე ბუნებრივი და მდიდარია. დიალოგის მონაწილეთა მეტყველების თავისებური კოლორიტი იქმნება არა მარტო დიალექტური გრამატიკული ფორმებითა და ლექსიკით, არამედ ფატიკური ენობრივი კლიშეებითა და ფრაზებით. პიესები ამ მხრივ საინტერესო მონაცემებს გვაძლევს. ზოგჯერ იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს კლდიაშვილის პერსონაჟები ერთმანეთს ხშირად საუბრის გულისთვის ელაპარაკებიან. მათ დიალოგებში გამოყენებულია ფატიკური კომუნიკაციის ერთეულები: მიმართვა, საალერსო სიტყვები, ფიცილის ფორმულები, მისალმება, მოკითხვა, მობოდიშება, მადლობა, მიპატიჟება, დალოცვა, მილოცვა, ქათინაური და სამეტყველო ეტიკეტის გამომხატველი სხვა ფრაზები. განსაკუთრებით ჭარბობს საალერსო სიტყვები, ფიცილის ფორმულები და დალოცვა. პერსონაჟთა კომუნიკაციურ

სტრატეგიაში ხშირად გამოიყენება ხაზგასმული თვითდამცრობა ადრესატის განდიდების სურვილით.

ენობრივი ფორმის თვალსაზრისით დიდ ადგილს იკავებს განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები (მიმართვები, შორისდებულები), მყარი ფრაზეოლოგიური ერთეულები, მოდალური სიტყვები. დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა კომუნიკანტთა რეპლიკები თავიდან ბოლომდე ფატიკურია.

დ. კლდიაშვილს ზუსტად აქვს გადმოცემული იმერლების მეტყველების სპეციფიკა ქართულ სამეტყველო ეტიკეტში და ხაზს უსვამს პერსონაჟთა არტისტულობას, გადაპრანჭულ თავაზიანობას, მისწრაფებას, გამოხატონ კეთილგანწყობა და ემპათია (სხვების თანაგრძნობისა და ფსიქოლოგიური მდგომარეობის გაგების უნარი), თუნდაც ეს მთლად გულწრფელი არ იყოს.

ე. თ ო ფ უ რ ი ა (თბილისი)

კონცეპტის ლინგვოკულტუროლოგიური ცნება და ლექსიკურ ერთეულთა ენობრივი კონცეპტუალიზაცია

ენობრივი კონცეპტუალიზაცია, როგორც ლექსიკურ ერთეულთა შინაარსობრივი უპლანის სემანტიკური წარმოდგენის საშუალებათა ერთობლიობა, სხვადასხვა კულტურაში განსხვავებულია (ვეჟბიცკა 1997:238), მაგრამ სემანტიკური წარმოდგენის მხოლოდ სპეციფიკა არ უნდა იყოს საკმარისი კონცეპტის, როგორც ლინგვოკულტუროლოგიური ცნების, გამოყოფისათვის.

ჩემი პრეზენტაცია ეძღვნება ენობრივი ერთეულების სემანტიკის ეროვნულ-კულტურულ (საკუთრივ ეთნიკურ) თავისებურებათა დახასიათებას ცალკეულ ლექსიკურ ერთეულთა დონეზე, რაც უშუალოდ უკავშირდება მენტალობისა და მენტალიტეტის ურთიერთმიმართებას.

ლინგვოკულტუროლოგიური კონცეპტის (შემდგომში – კონცეპტი) გაგება არ ემთხვევა ცნების კლასიკურ (ტრადიციულ) დეფინიციას, რომელიც საგნის არსებით ნიშანთა ერთობლიობას გულისხმობს. თანამედროვე კულტუროლოგიური და ლინგვოკულტუროლოგიური მიდგომა კონცეპტისადმი, უწინარეს ყოვლისა, სულიერი ღირებულების ცნებად მიიჩნევს მას, რაც ერთხელ კიდევ ამტკიცებს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა პარადიგმის მორიგ ცვლას, როცა გასული საუკუნის დასაწყისში გაბატონებული სისტემურ-სტრუქტურული პარადიგმის ადგილს ანთროპოცენტრული პარადიგმა ჩაენაცვლა.

ახალ სამეცნიერო პარადიგმაში ენა განიხილება, როგორც ერის კულტურული კოდი და არა როგორც მხოლოდ კომუნიკაციისა და შემეცნების იარაღი.ენის მეშვეობით ჩვენ ვიჭრებით არ მხოლოდ ერის ცნობიერებაში, არამედ ძველი დროის ადამიანების მსოფლაღქმაშიც.

მოხსენებაში ასევე განვიხილავ ენის განვითარებისათვის საინტერესო სოციოლოგიურ და საზოგადოებრივ წიაღსვლათა ექსტრალინგვისტურ ფაქტორებს. ღირებულებების პრობლემა, როგორც წესი, ყოველთვის იმ ეპოქებში ჩნდებოდა, როცა ხდებოდა კულტურის ტრადიციის გაუფასურება, საზოგადოების იდეოლოგიური დისკრედიტაცია (მაგალითად, ათენის დემოკრატიის კრიზისმა აიძულა სოკრატე პირველად დაესვა კითხვა: რა არის სიკეთე?). აქსიოლოგიური შეფერილობა, რომელიც კონცეპტს ახლავს, იწვევს მის გააზრებას. კონცეპტები, როგორც მენტალური ერთეულები, არამარტო გაიაზრებიან, არამედ განიცდებიან კიდეც, უფრო ზუსტად, მათ მიმართ ვლინდება სიმპათიისა და ანტიპათიის ემოციური მიმართება (ომიაძე, 2006:41). გარდა განცდისა, კონცეპტის შემფასებლური შეფერილობა „სემიოტიკურ სიმჭიდროვესაც“ აჩენს. შესაბამისად მოხსენებაში კონცეპტის გამოხატულების პლანში წარმოდგენილია მთელი რიგი ენობრივი სინონიმებით, თემატური ველებით, ანდაზებით, ფოლკლორული და ლიტერატურული სიუჟეტებით, ქცევის სტერეოტიპებით, მატერიალური კულტურის საგნებითა და სხვ., რაც მიუთითებს შესაბამისი კონცეპტების მნიშვნელოვნებაზე ადამიანის ცხოვრებაში.

ცნობილია, რომ წარსული წლების გამოძახილი დღესდღეობით ანდაზებში, მეტაფორებში,კულტურის სიმბოლოებშია შემონახული. ასევე აშკარაა, რომ სამყაროს შესახებ არსებული ინფორმაციის უდიდესი ნაწილი ადამიანამდე ლინგვისტური გზით აღწევს. ამიტომ ადამიანი უფრო მეტად ინტელექტუალური, სულიერი, სოციალური მოთხოვნილებებისთვის თავის მიერვე შექმნილ კონცეპტთა საუფლოში ცხოვრობს, ვიდრე საგნების სამყაროში.

ჩემს პრეზენტაციაში ეთნოენობრივი ცნობიერების სურათი წარმოდგენილია კონცეპტოსფერო „ადამიანის“ ლოგოეპისტემის სპეციფიკური ნაირსახეობის ფრაზეოლოგიური ანუ მყარი ენობრივი (იგივე კომპარატივების) ბაზაზე კვლევით.

ხ. თ უ მ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ფრაზეოლოგიური ფონდების შედარებითი შესწავლისათვის ლინგვოკულტუროლოგიურ კონტექსტში (არაბული და ქართული მასალის კორპუსზე დაყრდნობით)

ცნობილია, რომ ფრაზეოლოგიზმები მოცემული ენობრივი კოლექტივის მნიშვნელოვან ლინგვოკულტუროლოგიურ მარაგს წარმოადგენს. ეს მყარი, „მხოლოდ და მხოლოდ განსაზღვრულ ჩარჩოებში ცვალებადი“ (ს. ფერნანდო), შესიტყვებები მეტაფორაა უპირატესად, ხშირად გარკვეული სიმბოლოც მოცემულ ენაში. მეტაფორა კი, როგორც წესი, „აზროვნების ფორმაა“ (ჯ. ვიკო). თითოეული პრაქტიკულად ზუსტად ასახავს იმ წარმოდგენებს, სოციალურ-კულტურულ სპეციფიკას, რა გარემოშიც ჩამოყალიბდა. შესაბამისად, ამა თუ იმ ეთნოსის (ისტორიული განვითარების მთელ მანძილზე მიღებული) ფრაზეოლოგიური ფონდი, საკუთრივ, მისი ისტორიული გამოცდილების ანარეკლი, მოცემული კოლექტიური აზროვნებისა და ენის ორგანული ნაწილია. თანამედროვე არაბი მკვლევარი-ლექსიკოგრაფი მუჰამედ ალ-ბატალი ამ ფონდს ენის უნიკალურ მასალას უწოდებს და მისი კულტურის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევს.

ყოველთვის, როდესაც (წმინდა არაბისტიკული ასპექტით) მსჯელობა მიდის ამა თუ იმ არაბული ეთნოსის სოციოლინგვისტურ და ეთნოკულტურულ მოცემულობაზე, გვერდს ვერ ავუვლით ვერბალური მარაგის იმ მნიშვნელოვან ნაწილს, რომელსაც მისი ფრაზეოლოგიური ფონდი მოიცავს. ისტორიული განვითარების მთელ მანძილზე პოეტური საუბრის ხელოვნებაში ინსტიტუციონალიზებული არაბული საზოგადოება დღესაც აქტიურად ისწრაფვის ხატოვანი მეტყველებისკენ. ყოველდღიურ ზეპირ/წერილობით კომუნიკაციებში მუდმივად დასტურდება ფიგურალური შესიტყვებების ინტენსიური გამოყენება. ეს მნიშვნელოვანი თავისებურება (არა მხოლოდ სოციალურ-კულტურული ნიშნით) არაბული საზოგადოების ეთნოფსიქიკური მოცემულობის ერთ-ერთი სპეციფიკური მახასიათებლია. დღეს, არაბული სამყარო, მასში მიმდინარე რადიკალური ცვლილებების ფონზე, მსოფლიო ყურადღების ცენტრში მოექცა. მოცემული ენის ცოდნის პრაქტიკულმა ასპექტებმა განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა საერთაშორისო სარბიელზე. პრაქტიკამ აჩვენა, რომ ამ ფონდების დაუფლების გარეშე, მოცემულ სამყაროსთან პრაქტიკულად შეუძლებელია სრულყოფილი კომუნიკაცია.

კომუნიკაციის თანამედროვე გლობალიზებულმა სისტემამ შესამჩნევად გააფართოვა სხვადასხვა ხალხთა ლინგვოკულტურული კონტაქტები. ახალი ეპოქალური გამოწვევების სტრუქტურამ ფრაზეოლოგიის კვლევის სფეროშიც

ლოგიკურად მოიტანა იმის აუცილებლობა, რომ ის უკვე გლობალურ ჭრილში სვამს საკითხს ხატოვანი ენის ფუნქციაზე თანამედროვე კულტურაში. ამიტომ დღეს, ეროვნული ფონდების შემდგომ კვლევასთან ერთად, უმნიშვნელოვანესი გახდა ენათშორისი მონაცემების შეპირისპირებით კონტექსტში კვლევა, რათა მიღებულ იქნას საერთაშორისო ფონდების ერთობლივი მარაგი მათი მრავალფეროვანი ფუნქციებით სხვადასხვა კულტურაში.

ფრაზეოლოგიაში ენათშორისი, როგორც სრული, ისე აზრობრივი ეკვივალენტების არსებობა ცნობილი მოვლენაა. სრულიად განსხვავებული ეთნოცნობიერების ხალხთა მონაცემებიც კი ადასტურებს ანალოგიებს. ცხადია, არაბულ ფონდებში ჩაღრმავებით მკვლევარი უთუოდ მიაგნებს ზოგად ნიშნულებს, რომელთა გავრცელება სხვა ხალხების, მათ შორის ქართულ, მონაცემებზე შესაძლებელი იქნება. თუმცა მის ეთნიკურ სპეციფიკას სწორედ განსხვავებული "საშენი მასალა" (გ. პერმიაკოვი), ინდივიდუალური „აღქმის სენსორული მასალა" ქმნის, რომელიც მოცემულ სამყაროში ამ კონკრეტულ ნაწილთან დაკავშირებულ ხედვას ეფუძნება.

ამდენად, წერილობით თუ ზეპირ კომუნიკაციაში მათი გამოყენების ფლობა მოითხოვს სემანტიკური შეფერილობისა და სტილისტური მახასიათებლების ზუსტ ცოდნას. ძიება რთულდება, თუ მოცემულ ფრაზეოლოგიზმში მონაწილე ლექსიკური ერთეული დღეს უკვე ნაკლებად პროდუქტიულია ან საერთოდ აღარ იხმარება. მაგ.: ცნობილი გამოთქმა *„სიქის გაცლა"* შეიცავს არაბულ ნასესხობას *„სიქა",* რაც აღნიშნავს შტამპს ლითონის ფულზე. სიქის გაცლა მიუთითებდა ბევრი ხმარებით ფულის ისე გაცვეთას, რომ ზედ შტამპი აღარ შეიმჩნეოდა. ქართულში ამ გამოთქმის მნიშვნელობაა *„დამქანცველი საქმიანობით ძალ-ღონის გამოცლა".* „სიქა" დღეს, ცოცხალ მეტყველებაში ცალკე აღებული, პრაქტიკულად აღარ გამოიყენება, რაც ართულებს მსგავსი ტიპის ტროპების სწორად შეცნობას და შესწავლას.

ყველა შემთხვევაში, ეკვივალენტობის განსაზღვრა მეტად ფრთხილ დამოკიდებულებას მოითხოვს. ერთი შეხედვით თითქოს იოლად გასაგები შესიტყვებების საზრისში წვდომა, ხშირ შემთხვევაში, მხოლოდ ენის ფლობას არ ჯერდება. ეს პროცესი არსებული კოლექტიური ცნობიერების სიღრმეებში შეღწევას, პრაქტიკულად, მისი ეთნოფსიქიკური მოცემულობის შესწავლას გულისხმობს.

ამდენად, მოხსენებაში წარმოდგენილი ყველა მაგალითი ჩაწერილია და თარგმნილი არაბული პირველწყაროდან, უშუალოდ სირიელი, ლიბანელი ინფორმანტებისაგან. შესაძლო უზუსტობების თავიდან ასაცილებლად, ფრაზეოლოგიზმების შესწავლით დაინტერესებული მაძიებლისთვის (ვისთვისაც არაბული მშობლიური ენა არ არის) ყველაზე სწორი გეზი ინფორმანტებთან უშუალო ურთიერთობა აღმოჩნდა. სათანადო კონტექსტში გადააზრების საფუძველზე დაზუსტდა მოცემულ ეთნოცნობიერებაში მოცემულ მოვლენასთან მიმართებით (საგნებსა და მოვლენებს შორის) დადგენილი წარმოსახვითი ლოგიკური მიმართებები.

საილუსტრაციო მასალაში გამოყოფილია: ა) ზუსტი შესატყვისები; ბ) აზრობრივი შესატყვისები; გ) მცირე პარემიული ფორმებიდან წამოსული ერთეულები.

ასეთი მიდგომის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება სხვადასხვა ეთნოკულტურათა იდენტიფიცირება (თითოეულის ეთნიკური იდენტურობის განსაზღვრა), ამავდროულად, კულტურათა გლობალიზაციის მახასიათებელთა (კულტურათაშორისი მსგავსების ნიშნულების) დადგენა.

ქ. კ ა კ ი ტ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

დამოკიდებულება ქართველი მუსლიმების მიმართ: ტოლერანტობის დეფიციტსა და იდენტობის ძიებას შორის

ნაშრომი მიზნად ისახავს, გააანალიზოს საქართველოში 2012-2013 წლებში ქართველი მუსლიმების მიმართ გამოხატული რელიგიური შეუწყნარებლობის შემთხვევები და ახსნას მისი გამომწვევი სავარაუდო მიზეზები. ამ მიზნით განხილულია ქართული იდენტობის კონსტრუირების თავისებურებები პოსტსაბჭოთა საქართველოში და რელიგიის როლი ამ პროცესში.

შეუწყნარებლობის ხსენებული ფაქტები პოსტსაბჭოთა პერიოდის საქართველოში რელიგიურ ნიადაგზე წარმოშობილი აგრესიის ყველაზე მძაფრი და მასობრივი გამოხატულებაა. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ისეთ მრავალრელიგიურ და მრავლეთნიკურ ქვეყანაში, როგორიც საქართველოა, შეუწყნარებლობის მსხვერპლი სწორედ ეთნიკური ქართველები გახდნენ, რომელთაც თანამოძმეებთან იზიარებენ მშობლიურ ენასა და კოლექტიურ მეხსიერებას. ჩნდება კითხვა - რამ გამოიწვია სწორედ მუსლიმი ქართველების და არა სხვა ეთნიკური თუ რელიგიური ჯგუფების ასეთი სახის მიუღებლობა?

საბჭოთა პერიოდიდან მოყოლებული „ქართული ტოლერანტობის” კონცეფცია მყარად იკიდებს ფეხს, როგორც ქართველთა უნიკალური ისტორიული მახასიათებელი; ის ქართველთა იდენტობის ნაწილიც კი ხდება, რომელიც დამკვიდრდა არა მხოლოდ ყოფით, არაოფიციალურ, არამედ აკადემიურ და პოლიტიკურ დისკურსშიც. მიუხედავად ამისა, სოციოლოგიური გამოკითხვის თანახმად, საქართველოს მოსახლეობაში რელიგიური შემწყნარებლობის არცთუ მაღალი ხარისხი გამოვლინდა. ეს ნაკლებად აისახებოდა ყოველდღიურ ცხოვრებაში, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდში შექმნილი რამდენიმე აქტიური და აგრესიული მართლმადიდებლური ორგანიზაცია განსაკუთრებით მტრულად იყო განწყობილი არა რომელიმე არაქრისტიანული მრწამსის მქონე ჯგუფების მიმართ, არამედ სწორედ სხვადასხვა, არამართლმადიდებლური

ქრისტიანული სექტისა თუ მიმდინარეობის წინააღმდეგ, რომლის მრევლს, ძირითადად, ეთნიკური ქართველები შეადგენდნენ. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ რელიგიური შეუწყნარებლობის მთავარი მსხვერპლი საქართველოში არაქრისტიანი და, ნაწილობრივ, არამართლმადიდებელი ქართველი მოსახლეობა გახდა.

ქართველ მუსლიმთა მიმართ გამოხატული აგრესიის ახსნა, გარკვეულწილად, შესაძლებელი იქნება, თუ ჩვენ მას განვიხილავთ არა მხოლოდ ტოლერანტობის დეფიციტის ჭრილში, არამედ როგორც ქართველთა ეთნიკური იდენტობის (რე)კონსტრუირების რთული და მტკივნეული პროცესის შემადგენელ ნაწილს. ეს პროცესი, სულ მცირე, უკანასკნელი ორი ათწლეულის მანძილზე მიმდინარეობს. საბჭოთა კავშირის ბოლო წლებსა (როდესაც დაიწყო ქართველთა ეთნიკური კონსოლიდაციის პროცესი) და დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ მართლმადიდებლური ქრისტიანობა აღიქმებოდა (და დღესაც აღიქმება) როგორც ძირითადი მარკერი, რომელიც იდენტობის ძიებაში მყოფ საზოგადოებას საკუთარი რაობის განსაზღვრის შესაძლებლობას აძლევდა. შეიქმნა მარტივი ოპოზიციური სქემა: „ჩვენ"-ქართველთა ჯგუფს მართლმადიდებელი ქრისტიანები შეადგენენ, ხოლო „სხვა"-არაქართველთა ჯგუფს - არაქრისტიანები და არამართლმადიდებლები. იდენტობის განმსაზღვრელი ეს სქემები, როგორც წესი, მარტივია და ჯგუფის წევრების მიერ აღიქმება როგორც უნივერსალური. ამ სქემის მიხედვით, ქართველი მუსლიმები არ თავსდებიან „ჩვენ" ჯგუფში, თუმცა, სხვა, არცთუ უმნიშვნელო მარკერების გამო, არც „სხვა" ჯგუფში ექცევიან. აქედან გამომდინარე, იქმნება ერთგვარი წინააღმდეგობრიობა მათი იდენტობის ცალსახად განსაზღვრის თვალსაზრისით, რაც წარმოშობს აგრესიას მათ მიმართ მართლმადიდებელი მოსახლეობის ნაწილის მხრიდან. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ უკანასკნელთ აქვთ მძაფრი მოთხოვნილება „ჩვენ" ჯგუფის ერთგვაროვნებისა, პირველ რიგში, საკუთარი იდენტობის მკაფიოდ, ცალსახად და აუცილებლად სხვასთან, განსხვავებულთან ოპოზიციაში განსაზღვრის მოთხოვნილებიდან გამომდინარე. შესაბამისად, „ჩვენ" ჯგუფი ვერ ითმენს შიდარელიგიურ მრავალფეროვნებას, მისი რომელიმე წევრის იმავდროულ მიკუთვნებულობას სხვა ნებისმიერ, არა-„ჩვენ" ჯგუფთან. ეს, სავარაუდოდ, ასევე ცხადყოფს ამ ჯგუფისთვის დამახასიათებელი სიმყარის, თავდაჯერებულობისა და სტაბილურობის განცდის დეფიციტს, რაც გამოიხატება უკანასკნელ წლებში გავრცელებულ ქსენოფობიურ მოსაზრებებში, რომელთა თანახმად, ქართულ კულტურასა და მის თვითმყოფადობას სერიოზული საფრთხე ემუქრება გლობალიზაციის პროცესისა და საქართველოში მომრავლებული უცხოელი ემიგრანტების მხრიდან.

რ. კ ა ნ ა რ კ ო ვ ს კ ი (კრაკოვი)

დაღესტნურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი აქცენტოლოგიისათვის

დაღესტნურ ენათა უმეტესობა უკვე საკმაოდ კარგად არის აღწერილი, რაც შეეხება აქცენტუაციას, სხვადასხვა ენის აღწერით გრამატიკაში, ჩვეულებრივ, აკლია ამ საკითხის დეტალური განხილვა. ლექსიკონებშიც მახვილის ადგილი როგორც წესი, აღნიშნული არ არის. მით უმეტეს ძალიან ძნელი ხდება პროსოდიული სისტემის, განსაკუთრებით მახვილის, შედარებითი ანალიზი, რაც აუცილებელია მისი ისტორიული აღდგენისათვის.

ჩემი მოხსენება მიზნად ისახავს დაღესტნურ ენათა აქცენტუაციის შედარებით ანალიზს ხელმისაწვდომი სინქრონიული მონაცემების საფუძველზე. აქ მსჯელობის საგანია როგორც მახვილის მდებარეობა, მისი ცვლილებები, ისე მახვილის განმასხვავებელი ფუნქცია სემანტიკურსა და მორფოლოგიურ დონეზე.

რაც მთავარია, მკაფიოდ ხელშესახებია მახვილის სტაბილიზაციის ტენდენცია, გადასვლა ამოსავალი, მოძრავი მახვილიდან (მაგ. ანდიურში) შუალედურ სისტემაზე, სადაც მახვილის მოძრაობა შეზღუდულია თავკიდურსა ანუ მეორე მარცვალზე (მაგ. ხუნძურში) და აქცენტურ სისტემაში, რომელშიც ხდება მახვილის ადგილის საკმაოდ ძლიერი სტაბილიზაციაც, თუმცა ადრინდელი თავისუფალი და მოძრაობის ნიშნები იქაც ნაწილობრივ შემონახულია (მაგ. თაბასარანულში).

მიუხედავად იმისა, რომ წინამდებარე მოხსენება მიძღვნილია დაღესტნური ჯგუფის ენებისადმი, აქ განხილული საკითხის სრული დახასიათება შეუძლებელია დანარჩენ იბერიულ-კავკასიურ ენათა მონაცემების გათვალისწინების გარეშე.

აქვე უნდა მივუთითოთ, რომ ქართველურ ენებში ხდება მახვილის სრული დაფიქსირება, ზემოთ ნათქვამი წარმოადგენს დაღესტნური (და საერთოდ იბერიულ-კავკასიური) ენების აქცენტური სისტემის განვითარების საფეხურებს რელატიური ქრონოლოგიის მიხედვით.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როგორც სინქრონიული ისე დიაქრონიული თვალსაზრისით, მახვილის მიერ გამოწვეულ ხმოვანთა ცვლილებები. ამ შემთხვევაში შინაგანი რეკონსტრუქცია გვიჩვენებს ამოსავალი ვოკალიზმის რედუქციას უმახვილო პოზიციაში.

როგორც ჩანს, თანამედროვე დაღესტნური ენების მონაცემების შედარებითი ანალიზი, ამოსავალი ვოკალიზმის აღდგენა და მახვილის გავლენით გამოწვეული ბგერითი ცვლილებების განმარტება გვაძლევს ფუძეენისეული აქცენტუაციის რეკონსტრუქციის შესაძლებლობას.

დაღესტნურ ენათა მახვილის პრობლემა აქამდე დეტალურად განხილული არ ყოფილა და მოითხოვს გაღრმავებულ კვლევებს.

დ. კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი (თბილისი), ა. მანაგაძე (თბილისი)

რუსი ოფიცრები კავკასიაში (მე-19 საუკუნის ევროპული წყაროების მიხედვით)

მე-19 საუკუნის ევროპულ წყაროებსა და საისტორიო ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ცნობები გვხვდება რუსი ოფიცრების კავკასიაში მოღვაწეობის, ბრძოლებში მონაწილეობის, ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობის შესახებ ევროპელი სამხედრო პირების, მოგზაურთა თუ მეცნიერთა (მ. კოცებუ, ფრ. ფონ ბოდენშტედტი, ე. აიხვალდი, მ. ვაგნერი, თ. ჰორშელტი, თ. ლაპინსკი და სხვ.) ნაშრომებში საინტერესო ცნობებია შემორჩენილი რუსული სამხედრო დასახლებებისა და რუსი ოფიცრების ყოფის თაობაზე. მნიშვენლოვანია კავკასიის მთავარმართებლებისა და მეფისნაცვლების (პ. ციციანოვი, ალ. ერმოლოვი, ივ. პასკევიჩი, გრ. როზენი, ალ. ნეიდჰარდტი, მ. ვორონცოვი და სხვ.) ისტორიული პორტრეტები, რომლებიც მე-19 საუკუნეში კავკასიის რეგიონში წარმატებით ასრულებდნენ რუსეთის იმპერატორების ბრძანებებს.

ამ მასალებიდან ევროპელი საზოგადოება ეცნობოდა რუსეთის ინტერესებს კავკასიის მიმართ, რუსეთის იმპერიის კოლონიალური პოლიტიკის არსს, კავკასიელი ხალხის თავგანწირულ ბრძოლას რუსეთის და სხვა დამპყრობლების წინააღმდეგ.

ო. კ ა რ ა თ ა ი, გ. კ ა ხ ნ ი ა შ ვ ი ლ ი (იზმირი)

ვინ იყვნენ "აღმოსავლეთ ბულგარები", რომელთაც 965 წელს თავს დაესხა სვიატოსლავი?

შუა საუკუნეების ისლამურ და რუსულ წყაროებში ხაზართა სახანოს წინააღმდეგ 960-იან წლებში რუსებისა და ოღუზების თავდასხმაა ნახსენები. ამ მოვლენის თანამედროვე მუსლიმი მწერალი იბნ ჰაუქალი, წყაროს იმასაც ამატებს, რომ რუსები აგრეთვე გაემართნენ ვოლგისპირელი ბულგარების დასალაშქრად. მაგრამ რუსულ წყაროებში აღნიშნული მოვლენა არ მოიძებნა; უფრო მეტიც, ამავე წყაროებზე დაყრდნობით ვოლგისპირეთის ბულგარები აყვავებისა და განვითარების ხანაში იმყოფებოდნენ და რომ იმ ეტაპზე მათ მიმართ რუსული აგრესიის არანაირი საფრთხე არ არსებობდა. იბნ ჰაუქალის მიხედვით, კიევის მთავრის - სვიატოსლავის მარშრუტის გათვალისწინებით, ბულგარები უნდა ყოფილიყვნენ "შავი ბულგარები", რომლებიც დონი-ყუბანის აუზში ცხოვრობდნენ. ასე რომ ჩვენ

უნდა გადავხედოთ იმ აზრს, რომ ვოლგისპირელი ბულგარები წარმოადგენდნენ რუს-ოღუზთა თავდასხმის სავარაუდო ობიექტს, რომელმაც სრულიად გაანადგურა ხაზართა სახანო. ‘‘შავი ბულგარები’’ არიან ‘‘ბათ ბაიანის’’ – ბულგარული ტომების შთამომავლები, რომლებიც ხაზარებს 670-იან წლებში ემორჩილებოდნენ და რომლებიც, სავსებით შესაძლებელია, რომ არიან თანამედროვე კავკასიელი, თურქული მოდგმის, ყარაჩაი-ბალყარების წინაპრები.

ჯ. კ ვ ი ც ი ა ნ ი (თბილისი)

ჩვეულებითი სამართალი კავკასიაში და მულტიკულტურალიზმის პრაქტიკა (ისტორია და თანამედროვეობა)

თანამედროვე მსოფლიოში მრავალვარიანტულ იდენტიფიკატორებს შორის, სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება ეთნიკური. მისი აქტუალიზაცია დაკავშირებულია მსოფლიოს ყველა ქვეყნებსა და კულტურებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების ზრდასთან, ახალი მსოფლწესრიგის ფორმირებასთან. ეთნოსის ჩართულობა მსოფლიოს პოსტინდუსრიული ეკონომიკის, პოლიტიკის და კულტურის სფეროში თვისობრივად ახალ მნიშვნელობას იძენს. დღევანდელ პოლიტიკაში ეთნოსის ადგილისა და როლის ზრდა განპირობებულია კლასობრივი ურთიერთობების პარადიგმიდან სოციალურ-კულტურული ,,იდენტობებზე’’ და ,,განსხვავებებზე’’ გადანაცვლებით. ცვლილებებს აქვს ადგილი კულტურის სფეროშიც, კერძოდ, ,,ზოგადი კულტურის’’ მოდელიდან ხდება ,,კულტურული განსხვავებების’’ მოდელებზე გადასვლა.

ამასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანია კავკასიის მთიელ ხალხთა ჩვეულებითი სამართლის როგორც ეთნიკური იდენტობის ერთ-ერთი ძირითადი მარკერის ჩვენება. მისი ფორმირება დაკავშირებულია ეთნოსის თვითმმართველობის, მორალურ-ეთიკური ნორმების, სოციალურ-კულტურული ევოლუციის ისტორიასთან.

ამჟამად დღის წესრიგში დგება აუცილებლობა კავკასიის მთიელ ხალხთა ჩვეულებითი სამართლის სამოქალაქო მართლწესრიგში ტრანსფორმაციისა. ჩვეულებითი სამართლის თანაარსებობა სახელმწიფო სამართალთან შესაძლებელს გახდის ქვეყანაში ჩამოყალიბდეს ახალი სამართლებრივი სისტემა. ამით საფუძველი დაედება კავკასიაში გავრცელდეს მსოფლიოში აპრობირებული ,,სამართლებრივი პლურალიზმის’’ კონცეფციის პრაქტიკა. მით უმეტეს, რომ კავკასიაში XVIII-XIX სს. ამისი კარგი გამოცდილება არსებობდა. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება კავკასიის იმპერიის სივრცეში ინტეგრაციისათვის

მულტიკულტურალიზმის პრაქტიკას აქტიურად იყენებდა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა მეცნიერული თეორიის სახით იგი არც არსებობდა. იმპერიის ხელისუფლება რეგიონის ხალხთა კულტურულ მემკვიდრეობას სწავლობდა და ხშირ შემთხვევაში ახდენდა საზოგადოებაში მის ინსტიტუციონალიზაციას. XX საუკუნის 20-იან წლებში საბჭოთა ხელისუფლებაც იყენებდა მულტიკულტურალიზმის პრაქტიკას, მაგრამ შემდგომ წლებში იგი ჩანაცვლებული იქნა ეროვნულ-ტერიტორიული სახელმწიფოებრივი ავტონომიებითა და ამჟამად რესპუბლიკებით. ამგვარმა მიდგომამ ნიველირება მოახდინა ეთნიკური ფაქტორისა და შექმნა წარმოდგენა სახელმწიფო ინსტიტუციაზე, როგორც ეთნიკური და ეროვნული კულტურის შენარჩუნების ერთადერთ გარანტზე.

თანამედროვე კავკასიაში დგას საკითხი კავკასიის ეთნოსების კულტურული და სამართლებრივი თავისებურებების შენარჩუნების შესახებ. მულტიკულტურალიზმის პოლიტიკა, რომელიც თავისი იდეით მიმართულია ეთნოსთა (რომლებიც ჯერ კიდევ ნაციებად არ ჩამოყალიბებულან) კულტურული და ენობრივი თავისებურებების შენარჩუნებისაკენ, კავკასიის რესპუბლიკებში აქტუალურობას იძენს.

მოხსენებაში გაანალიზებული იქნება:

1. კავკასიის ეთნოსთა ჩვეულებითი სამართლის, ზნეობრივ-ეთიკური ნორმების ფართო გამოყენების საჭიროება.

2. კავკასიის მთიელი ხალხების მულტიკულტურალიზმის პოლიტიკის ტრადიცია ამ ხალხების სოციალურ-კულტურული ინტეგრაციის, საზოგადოებაში კომპრომისის მიღწევის მიზნით (ათალიყობა, რელიგიური სინკრეტიზმი და ა. შ.) კავკასიაში XX საუკუნეში ნაციებად ფორმირებული ეთნოსებისათვის მულტიკულტურალიზმის პოლიტიკის პრაქტიკის გატარება და დაძლევა მითისა იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო არის სხვადასხვა ეთნოკულტურულ თანასაზოგადოებათა თანაარსებობის ძირითადი მექანიზმი

ზ. კ ი კ ვ ი ძ ე, ლ. ფ ა ჩ უ ლ ი ა (თბილისი)

ანდროცენტრიზმის ენობრივი კორელატების ძიება: ქართველური და გერმანიკული

მიუხედავად იმისა, რომ ცნება და ტერმინი ანდროცენტრიზმი ენათმეცნიერების წიაღში არ შექმნილა (მისი შემოღება უკავშირდება ამერიკელი სოციოლოგის შარლოტა პერკინს გილმანის სახელს), ენის გენდერული ასპექტების კვლევაში მან ადვილად მოიკიდა ფეხი. ანდროცენტრისტული მიდ-

გომა გულისხმობს იმას, რომ მამაკაცი არის კაცობრიობის სრულფასოვანი წარმომადგენელი, იგია ცენტრალური ფიგურა, ათვლის წერტილი, ნორმა, ხოლო ყველაფერი სხვა გაიგება როგორც ნორმიდან გადახრა, როგორც დანამატი. გენდერლინგვისტიკაში ანდროცენტრული პარადიგმის განვითარებას საფუძვლად დაედო შემდეგი დებულებები: ენა ანთროპოცენტრულია, ე.ი. მასში ასახულია სამყაროს ადამიანური მსოფლხედვა; ამასთანავე, ენა ანდროცენტრულია, ე.ი. მასში ასახულია სამყაროს მამაკაცური მსოფლხედვა, რადგანაც საუკუნეების განმავლობაში მამაკაცებს გაბატონებული პოზიცია ეჭირათ საზოგადოებაში და ამან ენაშიც დატოვა თავისი კვალი.

თავდაპირველად ამგვარი საკითხების კვლევა ძირითადად ინგლისურის, გერმანულისა და სხვა გერმანიკული ენების მასალის მიხედვით ხორციელდებოდა. ანდროცენტრულობის გამოვლინების ყველაზე თვალსაჩინო შემთხვევად გერმანიკულ ენებში მიჩნეულია სიტყვა ***man(n)***, რომელშიც თანაარსებობს ორი ძირითადი მნიშვნელობა: „ადამიანი“ და „მამაკაცი.“ სწორედ ეს ფაქტია აღქმული მამაკაცთა დომინანტობის გამოვლინებად და, შესაბამისად, ლინგვისტური სექსიზმის (გენდერული მიკერძოების) მაგალითად. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ზოგიერთი ავტორი ცდილობს, ეს დასკვნები ყველა ენასა და საზოგადოებაზე გაავრცელოს.

ამ დებულების მართლზომიერება თავდაპირველად ქართული და ინგლისური ენების მასალის შეპირისპირების გზით შემოწმდა (კიკვიძე 2013), რის შედეგადაც დადგინდა, რომ, მიუხედავად დენოტაციური და კონოტაციური მნიშვნელობების დამთხვევისა, ქართულენოვანი საზოგადოება ამ ფაქტს ანდროცენტრულ მიკერძოებად არ აღიქვამს.

ზემოაღნიშნულის კვალად მიზნად დავისახეთ ქართველური ენების შესაბამისი მასალის გამოკვლევა გერმანიკულთან შეპირისპირებით. ამ უკანასკნელში ჩვენთვის საინტერესო ლექსემის წყაროს წარმოადგენს წინარეგერმანიკული *****manwaz***; ძველი საქსონური ***man***, ძველზემოგერმანული ***man***, ინგლისური ***man***, შვედური ***man***, ჰოლანდიური ***man***, აფრიკაანსი ***man***, ფრიზული ***man***, იდიში מאַן (***M'an***), გერმანული ***Mann***, ნორვეგიული ***mann***, დანიური ***mand***, ძველსკანდინავიური ***maðr***, ისლანდიური ***maður***, ფაროეული ***maður***, გოთური ***manna***. მათი მნიშვნელობებია: 'ადამიანი,' 'მამაკაცი,' 'ქმარი,' 'მსახური,' განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი, შორისდებული და ა.შ.

ქართველური ენების მონაცემები შემდეგია: ქართული ***კაც-***, მეგრულ-ლაზური ***კოჩ***, სვანური ***ჭაშ/ჭემ-***. გერმანიკულის მსგავსად აქაც ძირითადად იგივე მნიშვნელობები დასტურდება: 'ადამიანი,' 'მამაკაცი,' 'ქმარი,' 'მსახური,' განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი, შორისდებული და ა.შ. მათი მნიშვნელობების შესახებ მსჯელობისას გ. კლიმოვი ამბობს, რომ „ზანური ფორმა კანონზომიერად

შეესატყვისება ქართულისას; ფუძის მნიშვნელობა იდენტურია. ყველაზე მეტ გადახრას ფორმასა და სემანტიკაში წარმოადგენს სვანური შესატყვისი: თუმცა ‘ქმრის’ მნიშვნელობა უცხო არ არის ამ ფუძისათვის ქართული ენის დიალექტებში“ (კლიმოვი 1964: 106). რაც შეეხება ფორმას, სვანური ეკვივალენტი ჯერ კიდევ ნ. მარმა გამოავლინა (1912), **ც>ჩ>შ** და **კ>ჭ** პროცესები კი აღწერა თ. გამყრელიძემ (1968). „გადახრად“ წოდებულ სემანტიკურ საკითხთან დაკავშირებით კი უნდა აღინიშნოს, რომ „ამ სიტყვას ძველ ქართულშივე ჰქონდა „ქმრის, საქმროს“ მნიშვნელობა“ (ფენრიხი,სარჯველაძე 2000: 265). და მაინც, ცხადია, რომ ზემოაღნიშნულ მნიშვნელობათა თანაპოვნიერება მხოლოდ ქართული და ზანური ლექსემებისთვისაა დამახასიათებელი. სხვა მხრივ პარალელები საკმაოდ მრავლად გვაქვს ამ ორ სხვადასხვა ოჯახში შემავალი ჯგუფების ენებს შორის გარდა იმისა, რომ, ამ მსგავსებების მიუხედავად, ქართველურ ენებზე მოსაუბრეები ზემოაღნიშნულ სემანტიკურ თანაპოვნიერებას ანდროცენტრიზმის გამოვლინებად არ აღიქვამენ.

ზ. კ ი კ ვ ი ძ ე (ქუთაისი)

წმინდა გიორგი – ზოგადკავკასიური ღვთაება (წარმართობიდან ქრისტიანობამდე)

წმინდა გიორგის კულტი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია არა მარტო ქართულ მითოლოგიაში, არამედ მთლიანად კავკასიურ ეთნოყოფაში. მისი ფუნქციები მრავალმხრივია და ამას უნდა განაპირობებდეს ის ფაქტი, რომ კულტს ბევრი ქრისტიანობამდელი ღვთაების სახე შეერწყა. რის შედეგადაც წმინდა გიორგი მითოლოგიური თვალთახედვით, მოიაზრება, როგორც მებრძოლთა შემწე, როგორც მიწათმოქმედთა ქომაგი და მონადირეთა დამხმარე. თუმცა მხოლოდ ამით არ ამოიწურება მისი ღვთაებრივი შესაძლებლობანი. ფუნქციათა მრავალფეროვნების დამადასტურებელი ნიშნები მრავლად მოიპოვება როგორც ფოლკლორულ გადმოცემებში, ასე ეთნოგრაფიულ რიტუალებში.

კავკასიურ ტომებში ვხვდებით მის სხვადასხვაგვარ ფუნქციას. მაგალითად, ადიღეურ მითოლოგიაში წმინდა გიორგის ნიშნები შეერწყა დაუშჯერჯიას, რომლის კულტიც გავრცელდა, როგორც ნადირობის ღვთაება, მან ჩაანაცვლა ადრინდელი ღვთაება მეზგუაში; წმინდა გიორგი, იგივე ვასთირჯი,

მთელი ალანიის მთავარ მფარველ წმინდანად მოიაზრებოდა, ის იყო მამაკაცთა და მოგზაურთა მფარველი და ფიცის გარანტი.

ქართული მითოლოგიის მიხედვით წმინდა გიორგი (სვანურში ჯგრაგ; მეგრულში – ჯეგე) უნდა გაჩენილიყო, როგორც მეომარი ღვთაება, რომელიც განუყრელი ატრიბუტიკით – თეთრი ცხენით მიდიოდა საომრად ქაჯების ან დევ–კერპების წინააღმდეგ. ამ შემთხვევაში იკვეთება მისი, როგორც ღვთის-შვილის სახე (მაგ. გიორგი ნაღვარმშვენიერი), წმინდა გიორგის საბრძოლველად მიჰყვებიან მითოსის კულტურული გმირებიც (ხოგაის მინდია, გახუა მეგრელაური); ღვთაებას შეერწყა ქრისტიანული წმინდა გიორგის ნიშნები, მაგრამ მისი მსახურება მაინც წარმართული დარჩა. ამის დასტურია გუდანის, ხახმატის, ლომისისა და სხვა სალოცავთა რიტუალები.

მითოლოგიურ წარმოდგენებში მატრიარქატის პერიოდის დაკნინება, კერძოდ, ნადირობის ღვთაება დალის დესაკრალიზაცია სწორედ წმინდა გიორგის სახელთან ასოცირდება (ამას მოწმობს მონადირე ჩორლას ამბავი). შესაძლოა, ასეთი მეტამორფოზა წარმართობიდან ქრისტიანობაზე გადასვლის მიმნიშნებელი იყოს, რადგან ქართული მითოლოგიური პანთეონი იცნობს ნადირობის მფარველ მამრ ღვთაებასაც, ოჩოპინტრეს. მითოსში კი მისი და ქალღვთაების დაპირისპირება არ დასტურდება.

რაც შეეხება წმინდა გიორგის, როგორც მიწათმოქმედთა ქომაგის ფუნქციას, ესეც უძველეს დროში უნდა გაჩენილიყო. სავარაუდოა, რომ ამ წმინდანმა გადაფარა რომელიღაც ადრინდელი ღვთაების სახე, ხოლო თქმულებებში კი წარმოსდგა, როგორც ყველაზე მეტად პატივსაცემი და ადამიანებისაგან დაფასებული ღვთაება.

მითოლოგიურ წარმოდგენებში წმინდა გიორგის კულტს უნდა შეერთებოდა, ასევე, ხეთა მსახურებისა და ტოტემის ნიშნები, რადგან მის სახელს უკავშირდება მუხა, როგორც საკრალური ხე და ირემი ან ხარი, როგორც სამსხვერპლო ცხოველები.

მითოლოგიური წმინდა გიორგის კულტი შეერწყა კაბადოკიელი წმინდანისა და რაინდის წმინდა გიორგის სახეს, რომელზედაც მითოსშემოქმედებითმა აზროვნებამ უამრავი ლეგენდა შეთხზა. თუმცა ჩვეულებამ აჯობა რწმენას: დავიწყებული მითოსი გახმიანებულია იმ ეთნოგრაფიულ რიტუალებში, რომლებიც წმინდა გიორგისადმია მიძღვნილი.

კავშირის სუფიქსაცია ბაცბურში

ბაცბურ ენაში მაერთებელი კავშირი-ენკლიტიკა =e „და“ ზოგჯერ ზმნას სუფიქსის სახით ერთვის (და არა „ინფიქსის“ სახით, როგორც გაგუა (1961) წერს). მაგალითად, ოპრივე ფორმა *mailnor=e*<mal-e-no-ra=e [drink.PFV-AORIST-REPORTED-PAST=და] და *mailnoer* < mal-e-no-**e**-ra [drink.PFV-AORIST-REPORTED-**და**-PAST] შესაძლებელია და ნიშნავს „მან დალია და ...“. რაც ნიშანდობლივია, სუფიქსი -e დროის და პირის აღმნიშვნელ ზოგ სუფიქსს წინ უსწრებს. ამ სუფიქსთან დაკავშირებით ირკვევა შემდეგი.

1. სხვა სუფიქსებისაგან განსხვავებით, სუფიქსი -e არ გამოიწვევს ხმოვნის რედუქციას (შდრ. *qaillnas* < qall-in-as [eat.PFV-AORIST-1SG.ERG] „შევჭამე“ და *qallines* < qall-in-e-as [eat.PFV-AORIST-და-1SG.ERG] „შევჭამე და ...“), თუმცა სიტყვის ბოლო პოზიციაში თვითონ სუფიქსი -e რედუქციას ექვემდებარება (მაგ., *qettnoĕ* < qett-e-no-**e** [get.up-AORIST-REPORTED-და] „ადგა და ...“).

2. ზმნას ერთდროულად არ შეიძლება ჰქონდეს ორივე ენკლიტიკა =e და სუფიქსი -e (მაგ., **qallines=e*).

3. სუფიქსი -e ერთვის მხოლოდ სრული ასპექტის ზმნებს (მაგ., *qallines* < qall-in-**e**-as „შევჭამე და ...“, მაგრამ **jaq'oeras* < j-aq'-o-e-ra-as [N.CL-eat.IMPFV-THEMATIC.V-და-PAST-1SG.ERG] „ვჭამდი და ...“). უსრული ასპექტის ზმნებს შეუძლია დაირთოს ენკლიტიკა =e, მაგრამ ვერ შეიცავს სუფიქს -e-ს.

4. როცა ზმნას ერთვის, ენკლიტიკა =e ჩნდება სწორად შესაერთებელ ორ წინადადებას შორის, ხოლო -e სუფიქსის შემცველი ზმნა ყოველთვის არ ამთავრებს წინადადებას. -e სუფიქსის შემცველ ზმნას შეიძლება მოსდევდეს ამ ზმნასთან დაკავშირებული სიტყვები, როგორიცაა სუბიექტი, ობიექტი და ა.შ. (მაგ., *qallines maiq, …* „შევჭამე პური და ...“, მაგრამ **qaillnas=e maiq*).

ენკლიტიკასთან შედარებით -e სუფიქსის დისტრიბუცია შეზღუდულია და ამდენად იგი სპეციფიკურ ფუნქციასთანაა დაკავშირებული. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ -e სუფიქსი სპეციალური ზმნური ფორმის მაწარმოებელია, რომელიც გამოხატავს მოქმედების შესრულებას მომდევნო მოქმედების წინ (შდრ. რუსული сделав, прочитав).

აბრევიატურა

IMPFV	უსრული ასპექტი,
N.CL	სახელთა კლასი,
PFV	სრული ასპექტი

მ. კ ვ ა ჭ ა ძ ე (თბილისი)

კიდევ ერთხელ სოფელ გომბორის შესახებ (ლინგვოკულტურული ასპექტები)

გომბორი ეთნიკურად და ენობრივად შერეული სოფელია. ოფიციალური მონაცემებით აქ ცხოვრობენ ქართველები, რუსები, აზერბაიჯანელები. გომბორი მულტიკულტურული საზოგადოების ერთგვარ მოდელად იქცა, რომელიც წარმოადგენს ქართულ-სლავური და ირანულ-თურქული ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ფართო სპექტრს.

გომბორელი **ქართველები,** ძირითადად, მთიანი რეგიონებიდან ჩამოსახლებული ქართველები (ფშავ-ხევსურები) არიან.

რუსებად ჩაწერილი მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი პოლონური წარმომავლობის რუსულენოვანი ხალხია. ისინი, ჯერ კიდევ მეფის რუსეთის დროიდან მოყოლებული, ცხოვრობენ აქ. ფაქტობრივად, ყველა მათგანი ფლობს ქართულ ენას.

აზერბაიჯანელებად ჩაწერილ მოსახლეობაში გამოიყოფა მცირერიცხოვანი ირანულენოვანი ეთნოგრაფიული ჯგუფი, რომლის წარმომადგენლებიც თათური ენის ლაიჯურ კილოკავზე ლაპარაკობენ და საკუთარ თავს **ლაიჯებს** უწოდებენ.

საქმე ის არის, რომ XX საუკუნის 10-20-იანი წლებიდან ამ მიდამოებში ჩამოსახლება იწყეს ამიერკავკასიისა და ირანის მეზობელი ოლქებიდან საშოვარზე წამოსულმა მუსლიმურმა ეთნიკურმა ჯგუფებმა, მათ შორის იყვნენ: შირვანის ლაჰიჯიდან ლტოლვილი, ირანული მოდგმის, რამდენადმე გათურქებული და ორენოვანი (თათურ-აზერბაიჯანული) ეთნოგრაფიული ჯგუფი და ირანის აზერბაიჯანიდან ლტოლვილი თურქული მოდგმის, აგრეთვე ორენოვანი (აზერბაიჯანულ-სპარსული) ეთნოგრაფიული ჯგუფი.

მოგვიანებით, მიგრირებული ორენოვანი მოსახლეობის ორივე ჯგუფი გომბორის, ორენოვან (ქართულ-რუსულ) სიტუაციაში მოხვდა, რამაც გარკვეულწილად განაპირობა მათი შემდგომი ენობრივი ცხოვრება.

როგორც აღვნიშნეთ, შირვანიდან ლტოლვილი მოსახლეობა თათურენოვანია, თვითწოდებად საკუთარი სოფლის მიხედვით „ლაიჯები“ (La(h)ijí) აქვთ აღებული, „თათებს“ კი, თურქულენოვან სამყაროში დამკვიდრებული ტრადიციისამებრ, უწოდებენ ირანიდან მოსული ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლებს, მიუხედავად მათი ეთნიკური და ენობრივი კუთვნილებისა. როგორც ვხედავთ, საქართველოში მცხოვრები თათურად მოლაპარაკე მოსახლეობა არ ემთხვევა „თათის“ სახელწოდებით ცნობილ მოსახლეობას, მაგრამ თათებთან დაკავშირებულ ცნებათა და ტერმინთა აღრევა საყოველთაო ხასიათს ატარებს და იგი ისტორიულ ვითარებათა ცვალებადობით არის განპირობებული (ეს საკითხი მრავალჯერ განხილულა, მათ შორის, ჩვენ მიერაც).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს სახელწოდებანი, ფაქტობრივად უცნობი იყო გომბორელი ქართველებისა და რუსებისათვის. ისინი ისტორიულად მაჰმადიან მოსახლეობას, განურჩევლად, აზერბაიჯანელებად თვლიან და, ტრადიციისამებრ, შინაურულად „თათრებს“ ეძახიან. ამავე სახელწოდებით მოიხსენიებენ საკუთარ თავს ორივე ჯგუფის წარმომადგენლები ყოფაში, ოფიციალურ დოკუმენტებში კი ისინი, **ყველანი, აზერბაიჯანელებად** იწერებიან და მშობლიურ ენად **აზერბაიჯანულს** აღიარებენ; მათ მჭიდრო საყოფაცხოვრებო ურთიერთობა აქვთ, ხშირია შერეული ქორწინებანი. ისტორიული, კულტურულ-რელიგიური ერთობის გამო, ერთი შეხედვით, მართლაც არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ყველა მათგანი მეტ-ნაკლები ხარისხით ფლობს ქართულ და რუსულ ენებს.

გომბორელ მუსლიმებს სოფლის ძირითად მოსახლეობასთან ტკბილმეზობლური ურთიერთობა აქვთ, ცდილობენ ჩვეულებრივი გომბორელი გლეხის ცხოვრებით იცხოვრონ, სახლ-კარიც ისეთივე ჰქონდეთ, მეურნეობაც და ცხოვრების წესიც. იგრძნობა ქართული ტრადიციების გათვალისწინება (სამზარეულო, ჭირისა და ლხინის სუფრა, ქორწინება, დაკრძალვა და ა.შ.), იგრძნობა ამავე დროს საკუთარი ტრადიციებისა და ადათ-წესების შენარჩუნების სურვილი და ცდა, რაც, ძირითადად, რელიგიურ დღესასწაულთა დაცვასა და აღნიშვნაში მდგომარეობს; უცხო ენობრივ გარემოში მოხვედრილი მეტყველება ინარჩუნებს თვითმყოფადობას, თუმცა სხვა სისტემების ენათა გავლენა მეტნაკლებად ყველა დონეზე შეინიშნება.

გასული საუკუნის 80-იან წლებში ჩვენ აქტიურად ვიკვლევდით გომბორში მცხოვრები მუსლიმური ეთნიკური ჯგუფების, როგორც საკუთრივ აზერბაიჯანელების, ისე აზერბაიჯანელებად ცნობილი ლაიჯების ისტორიას, ჩამოსახლების პირობებს, ყოფასა და მეტყველებას. გამოცემული გვაქვს 1982-86 წლებში საველე მუშაობის შედეგად მოპოვებული მასალები, გამოქვეყნებული გვაქვს ნაშრომები, რომლებშიც გაანალიზებულია როგორც საკუთრივ ლინგვისტური, ისე ექსტრალინგვისტური საკითხები; მინიშნებულია სპეციფიკურ ოთხენოვან გარემოში მოხვედრილი ენის განვითარების ტენდენციები. მიმდინარე საუკუნის დამდეგიდან განვაახლეთ სოფელ გომბორში საველე მუშაობა. ძველი და ახალი მასალის შედარება საინტერესო სურათს გვიხატავს მიგრაციული პროცესებისა და დემოგრაფიული მდგომარეობის, ეთნოეტიკეტისა და სამეტყველო ეტიკეტის თვალსაზრისით; ენობრივი თვითაღქმის, ენობრივი ორიენტაციისა და საკუთრივ ენობრივი განვითარების თვალსაზრისით. მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ღრმავდება ის ტენდენციები, რომელიც ადრევე იკვეთებოდა, მულტიკულტურულ საზოგადოებაში მცხოვრები მოსული მოსახლეობა, ერთი მხრივ, ინარჩუნებს თვითმყოფადობას (ენას, სარწმუნოებას, ტრადიციებს), მეორე მხრივ, ცდილობს ეზიაროს ახალი ადგილსამყოფელის საზოგადოებრივი ცხოვრების წესებს და ჩაერთოს სამოქალაქო ინტეგრაციის პროცესში.

ნ. კ უ ტ ი ვ ა ძ ე (ქუთაისი)

„კავკასიის გმირის“ სულიერი დრამის მხატვრული ინტერპრეტაცია აკაკი გაწერელიას „შამილში”

ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში აკაკი გაწერელია გამორჩეული ფიგურაა. მისი ფუნდამენტური მონოგრაფიები, ლიტერატურული წერილები, პორტრეტები, ესეები, თეორიული ნარკვევები, ეტიუდები ნათლად წარმოაჩენენ ავტორის ფართო ერუდიციას, უზადო გემოვნებას, აზროვნების მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ, ანალიტიკურ მანერას. კლასიკური ლიტერატურის ღრმად მცოდნე მეცნიერი შესანიშნავი ბელეტრისტის ნიჭითაც აღმოჩნდა დაჯილდოებული. 1924 წლის აჯანყებისადმი მიძღვნილი „ნაზარის უკანასკნელი ლოცვა“ ქართულმა ლიტერატურულმა კრიტიკამ შედევრადაც კი მოიხსენია, ასევე, დიდი წარმატება ხვდა წილად რომან-ეტიუდს „ფაიდას გამოცხადება“, რომელიც ნეტარი ავგუსტინეს ცხოვრების დრამატიზმით აღსავსე ეპიზოდს ასახავს. მთელი თავისი მოღვაწეობის განმავლობაში მწერალი XIX საუკუნის კავკასიურ ომებსა და შამილის ტრაგიკული და გმირული ბრძოლის საკითხს უტრიალებდა.

როგორც ცნობილია, იმამ შამილმა, კავკასიელ მუსულმანთა პოლიტიკურმა და რელიგიურმა ლიდერმა, დაღესტანი და ჩეჩნეთი, მოგვიანებით კი ჩერქეზეთიც გააერთიანა, იმამატი ჩამოაყალიბა და 25 წლის განმავლობაში შეუდრეკლად იბრძოლა რუსი კოლონიალისტების წინააღმდეგ, დაღვარა ასეულობით ადამიანის სისხლი, მათ შორის, იმათიც, ვინც მის შეხედულებებს არ იზიარებდა, გაუძლო უამრავ განსაცდელს, შემოიღო შარიათის კანონი, საკუთარი შვილი მისცა რუსებს მძევლად და მის გამოსახსნელად არანაკლებ სასტიკი გზა მოძებნა. კავკასიის თავისუფლებისათვის უთანასწორო ომში ჩაბმული, შეუპოვარი და უდრეკი ნებისყოფის გმირი, წინასწარვე რომ იყო განწირული დასამარცხებლად, არაერთი მწერლის შთაგონების წყაროდ იქცა. მიუხედავად იმისა, რომ შამილის იმამატის მიმართ მეცნიერებს განსხვავებული მოსაზრებები აქვთ, ქართულმა მწერლობამ დაღესტნის მესამე იმამის სახელი მტკიცედ დააკავშირა სამშობლოსათვის თავდადებასთან და გმირობის სიმბოლოდ გაიაზრა (გრ. რობაქიძე, ტ. ტაბიძე...). ამ მხრივ, გამონაკლისი არც აკაკი გაწერელიას შემოქმედებაა.

ამ თემაზე აკაკი გაწერელიას პირველი თხზულებები („ამზათი“, „ჩირდურთი“, „იმამი ლოჟაში“) 40-იანი წლების დასაწყისით თარიღდება, ხოლო 1992 წელს გამოქვეყნდა რომანი-მატიანე „შამილი“, რომელშიც გაერთიანდა როგორც ზემოთ დასახელებული ნაწარმოებები, ასევე სხვა ტექსტები, კერძოდ: „იმამის

ერთი დღე“, „ბოსკოს შეგირდი“ და „ორეული“, მანამდე ცალკე მოთხრობებად რომ იყო დასტამბული.

ავტორი შამილის ცხოვრებისეული დეტალებით გადმოგვცემს კალუგის საპატიო ტყვის სულიერ დრამას. ერთ დროს „კავკასიის არწივად“ წოდებული გმირი ფაკირთა წარმოდგენების პერსონაჟად იქცა. თანამედროვეების დამოკიდებულებაც მის მიმართ რადიკალურად განსხვავებულია. იგი ერთდროულად არის დიდებულიც და გმირის, ავაზაკისა და მოწამის ტიპიც. შამილის სულიერი დრამის გასააზრებლად გვეხმარება ის ორიოდე ეპიგრაფი, ზოგიერთ მონაკვეთს რომ წარუმძღვარა ავტორმა. ერთ-ერთი აპ. რუნოვსკის დღიურების ამონარიდია და მასში შამილი ფილოსოფოს-სტოიკოსად და საკუთარი თავის ტყვედაა დახასიათებული.

აკაკი გაწერელია არ ცდილობს საბრძოლო ჟინით დამუხტული და გმირული შემართებით აღსავსე შამილის პორტრეტი შექმნას. ის აქცენტს იმამის ადამიანურ მხარეებსა და, განსაკუთრებით, მისი ცხოვრების ბოლო პერიოდზე აკეთებს.

„ისტორიის ტრაგიკომიკუროზა“, როგორც თავად მწერალმა უწოდა, „გაუფანტავი მარტოობით“ დაღდასმული შამილის არაერთ ცხოვრებისეულ ეპიზოდში ვლინდება. ავტორმა მისთვის დამახასიათებელი ლაკონიზმითა და თხრობის კლასიკური მანერით ყალბი პათეტიკის გარეშე ზედმიწევნით სიღრმისეულად აჩვენა რუსეთის წინააღმდეგ კავკასიის მრავალწლიანი და უთანასწორო ბრძოლის არსი, თუმცა არც ჰეროიკული პლასტი უგულვებელყო, რომელიც არაჩვეულებრივი ოსტატობით აისახა იმამის ერთ-ერთი ნაიბის, ამზათის, ტრაგიკული დაღუპვის მხატვრული ინტერპრეტაციისას.

„შამილი“ საინტერესოა სხვა თვალსაზრისითაც. რომანის ზოგიერთ ეპოზოდში ტექსტის მხატვრულ ქრონოტოპს ენაცვლება ავტორისეული ქრონოტოპი. ავტორი მიმართავს მკითხველს. ასეთი პასაჟები, მართალია, ხშირად არ გვხვდება, მაგრამ, სწორედ მათი საშუალებით მწერალი აფიქსირებს საკუთარ მიზანს - ხელახლა დაწეროს შამილის ისტორია და შეავსოს, ამ მხრივ, არსებული ხარვეზები, ასევე, თანამოაზრედ გაიხადოს, სასურველი მიმართულება მისცეს მკითხველის რეცეფციას.

აკაკი გაწერელია ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავდა, რომ „ლიტერატურა მოულოდნელ და ბედნიერად მიგნებულ მხატვრულ ნიშანთა სისტემაა“. „შამილის“ ერთიან ტექსტს სწორედ ასეთი წარმატებულად მიგნებული და მაღალი ოსტატობით შესრულებული ფრაგმენტები ქმნის, რომელთა საშუალებით მწერალი ახერხებდა საბჭოთა ეპოქაში რუსეთის წინააღმდეგ დაუღალავი ბრძოლის შესახებ პერმანენტულად შეეხსენებინა თანამედროვეებისათვის.

ს. ლ ო ბ ჟ ა ნ ი ძ ე (თბილისი)

ტრადიციული ტოლერანტობა და მისი აღდგენის მცდელობა და რესურსები

ტოლერანტობა სამოქალაქო ღირებულებათა მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია. იგი ყალიბდება საზოგადოებაში თანაარსებობის წესებისა და რეგლამენტების სახით და ვრცელდება კონკრეტული ეთნიკური, რელიგიური ან ეთნო-რელიგიური ჯგუფების წევრებზე. სათანადო ძალისხმევის შედეგად შესაძლებელია მისი, როგორც შეძენილი ღირებულების, ხარისხის გაზრდაც და დეფიციტის გამოწვევაც.

კავკასიის რეგიონი, მათ შორის საქართველო, ისტორიულად წარმოადგენს მულტიკულტურულ (მულტილინგვურ, პოლიეთნიკურ, მულტირელიგიურ) გარემოს, სადაც ტოლერანტობა იმთავითვე ჩამოყალიბდა როგორც თანაარსებობისთვის სასიცოცხლოდ აუცილებელი პირობა. საგანგებო ხაზგასმას იმსახურებს ქართული სახელმწიფოს უცვლელად აქტიური და კეთილისმყოფელი როლი კავკასიაში ტოლერანტობის შენარჩუნებისა და განმტკიცების საქმეში.

სიტუაცია მკვეთრად იცვლება XIX საუკუნიდან, როდესაც კავკასიას ჩრდილოეთიდან უმეზობლდება დიდი იმპერია, რომელიც თავისი მიზნების მისაღწევად ხელოვნურად იწვევს ტოლერანტობის დეფიციტს რეგიონში და ქმნის კრიზისულ სიტუაციებს.

კავკასიის რეგიონში და, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოში არის სურვილი, მცდელობა და რესურსები ტრადიციული ტოლერანტობის აღდგენისა, რისთვისაც მიზანმიმართულად და მეტ-ნაკლები წარმატებით ხდება ისტორიული, პოლიტიკური, კულტუროლოგიური, სამეცნიერო და საგანმანათლებლო ასპექტების გამოყენება.

ტოლერანტობის დანერგვას საზოგადოებისა და თითოეული ინდივიდის ცნობიერებაში და მათი ინტერკულტურულ დიალოგში ჩართვის მოთხოვნილების გამომუშავებას განსაკუთრებული ძალისხმევა და მეთოდები სჭირდება, რადგან ტოლერანტობის დანერგვის სინქრონიულად თვით ტოლერანტობის, როგორც სამოქალაქო ღირებულების მიმართ, კეთილგანწყობაც უნდა ინერგებოდეს.

ქართული საზოგადოების განვითარების სპეციფიკამ განაპირობა, ერთი მხრივ, საკუთარი რელიგიური და ეთნიკური ტოლერანტობის დეკლარირება, გამყარებული ისტორიული არგუმენტებითა და მაგალითებით და ასევე რწმენა საკუთარ პატრიოტიზმსა და ეროვნული სახელმწიფოსადმი ლოიალობაში; მეორე მხრივ კი – გაუცნობიერებელი და ლატენტური ქსენოფობია და პიროვნული პასუხისმგებლობის გრძნობის დეფიციტი სახელმწიფოს მიმართ -

სრული ოპოზიცია საკუთარ თავზე წარმოდგენასა და ქცევით მოდელებს შორის. ჩვენ მიერ ჩატარებულმა კვლევებმა (თბილისში, რუსთავში, მცხეთაში, აჭარაში) ცხადყო, რომ ამ კუთხით არსებული პრობლემების სირთულის ხარისხი რეგიონის სპეციფიკაზე მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული.

ზოგიერთ რეგიონში ტოლერანტობის დაბალი ხარისხი იმ სამიზნე ჯგუფშიც (resp. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის პედაგოგებში) კი გამოვლინდა, რომელიც თავად მოიაზრება სამოქალაქო ღირებულებათა მულტიპლიკატორად.

საზოგადოებაზე პოზიტიური გავლენის თვალსაზრისით, მასში ტოლერანტული და სამოქალაქო ღირებულებების დამკვიდრებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სკოლას, როგორც ინტერკულტურულ დიალოგში საზოგადოების ჩართვის ინსპირატორს, მასწავლებელს, როგორც ამ ღირებულებების მქონესა და მათ გადამცემს; მოსწავლეს, როგორც ამ ღირებულებების მიმღებსა და გამავრცელებელს ოჯახურ გარემოში, სამეგობრო წრეში და ა.შ.

ჩვენ მიერ შემოთავაზებული მიდგომით, სწავლების როგორც არაფორმალური, ასევე ფორმალური კომპონენტის ფარგლებში, შესაძლებელია სკოლის (resp. მასწავლებლის) მშობელზე ზეგავლენა ბავშვის გავლით და მისი ჩართვა სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირების პროცესში. რაც: ა) შეამცირებს სამოქალაქო ღირებულებებისადმი სკოლასა და ოჯახში არსებულ განსხვავებებს, რომელიც ბავშვში, ხშირ შემთხვევაში, გადაულახავ წინააღმდეგობებს ქმნის; ბ) ხელს შეუწყობს მშობლების, როგორც არასტრუქტურირებული თემის წევრების, კონსოლიდაციას სკოლის ირგვლივ, რაც, თავის მხრივ, საქართველოში თემის, როგორც ინსტიტუციის, ჩამოყალიბებისკენ გადადგმულ ნაბიჯად შეიძლება მივიჩნიოთ, და როგორც შედეგი; გ) საგრძნობლად შეამცირებს ტოლერანტობის და, ზოგადად, სამოქალაქო ცნობიერების დეფიციტს საზოგადოებაში.

მ. ლ ო მ ი ა (თბილისი)

ოკო „უნდა“ ნაზმნარი მოდალური ელემენტის დახასიათებისათვის მეგრულში

მეგრულში სიხშირით *ოკო* „უნდა“ მოდალური ნაწილაკი გამოირჩევა, რომელიც, ოკო(ნ) „უნდა“ ზნისაგან მომდინარეობს. *ოკო(ნ)* „უნდა“ ზმნა აწმყოს მწკრივის მხოლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმაა მეგრულში. ნაზმნარ მოდალურ ელემენტს ორი ძირითადი საკითხი უკავშირდება: ფორმალური

ცვლილებისა და სემანტიკური ვარიაციებისა. როგორც ზმნისა და ნაწილაკის პარადიგმული ჩანაწერი გვიჩვენებს, მეგრულში მოდალური ზმნა და ნაწილაკი ფორმობრივად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, თუმცა *ოკო(ნ)* „უნდა“ ზმნა გაბმულ მეტყველებაში კარგავს ბოლოკიდურ -ნ სუფიქსს, რომელიც S3 პირის ნიშანია მეგრულში; ასეთ დროს ზმნასა და ნაწილაკს შორის ფორმობრივი დამთხვევა გარდაუვალია, მაგრამ ენობრივი საკონტროლო საშუალებებით შეიძლება განვსაზღვროთ, აღდგება თუ არა –ნ სუფიქსი, ანუ ზმნა გვაქვს მოცემულ კონსტრუქციაში თუ ნაწილაკი. კითხვითობის -ო ნაწილაკი, რომელიც ერთ-ერთი საშუალებაა *ოკო(ნ)* „უნდა“ S3 პირის ნიშნის აღდგენისა, არასოდეს არ დაერთვის მოდალურ ნაწილაკს, როცა ის უძღვის ძირითად ზმნას, რადგან ენა მას, ცხადია, არ აღიქვამს ზმნად. მაგალითად:

(1) მა *ოკო მიდაბრთე* „ მე უნდა წავიდე“ შდრ: (2) *მა ოკო მიდაბრთეო?* „მე უნდა წავიდე“? (3) სქან სქუაქ ოგურაფუშა *ოკო იდასო?* „შენი შვილი სასწავლებლად უნდა წავიდეს?

(4) თე ძღაბიქ *ოკო იდასო* თე უკმელას? „ეს გოგო უნდა წავიდეს ამ სიბნელეში?“

შენიშვნა: მოხსენებაში ცალკე განვიხილავთ ისეთ შემთხვევებს, როცა მოდალური ნაწილაკი მოსდევს ძირითად ზმნას.

ზმნური ფორმობრივი ცვეთის გარდა, განსხვავებას მოდალურ ზმნასა და ნაწილაკს შორის აწესრიგებს კონსტრუქციის აგების წესიც: კერძოდ, დატიური კონსტრუქციაა მაშინ, როცა გვაქვს მოდალური ზმნა, ერგატიული კონსტრუქციაა მაშინ, როდესაც გვაქვს მოდალური ნაწილაკი; მაგალითად,

(1) თის *ოკო* მიდართასინ „მას უნდა, რომ წავიდეს“ შდრ: თიქ *ოკო* მიდართას „ის უნდა წავიდეს“.

როგორც ჩანს, მეგრული ცდილობს მოდალური ზმნა და მოდალური ნაწილაკი განასხვაოს მორფოლოგიურ-სინტაქსურ დონეზეც.

ცნობილია, რომ მოდალური ზმნისგან მოდალური ნაწილაკის განვითარება ხდება სემანტიკური გადაწევით. კერძოდ, *უნდა* ზმნის შემთხვევაში: სურვილი აქვს > საჭიროა > აუცილებელია (ბ. ჯორბენაძე). ამგვარი სემანტიკური გზა გაიარა აღნიშნულმა ზმნამ მეგრულშიც.

რადგან მოდალური ზმნა ამოსავალში რთულ ქვეწყობილ წინადადებას გულისხმობს, მოხსენებაში განხილულია ამ ტიპის კონსტრუქციის ტრანსფორმაციის საკითხი მეგრულში.

ი. მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი (თბილისი)

ირმის კულტი კავკასიის ხალხთა კულტურაში

ისევე როგორც მთელ მსოფლიოში, კავკასიის ხალხთა უძველეს რელიგიებშიც დიდი ადგილი უჭირავს ზოომორფულ გამოსახულებებს, მათ შორის ირემს. ჩვენ შევეცდებით მის განხილვას ცალკეული კულტურებისა და ეპოქების მიხედვით, ამასთანავე ვისაუბრებთ ირმის გამოსახულებებზე, როგორც ანტიკურ, ისე ქრისტიანულ ხელოვნებაში და ვეცდებით ავხსნათ მათი სიმბოლური მნიშვნელობა.

ზოომორფული თემატიკა თავის საწყისს ახლო აღმოსავლეთისა და შუა აზიის ხელოვნებაში ჰპოვებს. ეს თემატიკა მხოლოდ აღმოსავლეთისათვის არ არის ნიშანდობლივი, იგი მოგვიანებით ქრისტიანულ დასავლეთშიც ვრცელდება. ცალკეულ შემთხვევებში ის ქალღვთაებათა თანმხლებადაც გვევლინება.

საგანგებოდ შევეხებით კავკასიურ მასალას და შესაბამისი ეთნოგრაფიული, ნივთიერი, ფოლკლორული და წერილობითი წყაროების მსჯელობის საფუძველზე შევეცდებით ვისაუბროთ ირმის კულტის არსებობაზე და მისი სახე - სიმბოლოებით მეტყველებაზე. გვიან ბრინჯაოს ხანაში განსაკუთრებით მატულობს ირმისა და ჯიხვის გამოსახულებები. ქართულ ფოლკლორში ისინი ხშირად ზებუნებრივი ძალისანი არიან და, ამასთანავე, ღვთაების სამყაროსთან მაკავშირებლადაც გვევლინებიან.

ქართულმა ზეპირსიტყვიერებამ ირმის უამრავი სახე - სიმბოლო დაიტია. ირმის რქები ცას სწვდება და უფალთან მისასვლელ კიბედ გამოიყენება.

ირემი ჩვენში უძველესი დროის ხალხის რწმენა - წარმოდგენაში ჯერ კიდევ ენეოლითის ხანაში მონაწილეობს. მდიდარი არქეოლოგიური მასალა ამ მხრივ ნათელ ნიმუშს წარმოადგენს.

ირმის სახე საქართველოში ორგანულადაა შერწყმული კოლხურ-ყობანურ კულტურასთან. მისი გამოსახულებები ამკობდა კოლხური ცულების დეკორს. ივარაუდება, რომ ამ ცხოველის კულტი უძველესი დროიდან ნადირობასთან იყო დაკავშირებული. ირმის რქებით იმკობოდა ქართული დარბაზის დედაბოძი. მატერიალურ ძეგლებზე ირმის გამოსახულებები ხშირად რელიგიურ - კოსმოგენურ კონტექსტშია მოქცეული.

ივარაუდება, რომ ქრისტიანულ ხელოვნებაში ცალკეული იკონოგრაფიული სცენების ჩამოყალიბებაზე გავლენა მოახდინა ძველაღმოსავლურმა ნადირობის სიუჟეტებმა და ინდურმა ეპოსმა. ცხენოსანი მონადირის და ირმის რქებში ჯვრის გამოსახულებების სიუჟეტები ცალ - ცალკე, ძველი დროიდან გავრცელდა და შემდგომში მთელი შუა საუკუნეები მოიცვა. ადრექრისტიანულ

ხელოვნებაში ირემს მიმართავენ ფსალმუნის საილუსტრაციოდ: ,,ვითარცა სურინ ირემსა წყაროსა მიმართ წყალთასა ეგრე სურინ სულსა ჩემსა შენდამი ღმერთო“ (ფს. 42). ტრადიციულად, ამ საგალობელს აღავლენდნენ კათაკმეველები მაცხოვრის ბრწყინვალე აღდგომის ღამეს. ირემი ასევე მოიაზრება ქრისტიან ადამიანად, რომელიც მაცხოვნებელ წყაროსაა დაწაფებული. მასზე გამოსახული არწივი ღვთაებრივი ატრიბუტია, თავად ღმერთის ფრინველი. მოგვიანებით ამ ორი არსების კომბინაციის ქრისტიანიზება მოხდა. ირმის რქებს შორის გამოისახა ჯვარი. ამ სახე-სიმბოლომ განსაკუთრებული დატვირთვა შეიძინა წმინდა ევსტათე პლაკიდასა და წმინდა ჰუბერტ ლუტიხელის ცხოვრებაში. შემდგომში ირმის რქებში გამოსახული ჯვარი არაერთი წმინდანის ატრიბუტად იქცა.

ხ. მ ა მ ი ს ი მ ე დ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

არქეტიპული მოდელის რიტუალური აღდგენა ოსურ სიმღერაში „არის მარცვლეული“ (Ec xyap)

ოსურ ფოლკლორში რამდენიმე ვარიანტად არის ცნობილი ხალხური სიმღერა "არის მარცვლეული" (Ec xyap), რომელიც მიწათმოქმედების ზეციურ წარმომავლობასა და მარცვლეულ კულტურათა მოყვანის ტრადიციას გადმოგვცემს.

სასიმღერო ტექსტი "არის მარცვლეული" ("Ec xyap"), ისევე როგორც ზოგადად შრომის ლექს-სიმღერები, გამოირჩევა განსაკუთრებული რიტმული აღნაგობით და მის პოეტურ ორგანიზებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს რეფრენი. რეფრენი, როგორც მაგიური შეძახილი, ყოველ სალექსო ტაეპს მოსდევს: "არის მარცვლეული, არის მარცვლეული" (Ec xyap, Ec xyap) და მასში პურეულის უხვი მოსავლის აღების სურვილია გამოთქმული. შრომის პროცესში სოლისტი წარმოთქვამდა ძირითად ტექსტს, გუნდი კი მღეროდა რეფრენს, რომელიც ქმნის საზეიმო განწყობილებას. რადგან სიმღერა "Ec xyap" კოლექტიური შრომის პროცესში გუნდურად სრულდებოდა, ტექსტი, ჟანრული თვალსაზრისით, შრომის პოეზიას უნდა მივაკუთვნოთ.

ლექს-სიმღერა "Ec xyap"-ს აქვს მითოლოგიური სიუჟეტი და გამოირჩევა საკრალური ელემენტების სიმდიდრით. მას საფუძვლად უდევს კოლექტიური წარმოდგენები. სასიმღერო ლექსის მიზანი არ არის მითიური ქმედებების ვრცელი ვარიაციებით წარმოდგენა, რადგან არქეტიპული მოვლენების ხსოვნა

და ცოდნა ცოცხლობს საზოგადოებაში, ამიტომ ლექსი ძუნწად გადმოგვცემს ძირითად და არსებით მოვლენებს. მთელი ყურადღება გადატანილია ლექსის რიტმულ ორგანიზებასა და უხვი მოსავლის გამოწვევის მიზნით მაგიური ფორმულების წარმოთქმაზე.

სიმღერა "Ec xyap", მართალია, შრომის, კერძოდ, მოსავლის აღების პროცესში სრულდებოდა, მაგრამ ლექსში ჩართულია წარმოშობის მითი. ტექსტი აცხადებს, რომ მიწათმოქმედება და მარცვლეულის მოყვანის კულტურა ზებუნებრივი, ზეციური წარმომავლობისაა. ხალხური რწმენით, მარცვლეულს ბარაქა რომ ჰქონოდა, მოსავლის ყოველი აღების დროს აუცილებელი იყო რიტუალურად თავდაპირველი, არქეტიპული ქმედებების გამოხმობა, გახსენება და გამეორება. ტექსტის მიხედვით, ოდესღაც მოხდა ისეთი მოვლენა, რის შემდეგაც ადამიანებმა მიწის დამუშავება და მარცვლეულის მოყვანა დაიწყეს. უხვი მოსავლის მისაღებად საჭირო იყო მისი წარმოშობის ცოდნა. ამიტომ სიმღერით "არის მარცვლეული" (Ec xyap) იხსენებდნენ, თუ როგორ მოიხნა სულ პირველად მიწა და როგორ მოიწიეს ადამიანებმა პირველი მოსავალი. სარიტუალო შრომის სიმღერა "Ec xyap" შეიცავს საწყისთა მითიურ ცოდნას. თუმცა ეს არ არის აბსტრაქტული ცოდნა მხოლოდ თეორიული ცნობისმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად. მითი, როგორც სცენარი, ადამიანებს უხვი მოსავლის მისაღებად სთავაზობს სამაგალითო მოდელს, რომელსაც რიტუალი ეფუძნება.

ოსური გენეალოგიური სიმღერა მარცვლეული მოსავლის თავდაპირველი, მითიური აღების "რიტუალურ განამდვილებას" ფოლკლორული სახე-სიმბოლოებით გადმოგვცემს.

თემატური თვალსაზრისით, ოსური რიტუალური ლექსი "Ec xyap" მნიშვნელოვან მსგავსებას ამჟღავნებს ქართულ ხალხურ სიმღერასთან "ორშაბათობით აშენდა." ქართულ და ოსურ ხალხურ ტექსტებს საერთო აქვთ ხარის ადამიანთა სამსახურში ჩადგომის ზეციური წარმომავლობის მოტივი. ოსური სიმღერა "Ec xyap" რიტუალის თანხლებით სრულდება, ხოლო ლექსში "ორშაბათობით აშენდა" _ რიტუალის გარეშე. სამაგიეროდ ქართულ ტექსტში გადმოცემული ანგელოზთა ქმედება-კურთხევა და ხარის რქებზე სანთლების დანთება დადასტურებულია პირველი ხნულის გავლების რიტუალში.

მითი, რომელსაც ემყარება შრომის სიმღერა "Ec xyap", ხელმეორედ აღადგენს პირველსაწყის რეალობას, უზრუნველყოფს რიტუალის ეფექტურობას და ადამიანებს სთავაზობს პრაქტიკული ქცევის წესებს. ტექსტში ვლინდება ოსი ხალხის მითოპოეტური აზროვნება და რელიგიური გამოცდილება.

ქ. მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი (თბილისი)

ინფერენციისა და ეპისტემიკის ურთიერთმიმართებისათვის სვანურ ზმნაში

ინფერენცია ევიდენციალობის შემადგენელი ნაწილია, ინფორმაციის ერთერთი ძირითადი წყაროა ვერბალობის გვერდით, რამდენადაც ეს კატეგორია (ევიდენციალობა) ცალსახად გულისხმობს მთქმელის მიერ ინფორმაციის წყაროზე მინიშნებას გრამატიკულად (სპეციალური ზმნური ფორმები, მორფემები, კონსტრუქცია...) ან ლექსიკურად (მოდალური ლექსემები). ეპისტემიკა კი მოდალობაა, რომელიც ინფორმაციის დადასტურების ხარისხს ემყარება.

ზოგადად, ევიდენციალობა სვანურში სრულად განვითარებული კატეგორიაა გამოხატვის როგორც გრამატიკული, ისე ლექსიკური საშუალებების თვალსაზრისით. სამამულო ლინგვისტიკაში ეს კატეგორია ბოლო დრომდე არ იყო შესწავლილი (არსებობს მხოლოდ ჩვენი მონოგრაფია „ევიდენციალობის კატეგორია სვანურ ენაში“, თბილისი, 2012, სადაც მოცემულია სვანური ენის სათანადო მასალის ანალიზი ძველ და ახალ ქართულ მონაცემებთან შეპირისპირებით), თუმცა უცხოელმა ენათმეცნიერებმა (ვ. ვილეტი, ვ. ბოედერი, ნ. სუმბათოვა...) მას დიდი ხნის წინ მიაქციეს ყურადღება და მნიშვნელოვანი გამოკვლევებიც უძღვნეს.

აღნიშნულ კატეგორიას სვანურ ენაში განსაკუთრებით გამოწვლილვით აშუქებს ნ. სუმბათოვას სპეციალური სტატია, მაგრამ აქაც და დანარჩენ სათანადო საერთაშორისო ლიტერატურაშიც ევიდენციალობას (ვერბალურს თუ ინფერენციულს), როგორც გრამატიკულ კატეგორიას, ქართველურ ენებში (მათ შორის სვანურშიც!) ავტორები განიხილავენ მხოლოდ ე. წ. „უნახაობის“ გამომხატველი ზმნური ფორმების ფარგლებში.

ჩვენი კვლევის სიახლეს წარმოადგენს სვანურში ინფერენციული ევიდენციალობის გამომხატველი სპეციალური მწკრივების (რომელთაგან ზოგი საერთოდ არ იყო უღლების ტრადიციულ პარადიგმაში, ზოგიერთ მათგანს კი არ ჰქონდა მინიჭებული სრული კვალიფიკაცია) დაფიქსირება, რომლებიც ეპისტემიკურობის თვალსაზრისით ოპოზიციაში აღმოჩნდნენ დანარჩენ ინფერენციულ მწკრივებთან.

ოპოზიცია – პირდაპირი ევიდენციალობა : ირიბი (ინფერენციული) ევიდენციალობა სვანურ ენაში გამოიხატება: ა) ერთსა და იმავე მწკრივში სხვადასხვაგვარი წარმოებისა და სემანტიკის მქონე ფორმებით; მაგალითად, სრული მყოფადი სვანურში იწარმოება როგორც **ად**-, **ან**-, **ას**-/**ეს**-, **ლა**- ძირითადი პრევერბებით სუფიქსთან ერთად, ასევე ოდენ **ჟი, ჩუ, სგა, ქა** ე. წ. „წინდებულ-თანდებულებით“ (ვ. თოფურიას ტერმინოლოგიით) და მათი სემანტიკაც არაიდენ-

ტურია; ბ) ერთი მწკრივის ფორმები უპირისპირდებიან სხვა მწკრივს ამ საო-პოზიციო ნიშნით (მაგალითად, უსრული I შედეგობითი : I პირობით-შედე-გობითი);

„უნახაობის“ ფორმებით (თურმეობითები, შედეგობითები) გამოხატული ინფერენცია არაეპისტემიკურია – მთქმელი მხოლოდ წინმსწრები მოქმედების (/მოვლენის) უნახაობაზე მიუთითებს და კვალის მიხედვით გამოაქვს დასკვნა ისე, რომ ინფორმაციის სანდოობას ეჭვქვეშ არ აყენებს (მაგ., I შედეგობითი: **ოთდაგრა** „მოუკლავს მას ის/ისინი = თურმე მოკლა მან ის/ისინი“...), ჩვენი საანალიზო ფორმები კი (ჩვენივე ტერმინოლოგიით _ საკუთრივ ინფერენციული მწკრივები) ნებისმიერ შემთხვევაში (კონტექსტში თუ უკონტექსტოდ) ეპისტე-მიკურნი არიან, ანუ მოქმედების მოვლენის შესახებ ვარაუდს, დაუზუს-ტებლობას, საეჭვოობას გამოხატავენ (მაგ., ინფერენციული აწმყო: **ადგარჷნი** „ალბათ/შესაძლოა კლავს“, ინფერენციული მყოფადი: **ადგრინე** „ალბათ/შესაძ-ლოა მოკლავს“; პირობით-შედეგობითი I: **ხედგარი** „ალბათ/შესაძლოა მოუკლავს = მონაკლავი ეყოლება მას ის/ისინი“...).

აღნიშნული სინთეზური ფორმების თარგმნა-განმარტება არათუ სხვა ენობრივი ოჯახისა და სტრუქტურის ენებზე, არამედ ქართულადაც კი მხოლოდ აღწერითად ან ძირითად ზმნასთან საეჭვოობის გამომხატველი მოდალური ლექსემების („ალბათ“, „შესაძლოა“, „სავარაუდოდ“...) გამოყენებით არის შესაძ-ლებელი, რაც თავისთავად მეტყველებს მათს ეპისტემიკურ მნიშვნელობაზე.

ამრიგად, სვანურ ენაში ინფერენციული ინფორმაცია შეიძლება იყოს ეპისტემიკური ან არაეპისტემიკური, რაც დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ (რა საშუალებებით) წარმოგვიდგენს მას მთქმელი: როგორც საეჭვო-სავარაუდოს და გამოიყენებს ზმნის საკუთრივ ინფერენციულ მწკრივებს, თუ როგორც პერცეფ-ციულთან გათანაბრებულს და გამოიყენებს „უნახაობის“ გამომხატველ ზმნებს.

მ. მ ა ც ა ბ ე რ ი ძ ე (თბილისი)

ისტორიული ხასიათის არგუმენტაცია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის აღდგენის პერიოდში (1990-1991 წწ.)

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის აღდგენის პროცესი მიმდინარეობდა 1990-1991 წლებში, საბჭოთა კავშირის კრიზისისა და რღვევის პერიოდში. დამოუკიდებლობის აღდგენის დასაბუთებისას, როგორც წესი, მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობა ისტორიული ხასიათის არგუმენტაციას.

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებისათვის ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო 1918 წლის მაისში შექმნილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების გახსენება. მითითება იმ დროს არსებულ დემოკრატიულ რესპუბლიკებზე გვხვდება სამივე ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტებში, ოღონდ ისტორიული არგუმენტაციის გამოყენება განსხვავებულია, ერთი მხრივ, სომხეთის და, მეორე მხრივ, საქართველოსა და აზერბაიჯანის შემთხვევაში.

1990 წლის 23 აგვისტოს სომხეთის უმაღლესი საბჭოს სესიაზე მიღებული დეკლარაცია სომხეთის დამოუკიდებლობის შესახებ შეიცავდა მითითებას „1918 წლის 28 მაისს შექმნილი დამოუკიდებელი სომხეთის დემოკრატიული ტრადიციების განვითარებაზე“, მაგრამ შემდგომში სომხეთის პოლიტიკურმა ელიტამ უარი თქვა სომხეთის პირველი რესპუბლიკის (1918-1920) სახელმწიფოებრივ-სამართლებრივ მემკვიდრეობაზე. ამავე დროს, სომხეთის დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში აღნიშნულია, რომ სომხეთის რესპუბლიკა ესწრაფვის „1915 წელს ოსმალურ თურქეთსა და დასავლეთ სომხეთში სომხების გენოციდის საერთაშორისო აღიარებას“.

სომხეთისაგან განსხვავებით, საქართველოსა და აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტებში გამოყენებული ისტორიული არგუმენტაცია თითქმის იდენტურია. აღნიშნულია, რომ მე-19 საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიამ დაიპყრო საქართველო და აზერბაიჯანი. ხაზგასმულია, რომ აზერბაიჯანი და საქართველო არიან აზერბაიჯანის რესპუბლიკის (1918-1920) და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921) სამართალმემკვიდრეები, რომ მოხდა მათი ოკუპაცია საბჭოთა რუსეთის მიერ და საბჭოთა კავშირში ძალით შეყვანა.

საქართველოში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოფიციალური გახსენება ხანგრძლივი პროცესი იყო. საქართველოს სსრ უზენაესი საბჭოს 1989 წლის 20 ივნისის დადგენილებით შეიქმნა კომისია საქართველოსა და საბჭოთა რუსეთს შორის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების დარღვევის პოლიტიკური და სამართლებრივი საკითხების შესასწავლად. 1990 წლის 9 მარტს საქართველოს უზენაესი საბჭოს რიგგარეშე სესიამ მიიღო დადგენილება „საქართველოს სახელმწიფო სუვერენიტეტის დაცვის გარანტიების შესახებ“, რომელშიც 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომი შეფასებული იყო როგორც საქართველოს ოკუპაცია და ფაქტობრივი ანექსია. 1990 წლის 20 ივნისს უზენაესმა საბჭომ გაუქმებულად გამოაცხადა საქართველოს ოკუპაციისა და ანექსიის შედეგად შექმნილი ხელისუფლების ორგანოები - რევოლუციური კომიტეტები და შემდეგ საბჭოები. უკანონოდ და ბათილად გამოცხადდა ყველა აქტი, რომლებიც აუქმებდა „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პოლიტიკურ და სხვა ინსტიტუტებს და ცვლიდა მათ გარეშე ძალაზე დამყა-

რებული პოლიტიკური და სამართლებრივი დაწესებულებებით“. 1991 წლის 9 აპრილის დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტში და საქართველოს 1978 წლის კონსტიტუციის შეცვლილ პრეამბულაში კი საქართველო ცხადდებოდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართალმემკვიდრედ, რომლის ოკუპაცია მოახდინა საბჭოთა რუსეთმა და ძალით შეიყვანა საბჭოთა კავშირში.

1990 წლის 30 აგვისტოს აზერბაიჯანის უმაღლესმა საბჭომ მიიღო რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის აღდგენის დეკლარაცია, რომელშიც მითითება იყო 1918-1920 წლების აზერბაიჯანის რესპუბლიკაზე. 1991 წლის 18 ოქტომბერს მიღებულ კონსტიტუციურ აქტში კი კიდევ უფრო გაღრმავებულია ისტორიულ მემკვიდრეობაზე ხაზგასმა.

განსხვავებული ისტორიული არგუმენტაცია, ერთი მხრივ, სომხეთის და, მეორე მხრივ, საქართველოსა და აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტებში, შემდეგი მიზეზებით შეიძლება აიხსნას:

სომხეთის რესპუბლიკის (1918-1920) დაცემის უშუალო მიზეზად თურქეთი განიხილება, საბჭოთა რუსეთი და სომხეთის გასაბჭოება კი – სომხეთის გადარჩენის ერთადერთ გზად. გარდა ამისა, დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგაც სომხეთისათვის რუსეთი რჩებოდა მთავარ სტრატეგიულ პარტნიორად და მის მიმართ რაიმე ისტორიული ხასიათის პრეტენზიების წაყენება არასწორი იქნებოდა.

საქართველოსა და აზერბაიჯანის შემთხვევაში საბჭოთა რუსეთი იყო აზერბაიჯანის რესპუბლიკისა (1918-1920) და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921) ოკუპაციისა და საბჭოთა კავშირში იძულებით შეყვანის მიზეზი. გარდა ამისა, 1990-იანი წლების დასაწყისშიც რუსეთი წარმოდგებოდა სეპარატიზმის მხარდამჭერი და ამ ორი ქვეყნის სუვერენიტეტის წინააღმდეგ მებრძოლი ძალის სახით.

ნ. მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი (თბილისი)

მეცხენეობის ლექსიკა აფხაზურში (სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი)

ენის ლექსიკის ამა თუ იმ უბანში უკუფენილია ენობრივი ერთობის ყოფის სხვადასხვაობა, რადგან ყოფის სხვადასხვაობა განსაზღვრავს სწორედ იმ თავისებურებებს, რომლებიც სხვადასხვა ენის ლექსიკური ფონდის შინაგან დანაწევრებაში შეიმჩნევა.

აფხაზური ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდიში ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკა განსაკუთრებული სიუხვითა და მრავალფეროვნებით გამოირჩევა.

ზოგადად კავკასიასა და კერძოდ ჩრდილო კავკასიურ კულტურაში ამ ცხოველს ოდითგანვე განსაკუთრებული როლი აკისრია, როგორც გადაადგილების ეფექტურ საშუალებას, როგორც მთის მცხოვრებთა განუყოფელ ნაწილს.

აფხაზურ ფოლკლორში, ანდაზებში, პატივისცემითა და სიყვარულით მოიხსენიება ცხენი: აჩჲ აუჯ ԥშა ალოუპ რჰ°ოԥტ "ცხენს ადამიანის სისხლი აქვსო ამბობენ"... ცნობილი აფხაზური ანდაზაა.

ცხენის უყოლობა სირცხვილად ითვლება: мамг°адʷ — ҳгда შაპრაჰა "არასმქონე გულდიდი უცხენოდ ფეხგაწვდილი" (არის).

სემანტიკური თვალსაზრისით ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკა შეიძლება დაიყოს მდედრობითი და მამრობითი სქესის, ნაშიერთა, ცხენის ასაკისა და ფერის მიხედვით განსხვავებულ სახელწოდებებად.

სტრუქტურული თვალსაზრისით ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკაში გამოიყოფა სხვადასხვა მოდელები: ოდენ ფუძიანი, აფიქსაციითა და კომპოზიციით ნაწარმოები სახელწოდებანი, ცალკეა გამოსაყოფი ნასესხები ლექსემები.

აჩჲ "ცხენის" ზოგადი სახელია.

აჩჲაბა 1."მამალი ცხენი, ახტა, ვაყა"; 2. "მამალი კვიცი"

-აბ ნახევარსუფიქსი მამრობითობის აღსანიშნავად გამოიყენება. ამ სუფიქსის ამოსავალი მნიშვნელობა არის **„მამა“**. **აჩჲ+აბა** სიტყვასიტყვით ნიშნავს: "ცხენი მამა".

აჩჲან „ფაშატი, ჭაკი (ცხენი, ვირი და მისთ.)

-ან ნახევარსუფიქსი მდედრობითობის გამოსახატავად გამოიყენება. მისი ამოსავალი მნიშვნელობა არის „დედა“: **აჩჲ+ან** სიტყვასიტყვით ნიშნავს: "ცხენი დედა".

აჩჲწგს "კვიცი", აჩჲ+წგს ზედმიწევნით: "ცხენი ჩიტი", **აჩჲგზ** "ქურანი, რასხი, შვინდ-წაბლისფერი ცხენი", აჩჲგხ°ა "სისვი, ნისლა, ტრედანა, ლურჯა ცხენი", აჩჲგჯ "დოღის ცხენი", **აჩჲურა** "ურა ცხენი", **აჩჲლარჯ** "თეთრა ცხენი", აჩჲკუარ "იორღა, თოხარიკი ცხენი", აჩჲეიქ°ა „შავი ცხენი, შავრა"...

ამ შემთხვევაში აფხაზურ ენაში არსებული მოდელი, საზღვრულ-მსაზღვრელის ხმარებისა, დაცულია. ვითარებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვარელი მოსდევს საზღვრულს.

მოხსენებაში განხილულია აგრეთვე ცხენის სადგომის, აღკაზმულობის, ხმიანობისა და დაავადებათა აღმნიშვნელი ლექსიკა.

თ. მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე (თბილისი)

ზმნათა უღვლილება ქართულ ჟესტურ ენაში

ქართულ ჟესტურ ენას შეუძლია აუღლოს ზმნას 11 მწკრივის მიხედვით და ზედმიწევნით ზუსტად წარმოაჩინოს ქართული სამეტყველო ენის ზმნის მორფოლოგიური სემნატიკა. ეს ეხება როგორც დერივაციულ, ისე ფლექსიურ კატეგორიებს. მოხსენებაში განვიხილავთ კონკრეტული ზმნის უღლებას და უღლების ფორმათა მაწარმოებელ მარკერ ჟესტებს.

ზმნის უღლებაში მონაწილე ძირითადი მარკერებია:

კავშირებითობის შინაარსის მქონე ორი ჟესტი: 1. კავშირებითი კილოს ნიშანი გადმოცემულია ერთხელიანი ორფაზიანი ჟესტით.

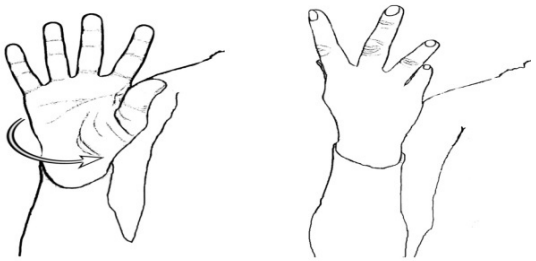

კავშირებითი კილოს ნიშანი

2. შესაძლებლობა-სასურველობის ნიშანი გადმოცემულია ერთხელიანი მრავალფაზიანი ჟესტით.

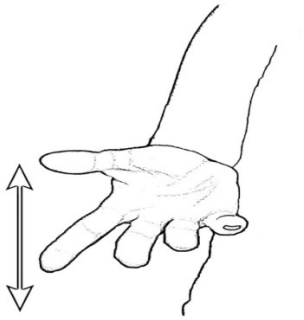

შესაძლებლობა-სასურველობის ნიშანი

გარდა კილოს აღმნიშვნელი ჟესტებისა, უღვლილებაში გამოყენებულია დროისა და განგრძობითობის მარკერებიც, რომელთა მეშვეობითაც ქართული ჟესტური ენა დიდი წარმატებით ახერხებს, რომ სრული სიზუსტით ასახოს ქართული სამეტყველო ენის მდიდარი ზმნური მორფოსემანტიკა.

ქართულ ჟესტურ ენაში ზმნის უღლების ფორმების წარმოებისას კილოს სემანტიკის ჟესტების პარალელურად დროის კატეგორიის გამომხატველი შემდეგი ფორმებიც აქტიურად მონაწილეობენ:

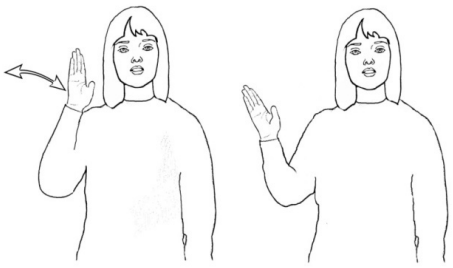

მომავალი დრო

ეს არის მომავალი დროის აღმნიშვნელი ერთხელიანი ჟესტი - წინ გაწეული გაშლილი ხელი გაშლილი და ერთმანეთთან შეტყუპებული თითებით.

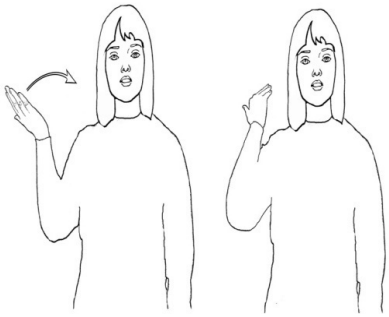

წარსული დრო

ეს არის წარსული დროის აღმნიშვნელი ერთხელიანი ჟესტი - უკან გადაქნეული ხელი გაშლილი და ერთმანეთთან შეტყუპებული თითებით.

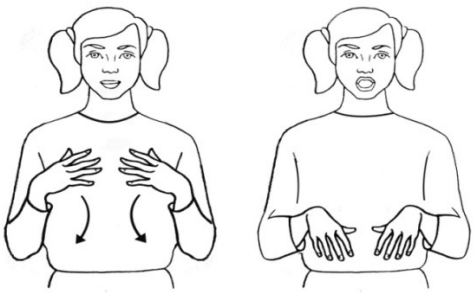

სრული დროის ნიშანი, ორხელიანი სიმეტრიული დინამიკური ჟესტი, რომელიც შესაძლოა ერთხელიანიც იყოს.

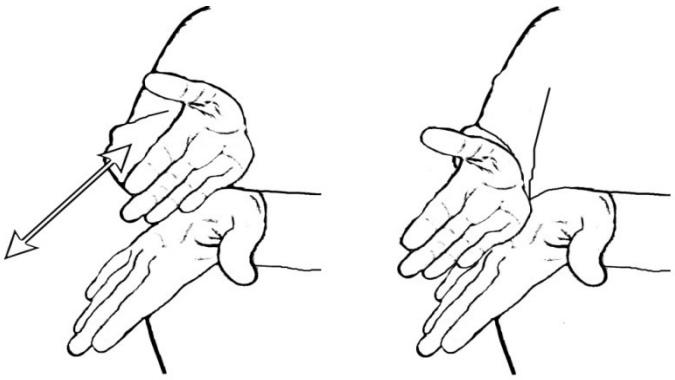

განგრძობითობის ნიშანი

განგრძობითობის ნიშანი, ორხელიანი ასიმეტრიული დინამიკური ჟესტი.

ზმნის სტრუქტურა ქართულ ჟესტურ ენაში განსხვავებულია სამეტყველო ქართული ენის შესაბამისი ფორმებისგან. მასალაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ქართული ჟესტური ენის ზმნებს აქვთ შემდეგი რანგობრივი წყობა:

1. სუბიექტური პირი
2. დროის ნიშანი - წარსულის ან მომავლის ჟესტი
3. კილოს ნიშანი
4. კონტაქტის ნიშანი
5. ზმნის ცენტრალური ლექსიკური ფორმა
6. განგრძობითობის ნიშანი ან გზისობის ნიშანი
7. ობიექტური პირები, მიმართებისა და ობიექტის ნიშნები
8. (უნახაობის აქტის ნიშანი)
9. ზმნისწინი ან სივრცითი ერთეული

მაგრამ აქ ძალიან მნიშვნელოვანია, იმის აღნიშვნა, რომ ხშირად ხდება კომპონენტთა გადაადგილება. საჭიროა, შეიქმნას ენობრივი კომისია, რომელიც შეისწავლის ყველა შესაძლო ვარიანტის მიზანშეწონილობას და მყარ მეცნიერულ არგუმენტებზე დაყრდნობით ჩამოაყალიბებს ქართული ჟესტური ენის ნორმებს და გამოავლენს ამ ნორმების ფარგლებში დასაშვები ვარიაციების კონკრეტულ ფორმებს.

ს. მ ი ლ ო რ ა ვ ა (პარიზი)

კონსტრუქციების ტიპები ქართულ ენაში

ქართული ენის კონსტრუქციების ტიპების ლინგვისტური ანალიზი ხშირად ყოფილა ქართველ და უცხოელ ენათმეცნიერთა კვლევის საგანი. როგორც ცნობილია, ქართულ ენას გააჩნია სხვადასხვა ტიპის რელაცია ზმნასა და მასთან დაკავშირებულ აქტანტებს შორის. ეს რელაცია კოდირებულია აქტანტების ბრუნვისა და პირის ნიშნების ურთიერთკავშირით: ბრუნვის ნიშანი აქტანტის სემანტიკურ როლს მიუთითებს, ხოლო პირის ნიშანი ზმნაში შემავალ პირთა იერარქიას. ტრადიციულად ქართული ენის სახელმძღვანელოებში და სასკოლო გრამატიკებში, როცა საუბარია ბრუნვის ნიშნებზე, ქართული ენა მიჩნეულია ერგატიულ ენად, ხოლო როცა საუბარია პირის ნიშნებზე, ქართულს მიაკუთვნებენ „ინვერსიული“ ენის ტიპს. ამ ანალიზის საპირისპიროდ ჩვენ ვთავაზობთ ქართული ენის კონსტრუქციული ტიპების განხილვას ტიპოლოგიური ანალიზის მიხედვით.

საერთოდ, ზოგად ენათმეცნიერებაში ერგატიულობა უკავშირდება გარდამავლობის კატეგორიას. ერგატიული ენები ორ ძირითად ტიპად იყოფა: ერგატიულ (როგორიცაა ბასკური, აფხაზური) და ნაწილობრივ ერგატიულ ენებად. პირველი ტიპის ენებში ყოველი გარდამავალი ზმნის სუბიექტი არის მუდამ ერგატიულ ბრუნვაში. მეორე ტიპის ენები კი, რომელთაც მიეკუთვნება ქართული, გარკვეულ თავისებურებებს წარმოადგენს. ქართულში გარდამავალი ზმნის სუბიექტი ხან ერგატიულ, ხან ნომინატიურ და ხან დატიურ ბრუნვაშია. ამას გარდა, არსებობს რიგი გარდაუვალი ზმნები, რომელთა სუბიექტი ერგატიულ ბრუნვაშია. როცა ქართულში ერგატიულობას გარდამავლობის კატეგორიას უკავშირებენ, მეცნიერული კვლევა ჩიხში შედის და ჩნდება ამოუწურავი საკითხები. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ერგატიულობის პრობლემის კვლევა ტიპოლოგიური ანალიზის მიხედვით ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილებაა.

ჩუკოტკურ ენებში, სილვერსტეინისა და ნედიალკოვის ნაშრომების მიხედვით, ნაწილობრივი ერგატიულობა არა გარდამავლობის კატეგორიას, არამედ დრო-კილო-ასპექტის, პირის და რიცხვის კატეგორიებს უკავშირდება. კავკასიური ენებისაგან განსხვავებით ქართველურ ენებში ერგატიულობა სწორედ დრო-კილო-ასპექტის კატეგორიაზეა დამოკიდებული. ქართულში ერგატიული ბრუნვა გარდამავალი და ზოგიერთი გარდაუვალი ზმნის მესამე პირის სუბიექტს მხოლოდ აორისტში გააჩნია (გამონაკლისია აწმყოში « მან იცის » ფორმა).

ქართულ ენაში ერთდროულად არსებობს სამი ტიპის კონსტრუქცია: ნომინატიური, ერგატიული და დატიური, ანუ ზმნას შეუძლია გააჩნდეს სამივე

ტიპის კონსტრუქცია დრო-კილო-ასპექტის მიხედვით. ნომინატიური, ერგატიული და დატიური ბრუნვებით ზმნის რეფერენცირებული აქტანტები აღინიშნება:

A = აგენსი: ნომინატიური ან დატიური აწმყოში, ერგატიული აორისტში და დატიური რეზულტატივში;

P = პაციენსი: დატიური აწმყოში, ნომინატიური აორისტში და რეზულტატივში;

D = დესტინატერი ან ირიბი ობიექტი: დატიური ყველა დროში;

U=ერთვალენტიანი ზმნის სუბიექტი, ნომინატიური ყველა დროში, ან ერგატიული აორისტში და დატიური რეზულტატივში.

ამრიგად, ვითვალისწინებთ რა, კონსტრუქციებს შორის ერთ, ორ- და სამვალენტიან ზმნებსა და მათი სუბიექტის ბრუნვის ნიშნებს, ვიღებთ შემდეგი ტიპის კონსტრუქციებს ქართულ ენაში:

ერთვალენტიანი			**ორვალენტიანი**			**სამვალენტიანი**
აწმყო	$<U_N>$	$<U_N>$	$<A_N,P_D>$	$<A_N,D>$	$<A_D,P_N>$	$<A_N, D,P_D>$
აორისტი	$<U_N>$	$<U_E>$	$<A_E,P_N>$	$<A_E,D>$	$<A_E,P_N>$	$<A_E,D, P_N,>$
რეზულტატივი	$<U_N>$	$<U_D>$	$<A_D,P_N>$	$<A_D>$	$<A_D,P_N>$	$<A_D,P_N>$

რაც შეეხება დატიურ კონსტრუქციას, იგი ნომინატიური კონსტრუქციის საპირისპირო კონსტრუქციაა :

A_N	P_D		A_D	P_N
მონადირე	*ირემს კლავს*	↔	*მონადირეს*	*ირემი მოუკლავს*

ტრადიციულად, ქართულ ენათმეცნიერებაში, ზმნაში სუბიექტისა და ობიექტის ნიშნების ფუნქციების ურთიერთშენაცვლებას « ინვერსიას » უწოდებენ. ამ საკითხზე დღემდე განსხვავებული აზრი არსებობს ენათმეცნიერთა შორის როგორც ქართულ, ისე უცხოურ ლინგვისტიკაში. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ქართულში საკითხი ეხება არა „ინვერსიას“, არამედ პირის ნიშნებისა და სემანტიკური როლების იერარქიას. სხვადასხვა თანამედროვე ტიპოლოგების, კეშალოს, სიევიერსკას, როზის ნაშრომების მიხედვით, ჩვენ შეგვიძლია ვიმ–სჯელოთ ქართულში იერარქიული კონსტრუქციის ტიპზე.

ქართულს გააჩნია აკუზატიური ტიპის ენის პირის ნიშნების სისტემა. ქართული ზმნა აღნიშნავს პირველ და მეორე პირის სუბიექტს პრეფიქსის სახით, ხოლო მესამე პირის სუბიექტს მხოლოდ სუფიქსის სახით. როცა ზმნა ორ რეფერენცირებულ აქტანტს შეიცავს, დესტინატერი ან ირიბი ობიექტი ***D*** აუცილებლად პრეფიქსის ადგილს დაიკავებს თუ სუბიექტი პირველი პირი არ არის.

ამრიგად, ჩვენ მიგვაჩნია რომ დატიური კონსტრუქცია იერარქიული ტიპისაა და არა ნომინატიური კონსტრუქციის ინვერსია.

ბაქოს ქართულ ბეჭდურ პერიოდულ გამოცემათა ისტორიიდან. გაზეთი "მარცვალი"

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში ბაქოში საკმაოდ დიდი რაოდენობით მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების მიერ შექმნილმა ქართული კულტურის კერამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მშობლიურ წიაღს იძულებით მოწყვეტილ ქართველთა ეროვნული ცნობიერების შენარჩუნებისა და კიდევ უფრო მეტად განმტკიცების საქმეში. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს საკმაოდ ფასეული ის დამსახურება, რომელიც ბაქოს ქართულ თეატრს, სკოლასა და ქართულენოვან პერიოდულ გამოცემებს მიუძღვით შესაბამისი პერიოდის ჩვენი კულტურის ისტორიაში.

ბაქოში ქართულ ენაზე სულ ოთხი დასახელების ბეჭდური პერიოდული ორგანო გამოიცა. ესენია: გაზეთი "ბრძოლა" (1901-1902 წწ.), ყოველკვირეული საპოლიტიკო-სალიტერატურო და სამეცნიერო-საისტორიო გაზეთი "მარცვალი" (1910 წ.), ორკვირეული საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი "წყარო" (1913 წ.) და ყოველკვირეული საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი "ჩვენი წყარო" (1913 წ.). სამწუხაროდ, ამის შემდეგ ბაქოში ქართულენოვანი პრესა აღარ გამოცემულა.

განსხვავებით "ბრძოლისაგან," "წყაროსა" და "ჩვენი წყაროსაგან," რომლებიც ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ორგანოებს წარმოადგენდა, "მარცვალი" პატრიოტული სულისკვეთების მკაფიოდ გამომხატველი გაზეთი იყო, პარტიული პრინციპებით შეუზღუდველი პერიოდული გამოცემა, რომელიც იმჟამინდელ სოციალურ და პოლიტიკურ მოვლენებს ნათლად გამოხატული ეროვნული პოზიციებიდან აშუქებდა.

"მარცვლის" პირველი ნომერი 1910 წლის 14 იანვარს გამოვიდა. მიუხედავად იმისა, რომ ფინანსური სიძნელეების გამო გაზეთის მესვეურებმა მისი მხოლოდ შვიდი ნომრის გამოცემა შეძლეს, მან მაინც დაიმკვიდრა თავისი მოკრძალებული ადგილი ქართული ემიგრანტული პრესის ისტორიაში.

მართალია, "მარცვალი" მშობლიურ წიაღს იძულებით მოწყვეტილი და უცხო გარემოში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების პერიოდულ გამოცემას წარმოადგენდა, მაგრამ თავისი პუბლიკაციებით იგი მაინც ქართული ყოფის სისხლხორცეულ ნაწილად რჩებოდა და არა მარტო ბაქოელ ქართველთა საჭირბოროტო პრობლემებს მიაპყრობდა მკითხველთა ყურადღებას, არამედ უშუალოდ საქართველოში არსებული მდგომარეობის აღწერასაც უთმობდა დიდ ადგილს. ეს გარემოება, პირველ ყოვლისა, იმით იყო განპირობებული, რომ "მარცვლის" გამომცემელნი ცდილობდნენ, გარდა ბაქოში მცხოვრები ქართველებისა, მათი გაზეთი საქართველოშიც გავრცელებულიყო შეუზღუდველად.

სამწუხაროდ, იმის გამო, რომ პუბლიკაციათა უმეტესობა "მარცვალში" ფსევდონიმებითაა გამოქვეყნებული, მათი ავტორების ვინაობის დადგენა ხშირ შემთხვევაში ვერ ხერხდება.

ეროვნული პრობლემატიკისადმი "მარცვლის" გამომცემელთა ინტერესს კიდევ უფრო მასშტაბურს ხდიდა ის ფაქტი, რომ ისინი უცხოეთში მცხოვრებ ქართველთა ყოფასთან დაკავშირებითაც გვაწვდიდნენ გარკვეულ ინფორმაციებს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა გაზეთის მეექვსე ნომერში გამოქვეყნებული სარედაქციო წერილი, რომელშიც ოსმალეთში მცხოვრებ ერთ-ერთ ჩვენებურთან – იქაური პარლამენტის დეპუტატ მოლა ჰასან ფეჰმი ირემაძესთან და მის ოჯახთან დაკავშირებული ამბავია მოთხრობილი.

მიუხედავად ზოგადქართული საჭირბოროტო პრობლემებით "მარცვლის" ამგვარი დაინტერესებისა, ქართული ჟურნალისტიკისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში მისი როლისა და ადგილის შეფასების დროს განსაკუთრებული ყურადღება პირველ ყოვლისა მაინც იმ პუბლიკაციებს მინდა მივაქციო, რომლებშიც ბაქოში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების შესახებაა საუბარი.

საჭირბოროტო ეროვნული საკითხებით დაინტერესებას "მარცვლის" რედაქტორ-გამომცემელნი არა მარტო თეორიული ხასიათის წერილებითა და ზოგადი მსჯელობებით გამოხატავდნენ, არამედ იმ საქმიანობის ამსახველი ინფორმაციების გამოქვეყნებითაც, რასაც ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილი აკეთებდა იმხანად აღნიშნული თვალსაზრისით.

ქართველი ხალხის საჭირბოროტო პრობლემებით "მარცვლის" ამგვარ დაინტერესებას მკითხველი საზოგადოების დიდი ნაწილი ინტერესით ადევნებდა თვალს და სამშობლოდან შორს, უცხო გარემოში, გამომავალი გაზეთის შემოქმედებით კოლექტივს აქტიურად უჭერდა მხარს.

სამწუხაროდ, ფინანსური პრობლემების გამო ბაქოში გამოცემულმა რიგით მეორე ქართულმა გაზეთმა "მარცვალმა," რომელიც იქაური სხვა ქართულენოვანი გამოცემებისაგან განსხვავებით ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების გამომხატველ პერიოდულ ორგანოს წარმოადგენდა, ნაადრევად შეწყვიტა არსებობა.

ს. ო მ ი ა ძ ე (თბილისი)

სემიოტიკური სიმჭიდროვე და რეგიონული კონცეპტოსფერო

სემიოტიკური სიმჭიდროვე შეფარდებითი მაჩვენებელია – ზოგიერთ ენაში ცალკეულ კონცეპტთათვის ბევრი პირდაპირი დასახელება არსებობს, ხოლო სხვა ენებში – ცოტა, ანდა სახელდებისათვის გამოიყენება არა ერთსიტყვიანი ლექსემები, არამედ აღწერითი გამოთქმები. ამის გათვალისწინებით, კავკასიურ

კონცეპტოსფეროში, რა თქმა უნდა, სხვადასხვა ხარისხის სემიოტიკური სიმჭიდროვის კონცეპტები გაერთიანდებიან, თუმცა უპირველესად ჩვენ მაღალი ხარისხის სემიოტიკური სიმჭიდროვის მქონე კონცეპტთა გამოვლენა და შესწავლა მიგვაჩნია.

კონცეპტის სემიოტიკური სიმჭიდროვის მაღალი ხარისხი მოწმობს კონკრეტული ლინგვოკულტურის წარმომადგენელთათვის სინამდვილის ამა თუ იმ სფეროს გააზრების აქტუალურობას. თუ ენაში ერთ კონცეპტს მრავალი სახელდება აქვს, მაშინ სინამდვილის მოცემული სფერო მნიშვნელოვანია ხალხის პრაქტიკული საქმიანობისათვის და ამიტომაც გაიაზრება იგი ზედმიწევნით.

რაც უფრო მრავალგვარია კონცეპტის ნიშნური გამოხატვის პოტენციალი, მით უფრო ძველია იგი და მით უფრო მაღალია მისი ღირებულებითი მნიშვნელობა სახელმდებელი ხალხისათვის.

კონცეპტის მრავალი დასახელება, თავის მხრივ, მოწმობს მის კომუნიკაციურ რელევანტურობას, ანუ იმას, რომ მოცემულ სოციუმში ერთმანეთს უზიარებენ კონკრეტულ კონცეპტურ ინფორმაციას, დაწვრილებით განიხილავენ მას, მსჯელობენ მასზე,

ვფიქრობთ, აღნიშნული იძლევა იმის საფუძველს, რომ ადვილად მოიძებნოს ყველაზე არსებითი კონცეპტები, ის საერთო, რომლის ზედმიწევნით შემეცნებასაც საუკუნეების განმავლობაში ცდილან კავკასიელი ხალხები.

ნ. პ ა პ უ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ი. რაინეგსი და კ. კოხი კავკასიის ალბანეთის შთამომავალთა შესახებ

1. გერმანელი სწავლულები და მოგზაურები ი. რაინეგსი და კ. კოხი არიან პირველი ევროპელები (ჩვენთვის ცნობილი მასალების მიხედვით), რომლებიც შეეცადნენ, პასუხი გაეცათ კითხვაზე: გადარჩა თუ არა კავკასიის ალბანეთის რომელიმე ტომი?

2. იაკობ რაინეგსი დიდხანს იმყოფებოდა ერეკლე მეორის კარზე და კავკასიის ხალხების ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხებსაც სწავლობდა. მას სჯეროდა, რომ კავკასიის ალბანელთა პირდაპირი მემკვიდრეები არიან თუშები. თუ რის საფუძველზე ფიქრობდა ის ასე, მის ნაწერებში არ ჩანს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მან ყურადღება მიაქცია ტოპონიმს ,,ალვან"-ი, გაითვალისწინა წოვა-თუშების (ბაცბების) ლინგვისტური თვითმყოფადობა და ,,ალვანი" ,,ალბან"-თან დააკავშირა.

3. ამ ვარაუდის საფუძვლიანობას ადასტურებს კ. კოხის ინფორმაცია და მსჯელობა ამავე თემაზე. ის ,,ალაზნის ველს" ,,ალბანის ველადაც" მოიხსენიებს და თვლის, რომ ტოპონიმებში ,,ალვან" და, კიდევ, ,,ალვანის ველი" ასახულია იმ სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის ხსოვნა, რომლის საზღვრებში ათასი წლის წინ ალაზნის ველიც შედიოდა და რომლის ერთ-ერთი ეთნოსის შთამომავლები დღევანდელი წოვა-თუშები ანუ ბაცბები უნდა იყვნენ.

4. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ კავკასიის ალბანოლოგიის კონკრეტული საკითხებით პირველად რუსეთის სამეცნიერო წრეებში დაინტერესდნენ (1829 წლიდან, სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთი ნაწილის რუსეთთან შეერთების შემდეგ) და ,,ალაზნის ველი" ალბანეთის ტერიტორიად პირველად მათ მიიჩნიეს. გვაქვს საფუძველი, რომ ამ სფეროში პირველობა ი. რაინეგსის ანალოგიურ დაკვირვებებსა და მოსაზრებებს მივაკუთვნოთ.

5. თანამედროვე მეცნიერებაში როგორც რაინეგსის, ისე კოხის აღნიშნული თეორიების წარმოჩენას საკითხის კვლევის ისტორიისათვის აქვს მნიშვნელობა.

ნ. პ ო პ ი ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

გლობალიზაცია და იდენტობა მხატვრულ ლიტერატურაში

ყველა ეპოქას თავისი მენტალობა, ხედვა და გამოხატვის ენა აქვს. მწერლობა წარმოგვიდგენს ეპოქის სათქმელსა და იდენტობებს. ცხადია, გლობალური ტრანსფორმაციებისა და მასობრივი მიგრაციების ეპოქაში ძალიან საინტერესო იქნება იდენტობის შესწავლა მწერლობაში, სადაც იდენტობის ტრანსფორმაცია განსაკუთრებით ხელშესახებად და საინტერესოდ ვლინდება.

გლობალიზაციისა და ინტერკულტურული კომუნიკაციების ეპოქაში ლოკალური კულტურები იცვლება და ქმნის განსაკუთრებულ კომბინაციებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დამკვიდრდა ტერმინი „კულტურული გლობალიზაცია“. ამ შემთხვევაში იგულისხმება კულტურა, როგორც ეროვნული იდენტობის შემადგენელი ნაწილიც (ცხოვრების წესი, ტრადიციები, ხასიათიბუნება, რელიგია და სხვ.) და, ასევე, როგორც შემოქმედების აღმნიშვნელი ფართო ცნებაც. ცნობილია, რომ მიგრაციული პროცესები განსაკუთრებულად აისახება კულტურაზე როგორც იდენტობის, ასევე შემოქმედებითი კუთხით.

იდენტობა, როგორც მეობა ან გაიგივება, რამდენიმე მნიშვნელოვან მახასიათებელს შეიცავს, მათ შორის – ენას, გენდერს, წარმომავლობის ორიენტირებს: ქვეყანა, რეგიონი, ქალაქი, სოფელი და სხვა. რეგიონული იდენტობა ინდივიდის

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, რომელიც პროვოცირებას უწევს ინდივიდს მის ქცევებში, შემოქმედებასა და სხვა ასპექტებში.

ჩვენი მოხსენების მიზანია, მხატვრული ლიტერატურის მაგალითზე წარმოვაჩინოთ გლობალიზაციისა და ეროვნული ან რეგიონული იდენტობის პრობლემები.

გ. ჟ უ ჟ უ ნ ა შ ვ ი ლ ი, ნ. ბ ე რ ი ძ ე (თბილისი)

მიხაკო წერეთლის ნაშრომი: „რასისა და კულტურის პრობლემები კავკასიაში“

1916 წელს ბერლინში გამომცემლობამ „Welt-Verlag“ დასტამბა „გერმანულ-ქართული საზოგადოების“ მიერ მომზადებული პირველი ბროშურა „Rassen- und Kulturprobleme des Kaukasus“, რომლის ავტორი იყო მიხაკო წერეთელი.

ნაშრომი პირობითად შეიძლება დავყოთ 8 ნაწილად. ახლავს მოკლე დასკვნაც.

პირველ ნაწილში მიმოხილულია ევროპაში კავკასიოლოგიისა და ქართველოლოგიის განვითარების მდგომარეობა და პერსპექტივები.

მეორე ნაწილში ავტორი მიმოიხილავს არსებულ რასობრივ თეორიებს და იძლევა ევროპელ დოლიქოკრანებს და კავკასიელ ბრაქიცეფალებს შორის განსხვავების მისეულ გაგებას. ენათა შედარების საფუძველზე ასკვნის: „კავკასიოლოგიამ მეცნიერებაში ისეთივე ადგილი უნდა დაიკავოს, როგორც სემიტოლოგიამ“.

შემდეგი ნაწილი ეძღვნება ქართველი და კავკასიელი ტომების პირველადი საცხოვრისების ძებნას და კავკასიაში მათი ჩამოსახლების დროისა და პირობების გამოკვლევას. მეხუთე ნაწილში ავტორი უკვე ლითონის სახელებს იკვლევს. შემდგომ ნაწილებში (მე-6, მე-7 და მე-8) მიხაკო წერეთელი აჯამებს წინა მიმოხილვას და მიუთითებს, რომ „ქართველურმა ტომებმა თავისებური კულტურული სამყარო შექმნეს, რომელიც ასურულ-ბაბილონურ კულტურას უკავშირდებოდა და ამავდროულად, მისი მეტოქეც იყო ...ჩვენი პოლიტიკური ისტორია თავიდან ბოლომდე საშინელი დრამა იყო... თურქებისა და სპარსელების (XVI – XVIII საუკუნეები) შემოსევები. შემდეგ რუსების მოწვევა ქართველების მხრიდან, რასაც ამ უკანასკნელთაგან ხელშეკრულების დარღვევა და ტირანია მოჰყვა...“.

ნაშრომის მიზნისა და მნიშვნელობის შესახებ მიხაკო წერეთელი დასკვნაშიც უთითებს: „ჩვენ არა მარტო ევროპული მეცნიერების ობიექტებად ყოფნა

გვსურს, არამედ ადამიანთა უფლებების მქონე სუბიექტადაც. ჩვენ გვინდა თავისუფლად და დამოუკიდებლად ცხოვრება, რათა გავაგრძელოთ ჩვენი იძულებით შეწყვეტილი ისტორია. ეს ისტორია შესაძლოა ისე ვერ წარიმართოს, როგორც ევროპელებთან, მაგრამ თუ ჩვენ ევროპული სახის აზროვნებასა და შრომას შევეჩვევით, ეს დააჩქარებს ჩვენ განვითარებას“.

ქ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე (თბილისი)

დედამიწის თაყვანისცემის ელემენტები ბავშვის დაბადების რიტუალებში

კავკასიელთა მითოლოგიურ სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მიწის თაყვანისცემას. ამის საფუძველი, უპირველეს ყოვლისა, იყო ის, რომ აქ მოსახლე ხალხთა სამეურნეო ცხოვრებას უპირატესად მიწათმოქმედება წარმართავდა. სავარაუდოდ, ხთონური ღვთაებები გარკვეულ იერარქიას ქმნიდნენ. მათში უფროსი იყო დედამიწა, ადგილის დედა და ფუძის ანგელოზი (ოჯახის მფარველი ღვთაება) მომდევნო ადგილებს ინაწილებდნენ.

ადგილის დედისა და ფუძის ანგელოზისადმი მიძღვნილი წეს-ჩვეულებები ბოლო დრომდე იყო შემორჩენილი ცოცხალ ყოფაში. რაც შეეხება დედამიწის თაყვანისცემას, ის დიდი ხნის წინ მიეცა დავიწყებას და მისი, როგორც ყოვლისმშობელის ფუნქცია ქართულ სახელწოდებაშიღაა შემორჩენილი.

დედამიწის თაყვანისცემის ელემენტებს ვხვდებით ბავშვის დაბადების რიტუალებში. მშობიარე ქალს მიწაზე აწვენდნენ. ალბათ ეს ნიშნავდა მის მიბარებას დედამიწისთვის, რათა ღვთაებას მფარველობა გაეწია მშობიარე ქალისა და ბავშვისთვის. ამ რიტუალის სხვა ელემენტებიც მიანიშნებენ დედამიწის თაყვანისცემაზე.

სხვა ხალხთა მითოლოგიური გადმოცემების მიხედვითაც დედამიწა რელიგიურ სისტემაში პირველ ადგილზეა, რადგან ის ყოვლისმშობელია. ამიტომ არ არის გასაკვირი მისი მონაწილეობა ქალის მშობიაროაბაში, რადგან იგი არა მარტო ღმერთების, არამედ ყველა ცოცხალი არსების მშობლად ითვლებოდა. კავკასიური მასალა იმითაც არის საინტერესო, რომ ინახავს უძველესი რელიგიური წარმოდგენების რუდიმენტებს.

ნ. ს უ ლ ა ვ ა (ახალციხე)

ვეფხვის მეტაფორის გენეზისისათვის კავკასიურ არეალში და შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“

ვეფხვი მრავალმხრივი სიმბოლოა, მეტაფორაა, რომლის საფუძველი და სიმბოლური სახე საუკუნეთა სიღრმეებშია საძიებელი. ვეფხვისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულების ნაკვალევი, უპირველეს ყოვლისა, მითოსსა და ზეპირსიტყვიერებაში შეინიშნება. ჩვენთვის ამ ეტაპზე მნიშვნელოვანია კავკასიურ არეალში, კავკასიის სააზროვნო სივრცეში გავრცელებული შეხედულებანი ვეფხვის შესახებ. ქართველთა რელიგიურ-სარწმუნოებრივ და ხალხურ წარმოდგენებში, რაც ენათესავება საერთო კავკასიურს, ვეფხვსა და მის ტყავს, ზოგადად ცხოველის, ნადირის ტყავს, უძველესი დროიდანვე ეჭირა მნიშვნელოვანი ადგილი, რომლის გამოძახილი მრავალი სხვა ქვეყნის კულტურასა და ენაში შეინიშნება.

შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“, წინარელიტერატურული ტრადიციებისაგან განსხვავებით, თითქმის ყველა კულტურულ სამყაროსთან ამყარებს ურთიერთობას და დიალოგს, მაგრამ შემოქმედის მთავარი სათქმელი, პოემის მთავარ პერსონაჟებში ჩაქსოვილ-ჩაკირული, ქრისტიანულ მსოფლმხედველობასა და ესთეტიკას ემყარება. ამიტომ საჭიროა ვეფხვთან დაკავშირებულ საკითხთა განხილვისას ყურადღება მიექცეს უძველეს რწმენა-წარმოდგენებში შემონახულ ცნობებს.

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ყველა ის ცხოველი, რომელიც შეიძლება იგულისხმებოდეს „ვეფხვში“, საქართველოში, საზოგადოდ მთელ კავკასიაში, იშვიათი იყო და ასეა ამჟამადაც. ხალხურ სიტყვიერებაში ვეფხვი მთასთანაა დაკავშირებული და მთის გარემოშია მოქცეული. ხალხური გადმოცემების მიხედვით, იგი მთიელი მონადირისა და მეომრის განუყრელი, უმნიშვნელოვანესი ეპითეტია, რომელიც არსობრივი ხასიათისაა და რომლითაც მისი გმირობა, შეუპოვრობა, ბრძოლისუნარიანობა, შეუდრეკელობა წარმოჩნდება. საუკეთესო ნიმუშად უნდა მივიჩნიოთ ხალხური „ვეფხისა და მოყმის ლექსი“.

მითოსში, ფოლკლორში ყურადღებას იქცევს ვეფხის ტყავის გამოყენება ადამიანის სამოსლად. მოხსენებაში განხილულია ვეფხვის მეტაფორა-სიმბოლოს მითოსური და ფოლკლორული მონაცემები შოთა რუსთველის პოემასთან მიმართებით.

ვეფხვი თავისი სიძლიერის, მოქნილობის, გრაციოზულობისა და მომხიბვლელობის გამო, ერთი მხრივ, ქალური მშვენიერების, ძლიერების, მეორე

მხრივ, მრისხანების სიმბოლოდ ერთდროულად წარმოიდგინება და იგი მითოსურ-საკრალური ტრადიციისაგან მომდინარეობს. ვეფხვის ტყავის სამოსელი და ქუდი მისი მფლობელის ქალღვთაებისაგან რჩეულობის სიმბოლოდ მოიაზრებოდა, რაც „ვეფხისტყაოსნის“, როგორც პოემის სახელწოდების, განსაზღვრისათვის საგანგებო მხატვრულ ფუნქციას იძენს. ვეფხვის ტყავის სამოსელი, ქუდი ისტორიულად მეფეთა აქსესუარია. უძველესი რწმენა-წარმოდგენების გათვალისწინებით, ძველი კულტურების ენაზე „ვეფხისტყაოსანი“ არის მეფე, რომელიც ქალღვთაებას უკავშირდება, ხოლო ტყავი გაშინაარსებულია ნაყოფიერების იდეით დატვირთული საკრალური საგნის სიმბოლიკით. ქრისტიანულ მსოფლმხედველობასა და ესთეტიკასთან ერთად, ესეც გასათვალისწინებელია „ვეფხისტყაოსნის“, როგორც შოთა რუსთველის პოემის სახელწოდების, თვით ტარიელის ვეფხისტყაოსნობის არსის განსაზღვრისათვის.

მ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე (თბილისი)

ტორევტიკის ძეგლების გამოჩენის საკითხისათვის სამხრეთ კავკასიაში

ტორევტიკის მრავალფეროვანი ანსამბლიდან ლითონის ჭურჭლის კავკასიის კულტურულად ჭრელ და ვრცელ რეგიონში გამოჩენა ასინქრონულად მოხდა მის ჩრდილოეთ და სამხრეთ სივრცეში. კავკასიაში ლითონის ჭურჭლის გამოჩენის პრიორიტეტი საკმაოდ მოულოდნელად ჩრდილოეთ კავკასიას ხვდა წილად. გარკვეულწილად აქ განვითარების მსვლელობის ლოგიკა თითქოს დარღვეულია, რადგან სამხრეთ კავკასია ყოველთვის, ყველა ეტაპზე საგრძნობლად დაწინაურებულ კულტურებს წარმოგვიჩენდა რეგიონის ჩრდილო ზონასთან შედარებით. განვითარების ამ საერთო წესიდან და ლოგიკიდან თითქოს ამოვარდნილი ჩანს ის ფაქტი, რომ მხატვრული ხელოსნობის ერთ-ერთი პრესტიჟული დარგი – ტორევტიკა პირველად ჩნდება არა იქ, სადაც ეს მოსალოდნელი იყო, არამედ მის შედარებით ნაკლებ დაწინაურებულ არეალში.

მაიკოპის კულტურა, რომელმაც ძველ სამყაროს მისცა უნიკალური და მაღალი დონის ტორევტიკის მრავალფეროვანი ნიმუშები, არსებობას იწყებს ძვ.წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან. იგი, მრავალი გაგებით, უაღრესად დაწინაურებული და არასტანდარტული ხასიათის მოვლენაა კავკასიაში, რომლის გენეზისის შესახებ დღეს აზრთა სხვადასხვაობაა და, ფაქტობრივად, ეს საკითხი კვლავ ღიად რჩება. იმ სპეციფიკათა შორის, რაც ამ კულტურისთვის ჩანს

მახასიათებელი, ერთ-ერთი გამოკვეთილი სწორედ მრავალფეროვანი ძვირფასი ლითონის ჭურჭლის არსებობაა.

სამხრეთ კავკასიაში კი ტორევტიკის ამ კატეგორიის ძეგლების პირველი გამოჩენა ემთხვევა თრიალეთის ბრწყინვალე ყორღანების კულტურის სტარტს, რომელიც არა მხოლოდ ამ მხრივ, არამედ მრავალი სხვა ასპექტითაც გარდამტეხი მომენტი იყო სამხრეთ კავკასიის განვითარებული პრეისტორიული ხანის კულტურულ სივრცეში. კავკასიის ამ დაწინაურებულ არეალში ლითონის ჭურჭელი გამოჩენას იწყებს XXI-XX საუკუნეების მიჯნიდან და განაგრძობს არსებობას თრიალეთის კულტურის მთელს მანძილზე. მანმადე კი ამ რეგიონმა – სამხრეთ კავკასიამ – საკმაოდ მჭიდროდ დაკავშირებულმა წინა აზიასთან, ლითონის ჭურჭელი როგორც არტეფაქტის კონკრეტული ტიპი საერთოდ არ იცის.

ამდენად, დღეისათვის არსებული მონაცემების მიხედვით, ძვ.წ. XXI საუკუნე, რომელიც ამავე დროს ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარია თრიალეთის კულტურისათვის, დასაბამს აძლევს ლითონის ჭურჭლის გავრცელებას სამხრეთ კავკასიაში. მოხსენებაში განხილულია თრიალეთური ტორევტიკის კონკრეტული ნიმუშები სინქრონული ხანის წინააზიური მონაცემების კონტექსტში.

ქ. ქ უ თ ა თ ე ლ ა ძ ე (თბილისი)

ჯავახეთი ზოგიერთ სომხურ წყაროში და მათი შედარებითი ანალიზი ქართულ წყაროებთან

ქართულ-სომხური პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობიდან გამომდინარე, სომეხი ისტორიკოსები აღნუსხავდნენ საქართველოსთან მიმართებაში სხვადასხვა სახის ინფორმაციებს. მიუხედავად ამისა, ჯავახეთის შესახებ ცნობები სომხურ წყაროებში არც თუ ისე ბევრი აღმოჩნდა, მაშინ როდესაც ნებისმიერი პერიოდის ქართული წყარო საქართველოს ამ კუთხის შესახებ საკმაოდ უხვ ინფორმაციას იძლევა, იქნება ეს ნარატიული წყარო, თუ დოკუმენტური მასალა, ეპიგრაფიკა თუ ლინგვისტური მონაცემები. აღნიშნულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ შუა საუკუნეების სომეხ ისტორიკოსთათვის ჯავახეთი არ მოიაზრებოდა სომხეთის ნაწილად, ან სომხურ სივრცედ. სომხურ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული მოსაზრება ჯავახეთის სომხეთის ტერიტორიად გამოცხადებისა და საკითხის პოლიტიზირება უფრო თანამედროვე ისტორიკოსთა ხელწერაა და ისტორიის გაყალბებასთან გვაქვს საქმე.

შუა საუკუნეების სომეხი ისტორიკოსები (მოვსეს ხორენაცი, „აშხარაცუიცი“ (სომხური გეოგრაფია), უხტანესი, ასოღიკი, „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგამანი, XII ს-ის მცირე სომხური ქრონიკა, ვარდანი) ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით არ იძლევიან ცნობებს ჯავახეთთან მიმართებაში. შუა საუკუნეების სომხურ ისტორიოგრაფიაში, რომელიც ისტორიკოსთა მრავალრიცხოვნობით გამოირჩევა, ამ მხრივ რამდენიმე ისტორიკოსი თუ მოიხსენიებს ამ მხარეს. ამათგან შედარებით გვიანდელი წყაროები იმეორებენ წინა საუკუნეების ისტორიკოსთა ცნობებს. გარდა ამისა, ნაკლებად არის მონაცემები კონკრეტულად მხარის შესახებ. გამონაკლისის სახით უნდა დავასახელოთ „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი, რაც, ბუნებრივია, იმეორებს ქართული წყაროს მონაცემებს.

წყაროებიდან გამომდინარე, თანამედროვე ქართულ და სომხურ ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია, რომ ჯავახეთი არის „ზემო“ და „ქვემო“. ჯავახეთის ასეთ გაგებასთან დაკავშირებით ქართველი და სომეხი მკვლევარები განსხვავებულ მოსაზრებებს გამოთქვამენ.

ზემოაღნიშნული ისტორიკოსებიდან მოვსეს ხორენაცი მოიხსენიებს „ნახევარ ჯავახეთს“. ამ ცნობას იმეორებენ XI-XII სს-ის სომეხი ისტორიკოსები ასოღიკი და ვარდანი. სომხური გეოგრაფია ჯავახეთს, ერთი მხრივ, იბერიის შემადგენლობაში ასახელებს, მეორე მხრივ კი – გუგარქის, რომელიც ამავე წყაროს მიხედვით, ე.წ. დიდი არმენიის XIII პროვინციაა. გუგარქთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანია სომხურ ტექსტში დაფიქსირებული ინფორმაცია, როდესაც წყაროს შემდგენელი აღნიშნავს, რომ „გუგარქს აქვს მხარეები, რომლებიც იბერიას ეკუთვნის“. ეს ფაქტი მიუთითებს იმის შესახებ, რომ სომხურ წყაროებში გუგარქი იგივდებოდა ქართლთან და ქართლის სამეფოს ნაწილად იყო აღიარებული. „აშხარაცუიცის“ მონაცემი ასახავს იმ ფაქტს, როდესაც სომხეთს ვასალურად ექვემდებარებოდა ქართლის სამეფოდან ჩამოჭრილი ტერიტორია გუგარქის საპიტიახშოს სახით.

ჯავახეთს ქართულ და ქართველებით დასახლებულ მხარედ მოიხსენიებს X საუკუნის ისტორიკოსი უხტანესი. ამ ფაქტს იგი ამტკიცებს, როდესაც საუბრობს კირონ ქართლის კათალიკოსის წარმომავლობის შესახებ: „ის იყო ქვეყნით და ნათესავით ქართველთაგან, ჯავახეთის გავარიდან. სოფლიდან, რომელსაც სკუტრი ეწოდება“. ამ ცნობას ვარდანიც იმეორებს. სამწუხაროდ, ჯავახეთს არ მოიხსენიებს იმავე საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ჰოვჰანეს დრასხანაკერტცი (იოანე კათალიკოსი), რომელიც საქართველოს სხვა მხარეების შესახებ მრავალ ინფორმაციას იძლევა. მიუხედავად ამისა, არ გამოვრიცხავ, რომ უხტანესთან მოხსენიებული სკუტრი იყოს ჰოვჰანეს დრასხანაკერტცთან მოხსენიებული კრუსტი, რომელიც ქართველი მთავრის გურგენ ერისთავთ-ერისთავის სამფლობელოში არსებული ციხე-სიმაგრეა. ამჟამად ადგილმდებარეობა უცნობია.

„ქართლის ცხოვრებიდან“ გამომდინარე, ჯავახეთის შესახებ ყველაზე მეტ ცნობას გვაწვდის „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი. იგი ასახელებს ჯავახეთის ფართო გაგებით საზღვრებს: „ფარავნიდან მდინარე მტკვრის თავამდის, რომელიც არის ჯავახეთი“. ეს ტერიტორია, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ქართველთა ეთნარქის ქართლოსის შვილიშვილის ჯავახოსის წილხვედრი ქვეყანაა, რომელსაც ფარნავაზის დროიდან წუნდის V საერისთავო შეესაბამება. „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი ჯავახეთის საერისთავოს ცენტრს წანდა/წუნდა/წონდა-ს ფორმით მოიხსენიებს. ჯავახოსის მიერ დაარსებული ორი მნიშვნელოვანი ქალაქიდან მთარგმნელი წუნდას „ქაჯატუნად“, ხოლო არტააანს „ქაჯთა ქალაქად“ აღნიშნავს. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობასთან დაკავშირებით ფარნავაზ მეფის მიერ ზაფხულის წუნდაში გატარების შესახებ, სომხურად მთარგმნელი წუნდის მაგივრად ჯავახეთს წერს, რაც გულისხმობს, რომ წუნდის საერისთავო იგივე ჯავახეთია. „ქართლის ცხოვრების“ შესაბამისად, ძველ სომხურად მთარგმნელიც გადმოგვცემს, თუ როგორ მიმდინარეობდა ბრძოლა წუნდის, ანუ ჯავახეთის საერისთავოს, სასაზღვრო მხარის თაობაზე სომხეთისა და ქართლის სამეფოებს შორის. ასევე, წმ. ნინოს ჯავახეთში შემოსვლის, ეპისკოპოსების არტაანსა და ჯავახეთში (წუნდაში) დასმის შესახებ. გვიანდელი ფაქტებიდან „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი მოიხსენიებს ამირა ხალილის შემოჭრას და მის მოკვლას ჯავახეთში, გიორგი II-ის მიერ ბიზანტიელებისგან სხვა მრავალ ციხესთან ერთად ჯავახეთის ციხეების განთავისუფლებას და დავით აღმაშენებლის დროს ჯავახეთში თურქთა მიერ ბეშქენ ჯაყელის მოკვლის ფაქტს.

ჯავახეთში ხალილ იეზიდის მოკვლის ამბავს XI ს-ის ისტორიკოსი ასოღიკიც აღნიშნავს და რაც განსაკუთრებით არის საინტერესო, ისტორიკოსი ჯავახეთს ქართულ მხარედ აღიქვამს. ასოღიკის ცნობებიდან მნიშვნელოვანია ასევე, ინფორმაცია დავით კურაპალატისა და ბაგრატ III-ის ფარული კონფლიქტის შესახებ.

ძალზე საყურადღებოა XII ს-ის მცირე სომხური ქრონიკის „მეფენი უკანასკნელ ბაგრატუნთა“ ცნობა ელდიგუზ ათაბაგის მიერ XII ს-ის 70-იან წწ-ში ჯავახეთის დარბევის შესახებ, რომელიც სისხლისმღვრელ ბრძოლებს აწარმოებდა ანისთან მიმართებაში საქართველოს მეფის გიორგი III-ის წინააღმდეგ.

XIII ს-ის ისტორიკოსებიდან ვარდანი მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდის XI ს-ის II ნახევარში ალფ-არსლანის მიერ ჯავახეთის ახალქალაქის დარბევის შესახებ, სადაც სულთანი 100 000 კაცით მოსულა. იგი ასევე, ახალქალაქის სახელწოდების მნიშვნელობაზეც საუბრობს და ეს ტოპონიმი ქართული წარმომავლობისად მიაჩნია.

სტეფანოს ორბელიანი ჯავახეთში მცხოვრებთ მოიხსენიებს, როგორც ჯავახნი, ჯავახიანნი, ჯავახურნი, რაც ადგილის სახელწოდებიდან, ამ შემთხვევაში ჯავახეთიდან მომდინარეობს, რადგან ისტორიკოსის თქმით, „გუართა და გუარის მთავართა ადგილის სახელს უხმობენ“.

ნ. ქ უ თ ე ლ ი ა (თბილისი)

დოქტორ კარლოს ამარალ ფრეირეს ერთი გამოუქვეყნებელი ნაშრომის შესახებ

მოხსენებაში განხილულია დოქტორ კარლოს ამარალ ფრაერეს ნაშრომი „ხშულ და აფრიკატ ფონემათა ანალიზი აიმარასა და ქართულ ენებში“. ავტორმა ნაშრომი წარმოადგინა გასული საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში, რომელმაც ნაშრომი გადმომცა გამოცემისთვის მოსამზადებლად. ჩვენი ქვეყნის ავბედითობის გამო მოხდა ისე, რომ იმ წლებში მეცნიერებისთვის აღარ გვეცალა; შემდეგ კი მისი გამოქვეყნება ვერ მოხერხდა რიგი მიზეზების გამო. ამჟამად ჟურნალი „კავკასიოლოგიური ძიებანი“ გამოსცემს მას მე-5 ნომერში.

მოხსენებაში აღწერილია ფრეირეს ნაშრომის აგებულება და აღნიშნულია მისი მნიშვნელობა ლინგვისტიკისათვის. ფრეირეს კვლევაში მოცემულია დაკვირვება იმის შესახებ, რომ აიმარას ენასა და ქართულ ენაში არსებობს ფონეტიკური მსგავსებანი. ავტორი ნაშრომში იძლევა აგრეთვე აიმარას ენაზე მეტყველთა სტატისტიკასა და ამ ენის გავრცელების არეალს. აიმარა ტიპოლოგიურად რთული აგლუტუნაციური ენაა. ავტორი იქვე ახასიათებს ქართულ ენას და მას მიაკუთვნებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს და უკავშირებს მას მცირე აზიის მკვდარ ენებს. შემდგომ ავტორი ერთმანეთს უდარებს ქართულისა და აიმარა ენების ფონოლოგიურ სისტემას მაგალითების დამოწმებით. გამოყოფს ხშულთა და აფრიკატთა სამ რიგს (სადას, ფშვინვიერებსა და გლოტალიზებულებს), რომლებიც ახასიათებს ალტიპლანო, კეჩუა და აიმარა ენებს. გამოთქვამს ვარაუდს, რომ აიმარას ენა უნდა იყოს სტრუქტურულად დაკავშირებული ალთაურ ენებთან, რომელთაც მიიღეს კავკასიური ენებისათვის დამახასიათებელი ფონემური სისტემა.

რ. ქ უ რ დ ა ძ ე (თბილისი)

ტრანსპოზიციის მნიშვნელობისათვის ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლების დროს

კონტრასტული ანალიზის მიხედვით მეორე ენის სწავლების დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება შესასწავლ ენასა და მშობლიურ ენას შორის არსებულ ფონეტიკურ-გრამატიკულ განსხვავებებს, ამასთან ერთად ყურადღება ექცევა პუნქტუაციის ნიშნების განსხვავებულ გამოყენებასაც. სწორედ ამ გან-

სხვავებათა გამოვლენა და სიღრმისეული სწავლება შეადგენს კონტრასტული ანალიზის მეთოდით მეორე ენის სწავლების ამოცანას.

ჩვენი აზრით, კონტრასტული ანალიზის მეთოდით მეორე ენის სწავლების დროს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მეტყველების ერთი ნაწილიდან მეორეში გადასვლაც ანუ ტრანსპოზიცია. კერძოდ, ქართულში ზოგჯერ ერთი და იგივე სიტყვა ტრანსპოზიციის შედეგად სხვადასხვა მნიშვნელობას იძენს, მაგალითად, ქართ. ***კარგი*** – ზედსართავი სახელი, და ***კარგი*** – *დიახ! ჰო!* დასასტურებითი ნაწილაკი; ასეთივე ვითარებაა ინგლისურშიც: ***good*** – ზედსართავი სახელი *კარგი* და ***good***, რაც გამოყენებულია როგორც მტკიცებითი ნაწილაკი ***yes*** – *დიახ!* (შდრ.: ***well***).

ბუნებრივია, სხვადახვა ენაში იდენტური ტიპის ტრანსპოზიციის მაგალითებთან ერთად განსხვავებული ტიპის ტრანსპოზიციის მაგალითებიც გვაქვს. ფაქტობრივად, ამ განსხვავებული ტიპის ტრანსპოზიციის მაგალითებს აქვთ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მეორე ენის სწავლების დროს.

მოხსენებაში განხილულია ქართული ტრასპოზიციის ზოგიერთი შემთხვევა ინგლისური და რუსული შესაბამისი მაგალითებით, რასაც, ჩვენი აზრით, არსებითი მნიშვნელობა აქვს ქართულის, როგორც მეორე (ან უცხო) ენის, სწავლების დროს ინგლისურენოვანი და რუსულენოვანი სტუდენტებისათვის.

მ. ქ ვ რ ი ვ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

გლობალიზაცის გამოწვევები და ამიერკავკასიის ხალხების არჩევანი – მულტიკულტურული ამიერკავკასია თუ?

კავკასია საუკუნეების განმავლობაში წარმოადგენდა მულტიეთნიკურ, მულტიკონფესიურ და მულტიკულტურულ რეგიონს. კავკასიელი ხალხები მკაცრად განსაზღვრული ადათობრივი ნორმებით არეგულირებდნენ ურთიერთობებს, როგორც მშვიდობიანობის, ასევე ომიანობის დროს. მათმა თანაცხოვრებამ და ინტენსიურმა ურთიერთობებმა ბევრი საერთო მახასიათებელიც ჩამოაყალიბა. ყველა ეპოქაში სხვადასხვა გამოწვევების წინაშე უწევდათ თანაცხოვრება.

საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული კავკასიელი ხალხების კულტურა სრულიად განსხვავებულ, უცხო, რუსულ ორბიტაში მოექცა და რუსეთის კავკასიაში შემოსვლის შემდეგ სრულიად ახალი ერა დაიწყო კავკასიელი ხალხების ცხოვრებაში. დაირღვა საუკუნოვანი ტრადიციული პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობები, ხოლო საბჭოთა პერიოდში

გატარებული ნაციონალური პოლიტიკის შედეგად სრული გაუცხოვება მოხდა კავკასიელ ხალხებს შორის. ბევრი მათგანი კი ერთმანეთის დაუძინებელ მტრად და მოწინააღმდეგედ იქცა. საბჭოურმა მოძღვრებამ დიდი და მცირე ერების, ეთნოსების, ხალხების შესახებ საბოლოოდ გამიჯნა ერთმანეთს მეზობელი და მონათესავე ხალხებიც კი. შეიქმნა ერთგვარი სტერეოტიპები, რომლის საშუალებითაც ურთიერთობდნენ, მოიხსენიებდნენ ერთმანეთს. ამიერ და იმიერ კავკასია საბოლოოდ დაშორდა და კულტურულადაც გაემიჯნა ერთმანეთს. არანაკლები პრობლემები გაჩნდა თვითონ ამიერკავკასიელ ხალხებს შორის. საბჭოთა კავშირის დაშლისა და ცივი ომის დამთავრების შემდეგ შექმნილმა რეალობამ აქამდე უცხო გამოწვევების წინაშე დააყენა ქართველები, სომხები და აზერბაიჯანელები. მათშორის არსებულმა კულტურულმა განსხვავებულობამ (მიუხედავად ერთიან საბჭოურ სივრცეში თანაცხოვრებისა), განსხვავებული არჩევანის გაკეთებისკენ უბიძგა პოლიტიკურ და კულტურულ ელიტებს.

გლობალიზაციის ხანაში წარმოქმნილმა სირთულეებმა, რაც გამოწვეულია, პირველ რიგში, დამოუკიდებლად გადაწყვეტილების მიღების უცოდინაროზით კიდევ უფრო აშკარა გახადა მათი განსხვავებული კულტურული კუთვნილება. დღემდე სადავოა ქართული კულტურის რომელიმე ცივილიზაციისადმი კუთვნილება, რისი ნაკლები პრობლემაც აქვთ აზერბაიჯნელ და სომეხ ხალხებს. გლობალიზაციის ერაში გამძაფრდა საკუთარი იდენტობის შეგრძნება, რაც თავისთავად გულისხმობს სხვასთან მიმართებას, მსგავსების და განსხვავების დანახვას. ეს პროცესები არცთუ ისე მარტივია და მრავალ სირთულესთანაა დაკავშირებული. ამას თან ერთვის ამიერკავკასიაში არსებული კონფლიქტები, სადავო ტერიტორიები, გაურკვეველი და ერთმანეთში ჩახლართული ისტორიები, რაც კიდევ უფრო მეტად ართულებს ერმანეთის (აქ იგულისხმებიან ქართველები, სომხები და აზერბაიჯანელები) გაცნობას და დაახლოებას. ყველაფერს კიდევ უფრო ართულებს ქვეყნებს შიგნით არსებული სხვადასხვა ეთნიკურ და რელიგიურ ჯგუფებს შორის არსებული გაურკვევლობა, და დაძაბულობა, და ხშირ შემთხვევაში არამიმტევებლური დამოკიდებულება საზოგადოების უმრავლესობის მხრიდან, რაც ეწინააღმდეგება გლობალიზაციის „მონაპოვარს“ მრავალფეროვანი – მულტიკულტურული საზოგადოებების არსებობას და თანაცხოვრებას.

მ. ღ ა მ ბ ა შ ი ძ ე, მ. ჭ ი რ ა ქ ა ძ ე (თბილისი)

მეტალურგიის კულტის ერთი ნაკვალევისათვის ქართულ ეთნოკულტურულ სივრცეში

1. ქართველურ ტომთა ეთნიკური განვითარებისა და ერად ჩამოყალიბების პროცესს სხვა ეთნო-მახასიათებლებზე მეტად განაპირობებდა **ღირებულებათა საერთო სისტემა** და **ტერიტორიულ-ორგანიზებული გაფორმებულობა-გამოყოფადობა.** ორგანიზებულად გამოყოფილ ტერიტორიულ სივრცეში ღირებულებათა საერთო სისტემა ჩამოყალიბდა ფაქტორთა იმ ერთობლიობით, რის გამოც **ქართველურ ტომთა სახლობის არეალი აღიარებულია სამთამადნო წარმოების, მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების სამშობლოდ.** სამთო გამონამუშევრების შესწავლისა და მოპოვებული მასალის ანალიზის შედეგები მოწმობს, რომ ბრინჯაოს ხანის საქართველოს მაღაროებში მსოფლიო სამთო პრაქტიკაში პირველად იქნა გამოყენებული სართულებიანი კამერების სისტემა, ღია გამწმენდი სივრცით. ამასთანავე, დადგენილია, რომ მთარაჭის ანტიმონის მაღაროები განეკუთვნება მსოფლიოს მატერიალური კულტურის უნიკალურ ძეგლთა კატეგორიას.

2. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში (ძვ.წ. XV-VII სს.) ქართველურ ტომთა სახლობის ყველა რეგიონში შავი მეტალურგიის განვითარებამ შექმნა რელიგიურ-კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური (შესაბამისად, სახელმწიფოებრივი) გაერთიანების მყარი საფუძველი. ითვლება, რომ შავი მეტალურგიის ამ დონეზე განვითარება სათავეს იღებს ქართველურ ტომთა მიერ ადრელითონების ხანაში მიღწეული წარმატებებიდან. სავარაუდოდ, უკვე ენეოლითიდან ადრებრინჯაოზე გარდამავალ ხანაში ქართველურ ეთნოსთა წიაღში ჩამოყალიბდა ტომობრივი შეკავშირებულობის იდეა. ძვ. წ.VI საუკუნიდან კოლხეთისა და იბერიის სამეფოების საწარმოო-ეკონომიკური აქტივობა გაძლიერდა – აქაური შავი მეტალურგიის ნაწარმი ვრცელდება მთელს ახლო აღმოსავლეთში.

3. ქართველურ ტომთა საქმიანობის ძირითად დარგებს წარმოადგენდა ფართომასშტაბიანი საძიებო, მადანმომპოვებელი, მადანდამამუშავებელი და ლითონდამამუშავებელი სამუშაოები, რაც გარე-სამყაროსთან პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს და განვითარების საერთო პროცესში მათ ჩართულობას განაპირობებდა. ამ მასშტაბის სამუშაოების წარმოება წარმოუდგენელია მკაფიოდ ჩამოყალიბებული საზოგადოებრივი წყობისა და სახელმწიფოებრივი ცენტრალიზაციის გარეშე, ხოლო, ამგვარი ორგანიზებულობა და სახელმწიფოებრივი ცენტრალიზაცია კი შეუძლებელია მკაფიოდ ჩამოყალი-

ბებული იდეოლოგიური სისტემისა და შესაბამისი კულტის გარეშე. ცხადია, წარსული ეპოქების იდეოლოგიური სისტემები ამ ამოცანას ვერ შეასრულებდნენ - საჭირო უნდა გამხდარიყო რწმენა-წარმოდგენათა ახალი სისტემის ჩამოყალიბება.

4. ლითონდამუშავების ტექნოლოგიურ პროცესში, მადნის გამდიდრებისა და ტემპერატურული რეჟიმის რეგულირებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა **ხის ნახშირს**, კერძოდ - **მაგარმერქნიანი ჯიშის ხეს** (მუხა, წიფელი, იფანი...). **ხე,** რომელიც ასეთ მნიშველოვან როლს ასრულებდა მოცემული საზოგადოების საწარმოო-ეკონომიკურ ცხოვრებაში და წარსულ ეპოქებში უკვე მოპოვებული ჰქონდა საკრალურობის შინაარსი, როგორც სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ღვთაების სიმბოლოს, ბუნებრივად უნდა შერაცხულიყო სიწმინდედ და ქცეულიყო თაყვანისცემის საგნად. სწორედ ამ ვითარებას უნდა განეპირობებინა ქართველურ ტომთა სარწმუნოებრივ სისტემაში წმინდა ხის, კერძოდ – **დიდი ჭყონის კულტის**, როგორც, **მეტალურგიის კულტის** შემადგენელი ნაწილის ჩამოყალიბება. მისი სადიდებელი სარიტუალო საგალობელია „ჭონა“.

5. **წმინდა ხის – მუხის** (resp. დიდი ჭყონის) თაყვანისცემის წეს-ჩვეულებანი ქართველურ ეთნოკულტურულ სივრცეში მოქმედებდა ახ.წ. XX საუკუნის პირველ მესამედამდე. სიტყვა „ჭყონი“ მკვიდრობს მთელს ქართველურ ლექსიკურ სამყაროში და მისი ნაკვალევი დალექილია იმიერ-ამიერ საქართველოს ტოპონიმიკაში: **ჭყონდიდი** (სამეგრელო); **ჭყონიგვარა** (აფხაზეთი); **ჭყონაგორა** (გურია); **ჭყანიში**(აჭარა); **ჭყორჭოხი** (შიდა ქართლი); **ცულიყლაპია ჭყონის ტყე** (კახეთი).

6. ეს ფაქტი მნიშვნელოვან ისტორიულ ინფორმაციას შეიცავს ეთნოკულტურულ პრობლემათა კოგნიტური კვლევისათვის. მის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

ა) **წმინდა ხის** (დიდი ჭყონის) კულტი ქართველურ ტომთა სახლობის არეალში მკვიდრდება გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში და უკავშირდება ქართველურ ტომთა მიერ რკინის წარმოების ათვისებისა და განვითარების მაღალ დონეს, რომლის წყალობითაც ისინი ხდებიან იმდროიდელი მოწინავე მსოფლიო პროცესების სრულფასოვანი და სრულუფლებიანი მონაწილენი;

ბ) მეტალურგიის საწარმოო პროცესების ფართო მასშტაბით განხორციელებამ ქართველურ ტომთა სახლობის მთელ ტერიტორიაზე შესაძლებელი გახადა გენეტიკურად მონათესავე ტომთა ურთიერთკავშირის გაღრმავება და ერთიანი სახელმწიფოებრივი ცნობიერების ჩამოყალიბება, რასაც საფუძვლად უთუოდ ედო ერთიანი რელიგიურ-იდეოლოგიური სისტემის - ერთიანი კულტის (resp. მეტალურგიის კულტის) არსებობა.

გ) დროის კონკრეტულ ისტორიულ მონაკვეთსა და კონკრეტულ გეოგრაფიულ სივრცეში კულტმსახურების ამსახველი ცნებებისა და ტერმინების იდენტურობა მოწმობს **ამ ტერიტორიის მკვიდრი მოსახლეობის ცხოვრებას ერთიან ეკონომიკურსა და კულტურულ სივრცეში - სახელმწიფოებრივად ორგანიზებულ ადმინისტრაციულ სტრუქტურაში**, რასაც პირობითად შეიძლება **ქვეყანა** ეწოდოს.

ე. ყ ვ ა ვ ა ძ ე, ი. მ ა რ ტ ყ ო ფ ლ ი შ ვ ი ლ ი, მ. ჭ იჭ ი ნ ა ძ ე, ლ. ბ ი თ ა ძ ე,
კ. კ ა ხ ი ა ნ ი, ი. ღ ა მ ბ ა შ ი ძ ე, გ. მ ი ნ დ ი ა შ ვ ი ლ ი
გ. გ ო გ ო ჭ უ რ ი (თბილისი)

არქეოლოგიური ჭურჭლის შიგთავსის პალინოლოგიური კვლევის ახალი მეთოდები და მათი მნიშვნელობა პალეოდიეტის აღდგენისათვის

მსოფლიოში ჭურჭლის შიგთავსის ორგანული ნაშთების პალინოლოგიურ კვლევას არც თუ ისე დიდი ისტორია აქვს, რაც მთელ რიგ სიძნელეებთანაა დაკავშირებული. მაგალითად, დღემდე შეუძლებელი იყო იმის დადგენა, თუ რა იყო მოთავსებული ჭურჭელში იმ შემთხვევაში, როდესაც პალინოლოგიურ სპექტრში ხორბლის მტვრის დიდი რაოდენობა აღინიშნებოდა. მეცნიერებს უჭირდათ იმის თქმა, ჭურჭელში მშრალი ხორბალი იყო, თუ ხორბლის ფაფა ან რაიმე სხვა მოხარშული კერძი (Lageras 2000).

პალინოლოგიაში ახალი დარგების დანერგვამ, მხედველობაში გვაქვს არა პალინოლოგიური ხასიათის ნამარხების კვლევა, შესაძლო გახადა მრავალი პრობლემის გადაწყვეტა. მაგალითად, თუ ჭურჭელში ხორბლის მტვერთან ერთად ნაპოვნია ხის მერქნის პარენქიმული განახშირებული უჯრედების დიდი რაოდენობა, რომლებიც ცეცხლიდან ხვდება კერძში ხარშვის დროს, საქმე გვაქვს მოხარშულ ფაფასთან. იმ შემთხვევაში, როდესაც პალინოლოგიურ სპექტრში ხორბლის მტვერთან ერთად გხვდება მწერების ნაშთები, რომლებმაც ხორბალი შეჭამეს და გაანადგურეს, ჭურჭელში ნედლი ხორბალი უნდა ყოფილიყო მოთავსებული.

მიცვალებულს ბრინჯაოს პერიოდში ხორბლის ფქვილსაც ატანდნენ. იმ ჭურჭელში, სადაც ფქვილი უნდა ყოფილიყო, გარდა მისი მტვრის და ფიტოლიტებისა, აღინიშნება უამრავი ხორბლის სახამებელი. სახამებლის მარცვლების საშუალებით დგინდება აგრეთვე ჭურჭელში ხორბლის ფაფის არსებობა.

ირკვევა აგრეთვე, რომ იმ ჭურჭელში, სადაც ძვლიანი ხორცი, ან ხორციანი საჭმელი იხარშებოდა და დრომ ან ნიადაგმა ძვალი ვერ შეინახა, მიკროსკოპულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ ძვალმა თავისი კვალი მაინც დატოვა, რადგან მისი კრისტალები შეინახა.

დამარილებული ხორცის ან თევზის კვალზე მიუთითებს პალინოლოგიურ სპექტრში ძვლის კრისტალებთან ერთად სუფრის მარილის კრისტალები. ხშირ შემთხვევაში თევზის საჭმლის არსებობა დასტურდება იმ პარაზიტალური ჭიის კვერცხებით, რომლებითაც თევზი იყო დაავადებული.

თაფლის ან თაფლით შეზავებული კერძის არსებობა ჭურჭელში, გარდა თაფლოვანი მცენარეთა მტვრისა, დგინდება ფუტკრის ბუსუსების, მისი კლანჭების, ეპიდერმისის და სხვა ნაშთების პალინოლოგიურ სპექტრში დაფიქსირებით (ყვავაძე 2008).

ჩვენ მიერ ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ გვიან ბრინჯაოს პერიოდში მიცვალებულს ჭურჭლით ზამთარში თაფლუჭს ატანდნენ, ზაფხულში კი სასმელ წყალს (ლიჩელი, ყვავაძე 2011). თაფლუჭის არსებობა, ისევე როგორც თაფლისა, ფუტკრის ბუსუსებით და მისი კლანჭებით ვლინდება. ჭურჭელში სასმელი წყლის არსებობის უტყუარი არგუმენტია მტკნარი წყლის წყალმცენარეების მიკროსკოპიული ნაშთები. ესენია Dinoflagellate, Spirogyra, Pseudoschizeae და სხვა.

ჭურჭელში და ჭრაქებში სელის ზეთის არსებობაზე დიდი რაოდენობის სელის დაშლილი ბოჭკო მეტყველებს, რადგან სელის თესლები, რისგანაც იხდება ზეთი ყოველთვის შეიცავს დაჩეჩქვილ უფერულ ბოჭკოს (Kvavadze et al. 2010; Chichinadze, Kvavadze 2013).

განხილულიდან ჩანს, რომ მომავალშიც შესაძლებელია სხვა ტიპის არა პალინოლოგიური ნაშთების აღმოჩენა, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელი გახდება სამარხებში აღმოჩენილი ჭურლის ზუსტი დანიშნულების გარკვევა.

მასალის დაგროვებასთან ერთად, ასევე, შესაძლებელი იქნება პალეოდიეტის დიფერენცირება სქესისა და ასაკის მიხედვით და ა.შ.

ი. ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე (ქუთაისი)

ჟან შარლ დე ბესის ფრანგულ - ჩერქეზული თარგმნითი ლექსიკონი

უნგრელი მეცნიერი და ეთნოლოგი ჟან შარლ დე ბესი (1799 – 1838) იმ ევროპელ მოგზაურთა რიცხვს ეკუთვნის, რომლის თხზულება „მოგზაურობა ყირიმში, კავკასიაში, საქართველოში, სომხეთში, მცირე აზიასა და კონსტანტინე-

პოლში 1829 და 1830 წლებში (“**Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Contantinople, en 1829 et 1830**“) ერთ - ერთ საუკეთესო წყაროს წარმოადგენს საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის.

თხზულებაში ვხვდებით საინტერესო და საგულისხმო ცნობებს კავკასიის ხალხის ადათ - წესების, რელიგიის, ენების, ეთნოგრაფიული ყოფის, ბუნების და სხვათა შესახებ. ჟან შარლ დე ბესის ცნობები სხვადასხვა ხასიათისაა: ეს არის თვითმხილველი ავტორის დაკვირვება კავკასიაში არსებული მდგომარეობის შესახებ, მოგზაურის მიერ ნანახი რეგიონების დეტალური აღწერა. ნაშრომში ჩართულია ვრცელი ისტორიული ექსკურსები, სადაც მეცნიერი უხვად იყენებს მის წინამორბედ ევროპელ მოგზაურთა ჩანაწერებსა და სამეცნიერო ლიტერატურას კავკასიის შესახებ, რაც უდავოდ, ავტორის ფართო განათლებასა და ერუდიციაზე მეტყველებს.

მრავალგვარია ის წყაროები, რომლებსაც შარლ ბესი იყენებდა კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს აღწერისას. უპირველესად, ესაა საკუთარი თვალით ნანახი. ამ რიგს მიეკუთვნება გეოგრაფიული აღწერილობა, მხარეებისა და ქალაქების გარეგანი სახე, მოსახლეობის ყოფის დამახასიათებელი ნიშნები და სხვა.

წინამდებარე მოხსენებაში ჩვენთვის განსაკუთრებით ფასეულია შარლ ბესის თხზულების მიხედვით ლექსიკოგრაფიული ხასიათის ინფორმაცია, კერძოდ, მცირე ფრანგულ - ჩერქეზული თარგმნითი ლექსიკონი.

როგორც ცნობილია, უძველესი პერიოდიდან ლექსიკონების შექმნა უკავშირდებოდა სხვადასხვა ქვეყნებს შორის სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებას. ამიტომაც, ავტორი თხზულებაში განსაკუთრებული ყურადღებით საუბრობს ფრანგულ - ჩერქეზული თარგმნითი ლექსიკონის შედგენის აუცილებლობაზე:

„ჩერქეზული ენა საკმაოდ გავრცელებულია კავკასიაში; გარდა ამისა, ამ ენაზე საუბრობენ აბაზებიც; ამ ხალხს დროთა განმავლობაში შეუძლიათ გაცხოველებული ვაჭრობა გააჩაღონ ევროპელებთან; ამიტომ ჩავთვალე საჭიროდ მოგზაურებისა და კომერსანტებისათვის შემედგინა მცირე ლექსიკონი, რომელიც შეიცავს უფრო მეტად აუცილებელ სიტყვებს.“

პუბლიკაციის ტექსტის მიხედვით გთავაზობთ ფრაგმენტს ზემოაღნიშნული ლექსიკონიდან:

ფრანგული	ჩერქეზული
Abeille (ფუტკარი)	bzeh
Argent (ვერცხლი)	dchine
Bélier (ვერძი)	te
Vin (ღვინო)	chichir, chaghir

Arbre (ხე)	p`kha
Aujourd'hui (დღეს)	noba
Avant (წინ)	dapeghe
Bière (ლუდი)	zirre
Bateau (გემი)	koukh, kouaffa

მოხსენებაში განხილული და გაანალიზებულია უნგრელი მეცნიერის მონაცემები; არის ცდა ლექსიკონის მიხედვით ლექსიკურ ერთეულთა რაოდენობისა და კლასიფიცირების დადგენისა.

ნ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი (თბილისი)

ტოლერანტობის აღზრდის პრობლემისათვის: *ჩვენ* და *სხვები* ისტორიის სახელმძღვანელოებში (საქართველოს მაგალითი)

ნაშრომში განხილულია საკუთარი სახისა და *სხვათა* აღქმის ტრანსფორმაციის რთული და წინააღმდეგობრივი პროცესი პოსტსაბჭოთა პერიოდის საქართველოში, რაც მჭიდროდ უკავშირდება ტოლერანტობის აღზრდის პრობლემას. კვლევა ემყარება საგანმანათლებლო სკოლების ისტორიის სახელმძღვანელოთა, აგრეთვე, ტოლერანტობის აღზრდისკენ მიმართული რამდენიმე საგანმანათლებლო პროექტის ანალიზს.

პირველ ნაწილში მოკლედ არის მიმოხილული ტოლერანტობის ცნების ტრანსფორმაცია ნაციონალიზმის ეპოქაში. ნაშრომის ძირითად ნაწილში გადმოცემულია პოსტსაბჭოთა პერიოდის ისტორიის სახელმძღვანელოების ანალიზის შედეგები *ჩვენ* და *სხვა* ჯგუფების სახეთა დინამიკის თვალსაზრისით; გაანალიზებულია ევროკლიოსა და საქართველოს ისტორიის პედაგოგთა ასოციაციის, საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროსა და ტემპუსის პროექტები. დასკვნით ნაწილში შეჯამებულია ჩატარებული კვლევის შედეგები.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარი საქართველოში, ისევე როგორც ევროპის ბევრ ქვეყანაში, ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების პერიოდია. ამ დროიდან იწყება იდენტობის ახალი მარკერების ჩამოყალიბება, ჩნდება ნაციის, ნაციონალური მიკუთვნებულობის, პატრიოტიზმის ახალი გაგება. ყალიბდება პროფესიული ნაციონალური საისტორიო „დიდი ნარატივი“, რომელიც, მიუხედავად მომ-

დევნო პერიოდის სერიოზული ძვრებისა ქვეყნის პოლიტიკურ და ინტელექტუალურ ცხოვრებაში, დღემდე თითქმის უცვლელად შენარჩუნდა. საქართველოში – მრავალეთნიკურ და მრავალკულტურულ ქვეყანაში – განსაკუთრებით აქტუალური იყო ტოლერანტობისა და „შიდა“ თუ „გარე“ *სხვათა* მიმართ დამოკიდებულების საკითხი.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ დადგა ნაციონალური ისტორიის ხელახალი გააზრების ამოცანა, რის მიზანი ისტორიის „თეთრი ლაქების“ შევსება, ახლად ჩამოყალიბებული დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ლეგიტიმაცია და იდეოლოგიური დისკურსისაგან გათავისუფლება იყო. ეს ამოცანა იოლად გადასაწყვეტი არ აღმოჩნდა, რასაც თავისი მიზეზები ჰქონდა. ჩვენი ინტერესის საგანი ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოები იყო. რამ განაპირობა ჩვენი არჩევანი? ისტორიის სახელმძღვანელოები მიიჩნევა ნაციონალური იდენტობისა და ისტორიული ცნობიერების ჩამოყალიბების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროდ. მათი მეშვეობით მოსწავლეებს უყალიბდებათ საკუთარი ერის, ისტორიაში მისი ადგილის, ისევე როგორც სხვების, განსაკუთრებით კი მეზობლების ხედვა. სოციალიზაციის ვერც ერთი ინსტრუმენტი შეედრება სახელმძღვანელოს შესაძლებლობით – მიაწოდოს მომავალ თაობას წარსულის მოწესრიგებული, აღიარებული, ოფიციალური, „სანდო“ ვერსია, რომლისაც მას უნდა სჯეროდეს. როგორც წესი, ისტორიის სახელმძღვანელოები ინსტიტუციონალიზებული *დიდი ნარატივის* საფუძველზე და მის ფარგლებში იქმნება, მაგრამ, ჩვენს შემთხვევაში, წარსულის რეპრეზენტაციის რეორგანიზაცია სასკოლო სახელმძღვანელოებიდან დაიწყო, რომლებიც, ამ თვალსაზრისით, დიდ ნარატივზე უფრო მოქნილი აღმოჩნდა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდის სამი თაობის სახელმძღვანელოების ანალიზმა აჩვენა, რომ საყურადღებო ნაბიჯები გადაიდგა ეთნიკურიდან სამოქალაქო ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების, ეთნოცენტრული ნარატივის დაძლევისა და ინკლუზიური (ეთნიკურ უმცირესობებთან მიმართებაში) ნარატივის ფორმირების, აგრეთვე კონფლიქტური მეხსიერების („შიდა“ და „გარე“ *სხვებთან* მიმართებაში) დაძლევის მიმართულებით. დაიწყო ტოლერანტობის ცნების შინაარსის დაზუსტება. თუმცა აღნიშნული პროცესის დინამიკა ვერ შეფასდება როგორც ერთმნიშვნელოვნად პოზიტიური.

გარდა სახელმძღვანელოებისა, ჩვენს მიერ გაანალიზებულ იქნა სამი საგანმანათლებლო პროექტი, რომელთა მიზანი ისტორიის ეთნოცენტრული ხედვის დაძლევა და ტოლერანტობის აღზრდა გახლდათ: დამხმარე სახელმძღვანელო „როგორ ვიცხოვრეთ ერთად საქართველოში მე-20 საუკუნეში“ (ევროკლიო და საქართველოს ისტორიის პედაგოგთა ასოციაცია); არჩევითი საგნის სახელმძღვანელო „მსოფლიო კულტურა“ (საქართველოს მეცნიერებისა და

განათლების სამინისტრო), ორივე განკუთვნილი ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის მე-10-12 კლასების მოსწავლეებისათვის; მესამე, საერთაშორისო პროექტი ჯერ კიდევ მიმდინარეობს – „კურიკულუმის რეფორმის საერთაშორისო მოდელის განვითარება მულტიკულტურული განათლებისა და კულტურული მრავალფეროვნების სწავლებისათვის“.

ანალიზმა აჩვენა ტოლერანტობის აღზრდის საქმეში სასკოლო განათლების როლის გააზრების ფაქტი, რასაც გარკვეული წარმატებული ნაბიჯებიც მოჰყვა. მეორე მხრივ, როგორც ყველგან, საქართველოშიც განათლების პოლიტიკა ძალიან მგრძნობიარეა პოლიტიკური კონიუნქტურის მიმართ, სახელმძღვანელოების შექმნა სახელმწიფოს პრეროგატივაა, ისევე როგორც არა სახელმწიფოს დაკვეთით შექმნილი დამხმარე მასალების სკოლაში დაშვების საკითხის გადაწყვეტა. და, ბოლოს, ტოლერანტობის აღზრდაში, სკოლის გარდა და მის გვერდით, მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ სოციალიზაციის სხვა აგენტები და ეს როლი, რომელიც ამჯერად ჩვენი კვლევის საგანი არ ყოფილა, სულაც არ არის ცალსახად პოზიტიური.

ო. ც ე ც ხ ლ ა ძ ე (ბათუმი)

იმერხევის მკვიდრი მოსახლეობის ანთროპოლოგიური თავისებურებანი

იმერხევი ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს. ეს მხარე მე-16 საუკუნიდან დღემდე თურქეთის რესპუბლიკის შავშეთის ილჩეს (რაიონის) შემადგენლობაშია. ამ პერიოდის განმავლობაში იგი მხოლოდ მცირე ხნით დაუბრუნდა დედასამშობლოს (1878-1921). ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების წყალობით აღნიშნული ტერიტორია უძველესი დროიდან იყო დასახლებული, თუმცა მისი მეცნიერული ინტენსიური შესწავლა მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში დაიწყო და განსაკუთრებით ნაყოფიერი გახდა ბოლო 20 წლის განმავლობაში.

მეზობელ ქვეყანასთან კეთილმეზობლური და მეგობრული ურთიერთობების შედეგად ჩვენც მოგვეცა საშუალება იმერხევის სოფლებში მადენსა (ბაზგირეთი) და ჩაღლიფინარში (ხოხლევი) გვეწარმოებინა ანთროპოლოგიური გამოკვლევები და შეგვესწავლა იმერხევლების ერთი პოპულაცია (91 ინდივიდი) სომატომეტრული (13 გაზომვითი) და სომატოსკოპიური (33 აღწერილობითი) ნიშნების მიხედვით.

იმერხევლების მორფოლოგიური იერი შიდაპოპულაციური პოლიმორფიზმით ხასიათდება. ზოგადად იმერხევლების მორფოლოგიური იერისათვის დამახასიათებელია: სხეულის საშუალოზე მეტი სიმაღლე (169,5სმ), თავის მცირე გრძივი და დიდი განივი დიამეტრები (შესაბამისად ულტრაბრაქიცეფალური თავის მაჩვენებელი), განიერი შუბლი, მაღალი და პროფილირებული სახე, ვიწრო ცხვირი, ცხვირის უნაგირი მაღალი, ცხვირის წვეტი და ფუძე - დაქანებული, ცხვირის ზურგის პროფილი - ძალიან მაღალი, თვალის ნაპრალი - საშუალო სიგანის, კანის ფერი - ღია, თვალების შერეული ფერის მაღალი პროცენტი, თმების ფერი მუქი, თმების ფორმა – ფართოტალღოვანი, თმოვანი საფავლის განვითარება სახესა და მკერდზე – საშუალოზე მაღალი, თხელი ტუჩები, დახვეწილი ყვრიმალები.

პირველადი მონაცემების საფუძველზე გამოთვლილი მორფოლოგიური დისტანციებით ირკვევა, რომ იმერხევლები ახლო მსგავსებას იჩენენ როგორც სამცხე-ჯავახეთის, ასევე აჭარა-გურიის მოსახლეობასთან. გამონაკლისია მხოლოდ ხელვაჩაურის რაიონში მოსული ლაზები. თუ ლაზების სხვა ჯგუფებთან მსგავსების კოეფიციენტებს (ან მორფოლოგიურ დისტანციებს) არ გავითვალისწინებთ, მაშინ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის გაშუალედებული მორფოლოგიური მსგავსება ძალიან მაღალია (0,9842), ხოლო მოსული ლაზების ჩათვლით იგი მცირდება (0,9571). თუმცა ეს მაჩვენებელიც საკმაოდ მაღალია და ამ რეგიონის მოსახლეობაში საერთო სუბსტრატის არსებობას ადასტურებს. იმის გამო, რომ იმერხევლებისა და აჭარლების ცალკეულ პოპულაციებს შორის ურთიერთ მორფოლოგიური მსგავსება თითქმის ყველა ნიშნის მიხედვით უფრო მაღალია, ვიდრე იგივე ჯგუფებისა მოსულ ლაზებთან, ვფიქრობთ, რომ იმერხევლებში მეტადაა შემორჩენილი ის სუბსტრატი, რომელიც საერთოა დასავლეთ-საქართველოში უძველესი დროიდან განსახლებული მოსახლეობისთვის და რომელიც დღესაც ფიქსირდება სხვადასხვა სისტემების მიხედვით (ბითაძე და სხვ. 2008).

იმერხევლების ანთროპოლოგიური ტიპისადმი კუთვნილების დასადგენად მნიშვნელოვანია მათი შედარება სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის სუბეთნიკური ჯგუფების საშუალო მონაცემებთან: იმერხევლები-მესხები (0,9862), იმერხევლები - ჯავახები (0,9886), იმერხევლები - გურულები (0,9884), იმერხეველები - ლაზები ადგილობრივი (0,9909), იმერხევლები - აჭარლები (0,9909), იმერხევლები - მოსული ლაზები (0,6320). შედარებისთვის ასევე გამოვიყენეთ მორფოლოგიური დისტანციების კლასტერული და კომპონენტური ანალიზი.

კლასტერული ანალიზით ირკვევა, რომ საკვლევი ჯგუფები სამ სუბკლასტერად იყოფიან: პირველი აჭარლებს, გურულებსა და ადგილობრივ ლა-

ზებს აერთიანებს, მეორე - ღორჯომისა და შუბანის აჭარლებით, სარფის ლაზებითა და იმერხევლებითაა წარმოდგენილი, ხოლო მესამე სუბკლასტერი სამცხე-ჯავახეთის პოპულაციებსა და მოსულ ლაზებს აერთიანებს. ჯგუფების ასეთი განლაგება მიუთითებს იმერხევლების საკმაოდ დიდ მსგავსებაზე ღორჯომისა და შუბანის აჭარლებთან და სარფის ლაზებთან. კომპონენტური ანალიზით კი, ერთი მხრივ, დასტურდება იმერხევლების მსგავსება სამხრეთ-ქართულ ჯგუფებთან მათ შორის აჭარლებთან თუმცა, მეორე მხრივ აჭარის მოსახლეობაში რამდენიმე მეტნაკლებად განსხვავებული მორფოლოგიური ტიპი აღინიშნება. მიუხედავად ლოკალური ვარიანტების არსებობისა, აღნიშნულ ჯგუფთა შორის განსხვავება მცირეა. ეს ფაქტი ცვალებადობის პოპულაციური დონითაა განპირობებული. ყოველივე ეს კი უძველესი დროიდან ქართული სუბეთნიკური ჯგუფების მჭიდრო გენეტიკურ კავშირზე მიუთითებს.

ამ ორივე მეთოდით ირკვევა, რომ იმერხევლებმა, მიუხედავად საუკუნოვანი იზოლაციისა, საქართველოს მოსახლეობის სხვა სუბეთნიკურ ჯგუფებთან მაინც შეინარჩუნეს მათთვის დამახასიათებელი მორფოლოგიური იერი. თუმცა იმისათვის, რომ ზუსტად განისაზღვროს იმერხევლების ადგილი ანთროპოლოგიურ კლასიფიკაციაში, სასურველია იმერხევლების რამდენიმე პოპულაციის კვლევა ანთროპო-გენეტიკურ ნიშანთა სისტემების მიხედვით, რათა მიღებული შედეგი არ ასახავდეს რომელიმე ერთი პოპულაციის თავისებურებას. ის ფაქტი, რომ რამდენიმე საუკუნოვანი იზოლირების მიუხედავად მათ შეინარჩუნეს ქართველებისათვის დამახასიათებელი ანთროპო-მორფოლოგიური ნიშნები, მეტყველებს, ერთი მხრივ, ეთნიკური ჰომოგენურობის შენარჩუნებაზე და მეორე მხრივ ანთროპოლოგიური ნიშნების მდგრადობაზე.

მ. ც ი ს კ ა რ ი შ ვ ი ლ ი (თელავი)

საფრთხეში მყოფი ენები მრავალენოვნებისა და გლობალიზაციის პროცესში (წოვათუშური ენის მასალის ანალიზი)

მრავალენოვან საზოგადოებაში ენები დაკავშირებულია სოციალური იერარქიით, რომელიც გავლენას ახდენს ენის იდეოლოგიაზე. ზოგიერთ შემთხვევაში ამა თუ იმ ენაზე საუბარი პრივილიგირებულია და ზოგიერთ შემთხვევაში სტიგმირებული. ეს ვითარება განპირობებულია სოციალური, კულტურული და ისტორიული მიზეზით. მრავალენოვან საზოგადოებაში ბილინგვ

ინდივიდთა მეტყველება ხასიათდება ენიდან ენაზე გადასვლის სხვადასხვა ხერხითა და საშუალებით. ზოგიერთ შემთხვევაში თუ ენათა გადასმის პროცესი დროში გაწელილია, მოსალოდნელია ან მულტილინგვიზმის მონოლინგვიზმით ტრანსფორმირება, ან ერთ-ერთი ენის სრული გაქრობა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ენის ანთროპოლოგები გამოყოფენ გადასმის სამ სახეს: კოდების ცვლა (CS), ენათა შერევა (LM), მონოლექტი (FL). ეს პროცესები გვხვდება ინდივიდის ან სოციუმის მიერ ორი ან მეტი სხვადასხვა ენის საკონტაქტო საშუალებად გამოყენების დროს. სტატიაში კოდების გადასმის საკითხი განხილულია წოვათუშური ენის მაგალითზე, 2000-2001 წწ. სოფ. ზ. ალვანში განხორციელებული პროექტის შედეგად მოპოვებული აუდიო ჩანაწერების საფუძველზე.

წოვათუშურში გვხვდება კოდების ცვლისა და კოდების შერევის შემთხვევები. ლინგვისტებსა და ენის ანთროპოლოგებს წარმოდგენილი აქვთ გზები, სადაც კოდების ცვლა სისტემურია, როგორც ლინგვისტურ ჭრილში გრამატიკული სისტემის დონეზე, ასევე ენის ანთროპოლოგიის კუთხით, სოციალური მნიშვნელობისა და იდენტობის გათვალისწინებით. სხვადასხვა ენებიდან კოდების ცვლისას ხდება ცალკეული სოციალური ურთიერთობის, მნიშვნელობის და იერარქიის ინდექსირება. მეტყველებისა და სოციალური დინამიკის ეს შეხედულებები და დამოკიდებულებები გავლენას ახდენს ენის იდეოლოგიაზე და ხალხის ლინგვისტურ და სოციალურ ჩვევებზე.

კოდების შერევა აღწერს გადასმის ორ სახეს: ურთიერთშერევა და ჰიბრიდი. შერევა ხდება: 1. წინადადების შიგნით, ფრაზის სახით:

ლეკიანობ დროჰა ტბათანაში ხალხ ცო მეყერ
„ლეკიანობის დროს ტბათანაში ხალხი არ რჩებოდა“
ცჰა შემთხვევ ჲარ მე ტბათნი დაცემადბალი̃ ლეკი
„ერთი შემთხვევა იყო , რომ ტბათანას დაეცნენ ლეკები“

2. სიტყვის შიგნით.
შაუზტყა ფხი შარე დამთავრბადბალი̃ ბუჰ
„ორმოცდახუთ წელს დამთავრდა ომი“

ენებს შორის კოდების ცვლა და კოდების შერევა მრავალენოვნობის კვლევის ინდივიდუალურ და სოციალურ ზომებს მოითხოვს.

ი. წ ე რ ე თ ე ლ ი (თბილისი)

სატიტულო ნაციისა და ეთნიკური უმცირესობების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი საქართველოში XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე (პრესის მასალების მიხედვით)

ნაშრომი მიზნად ისახავს, გააანალიზოს სატიტულო ნაციისა და ეთნიკური უმცირესობების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი ქართული ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების პერიოდში, XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე გამომავალი საგაზეთო პუბლიკაციების შესწავლის საფუძველზე. ამ მასალებში ასახული დამოკიდებულებები დღესაც განაპირობებს საქართველოში მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფების (სატიტულო და არასატიტულო) თვითაღქმას და მათ ურთიერთმიმართებას.

საქართველო მულტიეთნიკური და მულტიკულტურული სახელმწიფოა. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა, რომლის წინაშეც სამოქალაქო ნაციონალიზმის ეპოქაში მყოფი საქართველო დგას, ერთი მხრივ, სამოქალაქო ინტეგრაცია, მეორე მხრივ კი, ეთნიკური/კულტურული მრავალფეროვნების შენარჩუნებაა.

ნაციონალიზმის ეპოქაში იდენტობის პრობლემა განსაკუთრებით აქტუალური ხდება. იდენტობის განსაზღვრაში არსებით როლს ნარატივი ასრულებს. იდენტობის ნარატივად შეიძლება ჩაითვალოს ნებისმიერი ტექსტი, რომელიც ამა თუ იმ ფორმით გამოხატავს იმას, თუ როგორ აღიქვამს ესა თუ ის ხალხი საკუთარ ფიზიკურ, კულტურულ და ინტელექტუალურ ადგილს მსოფლიოში და როგორ სურს, რომ „სხვების“ მიერ აღიქმებოდეს. იდენტობის ნარატივი განსაზღვრავს ინდივიდის, როგორც ამა თუ იმ ეთნიკური/კულტურული ერთობის წევრის მოქმედებას და მის დამოკიდებულებას სხვა ერთობათა წევრებთან.

პრესა და მასში მოცემული ტექსტები ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნარატივია. ნაციონალიზმის თეორიების მიხედვით, პრესას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება *ჩვენ ჯგუფის* განსაზღვრაში, ნაციის, როგორც წარმოსახვითი საზოგადოების ჩამოყალიბებაში, ადამიანთა ჯგუფებს შორის არსებული დამოკიდებულებების ფორმირებაში.

ჩვენი ინტერესის საგანს XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოში გამომავალი გაზეთები წარმოადგენს. იმ პერიოდის პრესაში ხშირად გვხვდება ტექსტები, სადაც კარგად ჩანს დამოკიდებულება ქართველებს, როგორც სატიტულო ნაციასა და საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეთნიკურ თუ კულტურულ უმცირესობებს შორის. საგაზეთო წერილები ეხება კულტურული და

ეკონომიკური ცხოვრების, თბილისის მმართველობაში ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლობის, აჭარის მუსლიმ ქართველებთან დაკავშირებულ და სხვა საკითხებს. გაზეთების ყურადღების მიღმა არ რჩება არცერთი მოვლენა თუ ფაქტი, რომლებიც უმცირესობებს უკავშირდება.

კვლევამ აჩვენა ეთნიკური თვითიდენტიფიკაციის საკითხის კომპლექსურობა მე-20 საუკუნის დასაწყისის საქართველოში, აგრეთვე ის ფაქტი, რომ ქართულ ინტელექტუალურ ელიტას გაცნობიერებული ჰქონდა როგორც საქართველოს კულტურული მრავალფეროვნება, ასევე ქვეყნის მომავლისათვის ამ ფაქტორის გათვალისწინების აუცილებლობა.

ნ. წ უ ლ ე ი ს კ ი რ ი (ქუთაისი)

მე-18 საუკუნის კავკასიის სოციოლინგვისტური სურათი იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის ნაშრომის „მოგზაურობა რუსეთსა და კავკასიის მთიანეთში“ მიხედვით

კავკასიის ენათა შესწავლის ისტორიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ყველა იმ ცნობას, რომელიც შეიძლება აღმოჩნდეს უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერებსა თუ სხვა ენაზე შესრულებულ ხელნაწერებში. ყოველგვარი დოკუმენტაცია, რასაც შეუძლია უმწერლობო ენათა ძველი ვითარების შესახებ გარკვეული ცოდნა შეგვძინოს, მეცნიერულად ფასეულია ამ ენათა ისტორიისათვის (არნ. ჩიქობავა).

გერმანელი მეცნიერი იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი მიეკუთვნება იმ მოგზაურთა რიცხვს, რომლის თხზულება „მოგზაურობა რუსეთსა და კავკასიის მთიანეთში“ **(Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge;)** ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს კავკასიის ენობრივი სურათის დასადგენად.

1768 წელს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მიწვევით იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი გერმანიიდან პეტერბურგში ჩავიდა 1768-1774 წლებში დაგეგმილ ექსპედიციაში მონაწილეობის მისაღებად. მას დაავალეს ჩრდილოეთ კავკასიისა და საქართველოს შესწავლა. 1770 წლის დასაწყისიდან 1771 წლის ზაფხულამდე მოიარა ჩრდილოეთ კავკასია და სექტემბერში საქართველოში ჩამოვიდა, სადაც სრული ერთი წელი გაატარა.

სამართლიანად შენიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, როცა წერს: „ე. წ. კავკასიის უმწერლობო ენების შესწავლის პირველ ნაბიჯად უნდა აკად. გიულდენშტედტის მიერ საქართველოსა და კავკასიაში 1771-72 წწ. მოგზაურობის დროს

შეგროვებული ცნობები და პატარ-პატარა ლექსიკური მასალები იქმნეს მიჩნეული“.

სხვა მნიშვნელოვან ცნობებთან ერთად, თავისი ლინგვისტური განათლების არქონის მიუხედავად, მას სრული სურათი აქვს მოცემული იმდროინდელი კავკასიის ენობრივი რუკის შესახებ.

იმის გათვალისწინებით, რომ ის უცხოელი მოგზაურია და თანაც არალინგვისტი, დასაშვებია, რომ მას ბოლომდე ობიექტური სურათი ვერ მოეცა, რაც კარგად ჩანს კიდეც ლექსიკური ერთეულების არაზუსტ ჩაწერებშიც კი. მაგრამ ეს ყოველივე, რა თქმა უნდა, არ უკარგავს აღნიშნულ ნაშრომს ღირებულებას. როგორც ისტორიული წყარო, იგი ყურადღებას იმსახურებს, მითუმეტეს მაშინ, როცა თანამედროვე რუსულენოვან საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დღეს ვრცლად მსჯელობენ ამ საკითხებზე. მოხსენებაში განხილული იქნება ის მიდგომები, რაც თანამედროვე რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში შეიმჩნევა.

ს. ჭ ა ა ა ვ ა (თბილისი)

საბჭოთა კულტურული პოლიტიკის სოციოლინგვისტური შედეგები და აფხაზი ხალხი

საბჭოთა კავშირში შემავალი ქვეყნებისა და ამ ქვეყნებში მცხოვრები განსხვავებული ტრადიციების მქონე ერების ეთნიკური, ენობრივი და კულტურული თვითმყოფადობის შენარჩუნება და განვითარება საბჭოთა კულტურულ პოლიტიკაზე იყო დამოკიდებული. საბჭოთა ხელისუფლების უსაზღვრო შესაძლებლობებით ყალიბდებოდა ახალი ეთნიკური ჯგუფები, რომლებსაც უქმნიდნენ სამწიგნობრო ენას, დამწერლობას, ლიტერატურას, თეატრს და, ზოგადად, კულტურის სხვა ელემენტებს, რაც მათ განსხვავებული ნაციონალური თვითაღქმის განცდას უჩენდა. „ძველი და ახალი ეროვნებების“ საფუძველზე კი კომუნიზმის მშენებელი, ახალი, საბჭოთა ეროვნება იქმნებოდა. საბჭოთა მულტიეროვნული გარემოს ჩამოყალიბების წინაპირობა ჯერ კიდევ ცარიზმის პერიოდში იყო შექმნილი. ორივე პერიოდის გრძელვადიანი გეგმებით ახალი ეთნოსების სამართალმემკვიდრედ კი რუსეთი მოიაზრებდა თავს.

ზემოთ დასახელებული ერების კულტურის დეფორმირებას, „განვითარებას“ თუ ლიკვიდაციას გეგმავდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პოლიტბიურო და უშიშროების სამსახური, ხოლო პრაქტიკულად

ახორციელებდნენ საბჭოთა კავშირის, მოკავშირე რესპუბლიკებისა და ავტონომიური რესპუბლიკების კულტურის სამინისტროები.

1970 წელს იუნესკოს საერთაშორისო კონფერენციაზე საბჭოთა კავშირის დელეგაციამ, კულტურის მინისტრის ეკატერინე ფურცევას ხელმძღვანელობით, წარადგინა ეროვნული და საბჭოთა ხელოვნების განვითარებაში მიღწეული შედეგების ანგარიში, რომლის მიხედვითაც, საბჭოთა კულტურული პოლიტიკის სოციოლინგვისტური შედეგები ასეთი იყო: საბჭოთა კავშირში შემავალ 15 სახელმწიფოში მცხოვრები ეროვნებისთვის შეიქმნა 40-ზე მეტი დამწერლობა, 46 ენაზე სრულდებოდა ეროვნული დრამატურგიის ნიმუშები და 89 ენაზე გამოიცემოდა მხატვრული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ლიტერატურა.

საბჭოთა რეჟიმის მიერ გატარებული პოლიტიკით იკარგებოდა სხვადასხვა ეთნოსების ეროვნული კულტურა და ფასეულობები, ხოლო ახლადშექმნილ ერებს ექმნებოდათ განსხვავებულობის ილუზია და ამბიციები, რაც სეპარატიზმის განვითარებას უწყობდა ხელს.

სწორედ ამ კონტექსტში შეიძლება განვიხილოთ აფხაზეთის ასსრ-ში აფხაზ ხალხთან დაკავშირებული პროცესებიც. კერძოდ: 1937 წელს გაზეთ „კომუნისტში“ გამოქვეყნებულ წერილებში აფხაზური ლიტერატურის ფუძემდებელი დიმიტრი გულია და აფხაზეთის მწერალთა კავშირის თავმჯდომარე სამსონ ჭანბა ფაქტებს აყალბებდნენ და საბჭოთა ხელისუფლების დამსახურებად თვლიდნენ აფხაზური ენის, დამწერლობის, ლიტერატურის, თეატრისა და, ზოგადად, აფხაზური კულტურის შექმნასა და „აღმავლობას“.

სინამდვილეში, ჯერ კიდევ ცარიზმის პერიოდში ჩაეყარა საფუძველი აფხაზთა მოჩვენებით განსხვავებულობას და მათ კულტურულ ერად ჩამოყალიბებას. საბჭოთა პერიოდში კიდევ უფრო დაიხვეწა რუსეთის პოლიტიკა, ამ დროს გაჩნდა მეტი შესაძლებლობა, რათა აფხაზთა სახით „ახალი საბჭოთა ერი“ ჩამოყალიბებულიყო. საბოლოოდ, ყოველივე ზემოაღნიშნულის შედეგად, დღეისათვის მივიღეთ რუსეთის მიერ დროებით ოკუპირებული აფხაზეთის ტერიტორია და გარუსების გზაზე შემდგარი აფხაზი ხალხი.

ამრიგად, საბჭოთა კომუნისტური პარტიის პოლიტბიუროს სტრატეგია და უმნიშვნელოვანესი მიზანი, რომ შეექმნათ მულტიეროვნული და მულტიენობრივი გარემო, საბჭოთა კულტურის სამინისტროს მეშვეობით წარმატებით ხორციელდებოდა, რითაც საფრთხე ემუქრებოდა ამა თუ იმ ეთნოსების ეროვნულ თვითშეგნებას. სამაგიეროდ, სამომავლოდ იქმნებოდა ერთიანი სივრცე ეროვნებაშერყეული, რუსული საბჭოთა სოციალისტური თვითაღქმის მქონე ხალხების შესაქმნელად.

მ. ხ ა ნ გ ო შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ტერმინი „ვაინახი“ ეთნო-ისტორიულ ასპექტში

გამომდინარე იმ რეალობიდან, რაც დღეს ტერმინ „ვაინახის“ ირგვლივ არსებობს მიგვაჩნია უპრიანი იქნება საზოგადოებამ და მეცნიერთა წრემ უფრო მეტი იცოდეს ამ ტერმინის წარმომავლობის, მნიშვნელობისა და ისტორიული როლის შესახებ.

ტერმინი „ვაინახით“ სამეცნიერო ლიტერატურაში იგულისხმება ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ჩეჩნები და ინგუშები, ასევე ამ ტერმინში ერთიანდებიან საქართველოში მცხოვრები ქისტები.

ვაინახი ტერმინს სულ ერთი საუკუნის ისტორია აქვს, მაგრამ იგი თან-დათანობით მტკიცედ მკვიდრდება სამეცნიერო და სხვა სახის ლიტერატურაში.

თუმცა ამ ტერმინს აქვს შორეული ისტორიული ფესვები იმ დროიდან, რაც კი ეს ხალხი არსებობს. ჩეჩნები, ინგუშები და ქისტები უხსოვარი დროიდან თავს ვაინახებს უწოდებენ, რაც ნიშნავს „ჩვენს ხალხს“, ჩვენებურს. არ აქვს მნიშვნელობა, თუ სად ცხოვრობს, რომელ თემს ან თეიფს განეკუთვნება ესა თუ ის ადამიანი, იგი თავს პირველ რიგში ვაინახად თვლის.

„ჩეჩენი“ და „ინგუში“ უკვე მტკიცედ დამკვიდრებული ტერმინებია, ერთი ძირის ორი ხალხის სახელწოდებას წარმოადგენს და დღეს მთელი მსოფლიო იცნობს ამ ხალხს სწორედ ამ ტერმინებით და მათი შეცვლის აუცილებლობა არც დგას. თუმცა, სამწუხაროდ, არსებობენ მეცნიერები, რომლებიც ამტკიცებენ, ამ ერთ ენაზე მოსაუბრე, ერთი რწმენისა და ადათ–წესების მქონე ხალხების სხვა-დასხვა წარმოშობას, რაც საკმაოდ უცნაური დასკვნაა, არადა პირიქით „ვაინახი“ გამაერთიანებელი ტერმინია მოძმე ხალხებისა, რომელიც ფარავს, მოიცავს როგორც ჩეჩნეთს, ისე ინგუშეთს.

სულ რაღაც ორი საუკუნეა, რაც ქისტები საქართველოში ჩამოსახლდნენ ჩეჩნეთისა და ინგუშეთის მთიანი რეგიონებიდან. მათი სასაუბრო ენა ყველაზე ახლოსაა ვაინახების ენასთან. არ არის სადავო, რომ ვაინახური ენის ხელოვ-ნურად გაყოფა მოხდა მე–20 საუკუნის 20-იან წლებში,

ძალიან შემაშფოთებელია დღეს „ვაინახთა“ ჩეჩნებად, ინგუშებად და ქისტებად დაყოფისა და გათიშვის საკითხის მავანთა მხრიდან წინ წამოწევა, ფაქტობრივი შეცდომების დაშვებისა და ისტორიის გაყალბების მცდელობა.

ლ. ხ ა ჭ ა პ უ რ ი ძ ე (ქუთაისი), ლ. ა ვ ა ლ ი ა ნ ი (ქუთაისი)

ქართულ-არაბული ლონგვოკულტურული პარალელები (ექსპრესიული ფორმულების მიხედვით)

სამყაროს აღქმისა და შემეცნების პროცესს თან ახლავს ადამიანის შეგრძნებები, განცდები, წეს-ჩვეულებებთან დაკავშირებული ემოციები, რაც გამოსჭვივის სიტყვებში, ფრაზებში, რომლებსაც ჰქმნის კონკრეტული სოციუმი.

ექსპრესიულ ფორმულებში განვიხილავთ დალოცვა-წყევლის აღმნიშვნელ შესიტყვებებს.

საანალიზო ერთეულები ყველაზე უკეთ გამოხატავენ როგორც ენობრივ, ისე ამ ენის მატარებელთა კულტურულ თავისებურებებსა და რწმენა-წარმოდგენებს, მათი შესწავლა-შეპირისპირება ლინგვოკულტუროლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა, რადგან ნათლად წარმოაჩენს ამა თუ იმ ენობრივ კოლექტივთა დამოკიდებულებას სამყაროსადმი.

ჩვენ ერთმანეთს შევუდარეთ ბიბლიური რელიგიის 2 განსხვავებული ეროვნებისა და აღმსარებლობის მქონე ხალხის – მართლმადიდებელი ქართველებისა და მუსულმანი არაბების – მეტყველებაში არსებული წყევლა-დალოცვის ფორმები.

ჩვენ მიერ ჩაწერილი (არაბეთი-დამასკოს ექსპედიცია, საქართველო – აწსუ ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ფონდი) მასალებიდან გამომდინარე ზემოთ აღნიშნული ფორმულები ხშირ შემთხვევაში ქართულისა და არაბულში თანხვედრია. ორივეგან გვხვდება ღვთის, წმინდანების სახელები... ჯანმრთელობის, ბარაქის, გამრავლების სურვილი თუ მათი ანტონიმები წყევლა-დალოცვის ფორმებში.

ქართულში, არაბულისაგან განსხვავებით იშვიათია ეშმაკის ხშირი ხსენება წყევლის ფორმულებში, მას აქ უფრო მის სინონიმად გააზრებული "ჯანდაბა", "მოუსვლელი" ცვლის.

მიუხედავად იმისა, რომ საქმე გვაქვს რადიკალურად განსხვავებულ კულტურებთან, მასალები ცხადყოფს, რომ წყევლა-დალოცვის ფორმულები ხშირ შემთხვევაში ერთმანეთის თანხვედრია. განსხვავება ძირითადად მდგომარეობს ერთგვარ ევფემიზაციაში და კავშირი აქვს უძველეს ენობრივ ტაბუსთან, რომელიც კრძალავდა საშიში სიტყვების წარმოთქმას.

ქართულსა და არაბულში ფიქსირებული საანალიზო ფორმები ცხადყოფს, რომ არსებობს უნივერსალური ადამიანური ფასეულობები, რომლებიც ზოგ შემთხვევაში განსხვავებულ კულტურებში თანხვედრია.

ლ. ხ ა ჭ ა პ უ რ ი ძ ე (ქუთაისი), დ. შ ა ვ ი ა ნ ი ძ ე (ქუთაისი)

საფლავის მოწყობის ტრადიციები საქართველოს ქრისტიან და მუსულმან ხალხში (თანამედროვე მასალების მიხედვით)

უძველესი დროიდან ბევრ ხალხს ჰქონდა წეს-ჩვეულება და მისწრაფება თვალსაჩინოებითა და დიდი მასშტაბის ძეგლებით უკვდავეყო თავისი მიცვალებულები, შეესრულებინა კულტმსახურება და უზრუნველეყო მათი „საიქიო ცხოვრება“.

საქართველოში ისტორიულად სხვადასხვა აღმსარებლობის ხალხი ცხოვრობდა. ამჯერად საანალიზოდ ავიღეთ საფლავის მოწყობის ტრადიციები ქართველ ქრისტიან (მართლმადიდებელ და კათოლიკე) და მუსულმან ქართველებში.

ქრისტიან მართლმადიდებლებთან და კათოლიკებთან თითქმის მსგავსი საფლავებია: შემოსაზღვრული ადგილი, ქვა - გულზე დადებული ან აღმართული, ჯვარი ან მონუმენტი, ფოტო, წარწერა შინაარსით: სახელი გვარი, დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღი, ვინ გაუკეთა ქვა.

თუ მე-20 ს-ის საფლავებზე ხშირია ეპიტაფიები, დღეს იგი იშვიათია. შეცვლილია მათი შინაარსიც. ქართველ მართლმადიდებელთა ძველი ტრადიცია საფლავების გადახურვისა მე-20 ს-ის ბოლომდე შეინარჩუნა სამეგრელომ და სვანეთმა. დღეს, ჩვენ მიერ აღნიშნულ რეგიონებში ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ ამ ტენდეციამ აშკარად იკლო.

რაც შეეხება ქართველ მუსულმანებს, ისინი საფლავებს მხოლოდ ქვას ადებდნენ წარწერის გარეშე, ისინიც აწერენ სახელს, გვარს, დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღებს, ეპიტაფია თითქმის არ გვხვდება.

ძირითადად კი საფლავთა მოწყობა რწმენა-წარმოდგენებზე, კრეატიულობასა და ეკონომიურ შესაძლებლობებზეა დამოკიდებული ყველა აღმსარებლობის ხალხში.

ნ. ხ ე ლ ა ი ა (თბილისი)

ქართულ ფიტონიმთა მოტივაციის ასპექტები დაავადებათა დასახელებებთან მიმართებაში

ტრადიციული მედიცინის შესწავლას განსაკუთრებული მნიშნელობა ენიჭება დღეს, გლობალიზაციის ეპოქაში, ანუ მაშინ, როდესაც ყოველნაირად ვცდილობთ შევინარჩუნოთ სამყარო, რომელიც მოწოდებული გვაქვს „უთვალავი ფერითა“. ხალხის სამედიცინო აზროვნება, სამკურნალო გამოცდილება

თვითმყოფადი, ემპირიული დაკვირვების საფუძველზე არის შექმნილი, თუმცა წარმოადგენს განვითარებად სისტემას, რომელიც ძველი დროიდან თითქმის ყველასათვის ხელმისაწვდომია.

ქართველები ფლობენ ტრადიციული მედიცინის უმდიდრეს არსენალს. ჩვენი მეცნიერული კვლევის ობიექტია ტრადიციულ მედიცინაში გამოყენებული ბუნებრივი სამკურნალო საშუალებები, მათი დასახელებების დაზუსტება, განსაკუთრებით კი სამკურნალო მცენარეთა იდენტიფიცირება. ამ საკითხისადმი სხვადასხვა დროს დიდ ინტერესს იჩენდნენ ქართველი და უცხოელი მკვლევრები.

ამ მიზნით შევისწავლეთ ტრადიციული მედიცინის როგორც ზეპირსიტყვიერი (ხალხური მედიცინის საექსპედიციო ჩანაწერები), ისე წერილობითი ნიმუშები (სამედიცინო ხელნაწერები, რომლებიც თავ-თავიანთი ეპოქის ე.წ. "დადასტურებულ მედიცინად" გვევლინება). კვლევა წარვმართეთ ფარმაკოლინგვისტური მეთოდით, ტაქსონომიური და ეთნობოტანიკური ანალიზით. მოვახდინეთ მცენარეთა დასახელებების იდენტიფიცირება და დავადგინეთ მთელ რიგ ფიტონიმთა სინონიმები, რომელთაგან ზოგიერთი პრაქტიკულად შეესაბამება ერთსა და იმავე სახეობას. ბოტანიკურ-სისტემატიკური გამოკვლევის საფუძველზე შევადგინეთ მცენარეთა სახეობების კატალოგი, რომელშიც გათვალისწინებულია მათი თანამედროვე ლათინური ბინარული ნომენკლატურა, უახლესი ტაქსონომია, გავრცელების არეალი, რესურსები, ეთნობოტანიკური, ეკოტოპოლოგიური და ფარმაკოგნოსტური მონაცემები. გამოვავლინეთ 400-ზე მეტი ტაქსონი, რომელთა უმეტესობა საქართველოს ველურად მზარდი ფლორის წარმომადგენელია, მათ შორის აღინიშნება ზოგიერთი ენდემი, აგრეთვე უცხოეთიდან შემოტანილი, ჩვენი ქვეყნის პირობებთან კარგად შეგუებული და მის ფლორაში ჩართული კულტივირებული ჯიშები.

ჩვენ ყურადღება შევაჩერეთ იმ ფიტონიმებზე, რომელთა ერთ-ერთ ქართულ სინონიმურ სახელწოდებაში შეინიშნება მოტივაცია კონკრეტული დაავადების, სინდრომის თუ სიმპტომის დასახელებებთან მიმართებაში. ასეთებია: "ბალღამის ბალახი", "მაიასილის ბალახი", "მოჭრილის წამალი", "ნაწყენის ბალახი", "სიმჭლის ბალახი", "სურსულაი წამალი", "სიყვითლის წამალი", სურავანდის ბალახი", "უჟმურის ბალახი", "ფილტვის ბალახი", "ყვაპუშ წამალი", "ყიყვის წამალი", "ცოფის ბალახი", "ძირმაგარას ბალახი", "წყლულის წამალი", "ხველის წამალი", "ჭითა ქარიში წამალი". ჩამოთვლილ სახელებში მკაფიოდ ჩანს მცენარეთა სამკურნალო დანიშნულება, ამავე დროს აღინიშნება რიგი დაავადების სინდრომთა თუ სიმპტომთა ხალხური სახელწოდებები. მოკვლეული მასალა გადავამოწმეთ ხალხური მედიცინის ცნობებით, შევაჯერეთ სამედიცინო ხელნაწერებში მოყვანილ რეცეპტურას, გავაანალიზეთ თანამედროვე მეცნიერული მედიცინის ყველა პარამეტრით, რათა დაგვედგინა, თუ

რამდენად ასახავს ფიტონიმთა დასახელება მათი მოქმედების მექანიზმს, რამდენად რაციონალურია მათი გამოყენება კონკრეტულ შემთხვევაში.

საილუსტრაციოდ განვიხილავთ ფიტონიმს "ბალღამის ბალახი". ის შეესაბამება სამკურნალო მცენარე რძიანას –Euphorbia lathyrus L. მისი სინონიმიური დასახელება – "ბალღამის ბალახი" – გავრცელებულია თუშეთში, რაც უნდა მომდინარეობდეს ბალღამის (ფლეგმა, ლორწო) გამქარვებელი სამკურნალო თვისებიდან. მოხევეები და მთიულები მას რძევანას, ერძევანას უწოდებენ; რაჭველები – მერძევალას; ლეჩხუმში უწოდებენ მერძულეს; იმერეთსა და გურიაში რძია-რძიას; საინგილოში _ ზიანას; სამეგრელოში – მაბჟალიას, მავჟალიას, მებჟალიეს; სვანეთში კი მელეჯოოლს. საქართველოში გავრცელებულ რძიანას გვარი მოიცავს 16 სახეობას. ყველა მათგანი შეიცავს შხამიან რძე-წვენს. აღნიშნული მცენარის შესახებ მოვიძიეთ ცნობები ეთნოლოგიურ მასალაში, ძველ ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში, სადაც ეს ფიტონიმი მოხსენიებულია სხვადასხვა უცხოური ტერმინებით: ფარფიონი, აფარბიონი, მაზარიონი, შუბრემი. სამკურნალოდ ხმარობდნენ მცენარის რძე-წვენს. ხელნაწერებში მის შესახებ ვკითხულობთ: "რძიანას რძე მხურვალე და ხმელი არის. კაცისა ტანიდაღმან ბალღამსა და ქარსა გასწმენდს და გააქარვებს. და ამა რძიანას რძე, რომ კაცმან ხუთის მუხუდოს წონა სუას ან ჭამოს, მაშინვე უშველის და გასწმენდს".

ჰუმორული პათოლოგიის თეორიის თანახმად ფლეგმატურ ადამიანს თუ მოჭარბებული აქვს ბალღამი (ფლეგმა, ლორწო), იგი ავლენს გრილ და ნოტიო ბუნებას. ასეთი პათოლოგიური მდგომარეობა უნდა განიკურნოს საწინააღმდეგო – ამ შემთხვევაში მხურვალე და ხმელი ბუნების მქონე – ნივთიერების შემცველი საშუალებებით. ეს კონცეპტი – "საწინააღმდეგო განიკურნება საწინააღმდეგოთი" – ტრადიციული მედიცინის უმნიშვნელოვანესი პრინციპია. რადგან რძიანას – "ბალღამის ბალახის" – რძე-წვენი ავლენს მხურვალე და ხმელ ბუნებას, ამიტომ მისი გამოყენება ბალღამის მოჭარბების შემთხვევაში, ვფიქრობთ, სავსებით მიზანშეწონილია და შესაძლოა ამ თვისების გამო ეწოდა მას თუშეთში ეს სახელწოდება. ეს მცენარე შეიცავს ტრიტერპენებს, ალკალოიდებს, ცხიმოვან ზეთებს, რომლებსაც იყენებენ სასქესო ჰორმონების და ვიტამინ "D"-ს დასამზადებლად. იგი გამოიყენება აგრეთვე დიარეის, კანის სნეულებათა და სასუნთქი გზების დაავადებების სამკურნალოდ, ნევრასთენიის, ნიკრისის ქარის, იშიაზის საწინააღმდეგოდ. მსგავსი მეცნიერული მონაცემებით აღვჭურვეთ დანარჩენი ფიტონიმები.

ჩამოთვლილ მცენარეთა სინონიმური დასახელებები – ფიტონიმები – გამოიყენებოდა მოსახლეობაში არა იმიტომ, რომ ხალხს წამლად მიაჩნდა ის მცენარე, რომლის სახელდებაში იდო მისი მოქმედების მექანიზმი, არამედ დამკვიდრდა და გავრცელდა მოსახლეობაში მხოლოდ შესაბამისი დასახელების

დაავადების განკურნების შემდეგ. ეს კი ნათელს ხდის, რომ ხალხს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული ფიტონიმისა და კონკრეტული დაავადების, სიმპტომისა თუ სინდრომის დასახელებების ურთიერთშესაბამისობა.

საგულისხმოა, რომ დღეს უმაღლესი ტექნიკით აღჭურვილმა მეცნიერულმა მედიცინამ რიგ შემთხვევაში დაადასტურა წარსულის დიდი გამოცდილება, რომელიც თანამედროვე გენერაციის მეხსიერებაში არის შემორჩენილი. აღნიშნულის გათვალისწინებით შეიძლება ითქვას: ხალხი ბრძენია ჭეშმარიტად.

ნ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ქართულ-დაღესტნური საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან (XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნა)

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების ურთიერთობის ისტორია სათავეს საუკუნეთა სიღრმიდან იღებს. ქართველი მეფე-მთავრები ყოველთვის დიდ სამხედრო-პოლიტიკურ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ჩრდილოკავკასიელ მთიელებთან მჭიდრო კავშირის აუცილებლობას. ამისათვის ისინი ცდილობდნენ, რომ ჩრდილოკავკასიელებთან ჰქონოდათ კეთილმეზობლური, მეგობრული ურთიერთობა. ჩრდილოკავკასიელი მეომრები ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მსახურობდნენ ქართველ მეფეთა ჯარში.

ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიამ, რომელიც საქართველოს ათასი წლის (IX–XIX საუკუნეები) განმავლობაში მართავდა, სამშობლოს მრავალი სახელოვანი მეფე მისცა.

ქართველთა და ჩრდილოკავკასიელთა ტრადიციული სამხედრო თანამშრომლობა წარმატებით გრძელდებოდა და ვითარდებოდა ქართული მონარქიული სახელმწიფოებრიობის არსებობის ბოლო პერიოდამდე. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი, როდესაც ქართველ მეფეთა ჯარში სისტემატურად ირიცხებოდნენ ჩრდილოკავკასიელები და მათ შორის დაღესტნელებიც.

ქართველი და დაღესტნელი ხალხების ურთიერთობის ისტორია მრავალ საუკუნეს ითვლის. მართალია, თანაარსებობის ასეთი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, სამწუხაროდ, ქართველებს და დაღესტნელებს შორის მტრობაც ხშირი იყო, მაგრამ გენეტიკურად და ენობრივად მონათესავე ამ ხალხებს შორის იყო ასევე მეგობრობა და თანამშრომლობაც. ქართულ-დაღესტნური სამხედრო თანამშრომლობის ისტორიის ერთ-ერთ გამორჩეულ პერიოდს წარმოადგენს XVIII საუკუნის მიწურული და XIX საუკუნის დასაწყისი. იმხანად საქართველოს

ტერიტორიაზე არსებობდა ორი სამეფო – ქართლ-კახეთი (აღმოსავლეთ საქართველო) და იმერეთი, ასევე სამთავროები: სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია და სვანეთი (დასავლეთ საქართველო).

ბაგრატიონთა დინასტიიდან გამოსული უკანასკნელი მეფენი იყვნენ: იმერეთში – დავით II (1755-1795) და მისი ბიძაშვილის შვილი – სოლომონ II (1772-1815), ხოლო ქართლ-კახეთში – გიორგი XII (1746-1800) და მისი შვილიშვილი – გრიგოლ I (1789-1830).

წინამდებარე ნარკვევი იყოფა ორ ნაწილად: 1. დაღესტნელები იმერეთის უკანასკნელ მეფეთა – დავით II-ისა და სოლომონ II-ის სამსახურში; 2. დაღესტნელები ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფეთა – გიორგი XII-ისა და გრიგოლ I-ის სამსახურში.

ამრიგად, ქართველი და დაღესტნელი ხალხების სამხედრო თანამშრომლობა სათავეს საუკუნეთა სიღრმიდან იღებს, ხოლო ინტენსიური ხასიათი მან მიიღო XVIII საუკუნის მიწურულსა და XIX საუკუნის დასაწყისში. დაღესტნელები იყვნენ ერთგული მოკავშირენი ქართველი მეფეებისა, რომლებიც მათ სწყალობდნენ და გულუხვად აჯილდოებდნენ.

ე. ჯ ა ვ ე ლ ი ძ ე (თბილისი)

წარსულის აპოლოგეტიკა იაჰია ქემალის ლირიკასა და პროზაში

იაჰია ქემალი (1884-1958) გარდამავალი ეპოქის ბოლო დიდებული პოეტი იყო, რომელმაც XIX- XX საუკუნეების მიჯნაზე თურქული პოეზიის წინაშე არსებული ყველა კარდინალური საკითხი წარმატებულად გადაჭრა, ამავე დროს, მისი სახელით იწყება თანამედროვე თურქული პოეზიის ისტორია. იაჰია ქემალის შემოქმედებაში ნათლად იკვეთება გარდამტეხი, რევოლუციური დროების ისტორიული, ზნეობრივი, ესთეტიკური ორიენტაცია.

იაჰია ქემალის პოეტიკისადმი დღევანდელი განსაკუთრებული ინტერესი, მისი ნაწარმოებების ფუნქციებთან მიმართებაში არსებული მრავალი სადავო საკითხი უფლებას გვაძლევს ისტორიულ-ლიტერატურული, პოლიტიკური და რელიგიურ-ეთიკური ტენდენციების რთულ კომპლექსში ერთი მთავარი ტენდენცია გამოვყოთ და ვნახოთ, თუ როგორ თანდათანობით ყალიბდება გააზრება იმისა, რომ იაჰია ქემალის პოეტიკა ახალი თურქული პოეზიის განსაკუთრებული ფენომენია.

იაჰია ქემალის აზრით, ერის ისტორია გარკვეული თვალსაზრისით დასაზღვრულია და საზღვარი ხალხის ისტორიულ მეხსიერებაში, მის თვით-

იდენტიფიკაციაში ჰგიებს. პოეტისთვის თურქეთის ისტორია XI საუკუნიდან იწყება, როცა ოღუზურმა ტომებმა მცირე აზიაში შეჭრა დაიწყეს. იაჰია ქემალს მიაჩნია, რომ XI საუკუნემდე არსებობდა თურქული მოდგმის ხალხთა ისტორია, ხოლო XI საუკუნის შემდეგ კი თურქი ხალხის ისტორია დაიწყო. ამ თარიღთან არის დაკავშირებული ცენტრალურ აზიასთან სრული განშორება, ახალი სამშობლოს პოვნა მისი ისტორიული და გეოგრაფიული პარამეტრები. სწორედ ამ მომენტიდან იწყება მცირე აზიაში თურქული მოდგმის ხალხთა გაერთიანება. ამის ნათელ დადასტურებად პოეტს 1071 წელს მანასკერტის ბრძოლაში ალფ ასლანის ჯარის ბიზანტიის არმიაზე გამარჯვება და ბიზანტიის იმპერატორის დატყვევება მიაჩნია.

„ევროპელ ისტორიკოსებს, – წერს იაჰია ქემალი, – ეს გამარჯვება ქვეყნის ისტორიის გარდამტეხ ეტაპად მიაჩნიათ, რადგან სწორედ ამ მომენტიდან ევროპა თურქების პირისპირ აღმოჩნდა. ამ ბრძოლას ჩვენ შორის სხვა მრავალი ბრძოლა მოჰყვება, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში გაგრძელდება. ისტორიკოს გროსეს სიტყვებით რომ ვთქვათ, ჯვაროსანთა ლაშქრობების მიზეზი თურქი ხაკანის – ალფ ასლანის – ბიზანტიის იმპერატორზე გამარჯვება და ამ უკანასკნელის დატყვევება აღმოჩნდა“.

ამ მოვლენებს იაჰია ქემალი ამგვარად აღწერს: სომხეთი ბიზანტიის პროტექტორატის ქვეშ იმყოფებოდა. თურქების შემოსევებისაგან სომხეთის დასაცავად ბიზანტიის უდიდესი არმია ვანისკენ გაემართა, რათა დამანგრეველი დარტყმა მიეყენებინა თურქებისათვის. არმიას სათავეში უაღრესად გამოცდილი გენერალი დიოგენი ედგა. იაჰია ქემალი უყურადღებოდ არ ტოვებს იმ ფაქტს, რომ ბიზანტიის არმიაში ბევრი დაქირავებული ოღუზი და პაჭანიკი იყო და ისინი მათ მშობლიურ ენაზე მოლაპარაკე ალფ ასლანის ჯარის მხარეზე გადავიდნენ, რამაც, საბოლოო ჯამში, სავალალო შედეგები გამოიღო და ბრძოლის ველზე ბიზანტიის არმია სასტიკად დამარცხდა. იაჰია ქემალი აღნიშნავს, რომ ბერძენი და სომეხი ისტორიკოსები ბრძოლის წაგების ერთადერთ მიზეზად სწორედ ამ ფაქტს მიიჩნევენ.

მწერალი სინანულით აღნიშნავს, რომ ბიზანტია თავის გადარჩენას არა იმდენად ჯვაროსნების მხარში ამოდგომას, მათ დახმარებას უნდა უმადლოდეს, რამდენადაც თურქებს შორის არსებულ განხეთქილებას. 1090 წელს იმპერატორმა ალექსი კომნენოსმა კუმანი თურქების მოსასყიდად პრაქტიკულად ხაზინის მთელი ოქროს მარაგი დახარჯა და შეძლო კუმანების პაჭანიკების წინააღმდეგ წაქეზება. ამის შედეგები თურქებისთვის სავალალო აღმოჩნდა, პაჭანიკები განადგურებულ იქნენ.

მართალია, მონღოლების შემოსევებმა კონსტანტინეპოლის დაპყრობა დროში გაწელა, მაგრამ ბებერი ბიზანტია ამან, საბოლოო ჯამში, ვერ გადაარჩინა. იაჰია ქემალი დეტალურად აღწერს ამ მოვლენას. ლექსში „სტამბოლის დამ-

პყრობელ იენიჩარს“ პოეტი, ერთი მხრივ, კონკრეტულ, მაგრამ, მეორე მხრივ, უსახელო იენიჩერის სიმამაცესა და გმირობას უმღერის. წარსულში ღრმად ექსტრაპოლირებული იაჰია ქემალი აღნიშნავს: „მე ჩვენი გადმოსახლების დროიდან ვიცხოვრე, სტამბოლს რომ ვიღებდით მაშინ“.

იაჰია ქემალისთვის დამთრგუნველი, მტანჯველი რეალობისგან აბსტრაგირება, მისი უკუგდება ძლევამოსილ ისტორიულ წარსულში დაბრუნებით ხორციელდება. ეს ტენდენცია ორი საბაზისო ელემენტით არის წარმოდგენილი: 1. კულტურულ-ისტორიული მემკვიდრეობით აღფრთოვანება; 2. ძველი საზოგადოებრივი ინსტიტუტების მიმართ კრძალვა. რაოდენ პარადოქსულადაც არ უნდა ჟღერდეს, იაჰია ქემალი თვლიდა, რომ ისტორია მითია. ეს მითი აღელვებს სწორედ პოეტ იაჰია ქემალს. მის ცნობიერებაში თურქეთის წარსული, აწმყო და მომავალი ერთმანეთთან გადაჯაჭვულია. სამშობლოსთან ერთიანობის ემოციურ-პირადული აღქმა მას საშუალებას აძლევს საუკუნეების წინანდელი ცხოვრების მონაწილე გახდეს, გარდასულ დღეთა თანამედროვედ აღიქვას თავი, განიცადოს ისტორიულ გმირთა ბედ-იღბალი.

ვ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე (თბილისი)

საერთო კავკასიური სემანტიკის შემცველი ე.წ. კავკასიური (ქართული) აჟურული ბალთები

გვიანი ბრინჯაო-ადრერკინის კოლხური (და ყობანური) კულტურების ერთ მნიშვნელოვან გამოვლინებას ლითონის მხატვრული დამუშავების (შემკობის) შთამბეჭდავი ნიმუშები წარმოადგენს. ეს მასალა კარგად არის შესწავლილი და ფართოდ არის წარმოდგენილი სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ კულტურის ლითონის ნაწარმის მხატვრულ-სტილისტური მონაცემები,როგორც ფიქრობენ, შეინიშნება მომდევნო ხანის ე. წ. სკვითური ხელოვნების ნიმუშებზე და, უფრო გვიანაც, საეჭვოდ, სარმატული ხელოვნების ძეგლებზეც. ამასთან, ინტერესს იწვევს ლითონის მხატვრული დამუშავების საინტერესო ტრადიციის გამოვლინების ფაქტი, უპირატესად სამხრეთ კავკასიის, რომაული ხანის ძეგლებზე. დღეს ეს მასალა, ბრინჯაოს კავკასიური აჟურული ბალთების სახელით, ასევე ფართოდ არის ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში და მკვლევართა დიდ დაინტერესებას იწვევს. ევროპის სხვადასხვა მუზეუმებში დაცული ეს მასალა თითქმის სრულიად უპასპორტოა და ზოგად კავკასიურად არის მიჩნეული. ჩვენი ყურადღება ერთმა ასეთმა,

ბერლინის ისტორიული მუზეუმის ფონდებში დაცულმა და ასევე, ზოგადად, კავკასიურად მიჩნეულმა ბალთამ და სამეცნიერო ლიტერატურაში ლურისტანული ბრინჯაოს ნაწარმთან ამგვარი ბალთების მხატვრულ-სტილისტური კავშირის შესახებ გამოთქმულმა მოსაზრებებმა, ჩვენი ინტერესი ამ საგნისადმი გააღრმავა. ამას გარდა ჩვენს განკარგულებაში აღმოჩნდა თბილისთან (წყნეთში) და ხარაგაულის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზვარესა და ლელვანში ნაპოვნი და ხარაგაულის მუზეუმში დაცული კომპლექსები, რომლებიც, სამწუხაროდ, ასევე შემთხვევით მონაპოვრებს წარმოადგენენ. ზოგადად ამით არის განპირობებული ის სირთულე, რაც ტრადიციულად ახლავს დღემდე აჟურული ბალთების ქრონოლოგიის მეტ-ნაკლები სიზუსტით განსაზღვრას.

ინტერესს იწვევს აჟურული ბალთების ტიპოლოგიისა და ტერიტორიული გავრცელების და, კიდევ უფრო რთული, ეთნიკური ატრიბუციის საკითხი. ბალთებზე გამოსახული ცენტრალური ფიგურის (ძირითადად ირემი, ხარი და ცხენი), აგრეთვე სხვა, სტილიზებულ ცხოველთა განლაგებასა და ნაკლებად ქრონოლოგიის მონაცემებზე დაყდნობით, ავტორები იძლევიან ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციას. ამ და ბალთებთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი კვლევები აქვთ ჩატარებული ქართველ მკვლევართ (სპეციალური მონოგრაფია ჭვირულგამოსახულებიან ბალთებს მიუძღვნა მ.ხიდაშელმა და სხვ.). ძალზე რთული და მრავალი პირობითობის შემცველია ბალთების გამოსახულებათა სემანტიკის შემსწავლელ ცალკეულ ავტორთა მოსაზრებები. ზოგი,შედარებით ახალი მონაცემების გათვალისწინებითაც, ამ ბალთების ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი თემა ნაყოფირებისა და დიდი დედის თემაც შეიძლება იყოს(ამ მხრივ მნიშვნელოვან ანალოგიებს კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები შეიცავენ, დიდ ინტერესს იწვევს,აგრეთვე, ვანის 2002წ. მდიდრული სამარხის ზოგი ანალოგია, რომლის თარიღი ძვ.წ. IVს. I ნახევრით არის განსაზღვრული).ვფიქრობთ კვლევების ამ ეტაპზეც გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ქრონოლოგიის განსაზღვრას. ბალთების გავრცელებისა და, შესაძლოა, როგორც ვარაუდობენ, დამზადების ძირითად რეგიონებში (რაჭა და ზემო იმერეთი, აგრეთვე სამაჩაბლო და შესაძლოა სხვ.) გამოვლენილი სამარხეული კომპლექსები უკვე იძლევა შესაძლებლობას მეტნაკლებად კონკრეტულ თარიღებზე მსჯელობისთვის. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა რაჭის შემთხვევით მონაპოვრებსა და არქეოლოგიური თხრით გამოვლენილ ძეგლებსა და მათ სპეციალურ კვლევას (გ.გობეჯიშვილი). მნიშვნელოვანი კომპლექსებია, ასევე გათხრებით, გამოვლენილი ე.წ სამხრეთ ოსეთში. ადრეულ გათხრებს გარდა (ე. პჩელინა და სხვ.) შეიწავლებოდა არაერთი სამაროვანი, სადაც ბალთების შემცველი კომპლექსებიც არის გამოვლენილი და დღეს უკვე გამოქვეყნებული(ბ.ტეხოვი, რ.გაგლოევი, ა. ძატიათი და სხვ.). ქრონოლოგიის საკითხების კვლევაში გარკვეული წვლილი მიუძღვნის ბ. კუფტინს, რომელიც ისტორიული ქვემო ქართლის სამარხეულ კომპლექსებს ეყრდნობოდა და შიდა ქართლის ადრეული მონაპოვრების ქრონოლოგიასაც ადგენდა. საწყის ეტაპზე

კი ამ ტიპის ძეგლების შესწავლისადმი ცხოველ ინტერესს, უცხოელებთან ერთად, ისევ ე.თაყაიშვილი იჩენდა. იგივე ზოგადად სწორად განსაზღვრავდა ამ ძეგლების გავრცელების არეალს. ის კი, დღევანდელი მონაცემებით, თითქმის მთელ საქართველოს მოიცავს; ერთგვარ გამონაკლისს, ჯერ-ჯერობით, თითქოს მხოლოდ ზღვისპირეთი წარმოადგენს, მაგრამ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია ბალთები აფხაზეთიდანაც.

საკვლევი ბალთების შემცველი კომპლექსები წინაქრისტიანული ხანის ქვაყუთებსა და ჩვეულებრივ ორმოსამარხებშია დადასტურებული, რიგ შემთხვევაში საინტერესო და დამათარიღებელი მასალის თანხლებით. ამათგან ინტერესს იწვევს მინისა და კერამიკული ნაწარმი, ფიბულები, მონეტები და სხვ. ყველა ეს მონაცემი, თითქოს, არ იძლევა ჭვირული ბალთების შემცველი სამარხების ფართო ქრონოლოგიურ ჩარჩოში მოქცევის შესაძლებლობას. იგი, უფრო გავრცელებული მოსაზრებით, ზოგადად ელინისტური-ახ.წ. I-III სს. არის განსაზღვრული. წინამორბედი-გვიანი ბრინჯაო-ადრერკინის კოლხური (და ყობანური) კულტურის მხატვრული ნაწარმის დეკორის სემანტიკასთან და დამუშავების მხატვრულ ხერხებთან მნიშვნელოვანი, ალბათ გენეტიკური, კავშირების მიუხედავად, აღნიშნული არტეფაქტების გავრცელების დრო, ჯერ-ჯერობით, დროის გარკვეული მონაკვეთით შეიძლება განისაზღვროს (ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნა ახ.წ. II ს.-ის ბოლო (ან III ს.-ის დასაწყისი), თუმცა სოხთის სამაროვნის (შიდა ქართლში) ზოგი მონაცემით აჟურული ბალთის ერთგვარად ტრანსფორმირებული ეგზემპლარის (და შესაბამისად კომპლექსის) თარიღი ახ.წ. III-IV სს. არის განსაზღვრული (ა.სლანოვი), რასაც ანგარიში უნდა გაეწიოს.

ეჭვს არ იწვევს ამგვარი ბალთების შემცველი კულტურის გავრცელების არეალი, იგი შეესაბამება სამხრეთ კავკასიონის, ანუ ძირითადად საერთო ქართული ეთნიკური ერთეულის გავრცელების არეალს. ამიტომ ახალი ცდები დაუკავშირონ ბრინჯაოს აჟურული ბალთების შემცველი კომპლექსები სარმატულ ეთნიკურ ერთეულთა გადაადგილებას სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით მოკლებულია რეალობას.

მ. ჯ ი ქ ი ა (თბილისი)

ანთროპონიმიული უნივერსალიები

ჩაწერის არასიმბოლური ფორმით მინდა შემოგთავაზოთ მარტივი, ტრივიალური, დიაქრონიული უნივერსალიები, რომელთა საშუალებითაც წარმოჩნდება როგორც ანთროპონიმთა სპეციფიკა – ინდივიდის აღნიშვნა, ასევე საკუთარ სახელთა ლინგვისტური თვისებები.

უნივერსალია 1: ყველა ხალხის ანთროპონიმიაშია აღწერითი სახელები.

კვაზიუნივერსალია 2: ეთნოსთა უმეტესობა ასხვავებს ქალისა და ვაჟის სახელებს.

უნივერსალია 3: ხალხთა დიდი უმრავლესობა მიმართავდა ირაციონალურ სახელდებას.

უნივერსალია 4: ყველა ენაშია ისეთი პიროვნული სახელები, რომელთა არსებობა დროითაა შემოფარგლული.

უნივერსალია 5: ყველა ენაშია არეალით განსაზღვრული ნასესხები ანთროპონიმები.

უნივერსალია 6: ყველა ენაში დასტურდება სახელდების უძველესი სისტემა – ერთფუძიანი ანთროპონიმები.

კვაზიუნივერსალია 7: ბევრ ენაშია ანთროპონიმიული მარკერები.

უნივერსალია 8: ყველა ენაშია თხზული პიროვნული სახელი ან გვარი.

ნ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე (თბილისი)

მართლწერის შემმოწმებელი პროგრამა (ე. წ. „სპელჩეკერი“) და იბერიულ-კავკასიური ენები (ქართული ენის მაგალითზე)

თანამედროვე ტექნოლოგიებმა და კომპიუტერის ფართო გავრცელებამ **მართლწერის შემმოწმებელი პროგრამის, ანუ ე. წ. „სპელჩეკერის“** შექმნა–გამოყენების შესაძლებლობას ჩაუყარა საფუძველი. აღნიშნული პროდუქტი მსოფლიოს თითქმის ყველას ენისთვისაა შექმნილი. არსებობს მისი იბერიულ–კავკასიური ენებისათვის (კერძოდ, ქართულისათვის) შექმნილი ვარიანტებიც; მაგრამ ამ უკანასკნელებმა, სხვაენოვანი ვერსიებისგან განსხვავებით **(ინგლისური, ფრანგული, გერმანული, რუსული**), ფართოდ ვერ მოიკიდა ფეხზე ადგილობრივ ბაზარზე. კონკრეტულად, ქართული „სპელჩეკერის“ მომხმარებელთა რაოდენობა მცირეა; ხოლო მათ, რომლებიც აღნიშნულ პროდუქტს იყენებენ, პროგრამის ხარისხი არ აკმაყოფილებთ. რითაა გამოწვეული ქართული „სპელჩეკერის“ არაპოპულარობა და მისი დაბალი ხარისხი? წმინდა ტექნიკური ხარვეზების გარდა, ამას სხვა ფაქტორებიც განაპირობებენ (სპელჩეკერის რამდენიმე „სახეობა“ არსებობს. ამჯერად ჩვენი განხილვის საგანი ე. წ. „მორფოლოგიური“ სპელჩეკერია):

ზოგადად, „სპელჩეკერის“ ძირითადი დანიშნულება უნებლიე, ე. წ. კორექტურული შეცდომების (ასოს გამორჩენა-დამატება, შეცდომით სხვა ასო-ბგერის აკრეფა და სხვა...) აღმოჩენა არ არის. სპელჩეკერის ყველაზე გავრცელებული (და პირველი) ვერსიების მომხმარებლები იმ ენების **(ინგლისური, ფრანგული,**

გერმანული, რუსული) წარმომადგენლები არიან, რომელთა დაწერილობაცა და წარმოთქმაც მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისგან, რაც დიდ პრობლემას წარმოადგენს. **ქართულში** ეს სხვაობა მინიმუმამდეა დაყვანილი და შესაბამისად, მოთხოვნილებაც პროდუქტზე (სპელჩეკერზე) დაბალია;

იმთავითვე ნათელი გახდა, რომ **აგლუტინაციური ტიპის ენებისათვის** (რომელსაც ქართული განეკუთვნება), სპელჩეკერის შექმნა მთელ რიგ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული. ქართულში ეს სირთულეები მთელი ძალით იჩენს თავს:

1. **ქართული ენის მოდელირება** (რასაც უნდა დაემყაროს სპელჩეკერი) უაღრესად შრომატევადი სამუშაოა. გარდა იმისა, რომ მასალა (როგორც ძირეული, ისე – აფიქსური) დიდია, თითოეული ფორმა ინდივიდუალურ მიდგომას მოითხოვს, რადგან ელემენტარული **ფონეტიკური, მორფოლოგიური, ფუნქციური** ზეწოლის შემთხვევაში სავსებით შესაძლებელია, გრამატიკულად აბსოლუტურად სწორად წარმოებული ფორმა გამოუყენებელი და მეტიც – დაუშვებელი იყოს ენაში;

2. დიდ სირთულეებს ვაწყდებით **ერთ ფუძესთან აფიქსთა დასაშვები მიმდევრობისა და რაოდენობის დადგენის** შემთხვევაშიც (*„კაც–მა–ღა–ო“* ტიპის შემთხვევები), რაც ცალკე აღებულ თითოეულ ფორმასთან ინდივიდუალურადაა განსასაზღვრი;

3. სპელჩეკერში დასაშვებად უნდა მივიჩნიოთ ბევრი **არქაული (და ზოგჯერ დიალექტურიც)** სიტყვა (მაგალითად „არრა“). ამავდროულად, ამ შემთხვევაში კორექტურული შეცდომა (იმავე „არა“ ფორმის ნაცვლად „არრა“ ფორმის აკრეფა) აღარ გასწორდება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე მიგვაჩნია, რომ შესაძლებელია (ამ ეტაპზე მაინც / ჯერ) შეიქმნას „ვიწროსტილური“, კერძოდ **ოფიციალურ–საქმიანი და სამეცნიერო–პოპულარული სტილის სპელჩეკერი**. ამ შემთხვევაში იმთავითვე გამოირიცხება მე–2 და მე–3 ტიპის (აღნიშნულ სტილში მსგავსი შემთხვევების გათვალისწინება საჭირო აღარ იქნება) და უფრო ადვილად გადაწყდება პირველი ტიპის პრობლემა (მაგალითად, ზმნათა უღლება-ცვლილების დროს ნებისმიერი „უხერხული“, ხელოვნური ან ნაკლებადხმარებული ფორმა მყისიერად ამოვარდება დასაშვები ფორმების სიიდან).

R. A b d u l a e v a (Makhachkala)

The national world of Avar riddles

Riddles, ancient genres of verbal poetic creation, are included into the system of small genres of folklore. Their origin refers to the period of pristine tribes and caused by religious prohibition (taboo) when ancient hunters, fishers, cattle-breeders, farmers didn't call objects and phenomenon of the surrounding world by their proper names in order to protect or achieve good luck. They resorted to the circumlocution or the description of their characteristics and qualities by which one can recognize them. So, it wasn't customary of many peoples of Dagestan to give the name of a husband or a father-in-law. It was believed that breaking of this prohibition could lead even to divorce as allegedly having learnt the name of the person, the devils, Gina could hurt him. The Avar word «бицанкIо» - «riddle» is the diminutive form of the word «бицен» - a description, a story. There are signs and characteristics in the name of the genre which typical for it. A diminutive form indicates about its brevity, conciseness and briefness. What is the theme and matter of the riddles? First of all, it is a man himself and everything which surrounds him. The national reality, the peculiarity of the way of life are shown in Avar riddles dedicated to clothing, housewares, tools, production activity. Papakha, burka, mountain coat, dagger, the most common goods of a mountaineer caused by severe mountain life, are poeticized in clothes: *Цоясе кIодулъулеб, КIигоясе гьитIинлъулеб, Гьадаб моцIгIанцI вакараб, ЦIалкIугIан бас-басараб. - It is big for a single, Small for a double, As the moon is smooth, As a sieve is in holes.* In this riddle the image of burka with which a mountaineer does not separate either at work or on his way or in a trip is created with complex associations because it protects him from wind, rain, cold and serves him as a mattress and a blanket. The hint of the riddle is clear to a mountaineer: it is smooth inside, fleecy and shaggy on the surface, it is his tent. Burka is also a symbol of courage, bravery as it is the clothing of a warrior. A dagger is depicted in the riddles as a necessary attribute of a mountain man's costume: *БетIер лълъарал, РетIел цIулал, ХIара чармил, ТIаса къохъол. – The head is of horn, Clothing of wood, Rod of steel, The coverlet of skin.* The main parts of the dagger with the sheath are listed sequentially in this riddle: a bone handle, steel edge, wooden sheath and its leather clothing. Each component collected together is an integral image. The world of riddles centers around everything that surrounds the man, refers to him and depicts something unusual, poetic and

sublime in everyday life, focusing attention on them. The riddles allow the man to learn the world around through parallel, comparison, compare, descriptions and they are always the changeless means of reflecting of the reality.

I. A b d u l l a e v (Makhachkala)

Georgian isogloss of social terminology

1. Georgian-Daghestanian trade and economic, cultural and historical ties go deep into the history. These ties were accompanied by language contacts, as a result of it there appeared a fairly large fund of common lexical items covering different thematic groups (from the field of material and spiritual culture, in particular a number of musical and social terms). In this case we have in mind not common to Georgian, Daghestanian and other languages of the Caucasus orientalisms, Russisms and specific "caucasisms" arising on the spot, often on the basis of foreign language elements.

2. As for the Georgian-Daghestanian lexical similarities, we note a number of musical terms: panduri, chagana, chugur. These terms migrated to the Daghestanians from the Georgian language. To the same georgianisms (which came) through the intermediary of the Georgian and with the semantics of the characteristic of the Georgian is attributed: georgian. ahi- (* ahi-a amaze "serves him right") - daghestan. gaka "fine"; georgian. kamara - dagestan. kIamur, kalan "arch, vault"; georgian. Dawla - daghestan. Dawla "extraction, the raid"; georgian. kotra - daghestan. kutur "bankrupt"; georgian. pisi - daghestan. pits, pents "tar", georgian. lazhvardi "blue" - daghestan. lazhbar "paint, blue paint," etc.

3. With the Georgian language is related known in Avar and Lak languages an important social term tarqan: avar. tarqan-ab, lak. tarhan-ssa "free, liberated." Originally it meant "a man freed from the slavery" (P.K. Uslar, Lak language, p. 352). This is the same meaning in Avar and Lak and handed combination of lag-tarqan "freedman" ("slave" and "liberated"). In these languages it is emerged as a well-established social terms. In other Daghestanian languages it is not commonly used (sometimes in some Andian languages).

4. The source of Daghestan. (Avar. and Lak.) Tarqan-is Georgian. Tarkxani "liberated, emancipated ." In Georgian documents dating to the XIV. (S.S Kakabadse). Noted in the dictionary S.-S. Orbeliani (XVII-XVIII cc.). There was the term tarhnoba "liberation; emancipation."

Institute of tarhnoba existed in Georgia in the beginning. The nineteenth century. (AKAK, v. 2, p. 288, 1165, v. 9, p. 195-200).

In other languages of Daghestan and the Caucasus (Nakh, Circassian) this term is absent, acts as the Georgian-Daghestani (avar., lak.) separate isogloss "liberated" Darg. talhan "prince, ruler," although etymologically originates from the same source, has penetrated the other way and did not correlate with avar. lak. tarqan.

5. The word tarkhan / tarkan is common in many languages and regions. This word entered into a number of languages in the Middle Ages from the Turks (Chagatai): Persian, Armenian, Georgian, and others in the meaning of "exempt from taxation." And it is linked and old russian. "Tarkhans", "Tarhan letters."

6. Daghestan. tarqan-"freed slave" (derived from it and avar. lak. Lag- tarhan "freedman") influenced from the Georgian language and indicates the intensity of the Georgian-Daghestanian language contacts.

R. A b d u l m a z h i d o v, M. S h e k h m a g o m e d o v (Makhachkala)

Muhamadtahir al-Karahi and his autobiographical essay “Kitabu ‘ibarat al-i‘tibar fi istislakhi al-a‘mal bi kadari al-iktidar” (“A book of stories about the importance of striving to improve the conduct as best as possible”)

This research circulates in science an autobiographical essay of one of the outstanding Daghestan scientists Muhammadtakhir al Karkhi«Kitabu ‘ibarat al- i‘tibar fi istislakhi al-a‘mal bi kadari al-iktidar». It describes the events which took place with direct participation of the author both at the period of Shamil’s Imamate and post-war period when he was the qadi of the People’s Court.

It seems expedient to disclose a summary of the work in the form of conditionally designated chapters:

"About me", "The beginning of the study”, “About the teacher Haji Dibir al-Gonohov", "About the familiarity with the mentor imams Jamaluddin Kazi", "About teaching in madrassas Nitsovkra", "Appointment of naib Abdurrahman al-Gochovi" "Appointment of qadi in village Tlyarosh," "First visit to Imam Shamil", "Appointment of Daniyal Sultan Ilisu as naib of Karah,” "Fortification of Fortress Kulunib", "Resettlement in Dargo”, "Relations with Imam Shamil".

"First Congress of Scientists and Naibs in Andy," "The Congress in Sivukh", "The Congress in Ginichutle", "Convening of scientific societies Gidatl, Kelebay and Karah in Golotle", "About how Daniyal Sultan dismissed Naib Hadzhiyav", "Meet with Nazarov and transmission of one of the lists chronicles "Shine of Dagestan sabers in some battles of Shamil", "Smoot in Dagestan", "Death of Murtazali Gidatlinsky", "Meet with Melikov", "The invitation to work in Temir-Khan-Shura", “Certification of local qadis", "Meet with Jorjadze and transfer of the chronicles "Shine Dagestan sabers

in some battles of Shamil", "The petition for Sheikh Abdurahman al-Suguri", "Letter of resignation ","About the uprising in Sograt", "Conclusion".

At the beginning of his work al-Karaha writes about his development as an academic theologian. After receiving a traditional education for that time, a young scientist starts teaching. Then, al-Karahi writes about drought happened in 1840, which forced him some time to trade in Tsudahare in order "to search for food". His son Habibullah was born at the same year. And after the power of the Imam Shamil was spread to society Karah, Muhammadtahir worked as a qadi in various villages of Mountain Dagestan, eventually received the title of Mufti from Shamil. He leaves rather detailed information about this period of his life. From time to time the conflicts happened between Muhammadtahir al-Karakhi and some Naibs and Mudirs of Shamil that led to the fact that he moved to the residence of Imam Dargo. In this regard, the author of the researched work pays great attention to its relationship with Shamil, strongly emphasizing his respect for him.

After the fall of the Imamate Muhammadtahir al Karahi could not but cause some interest on the part of the new government. He was appointed as qadi of the Dagestan People's Court in Temir-Khan-Shura. In his autobiographical essay, he throws light uponl his work on his position, writes about his relationship with the authorities of Gunibsky district and Dagestan region. He also paid his attention to the rebellion in Dagestan against the colonial policy of the tsarism which took place in 1960-70's.

P. A d a m c z e w s k i (Poznan)

Modern Azerbaijani-Iranian dispute on the Gulistan and Turkmenchay agreements

In 2013, the bicentennial of the signing of the Treaty of Gulistan after the Russian-Iranian war in 1804-1813 is celebrated. On the basis of it tsarist Russia had, among other, the eastern Transcaucasia, with the exception of the Erivan and Nakhichevan khanates. It was later confirmed by the Treaty of Turkmanchay, under which Russia was additionally attached by the last two Khanates.

With the approach of the bicentennial of the signing of the treaty of Gulistan the conflict emerged between the Azerbaijan and Iranian politicians over the interpretation of the agreements reached two hundreds years ago. Initially the Azerbaijani parliamentarians played a major role. Member of Unity Party of Azerbaijan Popular Front, Gudrat Gusanguliev, offered a legal review of the Gulistan and Turkmanchay treatises. Following this the country must be renamed from "Republic of Azerbaijan" to

"Republic of Northern Azerbaijan". This, according to the initiators of the action, would conduct a parallel with other artificially separated countries - North and South Korea, or North and South Cyprus. According to the Azerbaijani deputies, historical Azerbaijan, located in Iran, performs the function of the second part of the divided Azerbaijan state. This initiative was supported by other MPs, including Deputy Executive Secretary of the ruling party "New Azerbaijan" (Yeni Azərbaycan), Siyavush Novruzov. MP Fazail Agamaly offered to hold a referendum and to supplement Art. 11 of the Constitution of Azerbaijan of the statement that Azerbaijan consists of the North, East and South parts.

The initiative of a group of MPs to make public opinion that Azerbaijan is divided state, and that most of its territory is located within the boundaries of present-day Iran, did not have any real chance of success. It was supposed to play the role of a political demonstrator against its southern neighbor.

Iran's response was not long in coming. In the spring of 2013 a group of MPs announced the work on a draft of a resolution on the review of the Turkmanchay contract. The basic idea of a possible resolution concerned that Iran refuses signed treaty with Russia and, therefore, could claim to the lands of modern Azerbaijan. To make the political impact on the resolution stronger Azerbaijan people the members of parliament in Tehran had to work themselves.

The adoption of such a resolution caused a strong reaction in Azerbaijan and has led to protests of the local Ministry of Foreign Affairs. Of course, the decision to revise the Turkmanchay treaty was not accepted, because it was the only propaganda response to the actions of the Azerbaijan parliamentarians made a few months earlier.

Azerbaijani-Iranian dispute on the revision of the Gulistan and Turkmenchay agreements is only the nature of propaganda, which does not show the best of relations between the neighbors, but has no real impact on the current international legal situation and possible revision of the boundaries. But it shows an interesting phenomenon that is characteristic especially for Azerbaijani politicians. Namely, the transfer of the terms and concepts used in the XX and XXI centuries in historic times. In Azerbaijan, it is widely believed that in the XIX century Azerbaijan was divided into parts between Russia and Iran. This information is available on the website of the Ministry of Security, where you can find that Russia annexed the Northern Azerbaijan in accordance with the Gulistan Treaty.

However, it is methodologically wrong to use the category of modernity in relation to the past. Thus, there can not be a scientific thesis that the Gulistan and Turkmenchay agreements relating to the acquisition by Russia any part of Azerbaijan, as all of its territory remained within the borders of Iran. This is due to the fact that at the time of the signing of two agreements, the concept of "Azerbaijan" refers only to the lands lying to the south of the Aras.

gropus, but also on the fact that many historical forms of material production and productive relations overlapped. This gnoseological and socially stipulated tendency led to the cases of full or partial semantic equivalence between PU groups of different languages.

T. A y t b e r o v (Makhachkala)

Caucasus Military Hiking Nadir Afshar - an important factor of unity and development of the Dagestan national languages

1) The term "Dagestan" recorded in writing in the Arabic-speaking ethnic Dagestani text of the end of the fifteenth century, although not ruled out the use of it in the colophon of the manuscript of the fourteenth century. Designated this term is almost the entire mountain and foothill part of modern Dagestan. From another Arabic-language text attributable to the 1-st half of the sixteenth century. Thus, it is possible to conclude that the southern border of Dagestan's political then ran along the river. Samur. At this time, in contrast to the earlier (then - the Confederation of one center, which was Kumukh (Lak), seat of "sultan") in Dagestan, there are two equal centers of power - Kumukh and Avar Khunzakh. The boundary between them was the river Avar Koysu, but part of the land was part of subordinates to Khunzakh - according to the Arabic writing - and the whole mountainous Chechnya. This system, in which west-avarian land border with the Kakheti region, as well as Jar Belokani part of the southern slope of the Greater Caucasus mountain range, controlled from Kumukh, was Iranian Safavid empire established, which maintained its efficacy in the early eighteenth century. Consequently, by the time of the Caucasus Army Nadir (while still Tahmaspkuli Khan) conditions for the unity of the Dagestan - a factor which goes back to the era of the Christian state Sarir, who had Khunzakh capital, already were. During the war with relatively few mountaineers against the victorious army of the great Iranian empire of their unity was naturally stronger. This factor has intensified anti-Iranian activities Dagestani scientists holding Sunni Shafi'i persuasion (in the pre-nadir era - Muhammad Musalav Kudutli and 30 - 40th year in the eighteenth-century. - Salman Kudali, Muhammad Uradi, Qadi of Kazanisch named Shayhmuhammad and the famous Ibrahim Uradi) who through their messages were taught practically mountaineers idea of separateness against the other inhabitants of the Caucasus, the need to help a friend - a friend with a gun in his hand and, as a result, the unity of Dagestan. Within this unity was possible extension of the Mountain commanders - to the extreme cases, of course - regardless of their "nationality", so that the head of the regiments of the Avar Khanate, which had been one of the major forces in the defeat of

the mountain of Nadir Shah in 1741. Was delivered, for his military talents kumukh (in the modern sense lak) named Murtazaali - son Surkhay Khan Kazi. Nomination heads without the "national" factor was continued in the era of the Imamate, in what the unity of Dagestan was manifested, despite the difference in the "mother" tongue.

2) The oldest Arabic inscriptions in the areas of settlement of ethnic Dagestani belong to the tenth century. n. e. The oldest surviving manuscripts now at the appropriate hand-ethnic Dagestan are of the XIII - XIV centuries. Recordings of individual words and phrases in the Dagestan languages are available in materials arabian graphic XIV - XVII centuries, preserved and poem-crying, dating from the seventeenth century with confidence. After many battles with the forces of Nadir Shah, a mountain victories and defeats, which caused a powerful emotional explosion in the Dagestan mountains we see the rise of religious and secular (and heroic love content) poetry works Abakar Aymaki, Bahtika Khunzakhi and etc. continuation of this we see in the XIX - early XX centuries.

3) The serious result of Dagestan campaign Nadir Afshar was, no doubt, multilateral strengthening Dagestani factor in the Caucasus - both in the North and the South.

M. A h m e d o v (Makhachkala)

The place of the loanwords in the lexical system of the Caucasian languages

In the lexis of the Daghestanian languages the loanwords constitute a considerable share. They are represented, to a greater or less degree, at every field of vocabulary. The loanwords penetrate the whole lexis including even the basic vocabulary which is influenced by a foreign language only in rare cases. Although it is still difficult to estimate the whole amount of the loanwords, but we can mention that one could hardly imagine the vocabulary of any Daghestanian language, especially of a standard one – without the lexical elements of the foreign origin.

Taking into consideration the source of borrowing, Iranian, Turcic, Arabic and Russian words are represented in the Daghestanian languages. There are also languages which borrowed some words from Georgian. These are Bezhta, Tsez and Avar to some degree. There are some loanwords from Chechen in the languages of the Andic subgroup.

The loanwords from foreign languages were accumulated during many decades and centuries. Their influx into the Daghestanian languages was caused by the historical, economic, social and political conditions. The conditions were different in every particular case: in the contact with the Turcic languages, with the Iranian

languages, with Arabic. Moreover, even the process of borrowing from one particular language did not have the identical extralinguistic conditions for all the Daghestanian languages.

T. A k h u n d o v (Baku)

The Culture of Subtumulus Crypts
(a return to the already told)

1. For many years one of the main archaeological cultures of the Caucasus was the Kura-Araxes culture and the majority of problems of the ancient history and culture usually were solved proceeding from it. But in due course in its chronological frames and in this area appeared separate local-territorial formations with parameters differing from Kura-Araxes culture. One of these formations were the bearers of the Culture of subtimulus crypts which was distinguished by me. The attitude to the differentiation of this culture was not simple and in many cases its monuments traditionally were related to the Kura-Araxes culture. The main "argument" of this attitude was the ceramic collection which had definite similarity with Kura-Araxes though by other indices they differed.

2. Lately in Azerbaijan have been revealed new monuments which by all parametres coincide with our opinion about the Culture of subtumulus crypts (Гусейнов 2006;Джалилов 2011; Джалилов 2012). The result of archaeological research one more time made us sure and convinced of the truth of the early told items about the existence of the bloc of the post Kura- Araxes culture of the nomadic cattle-breeders of the South Caucasus and one of these cultures was the Culture of subtumulus crypts which in no case must not be mixed with Kura-Araxes culture. The change in our outlook only the fact that it was the most anchient tumulus culture or burial mound culture in this region and in the South Caucasus in pre-Kura-Araxes period existed its predecessors the bearers of more ancient tumulus culture. The Culture of subtumulus crypts is mainly characterized by the existence of subtumulus burial chambers with reusable burial of the deceased.

3. Burial chambers of rectangular and round plan were constructed as in the horizon so as in the soil. In many cases from south-eastern side was constructed an entrance. In chambers placed in the soil an entrance was often in the shape of dromos or step. The walls of a chamber were edged by stone, adobe, cane, logs or were coated by clay. Chambers on the ground often have turluka walls probably serving as overlapping though there stone-adobe constructions were also discovered. The latter and the subsoil chambers were covered by wooden deck and its surface was coated by a thick clay mass.

4. In the investigated chambers several tens of the burried's remains were revealed, which took place in different poses and sometimes they were isolated in one or in a group isolated by clay-stone mass. But often during the burial of the next deceased the remains of the latter were replaced and in the result they lost the anatomical order. Sometimes after the filling of the area of a chamber all remains of the deceased were bricked up and over them burial of the next deceased took plase. And in the end of the usage of crypt in its western, opposite to the entrance part afire rite took place and in the result the whole construction, all remains and all inventory burnt.

5. The burried inventory mainly consisted of the ceramic vessels. Their quantity was nearly to the quantity of the burried. The majority of them are vessels of a little size represented by bowls, earthenware pots with low cylindrical neck. The jugs in the base of the neck have little loop-shaped handles. Pots have the same handles. But the pots have two handles and they are placed opposite to each other and often connect the base of the neck with the edge of the crown. Very seldom bowls have analogous handles.

These vessels by their form are close, but not identical to the vessels of ceramic collection of the Kura-Araxes culture. They are distinguished by a certain massiveness and inaccuracy of making, by the other morphology of forms, and a limited quantity of types. At the same time the genetic closeness of ceramics of both cultures is doubtless. The cause of it is the participation of the bearers of the Kura-Araxes Culture in the formation of the culture of subtumulus crypts.

G. A k h u n d o v a (Baku)

Psycholinguistic bases of antithetic constructions in the Azerbaijani and English languages

As it is generally known antithesis is a stylistic device which serves for the reinforcement of expressiveness of speech by means of a sharp opposition of notions, thoughts, images. The main function of antithesis is one – of expressiveness and vivacity which is achieved by the way of opposition or contrast. Antithesis is one of the most widely used stylistic device in belles-lettres, everyday speech and in different functional styles and it is to be pointed out the sharper is the contrast the more is the expressiveness of the antithesis. Compare:

Azerb: " Cinayət və Cəza"

Eng: "Crime and Punishment"

Azerb: " Qılınc və qələm"

Eng: "Sword and pen".

But what is the cause of prevalence of usage of antithetic constructions in language and their psycholingustic bases? According to the opinion of K.Levi-Stross "one of the most important functions of languages at all stages of development of mankind is the categorization of the world by the help of binary opposition or double oppositions" (Леви-Стросс К. Первобытное мышление. Москва,1994, p43). V.B. Iordanski considers that the cause of a primary dualistic nature of human's thinking is grounded on the fact that the ancient man sharply felt the inner conflictness of the world. It was clear to him that "the sun opposes to the moon as the light to the darkness, order and harmony oppose to the disorder and chaos, the culture of human's society oppose to the barbarism of a wild nature (Иорданский В.Б. Хаос и гармония. Москва,1982, p.27). Thus, we are able to conclude that the psycholinguistic basis of binary opposition is the aspiration of thinking for the order, classification and for a definite categorization. We consider that a binary opposition in antithetic constructions on the one hand serves for the categorization, on the other hand impart to them expressiveness, vivacity and a great number of extralinguistic associations.

Proceeding from the theme of our work we shall consider antithesis in the Azerbaijani and English proverbs and sayings and the ways of their transformation. In the investigated material we differenciate two types of antithesis: 1) simple antithesis consist of one opposed pair, c.f:

Better late than never – Gec olsun, güc olsun;

Out of sight, out of mind – Gözdən uşaq, könüldən iraq.

2) complex (extended) antithesis is formed by means of inclusion into construction of a number of attributes or components. In our material this kind of antithesis prevails, c.f.:

Who has never tasted bitter, knows nothing what is sweet.

Acını dadmayan şirinin qədrini bilməz.

In the process of transformation of English antithetic constructions into Azerbaijani the following translation methods are used: calk, equivalent, antonymic translation and etc. It must be pointed out that it is necessary during the translation as much as possible to keep a figurative basis of initial language.

H. A k h u n d z a d e (Baku)

The problem of interrelation of generations in transcultural families

The Caucasus is an important geographical region containing people with simultaneously similar and unique traditions. A considerable part of these traditions are connected with family relations as a whole and particularly with the unwritten regulations

in the inter-generational relationships. The family and its specific relations change constantly as a result of contiguity of traditions and contemporaneity. This process does not pass over a Caucasian family which undergoes to the influence of globalization.

Today, one of the most important direction of research in the sphere of family relations is directed at the issues of transcultural families. Although, most attention has been given to the problems of matrimonial relations, we consider that the specific peculiarities of inter-generational relationships is also have great importance. For example, national traditions have a important effect on the character, frequency and other peculiarities of relations between generations.

Increasing migration between countries, greater openness in society are tendencies characteristic to the modern world. If earlier the formation of families between the representatives of different Caucasian nationalities was a natural phenomenon, nowadays easier migration has made marriage between individuals from distant cultures not uncommon. Multicultural environment which is realized in the limits of one family influences the relations between the mature and the rising generation. The prevalence of transcultural marriages raises many problems which demand scientific research. For example, what difficulties arise in the process of inner-family relations, in the clash of different stereotypes and outlooks on relations between generations? In what way is the collision of different traditions in the transcultural families precondition a continuity of generations? How do the relations between the elder and the younger generations develop in transcultural families? How are the ethnic differences in the attitude to upbringing, styles of communication between the elder and the younger and stereotypes of behavior displayed?

The increasing prevalence of transcultural families is not only a result of migratory processes, but it is also an index of tolerance which is peculiar to modern society. In this connection it must be emphasized that the collision of different outlooks and ideas in one family is a challenge to the degree of tolerance of its members.

In addition, it must be pointed out that the complicated issues related to transcultural families require a multidisciplinary approach in order to realize psycho-logical support for transcultural families in the solution of conflicts and difficulties in inter-generational relations.

Svetlana Ismailovna Akkieva, Doctor of History, leading researcher of the Kabardino-Balkarian institute of humanitarian researches.

S. A k k i e v a, A. G e k k i y e v (Nalchik)

Migration processes and national identity in the republics of the Northern Caucasus in Post-Soviet period[1]

In the republics of the Northern Caucasus the ethnic factor plays a significant role in social life and politics. Strength of ethnic groups determines actually the access level to authority and resources. Actualization of ethnicity is determined by the globalization connected with modern information technologies development that accelerates the process of leveling the mankind cultures and small ethnic groups' realization of the level of their survival opportunities.

The period of the past two decades is characterized with significant population growth in the republics of the Northern Caucasus[2]. In the Northern Caucasus republics the process of population monoethnization goes on.

Rate, causes and character of this process are different in every republic. The specified process went in Chechnya with the quickest rate. The monoethnization of Chechnya stands apart. The first and the second Chechen military campaigns and its division into the Chechen republic and the Republic of Ingushetia played an important role in it. In 1989 the number of the Chechens made 66% of the entire population on the territory of the present Chechnya and there were 95.3% of them according to the census of 2010. The authorities of Chechnya declare their intention to turn the mono-ethnic republic into the poly- ethnic one. They call those who left the republic to "return to their homeland". Though, these appeals are not likely to solve the problem.

According to the censuses' data the rate of the Daghestanis in the total number of population in Dagestan increased from 80% in 1989 to 93.1% in 2010. Starting from the late 1990th some increase in migration of "the Daghestanis" themselves out of the republic searching for any job has been detected.

The number of the Ossetins in the Northern Ossetia has increased by more than by third for the period of 1989-2010. The Ossetins made 65% of the population of the republic (in 1989 – 53%). The main source of the increase in the number of the Osset population in the Republic of the Northern Ossetia is international migration. The main part of the migrants is the immigrants from Georgia (including the Southern Ossetia) and Tajikistan.

In Ingushetia the rate of the title population has grown from 75% to 94.1% for the above period.

The rate of the title population in Kabardino-Balkaria and Karachay-Cherkessia has grown.

---

[1] The work was prepared with the financial assistance of RFFI, project # 11-06-00421. It concerns the republics which form the Northern Caucasus District (Dagestan, the Kabardino-Balkarian republic, the Karachay-Cherkess republic, the Chechen republic, the Republic of Ingishetia and the Republic of the Northern Ossetia - Alania)

Migratory inflow into the republics of the Northern Caucasus in the last decade is connected mainly with labour migrants from the republic of Central Asia and South Caucasus. Growth in the number of mohajirs' (the representatives of the Northern Caucasus people who were moved into the Ottoman Empire in the second half of the XIX century) descendants has been noted lately in connection with the events that are taking place in the Middle East.

According to the All-Russian population census of 2010 more than 300 thousand representatives of the Northern Caucasus peoples live outside "their own" republics but in the republics of this region. Migratory activity of the representatives of all the title groups and the most able-bodied and educated part of population from the republics of the Northern Caucasus generally into the big cities of the RF has grown for the last decade. It leads to transformation of modernist factors and raises a question of the ability of the Northern Caucasus society to come to the modernist way and go on with it. Migratory process in the republics of the Northern Caucasus in the South of Russia leads to changing the ethnic map of the region and significantly influences the national identity of the peoples.

N. A l b e k o v (Grozny)

Bilto – to the question of etymology

A well known in Chechen republic expert of folk an history, born in Nashka, Salamat Gaev gives the following version of etymology of Bilto: "If to stand in front of Garb-Gala fort (in Nashka) on the right of it there is a glade which is called Biltogi that stands for Bilgal jal togi (the verified glade). This is the place where bilto lived in ancient times, and from here they left Nashka. The word bilto is miner version of Bilgal jal togi. This kind of versions had often been practiced. Bilto came out from Nashka and reached the Nohchmock along Cheberloi.

We have no doubt about the information awareness of S. Gaev in questions of toponymy and legends concerned to Nashka for he if one of the numerous citizens who had been born and lived there before the deportation (and after). There is no doubt either that *bilto* in fact had lived in the territory called *biltogi.* But the question is which name is prevailing? If to keep the norm of word forming in Chechen language the more possible variant of explaining of *biltogi* is *biltoy togi* (bilto's glade) where the ending ***y*** in the first word is reduced and results an assimilation, initiated by the likeness of ending of the first word *bil**to*** and the beginning of the second one ***to**gi* (bito-togi = biltogi). This is the typical word forming not only in Chechen language but in other languages too. So, we can suppose that the place had been settled at first and then got its name biltogi.

A. Vagapov gives an idea that, “bilto (pl. biltoi) comes from the village Bilta (believed as the native of bilto taip, i.e. a clan) . The etymology is unknown. Hypothetically can be related to Greece belt (best, perfect, valorous, brave, noble) in words beltion – best, valorous, noble. Beltatos // beltistos – the best, perfect. Beltiston – aristocracy. Compare Greece dike (dice) – law, right, justice to Chechen dika – good, perfect and so on.

As there are two variants of etymology in this version (name of the village and Greece belt) we’ll try to make comparative historical analysis of it.

To begin with the first one (village) we must confess that there are many places called bilta in Chechen republic besides in Nojay-Yyrt region (meant in the version) in Rurchaloy, Vedeno regions too.

No one can tell for sure which of these places had been named first. More than that in the North Osetia near a village Novy-Urukh there is also a place named Bilta. It is a by known commonly fact a lot of bilto families live in Psedakh (Ingushetia) that borders with Osetia. It is to say that the direction of locations of places named bilto cfn be determined from west to east and the village Bilta which is supposed to be the native place of bilto situates at the very east edge of map of these toponymy. The toponymy bilta can also be found in the map of European countries such as Romania, Norway, Nederland,united kingdom, Danmark et. c. we But we do not intend to make analogies between these names. Nevertheless, the fact must be mentioned that there are many families in Europe, US, Canada, Australia, New Zeland and so on who wear the ancient surname Bilto.

M. A l b o g a c h i e v a (St. Petersburg)

Modern problems of the Ingush language

Language policy is an essential component of national policies in multiethnic states and thus becomes a system factor in determining the constitution of the state, and hence the government. Hence the reverse effect on the state language policy [Kuznetsov].

From the point of view of modern science, even the widespread division of the languages and dialects is conditional and depends on the nature of politics and power relations in society. Among scientists there is a vivid expression "language - is the same dialect, but only with the army," and "dialect - is the same language, but without an army." In other words, for whom more power resources - in fact, more opportunities to adopt its system of communication as the main (public) or of a more privileged. In

addition, at the national and regional levels, there is always a linguistic asymmetry. One language, usually the language of a larger ethnic group dominates the minority languages, to the point that the languages of small groups may eventually turn out to marginalized or disappear altogether [Tishkov 1999]. But paradoxically, the North Caucasus, in many republics, in particular Ingushetia, the language of the titular nation is in the process of extinction. This is largely due to the policies of government. The most significant damage was caused by language during the deportations, when detached from traditional homelands and scattered over the vast expanse of Central Asia and Kazakhstan, Ingush and partially lost their language. During the period of deportation almost all Ingush became bilingual. In the reference period, they, being in the multi-ethnic environment, were deprived of the opportunity to communicate in their native language, listen to the radio, read books and newspapers in the Ingush language, receive a full education, because education in schools was in Russian, Kazakh and Kyrgyz (Albogschieva).

After reobelitatsii and return to their homeland, the language of instruction was Russian. In urban schools, the Ingush and Chechen languages are not even taught as a subject. In the rural schools of his native language and literature have been the subject of study, all other things were conducted in Russian. All educational establishments and conduct of all activities permitted only in Russian (Hamidova, 1999. S. 47).

In subsequent years, the teaching of national languages for a few hours a week was carried out in local schools, but no national school that taugh the Ingush language was opened.

After the founding of the republic of Ingushetia, to preserve the native language Ingush constitutionally secured his status as the official language, according to the Russian [The Constitution of the Republic of Ingushetia in 1994].

However, despite the status of the state language in the republic, the Ingush language is taught in schools, colleges and universities in Ingushetia as a foreign language. Education for all subjects except two: the Ingush language and Ingush literature - is in Russian. Native language and literature highlighted a few hours a week in schools and as an elective in high school.

To date, in Ingush society has not only a large percentage of people who speak their own language and literature. No special state support in the form of mandatory quotas of its presence in certain areas, the Ingush language in one or two generations will lose the real communicative function and become a dead language.

In our multiethnic country, a policy of promoting multiculturalism policy for the preservation of national languages.

L. A l i y e va (Baku)

Problem of national identity in Azerbaijan

Describing ethnic and linguistic picture of Azerbaijan we can characterize it as a mosaic. Formed during centuries this ethnic mosaic developed a tolerance between Turkic and non-Turkic components of Azerbaijanis, which later evolved in relations with other nations.

The aim of this paper is to consider how historically Azerbaijan changed its linguistic and religious character. Moreover, it aims to detect historical background and reasons of the problem of national identity.

As a post-colonial country, Azerbaijan is experiencing the problem of collective identity. Many Azerbaijan historians support the concept of Turkic origin of Azerbaijan people. However, the recent research of the Department of Evolutionary Genetic at Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology (Germany) denies this assertion. Analysis of DNA results show that the Azerbaijan population is indigenous, having close genetic ties with European and Near Eastern groups. Genetic relationship with Turkic-Mongolian nomadic groups of Central Asia is scanty or non-existent. This also proves that even language of a small number of ethnic components is able to become a nationwide language. Azerbaijan language is a language belonging to the Turkic group of Altaic language family. Turkic self-consciousness is very high among population, because language was a pivotal component in the formation of national identity. It should be noted that Ernest Gellner's constructivist theory of nation is totally approved in the case of Azerbaijan nation.

Islamization and Turkification had a great influence on the Azerbaijan ethnic identity; and the formation of a new ethnic system was a result of this process. Research proves that the scanty admixture of the migration patterns could be a pivotal component for the formation of a new ethnic identity; and religion had promoted this process. Religious unity among Turkish and non-Turkish ethnic communities caused the formation of common traditions, expansion of relationship ties, deepening of integration process throughout Azerbaijan.

This paper is based on published materials, including historical documents and secondary sources concerning the issue; it is also based on the ethnographic observation method.

Z. A l i e v a, M. G a d z h i b e g o v a (Makhachkala)

On the Georgian-Andin Language Contacts

Language contacts play the major role in formation and development of any language. For the last decades the researches of language connections in Dagestan have become especially actual due to active working out of various aspects of language interaction. It is known, that vocabulary of each language develops by means of both its internal resources and borrowings from other languages.

In the Dagestan languages there are numerous lexical borrowings from Oriental languages (Arabic, Iranian and Turkic) and from Russian (including international words that have appeared through it). A great number of Avar words are found in the Andin-Tsez languages, and in the Tsez (Didoian) languages there are a lot of Georgian lexical elements. Lexical borrowings from the Nakh languages exist in some Andin-Tsez languages.

Few researches concerning the problem of the Georgian-Dagestan language contacts have been conducted during the last decades. Among them we can mention M.Sh. Halilov's monograph "The Georgian-Dagestan language contacts" (Moscow: Science, 2004), it was the first experience of historical and linguistic research of these contacts and its aim was to establish their most general consequences, and define the role and place of lexical and other elements of the areal nature in the structure of Georgian and the Dagestan languages. Another research, "The Loan Words in the Khvarshin Language" (Karimova, Halilov; Makhachkala, 2013), is also of great importance, as it presents a detailed description of Georgian words in the Khvarshin language.

In the present report we have made an attempt to reveal the Georgian borrowings in the Andin languages. The Andin language group is known to be divided into three subgroups: Andin-Botlikh-Godoberin, Akhvakh-Karatin and Bagvalin-Tindin-Chamalin. The statistical analysis of the Georgian borrowings indicates that in a quantitative sense these words are presented differently in the Andin language subgroups. Cf.: **Andian** *talgam* 'turnip', **Akhvakh** *muqali* 'blackberry', **Bagvalin** *zoķo* 'mushroom', **Botlikh, Godoberin** *č̣anč̣ur* 'cherry plum', **Karatin** *seķu* 'stopper', **Tindin** *targam* 'radish', **Chamalin** *badriža*^{n} 'eggplant', *č̣ač̣a* 'alky' (are presented in all Dagestan languages) etc.

In Chamalin there are more Georgian borrowings than in the closely related Bagvalin and Tindin languages: Georgian *ķobala* 'stick, bludgeon' – Chamalin *ķobara* 'snag', Georgian *ķoķa* 'jug' – Chamalin *ķoķa* 'silver pendant (in the shape of the bust, strung between beads), icicle', Georgian *ķoč̣i* 'spool with thread' – Chamalin *ķoč̣* 'bump on a body', Georgian *soķo* 'mushroom' – Chamalin *seķv*, Georgian *xaxvi* 'onion' – Chamalin *šaxv*, etc.

Georgian borrowings are subdivided into direct and indirect ones, and most of the Georgian loan words in the Chamalin language are indirect, as they have come through the Chechen and Khvarshin languages.

Having come into the Dagestan languages, the Georgian borrowed words have undergone phonetic, morphological, lexical and semantic changes. Like other loan words, they present a living layer of lexical and semantic system of the Chamalin language.

Z. A l i g a d j i e v a (Makhachkala)

Marriage and wedding rites Avars in Dagestan in the context of globalization: the preservation of identity and modernizations [2]

Processes of international economic, political and cultural integration and unification, the displacement and the loss of national cultural values put on the agenda the issue of preservation of ethnic identity. One of the components of this identity are the marriage and the wedding rites.

It should be noted that the Avars living in rural areas of Dagestan until the 2000s. remained the main components of traditional marriage (in collusion, religious ("mahar", "nikyah") and civil registration, in some cases – the kidnapping, levirate and sororate) and wedding ceremonies (the choice of marriage partner, courtship and betrothal, avoidance, hen and stag party , the custom of staying in someone else's house, the arrival of the bride to the house of the bride, the bride moved into the house of the groom, wedding party, characters (the bride and groom, the host and his staff, entertainers, guests), the rite of the wedding night, the bride welcome the groom's house, O daughter to the spring, inviting young families to visit the bride and groom). In the following years, especially in the city, many important components of a traditional wedding ceremonies, as phenomena of ethnic identity have been changed and improved. There are new elements alien to traditional wedding ceremonies and the mentality of the Avars. Were significantly reduced time wedding, she was less spectacular and colorful. The most uniform and lacks many of the components (the wedding dress, food, music, songs and dances, mummers), to give it a unique flavor of the ethnic, urban wedding Avars.

In our view, a manifestation of multiculturalism in Dagestan in the context of globalization would be to continue the basic elements of wedding ceremonies Avars the inevitable penetration and enrichment of its innovative cultural phenomena. This

[2] The publication was prepared within the framework supported by the RHF Research project number 13-01-00079

would contribute to the preservation of ethnic, national, cultural, linguistic, religious identity of the Avars and other Dagestani ethnic groups that exist in the Dagestan historical and cultural background of the area and on the universal mass culture.

S. A l i k h a n o v (Makhachkala)

The features of substantivisation of adjectives in the Avar language

Converting to the class of nouns adjectives lose their basic characteristic of quality and acquire the meaning of object which is the semantic base of the class of nouns.

Large number of adjectives can move to the class of nouns, i.e. they can be substantivised.

Considering the degree of the process of transition of adjectives to nouns three types of substantivisation are distinguished:

1. Complete substantivisation means that the adjective have been completely turned to the class of nouns and that it lost the ability to function as an adjective.

2. Partial substantivisation means that the adjective turned to the class of nouns, but it is still in use as an adjective as well.

3. Occasional substantivisation means that the adjective turns to the class of nouns only in a particular context.

Any qualitative adjective that signifies some characteristic or quality of a person, under certain conditions can be substantivised, i.e. it begins to signify the bearer of the characteristic or quality.

Sometimes substantivised adjectives lose their meaning, not only their basic characteristics as a part of speech.

The participles converted to the class of adjectives can be substantivised as well.

As is well known, in Avar the function of the relative and possessive adjectives serve the genitive forms of nouns.

G. A t a e v (Makhachkala)

Concerning multiculturalism and tolerance in Dagestan in the middle ages epoch

Problems of penetration, diffusion and strengthening of the monotheistic religions are important in the world science, particularly in such fields of knowledge as history, archeology, ethnography, philosophy ext. They deserve the most attention

because nowadays the religion is playing a significant and increasing role in socio-political and cultural life of the Russian society.

Therefore, the great interest of scientists and ordinary people in the history of the spread of Christianity, Islam and Judaism, in the socio-philosophical essence and high humanitarian values of these religions is quite understandable. On the other hand, this particular scientific interest in penetration and interdependence of these three religions is related to crisis and conflicts in the regions of the Caucasus. There are quite significant inter-religious conflicts and the so-called religious factor is used in every possible way to inflate nationalist and extremist elements.

In the dramatic periods of the History when the freedom and independence of the Caucasus, and, in particular, of Dagestan was threatened by external conquerors, the traditional features of the Caucasus and of its part Dagestan, such as patriotism, bravery, selflessness, appreciation of other peoples, - were expressed in the most respected around the World forms and levels.

Here is a very bright example of remarkable tolerance of different peoples of Dagestan, noted by many authors as a prominent religious tolerance and respect for other races known from ancient times to the early middle ages.

Dagestan is located on the border of the Western and the Eastern civilizations. Such a “bridge” location between these civilizations greatly impacted on the economy, social development and culture of Dagestan. But under a special scientific interest and relevance is the problems of penetration, assertion and coexistence of different monotheistic religions in Dagestan, where there are more than 30 ethnic groups that make up the famous and unique ethnic and cultural diversity not only in the Caucasus and Russia, but also in the world.

The study of the historical experience of peaceful relationships of different religions in Dagestan can facilitate the peaceful solution of religious contradictions and ethnic conflicts and play a positive role in consolidation the peoples of the Caucasus on the principles of tranquility, friendliness and mutual cooperation. Study and fulfillment of these problems should be based on the objective and positive position, but not on the old ideological stamps, when religion and ideology in General, was relegated to a secondary role.

Historical events of the past and of the last thirty years show that religion is an independent phenomenon, and its influence on social processes not necessarily depends on the economy. So the task is to investigate objectively the role of monotheist religions in the development and strengthening of new spiritual and ideological representations of the mountain population and transformation of their consciousness.

Study of the problem of penetration of the monotheistic religions shows the longstanding traditions of culture and art of Dagestan, many ancient forms of culture, which absorbed the achievements of cultures of the Caucasus and middle Eastern regions, as well as a vast nomadic world.

On the other hand it is not only interesting peculiarities and syncretism of Dagestan culture are worth to be mentioned, but also remarkable traditions of tolerance preserved in Dagestan As it was noted by A. Metz in his «Muslim Renaissance» book: «in the East it was a period of unprecedented middle ages tolerance».

M. B a b u k h a d i a (Tbilisi)

Psycholinguistic aspects of language in the background of linguistic tolerance

Psycholinguistic aspects of language teaching fundamentally diverges from traditional teaching methods. The difference is expressed by denying the traditional linguistic methods and with using of a wide range of aspects psycholinguistic, which produces amazing results as the effective use of language , as well as its rapidly mastering process.

During criticizing the ineffectiveness of traditional teaching methods which requires at least two or three years to master the language, while duration ranging from six months to years and not more than a few months by a new method . Moreover, knowledge of the context we mean under the language knowledge.

Psycholinguistic methods for language teaching involves the intensification of two aspects - listening (including speech) and reading. Knowledge of language is impossible. Our approach means its sense, intuitive access which the psycholinguistic methodology provides.

M. B a g a e v, R. M a m a e v (Grozny)

Interethnic contacts as a basis of archaeological cultures of Central and North-Eastern Caucasus

Since ancient times Caucasus has been ethnically variegated (Herodotus, Strabo, Al-Masudi) and has become the "mountain of languages and peoples" in the ancient written tradition. Already the Paleolithic artifacts confirm the existing neighborhood of the Caucasus cultural features peculiar to both the Near East and Europe.

From the Chalcolithic era the North Caucasus is in the orbit of Near Eastern cultures and at the same time it acts as a kind of unique transmitter of the achievements of the metal era towards Pre-Caucasian steppes. At the end of the III millennium and at the first half of the II millennium BC the elements of the steppe culture are deeply embedded in the mountains (Amirkhanov).

As established the cultural development of the Transcaucasia and North Caucasus, had different ways of development, but they were in close cooperation and regular interactions (Munchayev, Markovin). Thus, the north-eastern variant of the Kura-Araxes culture of the V-IV century BC, formed on a local basis, enables to include the mountain zone of the Eastern Caucasus into the primary area of the Kura-Araxes culture formation (M.G. Gadzhiev). It is not excluded that the Hurrian-Urartian tribes were involved in the genesis of this culture (Dzhaparidze, Melikishvili, B.B. Piotrovski, Dyaconov), whose language was one of the East Caucasian type (Dyaconov, Starostin). The native speakers of this language (the ancestors of Dagestan and Nakh peoples) lived in the Central and North-Eastern Caucasus since ancient times. Later (around the turn of the IV-III century BC or early of the III century BC) the Mesopotamian Uruk culture encouraged the creation of the Maikop culture in the North Caucasus on a local basis (Munchayev).

Researchers conducted in the Caucasus and in the North-East Caucasus in the 60's and 70's of the twentieth century revealed a strong cultural and historical layer left by predecessors' of “Kura-araxes” and “ Maikop” . This fact makes us to search for a basis of substrate of Caucasian language family in more ancient times (Munchayev, M.G. Gadzhiev). The perspectiveness of such a search is obvious, since the cultural lexicon of pre-northern and east Caucasian language, according to glottochronology, demonstrates a high level of economic and cultural development of its speakers (Starostin) based on agricultural and cattle complex of Neolithic and Chalcolithic of the North-East Caucasus (Amirkhanov, Munchayev, M.G. Gadzhiev).

The forgoing is confirmed by the further course of history: first and foremost by the presence of monuments of the second half of the III millennium BC in a mountainous area of south-eastern Chechnya and neighboring Dagestan, characterizing Ginchinskaya culture of the III-II century BC (R.G Magomedov). Soon their traditions move to the Kaiakent-Kharachoy culture of the XIII-IX centuries BC (Kruglov, Markovin). The monuments of Koban culture of the XII-IV centuries BC (Krupnov, Kozenkova) as well as archaeological monuments of the Scythian-Sarmatian range and early medieval times obviously demonstrate their continuance and multicultural synthesis (Kozenkova, Davudov, D. Atayev, S. Gadzhiev, Bagayev etc.).

Thus, even a overview of all the historical landmarks of the ancient history of in the Central and North-Eastern Caucasus (and the whole Caucasus as well), most clearly displayed the pages of the history in which:

First, complicated and multifaceted ties of Caucasian aborigines with the huge world of neighboring and distant peoples, including nomadic communities of the Eurasian steppes are traced;

Second, the stability and continuance of the common Caucasian culture with its local features is visible.

Obviously, in many ways it explains the tolerance inherent to autochthons of the Caucasus since ancient times to the present day, despite of all the conflicts of the post-Soviet era.

Features bond ergative languages (In Ingush)

Our study is based on the theory according to which the function of voice is the redistribution of communicative ranks of the participants of situation. It wasn't necessary that such a transfer of communicative ranks was accompanied by redistribution of syntactic roles of the actants of verb that proved by the material of Ingush language. The very category of voice is considered by us as a way of discovering the aktant derivation in the language. The voice covers morphology (verb forms), and syntax (the need of actants - the valency of the verb), and pragmatics.

Redistribution of communicative status in Ingush language is not made out or, more precisely, not accompanied by a redistribution of syntactic roles of nominal group in Ingush language *So knižka dešaš va – Knižka dešaš va so; As knižka jazdu – Knižka as jäzdeš da* - the object remains the object both semantic and grammatical (*knižka – book*), the subject preserves the status of a subject both semantic and grammatical (*I - me*), so it is believed that the inversive voice is presented in the Ingush language. The following situation is represented In the Ingush language where the proposal identifies subject and object and on the other hand, there is also a morphological indicator of the verb (the use of synthetic forms in some structures and analytical forms in other structures),marking a transition of communicative status of participant with the heightened communicative rank from one actant to another: *So knižka dešaš va – Knižka dešaš va so, So knižka dešaš vōl – Knižka dešaš latt – Knižka dešaš latt as, As bajtaš jazju (As bajtaš jazjaj) – Bajtaš as jazješ ja (Bajtaš as jazja ja)* etc. We have showed the transitional design of two types - nominative and ergative. Voice changes, I think, are here in two aspects: the first are presented by grammems, conditionally speaking, active and passive voice of the nominative construction, and the second type of voice is represented by grammems of active and passive voice of the ergative construction. Both are submitted the passive of the state, and passive of action. The transition from communicative status of one actant to another in these structures is not accompanied by changes or formal redistribution of syntactic roles of the actants. In other words, subject in Ingush structures remains the subject, (semantic subject), object remains the object (semantic object) in the transformation both form nominative and ergative constructions. It should be emphasized that we do not confuse the notion of syntactic status and communicative rank actants of situation. Actant with higher communicative rank, for example,is considered by us as actant whose communicative role in the given structure is more stressed, and vice versa,lower communicative rank is understood as the allocation of actant with the least communicative role. The focus of our definition of voice in the Ingush language is on the transfer of communicative status from one participant of the situation to another and the situation is mounted by verbal form. that the predicate in such constructions Ingush language designed analytical form of the verb and is the predicate for kvalifikativnogo transformed

ergative construction and initial transition nominative constructions *So knižka dešaš va – Knižka dešaš va so, So knižka dešaš vōl – Knižka dešaš latt – Knižka dešaš latt as, As bajtaš jazju (As bajtaš jazjaj) – Bajtaš as jazješ ja (Bajtaš as jazja ja) / I write poems - Lyrics written by me, a matter of fact, both the original design of the transitional proposals So baitaš jazješ va u As bajtaš jazju / I write poetry* can be considered as a parallel for the voice, i.e, they both are grammems of active voice, in our opinion, and are able to transform into passive voice.

In addition to the above-mentioned phenomena, we have associated with a category of voice, constructions of the following kind *ça dottaš latt / дом строится, вolx čaqbōqqaš latt / work is being finished* attract attention in the system of Ingush language as considered by us as the construction of transformation of the type *Bolxloj ça dottaš bōxk / The workers are building my house, So bolx čaqboaqqaš voal / I am finishing the work*. As we can see from the given structure of syntactic units, these sentences have impersonal structure, ie impersonal passive.

Proposals type *Co cecvjaqqar Ahmad – Ahmad cecvjalar cunax / He surprised Ahmad - Ahmad was surprised by him* also provides voice derivation in Ingush language. First, the ergative (active) structure becomes the nominative (also active), while patsiens formed by direct addition (in the nominative - absolyutiv) in the first sentence *Axmad* raises its status both communicative and syntactic and transforms into subjective (nominative) case, becoming agens (subject), and agens of the first sentence co - in the ergative case is converted to patsiens - in the indirect object. That is, it turns out that actually agens – the subject of the the first structure (ergative one as it is original in this case, because this kind of verbs gives such transformation only of active voice into active), to our mind, and co - cunax he – him decreases in the communicative and syntactic status. Perhaps in the Ingush language we are dealing with the phenomenon that is considered in linguistics as the term antipassive.

We have allocated at least four types of possible transformations of syntactic structures of Ingush language similar to active and passive voice. Two grammems of them are acive ones: (active) *So ça dottaš voal - (passive) ça dottaš latt; (active) So ça dottaš va – ça dottas va so; (active) As ça dott – (passive) ça as dottaš da.*

Z. B a t i r o v a, A. A l i h a n o v (Makhachkala)

The formation of nouns by means of the suffix –ch in the Avar language

The nouns have the following ways of word-formation: a) morphological way (it includes suffixation, the petrified person-number marker –b- and the plural marker –r-); b) morphological-syntactical way (compounding, complex word formation); c) conversion; d) desaffixation; e) metatony.

Among these ways of word-formation the prevailing are suffixation and compounding. There are not many productive suffixes in Avar.

From the noun stems, adverbial stems and from the deverbative nouns by adding of suffix –č- a considerable amount of nouns are derived with a diminutive or an augmentative meaning. This suffix, depending on the meaning of the deriving stem imparts new nuances of meaning to the derived words: diminutive meaning or pejorative one.

The connotative component could be included in the lexical meaning of the word. Denoting the objects, phenomena and actions, words can include some nuances of meaning expressing the attitude to these phenomena (e.g. contempt, disapproval, disparagement). There is a large number of such words in Avar.

R. B e g e u l o v (Karachaevsk)

Historical education in a multicultural space of Karachay-Circassia

In any society the science of history, historical consciousness plays an important role, including the regulation of social relations and inter-ethnic relations. A key element of this process is the historical formation, with which you can influence the formation of tolerant values and objectives of the younger generation.

Karachay-Circassion Republic (KCR) is a multicultural society, with a rather complex ethnic component. However, awareness and recognition of the value of this phenomenon has practically no effect in the teaching of local history in schools and universities.

Among the reasons for this can be identified a negligible amount of training hours given for the study of the history of KCR and the absence of a full textbook in the discipline.

The current study guide recommended to general education schools, is extremely unfortunate. It consists of five sections devoted-substituted, respectively, the five major ethnic groups of the country. Thus, the student does not pass the historical stages in the relationship, he should get the representation of key points about, major events and developments in the region and the lives of all people living in this area and, in fact, the rate of ethnic history. Hot little attention is paid to the topic of inter-ethnic contacts, ethno-cultural communication, etc. Besides the history of Karachay-Circassia "lost" the other ethnic minorities: Ossetians, Greeks, Armenians, Estonians, Tatars, Ukrainians, and others, whose representatives have made a worthy contribution to the historical and cultural development of the country.

Thus, the existing system of education today regional history in the schools of Karachay-Circessia and the lack of a textbook on the relevant discipline lead to the fact that teachers are actually on their own and teach the subject, based on their own visions of the past and their beliefs. What are these beliefs may be, also ethnocentric and simply nationalistic approach to the implementation of the course, we can only guess. The unsatisfactory way of teaching this subject leads to the fact that today's schools graduates either do not know the regional history or imagine it in an incomplete and distorted form. They have no knowledge of the culture and customs of neighboring nations. As a result, the country is marked by not only the significant decline in the prestige of historical science, but also the growth of ethnocentric, or simply nationalistic manifestations. There is the formation that mythologized national historical and cultural concept.

This problem, in our opinion, is far more serious. Deficiencies in history education, the cost of the emerging level of historical consciousness among the population have a certain influence on the sociocultural and ethnic processes in Karachay-Circassia.

In connection with all above, I would like, first, that scientific community Karachay-Cirkessia and representatives of relevant government agencies have developed the definition of the concept of history taught in a multicultural region, with the latest methodological developments and recommendations, and secondly, put cast doubt on the feasibility of narrow-profile study of the past. It seems that the very structure of textbooks, teaching aids and other educational materials on the principle monoethnicity has lost its relevance. In this regard, the creation of a more integrative in terms of regional and ethnic history courses in the North Caucasus regions of Russia would look more appropriate in the context of contemporary realities and be more productive in terms of solving problems facing society.

P. B e k t e m i r o v a (Makhachkala)

Concessive and conditional participles in Bezhta language

In many Dagestan languages are considered concessive and conditional participles II are considered. These participles II can be identified and in Bezhta language .

In studies of Bezhta (E.A. Bokaryov, G.I. Madieva, M.S. Khalilov and others) refers only to the conditional and concessive inclinations, but we are considered as participial form.

Conditional participles II represent additional impact, which is the condition for making the main action, Wed: *nil'da jokča* "if they give, take", *uɬda äɣïʔlāqa* "if the

lie, do not pick," *ʔeževeda ʔeⁿťe* "if the pick, go away." As can be seen from the illustrations, conditional participles are formed by adding the suffix verbal root ***-da***: *üčāxäl* "sleep" - *üčāxeda, joçal* "drive out" - *joçda*, *ţuţal* "quit" - *ţuţda*.

Conditional participles II express only a secondary effect dependent and usually act in the subordinate part of a complex sentence, Wed:

Wodo guhda, Arsen hälţilä? ʔeⁿťʿaʔas.

Rain (abs) go (PII) Arsene (abs) to work (inessiv) go (real neg.).

"If the rain goes, Arsene will not go to work."

On the basis of standard forms participles II most forms of concessive participles II. Similarly, the phenomenon stands for many other Dagestan languages.

Concessive participle II is additional impact, which, though it could be a condition, but it is not mandatory to perform the main action, where the latter is often unfulfilled, Wed: *jaţdana jokčeʔesh* "although he wanted, but did not take," *johdana jaţeʔesh* "although did, but did not want to", *goçoqdana jegajʔesh* "looked at, but did not see". As you can see from the pictures, concessive shape is formed from the conventional forms with the affix ***-na***. The value of this affix close to the Russian "though."

Concessive participles II in Bezhta formed in other ways. So, with the help of the particle ***-čen*** like participles II are formed from:

a) an participle II: *jiqedačen gōsdi* "even if he knew, would come to", *gohdačen razi aqaʔas* "even if you come, will not be happy";

b) the forms of the past tense of the verb: *gohnačen aqeʔes* "could not come", *čāxnačen gäʔä* "could not write";

c) conditionally desired shape: *oⁿqojoqodāčen gisakaʔas gā̄* "even if would come, would not have passed", *nilʹijoqodāčen jokčaʔash gā̄* "even if would give would not take".

With the suffix ***-na*** concessive participles II are formed from:

a) participles II time ***-aʔ***: *lʹishellaʔna jegajʔesh* "even when turned, saw no", *ʔeⁿťʿejaʔna lⁿqeʔesh* "even when I went, found";

b) conditional desired shape: *gōjoqodāna jecaʔas gā̄* "even if would come, would not stay", *ķoķōqodāna gijaʔas gā̄* "even if the sick would not have come".

On the form of conditional participlesII by adding the suffix ***-jaʔ*** concessive participleII is formed with a value of indignation: *jowal* "do"> *joh-+da-+-jaʔ> johdāʔ* "unless done", *ilʹedāʔ gowaʔas* "unless the call does not come", *nilʹdāʔ jokčaʔash* "unless you give, not take". Also concessive participle II is formed from participles II course of action by the particle is given, and the suffix ***-qodā***: *gohna-dana-qodā* "at least would have come", *nilʹna-dana-qodā* "at least would have given".

Above-considered participial forms we are considered as concessive participles II, on the basis of the following criteria: first, they are formed by adding the suffix ***-na*** participles II image, reinforcing particle ***-čen*** and the adverbial suffix ***-da***, and secondly, they always express a secondary dependent effect, thirdly, they have a fixed location in the subordinate part of a complex sentence.

Thus, verbal formations with distinct participial signs can't be deprived of their participial status. These features have led to the isolation of conditional and concessive participles II.

T. B e l i a s h v i l i (Tbilisi)

Georgia - The League of Nations. 20-30s of the XX century

The paper addresses the book titled “Georgia”, translated by us into French. It is a book published by the Georgian Associaton of the League of Nations in Paris in 1937.

Presently, it has already become evident , now important was the existence of the independent Republic of Georgia in 1918-1921 for the new and contemporary history and possibly the future political life of the country. Not only the Georgian translation of the book has not been published, but, in our opinion, even the original French version of the text is am object of great rarity. The author or the group of authors is unknown.

However, one is definitely clear: taking into an account the pathos of the book and historical truth, as well as certain photographs, is could be assumed that the book was created upon the request of the government of the independent Georgian Republic in exile. The book consists of four parts: Territory and population; History; Literature and Arts and political situation. It becomes evident that quite a number of books about Georgia have been written and published in European languages in those years, although they were mostly created for the scientists and intellectuals. “Georgia, as the national subject, reads the introduction, is less known for the wide audience of the European society.” The aim of the book lies in getting the wide range of European readers more familiar with Georgia. Though, the articles and the information of the given period of time, used to describe only the existing situation in Georgia, while the given book describes the stages of the country’s development through the historical prism from the days of the country’s existence up to the 30s of the previous century.

The text contains ten additional documents and a geographical map. Due to the documents preserved in the book certain facts may be clarified, that remain disputable to this day.

M. B e r i d z e, L. B a k u r a d z e, N. S u r m a v a, D. N a d a r a i a (Tbilisi)

Georgian Dialect Corpus as a Source for the Study of Phraseology

Dialect phraseology (in its wider sense, including figurative and non-figurative collocations: idioms, proverbs, aphorisms and metaphoric expressions, sayings, formulae of greeting, blessing and cursing, terms and nominations of domestic industry, grammatical word clusters…) form a significant segment of dialectal lexicon which is rather peculiar (they are not mere variations of their standard equivalents). Scholarly interest toward it is more and more increasing following the development of new disciplines of humanities (ethnolinguistics, anthropolinguistics).

The processing of texts of the dialect corpus reveals the problem of the tagging of phraseological units. This ultimately leads to one of the key issues of lexicography – lexicographic representation of a phraseological unit.

The provision for the automatic query of phraseological units (collocations consisting of two or more lexemes) in the dialect corpus will facilitate the development of dialect phraseography as a discipline and the implementation of the idea of a common dialect phraseological dictionary.

In the initial version of the GDC, the software provided for the query of only a single wordform (and its segments); hence, the version allowed for the search for a phraseologism as a result of referring to a phraseological KWIC and their classification by a user. Irrespective of the fact that phraseology is one of the thematic features of the metatext tagging (somehow being benefitial for users in filtering and selection of texts), it was not a very efficient way of the search for phraseologisms.

The current, more sophisticated version provides for the search for colllocations consisting of two or more segments. Associating the processes of lematization and morphological annotation with dictionaries conditions the fact that the establishment of a wordlist of collocations in a dictionary will become a tool for corpus markup. As far as dictionaries are one of the most important tools for morphological parsing in a corpus, the identification of collocations as dictionary entries has been conditioned by the requirement of the technological conception.

As for the search for phraseologisms, the new software platform provides for two kinds of queries: a) a user will be provided with a full list of phraseologisms (upon request, within a whole corpus or a certain dialect and sub-dialect), a dictionary entry of a selected phraseologism and all contexts containing it; b) an exact query for a specific phraseologism will be available.

The structure allows for the future opportunity of the search for a phraseological unit with respect to its standard semantic equivalent (variant or synonym).

The picture of the reflection of collocations is rather diverse in Georgian lexicography. Some of such units occur as an individual entry; elsewhere the structure of a dictionary entry contains a reference of a lexeme's occurrence in an idiomatic expression; frequently such units are neglected by a lexicographer. For example, *A Dictionary of the Kartlian Dialect* features the phraseologism **gulis adgili ağara akvs** "to pester" as a lexical item. The illustration block of the definition draws the following synonymic phraseologism: **guli makvs gac'q'alebuli**. However, the collocation **gulis gac'q'aleba** does appear as an individual entry in the dictionary. In the corpus-based dictionary, where it is immediately associated with the text body, none of the phraseological units will be neglected.

The paper will address and discuss dictionary entries containing phraseologisms and query options for phraseologisms, will present the outcomes of the ongoing work on the phraseological (electronic) dictionary of Fereidanian and of southern dialects.

Z. B e r s a n o v a (Grozny)

The road in mentality of Chechens

The road in mentality of Chechens is not simply concrete concept, and moral category. Since ancient times everything that treated the road, was considered as the sacred.

According to a legend, the person who cleared the way or has constructed the bridge, deserves paradise. To look after a condition of the road passing by the village, was considered as a collective duty of all his inhabitants.

Inhabitants of the village had moral responsibility for all passing on the road passing by their settlement.Usually with the village edge, at the road lodged the most brave and worthy people that they could protect travelers, shelter them in case of need.

Villagers had to shelter and show hospitality to overdue travelers.For a long time in mountains there were road hotels which were under construction usually at the river or a spring. In them the center or a fireplace were erected.

The rigid ban on everything that could profane the road, damage it was imposed.It was impossible to take after the journey even a stone, to occupy a span of the earth relating to it.

To destroy the bridge was considered a terrible crime.

Chechens considered that the place of crossing of roads had magic force.

V. B e s o l o v, A. B e s o l o v (Vladikavkaz)

Domestic and foreign researches of architectural and urban heritage of the Caucasus as the pioneer of Caucasus architectural study – independent sector orientalism

Autopsy report has been prepared in accordance with the author's program of preparation of comparative historical research in the humanities and sciences complex, if possible, feasible in the bowels of the National Academies of Sciences and state universities in the Caucasus.

The architectural and urban heritage of the Caucasus has always attracted the attention of artists, architects, scientists, missionaries and merchants, pilgrims and travelers, because the present time is a unique property of the individual countries and many peoples of the whole historical and cultural region. This is quite natural, for the creation of architects Armenia Aghvan and Georgia, Abkhazia and Alanya are masterpieces of Eastern Christian architecture, and the creations of architects Azerbaijan regarded as the reference work of Muslim architecture. Intrinsic value are profoundly original monuments of the traditional architecture of indigenous mountain peoples of the North Caucasus.

In the second third of the XIX century architectural and urban heritage of the Caucasus gradually enters into the orbit of scientific interests of researchers focused on humanitarian mindset and way of thinking and different personalities traveling from Russia, the emotional and the rational East West. Representatives of the local nationalities and forever settled in the Caucasus European scientists and creators also show close attention to the monuments of urban planning, architecture and construction techniques of the ancient and medieval Caucasus.

Initially, the comprehension of the artistic heritage of the Caucasian paid thorough attention to German and Russian art historians, then, together with them in the understanding of wealth Caucasian people were joined by French scientists, and then by the Italian art historians, and later all of the Caucasian subjects were joined by English-speaking professionals. All traveling through the land of the Caucasus Biosphere were interested in the history, ideology and language, culture and way of life of the peoples of the Caucasus, their appearance and costume, as well as unique in the type and form, genre, plot, image and style of work of architecture, civil engineering and monumental painting and relief sculpture, decorative arts and ornamental decor countries and peoples of the Caucasus era of antiquity and the Middle Ages.

Ironically, the original creation of nameless folk architects continued to remain outside the field of view of researchers of traditional homes, farm buildings and settlements. These very surprising for truth and aesthetic expression of anonymous works of architecture were the subject and object of study of local lore historians,

anthropologists and ethnographers, and only with the beginning of the XX century, the monuments of folk architecture began to atract scientific interest of historians of architecture and construction equipment.

Since the beginning of the second third, and by the end of the XIX century in the full-scale survey of the architectural and urban heritage of Caucasus most important contribution made by Frederic Dubois de Monpere (1798-1850), Andrei N. Muraviev (1805-1876), Marie Felicite Brosse (1802-1880), David I. Grimm (1823-1898), Dmitri Z. Bakradze (1826-1890), Nicodemus P. Kondakov (1844-1925), Andrei M. Pavlinov (1852-1897) and some other specialists.

Scientific works and the works of these architects, scientists and travelers contain written information, graphics and photographs. It should be recognized that in terms of the level of development of theoretical and methodological foundations of the principles of art history and scientific works of architectural study these figures, of course, are out of date. However, it is in their writings contain information and materials of many monuments of architecture, which, no matter how annoying, are no longer on the surface of the Earth, or they are now in ruins and ruins.

In essence, the 1830 - 1880 years of the period gather and accumulate historical sources and an inventory of the monuments of urban development, architecture and construction techniques of the ancient and medieval Caucasus This period has an important role in the formation and the two stages of the development of scientific Caucasian studies, and in her bosom, and architectural study, at the turn of the century and the first third of the XX century, as a constituent branch of the Oriental world.

E. B e s o l o v a (Vladikavkaz)

To the problem of creating “Comparative lexicology of the Caucasian languages”

V.I. Abaeev’s theory of areal linguistics explores similar phenomena of isoglosses that arise between languages of a particular areal as the result of long-term vicinity and contact development. It is known that areal depositions in language suggest ethnic contacts that validate spatial distribution as a result of the territorial relations of linguistic facts and phenomena. Lexical units of language, formed as a result of mutual influence of languages themselves, stem from cultures behind them and studying their semantics and etymology often gives us ground for reflection about peculiarities of inter-Caucasian convergences both in material culture and rituals, customs and mores, as well as in everyday life, folklore and religious views. According

to V. I. Abaev himself, they "are very numerous and ancient", and three groups of words "stand out in their full cultural content: 1) names of cultivated plants and domestic animals; 2) terms of material culture; 3) terms of social order"; moreover, isoglosses presented by the scientist take over more than three different languages.

The report sets the goal *to actualize the need for writing "Comparative Lexicology of the Caucasian Languages", for which to create a project team of scientists, representatives of all Caucasian languages, in order to define words of local Caucasian origin in each language, i.e. inter-Caucasian convergences in lexicology. Ultimately everything should lead to the creation of the map of lexical isoglosses for the entire Caucasus.*

This work will facilitate identification of cultural influences that took place in the history of Caucasian peoples and found their reflection in language. It is important that the study would confirm what has long been known to ethnologists and historians of material culture, namely, that "together with linguistical fragmentation there exists *a unified ethnic culture of the Caucasus*; moreover, *such work would have enabled to catch the spirit and essential features of this culture*". The scientific groundwork, the foundation to which was laied by V.I. Abaev, will become part of the research of Caucasian linguists.

I think it is difficult to overestimate such project in our complex and difficult time as the study will accumulate linguists' best forces around the Institute of Caucasiology of Georgia in order to identify and preserve inter-Caucasian lexical fund, the appearance of which was once attributed to the inner life of the Caucasian peoples and their gravitation towards cultural unity.

A.B u g a e v (Grozny)

Peacemaking in the Caucasus: obscure pages (certificate of participant)

Peacemaking traditions of Caucasian people are well known. These traditions were recognized and described by famous thinkers of the past and present. At the same time the role of public diplomacy was particularly noted. These themes were found both in folklore and in literature, and first of all Caucasian.

We have one undisputable conclusion: the people of Caucasus always supported each other, rated highly their peaceful neighborhood, mutually interested cooperation, tolerance.

Undoubtedly, there are a lot of facts which demonstrate these multicultural Caucasian traditions. But the truth is that not all of them remained in the annals of history.

As it known, in the former USSR the realization of the state-building projects was formal, however before the USSR has collapsed the problems which were latent during decades were found out.

One of these problems was the problem of Georgian-Abkhazian relationship. It became clearly antagonistic and tense in 1990-1991. It became evident for politicians, including regional ones, who could analyze in an adequate way the real situation that it was out of control.

The peacekeeping idea of meeting organization between Z. Gamsakhurdia – the Chairman of Supreme Soviet and V. Ardzinba – the Chairman of Supreme Soviet in Grozny appeared in Chechen-Ingush in these particular conditions. Here it was considered to mandate the mediatorial mission to D. Zavgaev – the Chairman of Chechen-Ingush Republic.

This initiative was offered by social and political movement "Spravedlivost" (leader Saligov L.) Moreover, it was officially accepted.

On 15th of March 1991, a group of public activists led by member of Presidium of the Supreme Soviet A. Bugaev (who is the author of this article) arrived in Sukhumi. The group met with V. Ardzinba. The leader of Abkhazia greeted the Chechen-Ingush representatives of peacekeeping mission and offered his willingness to arrive in Grozny within the agreed time.

The delegation from Chechen-Ingushetia arrived to Tbilisi on 16 March 1991. Here, after a few protocol procedures, there were two meetings with Z. Gamsakhurdia. A.Bugaev took part in the first meeting, while Chechen-Ingush delegation of 16 people participarted in the second one.

The President of Georgia also welcomed the initiative of Chechen-Ingush representatives. At the same time he rejected the idea of meeting with V. Ardzinba outside his office in Tbilisi.

Thus, the peacekeeping mission from Chechen-Ingushetia was not successful and could not gain the mission goal.

The result of the confrontation between two capitals (Sukhumi and Tbilisi) is generally known.

By remembering the situation in details, we have not aimed to miscellaneous evaluation of the conflict.

The simple truth is that the history has no subjunctive. However, we do not consider that there was no chance to achieve acceptable compromise. We believe that there were different scenarios which were formulated by structures outside of both Georgia and Abkhazia. Furthermore, we have no doubt that the over-ambitious high-ranking politicians both Georgian and Abkhazian have played a significant role in dramatic situation and conflict.

Today, there are lots of serious problems in Caucasus. The reality is the growing role of multinational organizations for which the national boarders of sovereignty are not important. During bipolar system - capitalism and communism - the difference was

more obvious. However, nowadays the relationships between states form according to macro-economic interests of actors in global market.

From our point of view, the potential of public diplomacy should be constantly in demand, especially in Caucasus.

P. B u k h r a s h v i l i (Tbilisi)

“HOUSE” and „SHRINE” in ancient Georgia

Within the designated location, the analysis of archeological and ethnographic material collected on the territory of the central trans-caucasus (contemporary Eastern Georgia) has given us the possibility of making the following conclusions:

In the consciousness of tribes dwelling on the territory of the central TransCaucasus, the final formaqtion of spatial division of the universe into two main parts, into the notions of ‘interior’ and ‘exterior’, chronologically, belongs to the end of the 6th millenium BCE and the beginning of the 5th millenium BCE.

In the habitation the hearth represents the center, heart, of the family, which unites by blood relation and by communal possessions the family as a social unit. The family is totality united by material possessions and kinship relations , but the hearth is a visible, tangible representation of this unity; a united, indivisible symbol of the family.

We consider there to be warrant to suppose that as soon as there appeared the hearth, which in itself means the formation of the habitation and the family, familial religion appeared, genotheism as a fully formed phenomenon of a social organism (the family). Already from the Neolithic period, when the first systematic settlements appear, in Caucasia we must suppose the formation of familial religion, genotheism. This phenomenon acquires a fully formed appearance in the Eneolithic period, which we think is clearly depicted in materials coming from the studied remains of settlements in the Eastern Transcaucasus (“Shulaveri-Shomuthepe” Culture).

The level of development of productive forces of the Patriarchal-Clan arrangement conditions the size of the family community. The naturally increased community (*temi*) gradually undergoes segmentation, is divided into a series of smaller familial communities, which time and again grow and in their turn again are divided up. The big [i.e. extended] family historically is a universal phenomenon. It is characteristic of almost every people and not only at a low level of development, but also later. Precisely in such a social unity, in the extended family, began from the earliest stage of development the formation of familial religion- genotheism; more precisely its development began together with and alongside the development of the extended family, as a social organism and the development of familial religion (genotheism) began as the ideological basis of familial unity.

Noteworthy it is especially that, as is clarified by the analysis of archeological and ethnographic materials, the given structure along the whole belt of Apkhazeti-Svaneti-Racha-Pshav-Khevsureti-Chechnya-Daghestan and a common religious-social structure characterizes this belt. This got its source from from the Familial cult, from Genotheism, which in the common Caucasian region is attested already established from the Eneolithic-Early Bronze period.

T. B u r c h u l a d z e (Tbilisi)

On one type of compound conjunctionless subordinate clause in Georgian

1. In hypotaxis one of the tools of subordination of a subordinate clause on a main clause is a conjunctionless connection – when the components of a subordinate clause are syntactically connected to each other by punctuation signs, intonationally. In such a case a sentence's syntactic function is clearly obvious – they can be substituted by a relevant conjunction which is usually implied: teimurazi cdilobs, ivanes tvisi cecxli mouķidos „Teimuraz tries to cause his mental torment to Ivane"; ar icis, vis šeeķedlebian „He/She does not know, who will give them refuge"; teimurazi cdilobs, **rom** ivanes tvisi cecxli mouķidos „Teimurazi tries **that** to cause his mental torment to Ivane"; ar icis, **tu** vis šeeķedlebian „He/She does not know, **if** who will give them refuge".

It is noted that in a conjunctionless parataxic sentence simultaneous events are listed and described. One part of hypotaxic sentence is similar with of a main clause and other – of subordinate one, that generally, fulfills the same syntactic function as a subordinate clause with a conjunction does.

2. There are cases when it is difficult to say with certainly, if a conjuctionless sentence is substituted by any subordinate conjunction; if there is a subordinating link between them and accordingly, according to structure, what type of sentence it is attributed to – to hypotaxic or parataxic! It concerns such a type of sentences, where a subordinate clause follows the main clause and is distinguished from it by a colon. E.g.: ***samjer daaɣo piri da samjerve daaxvela: enaze momdgari siṭqva mainc dasaķlav xarivit jiuṭobs da uķanve gaurbis*** „He opened his mouth three times and coughed three times: a word on the tip of a tongue is stubborn like a bull for slaughtering and runs back"; ***ezoši sisxli iɣvreba: jaqom ramdenime katami, indauri da cxvari dahķla, kvevrsac tavi ahxada da tavis sṭumrebs sačveneblad soplis ċarčinebulebic moiċvia*** „In the yard there is a bloodshed: Jaqo killed several hens, turkeys and sheep. He took off a lid of a wine-jar and in order to demonstrate before his guest he had invited a village's nobles" – in a specialist literature this type of sentences are considered to be compound subordinate clauses. In the given examples subordinating conjunctions (***radganac*** „since", ***imiṭom, rom*** „because"***, rom*** „that"...) cannot be substituted. In the

given examples we are dealing with such a case when there are several sets of sentence, which explain a previous sentence. In this case a subordinating connection is not implied among the sentence's components: ***samjer daaɣo piri da samjerve daaxvela, radgan enaze momdgari siṭqva mainc dasaḳlav xarivit jiujobs da uḳanve gaurbis*** „He opened his mouth three times and coughed three times, **since** a word on the tip of a tongue is stubborn like a bull for slaughtering and runs back". And another: ***samjer daaɣo piri da samjerve daaxvela, imiṭom, rom enaze momdgari siṭqva mainc dasaḳlav xarivit jiuṭobs da uḳanve gaurbis*** „He opened his mouth three times and coughed three times, **becouse** a word on the tip of a tongue is stubborn like a bull for slaughtering and runs back".

In such a case simultaneous events are listed and described. In this case there is not such a situation when a conjunctionless subordinate clause has either an adverbial modifier of cause, either conditional or resultative content, when it is freely substituted by any subordinating conjunction. E.g.: ***merme im sakmis paṭroni nanobda da tavši xels icemda: teimurazi sakmes xalisit iɣebda, magram bolomde verasodes ver miaṭanda*** „Then a patron of that business regrets and blows his head: Teimurazi begins the business with enthusiasm but never brings it to an end". Let's compare the above-given example - ***merme im sakmis paṭroni nanobda da tavši xels icemda, radgan/imiṭom, rom teimurazi sakmes xalisit iɣebda, magram bolomde verasodes ver miaṭanda*** „Then a patron of that business regrets and strikes his head **since/ becouse/that** Teimurazi begins the business with enthusiasm but never brings it to an end". In this case subordination is obvious.

I believe, that in the given conjunctionless sentences the subordinating conjunctions are not implied (accordingly, there is no subordinating connection among the sentence's components), thus, it should be attributed to a series of a conjunctionless compound coordinative sentence in which describing, listing and explaining of the named simultaneous events are expressed independently.

I. C h a c h a n i d z e (Kutaisi)

French-Circassian Bilingual Dictionary By Jean Charles de Bess

Hungarian scientist and ethnologist Jean Charles de Bess (1799 - 1838) belongs to a number of European travelers whose work 'Travels to Crimea, the Caucasus, Georgia, Armenia, Asia Minor and Constantinople in 1829 and 1830' ('Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Contantinople, en 1829 et 1830') is one of the best sources for the history of Georgia and the Caucasus.

Interesting and important information about the customs and traditions, religion, languages, ethnographic life of the Caucasian peoples, nature and etc. can be enco-

untered in the composition. The information provided by Jean Charles de Bess is of different types: These are the observations about the existing situation in the Caucasus witnessed by the author and the detailed descriptions of the regions seen during his travels. The work involves extensive historical excursions where the author uses a lot of previous records and scientific literature of European travellers which speaks for the author's brilliant education and erudition.

In the presented paper lexicographic information according to the compositions by Jean-Charles Bess are extremely valuable. In particular, a small French-Circassian Bilingual Dictionary is meant.

According to the text of publication the excerpts from the dictionary are presented below:

French	**Circassian**
Abeille (bee)	bzeh
Argent (silver)	dchine
Bélier (aries)	te
Vin (wine)	chichir, chaghir
Arbre (tree)	p`kha
Aujourd'hui (today)	noba
Avant (front)	dapeghe
Bière (beer)	zirre
Bateau (ship)	koukh, kouaffa

The paper reviews and analyzes the data provided by the Hungarian scholar. There is an attempt to find a classification of the lexemes according to the dictionary.

N. C h i k o v a n i (Tbilisi)

For the Problem of Tolerance Building: “We” and “Others” in the History Textbooks (The Case of Georgia)

The paper deals with the complex and contradictory process of transformation of the perception of “self” and “other” in the post-Soviet Georgia. This problem is tightly connected with the issue of raising tolerance through education. The study is based on the analysis of the history textbooks and various projects, aimed at the development of multicultural competences.

The second half of the 19th century is a period of the formation of nationalism in Georgia. Common past is the main instruments of the national consolidation. New markers of identity are formed, as well as the new understanding of the nation, national belonging and patriotism. The professional national historical *Grand narrative* was created, which is maintained till today despite essential changes in the political and intellectual life of Georgia. The problem of tolerance as well as the attitude towards the "others" were the matters of crucial importance for Georgia with its multiethnic and multicultural population.

After the dissolution of the Soviet Union, reconsideration of national history became the main task. It was aimed at filling in "white spots" of history, at legitimization of the newly formed independent state and liberation from the ideological discourse. This was not an easy task to solve, with its own peculiar causing reasons. History textbooks are main units of our interest. They are perceived as one of the important sources of national identity and historical consciousness. The perception of one's own nation, as well as its place in history and those of "others" are formed on their basis. None of the socialization instruments can be compared to textbooks in their capacity to convey a uniform, approved, even official version of what youth should believe.

As a rule, history textbooks are created on the basis and in the framework of the *Grand narrative*, but in our case, reconstruction of history started in the school history textbooks which turned out to be much more flexible than the professional *Grand narrative*.

The analysis of the three generation textbooks of the post-Soviet period revealed that some crucial steps were undertaken in terms of transformation from ethnic to civic nationalism, overcoming ethnocentric narrative and formation of inclusive (in relation with ethnic minorities) narrative. The same holds true for overcoming the conflicting memory. Dynamics of the above-mentioned process could not be assessed unequivocally.

The three educational projects were analyzed, which were aimed at overcoming the ethnocentric vision of history and raising tolerance: the manual *"How we Lived in Georgia in the XX Century"* (EuroClio and the Georgian History Teacher's Association); textbook of elective subject "World Culture" (Ministry of Education and Science of Georgia); and still ongoing international project of TEMPUS.

The analysis has revealed importance of comprehension of the secondary education in raising tolerance. Educational policy in Georgia is particularly sensitive towards the political conjunctures. And last, but not least, apart from secondary education institutions, other agents of socialization play the crucial role in raising tolerance; this role, which does not fall in the scope of our interest currently, is not unilaterally positive in each particular case.

N. C h u y a k o v a (Maykop)

The role of Georgia in the formation of the Adyge intelligents

Georgia played an important role in the formation of the Adyge intelligents. It became the cultural, scientific and educational center for youth of Adyge. Young people of Adyge were trained in different educational institutions of Tbilisi. They always feel care and good attitude from their teachers. In different years at the Tbilisi State University M. Meretukov, M. Kunizhev, B. Bersirov, N. Gishev, D. Unarokov, T. Udzhukhu and many others studied.

The Tbilisi Academy of Arts in 1974 year graduated from people's artist of the RA and RF T. Kat, who idolizes his teacher, leader and friend of the great Sergo Kobuladze and became his second home Tbilisi, their Georgian friends and acquaintances.

Georgia submitted great contribution to circassian musical art. Trained, educated and inspired the composer Aslan Nekhay the establishment of the first Adyge Opera. Aslan Nekhay is a graduate of Tbilisi State Conservatoire. The future author of the brilliant Opera studied with such great teachers as A.V. Shaverzashvili, D.D. Chkheidze, E.A. Balanchivadze. Today Aslan Nekhay - artistic Director of the State ensamble of songs Adyge «Islamey», people's artist of Armenia, Russia, KBR, KCR, honoured worker of arts of Abkhazia and Kuban, the winner of the medal «Glory of Adyge», the winner of numerous awards of the Republic of Adyge and Russia.

Graduates of Tbilisi choreographic school for many years formed the backbone of the famous State ensamble of dance of Adyge «Nalmes» («the Pearl»). Today, many of them supervise dance groups and share with your pet the knowledge that the Georgian teachers generously taught them. In truth, Academy of Sciences of Georgia became a smithy of the scientific staff for Adyge. Academic leaders and opponents of many of our scientists (folklore, literary critics, mathematics, linguists, anthropologists, etc) were eminent scientists G.V. Rogava, K.V. Lomtatidze, D.G. Benashvili, G.Sh. Tsitsishvili, E.K.Teguradze and many, many others.

Students of the above-mentioned major scientists all became worthy people, have reached great heights in their respective industry. So, for example, Merza Gzumalden, who finished his graduate studies and defended his thesis for the degree of candidate of physical and mathematical sciences, Institute of applied mathematics at Tbilisi State University became a great scientist, a mathematician with a world name.

Abu Shalyakho, student of D.G. Benashvili, today, doctor of Philology, Professor, academician of *HAMAN,* the honored worker of a science of Republic of Armenia and the Russian Federation, member of the Union of writers of Russia, laureate of state prize of RA in the field of science, author of many monographs, textbooks and manuals.

Doctor of philological Sciences, Professor, academician of *HAMAN*, the pupil of Professor G.Rogava Bersirov B. was the Dean of the faculty of the national Adyghe State University, Minister of RA education and science, and now Bersirov - Director *ARIGI* them T.M. Kerashev. In this Institute works and doctor of philological Sciences, honored worker of the Republic of Adyge and the Russian Federation, academician of *HAMAN*, head of the Department of language, Gishev Nuh. Here, worked now dead scientists, doctors, academicians Sh.H. Hoot, A.M.Gadagatl that passed through the Georgian folklore school. In the Adyghe State University teaches pupils of Georgian literature school, doctor of philological Sciences (U. Panesh, M. Khachemizova, T. Chamokov, K. Paranuk and others).

I think that if you build those teachers and students whose names today are named and those who were not named, they could say a lot other. Remember georgian teachers) and their disciples, which no longer exists, and now living scholars from the two sides could find common ground, common interests, affairs and cooperate for the benefit of science.

Y. D a d a e v (Makhachkala)

Social-economic and legal equality of all nations and ethnic groups – the most important factor of ensuring tolerance and internationalism in the state of Shamil

In the first half of the XIX century on the territory of Dagestan, Chechnya and Ingushetia during the national liberation, anti-colonial struggle of the mountaineers under the leadership of the imams Gazi-Muhammad, Gamzatbek and Shamil a unique multinational, multi-confessional state was created known in the history of Caucasus under the name of Imamate. It was a state of social justice formed and governed by free citizens of Caucasian and other countries.

1834-1859 socio-economic, juridical, military and administrative reform in the state of Shamil became a distinctive contribution to the world state building practice. These notable and interesting from a scientific point of view reforms were developed and implemented both on the basis of the Shari'a and secular laws, regarding to create instead of a controversial local traditions and Adats (customary laws), a new, unambiguous legal system.

On the same time Shamil succeeded in persevering a combination of the foundations of Sharia with secular norms of life, traditions and customs of different peoples and societies of his state.

In Shamil's state which was inhabited by representatives of more than 70 peer nationalities, professing Islam, Christianity, Judaism were introduces relatively equal and unbiased socio-economic and legal conditions for all citizens. Here, as in one family on equal terms lived the representatives of all the peoples of Dagestan, Chechnya, the Caucasus and other regions of the Russian Empire, the countries of Western Europe, Asia and the Middle East.

The nature and content of reforms carried out for 25 years (1834-1859) show that in the World practice of state building there is no analogues. Shamil and his acquaintances they actually created and implemented an economic, social and legal revolution:

1) under authorized, state decision a slavery and feudal dependence of peasants were abolished; for 25 years social estates of khans, beks and feudal lords were liquidated and relative equality between all citizens of the state was established; more than 150 thousand people have became free citizens, dozens of villages, thousands of people in the Caucasus forever got rid of the shameful words «slave» and «slavery»;

2) instead of controversial Adats (customary laws) legal reform based on Shari'a and secular laws was implemented;

3) in order to ensure equal economic opportunities for all citizens regardless of their national and religious affiliation and as opposed to liquidated property of feudal lords, khans and beks was created "Baytulmal" (the state (people's common) property). Contributed to this Shamil's economic reforms in property ownership, land relations, trade, fiscal and credit-financial, environmental policy;

4) a clear social policy of protecting the interests of all citizens, regardless of national, religious and age-sex differences was first developed and conducted: this allowed to merge the idea of the Islamic faith with the idea of the Motherland, the desire to improve the material and political-legal status of all the citizens with the idea of national independence and freedom. For the first time in the northeastern Caucasus the law on compulsory primary education for children from 8 to 11 years, regardless of faith or nationality was adopted. In the capital of Imamat Mosque, Church and Synagogue and School became a commonplace. For the first time in the world practice in this state a Ministry of Affairs of Christians and religious tolerance was created.

From the very beginning of this based on respect and protection of the rights of every person irrespective of ethnicity and religion state there were no interethnic problems.

Shamil and most of his associates were representatives of all equal citizens of the state, struggling for freedom and independence. This was a fundamental position on which all socio-economic and legal policy of the state of Shamil was built and carried into practice. In that state humanity, sincere tolerance were combined with the Caucasian identity, mentality and hospitality, - particularities well-respected by Caucasians as well as by the various representatives of nations and ethnic groups of the Russian Empire and of many countries in Europe and Asia.

R. D a d a s h e v, J. M u s k h a n o v a (Grozny)

Chechen ethnical system in the light of L. N. Gumilev's theory

The question about origin, development and death away of the ethnos are worked out in Gumilev's works thoroughly. It is of the interest to study the development of Chechen ethnical system and peculiarities of social and cultural crisis influence on it from the Gumilev's theory point of view. At the same time Gumilev's own determination of the ethnos must be considered: "Ethnos is a stable, naturally originated collective of people that contrast themselves to another analogical collectives and differing with original stereotypes of behavior which is naturally changes due to time and history".

The main peculiarities of a ethnos, according to L. Gumilev is not a language, or an origin, or material culture, or ideology but original stereotypes of behavior and contrasting itself to another analogical collective.

Stability of an ethnos is determined by two basic factors – age and mosaic structure.

Considering the high passionate tension and strength in social and cultural crisis (proved by numerous historical facts) the current Chechen ethnic system can be considered as a comparably young.

The historical facts give a field to believe that by the period of Mongol-Tartar invasion the Nakh had a stable ethnic system consisting of structural parts as nohchi, galgai, orstkhoi, batsbitsy. The ethnical system of nakhs occupied territory both in the flat and mountainous area of the north Caucasus and partly the south slopes of the Caucasian spine. Fs a result of Mongol-Tartar invasion the nakhs impelled up to mountains. At the same time Nakhs could preserve their ethnic system though much deformed.

The situation completely changed with the invasion of Tamerlan, who set a total fire not only in the flat area of Chechnya but in the mountain part too. There's no doubt that it was Tamerlan who deformed and in fact destroyed the unitary of nakh ethnic system.

The nakhs settled in unreachable slopes of the mountains divided into sub ethnical groups. Thus the connection between them had been almost lost. The demographic growth nearly stopped. It took 50-100 years them to re-conquer their land in Ichkeria.

The climate conditions in the flat area were much better. The new era of origin of an ethnos began, i.e. a new ethnical system of Chechens develops from the sub-ethnic groups of nakh ethnic system.

According to Gumilev's theory a new ethnos is originated at the border of landscapes and ethnic groups. Ichkeria is border between flat and mountain area. In the east it borders with Dagestan. We suppose that the final fact that stimulated the origin

of modern ethnic system of Chechens was an Islamic cultura which came from Dagestan. Thus, we suppose that the modern ethnic system of Chechens suggestively was formed in the XV-XVI centuries.

The new ethnic system absorbed with high passionate strength disunited nakh sub-ethnics. Perhaps, the new ethnic system would absorb Ingushes if it was not Russia that divided Chechen and Ingushes.

The work deals with the second factor – the mosaicity that stimulate resistance of ethnical system.

The Chechen ethnos is a highly dispersed ethnic system consisting of taips, tukhums, nokhchmkhhoi, lamaroi and so on.

As a result it is possible that taip division, oppose to a current opinion, allows to a better self organization of ethnos.

Conclusion:

The modern ethnic system appeared not very long ago.

Taip division, oppose to a current opinion, allows to a better self organization of ethnos.

M. D a r c h i e v a (Vladikavkaz)

Organization of game and dancing (qazt) space in the Ossetian epic texts

Epic texts are different of the characteristics of space organization, peculiar to mythological consciousness of the people which carries epos. Special code of Ossetian Nart epos is concentrated around the Narts' country (*Narty bæstæ*) centered in Narts' settlement (*Narty qæw*), which is divided into three quarters (*ærtæ syhy*) according to Narts dividing into three families – *Alægatæ, Borætæ, Æhsærtæggktæ*. All three families are equally involved in military campaigns, councils and feasts, of integral part,which along with a ritual feast, is *qazt* (games, mass dancing). The ritual feast must be assigned to the festive celebration time different from the everyday time. Accordingly, the celebratory behavior differs from the everyday one and requires special venue.

Zilahar / Zilahary bydyr / Zilahar-bydyr is a field in Narts' country for all kinds of games and competitions – *dug* (horse riding), *fatæj qazt* (archery), *qæbysæj hæst* (wrestling), *qulæy qazt* (playing dice), etc. – to identify the most powerful of Narta boys, or to test any of the heroes. Sons of patrons fly here to play with Narts. Nart heroes assigned meeting to their enemies (and vice versa) on the specified field to definite a winner in fair competition. Here Narta youth organize mass dances, culminating in the ritual dance *simd*.

Chronotop of games associated with a particular time of *qazt* is very interesting. In *kadægs* (sagas) about Nart the most common fixed day of the week is *majræmbon* (Friday), and a fixed duration of the meeting – three days (and the other options – seven days). Note that the numbers "three" and "seven" are special for traditional culture of Ossetians and have clear confirmation in ritual and non-ritual folklore.

The sacred character of this place is confirmed by the epic story about the dramatic struggle of Nart Soslan and Baltsag wheel and by the *kadæg* narrating how Soslan married Beduha, who lived in a flying tower. Except the specified place name in the Ossetian Nartiad there are another variants. For example, *Saholaj wyng* – the area, quarter, where Soslan played magic dice.

Ossetian epic texts are not limited by "Narta kadægs" ("*Narty kaddzytæ*"). No less interesting are the "Legends of Tsartsiata" ("*Tsartsiaty taurægtæ*"), and the "Legends of Daredzantæ" ("*Daredzanty taurægtæ*"), in which the organization of space revels in general similar with the above, differing only by some nuances. For example, in the "Legends of Tsartsiata" game area is named *Qædlasæny Styr Fæz* (large plain of Qadlasan), and the dance area is a separate place – *Tsartsiaty simændon k'ædzæh* (Tsartsiats' rock for dancing).

Within the given theme it is also advisable to consider the ratio of the epic and the real, because the space comprehension was firmly entrenched in the minds of the people of the tradition that has found a bright reflection in the epic legends of the Ossetians.

V. D m i t r i e v (St.-Petersburg)

Tolerance in the Caucasus region: the possibilities of theoretical approaches and practical researches

This paper is the result of two expedition trips in the Krasnodar region in 2007 and 2008 and short-term visits to villages Terek Cossacks in 2009 and 2011. These trips were undertaken for the sake of research so-called "common tolerance" in inter-ethnic relations. The resulting observations are preliminary, as well as the available supply.

The basic assumption is the presence of the two institutions in the inter-ethnic relations: the tradition of conflict (the desire to remove the opposing party, using any method: from self-isolation to the extermination of the enemy), and the tradition of coexistence (recognition of the inevitability of its proximity to other people). Tolerance is treated not as a patient attitude to other people's unpleasant, but as an underdeveloped strategy of coexistence based on the recognition of the inevitability of the presence of an alien hand. Caucasus as historical and cultural unity is seen from the perspective of a multiplicity of diverse communities, brought to a situation of conflict, and, therefore,

produced with advanced, but latent, ready to co-existence. Multiethnic Krasnodar region can serve as a model for the entire Caucasus historical and ethnographic unity. It was expected to identify the presence of tolerance as the existing system and sub-ethnic preferences and detection of traditional forms of common inter-ethnic tolerance.

The first results of the survey showed that the level of inter-ethnic tolerance depends on the level of cultural identity and personality in their own community. The museum staff for example had a high degree of tolerance. Leaders of ethnic communities associated tolerance in interethnic relations with the ethnies in place of the regional hierarchy of ethnic groups.

In general, these results confirmed the thesis of a positive relationship between satisfaction with the state of their ethnic culture and the level of inter-ethnic tolerance.

The smallest ethnic distance was observed in groups living side by side in the region till the second half of the 19th century: Circassians (Black Sea Shapsugs), the Kuban Cossacks and Armenians, who were among the first settlers in the Northwest Caucasus. Their convergence is defined in relation to the appearance of obvious antagonist in the form of immigrants of the 1990s. (Armenians, Meskhetian Turks, Kurds) with their pressure on markets, and less obvious in the face of Russian-Ukrainian immigrants of 1920-1950 period. Among these newcomers there is a popular thesis of the so-called "Kuban" culture, which became the official regional slogan and had the support of the population in the north of the Krasnodar region, but not in the Black Sea and mountain part of region.

Identified aspects of common tolerance caused some problems. First, the researchers do not have enough tools developed for the study of tolerance as a socio-mental setup. Secondly, the presentation of forms of household tolerance informants consistently offered at the forefront of hospitality, in the background, techniques of adoption strangers, and the third, the types of relationships of marginalized groups (hunters, members of military alliances, youth, brigands, strangers) at the border territories. These circumstances are the basis for the development of special techniques for studying intergroup tolerance for ethnic and household level.

V. E r d e m l i (Birmingham, UK)

Tradition and Belonging: The Associations of Georgians from the Batumi Region in Turkey

Immigrants put a great importance on the associations in order to conserve and transmit their traditions, and provide members with a sense of belonging in the host country. When looking at the international literature on migration and associations

founded by immigrants, numerous studies have attempted to explain the importance of associations not only for the immigrants themselves, but also for their sending and receiving countries and the complex relationship they build with both (Breton, 1964; Rex, 1973; Joly, 1987; Wahlbeck, 1997; Albuquerque et.al., 2000; Shrover and Vermeulen, 2005; Sardinha, 2009; Lentin and Moreo, 2012).

Considering the fact that in migration studies, the pre-1930 is principally studied by historians and the pre-1960 by sociologists, anthropologists and political scientists (Moya, 2005), however, above mentioned studies have focused on the post-1960 migration and not adequately addressed the role of associations formed by the immigrants in conserving their communities' cultural heritage.

My presentation addresses the issue of preserving cultural heritage with special attention to traditions and sense of belonging. Specifically, in my project, I will be looking at the associations of Georgian (Muslim Georgians from the Batumi region or muhajir) immigrants, who migrated from Batumi to Anatolia after the Ottoman-Russian War of 1877-78, living in Turkey in order to show how they fulfil their functions within the framework of *keeping traditions, transmission* and *sense of belonging*. I will conduct an ethnographic research on Georgian associations founded by Georgian immigrants in Turkey by looking at their activities allowing traditional preservation and transmission as well as creation of a sense of belonging among their communities. I argue that although a long period of time has passed after migration, Georgian associations play a key role in order to keep the traditions alive and transmit to the next generations, and help to emerge a sense of belonging among both the members and non-members in the receiving country.

Z. G a d z h i e v a (Makhachkala)

Names of blossoming grassy plants in the Avarian

The lexical structure of language, as we know, reflects vision of the world of its carriers. Process of the nomination affected only those objects which a came across person and were used by him for this or that purpose. Therefore, plants which didn't grow in the territory of Dagestan, had no names, or received the names from languages to which carriers Dagestan is contacted. In such cases it is often difficult specify a nomination standard, for example: манарша – from the Persian banafse a violet – a night violet.

As for those plants which grew in the territory of Dagestan, it is not difficult to reveal a nomination standard, for example: дугъихер – lit. «a grass of an umbrella» – dog parsley (external similarity of a brush of flowers to an umbrella).

Names of blossoming grassy plants have a descriptive character and point generally to an external feature or property of a plant. To form the phytolexicon of this group, the following standards of a nomination are used: growth place (авлахъалъул тIегь – lit. "weeding a flower" - a tulip; мугIрултIегь – lit. "mountains a flower" - an edelweiss); a feature of growth (бахчулеб тIегь – lit. "hiding flower" - a cornflower meadow); color (бетIерхъахIил – lit. "with a blue head" – an eryngo; тIегьбагIар – lit. "with a red flower" - a radiola); the ascending time (хеккубакк – lit. "early ascending" - a snowdrop); similarity, comparison with something (берал берцинаб тIегь - lit. "a flower with beautiful eyes" - a dahlia; картошкатIегь – lit. "potato + flower" - a gladiolus); on aroma existence (махI берцинаб гIинтIи – lit. "a dogrose with beautiful aroma" - a musky rose).

The most widespread standard is "property of a plant". That says that the person first of all marked out a useful feature of a plant namely whetter it is useful for it or it is dangerous. Respectively, it is necessary to divide properties of plants on positive (даруяб хер – lit. "curative grass" - an immortelle; кьижулеб хер – lit. "sleeping grass" - a lumbago, a dream grass) and negative (загьруяб тIегь – lit. "poisonous flower" - a lupine; хIунчулеб хер – lit. "a grass which is pricked" - a scorpion’s tail; хIунчулеб заз – lit. "prickly prickle" - a smirniya).

In the structural relation of the name of blossoming grassy plants compound words (кIаркьенбагIар – lit. "red-cheeked" - an anchusa) or phrases generally refresent (гIадрадул тIегь – lit. "shadows a flower" - a snowdrop).

Today, as we know, questions of differentiation of compound words and phrases in the Dagestan languages remain unsolved. for example мугIрул чай – lit. "mountains tea" - a St. John's Wort which can be used and in the form of a compound word мугIрулчай, дугъихер or дугъил хер – дугъил " a grass of an umbrella " - dog parsley.

In the Avarian language the names of blossoming grassy plants are formed on several models:

- "a noun in Gen. + a noun in Nom. for example: авлахъалъул тIегь – lit. "weeding a flower" - a tulip; гIадрадул тIегь – lit. "shadows a flower" - a snowdrop;

- "adjective + noun", for example: хъахIаб тIегь – lit. «a white flower» - madonna lily; берцинаб тIегь – lit. "beautiful flower" - althaea;

- "noun + short adjective", for example: бетIерхъахIил – lit. "sinegolovnik" – an eryngo; кIаркьенбагIар – lit. "red-cheeked" - an anchusa;

- "noun + noun", for example: картошка+тIегь – lit. "potato + a flower" - a gladiolus;

- "noun + adjective + noun", for example: берал берцинаб тIегь – lit. "a flower with beautiful eyes" - a dahlia; кьер гьечIеб гIем-гIем – lit. "dogrose not having color" - a rose rusty;

- "adverb + noun", for example: хеккубакк – lit."early ascending" - a snowdrop.

In this case it is necessary to say about the loans that generally got into the Avarian language by means of Russian. Practically all processed by us of phytonim, besides the Avarian names have at the same time the borrowed name, for example: tulip, a dahlia, a snowdrop, a rose, a gladiolus, etc. which are used today by carriers more often than actually Avarian phytonims. The aforesaid point of view confirms phytonim манарша which occurred from the Persian source. However the word a violet which is borrowed from Russian is often used today.

T. G a d z h i m u r a d o v a (Makhachkala)

Ethnographic and folkloric origins of Nariman Samurov's story "King of the people – a Shar-ales"

In Nariman Samurov's story "King of the people - a Shar-ales" [1] an image of one of the real heroes, whose life story was the basis was recreated of legendary events on the background Lezgian national heroic epic "Sharvili." The protagonist of the story - ahaytsahsky (of Akhti) Huzahir hero, the son of Basle, who was elected king of the soldiers and the people of the area of Chohor - Samur river valley with the adjacent lands of Dar-decreasing (Derbent) to Uba-kyr (Baku). Like a true hero, hero Shar ales died defending the lands of the Caucasus and the people from foreign invaders.

The tale is characterized by a conscious and deliberate use of elements of folklore, which act as agents of the artistic composition of the text (and in this respect the most important is the role of the singer-narrator), the characteristics of the characters (and especially the protagonist - a Shar -ales), the implementation of the ideological and aesthetic concept author. N. Samurov allow plenty of free circulation of oral sources, hence the exact or not quite accurate citation of folklore material until the complete travesty.

There are a lot of excursions into the distant past in the story and the past is not only historical but also legendary. Interesting is the information that ahaytsahtsy are fire-worshipers. Historically, this fact is confirmed. A pagan cult of worshipers Indeed was widespread in Dagestan. All biography for Ahtsah issues were dealt with at the sacred fire around which the village elders gathered.

The world of men was located within the boundaries of cultural spaces, that is, where leaking daily human activity went onand it felt relatively safe. But beyond the boundaries of the cultural space located wild, disorganized, foreign territory existed. Within the Ahtsah - an idyllic picture of the patriarchal (with elements of matriarchy - Amazons, women pifi etc.) existence. Beyond its borders - the danger, cruelty, violence, and hypocrisy. The writer deliberately idealized past Ahaytsaha and other great people - brothers ahaytsahtsev. More clearly become evil and destruction, which is hostile to man around the world.

Works of folk-poetic culture to Nariman Samurov - evidence of internal capacity of the people, his poetic and moral faculties. His story reflected the various folklore genres calendar ritual poetry, signs, proverbs, tales. And the writer not just presents "intersperses" folkloric elements in the structure of the story. They have become an integral part of the aesthetic of the novel as a whole, determined its composition. Folklore similar world view of the writer as a source of truly national and enduring ideas about the nature, peace, morals, the inexhaustible possibilities of the human soul.

In the story all the significant events in the life of ahaytsah remembers and expresses in verse Cus-Ahed. Strumming on changure, he intoned tells stories of heroes and their exploits, instilling strength, faith and hope in the hearts of warriors. Singer-storyteller majestically calm, dispassionate narrates "things of days gone by", using prose narrative written in the story and song of the party. Those present at the godekane catch every word storyteller. And the audience is an important background, a catalyst for events distant antiquity. Students and plot development of the oral tale become inseparable whole.

Using the images of the folk-poetry, Nariman Samurov attempts to break through to the roots, to the distant past of his people. This is not possible in reality, but translates into the artistic consciousness of the writer through memory (genetic, family, tuhums (sort of) the people) and the imagination. Appeal to the folklore motifs reflect the indissoluble spiritual link with the artist's birthplace.

Sh. G a p u r o v, V. M a g o m a e v (Grozny)

The Georgian question in Russian policy at the beginning of XIX century

At the beginning of the XIX century the struggle between the world empires for the Caucasus became fiercer and Great Britain and France added to the “traditional” opponents (Russia, Iran, and Turkey). Not beeng completely ready for a strait fight (for the requirement of solving the territorial problems in the overseas) Great Britain and France strongly promoted Iran and Turkey to a war with Russia (promising them military, political and financial support) thus trying to impede to a Russian hegemony in this aria. These aims of European countries to use the Caucasus in their political interests, which grew more and more tough became one of the main reasons of the Russian activity in this aria. At the beginning of the XIX century the Tsar decided to set a complete hegemony in the Caucasus with all means as the Russia took it prohibitive any interference of other countries into the matters in this region for it was considered as a future part of Russian empire. One of the phasic steps in realization of

this police was annexation of the Eastern Georgia by Russia in 1801. In the scientific works on history of the Caucasus it is thought that annexation of the Eastern Georgia by Russia sealed the fate of the nations of the North Caucasus, or the whole Caucasus. But it's not quite true. There's an significant conceptual and methodological principle according to which the Caucasus must be taken as one unique cultural, historical and geopolitical region. Considering this principle we have: at the beginning of XIX century the Tsar government decided to set a complete hegemony in the whole Caucasus. Historically the circumstances occurred thus, that the realization of this aim began in the Eastern Georgia and then spread to the north Caucasus and the whole Caucasus. But the annexation of Georgia would be impossible if Russia had not strengthened its positions at the end of XVIII century in the north Caucasus. Arrangement of the Caucasian line and naturalizing agreements with Osetia, Ingushetia, the flat part of Chechnya, and with some feudal lords of Dagestan, building fort Vladikavkaz allowed Russia to forward its border close to Georgia.

Georgia was one of the most truthful ally of Russia in the Caucasus being of the same religious. Suffering from the constant raids from Iran, Turkey, and Dagestan feudal lords during the last decade of XVIII century Georgia strongly applied to Russia for protection and patronage.

The annexation of Georgia by Russia in 1801 became a subject of serious confrontation in the upper bodies of Russian government.

The final decision about annexation of the eastern part of Georgia or Kartli-Kakhe dominion to Russia was adopted in the "nosy" session of the state Duma on the 8-th august in 1801.

The annexation of Georgia by Russia in 1801 became a phasic step in historically prolonged process of Russian hegemony in the Caucasus. That historical event had a great influence on the fate of peoples of the north Caucasus.

L. G a r s a e v, A. G a r a s a e v, T. S h a i p o v a, M. G a r s a e v a (Grozny)

Ethnic Society GUNA
(Pages of history, traditions, legends, resettlement)

The large ethnic Chechen society Guna is located in south-eastern Chechnya and refers to tukhum (Union clans) Nohchmahkahoy. Here is what the famous anthropologist, poet and novelist A. Suleymanov writesabout this clan.

Society Guna in the south borders with Kurchala and Eg1ashbeta, in the west – with v. Elistanji, in the east - with v. Regeti, located between the river Gums and Hoole-Khulo and toits noubern territory is in the foot hills of Chechnya plain. The

structure consists of the actual population Guna: Guna, Evtara, Ha-Jin k1otar, Marzoyn Mohk, Mesadoyn klotar. Moreover Gunoytsy widely distributed in many planar regions of Chechnya, as well as in the village of *Psedakh* Republic of Ingushetia. Thence Guna have the surname - Gunaevy. Minor ethnic group of this clan live in Turkey. By the way, there is a perception that the former Minister of Defence of Turkey Gyuneysh belongs to clan Guna. Guna consider themselves descendants of the Syrian king Said-Ali. This opinion is shared by representatives of other so-called "clean" Chechen clans.

In the years 1591-1592., After the preacher Bers-Sheikh spread Islam in Chechnya, part of Guna (Gentile Christians) went across the Terek and founded a settlement there Orza-G1ala named first settlers (now Art. Chervlenskaya).

Descendants of Guna fell a part into the following *neke*: *Dudur-neke, Mesloy/ 1abdullayn-neke, 1umaran-neke, Dadi-neke, 1azhmatan-neke, Ug1ayn / Askhoran (Anzoran) neke, Gehayn-neke, Soltayn-neke, Misarhanan-neke, Zhanta / Akhtemir-neke, Gerihan-neke, Sasi-neke, ChIegay-neke.*

Now a few words about the etymology (by A. Suleimanov) Some tribal villages of clan Guna: Marzieh-Mohk "Marzieh ownership" - a village on the north side of the village Guna. There are two versions about the emergence of the name (its first component),. The first - a source of delicious water, *merza he* - tasty water. The second - the settlement is based by Guna on the land of their ancestors. Marzieh-Mohk first settlers come from Guna - child 1abdullin neke, sons T1ushalaya - Hanbahad, Ibrah1im, Side 1ela, ie names Hanbahadovy, Dilievy, Ibragimova, etc. Some of these sons lived in the village Guna and their wives often talked among themselves, let us go to her father (*marzoy* in Chechen). In short, *marzoy* could arise on the basis of *merza* (tasty water), and with the same success and by Marzieh (in-laws).

Mesadayn k1otar "Mesadaya farm" - farm on th. side. During one of the campaigns in Georgia and murid warrior Imam Shamil Keda brought his wife, whose name was Meseda. Keda lived in the very spot where he had founded this farm. In honor of the Georgians, Meseda Kedi and named this farm.

Hazhin k1otar "Haji farm" - the current May Day, on, etc. b. Hoole Khulo on the ridge Ertin's Court was named in honor of Kunta Haji Kishiev, the founder of the Sufi brotherhoods Kadariya, religious activities which took place in a period of social and political crisis in Chechnya during prolonged Caucasian War.

Now, we consider it necessary to focus on the ancient holy place and the cult Gunoytsev.

Ertin, Ertinan Court - the top front Tsen-Vedana to subsection b. Hoole Hoole. Ertin is an ancient place of worship. In place names and language several options are found that are close in meaning: Ertin, Yorty, yorda, gorga, erdi, yurda, yurdin, zhorda etc. Probably all of these options, are not yet fully explained, back to the name of St. George, get more the veneration of the highlanders vainakhov, as well as to

the name of the Jordan River, which supposedly John the Baptist (Baptist) held the baptism of Jesus Christ. This ceremony is called Jordan. Jordan could subsequently give some of the above embodiments, in particular, a Jordan, zhorda. Khevsurian holiday Georgoba Vainakh called Yorty. But if maystinets or melhistinets say, "Come on Georgoba" Yorty sound differently: "Ertin g1o wai." Yorty was transformed into Ertin. This makes it possible to compare Ertin (Yorty) with Georgoba Khevsurian (Georgi-ts1minda). But the name George has other parallels: Yuri (St. George's Day), Jora - in some languages that could give the goods., And borrowed from Georgia Vainakh Zhvari (Zh1ar) - the cross. Similarly, the rite of the blessing of water in many languages Jordan sounds like Jordan. There is an alternation of sounds g, h, j.

From all this it follows that the basis Ertin could lie transformed the concept of the saints and the cults.

U. G a s a n o v a (Makhachkala)

Color designations kaitak embroidery and their role in the language picture of the world

History of the study of colour phenomena counts hundreds of years. The surrounding world is perceived largely due to the color and light. The individual characteristics of view, the temperament, the level of aesthetic taste of the person and depends on the perception of color. From the point of view of linguistics, color has a symbolic semantics. Color for man is of paramount importance. Through color comes perception of the surrounding world. Therefore, the color attracts so much attention of researchers in all areas of science. Color picture of the world and color designations vocabulary R.M. Frumkina, V.G. Debris, N.V. Serov, Ts. Baramidze, A. Vezbitskoy and others studied.

Description of the use of color words of kaitak embroidery, their symbolic saturation is held for the first time in this work. Application of a cognitive approach to the description of color is important in the aspect of the linguistic analysis of this phenomenon of well as in the aspect of defining the features of kaitak embroidery. The study of color words of kaitak embroidery demonstrates the conceptuality of aesthetic views of kaitaks. Kaytag embroidery is one of the unique types of Dagestan art of the XVII-XIX centuries, These embroideries represent a panel with unusual and original pattern. It is not only colorful, but also versatile: it used a lot of ornamental motifs, and rich color combinations. Color kaytagian embroidery is bright, cheerful, meaningfull. Dominates orange (the color of the sun) - positive; green, the color (evergreen spruce), grass - growth (the color of life); blue (the color of the clear sky) - implies clarity, transparency, hope; red (the color of a flaming fire) - the color of movement, actions;

yellow - the color of joy (the color of the first spring flowers) indicating the awakening of life.

Color in kaitak embroidery is one of the main categories of culture, fixing information about the color of the surrounding nature. Color also emphasizes the interaction with various ethnic traditions and features of the vision of the world of kaitak. In kaitak language terms paint, color indicated by rank, borrowed from Persian language. All the colourful and color solutions are denoted by this word. In artistic and compositional structure of kaitak embroidery leading role of color isin design. Color solution of kaitak embroidery is one of the leading compositional components. Color number kaitak embroidery included up to 8-9 colors.

In kaitak language there are more than 50 lexical units denoting the color. There are also many shades of colors, which, for example, are not observed in relative dargin language.

The name of the color came from the name of the object that has the same color. Guite a large number of words denoting the color were formed in the same way.

The system of values for color images expresses aesthetic and spiritual significance, and it is a colour that expresses the inner world of man. Thus, every thing that stops eyes that attracted his attention, included in the sphere of his vital interests, receives exact and clear expression in language. A more detailed study of this problem on the material of other languages will make interesting and important observations associated not only with the peculiarities, but also the similarity of the language pictures of the various ethnic groups.

R. G e r s a m i a, N. M a m i s e i s h v i l i, M. S a g l i a n i (Tbilisi)

Gendered Aspects of Phonosemantic Vocabulary in Kartvelian Languages

Gender, as a socio-cultural phenomenon, differs from grammatical and biological entities. It implies a social component and, with a view to temporal and spatial factors, is explored within a broad psychological and/or cultural context; hence, it is peculiarly reflected in language, that is, it is a good reflection of a set of acquired behaviours, features and attitudes of an individual, based on national and traditional values. Generally, gender manifests properties peculiar to women's and men's speech, that is, it is concerned with feminine and masculine speech stereotypes.

There is no grammatical gender in the Kartvelian languages. Biological differences are represented on the lexico-semantic level:

mamak'aci - dedak'aci *(Geo.) :* ***k'oči -osuri*** *(Megr.) :* ***k'oči -oxorja*** *(Laz) :* ***mare/ɣwažmare - zural*** *(Svan)* ***mamali - dedali*** *(Geo.):* ***mumuli - daduli*** *(Megr.):*

mamuli - daduli *(Laz):* ***mamil - dädw*** *(Svan)* ***važi - kali, bič'i - gogo*** *(Geo.) :* ***boši - dzɣabi*** *(Megr.) :* ***bič'i - k'ulani*** *(Laz):* ***naɣwžur/č'qinṭ - dina*** *(Svan)*

Gender distinctions are also manifested on the lexico-semantic level. Recently, the issue, with a view to Georgian (both Old and Modern) data, has been addressed in some investigations; however, other Kartvelian languages have not so far been targeted with respect to gender. Kartvelian data provides several avenues for such studies: 1. features, characteristic of women's and men's speech; investigations of gender differences with respect to vocabulary, syntactic constructions, sentence modalities; 2. investigation of lexico-semantic patterns with direct reference to masculinity and femininity.

Our present paper is concerned with the latter aspect. The investigation is based on phonosemantic vocabulary presenting the most transparent links phonemic and semantic differential properties. As a matter of fact, the opposition of differential properties in Kartvelian languages conveys phonosemantic shades: size, weight, density of an object, kind of behaviour of an individual, kind of an object, intensity, repeated action, locality, character of a tool, voice rhythm, height, character of voice accompanying an action... In Kartvelian languages (Laz has not been studied), such relations make up whole systems within the confines of various semantic clusters (beat/hit/strike, eat/chew/gnaw, speak, walk, laugh...); both individual semantic differential properties (semes) and bunch seme patterns have been described and established.

A gender component should be necessarily identified among the set of semantic properties, especially for Svan; as far as the opposition of femininity and masculinity is of systemic character within the phonosemantic vocabulary, one may claim that reference to gender in Svan patterns is a certain semantic marker; cf.

Svan:

iplič'qal *(Upper Bal.) – s/he walks badly; a very weak <u>woman</u> walks;* ***ibič'qanal*** *(Lowe Bal) – s/he walks badly, spread wide; a very weak <u>woman</u> walks;* ***ișṭəlanal*** *(Chol. – a stout <u>woman</u> walks...*

Georgian:

bracibruci *(Kizik.) – staggering, uneasy walking by a drunk <u>man</u>;* ***zivzivi*** *(Tush) – tenderness, elegance of a <u>woman</u>;* ***tatxuni*** *(Lechkh.) – careless walk by a <u>woman</u> or a child on a muddy road...*

Megrelian:

t'ajali *- a <u>woman's</u> uncomely, bad (with respect to behaviour);* ***čarxali*** *- a <u>man's</u> bold, fast, restless walk;* ***svasvali*** *- a tender <u>woman's</u> elegant and calm walk/talk, etc.*

The aforementioned tendency, that is, the issue of an attitude towards an individual, their unsubstitutability are not absolute frequently, and they are associated with a community's attitudes, being prompted by a certain socio-cultural context; hence, it is based on phrases implying ethical (in)availability of an action for a gender, being conditioned by a community's linguistically realized stereotypical worldview on femininity and masculinity.

Establishment and exploration of such active processes within Kartvelian phonosemantic vocabulary is significant as far as they echo the change of social and cultural values within a community, new data in contemporary Language and Gender Studies.

N. G o b e j i s h v i l i (Tbilisi)

Burial Constructions of Colchian culture

In a fairly extensive area of distribution of the Late Bronze - Early Iron Age Colchian culture burial constructions are characterized by typological variety. The studied burial sites, judging by the wide spread of this culture in the northwestern Transcaucasia, still found in relatively small quantities. Nevertheless, according to the materials we are able to identify nine major types of burial constructions characteristic for the Colchian culture:

1. Pit-graves of simple configuration.
2. Pit-graves covered with stones.
3. Pit-graves lined with stones.
4. Pit-graves lined and covered with stones.
5. Burials constructed of wooden planks.
6. Collective burial-pits.
7. Cist tombs.
8. Ossuaries.
9. Kurgans.

With the exception of certain types of burials, it is impossible to judge the characteristic burial constructions of a particular region. In the western Transcaucasia, according to our data, some of the burial constructions have the local uniqueness. These are ossuaries in Abkhazia, IV and V type of burial constructions on the Tlia burial ground and the Cist tombs, which are found only on the sites of Brili and Tlia. Based on the geographical location of monuments, Cist tombs are the burial constructions that are characteristic only for the mountainous regions, although it is not necessary to make such drastic conclusions based on only two sites, but the data we have, indicate the orographic principle of their distribution. Characteristic for the Colchian culture Collective burial-pits are the indicative and may be said, the dominant type for the western part of modern Colchis lowland and the eastern part of Abkhazia. Although the geographical principle is only partially affected, since burials of this type are also found in the mountainous area, primarily on the Brili burial ground (Racha region) and a relatively later period Larilari site (Svaneti region).

These differences in burial constructions and also in the funerary customs, which we have in the Colchian and other Late Bronze - Early Iron age archaeological cultures of Caucasus, could be caused by micro-cultural, social differences or with absence of uniformity in the religious beliefs.

N. G o z a l o v a (Baku)

Women education in contemporary Azerbaijan

Education is currently regarded as one of the most important aspects of social progress. Educational goals should be shaped and used in more effective and purposeful ways to meet the demands of the society. In this regard, it is essential that educational opportunities be provided for women, and that women take advantage of those educational opportunities. Education remains to be an important determinant of economic and social opportunities for individuals. It is the basis of ensuring equality of rights between men and women. Education is the provider of individual development as well. At the same time, it is the basis of intellectual and moral progress of the country.

The following article addresses women education since gaining independence within the context of intensive "search for identity" in Azerbaijan Republic. The research studied factors forming new Azerbaijani women education system after the collapse of Soviet Union and the place of women education in cultural identity of Azerbaijani people. Religion continued to work as a visible segment of identity in modern secular societies, and that was a reason of fierce hostility of imposed Soviet identity against religion. That is why the growth of religious sentiments in post Soviet societies has become an influential factor of new identity searches. This is emphatically justifiable for the Islam. Inevitably the research addressed the impact of growing Islamic aspirations on education challenges, particularly on women education.

In well balanced educational systems as well as in Azerbaijan religious and secular education do not exclude but complement each other. Religion is characterized as an important factor in preserving national identity and tradition. Secular education meets the needs of socio-economic and socio-political development of professional staff, strengthening cultural ties with the outside world and to promote a national intelligentsia.

Raising the issue of women's rights, must take into account the historical, cultural, religious traditions and mentality of society and the needs of Azerbaijani women themselves. Any nation that wants to improve its status must educate their girls. All people, regardless of age or gender deserve a good public education. There

are no exceptions to this rule, and any attempt to justify unacceptable. "Tradition" is merely a pretext for suppressing human rights. Further socio-economic development of the country's modernization, the growth of wealth, the rise of educational level and cultural development, the democratic process will change and gender stereotypes in society that will open more opportunities for the achievement of genuine equality for women in the matter of education.

Today, one can rightfully argue that the deep socio-economic and political changes that have occurred in Azerbaijan, has led to a change in the social status of women, and this process continues to evolve. It should be understood that the status of women and their active involvement in social and economic life - one of the most important factor for sustainable development of society, and should pay due attention to this issue.

T. G u c h u a (Kutaisi)

A Ritual as a Language Game
(Based on the book of Archangelo Lamberti *Description of Samegrelo*)

According to the traditional definition, a ritual is a set of actions serving to convey the meaning of something. In its time, it had only a symbolic meaning and was associated with such an archaic and irrational thing, the objective judgment of which was impossible. Hence, for a long time, a ritual had been remaining a subject of study only for students of religion and ethnography. Nowadays, the situation is different: a ritual, as a consecutive chain of actions serves to convey a specific message, has been considered as a kind of social semiotics and this feature, alongside with the other disciplines, becomes interesting for ethno-linguistics.

A ritual is the oldest means for conveying information, especially in societies without written languages. In this regard, many interesting examples may be found in Georgian reality, particularly, in one of the largest Georgian sub-ethnic groups - Mingrelians. We will try to present the specific examples of a 17th century and use the work of an Italian missoner Archangelo Lamberti "The Description of Samegrelo~ as a source.

As is known, Archangelo Lamberti spent 18 years living in Georgia and, as it is noticed, the abovementioned work does not represent the impressions or the collection of the accidentally heard stories of a random by-passing traveler.

Ritual behaviors described in the book are especially interesting. They were quite common in Mengrelian society of that time and, presently, they can be freely considered as a kind of a linguistic game. The Italian missionary tried to tell the readers in details about each of them and simultaneously to provide an attempt of content decoding.

Hence, he speaks in details and particularly about the two of the ancient rituals, having been common in every ethnos, such as mourning and marriage. These and other ritual behaviors are discussed based of specific examples.

F. H a j i y e v, A. H a j i y e v a (Baku)

Georgian Azerbaijanis in the XIX century: socio political activity and life-style

XIX century is a historical period, rich with important events for ehtnic groups settled in the South Caucasus which is accompanied by wars, movements, rebellions and other political, social and military processes. During this period, the Russian Empire's expansionist policies in the region, like by a number of other nations and ethnic groups, were met with resistance also by Borchali Azerbaijanis - called " Borchali Tatars" in the XIX - at the beginning of the XX century in Russian and Georgian sources. Thus, according to the Georgiyevsk treaty (1783) Borchali Azerbaijanis within the Kartli-Kakheti kingdom passed under the rule of the Russian empire. Prince Alexander Bagrationi began to struggle to overthrow the Russian government in Georgia. In 1801, Russian emperor signed a manifesto about abolishment of the Kartli-Kakheti kingdom and its annexation to Russia.

At first Azerbaijanis did not accept the Empire authority. General I.Lazarev was writing: "Kazakhs, Borcalis and the Tatars are not loyal to us in any way, even in a small change they will come against us, the khan of Ganja will also join them". In the report, prepared in 1802 to the the authorized representative of the Czar in the Caucasus General Korring, Lazarev was writing that Prince David had joined their opponents and that on the pretext of regaining the health and to have a frash air, he had gone to the mountains, and now he lived with Borchali Tatars.

In 1831 some of the Georgian kings create secret organization to overthrow the Russians from Georgia and begin preparations for the uprising. Knyaz (nobleman) A.Orbeliani assigns Borchali region's villager Mullah Zaman to raise "exurbetant Borchalis" to a revolt. However, the existence of a secret organization was revealed, and its members have been arrested and rebellion project was destroyed. As a result of the court decision, Borchalis accused in the rebellion were either arrested or exiled.

Visiting the Borchali in the middle of the nineteenth century, Russian historian and ethnograph V.Potto who had the opportunity to closely get acquainted with the lifestyle of local Azerbaijanis, in his memoirs he described their immigration ceremonies to "yaylaghs" (mountanous places) in a very nice and figurative way. He compared this process to that of ancient peoples' migration.

The great Georgian poet and public figure I.Chavchavadze was describing the Azerbaijanis living in regions close to the Tiflis as a brave, warm-blooded and reliable men and was also writing that "Tatars" liked weapons.

XIX century is a period of large-scale "kachak movement"* in the Borchali provinces. Among the famous Borchali kachaks Hashinoghlu, Mehrali bay, etc. were active participants of the Russian-Turkish wars of that period. The historical processes that took place in the nineteenth century resulted with the decrease of the ethnic boundaries of Azerbaijanis of the Borchali, a large portion of which migrated to Ottoman Turkey and Qajar Iran territories.

P. I b r a g i m o v a (Makhachkala)

Elimination of vakfs property in Dagestan in the first half of the XX century

Islam and Islamic culture in Dagestan achieved incredible success, influencing all aspects of life Dagestan society - culture, education, land tenure, and politics.

The Muslim clergy was a real force and had a great influence on the Dagestan society.

Before the revolution in Dagestan were more than 1,700 mosques, on average, about one mosque for every aul (recognized and quarterly (several yards) of the mosque). In 1913 it was registered in Dagestan 63,985 acres of vakfs land, i.e. example-but 5% of the land area. In 800 Muslim schools studied 7,500 audience, too, and over 10 thousand clerics - Mullahs, qadis, Dibirov and others (together with the families of the number of clergy-industry reached 50 thousand people). Arabic-language orientation culture in Dagestan strengthened the position of Islam.

Mosque land was rented to farmers, which generated revenues. Therefore, after the establishment of Soviet power mosque elimination of tenure has become one of the most important issues. In contrast to the central regions of Russia, where the nationalization of church property has been carried out in the first months of Soviet power in Dagestan until the end of the 20s and beginning of the collectivization of agriculture remained vakf land and property.

The clergy resisted stubbornly withdrawal vakf property in favor of krestkomov. The clergy were holding meetings, residents held meetings in mosques for the preservation of vakfs. Despite this, the income from the Dagestan clergy vakf and zakat

* An illegal, non-organized, spontaneous and far from a political idea movement supported by ordinary people.

remained significant. In the 1926/1927 years., for example, they accounted for 1.5 million rubles. in the presence of 145 thousand peasant households. A single agriculture tax for the year is calculated only 538 thousand rubles. In this regard, the issue of withdrawal from the hands of the clergy vakf property acquired for the significance of Soviet power. The CPC DASSR in January 1927 adopted a resolution on the withdrawal of vakf property mosques. In the Muslim clergy were selected and transferred to the society through Aul mutual assistance [AOB] low-power and middle peasant farms of more than 7 million hectares of arable land and pastures, a different property (mills, houses, etc.) in the amount of 212.7 million rubles ., 5500 acres of land were distributed among the poor. Then shut down the rural and outer-ca courts down, acting according to the norms of local adats and Islamic law (shariata).

Measures of the Soviet government to nationalize vakf and zakat withdrawal Dagestan clergy met with open resistance. Clergy hid the vakf land and property, urged the faithful not to give alms to krestkoms, organized gross mass demonstrations against the confiscation of vakf.

Believer, mountaineer-farmer, considered sacred vakf property having a divine appointment. Therefore, most of the peasants did not act for the transfer of vakf committees peasant mutual aid, and to leave them in the Mosques.

Administrative breakdown of rural society, involving the physical use consumption and expulsion of Dagestan, several thousand families of the spiritual leaders of the Muslim community, has not undermined the traditional land tenure in many mountain jamaats. Local farmers mosque refused to destroy the earth. In reality they were seized by the state not at the end of 1928 as planned, but only on the eve of 1939 in total collectivization. In 1937, almost all districts of Dagestan village Mosques were closed, and at them, and religious schools (madrassas) as well. At the same time many records of local adat were destroyed, which were kept in the archives of mosque. In 1937, in Dagestan 101 houses of worship were closed, -125 in 1939, and in 1940 - 33, in 1941 - 9.

By the number of mosques in Dagestan had long held the top spot in the North Caucasus, but during the struggle with Islam in the years 1923–1939 almost all of them were closed, some destroyed.

In the first half of the XX century, radical changes in the property of the vakf took place, which ceased to exist as a form of property. This factor is important as it is related to the fate of Islam in Dagestan and directly Islamic cult of new facilities.

M. I m a n p o u r (Mashhad, Iran)

Can Caucasus be one of the Potential Roads for immigration of Iranian into Iran

Two main hypotheses have been suggested about the direction and the routes that were probably used by Iranian immigrants to arrive in western Iran by scholars of ancient history of Iran. One theory suggests that the Iranians migrated from the southern Russian steppe along the northern and western littoral of the Caspian Sea, passing the land bridge of the Caucasus into western Iran. This theory is based on a highly conjectural interpretation of the archaeological evidence, toponymic material from cuneiform texts, partly on Assyrian and Urartian records and the presence of an Indo-Aryan aristocracy of charioteers among the Hurrians and in Mitanni in north Syria and northern Mesopotamia.

The second hypothesis emphasizes the north-eastern or eastern routes for the arrival of Iranians in western Iran, mostly by considering Central Asia as the Proto-homeland of the Iranians. Based on this theory, the Iranians entered Iran through the natural gate of the highlands near Sarakhs, the valley of Herat and Mashhad. This theory also relies on the above-mentioned sources but with different interpretations and more emphasis on the historical and geographical proofs and linguistic affinity. Ghirshman was one of the best known supporters of the first hypothesis , immigration of Iranian into Iran through Caucasia mountain range, suggesting that they made their first halt c. 850 BC. in a northern locality, Parsua, on the west or south-west of Lake Urmiya.

However, taking into account the geographical condition of Caucasus range stretching from the coast of the Black Sea to the west Caspian shore which as a barrier separates the south-eastern part of Eurasia from Asia including Iran and Turkey, in this paper, it has been tried, based of archaeological evidence and historical sources and geographical condition of the region to answer this question that whether or not Caucasus can be one of those potential routes that through it Iranian may migrated into Iran.

S-H. I r e z i e v (Grozny)

Phonetic processes in structure of the secondary verbs which are formed by dita^{n} “to leave”, “to allow” in Chechen and Ingush languages at formation of the Indefinite Tenses

Before beginning the analysis of the language material it is necessary to mention that scientists-linguists as J.D.Desheriev, D.S.Imnajshvili, V.D.Timaev, A.G.Magomedov, etc. made a major contribution to studying of the phonetic system of nakhsky

languages and Chechen dialects. As it mentioned in works of famous researchers of nakhsky languages more secondary verbs are formed by **"dita^{n}"** from simple verbal steams including the secondary verbs which are formed by other suffixes [Chokaev 1968:81-83, Timaev 2007:387-389, Halidov 2010:596-603]

At formation of the secondary verbs which are formed from simple verbal steams by auxiliary verb **dita^{n} "to leave", "to allow"** the class rate drops in auxiliary verb structure (**dita^{n} "to leave", "to allow"**). At the result the vowel **a** in the outcome of the main verb joins with vowel ***i*** of the infinitive steam of the auxiliary verb and naturally gives long **ī**

(**a+ i→aj→ī**):

magīta^{n}←magajta^{n}←maga+ita^{n}←maga-d-ita^{n} "to let", "to allow"

lâllīta^{n}←lâllajta^{n}←lâlla+ita^{n}←lâlla-d-ita^{n} "to allow to ride"

malīta^{n}←malajta^{n}←mala+ita^{n}←mala-d-ita^{n} "to allow to drink"

lacīta^{n}←lacajta^{n}←laca+ita^{n}←laca-d-ita^{n} "to allow to catch"

sacīta^{n}←sacajta^{n}←saca+ita^{n}←saca-d-ita^{n} "to allow to stop"

More archaic forms have been remained in Chechen dialects (cheberloisky, shatoisky, vedensky, melkhinsky.): **malajta^{n}←mala+ita^{n}←mala-d-ita^{n}, sacajta^{n}←saca+ita^{n}←saca-d-ita^{n},**

magajta^{n}←maga+ita^{n}←maga-d-ita^{n}, **lacajta^{n}←laca+ita^{n}←laca-d-ita^{n}**

The given process is consecutive in the noun declension too.

Compare: Nom. **γāla** "town", **māča** "footwear"

Gen. **γālī^{n}←γālaj^{n}** (in dialects)←**γāla+i^{n}**, **māčī^{n}←māčaj^{n}** (in dialects)←**māča+i^{n}**

Dat. **γālīna**, **māčīna**

When secondary verbs are formed from monosyllabic verbal steams in considered languages the vowel **i** of the infinitive steam of the auxiliary verb (**dita^{n} "to leave", "to allow"**) joins with **a** of the infinitive steam of the main verb and gives **aj (a+i→aj)**: **lajta^{n}←la+ita^{n}←la-d-ita^{n}** "to allow to suffer", **ђajta^{n}←ђa+ita^{n}←ђa-d-ita^{n}** "to allow to move", **gajta^{n}←ga+ita^{n}←ga-d-ita^{n}** "to allow to see", **dajta^{n}←da+ita^{n}←da-d-ita^{n}** "to allow to do", **tajta^{n}←ta+ita^{n}←ta-d-ita^{n}** "to allow to be reconciled".

At formation of the Indefinite Tenses from secondary verbs which are formed by verb "**dita^{n}"** from steams of monosyllabic verbs in Chechen plane dialect there occurs regressive-remote assimilation, i.e. the diphthong **aj** of the first syllable labializes (**aj→oj**) under the influence of the vowel **u** $V_{2\text{-ro}}$ and vowel **u** $V_{2\text{-ro}}$ passes into **a** at the result of the incomplete reduction. In contrast to Chechen language in Ingush language the diphthong aj does not labialize and as the rule the vowel $V_{2\text{-ro}}$ drops in the present tense form:

	Chechen lang.	Ingush lang.
Infinitive	**dajta^{n}←da+ita^{n}←da-d-ita^{n}** “to allow to do”	**dajta←da+ita←da-d-ita**
Present Indef.	**dojta←dajt-u**	**dajt←dajt-u**
Past Indef.	**dojtara←dajt-u-ra**	**dajtar←dajt-u-r**
Present partic.	**dojta^{n}←dajt-u^{n}**	**dajta←dajt-u**
Present adverb.partic.	**dojtaš ←dajt-u-š**	**dajtaš←dajt-u-š**

Infinitive	**tajta^{n}←ta+ita^{n}←ta-d-ita^{n}** “to allow to be reconciled”	
		tajta←ta+ita←ta-d-ita
Present Indef.	**tojta←tajt-u**	**tajt←tajt-u**
Past Indef.	**tojtara←tajt-u-ra**	**tajtar←tajt-u-r**
Present partic.	**tojta^{n}←tajt-u^{n}**	**tajta←tajt-u**
Present adverb.partic.	**tojtaš←tajt-u-š**	**tajtaš←tajt-u-š**

Next verbs are belonged to this row: **lajta^{n}** “to allow to suffer”, **ђajta^{n}** “to allow to move”, **gajta^{n}** “to allow to see”.

At the result of regressive-remote assimilation in Chechen language at formation of the Indefinite Tenses from secondary verbs by vowel **iej** in the infinitive steam the latest passes into **uöj** under the influence of the affix **u $V_{2\text{-ro}}$** but respective Ingush forms do not undergo to this process as afore-cited examples:

	Chechen lang.	Ingush lang.
Infinit.	**liejta^{n}←lie+ita^{n}←lie-d-ita^{n}** “to allow to speak”	**liejta←lie+ita←lie-d-ita**
Present Indef.	**luöjta←liejt-u**	**liejt←liejt-u**
Past Indef.	**luöjtara←liejt-u-ra**	**liejtar←liejt-u-r**
Present partic.	**luöjta^{n}←liejt-u^{n}**	**liejta←liejt-u**
Present adverb.partic.	**luöjtaš←liejt-u-š**	**liejtaš←liejt-u-š**
Infinit.	**tiejta^{n}←tie+ita^{n}←tie-d-ita^{n}** “	to allow to calm down”
		tiejta^{n}←tie+ita←tie-d-ita
Present Indef.	**tuöjta←tiejt-u**	**tiejt←tiejt-u**
Past Indef.	**tuöjtara←tiejt-u-ra**	**tiejtar ←tiejt-u-r**
Present partic.	**tuöjta^{n}←тiejт-u^{n}**	**tiejta←тiejт-u**
Present adverb.partic.	**tuöjtaš←tiejt-u-š**	**tiejtaš←tiejt-u-š**

The opinion of A.G. Magomedov It attracts attention about the character of the phonetic processes at formation the Indefinite Tense form from the infinitive steam of the imperative verbs. A.G. Magomedov writes: “In Present Tense form of the imperative verbs which are formed by the auxiliary verb **dita^{n}** the vowel **u** in the outcome of the main verb in Present Tense joins with the vowel **ü** in the steam of the auxiliary verb in Present Tense. During this process the class exhibitor of the auxiliary

verb drops and gives long **ű (u+ü→ű)**": **tasa"** "to throw", "to put" **tosű̈ta←tosu+ütu←tosu-d-ütu** [Magomedov 2005: 82].

To our opinion in this case it is not the result of the vowels liaison. It is the result of the other phonetic processes. As the language material shows it is the regressive-remote assimilation, i.e. long **ī** (**malīta^{n}**, **magīta^{n}, lastīta^{n}, dīcīta^{n}**) which is the vowel of the second syllable of the secondary verb formed by the auxiliary verb **dita^{n}** "to leave", "to allow" assimilates under the influence of the Present Tense affix **u** and naturally passes into long **ű**. Later the vowels of the first syllable according to the general rule (**a→o**, **â→oa**, **ā→ō**, **i→ü**, **ī→ű**, **ie→uö**, **īē→uöö**, **aj→oj**) pass into labialized vowels under the influence of the labial **ű**. If there are diphthongs **uo uō** in the first syllable they are pass into **u, ū**, i.e. there takes place the contraction of the diphthongs (**uo→u, uō→ū**)

Infinit. **taqīta^{n}←taqa-d-ita^{n}** "to allow to craw" **dāxīta^{n}←dāxa-d-ita^{n}** "to allow to live"
Present Indef.**toqű̄ta←taqű̄ta←taqīt-u** **dōxű̄ta←dāxű̄ta←dāxīt-u**
Past Indef. **toqṻtara←taqű̄tara←taqīt-u-ra** **dōxű̄tara←dāxű̄tara←dāxīt-u-ra**
Present partic. **toqű̄ta^{n} ←taqű̄ta^{n}←taqīt-u^{n}** **dōxű̄ta^{n}←dācṻta^{n}←dāxīt-u^{n}**
Present adverb.partic. **toqű̄taš←taqű̄taš←taqīt-u-š dōxű̄taš←dāxű̄taš←dāxīt-u-š**

Infinit. **lâllīta^{n}←lâlla-d-ita^{n}** "to allow to ride" **dilīta^{n}←dila-d-ita^{n}** "to allow to wash"
Present Indef.**loallű̄ta←lâllű̄ta←lâllīt-y** **dülű̄ta←dilű̄ta←dilīt-y**
Past Indef.**loallű̄tara←lâllű̄tara←lâllīt-u-ra** **dügű̄tara←dilű̄tara←dilīt-u-ra**
Present partic.**loallű̄ta^{n} ←lâllű̄ta^{n} ←lâllīt-u^{n}** **dülű̄ta^{n}←dilű̄ta^{n} ←dilīt-u^{n}**
Present adverb.partic.**loallű̄taš←lâllű̄taš←lâllīt-u-š** **dülű̄taš←dilű̄taš←dilīt-u-š**

Infinit.**dīcīta^{n}←dīca-d-ita^{n}** "to allow to tell" **diettīta^{n}←dietta-d-ita^{n}** "to allow to beat"
Present Indef.**dű̄cṻta←dīcṻta←dīcīt-u** **duöttű̄ta←diettű̄ta←diettīt-u**
Past Indef.**dű̄cṻtara←dīcṻtara←dīcīt-u-ra** **duöttű̄tara←diettű̄tara←diettīt-u-ra**
Present partic. **dű̄cṻta^{n}←dīcṻta^{n}←dīcīt-u^{n}** **duöttű̄ta^{n}←diettű̄ta^{n}←diettīt-u^{n}**
Present adverb.partic.**dű̄cṻtaš←dīcṻtaš←dīcīt-u-š** **duöttű̄taš←diettű̄aš←diettīt-u-š**

Infinit. **dīēšīta^{n}←dīēša-d-ita^{n}** "to allow to read" **qajqīta^{n}←qajqa-d-ita^{n}** "to allow to call"
Present Indef.**duööšű̄ta←dīēšű̄ta←dīēšīt-u** **qojqű̄ta←qajqű̄ta←qajqīt-u**
Past Indef.**duööšű̄tara←dīēšű̄tyra←dīēšīt-u-ra** **qojqű̄tara←qajqű̄tara←qajqīt-u-ra**
Present partic. **duööšű̄ta^{n}←dīēšű̄ta^{n} ←dīēšīt-u^{n}** **qojqű̄ta^{n} ←qajqű̄ta^{n} ←qajqīt-u^{n}**
Present adverb.partic.**duööšű̄taš←dīēšű̄taš←dīēšīt-u-š** **qojqű̄taš←qajqű̄taš←qajqīt-u-š**

Infinit. **duottīta^{n}←duotta-d-ita^{n}** "to allow to pour"
tuōxīta^{n}←tuōxa-d-ita^{n} "to allow to strike"
Present Indef.**duttű̄ta←duottű̄ta←duottīt-u** **tūxű̄ta←tuōxű̄ta←tuōxīt-u**
Past Indef.**duttű̄tara←duottű̄tara←duottīt-u-ra** **tūxű̄тara←tuōxű̄tara←tuōxīt-u-ra**

Present partic. **duttŭta^{n} ←duottŭta^{n} ←duottīt-u^{n} tūxŭta^{n}←tuōxŭta^{n}←tuōxīt-u^{n}**
Present adverb.partic.**duttŭtaš←duottŭtaš←duottīt-u-š**
tūxŭtaš←tuōxŭtaš←tuōxīt-u-š

If agree with A.G. Magomedov about the character of the phonetic processes at formation the tense forms it is difficult to explain the reason of the processes which occur in the steam of the main verb when there is the affix **–e** at formation of the Present Tense form:

primary verbs	secondary verbs
Infinit. **lasta^{n}** "to sway"	**lastīta^{n}** "to allow to sway"
Present Indef.**lesta←last-e**	**lostŭta←lastŭta←lastīt-u**
Infinit.**dāža^{n}** "to pasture"	**dāžīta^{n}** "to allow to pasture"
Present Indef.**dēza←dāz-e**	**dōžŭta←dāžŭta←dāžīt-u**
Infinit.**qiexka^{n}** "to boil"	**qiexkīta^{n}** "to allow to boil"
Present Indef.**qiexka←qiexk-e**	**quöxkŭta←qiexkŭta←qiexkīt-u**
Infinit. **ђīza^{n}** "to turn"	**ђīzīta^{n}** "to allow to turn"
Present Indef.**ђīza←ђīz-e**	**ђŭzŭta←ђīzŭta←ђīzīt-u**
Infinit.**ђīēga^{n}** "to envy"	**ђīēgīta^{n}** "to allow to envy"
Present Indef.**ђīēga←ђīēg-e**	**ђuöögŭta←ђīēgŭta←ђīēgīt-u**

Thus the analysis of the factual material allows to note at formation of the Indefinite Tenses from secondary verbs, which are formed by **dita^{n}** *"to leave", "to allow",* there occurs the regressive-remote assimilation (labialization) at the result of which we get the secondary vowels **a→o**, **â→oa**, **ā→ō**, **i→ü**, **ī→ŭ**, **ie→uö**, **īē→uöö**, **aj→oj**, **iej→uöj.**

M. I s h i k l i (Erzurum, Turkey)

Urartian expeditions in Caucasian archaeology: The Excavations on Ayanis Castle in Van (1989-2013)

The Caucasus occupies an important position in World culture because of its distinctive geographical, ecological and cultural features. With almost 200 years history of research the Caucasus also has an important place in Near Eastern Archaeology. This long research history has caused to forming of Caucasian Archaeology. Beyond doubt, the expeditions and researches concerning Urartian State which was on of first central political identity in highland and mountainous zone are

being a part and parcel of Caucasian Archaeology. In Caucasian left Geography, Urartian had leaved behind striking architectural and cultural remains which are common cultural heritage of humanity. And also these remains played an active role in beginning of archaeological researches in Caucasus. One of these admirable Urartain remains is Ayanis Castle on the shore of Van Lake. The excavations on Ayanis Castle which upcome to 25th years, presented the most genuine and unusual findings of Urartian Culture as yet. In this presentation, the general knowledge concerning to past, today and future of Ayanis excavations will be presented.

E. I s m a i l o v a (Makhachkala)

Ethnographic code of rutuls in a linguiocultural context of the people of Dagestan: universal and national

1. In the modern changing world culture, carrying out function of the stabilizer of social development and acting as a certain standard of personal formation, is rather a steady factor. In this regard special interest represents Dagestan being a most difficult in ethnic and the confessional relation the region not only in our country, but also around the world. Uniqueness of Dagestan consists that it in a miniature models variety of cultures of the world and a variety of languages. In view of that fact that formation of a language picture of the Dagestan ethnoses is defined by internal laws of development of language, incomprehensible for its carriers, probably, that national and cultural information is presented in a coded form – in so-called codes of culture. In them the national way of vision of the world which defines is embodied and builds up national character. The code of culture has strictly ordered, system character meaning set of objects of external and interior. Therefore the code of culture can be considered as an element of a picture of the world in which objects are incorporated naturally and created by hands of the person. In formation and development of national culture of rutuls there is much in common with national culture of the mountaineers living in other mountainous and high-mountainous parts of Dagestan.

2.Within an ethnocultural context the subject of clothes of rutuls is especially brightly allocated thanks to presentation, openness of an ethnographic code for comparison and interpretation. As a material for manufacturing of clothes of rutuls homespun (handicraft) cloth and well processed sheepskins served, and after the Caucasian war factory fabrics increased – *dary hara* «silk fabric», *kishmir, sateen* "satin", *yipak* "silk", *mahmir*"velvet", chit "chintz", *arh*"coarse calico". Natelny clothes of men were from a shirt and trousers of a dark blue material or homespun cloth. Shirt *uhun* rutuls, as well as other nationalities of Dagestan had a high stand-up collar

"*garden"*, clasped on one button that was characteristic also to other ethnoses of Dagestan. Trouser-legs "badu"*, "vahdjeg"* had slanting, being narrowed to a bottom and wide in a step. Outer clothing of rutuls was "beshmet arhalooh" which played a role of both elegant traditional, and daily clothes. *Rutuls' beshmet* represented ploughing up, slightly fitted clothes and slightly over the knee. It was very convenient and practical clothes in the conditions of mountains therefore it was worn by all, and all the year round. Over beshmet rutuls put on *chuhuy* "Circassian", traditional clothes of the people of the Caucasus. *Chuhuy* sewed from a self-made fabric or from imported cloth, without a collar with an integral back and the plug-in sides adjoining in a waist. "Burka" was the most essential part of outer clothing of rutuls, as well as other mountaineers of the Caucasus, *lit*. Burka protected cattle breeders from a rain and a wind better. «Papaha» *barmak* served as a headdress.

3.The community of culture of the people of the Caucasus is seen in women's clothing. To almost all *goryanka* (Caucasus woman) the shirt of tunikshaped breed with a cut on the breast and a small high collar, clasped on one button or a hook was characteristic. For all the female belt was uniform also – *kemer* with big silver buckles and silver coins. It means that the national suit of rutuls, on the one hand shows a community with clothes of other people of the Caucasus, and on the another – has the strongly pronounced lines of originality inherent only in rutuls. It is necessary to believe that national codes determined and caused by these or those culture, create a unique originality and national color which distinguish rutul ornament from other linguocultural communities, representatives of other national cultures.

S. J a m i r z a e v (Grozny)

Autochtonally Caucasus and multiculturalism

Indeed we are living under the pressure of globalization, as well as one of its component - multiculturalism (to varying degrees in different places). On the other hand, tolerance as a noble act (humanism), in what has historically costing autochthons Caucasus? And, as far as they were distinctive and how they were transformed under the impact of ideologies and cultures of other ethnic groups? In these conditions, how much, and to what extent states and ethnic groups observed parity and principles of co-existence? Sure, there are more questions than answers. Because of the lack of objective scientific and theoretical developments in the solution of these problems, our topic is relevant.

1. As is well known, multiculturalism - a policy aimed at the preservation and development in a given country and the world at large cultural differences and justi-

fying a policy theory or ideology. Today, the most powerful ideology or political theory in the Caucasus - is the official religion. According to Hegel the state and religion are the identity.

2. In real life, multiculturalism involves a complex variety of processes and contradictions, which are disclosed in the course of many cultures, as opposed to a single national culture (in traditional societies such as the Caucasus), which casts doubt on the existence of national identity aborigines.

3. A well-known fact "multiculturalism" and "tolerance" today in Europe are not working on the integration of foreigners (that is migrants) or, especially, their assimilation (as was the case in the past century), and segregation and the creation of a "fifth column" South, which does not blow away "godless West" from the inside. And, in the republics of the Caucasus it is not so smooth and good. Because of the lack of scientific advice and chaos - the prospects are very sad for the indigenous population. Naturally, we are aware of and consider that normal "multiculturalism" as one of the pieces, in general, is not directed against a national culture of aborigines.

Thus, the scientific community has to offer politicians recipes, tips: how modern tactical advantage for some ideologues on the part of "multiculturalism" and "tolerance" will result in the long term autochthons Caucasus.

M. J i k i a (Tbilisi)

Anthroponymical Universals

I would like to introduce in non-symbolic form simple, trivial, diachronical universals, by means of which are shown both – specificity of anthroponyms – denomination of an individual, and also linguistic features of proper names.

Universal 1: In antrophonymics of all peoples there are descriptive names.

Quasiuniversal 2: most ethnoses distinguish feminine and masculine names.

Universal 3: The great majority of peoples used irrational denomination.

Universal 4: In every language there are such kind of personal names, existence of which is limited in time.

Universal 5: In every language there are borrowed anthroponyms, determined by area.

Universal 6: In every language is evidenced the most ancient system denomination – anthroponyms with one stem.

Quasiuniversal 7: There are anthroponymical markers in many languages.

Universal 8: There are composed personal names or surnames in every language.

N. J o r b e n a d z e (Tbilisi)

Iberian-caucasian Languages and the Spell-check Programme (by the example of Georgian)

Modern technology and widely spread utilization of the computer system has set the foundation to create and use spell-check. This product was created for most of the languages in the world. There are Iberian-caucasian versions (particularly, the Georgian one) of spell-check as well. However, unlike other versions, such as: English, French, German, Russian, etc., for example, the Georgian version was not as efficient and did not dominate the local market.

There are very few users of Georgian spell-check. However, the few that do use this product are not satisfied with the quality of the programme. What has made the Georgian spell-check unpopular and low in quality? Apart from pure technical failures, there are other reasons. In particular, there are a few "varieties" of Georgian spell-check. Our discussion deals with a so-called "morphological" spell-check.

• In general, the main purpose of the spell-check is not only involuntary discovery of common spelling mistakes (elision or addition of the letter, typing mistakes, etc.) The most widespread (the first) users of the spell-check are the representatives of those languages (English, French, German and Russian), where writing and pronunciation systems are radically distinguished from each other whichcauses a big issue. This distinction is minimally less important to the Georgian language and therefore, the demand on this product is much lower.

• It was obvious from the beginning, that thecreation of the spell-check for the agglutinative type languages, was related to certain obstacles, which are quite intensified in the Georgian language:

1. Modeling of the Georgian language (which should be the basis for the spell-check) is a very complicated procedure. Apart from the fact that both materials (root and affixal) are fundamentally essential, each form requires an individual approach. This is due to phonetic, morphological and functional influences, as it is also possible that a grammatically correct form can be absolutely useless or moreover, not allowed in the language.

2. The issue of defining of affixal sequences and their numbers with one root is also very complicated (the cases of "ḳac-ma–□o" type), which should be individually determined for each form.

3. Many archaic (sometimes dialectic) words (for example "arra") should be allowed. However, in the above- mentioned case, a spelling mistake (to type "arra" instead of "ara" form) should not be corrected.

From the above mentioned, it can be assumed that it is possible (at least, at this stage) to create a "narrow stylistic" spell-check, particularly, for official-business and

popular-scientific styles. In this case, initially the 2nd and 3rd type will be excluded from the programme and the issue of the 1st type will become more easier to address.

(for example, verbal conjugation of any " awkward", artificial or discontinued forms will be instantly omitted from the list of possible forms).

K. K a k i t e l a s h v i l i (Tbilisi)

Attitude towards the Georgian Muslims: Between the Lack of Tolerance and Search for Identity

The paper aims to analyze the cases of religious intolerance towards the Georgian Muslim minorities in 2012-2013 and to explain their reasons and preconditions. To this end, the peculiarities of the construction of the Georgian identity in the post-Soviet period are analyzed, emphasizing the role of religion in this process.

The case of above-mentioned intolerance is the most severe expression of aggression on religious basis in the post-Soviet Georgia. It is notorious that in the multireligious and multiethnic country, like Georgia, exactly ethnic Georgians, who share mother tongue and collective memory with their compatriots, became the victims of intolerance. In this case, the question is: why the Muslim Georgians and not other ethnic/religious groups became unacceptable?

From the Soviet period, the idea of the unique historical tolerance of Georgians was gradually formed. It even became the part of the Georgian identity, which was firmly established not only in unofficial milieu, but in academic and political discourse as well. Nevertheless, according to the sociological survey, the Georgian society was not marked with high degree of religious tolerance. This was not visible in everyday life, but it should be mentioned that several active and aggressive Orthodox organizations were hostile not towards any non-Christian group, but rather towards non-orthodox Christian sects, whose parish were mainly ethnic Georgians. Thus, it could be argued that the main victims of religious intolerance in Georgia were non-Christian and partly non-orthodox Georgian population.

There might be some explanations of the demonstrated aggression towards the Georgian Muslims: it should be explained not only in the context of the lack of tolerance, but rather as the part of complex and painful process of re-construction of the Georgian ethnic identity. During the last years of the Soviet Union (when the process of consolidation of Georgian nation was launched) and after the gaining of independence, the Orthodox Christianity has been perceived as the main marker for self-identification of the society. According to the simple oppositional schema, the "in-group" (Georgians) is comprised of Orthodox Christians, whereas "out-group" (non-

Georgians) is comprised of non-Christians and non-Orthodox. This identity determining schema is quite simple and is perceived by the members of the "in-group" as the universal one. According to it, the Georgian Muslims do fall neither within the "in-group," nor within the "out-group". Thus, there is a contradiction in terms of defining their belonging. This causes aggression towards them from the part of the Orthodox population. It could be assumed that the later seek for homogeneity of the "in-group", as they try to determine their identity vis-à-vis *other,* oppositional entity. Correspondingly, "in-group" could not tolerate its own religious diversity and cannot accommodate the belonging of its own members towards other "out-group" as well. This is the testimony of the lack of self-confidence and stability, which is expressed through the xenophobic opinions of the last period.

R. K a n a r k o w s k i (Krakow, Poland)

Towards historical-comparative accentology of Dagestanian languages.

Although the majority of Dagestanian languages has been quite exhaustively descrybed, problems pertaining to their accentuation are usually treated only very scantily in descriptive grammars.

Place of accent is not given in dictionaries, either. That is why comparative research of Dagestanian prosodical system, especially accentuation, becomes so difficult, but it is indispensable for historical reconstruction.

My paper is first of all aimed at comparative analysis of accentuation of Dagestanian languages on the basis of accesible synchronic data. The subject of discussion is here place of accent and its variability as well as distinctive function on semantic and morphological level.

A tendency towards accent's stabilization can be clearly observed. The primary free and movable accent (ex. in Andic) goes into the intermediate stage on which accent's movability is confined to the first and the second syllable of the word (ex. in Avar) and ultimately is subjected to fixation although various traces of primary movability and freedom are still partially preserved (ex. in Tabasaran).

Although the paper is devoted to languages of Dagestanian group it would be impossible to characterize in detail the question which is here under consideration without taking into account remaining Ibero-Caucasian languages. Here is to be pointed out that in (contemporary) Kartvelian group accent has been entirely fixed.

Which was given above, from the historical point of view these are the stages of the development of Dagestanian accentuation according to relative chronology.

Vowel changes caused by accent are of paramount importance for diachronic as well as synchronic investigation. In such a case internal reconstruction confirms reducetion of primary vocalism in unaccented syllable.

It seems that comparative studies of contemporary Dagestanian languages, reconstruction of their primary vocalism and explanation of the sound changes caused by influence of accent will give us the possibility to reconstruct Proto-Dagestanian accentuation.

It is beyond doubt that the problem of accent in Dagestanian languages has not been meticulously investigated so far and necessitates thorough research. The present paper is only a sketch of the issue.

O. K a r a t a y, G. K a k h n i a s h v i l i (İzmir, Turkey)

Who were the Eastern Bulgars Attacked by Sviatoslav in 965?

Medieval Islam and Rus' sources mention the aggression of the Rus' and Oğuz onto Khazaria in the 960's. Ibn Khawqal, a Muslim writer contemporary of the events, adds that the Rus' went on the Volga Bulgar as well. But Rus' sources do not include such an account and, moreover, the Volga Bulgars were in very good conditions in the succeeding years, without bearing any sign of any Rus' invasion. Considering the expedition route of Sviatoslav, then prince of Kiev, the Bulgars mentioned by Ibn Khawkal should be the Black Bulgars living on the Don-Kuban basin. Thus, we should revisit the ideas that the Volga Bulgar was also target during the Rus'-Oğuz assault, which destroyed Khazaria at all. The Black Bulgars descended from the Bulgar horde of Bat Bayan, who had been subordinated by the Khazars in the 670's, and are likely ancestors of the contemporary Caucasian Turkic people Karachay-Balkars.

S. K a s i m o v a (Makhachkala)

A particle as an indicator of features in international speech cultures (by the example of Tabasarani language)

The usage of particles is interlinked with pragmatic point of communication and reflects specific principles of national language functioning. Due to this the translation of particles into another language becomes a very sophisticated task. The specifics of national language functioning characterize not only national culture but also speech cultures in national languages. Detection of such features in Tabasarani language allows to apprehend deeper peculiarities of speech culture of Tabasaranians.

Convergence in material composition of particles is reflected in the systems of particles in Tabasarani language. A large variation of them and existence of specific

functions of the same particle (*-de, - da, -du, -dar*) has been observed. The latter feature is closely linked to the national culture of Tabasaranians. The specificity of functioning is been conditioned by important role of a negative particle in expressing text links which are fundamentally different from text links in writing. A negative particle plays a role of a reminder of subjects and situations and serves as a indicator of a link between elements of a text. Such organization is possible for presence of large part of common knowledge of all speaking and predominantly oral communication as a feature of national lingual culture of Tabasaranians. In Tabasarani language a negative particle with finite verb form may express independent from another verb action and serves as a final mean of expressing the completion of the sentence. A negative particle with non-finite verb form expresses the action dependent on the main action in finite verb form. The notions of finity and non-finity are determined by the position of a negative particle in Tabasarani language. According to this theory, negative particles – *de, -da, -du* in Tabasarani language are used predominantly with non-finite forms, whilst the particle –dar with a finite form. A sentence with the final meaning has a finite form of a verb, but a non-finite one usually implies the presence of another finite form to express the completion of a sentence.

In finite line sentences one finite verb plays a role of a predicate for it is the main organizer of a sentence and an expresser of modal and temporal semantics of a sentence. Moreover, only a finite verb in the final part of a sentence can provide it with the logic completion. This is not the case with non-finite sentences. Finite and non-finite verbs correlate the context of sentence with reality in different ways. Unlike finite verbs non-finite ones are insufficient in direct correlating of the context and reality. The abovementioned peculiarities of negative particles in Tabasarani language allow to characterize developed writing culture of Tabasaranians based on different perceptions of time and different attitudes towards time.

J. K e y s e r o v s k a y a (Baku)

The Classification of the Phraseology in Zakatala's Dialect of Avar Language

The lexical structure of Zakatala dialect of Avar language is rich in phraseological units. These idioms often have a national character. As in any other languages, in Avar language there are also different set phrases which reflect the ingenuity of people, mentality, joy and sorrow, love and hate, injustice and honesty, hard work and laziness, etc.

The idioms in the Avar language is very diverse, and requires a detailed study. Acquaintance with these expressions allows us to consider historic facts deeply, get to know the character of our people, because these facts are interesting for researchers.

Since the 70s of the last century idioms in the Avar language have been the object of research works of scientists. Special efforts in the study of this area belong to the language scholar and linguist M.Magomedhanov. In Makhachkala, "Essays on the Phraseology of Avar," “Phrasebook of the German-Russian-Avar languages," "Phrase Dictionary of the Avar language" and "Phrase Dictionary of the Avar and Russian languages have been published." From the linguistic facts we clearly see, that phraseological units occurring in Zakatala dialect either identical with phraseological units of the Avar literary language, or have the common factors. And it's natural.

As you know, idioms have ancient history. Their appearance is related to lifestyle and the way of life, rites and customs of the people. The Zakatala dialect of Avar language is rich in phraseology, reflecting the lifestyle and the way of life of the people, the Avar language of Zakatala dialect have also phraseology which shows the religious values associated with mythological representations. The phrase logical units reflect the wedding rituals acquire great interest, such as: **къутья бокIу кIин-** in literal translation- to pick up the chest and leave. The phrase logical unit is associated with the custom of giving the bride’s dowry to the groom . This ceremony was accomplished on the second day of the wedding.

There are two main sources of formation of the phraseological units: by the opportunities of the language itself and through the borrowing from other languages. In Zakatala dialect of Avar language there are also many phraseological of synonyms and antonyms.

L. K e r i m o v , M. T a i s u m o v , A. A b u m u s l i m o v (Grozny)

Toponomy of Chechnya as an informationally directed linguistic unit

At the beginning of the XX c. toponymical theory has played an important role in research field of geography, history, ethnography, ethnology, sociology, linguistics, and only then established itself as the independent branch of knowledge that continues to expand and improve.

Study of toponyms of the Chechen Republic is based both on geographical and historical, ethnographic, and on the linguistic and sociologic researches, and remains relevant, because toponyms are the indicators of level of the political, economic and cultural development of society, memory, and the mentality of the Chechen people.

An important issue is the problem of the theory of toponymic content of meaning structure of the toponym and its interpretation. As known, structure of the toponym caused mainly within linguistic factors, but it is influenced extra-linguistic

factors. According to V.A. Nikonov toponym has three meanings: 1) pretoponymical, 2) actually toponymical 3) posttoponymical.

The development of the theory of toponymic testifies the importance of toponyms for the relevance of scientific cognition and the improvement of methods of research.

Toponymy of the Chechen Republic is a regional piece of common toponymical picture. Regional toponymy - it is a systemic, holistic mapping toponymic reality of a specific region. Chechen toponymy - it is high informational system, which carries both universal and specific traits required by the ethno-cultural region. In our researches, we rely on the practical toponimic material treated and released, Suleymanov's A.S..

A characteristic feature of the Chechen toponymy is, for example a large number of toponyms with a component of military subjects, indicating that the frequent military incursions to the territory invaders and the ability of local people oppose the enemy. Folk memory thoroughly preserves these historic events in the toponyms.

"Ts'ontara, Tesa-Khalla, Dargha. Belgatoy, Shona and many other villages and hamlets had been destroyed many times and burned by the king's army in the XIX century. This fact compelled the residents of Ichkeria to have certain places where it is constantly held patrol and where is notified nearby villages of the approach of enemy armies. From this and "Khoykhu duka" - "Notifying ridge". "Yokkha top hottiyna barz" - "mound, where the cannon was set" in the area of the Dada-Yurt village. "Hahoyn chardakkhash" - "The sentry towers" - were located at the corners of the territory building, which was surrounded by fence made of loose ware of oak and plane trees, delivered vertically back to back. "Teman larma" - "Ammunition depots" - here was store of gunpowder, cannonballs, lead, weapons and so on. "Arzha keshnash" "Black Cemeteries" - in the neighborhood, on a beautiful hill near the river Yamsu. The legend: "A long time ago the entire population of Bulan-h'eeta was exterminated by some unknown army. Residents of nearby villages buried them there". "Cemetery of mourning." The unknown could be Mongols. Hun hakhna ch'o (Hon hyakna cho) "hollow, where the forest was cut down" - hole. in the south of the village of Teza-Khalla. The name is connected with the fact that in the middle of the XIX century across Chechnya was deployed unparalleled destruction of virgin forests begun by General Ermolov A.P.".

Historical layers that are replenished with new toponymic material are formed in the historical development of regional toponymy. The new names are included in a completed system, by adapting to it.

L. K h a c h a p u r i d z , L. A v a l i a n i (Kutaisi)

Georgian - Arabic linguistic and cultural parallels
(According Expressive formula)

The process of world perception and cognition is accompanied by human feelings, sensations, related with custom emotions, as seen in the words, phrases, and that creates a particular society.

Expressive formulas consider blessing - curses denoting words.

Analyzed units is best expressed as a linguistic and cultural, Belief – notions peculiarities of this language, their study is very interesting from a linguistic cultural point of view, because it clearly demonstrates the dependence of certain linguistic team on the world.

We compared the2 people with different biblical religion; nationality the curse - blessing forms in the speech of Orthodox Georgians and Muslim Arabs.

We have recorded (Arabia - Damascus expedition, Georgia - the Fund ATSU Kartvelian dialectology Institute)

Materials derived from the above formulas in Georgian and Arabic are similar in many cases. In both we meet God and holy names, the words expressing the wish of health, wealth, breeding, and their antonyms curse – blessing.

Unlike the Arabian in Georgian Devil's frequent mention in curse formulas is very rare, it is more meaningful to its synonyms, “hell”, “the deuce take him”.

Despite the fact that we are dealing with radically different cultures, materials reveal that the curse - blessing formulas are often similar. The difference lies mainly in a euphemism and is connected with the ancient language of taboo, prohibiting dangerous speeches.

Analyzed forms fixed in Georgian and Arabic reveal, that there are universal human values which in some cases are similar in different culture.

L. K h a c h a p u r i d z e , D. S h a v i a n i d z e (Kutaisi)

Grave arrangement Traditions of Christian and Muslim Georgian people
(According to the modern materials)

Since ancient times, people had a lot of rules and customs, aspiration to decorate the graves of their dead with large monuments for their immortalization, to make all funeral ritual serves for taking care of their "afterlife life"

Historically, people of various religions lived in Georgia. This time we analyze the grave arrangement Traditions with Christian (Orthodox and Catholic) and Muslim Georgians.

With Christian Orthodox and Catholic we meet almost similar graves: a Surrounded place with an erected stone on the heart, the cross or monument, a photo, an inscription with content: name, date of birth and death, who made the stone.

On the graves of the 20th century we often meet epitaphs, now we can see them rarely. Their contents have changed as well. Georgian Orthodox old tradition about roofing graves is maintained till the end of the 20th century in Samegrelo and Svaneti. Today, studies held in the regions showed that this tendency is clearly reduced.

As for the Georgian Muslims, they only put a stone on the graves without any inscription; they also write name and surname, date of birth and death, epitaph almost is not used.

Mainly the arrangement of the grave with people of all faiths depends on beliefs, creativity and economic possibilities.

M. K h a d z i e v (Nazran)

Local features in architecture of Ingushetia

In ravine mountains of Ingushetia a considerable quantity of the tower strengthened medieval settlements is concentrated (nearly 115) all without an exception they represent fortification constructions with the cult in them and funeral constructions. These constructions are classified and distributed on certain types in conformity of their constructive and functional features (an inhabited semifighting and fighting tower) owing to that. These constructions along with a vein bore also defensive that. And they differ from each other of the basis area: number of stones and defensive elements, so that in addition in the mountains Ingushetia has special architectural style characteristic only for this district with last form, according to scientists "The classical" fighting tower with a pyramidally step roof is.

The sketchy historical written data which has reached us also, especially pointed that Ingushs well "are able to build of stone to exhaust and from them erect houses. Towers and strengthening. In folklore names and surnames of medieval master of builders have remained. such as Dogo Akhriev, Djatsy Lijanov and Khazby Tsurov from the village of Furtoug, Jand and Esmurza Jandievs from Erzy. Tek-Batig Eldiev from Targim, Berd Evloev from Old Evli, Khanoi Khing from Khjani.

However, defensive properties a lay-out and a way of erection of walls in each type is formed differently. Such a considerable quantity of constructions effects and polytypic And their defensive properties to occurrence of the big variation in medieval architecture.

Meller Gershki and Dakhl allows us to speak about existence of local features, different similar lines in a laying and a lay-out. Probably it is connected with existence of this time different "building schools" and it is more probable "building dynasties". It is pointed that a lot of masters-builders have remained in legends.

N. K h a y b u l a e v a , M. K h a y b u l a e v a (Makhachkala)

Plot and compositional structure and the imaging system of the novel E. Hamar-Dabanova "Tricks of the Caucasus"

The object of our study is novel-pamphlet E. Hamar-Dabanova "Tricks of the Caucasus" in 1844, which aroused interest in the Russian society of the XIX century. Under the pseudonym E. Khamar-Daban EP Lachinova (1813-1896) hid, who came to the Caucasus, along with her husband, General NE Lachinov in 1836

The work is interesting for researchers of Russian-Caucasian relations the author, unlike. His contemporaries, truly illuminates the question of accession of the Caucasus, Russia's role in the development of mountainous peoples. EP Lachinova did not deny the progressive role of Russian territory, but could not come to terms with the methods of conquest, with the manifestations of arrogant disregard for mountaineers.

"We do not understand these people, and they do not understand us in the best of our intentions," - notes Lachinova. It calls for deep study of the culture and traditions of the local people.

After reading the "Tricks of the Caucasus", Nicholas I was furious. The novel opened behind the scenes of struggle with the mountaineers. "We do not know anything about the Caucasus, and the lady opens our eyes!" - Said Minister of War, Emperor AI Chernyshev. The book was banned, but in Moscow, it brokeup in a small number of copies.

In the works of scholars of Russian literature of the XIX century "Tricks of the Caucasus" were not reflected. In artistic terms, she concedes the works of the classics of the XIX century (Bestuzhev-Marly, Pushkin, Lermontov, and others). The writer is far from an enthusiastic description of the nature of the Caucasus, the exploits of Russian officers, nobility, gentry, typical of the romantic literature of the XIX century. Her work is characterized by the documentary, concrete and realistic Caucasian descriptions, images and stories. It was a close acquaintance with the life of the new district was one of the reasons manifestations realistic works of the Caucasus.

The reader gets the image is not so much of the region, as the image of their country from the perspective of events in the Caucasus, the novel is replete with

descriptions of episodes of atrocities tsarist generals during the Caucasian War. Contemporaries often guessed them or that official. "The author of" tricks of the Caucasus, "shows us a gallery of her contemporaries, drawn from life as they were in the thirties and forties of the nineteenth century - makes the book an invaluable tool for those who would like to restore the environment and the types of people that time, lived in the Caucasus "(S. Boyko).

The novel is interesting and the fact that there is a creative parallel with the "Hero of Our Time" by Mikhail Lermontov, a prototype Pustogorodova, hero EP Lachinov served AA Bestuzhev-Marly.

A. K h a l i d o v (Grozny)

The ethnolinguistic situation in the north Caucasus

The ethnolinguistic situation which has formed in the North Caucasus by now is connected with a number of factors which, on the one hand, are not conducive to the preservation and development of the languages of even large ethnic groups, not to mention the small ones, on the other hand – to a certain extent have a positive impact on the prospects for their conservation and development.

Among the former we should specify: 1) the lack of a comprehensive national language policy, which could provide the Russian civic identity with preservation of ethnic diversity and a real concern for the preservation and development of the languages and cultures of all the peoples of the country regardless of their population size and being ancient, the presence or absence of forms of statehood or national-cultural autonomy, i.e. the policy, pointed not at the assimilation, but at the development of the languages of all the peoples of Russia, the policy that causes irritation neither of the most numerous ethnic group of Russia – Russian, nor of other nations; 2) the uncertainty of the ethnic composition of the North Caucasus population which is associated both with the known "defects" of statistics and social linguistics and the actual disintegration of nations - the tendency to fragmentation of ethnic groups which even in the recent past were considered to be one nation; 3) the objective consequences of the development of national-Russian bilingualism inevitably causing a gradual transition to a non-native (Russian) language; 4) aggravation of objective limitedness of possibility of the ethnic languages functioning by creating barriers to their functioning in the main areas which ensure survival of the language; 5) the language and the ethnic nihilism of considerable number of many North Caucasus ethnic groups representatives with quite a number of causes and motives generating it.

The factors of the latter row are not numerous. Here we can mention: 1) the insignificant (in some regions of the Russian Federation, for example, in the Chechen Republic and Ingushetia, even significant) change in the demographic situation, which is expressed in increasing the proportion of indigenous people in republics; 2) the appearance of possibilities of legislative regulation of issues connected with the functioning of languages, granted to the federal subjects of the RF by the Constitution of the Russian federative state; 3) the development and adoption of national laws on languages and programs for the conservation and development of languages; 4) the awakening of national morale of the nations and desire to speak, read and write in their own language without direct linking this desire to "benefit".

Developing and implementing programs that create the conditions for the normal functioning of the Russian language in the North Caucasus regions of the Russian Federation we must be aware of the importance of preservation of all the languages spoken by the nations of the Northern Caucasus and the creation of conditions for their further development. Thinking about the Russian language as the state language of the Russian Federation, the language of international communication, an important means by which all the people of the Russian Federation have access to the full-fledged education, to all the sources of many kinds of information, we should not forget that "the language in ethnic boundaries of its native speakers is not only and not so much a means of communication, but it is mostly the memory and history of the nation, its culture and the experience of learning activities, its world outlook and psychology, the mental furniture about the nature and the cosmos, consolidating from generation to generation, about diseases and methods to cure them, educating and preparing for the life of the new generations of people in the interest of preserving and multiplying the nation and its identity. Thus, language is a form of culture incarnating historically established type of life in all its diversity and dialectical contradiction" [Z.K. Tarlanov. Language as a universal means of ethnic self-expression and a form of ethnic culture. // ZK Tarlanov. The selected works on linguistics and philology. Petrozavodsk, 2005, pp. 623-624]. The preservation any language, no matter of the number of its speakers, is necessary because "any language is an expression of the uniqueness of each community, its particular mode of perception and description of the reality.

Consequently, every language must be given all the necessary conditions for development and performing its functions in all forms. Every language community has the right to create conditions and attract a variety of domestic resources in order to guarantee the use of the language in all social spheres"[The Universal Declaration of language rights. Article 7].

Sh. K h a p i z o v (Makhachkala)

Georgian inscription from southeastern Avaria (Karakh)

Currently, the historical that the standpoint that the earliest extant written fixation experiments Avar language are known billingvy. This bilingual (Georgian-Avar) inscription on the stone crosses and slabs. It is based on the research of linguists and archaeologists AS Chikobava, IE Gudava and DM Ataev.

By their inscriptions published author would like to join another epigraphic finds, discovered in August 2010 in the wall of a house in the village of Murukh (3 km north of the village Gachada enters the village administration Gachada Charada district). This is from a cross with the inscription of the Georgian (see photo number 1), which has not yet been published, as this stone is not so long ago (20 years ago) was taken from the outskirts of the village builders Murukh and inserted (the upper part of the cross with the broken off) in the wall of the house. Murukh village itself is set around a battle tower, built on the rock. The tower is located in the south-western part of the village, and not far from it, on the road leading out of the valley of Kara-op in a wooded ravine Betz-op (avar. "dark river") is a cemetery, which locals call "kapurazul khabal" (graves of the non-muslims). The cemetery is located on the northeastern outskirts of the village Murukh (there found pottery and other items from the graves). There are also a few decades ago there was a landslide where one grave revealed one grave, where residents found a sword and other weapons that had been buried in the grave with the dead. Hence, too, was brought under investigation by the Georgian stone inscription. Perhaps it was a stone cross, wings, and the top is broken off and left only the bottom part. In the center of the cross (at the top of the preserved fragments), we see a spiral pattern, carved in stone (on the cross with the inscription of the Georgian-Avar released TE Gudava to center the plot, consisting of a cross, around which cut a few laps). The surviving part of the inscription consists of three lines, which were knocked out and it is not very accurate.

Below my transcript of the inscription is given:

1. ს(ო)ლსა (sulsa)

2. ქოვიი (kovii)

3. გისა (gisa)

When I read the inscription was the nature of the funeral, which is similar in content to the published IE Gudava. In particular, they deciphered the inscription ends with "s(u)lsa Chakhutissa", ie "Chakhuti soul", and I have studied the inscription - "s(u)lsa Koviigisa", "soul Koviigi"). As the inscription TE Gudava[3] began with the words: "The cross of Christ. Lord have mercy...", then it is logical to assume that in

[3] Gudava T.E., Two inscriptions (Georgian and Georgian-Avar) of Dagestan // Materials on the history of Georgia and the Caucasus. Tbilisi, 1954. MY. 30. S. 186 (Georgian lang.).

this case the inscription on the memorial of a cross. Murukh sought forgiveness for the soul of a "Koviigi."

Thus, we can expand the area of distribution of several Georgian inscriptions on historical accidents, including here and the south-eastern outskirts of him, which is the county Karah (now Charada district of Dagestan). Along with that, we can talk about some of the system in the manufacture of tombstones and crosses the monotony of the inscriptions on them. This chance discovery also suggests a small study mining accident in order to detect the Georgian epigraphy, and the need of systematic work in this direction.

L. K h a t u k h o v a (Nalchik)

Semantic development of the lexeme «sour» and its Kabardian correlate

Concept ВКУС (eng. - taste) is regarded as consisting of nuclear concepts/ concept, the so-called categorical concepts, (cf. such nominations as *вкус* and *taste* for the Russian and English languages, respectively, in the Kabardian language there is no univerbal designation of the concept ВКУС) and peripheral concepts, which in turn form the basic concepts included in the near periphery and the concepts included in the far periphery. Thus, categorical concept ВКУС (cf. taste) forms the category and basic concepts КИСЛЫЙ, СЛАДКИЙ, СОЛЕНЫЙ, ГОРЬКИЙ, in the English language they are SOUR, SWEET, SALT, BITTER, respectively. In the proposed report we want to consider the lexico-semantic field of the lexeme «sour», which represents the concept of the same name and its Kabardian correlate.

In the English language the adjective «sour» is used to denote one of the four basic tastes and is also able to implement a few sememes in a speech. Thus, in accordance with FREE dictionary *sour* is presented in the following form:

sour adj. **sour·er, sour·est**

1. Having a taste characteristic of that produced by acids; sharp, tart, or tangy.

2. Made acid or rancid by fermentation.

3. Having the characteristics of fermentation or rancidity; tasting or smelling of decay.

4.

a. Bad-tempered and morose; peevish: *a sour temper.*

b. Displeased with something one formerly admired or liked; disenchanted: *sour on ballet.*

Compare with the definitions of meanings of the Kabardian adjective «гуащIэ»:

I **ГуащIэ** 1. sour Пхъэщхьэмыщхьэхэм, гъэшхэкI ерыскъыхэм я щытыкIэ. *МыIэрысэ гуащIэ. Шху гуащIэ.*

2. зэхь strong (about drinks) Къару, градус зиIэ.

Аркъэ гуащIэ, махъсымэ гуащIэ.

3. зэхь severe; brave Пхъашэ, ябгэ; щхьэмыгъазэ, къимыкIуэт. *ЛIы гуащIэ.*

4. damask (about steel)| Быдэ, жырым хуэдэ /

Къамэр жыр гуащIэм къыхэщIыкIащ.

5. bitter /

Зауэ гуащIэм щымыщтэу ди зауэлIхэм лъагапIэр къащтащ.

II **ГуащIэ** energy, strength Къару, зэфIэкIыныгъэ |

Зэманым декIуу псэуфым кIуэдыркъым зэикI и гуащIэ.

И гуащIэкIэ псэужын to live by one's toil

Езы дзэри къызыхашар зи гуащIэкIэ псэуж лэжьакIуэрт.

ГуащIэдэкI product of labour

Лэжьыгъэм къыпэкIуэ хъер.

ГуащIэгъуэ

the height (of some affair)

Iуэху гуэр хуабжьу щрагъэкIуэкI, щалэжь зэман.

Махуэшхуэм и щIыхькIэ зэхаубла хьэгъуэлIыгъуэм и гуащIэгъуэт.

Мы Iуэхур къыщыхъуам граждан зауэм и гуащIэгъуэу екIуэкIырт.

ГуащIэрылажьэ = ГуащIэрыпсэу worker, working

ГуащIэрылажьэ мэкъумэшыщIэ a working farmer

ГуащIэпсэу healthy, strong /узыншэ, лъэрызехьэ, лъэщ |*Уэсмэн лIы лъэщ гуащIэпсэу гуэрт.*

ГуащIэу strong(ly); deep(ly)

Быдагъэ ин хэлъу. *ГуащIэу псалъэ жыIэн.*

ГуащIэхуэлIэ amateur of acidic foods (about a person)

Шхын гуащIэ (мыIэрысэ, мы) куэду зыщх цIыху.

Analysis of the lexical representation of the adjective «гуащIэ» helps us to make sure that the dictionary we use requires further revision and more precise definitions of adequate representation of this and other words semantic structure. Thus, we think that it is not quite correct to refer the word «гуащIэ» as *sour* and «гуащIэ» as *energy, strength, courage* to homonyms, as it is done in the dictionary, because all of these

meanings are interrelated. In addition, it is noticed that the English *sour* in figurative meanings nominates something unpleasant, which is not observed in the Kabardian *гуащIэ* (cf. the definitions of their figurative meanings).

Thus, Apresyan Dictionary gives the following figurative meanings for the adjective «sour»:

1. dissatisfied, in a bad mood, gloomy, disappointed

sour look

failure made him sour

pleasure turned sour on him

2. unsuccessful, poor, bad

to turn sour on somebody

his game has gone sour

a project's gone sour

As can be seen from the interpretation of figurative meanings in the English language, the adjective «sour» is associated with something unpleasant, with the dejection, discontent. At the same time the Kabardian «гуащIэ» is associated with elation, inspiration, internal energy, and hence with the frantic zeal, bravery, courage. We consider that this word should be under further detailed conceptual analysis. In the framework of this report we have considered only one way of development of the adjective «sour» and its Kabardian correlate meanings, which are different in a way in the two languages.

E. K h i d i r o v a (Makhachkala)

"Trench truth" in the early stories L.N. Tolstoy

L.N. Tolstoy spent for almost three years in the Caucasus. He came to the village Starogladovskaya on May 30, 1851, and on January 19, 1854, he made his departure to Yasnaya Polyana.

Tolstoy himself did not immediately opened a truly momentous significance that the Caucasus had in his life. Meanwhile, here he developed as a writer, and createdthe foundations of Tolstoy's literary method. With regard to this period we can speak of intense spiritual quest of the young Tolstoy, his moral self-determination of intense mental work, an objective, a deep comprehension of what was taking place around.

Stories "The Raid" (1853), "Felling" (1855), his compositional and stylistic integrity and integrity, and social issues, and philosophical understanding of the general moral laws of human life showed early literary maturity LN Tolstoy.

Caucasian unsophisticated stories formed the stylistic manner of Tolstoy, his poetry, which is devoid of external "ukrashatelskih" shine (as it was in the romantic works). Here's a story based on the dynamic world of the human "kazhdodnevya" given for quite ordinary (within the chosen material of life) events ("Notes on the Caucasus" (1852)).

LN Tolstoy thinks spirituality of life on earth is not ideal, divorced from the everyday mundane spheres, and in the midst of life. Related to this is the writer deromantization Caucasus as the eastern edge of the exotic. In a sober-Tolstoy severe blows over the Caucasus is not "smoky lightness" of legendary tales, and the real gun smoke.

Ze. K i k v i d z e (Kutaisi)

Saint George as a Common Caucasian Deity
(From Paganism to Christianity)

The cult of Saint George has been one of the most significant both in Georgian and Caucasian mythology. Its functions are diverse, and this should be conditioned by the fact that the cult merged with images of many pre-Christian deities. As a result, mythologically Saint George has been viewed as a defender of tillers, and as a supporter of fighters and hunters. However, his divine opportunities are not confined only to the above mentioned. Evidence for the functional diversity are abounding both in folklore and ethnographic rituals.

Caucasian tribes manifest its multiple functions; for instance, in Adyghe mythology, traits of St George merged Daushjerjia, the cult of which was spread as a deity of hunting. It substituted for the earlier deity Mezguash. St George, alias Vastirj, was considered the main deity defending all Alania; he was a supporter of travelers and a guarantor of oaths.

According to Georgian mythology, St George (Svan *Jgrag*, Megr. *Jege*) should have emerged as a fighting deity, who, with his indivisible attribute – white horse, went to combat goblins and ogres. In this case, he is identified as God's son. St George is accompanied by cultural heroes (Mindia of Khogai, Gakhua Megrelauri); the deity merged with the signs of Christian St George; however, rituals, associated with it, are still of a pagan character. This is evidenced by the rituals of Gudani, Khakhmati, Lomisi and others.

In mythological traditions, the diminishing of matriarchate, specifically, de-sacralization of Dali, deity of hunting, has neen associated with the name of St George. Such a metamorphosis may be an indicator of the transfer from paganism to

Christianity, as far as the Georgian mythological pantheon has been familiar with the male deity defending hunting – Ochopintre. Mythological data do not evidence his contradiction with the female deity.

As for the function of St George as that of a supporter of tillers, it should have also emerged in ancient times. Perhaps, this saint covered an image of a certain earlier deity, while, in legends, he was portrayed as the most respected and valued deity for humans.

In the mythological tradition, the cult of St George might have amalgamated the signs of tree worship and totem as far as its name is associated with an oak, as a sacred tree, and a deer or an ox, as sacrificed animals.

The mythological cult of St George merged with the image of St George, the Capadocian saint and knight, about whom a great number of legends have been composed in mythology; however, customs overrode faith: the forgotten mythos has been kept vital in the ethnographic rituals dedicated to St George.

Za. K i k v i d z e, L. P a c h u l i a (Tbilisi)

In Search of Linguistic Correlates of Androcentrism: Kartvelian and Germanic

Irrespective of the fact that the notion and the term *androcentrsim* did not emerge within the realm of linguistics (its introduction has been associated with the name of the American sociologist Charlotte Perkins Gilman), it easily gained currency in Language and Gender Studies. The androcentric approach implies that a male human being is a perfect representative of the mankind, he is a central figure, a point of reference, a norm, while all the rest are perceived as a deviation from the norm, as an appendage. The development of the androcentric paradigm in Language and Gender Studies was based on the following provisions: language is anthropocentric, that is, it reflects a human worldview; simultaneously, language is androcentric, that is, it reflects a male worldview as far as, for centuries, men were dominant in human society and it left its footprints in language.

Initially, such issues were studied mainly based on English, German and other Germanic languages. The most prominent case of androcentrism in Germanic languages was regarded the word ***man(n)***, within which the two meanings ‘human being’ and ‘adult human male’ coexisted. This is the fact which was perceived as a reflection of the male dominance and, hence, as an example of linguistic sexist bias. It should also be noted that some authors attempted to spread these conclusions over all languages and societies.

The validity of the provision was initially verified by means of the Georgian and English data (Kikvidze 2013), establishing that, despite the coincidence of denotational and connotational meanings, Georgian speakers do not perceive this as androcentric bias.

Following the aforementioned, we decided to check the data from Kartvelian languages as contrasted with of those of Germanic. In the latter, the source of the lexeme in point is the Proto-Germanic ***manwaz***; Old Saxon ***man***, Old Upper German ***man***, English ***man***, Swedish ***man***, Dutch ***man***, Afrikaans ***man***, Frisian ***man***, Yiddish ***מאַן*** (***M'an***), German ***Mann***, Norwegian ***mann***, Danish ***mand***, Old Norse ***maðr,*** Icelandic ***maður,*** Faroese ***maður***, Gothic ***manna***. Their meanings are: 'human being,' 'adult human male,' 'husband,' indefinite pronoun, interjection, etc.

The data of the Kartvelian languages are as follows: Georgian ***k'ac-***, Megrelian-Laz ***k'oč-***, Svan ***č'äš-/č'š-***. Like Germanic, mainly the following meanings are attested: 'human being,' 'adult human male,' 'husband,' indefinite pronoun, interjection, etc. when dealing about their meaning, G. Klimov notes that "the Zan form regularly corresponds to that of Georgian; the meaning of the stem is identical. The greatest deviation in form and semantics is the Svan correspondent: however, the meaning 'husband' has not been alien to this stem in Georgian dialects" (Klimov 1964: 106). As for the form, the Svan equivalent was initially identified by N. Marr (1912), and the processes ***c>č>š*** and ***k'>č'*** were Described by T. Gamkrelidze (1968). Concerning the alleged 'deviation,' it has been stated that "even in Old Georgian, the word had the meaning 'husband, fiance'" (Fähnrich & Sarjweladze 2000: 265). And yet, it is obvious that the co-occurrence of the said meaning has been characteristic only for the Georgian and Zan lexemes. As for other aspects of the terms in point, there are abounding parallels between the languages representing the groups from two different families except the fact that, irrespective of the similarities, Georgian speakers do not perceive the above mentioned semantic co-occurrence as a demonstration of androcentrism.

R. K i m o v (Nalchik)

On Kabardian body part terms: from metaphoric extension to metaphtonymy

In 1989 B. Heine carried out a survey of 125 African languages with the view of finding source concepts used for the expression of grammatical functions. Similar survey of 104 Oceanic languages was carried out in 1991 by J. Bowden (Heine 1995). Both of them came to similar results: all the languages are characterized by the ample exploitation of human and animal body parts **as source concepts for the expression of the five space concepts** (ON, IN, FRONT, BACK, UNDER). Moreover, the colleagues argued that

alongside with the widely exploited body parts, such as " forehead", "breast", "chest", "belly/stomach", "mouth", "eye", "face", "forearm", etc. "nose**"** and "tail**"** are **never recruited** in any of the studied languages to conceptualize space relations.

On our side up to now we have not been able to find any evidence in the languages of the world as to the exploitation of the lexemes denoting **nose** and **tail** for the expression of the above space concepts.

In my report I am going to argue that these two terms **are the only means in Kabardian** to express both spacial concepts (**FRONT** and **BACK**) and temporal concepts (**BEGINNING** and **END**). I will focus on their exploitation for the expression of **temporal concepts** in Kabardian.

Thus, metaphorically extended the two Kabardian lexemes pə "nose" and кə "tail" are used to denote the **beginning** or the **end** of a period of time. Hence we have **"nose/tail of a day, week, month, year, spring, winter, etc.".** In the examples literally translated from Kabardian: *He worked hard since **the nose** of the winter till **the tail** of it (1) and **The nose** of the winter was awful, may **the tail** of it be better (2)* it is clearly seen that in (1) the lexemes are used metaphorically, whereas in (2) the same lexemes are used metonymically.

This is the case of **metaphtonymy**, the term introduced into linguistic circulation by L. Goosens (1990; 2002), who identified the three models of **metaphtonymy**: a) metaphor from metonymy; b) metaphor in metonymy; c) metonymy from metaphor. As for the last model, L. Goosens mentions that he did not manage to identify it, though "**it is not impossible in principle**". In Kabardian, however, such a case of metaphtonymy is a regular thing. I would like to invite colleagues to open discussion with the view of sharing similar observations if any in the languages of the Caucacus.

N. K i p i a n i (Agri)

Karachay-Balkar language and a language of "The Song of Igor`s Campaign"

We may assume that the author of "The Song of Igor`s Campaign", having closely associated family ties with Cumans, knew the Cuman language, logically explaining the wide usage of Turkisms, which by their phonetics and grammar design has been attributed to Oguzo-Kipchak type with some echoes of Bulgar phonetics.

These conclusions are based on the lexical richness of "The Song of Igor`s Campaign". They may also be supplemented by phonetic data, namely usage of mixture of phonemes [ц] and [ч] reflected, as we believe, in the original text.

An attempt to define the dialectic attribution of "ts"- pronunciation also leads to the Turkic languages and their carriers, first of all, to Cumans - participants of Russian history. "Ts"-pronunciation is a phonetic feature of the Kipchak language, language of

Cuman people, who had been residing in the steppes of South Russia in the XI-XIV centuries.

Kipchaks – Cumans historically became one of the elements of Karachay-Balkar ethnos formation. The modern Karachay-Balkar language, reflecting usage of "ts" - pronunciation, represents direct descendant of the Cuman language.

Y. K o j i m a (Tokyo)

Suffixation of a coordinating conjunction in Batsbi

In Batsbi, coordinating enclitic-conjunction =*e* 'and' may sometimes occur as a suffix (rather than an 'infix' as Gagua (1961) considers). For example, both *mailnor=e* < mal-e-no-ra=e [drink.PFV-AORIST-REPORTED-PAST=and] and *mailnoer* < mal-e-no-**e**-ra [drink.PFV-AORIST-REPORTED-**and**-PAST] are possible forms and mean 's/he drank it and ...'. What is particular about the suffix -*e* is the fact that it appears before some tense and person suffixes. In regards to the suffix -*e* and verbs containing it, the present study points out the following.

(i) The suffix -*e* clearly differs from other suffixes in that it does not trigger vowel reduction (e.g. compare *qaillnas* < qall-in-as [eat.PFV-AORIST-1SG.ERG] 'I ate' and *qallines* < qall-in-e-as [eat.PFV-AORIST-and-1SG.ERG] 'I ate and …'), though the suffix itself gets reduced in the word-final position (e.g. *qettnoĕ* < qett-e-no-**e** [get.up-AORIST-REPORTED-and] 's/he got up and ...').

(ii) A verb cannot have both enclitic =*e* and suffix -*e* simultaneously (e.g. **qallines=e*).

(iii) The suffix -*e* attaches only to perfective verbs (e.g. *qallines* < qall-in-**e**-as 'I ate and ...', but **jaq'oeras* < j-aq'-o-e-ra-as [N.CL-eat.IMPFV-THEMATIC.V-and-PAST-1SG.ERG] 'I was eating and ...'). Imperfective verbs may be followed by an enclitic =*e*, but cannot 'take in' it.

(iv) The enclitic =*e*, when attached to verbs, signals the end of a clause, but the verb containing suffix -*e* does not necessarily occur in the clause-final position. The verb containing suffix -*e* may be followed by some elements (e.g. subject, object) related to it (e.g. *qallines maiq,* … 'I ate bread and …', but **qaillnas=e maiq*).

While the enclitic =*e* occurs freely and simply conjoins two clauses (or two units in general), the suffix -*e* has a narrower distribution and thus appears to have some specific function. One may consider that the suffix -*e* forms a special verb form functioning as a converb, meaning 'having done something, …'.

Abbreviations

IMPFV imperfective N.CL noun class PFV perfective

L. K o k a e v a (Vladikavkaz)

Realization of polycultural principles of polyculture in educational area of The Republic of North Ossetia–Alania

Polycultural principle is naturally characteristic of a human being and is still an immanent feature of culturally conformed formation. Therefore the education policy of CIS is bound to develop in the context of polyculture. It will enable to carry out the problems of getting the young ready for life in modern society to mould the communicative skills and ability to cooperate with people of different generations sociocultural groups traditions and mentalities.

Culture has a great influence on development of civilization thought its humanization and bring a creative aspect into human activity. In this connection the problems of polycultural education intercultural co-operation the place of human in modern education and culture are becoming especially actual.

N. K u r b a n o v a (Makhachkala)

Ways of contamination of temporal meanings by postpositions of spatial semantics

Questions of expression of spatial and temporal deixis in the languages of the various typologies that have become particularly relevant in recent years, have not been studied from the point of view of conjugation of these categories, neither on the material of the Dagestani languages nor in comparison with Dagestani languages.

Nowadays in Dagestan linguistics there are no special works that explore subconcept "space-time" in any Caucasian languages Besides, the components of meaning that can be interpreted as temporal are presented in the structure of the spatial units of the Dagestani languages. The report is expected to identify and describe the models in which the secondary temporal meanings are realized in the words with spatial semantics in the Avar language. Localization in time is similar to localization in space, so the concept of the space indication and time are closely related. The common between the localization in space and time is the necessity to select a start point.

The basic concepts and terms of space and time "here" and "now" are united as they have vague character. Spatial localization, expressed by the term "here" may fade indefinitely. It depends on the initial person’s attitude. The term "now" can also be extensible (from seconds to eternity), it is imperative to include a moment of the

communication. K.Buhler drew the attention to “the indefinite nature of the spatial and temporal orientation "here" and "now". His well-known saying runs that the imaginary "here" like the imaginary "now" can be moved to any place" [Buhler 1993: 120].

The Avars perceive the concept of time as countable, similar to the spatial values, for example: халатаб "long" (about space) - халатаб нух "long way" (about time).

The combination of space-time meaning in demonstrative words of the original semantics of the space is formed by imposing temporal shade created by conceptual content of the demonstrative words considered and the features of the conceptualization of the world. The connection between spatial and temporal relations is clearly shown in the semantic duality of demonstrative words used to express both spatial and temporal relationships.

Some adverbs, having both spatial and temporal semantics show the close relationship of space and time, such as хадуб "behind" (space) and "after" (Time), цебе "ahead" (space) and "to before" (Time).

Syntactic language means expressing the combined concept of "space-time" include postpositional combinations that convey information about the spatial and temporal localization of the action. In the post-position combinations postposition allows additional temporary connection to the main feature, spatial, creating a single locally-temporal space. Getting the combined spatial and temporal meaning by a prepositional / postpositional combination depends not only on the lexical meaning of the preposition, but also on the meaning of a noun, composing the nominal component of the combination. As a rule, these are different concepts which have certain spatial characteristics allowing direct visual perception.

Despite the united formation of the concepts of space and time, the primacy of spatial relations is determined by their clarity, accessibility of direct sense perception, opposing to the more abstract, not directly perceived temporal relations. Time meanings are formed on the basis of spatial representations.

The use of spatial expressions for delivering temporal semantics is possible by using contamination, semantic modification and metaphorization. Spatial vocabulary, typically uses metaphorization to express temporal relations. The system of locative oppositions serves as an instrument of metaphorization: "ahead" (цебе заман) ~ "back" (хадусеб къо), "above" (тIадеялъул) ~ "under" (гъоркьиса), "short" (къокъаб нух) ~ "long" (халатаб сордо).

The horizontal projection of the linear time has also its own national specific nature. According to the materials of the language, in a horizontal linear time, people turned to the past and an unknown future is coming from behind him: for example, цебе заман "old days" (lit. "front time"), гъоркьиса "last year" (lit. "bottom "), хадуб " later "(lit.," behind "), тIадеялъул " next year "(lit. " over, above ").

R. K u r d a d z e (Tbilisi)

On the Importance of Transposition in the Process of Teaching Georgian as a Second Language

While making the Contrastive Analysis in the process of teaching the second language a special importance is paid to the phonetic and grammatical differences found in the native and the second languages. The difference in using punctuation is also noteworthy. The objective of the Contrastive Analysis is to reveal these differences and to give the students a thorough understanding of these differences through this method.

I think in the process of teaching the second language using the Contrastive Analysis method a special attention should be paid to the transposition of the parts of speech. For instance, words in Georgian may change its meaning as a result of transposition, for example, Georgian: ***kargi - k'argi*** – adjective *good* and Georgian: ***kargi - k'argi*** – used as an affirmative particle *yes!* We find the similar process in the English language. For example: ***good*** as an adjective and ***good*** as an affirmative particle meaning *yes* (cf. Eng. ***Well***).

Naturally in addition to identical types of transposition there exist various types of transposition. Actually various types of transposition are of great importance while teaching the second language.

The paper presents a number of examples of transpositions in the Georgian language together with English and Russian examples, which, in our opinion, will be of great help when teaching Georgian as a second (or foreign) language to English and Russian speaking students.

N. K u t e l i a (Tbilisi)

About the unpublished work of Doctor Carlos Amaral Freire

The article deals with the work of Cuban linguist Doctor Carlos Amaral Freire. Analysis of occlusives and africat phonemes in aimara and georgian languages.

The author presented his work to the Georgian Academy of sciences in the 80-th of the past century. Later I was offered to prepare the work for publication, though because of the extremely tence situation in our country during a long period we failed to fulfil the task. It was impossible to publish the work for many years. Fortunately the magazine "Caucasiologic Papers" has entered it in the 5th volume.

We have tried to analyze the structure of the above – mentioned work and show its importance for linguistics.

The author points out a certain phonetic similarity between the Aimara and georgian languages, also gives the statistics of the aimara speakers and determines the sphere of this language's usage.

Typologically the aimara language is a complicated language. At the same time the author gives the features of the georgian language, he states that is belongs to the iberian-caucasian group and suggests its link with the asian dead languages. Georgian and Aimara phonological systems are compared, based on a number of examples. According to Freire there are three lines of occlusives and africats (simples, aspirates, glotals) which are typical for altiplano, kechua, aimara languages.

He thinks that the aimara language is structurally connected with altaic languages which have accepted phonetic system characteristic for the caucasian languages

N. K u t i v a d z e (Kutaisi)

Artistic Interpretation of Spiritual Drama of 'A Hero of the Caucasus' in 'Shamil' by Akaki Gatserelia

Akaki Gatserelia is a prominent figure in Georgian literary studies. The fundamental monographs, literary letters, portraits, essays, theoretical essays, etudes clearly reveal the author's extensive knowledge, perfect taste, analytical manner of thinking characteristic only of him. The scholar who had a deep knowledge of classical literature possessed an excellent talent for fiction as well. Georgian literary criticism referred to 'the Last Prayer of Nazare' dedicated to Uprising of 1924 as a masterpiece. The novel-etude 'Paida's Revelation' was a great success in which a dramatic episode from the life of Blessed Augustine is described. Throughout his career, the writer focused on the issues concerning the Caucasian wars of the XIX century and the tragic and heroic struggles of Shamil.

It is well known, that Imam Shamil, who was a political and religious leader of Caucasian Muslims, united Dagestan and Chechnya and later Circassia, formed Imamate and during 25 years adamantly fought against the Russian colonists, spilled the blood of hundreds of people including those who did not share his opinions, endured many ordeals, imposed Sharia law, gave his son as a hostage to Russians and found a rather brutal way of rescuing him. A fearless hero with a resolute determination, who was involved in the unequal war for freedom, was doomed to be defeated from the very beginning. He became a source of inspiration for many writers. Although scholars have different opinions concerning Shami's Imamate, Georgian literature firmly connected the

name of the third Imam of Dagestan to the devotion to the motherland and interpreted it as a symbol of heroism and self-sacrifice (Gr. Robakidze, T. Tabidze ...). In this regard, Akaki Gatserelia's creative work is not an exception.

The first works by Akaki Gatserelia ('Amzat', 'Chiri-Yurt', 'Imam in the Theatre Box') date back to the early 1940s. In 1992 a novel-chronicle - 'Shamil' was published which combined the above-mentioned works as well as other texts, namely: 'One day of Imam', 'Bosco's Apprentice' and 'Double' that had been published as separate stories before.

By the details taken from the life of Shamil the author depicts the spiritual drama of an honorable captive of Kaluga. The hero once called 'the Caucasian Eagle' became a character of fakir performances. The attitude of his contemporaries is radically different. At one and the same time, he is both a noble and a hero and an evildoer and a martyr. To conceptualize Shamil's spiritual drama two epigraphs should be taken into consideration. One of them is the extract from Ap. Runovski's diaries where Shamil is described as a philosopher-stoic and a prisoner of his own alter ego.

Akaki Gatserelia is not attempting to create a portrait of Shamil that is full of the heroic courage and passion. It focuses on human features of the Imam. In particular, he tends to accentuate the final episode of his life.

'Tragic-comic nature of the history', as the writer named it, is reveled in numerous episodes of Shamil's life marked by 'constant feelings of loneliness'. The author by means of his laconic and classical manner of writing without any false pathetic tone managed to thoroughly show the idea of a long and unequal struggle of the Caucasus against Russia. However, he did not ignore a heroic layer that was skillfully reflected during the artistic interpretation of the tragic death of Amzat _ one of the Naibs of the Imam.

'Shamil' is interesting from another point of view as well. In some episodes of the novel the artistic chronotope of the text is substituted by the chronotope of the author. The author addresses his readers. Such passages are not frequent, but by means of them the writer manages to set his goals _ to re-write the history of Shamil and fill the existing gaps, to help the readers share his opinions and give the desired direction to their reception.

In one of his letters Akaki Gatserelia stated that 'literature is a system of artistic symbols that have been discovered unexpectedly and fortunately'. The full text of “Shamil” is the unity of successfully discovered fragments showing a high level of writing mastery by means of which the writer managed to constantly remind his contemporaries about the tireless fight against Russia in the Soviet era.

M. K v a c h a d z e (Tbilisi)

Once again about village Gombori
(Linguo-cultural aspects)

Gombori is ethnically and linguistically mixed village. According to official data, local population includes Georgians, Russians and Azerbaijanis. Gombori turned into a model of multicultural society, representing broad spectrum of Georgian-Slavic and Iranian-Turkic linguo-cultural relations.

Georgian population of Gombori mainly comes from mountain regions.

Most part of the population charted as **Russians**, are Russian-speaking people of Polish origin. They have been living here since the times of Tsarist Russia.

Within the population charted as **Azerbaijanis**, there is a distinguishable Iranian-speaking ethnographic group, its members speak *Lahiji patois* of Tat language and they call themselves **Layijis**.

In the first two decades of the 20th century different Muslim ethnic groups from the neighbouring regions of Iran and South Caucasus started to inhabit the territory with the purpose of earning. One of them was an ethnographic group of Iranian origin, migrated from village Lahij in Azerbaijan, Turkic-turned to a certain extent and bilingual (Tati and Azerbaijani) and Turkic ethnographic group, migrated from Iranian Azerbaijan, also bilingual (Azerbaijani and Persian).

Later both groups in turn found themselves in bilingual (Georgian-Russian) environment of Gombori that determined their future linguistic life.

As mentioned earlier, refugees from Lahij are referred as “Layijis” based on their local self-designation, while the term “Tat” in Turkish-speaking world is traditionally applied to people hailing from Iran, regardless of their ethnic and linguistic belonging. Obviously, Tati-speaking population living in Georgia does not match the people known as “Tats,” but confusion of Tat-related terms and concepts is common, caused by changes in historical developments (this subject is widely discussed, by me as well)...

The local Georgian and Russian population could not distinguish them. They consider all historically Muslim local people Azerbaijanis and traditionally refer to them as “Tatars,” so do the members of the both groups themselves in daily life, but officially they are charted as Azerbaijanis and consider Azerbaijani their native language; they tightly interact with each other, mixed marriages are common. Because of historical, cultural and religious unity, they in fact look similar. All of them, more or less, speak Georgian and Russian.

Gomborian Muslims have friendly neighbourly relations with the major population; they try to live like ordinary Gomborian peasants, to have similar houses and gardens, farms and lifestyle in general. Gerogian traditions are respected and

shared (cuisine, mourning and celebration feasts, marriage and funeral etc.) but at the same time they try to retain their own customs, mostly related to religious festivals; Their speech retains its identity in foreign language environment but the influence of languages of other systems can be observed more or less on all levels.

In the 1980s I researched culture and speech of the Muslim ethnic groups of Gombori. The analysis of the field works was published. I resumed the field work in 2000. The materials show very interesting pictures the migration processes and demographic state, linguistic orientation and pure linguistic trends.

The immigrant population retains its identity (language, religion, traditions) in the multiethnic environment, on the other hand trying to share the lifestyle of the local population and join the process of civil integration.

J. K v i t s i a n i (Tbilisi)

Customary law in the Caucasus and practice of multiculturalism (history and modernity)

In the modern world among the multi-variant identifications an ethnic identification is becoming more important. Its actualization is related to increasing of inter-relation among all countries and cultures of the world. Along with the formation of the new global order, involving of an ethnos in the spheres of post-industrial economics, policy and culture qualitatively acquires new importance. Increasing of a role and play of an ethnos in today's policy is conditioned by repositioning of class relations from a paradigm to social and cultural 'identity' and 'difference'. Changes take place in culture, as well, in particular, transferring from a 'general culture' model into 'cultural difference' one takes place.

In this regard, to demonstrate a customary law - as one basic marker of the ethnic identity of the Caucasian highlanders, is noteworthy. Its formation is connected with the history of the ethnos' self-government, moral and ethical norms and social-cultural evolution.

Currently, the agenda is the transformation necessity of customary law of the Caucasus highlanders into civil order. Cohabitation of customary law along with a state one will make possible to formulate a new law system. It will serve as the foundation for dissemination the worldwide practice of concept of 'legal pluralism' in the Caucasus. Moreover, in the Caucasus there was a good experience for it in the 18-19th cc. The Russian empire actively implemented a multiculturalism practice within the Caucasus still when it did not exist as a scientific theory. The Russian authorities were studying the cultural heritage of the region's peoples and in many cases, instit-

utionalized it in a society. In the 1920s the Soviet government carried out the multiculturalism practice. But in later years it was substituted by national-territorial state autonomies and at present - by republics. Such an approach leveled an ethnic factor and created an impression on a state institution as the only guarantee for preservation of ethnic and national culture.

In the present Caucasus an issue on preserving of cultural and law peculiarities of the Caucasus ethnoses is put forward. Multiculturalism politics that is aimed to preserve the cultural and language peculiarities of the ethnoses (which have not been yet formulated into nations) is being gained topicality.

The paper analyzes:

1. The need for extensive use of customary law and moral/ethnical norms of the Caucasus ethnoses;
2. Multiculturalism politics tradition of the Caucasus highlanders with the purpose of social and cultural integration of these peoples, achieving compromise in a society (Ataliq, religious syncretism, etc.);
3. Implementing of multiculturalism politics among the ethnoses who have been formed into nations in the 20th c. and overcoming the myth that a state is a basic mechanism for cohabiting of different ethno-cultural co-societies.

N. L a n e r i (Catania, Italy)

The Cult of the Deer in Ancient Anatolia, Iran, and the Caucasus during the Bronze and Iron Age

In recent years increasing attention has been given to the study of ancient religious practices as part of a broader attempt to establish innovative techniques in the field of the archaeology of religion. To be included among such efforts is a particular interest in defining epistemological frameworks to be used for determining ways of relating material culture to the religious dimension of ancient societies (i.e., the materialization of religious beliefs). Within this process the establishment of a wider network of meanings appears of fundamental importance in the construction of ancient religious practices, that would include not only material culture, but also natural phenomena and non-human beings. Accordingly, archaeologists should try to better understand the agency embodied by non-human beings in framing human religiosity, and, especially, in defining the role played by natural animate and inanimate elements, such as animals, in the materialization of religious beliefs among ancient societies. In particular, archaeologists should investigate the relationship between nature and culture using perspectives that are different from a traditional western one that envisions

human domination over the natural environment as central to expressions of human thought; this new perspective is recognizable in recent anthropological approaches to the study of ethnographic societies.

Thus, in proposed contribution to the conference I would like to give the attendees a new understanding of the active role that animals have in shaping human religiosity. More specifically, the paper will aim to investigate and interpret the role of deer in the practice of ceremonial and ritual activities as well as in the construction of religious beliefs among societies inhabiting regions in Anatolia, Iran an the Caucasus during the Bronze and Iron ages. To reach this target I will apply a combined analysis of the available archaeological, iconographic, textual and faunal data.

S. L o b z h a n i d z e (Tbilisi)

The traditional tolerance, its recovery efforts and resources

Tolerance is an important part of civic values. It is formed in a society as the form of co-existence and applies on the rules and regulations of a particular ethnic, religious or ethnic - religious group members. Appropriate efforts can be both purchased for value, quality, and increase the deficit challenge as well.

The Caucasian region including Georgia historically is a multicultural (multilingual, multiethnic, multi-religious) environment, where tolerance was immediately established as a vital condition for coexistence. Georgian State deserves to accentuate the favorable and invariably active role in the preservation and strengthening of tolerance.

The situation has been changing from XIX century, when from the North Caucasus bordered a great empire, which aims to artificially create a crisis situation in the region and causes the lack of tolerance.

Caucasus region and, above all, Georgia is the desire and resources to attempt to restore the tradition of tolerance, which targeted more or less successfully and carried out the historical, political, cultural, scientific and educational aspects of the application.

Establishment of tolerance and intercultural dialogue in society and each individual's consciousness needs to involve the generation of a special effort methods, so that the establishing of tolerance alongside of self-tolerance, has to be implemented.

Georgian society specification conditioned their religious and ethnic tolerance declaration, backed up by historical argumentations and examples, on the one hand, as well as a belief in their own patriotism of national and state loyalty and, on the other hand, unconscious and latent xenophobia and personal responsibility, a sense of lack of respect of complete opposition to their Back to the presentation and behavior patterns among. Our investigations (Tbilisi, Rustavi, Mtskheta, Adjara) showed that the degree of difficulty of the problems in the region is heavily dependent on its specifics.

In some regions one can detected the low level of tolerance for the target group (resp. secondary school teachers), which is considered as the civil values multiplier.

The positive influence in terms of tolerance and civic values is very special for the school, as intercultural dialogue with community involvement instigated, teacher for both of these values bearer and their transmitters; pupils as these values recipient and distributors in family environment, friends circle, and so on.

Our approach to teaching both informal and formal components, it is possible in school (resp. teacher), parent involvement and its impact on the child through the process of formation of civic consciousness; which:

A) reduces the values of the school and the family of the differences in the child, in most cases, creates insurmountable obstacles, b) it promote parents as non-structured community members, consolidation around the school, which from its side in the Georgian community, as the step made for institutionalization establishing and as a result of it; c) it significantly reduces tolerance deficit and general lack of awareness in society.

M. L o m i a (Tbilisi)

Characterizing the Deverbal Modal *ok'o* 'must' in Medgrelian

The modal particle *ok'o* 'must' is rather frequent in Megrelian, originating from the verb *ok'o(n)* 'to want.' The verb *ok'o(n)* is 3rd person singular form of the Present Screeve in Megrelian. The deverbal modal element has been associated with two principal issues: those of formal change and of semantic variations. As demonstrated by a paradigmatic record of the verb and the particle, the modal verb and the particle differ in their forms. The verb *ok'o(n)* drops the final suffix *-n*, as an S3 marker in Megrelian. In such cases, the formal coincidence between the verb and the particle is inevitable; however, linguistic controlling means enable us to determine whether the suffix *-n* is reconstructed, that is, it is possible to determine whether it is a verb or a particle. The interrogative particle *-o*, as one of the means for the reconstruction of the S3 marker, is never added to a modal particle whenever it precedes a notional verb, as far as the language cleary does not perceive it as a verb; e.g.

(1) *ma ok'o midabrte* "I must go;" cf. *ma ok'o midabrteo?* "Must I go?"

(3) *skan skuak ogurapuša ok'o idaso?* "Must you child go to study?"

(4) *te jğabik ok'o idaso te uk'melas?* "Must this girl go in this darkness?"

Note: The paper pays special attention to the cases in which a modal particle follows a verb.

Alongside with wearing out of a verbal form, the difference between a modal verb and a particle has been controlled by the construction rule, viz. there is a dative construction whenever there is a modal verb; there is an ergative construction, whenever there is a modal particle; e.g.

(1) *tis ok'o midartasin* "He wants to go;" cf. *tik ok'o midartas* "S/he must go."

It seems that the language tries to differentiate the modal verb and the particle on the morpho-syntactic level as well.

As is known, a modal particle develops from a modal verb by way of a semantic shift; specifically, in the case of the Georgian verb *unda*: 'to want'>'it is needed'>'it is necessary' (B. Jorbenadze). The same semantic way was passed by the verb in Megrelian.

As far as the modal verb implies a hypotactic construction, the paper addresses the issue of the transformation of such a construction in Megrelian.

N. M a c h a v a r i a n i (Tbilisi)

Horse-breeding vocabulary in Abkhazian
(semantic and structural analysis)

Life variety of language unity is reflected in any sphere of a language's vocabulary, for the life variety defines just those peculiarities which are observed in internal fragmentation of a vocabulary stock of different languages.

In basic Abkhazian vocabulary stock the vocabulary related to a horse is distinguished by its particular abundance and diversity.

Generally, in the Caucasus and especially in the North Caucasian culture this animal has always had a very special role as an efficient means of transformation and an integral part of highlanders.

In the Abkhazian folk, proverbs a horse has been always referred respectfully: ačᵟə aŵwə jša aloŵp rhₒoit "They say, that a horse has human's blood" – a well-known Abkhazian proverb.

Being horseless was considered to be shameful: "mamgₒadu-- čᵟəda šapraha " - "An arrogant without a horse is like the one with a leg outstretched"

From semantic standpoint, a horse vocabulary could be divided according to female and male, descendant, age and different colors.

From structural viewpoint, different models are singled out in a horse vocabulary: with a stem, with affixation and the names derived by composition. Loan lexemes should be singled out particularly.

“ačₒə”a general name of a horse’.

“ačₒaba” 1. Male horse, stallion; 2. Male foal.

A half-suffix ***-ab*** is used to denote maleness. An initial meaning of the suffix is **“ačₒa+ba”** – word-for-word ‘father-horse’;

“ačₒan” mare, jenny (horse, donkey, etc.)’;

A half-suffix ***-an*** denotes femaleness. An initial meaning is ‘mother’ – “**ačₒ+an”** **-** word-for-word ‘mother-horse’.

“ačₒçəs” ‘foal’, **ačₒ+ç əs ‘**word-for-word ‘bird-horse’, **ačₒəz** ‘chestnut-colored horse’, **ačₒəxₒa** ‘dark-grey horse’, **ačₒəw** ’racing horse’, ačₒaura ‘colt’, **ačₒlarʒ** ’white horse’, **ačₒkuar** ’palfrey, amble’, **ačₒeikₒa** ‘black horse’…

In this case, an Abkhazian model of using determinandum-determinatum is preserved. A determinandum expressed by a conditional adjective follows a determinatum.

The paper deals with the vocabulary denoting a horse’s stall, harness, sound and diseases, as well.

M. M a g o m e d k h a n o v (Makhachkala)

Caucasian identity: the edges of tolerance

A wise man, having in mind an aspiration of the great powers to conquer the Caucasus, said that the tragedy of Caucasus in its geographical location. But it is also true that the Caucasus is one of the intensive crossroads of the Eurasian economic and cultural space as well as the unique civilization with its Caucasian substrate, with the cultural stratifications of Turkic, Iranian, Slavonic, Jewish, Greek Worlds, with behavioral and mental peculiarities of the Caucasian multiethnic population, with experience of ancient agricultural and nomadic tribes in the economic development of mountain, plain and steppe landscapes. This civilization absorbed spiritual values and technological achievements of Europe and Asia, East and West, Christianity and Islam, Judaism and Buddhism. Tolerance is the basic characteristic of formation and development of the Caucasian civilization, its originality inexhaustible potential of integration of the peoples of the Caucasus at the interregional and global levels.

Ethnic and linguistic fragmentation of the Caucasus was a cultural response to the diversity of forms of political self-organization of societies (M.A.Aglarov). With all impenetrable multilingualism, «in the Caucasus was formed in a single essential cultural world» (V. Abaev). The indispensable identity of the cultures of peoples of the

Caucasus is based on the similarity of the moral, welfare and gender stereotypes, on the adequate perception of human dignity and national pride.

«Ethnic groups" are comparative category…., the objective particularities of ethnic groups exist regardless of the subjective desires of their members, and are perceived by them as the distinctive features of their unity» (Y.V. Bromley).

Yes, Avars are Avars and Azerbaijanis are Azerbaijanis. They have their own language, music, songs, dances, customs, shortly, their history and culture. To identify similarities and differences between these nationalities one should not necessarily be an ethnographer. The question is how, according to which prototypes or archetypes are «written down» images of nationalities? Obviously, each person, in addition to ethnic identity, has an age, education, social and family status, sexual orientation, healthy and evil attitudes. Above all, there are no people whose norms of behavior would be «prescribed» without regard to social and gender characteristics, to natural differences of male and female roles in family and public life. It should be noted that the modern socio-cultural, life-style shape of the Caucasian peoples is impossible to imagine in purely ethnic terms or as they are fully satisfied only by ethnic components of culture or by national sources of information.

Paraphrasing the words of the great poet Rasul Gamzatov, one can say that "each Caucasian has his own Caucasus". Comprehensive, generalized description of Caucasian identity and Caucasians seems both disappointing and useless. It is more important to realize that Caucasian identity, consciousness of cultural similarity of Caucasian peoples is such a socio-psychological hypostasis, which manifests itself in the real social practices, in worthy deeds worthy people, who feel Caucasians. Actually, this is seen as a tolerance Caucasian identity.

D. M a g o m e d o v (Makhachkala)

Peculiarities of Expression of Subject-Object Relations in the Avar Language

Among the categories which are directly relevant to the expression of subject-object relations in the Avar language we should mention the categories of case and class. The former is presented by subject-object actants, and the latter – by verb (verbal) forms.

In the Avar language subject and object can be expressed by different case forms.

Each language has its own dominant way to express subject-object relations.

Depending on the verb semantics (state, process or action) the number of its semantic actants can vary from one to four or five. As for the sentences, relations

between the subject and the predicate have a dominant role here, since predicativeness is the distinctive feature of the sentence.

It is known that the Avar language has a developed system of cases. Combinability of non-finite verb forms with nouns in different case forms is defined not only by the nature of verbal forms, but also by semantics of nouns. The subject and the object can be expressed by nouns, pronouns and substantivized parts of speech. The verb and non-finite verb forms (participle, adverbial participle, masdar and infinitive) have grammatical categories of class and number. But the Avar verb and non-finite verb forms have no category of gender. The stem of the non-finite verb form denotes the action and its character, while indexes of class and number coordinate them with the subject and the object or with one of them (depending on the structural type of construction). However, not all verbs have grammatical categories of class and number, but only those ones, which include indexes of class and number. The categories of class and number are rather close in their grammatical contents. They express grammatical relations of the noun and the verb (non-finite verb form) in the construction, in particular, syntactic relation of the subject and the object with the verb (non-finite verb form).

In the Avar language the category of grammatical class is expressed by prefixes in all non-finite verb forms, but in participles it is also expressed by suffixes.

M. A. M a g o m e d o v (Makhachkala)

Avar-Andian toponymy
(structure and semantics)

Toponymic researches (and onomastics in general) in Dagestan have a relatively short history. It the works of S. Haydakov, Sh. Mikailov, R. Gaidarov, I. Abdullaev, K. Mikailov and others may be mentioned.

In 1971, as a result of efforts of outstanding scientist, the head of the onomastic group of the Institute of Ethnography of the Russian Academy of Sciences V. Nikonov, the first Caucasian onomastic seminar was held in Makhachkala.

By the Department of Lexicology and Lexicography two books on onomastic lexicon Dagestan languages under the name of "Dagestan onomastic" (1991, 1996), were published. There were published articles mostly of sciences of the Institute of Language, Literature and Art DSC RAS (mainly articles on toponymy).

In Dagestan, several reference books on geographical names and terms were published. There were also published also, dictionaries of personal names (Safaralieva E. "What's your name?" (1987, 1994), Abdulmutalibov N. "Dictionary of Lezghin personal

names" (2004), M. Bagomedov "Dictionary of Dargin personal names" (2006). Toponymy is reflected in the works of geographers (H. Khanmagomedov "Place-names of Dagestan" (1990), "Dictionary of toponymy of South-Eastern Dagestan" (1998), etc.), I. Magomedov ("Geographical names of Intramountain Dagestan "(1994), etc.

The toponymy of the South-Western Dagestan in the area of residence of Avars, namely Hunzah, Untsukul, Gumbet and to a certain extent Gergebil, Shamil, Gunib regions and in large part includes the proper names whose meaning is not clear for bearers of Avar and etymologized only with the material of the Andian languages.

Morphemic structure of the Avar language suggests that indirect stem suffixes are not monokonsonant clearance, they are not primarily of a single consonant, but have accompanying vowel (in this case, the vowel **i**).

The Analysis of toponomymy of south-western area of Dagestan shows that there are names of villages **called** "village", with no reference to his attribute side. Avar village name – **rosu** (cf. **kuli** / / **kweli** "small village ") seem not to fit into the overall system of names of villages. Of the Dagestan languages, which contain appropriate soundcorrespondents, dating back to a specific element (* x) of the proto-language of Dagestan. But the form **ro-su**, although it is a verbal form, with its **s** (dial. **w**) is comparable to the root elements of the concept of other Dagestan languages.

To the south of the Gunib region Andian place names are not found. "Villages " could be called those settlements were around by the farms (small villages). The central estate, so to speak, where they lived permanently in contrast to farms that are used only in summer, were called as the "village". So it was, apparently, with the Andian nations.

What could mean the Avar name of the village **ro-su**? It is a verbal noun formed from the multivalent verb **bosize** (plural **rosize**) "to take, to move, to bear." As it is know, when the farmhouse economic system, a cemetery for all farms was one, and all the dead's were carried (and still are) in an agreed place. In our opinion, form **ro-su** is the "village" where the dead's are buried, "the central farm, where there is a cemetery."

M. I. M a g o m e d o v (Makhachkala)

Spatial Cases and Postpositional Constructions in the Avar Language

In the Avar language spatial relations are expressed analytically by means of combination of nouns with postpositions.

There is a developed system of postpositions in the Avar language. They participate in composition of the syntactical units – sentences and word-combinations. All locative postpositions are of adverbial origin. One of the main functions of postpositions is expression of spatial features of the substance.

In spite of abundance of local cases, which express spatial relations, in the Avar language there is a broad system of postpositions, which specify case forms of the nouns. In combination with case forms of the nouns postpositions express more concrete and fine shades of the spatial relations.

Being form words, postpositions cannot be independent components in syntactical constructions. They comprise various constructions only in combination with nouns, they together form one component. In combination with case forms of the nouns postpositions form fixed word-combination with them. Postpositions serve to express syntactic relations between components. Besides, postpositions can express spatial and other relations between components of the word-combination and sentence.

Constructions without postpositions express spatial relations by means of the forms of local cases, and postpositional constructions do it by means of spatial postpositions.

It should be noted that in the Avar language spatial relations are expressed by means of affixes of local cases.

M. M a g o m e d o v a (Makhachkala)

Methods of formations of indirect stem in Araderikh subdialects of Hunzah dialect of Avar

Araderih sub-dialects on the whole go in eight types of formation of indirect stem, mentioned in the literature, although there are some differences.

1 method. Indirect stem remains unchanged and coincides with the direct one. This is basically a one-or two-syllable nouns.

2 method. The vowels **a, y, i** are added to the indirect stem.

3 method. The last vowel of original stem, changes.

4 method. Accretion of the vowel is combined with the falling out the vowel in the original stem.

5 method. Accretion of the vowel is combined with changing the root vowel.

6 method. both vowels change in the indirect stem.

7 method. The syllable **-da**, combined with irregular changes, is added to the indirect stem.

8 method. The syllables **-za-,-zu,-ru-,-lu,-wu-** are added to the indirect stem**.**

To our mind, all of the changes that occur during the formation of an indirect stem do not fit in the listing. classification based on one-or two-syllable words Would be more correct, because such changes take place only in the names of this type.

The root vowel of three-or more-syllable words does not change during formation of the indirect stem in singular.

P. M a g o m e d o v a, M. M u s a e v a (Makhachkala)

Mountain-valley gardening in Dagestan: the problem of preservation of traditional agriculture

Along with a terraced agriculture, Mountain-valley gardening (MVG) is recognized as an indicative characteristics of the Caucasus.

As for as important role of MVG in economic development of mountain landscapes, in the stipulation of structural balance of economic complexes in Mountainous Dagestan as well as in social transformations caused by the centuries-old practice of MVG it is proved by, the fact that Avars are divided into «Ma'arulal» (mountaineers, in other meaning "Pastoralists" and «Khindalal"(inhabitants of valleys, in other meaning " Gardeners".

Field ethnographic materials collected during ethnographic expedition 2013 in the areas of traditional MVG (Gergebil. Khunzakh, Botlikh districts of the Republic of Dagestan) made it possible to describe in details the structure and methods of cultivation of Mountain-valley areas, the technology of construction of artificial arable terraces, gardens and vineyards, irrigation systems, irrigation customs, delimitation of the gardens. Comparative analysis of the information on these and other parameters showed that in different parts of Mountain Dagestan MVG was not identical. There were many local variants and intermediate forms in which MVG in comparison with arable farming and cattle breeding played (from the economic point of view) dominant, (Botlikh, Gimri, Khindakh, Khotoch), paramount (Muni, Balakhani, Small Gotsatl, Balakhani, Chalda, Kikuni, Gergebil, Khadzhal-Makhin, Akhti) or secondary (Large Gotsatl,Arakani, Tsudakhar) role.

Since the 1990s in Dagestan, like in many other regions of the Caucasus, MVG is in a state of threatening the very existence of this branch of the economy. Firstly, in connection with the construction of the cascade of HPPs flooding of large Dagestan scale of the squares of MVG conttinues. Secondly, according to our observations, MVG still remains of economic significance mainly in the areas of dominant and, partly, paramount allocation of this industry.

among the problems, defining the prospects of preservation of MVG it is meant to discuss:

a) Combination of the traditional national experience of MVG and the newest scientific achievements in the gardening industry;

b) Competitiveness of the Dagestan MVG in conditions of globalization of economy, flooding the market of poorer quality but imported products costly;

c) Impact of urbanization, migration processes on the transformation of traditional industries and forms of management, and decline in prestige of agricultural work;

d) Social consequences of the economic reorientation of the mountainous areas, terraced arable fields and MVG in order to use as cattle breeding pastures and hay lands.

T. M a k h a r o b l i d z e (Tbilisi)

Verb Conjugation in GESL

In Georgian Sign Language (GESL) verb is able to demonstrate the all the forms for 11 conjugation rows, which can be displayed by the Georgian spoken Georgian language verbal morphology. GESL can exactly display the morphosemantic details of the each verbal form. Such ability applies to both type of categories - derivative and flexion. We will show the verbal conjugation sample in our papers.

General markers which participate in verbal conjugation are the following signs:

Two markers for conditional-subjunctive moods:

1. The marker of subjunctive mood is a single hand, two-phase marker:

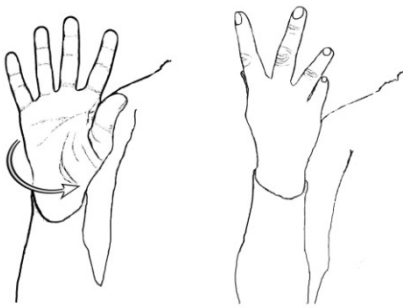

კავშირებითი კილოს ნიშანი

2. The marker of conditional-desirability is a single hand, multi-phase marker:

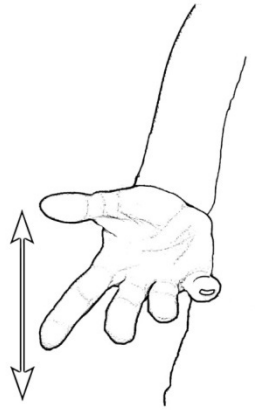

შესაძლებლობა-სასურველობის ნიშანი

As we have seen above, besides the mood-markers, the following temporal markers have an active participation in verbal conjugation:

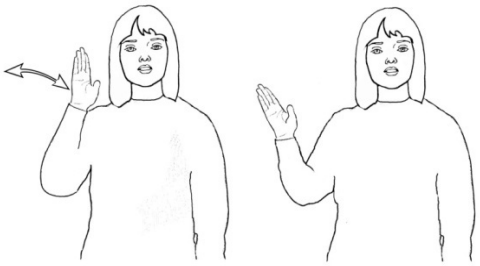

მომავალი დრო

This is a single hand dynamic maker of future tense.

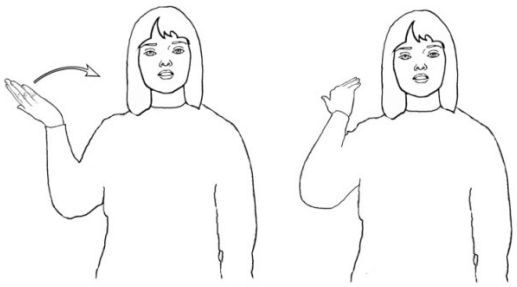

წარსული დრო

This is a sign of past.

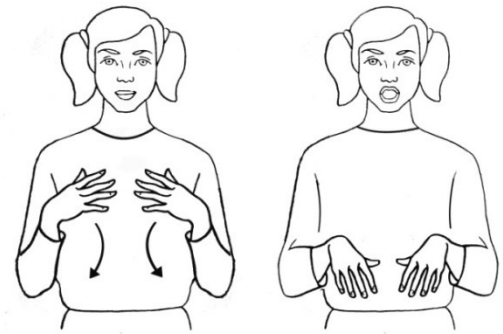

This tow-handed symmetric marker can be exposed as a single hand sign and it shows the perfect, accomplished action.

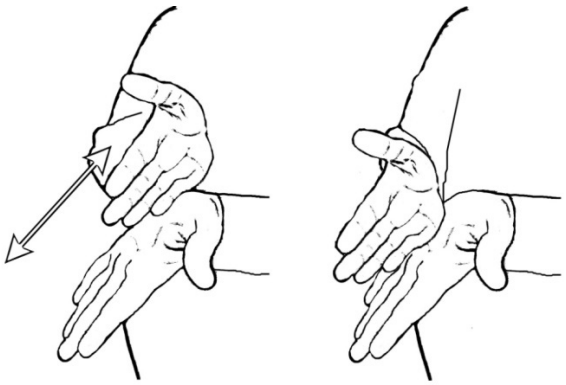

განგრძობითობის ნიშანი

This two handed asymmetric sign is a marker of durative.

The verbal structure of GESL is a different form spoken Georgian. We investigated the language and came to the conclusions that GESL verbal structure has the following ranging:

1. Subject
2. Tense –future or past
3. Mood
4. Causation
5. Verbal root
6. Duration or repeated marker
7. Objects or marker of relation
8. Turme (It seems)
9. Preverb or spatial element

It is very important to note that very often these verbal components are exposed in different places. There is a need to create the special language commission to establish the standards for GESL.

A. M a k s i m c h i k (Minsk)

Destiny of the Caucasian war and history museum's collections

In modern historiography the history of the creation and activity of the Caucasian war and history museum retains practically unknown page in the history of museum matter. Filling of this gap will allow to look at the history of joining of the

Caucasus to the Russian empire from a new perspective, will considerably expand knowledge of the role and place of the Caucasian war in historical memory, will essentially add data on history of Tbilisi, history of the National Art Gallery of Georgia, will give the valuable material to the research fellows of various museums, allowing to spend more detailed attribution of exhibits turned in for constant storage from the disbanded Caucasian war and history museum.

To show the process of disbandment of the Caucasian war and history museum on the basis of the unpublished archival records and passing of its museum collections to other museums.

Problems:

- to characterize the history of creation and stages of the activity of the Caucasian war and history museum;

- to trace the history of acquisition and sources of arrival of museum subjects in collection of the Caucasian war and history museum;

- to describe the process of passing exhibits in for constant storage from the Caucasian war and history museum to other museums.

1. The Caucasian war and history museum founded in the second half of the 1880th in Tbilisi, on a plan of its founders should keep in remembrance the feats of the Russian army in the Caucasus in XVIII–XIX centuries and its role in expansion of the empire not only at the expense of the territories of the Caucasus, but also the Central Asia. Large number of trophies (banners, horsetails, cold steel and fire-arms etc.), taken by the Russian army during the wars with Turkey, Persia and North Caucasian mountaineers; a battle painting, portraits and personal things of participants of events were exposed at the museum. The Caucasian war and history museum was a product of the epoch. From this position the modern researcher should approach to its studying;

2. Acquisition of the museum subjects was carried out in several ways. At first, their considerable part has been transferred from capital museums (the Artillery historical museum, the Imperial Hermitage, the Moscow Armory Museum, St.-Petersburg's Peter and Paul cathedral, the Kremlin Chudov monastery), secondly, the Caucasian war and history museum's workers conducted active research work and, thirdly, gifts given from participants of the Caucasian war or their relatives. At the moment of evacuation there were 1060 subjects in the Caucasian war and history museum.

3. The museum worked till 1915. As the result of the beginning of the First World War and the deterioration of the situation on the Caucasian site of Russian-Turkish front the headquarters of the Caucasian military district made the decision to evacuate the Caucasian war and history museum's subjects in Stavropol. The subsequent internal political events in Russia and the Caucasian region (revolution of 1917, civil war) have considerably complicated the process of the museum subjects' reevocuation to the territory of Georgia. In 1923 they together with archival records have been returned in Tbilisi.

4. From the middle of the 1920th from a number of North Caucasian and Transcaucasian republics to a political management of Georgia began to come up offers on partial transfer of exhibits placed in the republic's Central archival depositary to organize their own national museums. The result of it became the transfer of the Caucasian war and history museum's exhibits to museums of Baku, Makhachkala, Grozny, Maikop, however their considerable part remained in Georgia.

5. For now there is a problem of creation of the unified public information base on the Caucasian war and history museum's collections. It will push the Caucasian museum community to the organization of the joint scientifically-cultural project devoted to approaching round date in 2014 - to the 150 anniversary of the end of the Caucasian war.

Z. M a l l a e v a (Makhachkala)

Some features of causative forms in Avar-Andian languages

The causative category or the category of the actant derivation is the change of the composition of the participants of situations or their reference characteristics, the semantic conversion of the original structure. Several types of the actant derivation are pointed there in linguistic literature. For example: the raising actant derivation and the falling actant derivation. The type of the raising actant derivation is spread widely in Avar-Andean languages, it has two varieties of causative forms: the analytic causative form (a compound transitive verb), that is built by using of a functional auxiliary verb, and syntactic causative form (a derivative transitive verb), built by using of some causative formants (morphemes).

The essence of the causative category shows itself in case when a subject affects an object to act. The imperative meaning can have a wide scale of forms of expression: from order to prayer. In majority of causative forms of verbs have forced meaning. In spite of the great number of typological researches of causative constructions there are some contentious issues in linguistics, that concern with theoretic aspects of the problem.

Till now there is no unique solution of the problem of the definition of the causative category. It is under question if to determine it as an entire functional-semantic category which has its own status as well as means of expression that demonstrate its systematic character or to regard it as some functions that have no systematic character.

There is no consensus in definition of causative verbs and formal-semantic characteristics of constructions of causative verbs. In the determination of types and subtypes of causative situations the character of lexical elements which are subject or object of the causative situation play an important role. These lexical elements have a certain meaning in production of causative constructions. The main components of the situation

can act differently. For example the subject or the object are characterized as substantional members of a sentence while verbal member expresses a process or an action. It is marked in all languages as well as in systems of languages under study. The semantic role of the subject or the object in a causative situation differs.

Semantically causative character is seen in peculiar role in process of action. Interrelations between causative forms and causative constructions may be defined as:

a) the subject is an initiator and an executor of an action:

Av. Эбелалъ рахь гьализабуна (> гьализе гьабуна).

And. Илуди шив охх-он-лълъи.

Cham. Илуд ссинв ахватадал.

mother (erg.) milk (abs) boil (make to boil) (causative form)

«Mother boiled milk».

b) the subject is just an initiator of action, an object is an executor:

Av. Эбелалъ яс рахь гьализе (гьализабизе) тIамана.

And. Илуди ещи шив оххону тIамми.

Cham. Илуд йагъ ссинв ахватад|ла йесса.

mother (erg.) daugter (Abs.) milk (Abs.) boil (make to boil) (causative)

«Mother made daughter to boil milk».

The first construction (when the subject is an initiator and an executor of the action) is acceptable for all morphosyntactic types of verbs (transitive, intransitive, labile, experimental) and is characterized by active action of the subject. The second construction (when the subject is only an initiator of the action and an executor of it is the object) is acceptable just for transitive verbs and is characterized by passive action of the subject. This is the basis to state the causation can be expressed in two ways: a) active participation of the subject; b) passive participation of the subject. Active causation or active participation of the subject is related to the initial intransitivity of the verbal basics. The initial intransitivity is explained by the fact that all causative verbs are formed of initially intransitivity verbs.

I. M a m a s a k h l i s i (Tbilisi)

The Deer-cult in the Cultures of the Caucasian Peoples

In the ancient religions of the Caucasian peoples zoomorphic images are widely spread, and among them is also a deer. We would try to consider the image according to certain epochs and cultures. In addition, we will discuss the depictions of the deer both in ancient and Christian arts and try to explain their symbolic meaning.

The zoomorphic themes originally come from the Middle East and the Central Asia.AlthoughThese motives are not characteristic only to the East. They later disseminate in the Christian West as well. In certain cases they are also found to accompany the female deities.

We will pay special attention to the Caucasian data and on the basis of discussing appropriate ethnographic, material, folkloric and written sources try to judge the existence of the deer-cult and its symbolism and imagery. The depictions of deer and Caucasian goats particularly increased in number in the Late Bronze Age. They reveal supernatural strength in Georgian folklore, and, additionally, appear to communicate the deity with the world as well.

Georgian folklore has held numerous images and symbols of a deer. Its horns reach the sky and they are applied as a ladder to the God.

A deer is an object of folk-belief in ancient Georgia as far back as in the Copper Age. The ample archeological materials present an evident example in this regard.

The image of deer is organically combined with the Colchian and Kuban culture. Its depictions adorned the décor of Colchian axes. Supposedly, the cult of this animal was linked with hunting since the ancient times. The pillar of the Georgian house hall was also fretted by the horns of a deer. The depictions of deer on material monuments often appear in the religious and cosmogeneous context.

It is supposed that the formation of certain iconographic scenes in the Christian art came under the influence of Indian epos and the hunting sets of the ancient East. The scenes with depictions of a hunting horseman and a cross on a deer's head were spread separately since the ancient times and afterwards they were disseminated over a span of the Middle Ages. In the early Christian art a deer was applied to illustrate Psalms:

'As the deer pants for the water brooks,
So pants my soul for You, O God.' (Psalm 42)[4]

Traditionally, this hymn was offered by catechumens at Easter nights. A deer is also considered to symbolise a Christian man thirstily drinking a life-giving spring. An eagle depicted on it, being itself the God's fowl, is also a divine attribute. Later the combination of these two beings was Christenised. The cross was inserted between the horns of the deer. This image acquired particular importance in the lives of St Eustathius Placidas and St Hubertus of Liege. Afterwards the cross between the horns became an attribute for a number of saints.

[4] New King James Version

Kh. M a m i s i m e d i s h v i l i (Tbilisi)

Ritual restoration of an archetype model in Osetian song '*There is the crop*' (Ec xyap)

There exist several variants of an Osetian folk song *There is the crop* (Ec xyap). The song tells us about the heavenly origin of land cultivation and tradition of growing the grain crops.

The text of the song *There is the crop* (Ec xyap), like any other singing rhymes generally, is distinguished for a peculiar rhythmic structure, with a refrain playing an important role in its poetic organization. With the magic cry *Ec xyap, Ec xyap*, the teamwork participants had to cause rich harvest.

The topic of the singing rhyme *Ec xyap* is mythological and it is distinguished for the abundance of sacral elements. It is based on collective imaginations. The aim of the singing rhyme is not the representation of mythic actions in great many variations, as the memory and knowledge of the archetype events is alive in the society. Therefore, the rhyme tells about the principle and essential moments in a scarce manner, with the major attention paid to the rhythmic organization of the rhyme and pronunciation of some magic formulae to gain rich harvest.

It is true that the song *Ec xyap* was sung during the work and harvesting in particular, but it includes a myth of origin. The text of the song states that land cultivation and harvesting the grain crops is of a preternatural and heavenly origin. In the people's belief, rich harvest could be gained only by ritual summoning, recalling and repeating the original archetype actions before each harvesting. Therefore, the song *Ec xyap* was the recollection of the first land plough and gaining harvest by the people.

The Osetian genealogical song tells us about the 'ritual realization' of the original mythic harvesting by means of folklore signs and symbols.

The myth, on which the labor song *Ec xyar* is based, once again restores the original reality, ensures the efficiency of the ritual and offers the people the rules of practical behavior. The text shows mythological and poetic reasoning and religious experience of the Osetian people.

Thematically, the Osetian ritual rhyme *Ec xyar* shows great similarity with a Georgian folk song *Built on Mondays*.

K. M a r g i a n i- S u b a r i (Tbilisi)

Towards the interrelation of inference and epistemic in a Svan verb

Inference is a part of evidential, one of the information sources along with verbality, a part of a category of evidential, since category implies the indication to an information source by a narrator either grammatically (special verbal forms, morphemes, construction…) or lexically (modal lexemes). While epistemic is modality that bases on the degree of information confirming.

Generally, in Svan an evidential is a completely developed category from the standpoint of grammatical as well as lexical expressing tools. It is real, that in the Georgian linguistics this category has not been studied up-to-date (there is only my monograph "Category of evidential in Svan", Tbilisi, 2012, which represents an analysis of Svan material that is compared with old and new Georgian data), but foreign linguists (V.Villette, V.Boeder, N.Sumbatova…) have focused their attention on it and dedicated significant works.

Basing on the Svan data, the issue has been detailed highlighted in N.Sumbatova's article. But the point is, that the author and other relevant international literature discuss the evidential (verbal as well as inferencive) as grammatical category in the Kartvelian languages (among them Svan) within the verbal forms expressing so called 'not-seeing'.

Research novelty lies in the fact that in Svan I attested special 'screeves' expressing inferencive evidentialism. Opposition – direct evidential: indirect (inferencive) evidential is expressed: a) in the same tense paradigms ie 'screeves' of different formation (e.g. Future Perfect in Svan is formed by a basic prefixes: ***ad-, an-, as-/es-, la-*** and by a suffix as well as by so called 'preposition-postposition': ***ji, Cu, sga, ka***) and by semantic forms; b) the forms of one 'screeve' oppose the other one by this opposing marker.

Inference that is expressed by the forms of 'not-seen' is non-epistemic – **a narrator indicates only to not-seen of preceding action (/event)** and according to trace he/she makes a logical conclusion in such a way that he/she does not attest the suspiciousness of a fact (e.g. I Resultative: ***otdagra*** 'He has killed it/them' = /Supposedly, he has killed it'…). The analytical forms (according to my terminology – prop. Inferencive 'screeves') are epistemic in any case (in a context as well as without it) – ie they express assumed, supposed, non-exacted information (e.g.: inferencive present: ***adgarwni*** 'Perhaps/Maybe he kills'; inferencive future: ***adgrine*** 'Perhaps/Maybe he'll kill'; conditional-resultative I: ***xedgäri*** 'Perhaps/Maybe he has killed' = 'He has killed it/them'…).

Translation and explanation of the mentioned synthetic forms is possible not only into other languages of other family and of different structure, but into Georgian by accompaniment of descriptive, modal lexemes (*albat* 'perhaps',

***shesazloa* 'maybe', *savaraudod* 'supposedly'…). This fact points to their epistemic importance.**

Thus, in Svan information can be or not epistemic, that is depended on the fact how (by what tools) a narrator represents it: as supposed-assumed one and he/she will use the forms of inferencive 'screeve', or as one that is equaled to perceptive and he/she will use the verbs expressing 'not-seen' (Perfect I and II, Resultative I and II).

M. M a t s a b e r i d z e (Tbilisi)

Historical Argumentation in the Period of Restoration of Independence of the South Caucasian States (1990-1991)

In 1990-1991, the process of restoration of independence of the South Caucasian states took place, following the crisis and dissolution of the Soviet Union. Historical argumentation is inevitable for justification of the restoration of independence. For the South Caucasian states, remembering the independent states established in 1918 was the crucial factor in this respect. The existence of independent republics in those times is stressed in the Act of Independence of the three states; although the historical argumentation is rather different in each case – that of Armenia on the one hand, and in the case of Georgia and Azerbaijan, on the other hand.

On August 23, 1990 the declaration of independence of Armenia was adopted on the session of the Supreme Soviet of Armenia, which stressed "the development of traditions of the Democratic Republic of Armenia established on May 28, 1918;" nevertheless, the Armenian political elite rejected the state-judicial legacy of the first Armenian Republic (1918-1920). At the same time, the declaration of independence of Armenia stressed: "the Republic of Armenia seeks the international recognition of the genocide of Armenians in the Ottoman Turkey and Western Armenia in 1915."

Different from Armenia, the acts of independence of Georgia and Azerbaijan are mostly identical in terms of their usage of historical argumentation. It is stressed that at the beginning of at the 19th century, the Russian Empire conquered Georgia and Azerbaijan. It is mentioned that Azerbaijan and Georgia are the heirs of the Azerbaijan Republic (1918-1920) and the Georgian Democratic Republic (1918-1921) respectively, and they were occupied by the Soviet Russia and forcefully included in the Soviet Union.

The official remembering of the Georgian Democratic Republic was a long process. According to the decree of the Supreme Soviet of the Georgian SSR of June 20, 1989, the commission was created for the political and judicial assessment of the violation of the treaty of May 7, 1920, signed between Georgia and the Soviet Russia.

On March 9, 1990, the extraordinary session of the Supreme Soviet of Georgia adopted the resolution on the "Guarantees of the Protection of the State Sovereignty of Georgia," which termed the War of February-March of 1921 as the occupation and factual annexation of Georgia. On June 20, 1990, the Supreme Soviet abolished the state structure created as a result of annexation and occupation of Georgia – Revolutional Committees and Soviets. All the acts, which abolished the "political and other institutions of the Georgian Democratic Republic and substituted them with political and judicial institutions based on the foreign rule" were nullified. According to the Act of Independence of April 9, 1991 and the preamble of the 1978 Constitution of Georgia, Georgia was declared the heir of the Democratic Republic of Georgia, which was occupied by the Soviet Russia and forcefully included in the Soviet Union.

On August 30, 1990, the Supreme Soviet of Azerbaijan adopted the act of restoration of independence of the republic, which pointed to the Republic of Azerbaijan of 1918-1920. In the Constitution, adopted on October, 18, 1991, the historical legacy was more sharply stressed. The historical argumentation is different in the acts of restoration of independence of Armenia and Azerbaijan, which could have the following explanations:

- Turkey is considered the primary reason of demise of the Republic of Armenia (1918-1920), whereas the Soviet Russia and the sovietization of Armenia are deemed as the sole chance to save Armenia. Besides, even after the restoration of independence Russia remained athe primary strategic partner for Armenia, thus it would be wrong to pose any historical pretense against Russia.
- In the case of Georgia and Azerbaijan, the Soviet Russia was the main reason of occupation of the Republic of Azerbaijan (1918-1920) and the Democratic Republic of Georgia (1918-1921) and their forcible inclusion in the Soviet Union. Besides, at the beginning of 1990s, Russia supported separatism and fought against the sovereignty of the two countries.

L. M e l i k o v a (Baku)

A critical analysys of the inter-religious dialogue of cultures on the basis of new religions: a case study on Bahaism

At the present stage the preservation of cultural isolation is practically impossible. Thanks to the development of scientific and technological progress, modern communication means and globalization processes all nationalities, cultures, languages and religions are in close cooperation with each other. In the modern

conditions, globalization as a phenomenon requires a qualitatively new understanding of religion for itself. New religious movements are the progressing culturogical reality of modern civilization which is against the background of globalization entering a new stage of its development. Therefore, the analysis of social significance of specific representatives of the new religious movements and the tracking of dynamics of their development is an important task. Today it can be observed as the Bahaism using the principles of religious and cultural interaction in the sphere of international relations, and becomes one of the elements of globalization at the same time, also transforming itself into one of sufficiently powerful ideological means to establish a "New World Order" – a term from the end of the 20-ies of XX century exploiting bahaist's ideologues. At the beginning of 90'es of XX century bahaism revived in Azerbaijan collecting at its early period about 500 followers. According to the Law of Azerbaijan Republic "On freedom of religion" (adopted in 1992), each person independently determines his attitude to religion, has the right to profess any religion individually or together with others, to express and disseminate their beliefs in regard to religion. This situation allows the modern bahaistcommunity of Azerbaijan which has reached about 1000 people there to exist as one of the most organized, active and well-funded religious organizations in the country. Azerbaijan has long been a non-legally executed but acting in fact Leadership Council of the three religions which are traditional for the country: Islam, Christianity and Judaism. This is a very useful practical experience that can serve also for other countries in the world. Besides the Council there is a forum of religious communities in Azerbaijan, which includes representatives of three religions, as well as other trends whichspread in the country. Bahaists are involved in it along with the Baptists, Catholics, Lutherans, Protestant branch of Christianity, Society for Krishna Consciousness and the Albanian-Udi Christian community restored to its historical rights. Thus, the mentioned Forum represented almost the entire palette of today's religious life of the country. Azerbaijan is still a very good example for all countries and regions with regard to the traditions of religious tolerance, providing a unique example of peaceful co-existence and cooperation of many nations and religions. Within the framework of International Forum "Globalization, religion, traditional values" held in Baku on 26-27th April, 2010, the religious leaders of Azerbaijan, Armenia and Russia signed the Baku Declaration, which stated the role of religious leaders in promoting the Karabakh settlement. The summit was attended by about 150 religious leaders from more than 35 countries. Azerbaijan which has become the country of traditional events dedicated to multiculturalism, already hosted the II International Intercultural Dialogue Forum. Under conditions of modern democracy, bahai religious community freely live and develop in Azerbaijan, in contrast to some religious groups of a destructive nature, whose operations are controlled by the state institutions to maintain a balance of healthy forces in society. Because of its wide geographical spread, bahaism can be of some interest as a real sample for review and

observation of certain transcultural processes and trends that occur as a result of injections into the ranks of the bahaist's representatives of various religious and cultural traditions. As a consequence, there is an attempt to implement one of the variants peculiar inter-civilizational-religious dialogue, including in the Caucasus. Undoubtedly, this process requires a critical analysis and consideration in the light of the realities of the area of its action an attempt which was undertaken in this article.

S. M i l o r a v a (Paris)

Alignment in Georgian

Georgian treats the relations between the verb and its arguments in a variety of ways, according to the correspondence between the causal marking of arguments and intra-verbal personal marking: causal marking encodes the semantic role of each argument; intra-verbal personal marking encodes a hierarchy of persons along with their semantic roles. In traditional linguistics, Georgian is considered an ergative language when it comes to causal encoding and as an "inversive" language when it comes to personal encoding. My aim is to displace this terminology by studying Georgian verbal constructions in terms of alignment typology.

In linguistics, as a rule, ergativity is connected with transitivity. Two types of ergative languages exist: ergative languages proper (such as Basque or Abkhaz) and split-ergative languages. In ergative languages, the agent of a transitive verb is always expressed in the ergative case, while in split-ergative languages, the agent of a transitive verb can be either in the nominative, ergative, or dative case, as it happens in Georgian.

In the works of Silverstein and Nedjalkov on Chukchi language, split-ergativity is connected with such parameters as tense, aspect, mode, persons, and number. Unlike other Caucasian languages, ergativity in Georgian functions in a similar fashion, in that the ergative case is not associated with transitive verbs alone, but in the aorist tense can be combined with intransitive verbs as well (plus an exceptional case in the present tense: *man ic'is*, "he/she knows").

Three types of alignment can be distinguished in Georgian: nominative, ergative, and dative alignment. The three grammatical cases that serve to mark the nuclear arguments of the verb in each pattern are nominative, ergative, and dative respectively. Here are the admissible casual markings for each argument of the verb:

A = nominative or dative (in the present), ergative (in the aorist), and dative (in the perfect);

P = dative (in the present) and nominative (in the aorist and perfect);

D= dative (all tenses);

U = nominative (in the present) and ergative (in the aorist);

The distribution of these patterns is according to the number of arguments: monovalent, bivalent, and trivalent. The following table presents a summary of the ways in which Georgian "aligns" arguments according to TAM and casual marking:

Monovalent			**Bivalent**			**Trivalent**
Present	$<U_N>$	$<U_N>$	$<A_N,P_D>$	$<A_N,D>$	$<A_D,P_N>$	$<A_{N,}D,P_D>$
Aorist	$<U_N>$	$<U_E>$	$<A_{E,}P_N>$	$<A_{E,}D>$	$<A_E,P_N>$	$<A_{E,}D, P_{N,}>$
Perfect	$<U_N>$	$<U_D>$	$<A_{D,}P_N>$	$<A_D>$	$<A_{D,}P_N>$	$<A_{D,}P_N>$

Dative alignment, as it were, is the reverse of nominative alignment

A_n	P_D		A_D	P_N	
monadire	*irems*	*k'lavs*	↔ *monadires*	*iremi*	*mouk'lavs*

*"*The hunter kills the deer" *"*The hunter has apparently killed the deer »

The notion of "inversion" in Georgian linguistics has been the item of much theoretical debate. One of the issues at stake is whether "inversion" is only found in the system of intra-verbal personal markings or it concerns the distribution of arguments as well. Building on the recent work of such typologists as Queixalos, Siewierska, and Rose, we shall maintain that "inversion" in Georgian is a form of hierarchization of persons and semantic roles.

Georgian exhibits a system of personal markings of the accusative kind. 1st and 2nd person *A/U* personal markings are prefixes; the 3rd person exhibits no *A/U* personal prefix. When two personal markings coexist in the same verb (*A* and *P* or *D*), hierarchic alignment is according to the persons and their semantic roles.

T. M i r z a y e v a (Baku)

"Baku-Tbilisi-Ceyhan" oil pipeline as the subject of regional security

The collapse of the former Soviet Union (USSR) paved the way of independence of colonial countries. And a new page of history opened in the Caucasus. Earning of the independence put a number of socio- economic problems in front of Azerbaijan and Georgia. Eliminating of these problems and establishing of geopolitical strategy created an impetus to the cooperation between the countries of the Caucasus. Including, the role of the Azerbaijan and Georgia began to increase in the region. In this respect "Baku- Tbilisi- Ceyhan" oil pipeline which has received the name of the "contract of the century" has special importance. On September 20, 1994 in Baku,

“Gulistan” Palace, by signing of the agreement between the State Oil Company of Azerbaijan and 11 largest oil company of the world tenth largest states about joint developing of the Azeri, Chirag and Gunashly fields and sharing production, there is no doubt to the implementation of the BTC. The implementation of the “Contract of the Century” both laid the foundation stone of the concept of economic development of Azerbaijan and showed a positive impact on the neighboring states, as well as on the economy of Georgia.

General length of the BTC oil pipeline is 1750 km: On Azerbaijan, 442 km; On Georgia, 248 km; On Turkey, 1060 km. according to the information of British Petroleum, operator of the project, 120 thousand tubes were used for the construction of “Baku- Tbilisi- Ceyhan” oil pipeline. The part passing trough from Azerbaijan territory of the pipeline mostly passes from the plain. Height of the territory that pipe will pass increases when approach to the Georgia and the pipe rises 330 km level in the Georgia boundary. Baku- Ceyhan pipeline passes through mountainous areas which height is 2000 m in the territory of Georgia. Height of the pipeline reduces when closer to ceyhan.

Saving the legal aspect of the “Baku- Tbilisi- Ceyhan” oil pipeline has been ratified in some umber of the official documents. For example, the president of Azerbaijan Haydar Aliyev, the president of the Georgia E. Shevarnadze, the president of the Turkey S. Damiral, the president of the Uzbekistan I. Karimov by the estimating opportunities of the the extraction and production of oil and gas resources in their countries, hazardous transporting of these resources to the world markets with a pipeline “Akara Declaration” about Baku- Ceyhan project (October 29, 1998); during OSCE summit in Istanbul for the implementation of the BTC project within the framework of the East- West energy corridor about transporting crude oil by the main export oil pipeline from the territory of the Azerbaijan Republic, Georgia and Turkey “Istanbul Declaration”(18 Novomber, 1999)and protocol signed between Azerbaijan Republic, Georgia and Turkey “on changes to the Azerbaijan Republic, Georgia and Turkey; agreement between the Azerbaijan Republic, Georgia and Turkey and the documents attached to this Agreement (May 26, 2000) about transporting “ crude oil with the territory of the Azerbaijan Republic, Georgia and Turkey by the Baku- Tbilisi Ceyhan main export pipeline etc.

Parliaments of the other states which are the participants of the agreement have affirmed the same documents in analogous rule. The agreement was signed; granting the status of the law has contributed to the start of full operation of the BTC. Thus, on May 25, 2005 in the Sangachal terminal main export oil pipeline’s Azerbaijan part of the “Baku- Tibilisi- Ceyhan” which name called as Haydar Aliyev given to the usage with the partipicating of the Azerbaijan President Ilham Aliyev, the president of Turkey Ahmet Necdet Sezer, Georgia President Mikheil Saakashvili, the president of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, the USA Minister of Energy Samuel Bodman, high

ranking officials of the Great Britain, France, Ukraine, Japan, Norway and other countries.

In general, the final result of the strategic importance of the "Baku- Tbilisi-Ceyhan " oil pipeline to the Azerbaijan and Georgia can be characterized briefly as following:

- The protection of economic security;
- The acceleration of regional development;
- Improving the social welfare of the population;
- Increasing of the investments in the country;
- To ensure the political security of the state;
- To be the center of the attention of Caucasus in the world arena.

R. M o b i l i (Baku)

Linguistic, cultural and religious diversity and tolerance model of Azerbaijan for example Udine

Multiethnic and multi-religious composition of the population of Azerbaijan is a historically constituted reality, which was formed by objective ethno-demographic and ethno-cultural processes, as well as under the influence of subjective and objective factors. Udine by their historical homeland, dispersing at the crossroads of Europe and Asia, were able to maintain in culture, language, religion, ancient traditions, customs, and of enormous value to science, and therefore are today a matter of special concern for the state. Udins represented in Azerbaijan a single monolithic ethno-cultural and ethno-confessional group, maternal ethnicity which is located in the village of Nij, where azerbaijanis and lezghins live well.

Udinies are one of the Iberian-Caucasian peoples, preserved in part as a thick layer of Albanian culture in the pre-Christian period and the heyday of Christianity in their beliefs, in monumental epic works in dance and music; an ethnic group that has come a long and difficult path of ethno-cultural development, which has fundamental differences in language and culture. The scientific world for the first time showed interest in them at the beginning of the nineteenth century. Since that time, there have been more than 300 papers on anthropology and language, religion, history, language, ethnography and history, origin and culture, traditions and customs of Udine. Accumulating evidence clearly shows that the Udi are the oldest inhabitants of the Caucasus and known only to the historical and cultural environment of Azerbaijan. Udins – one aboriginal people in Azerbaijan and one of the oldest indigenous ethnic groups of the Caucasus, and are among the ancestors of modern Azerbaijanians. At

present, the total number of Udi – is more than 10,000 people, including most of Udine, about 4.0 million people living in Azerbaijan in their homeland - compact in paragraph Nij Gabala and absently in Oguz and Baku. A small group of people compactly residing in Georgia, in the regions of Russia, Ukraine, Belarus and Kazakhstan. Nij as a foundation and compact accommodation Udi is a unique place where there are Udi, who preserved their ethnic and cultural formation, azeris and lezghins, located in the plains area of over 100 km2, at the foot of the southern slope of the Greater Caucasus, surrounded by walnut and chestnut trees.

Udine are the people who have passed a difficult and long journey through the different stories of their cultural and religious acquisitions from paganism to the present day, a journey that has enriched their Albanian identity from generation to generation. Udi today are the carriers of Eastern Christianity and are clearly oriented to modern conditions for the revival of their church and of all the Albanian Renaissance. Udins as direct descendants of the Caucasian Albanians are proud of their ancient culture, as well as their age-old traditions, spiritual wealth, language, ethnography and good harmony in the historical path of development. These interfaith spiritual monuments, the roots of which exist in the history of Azerbaijan, there are ways of its development and diversity. The people of Azerbaijan with their multi-multi-faceted and religions have been, are and should be a special example and a symbol of religious harmony in the history of peoples of different faiths, and even further, here muslims, jews, orthodox, Catholic and non-traditional religions lived together in harmony, without any confrontation on the contrary, they complement each other. The very existence of the legacies of religious sites such as the ancient temples of different worship, a synagogue, a church and a mosque next to each other symbolizes the common history of our country. A striking example is the compact accommodation Udi - Nich, an ancient place of worship sacred with three churches and two mosques in such a small space.

The existence of the great monotheistic religions in the world, Islam and Christianity, Udi ethnic group as the successor to Christian Apostolic Autocephalous Church of Albania (Caucasian) as a phenomenal model of religious tolerance and understanding in their historical space, despite all the upheavals served in a Muslim environment factor that ensures the national unity of the nation and an example of tolerance, giving it an inherent value popular. The representatives of our community realize that reality is not only our destiny, but also all the people of Azerbaijan, from the beginning to the end, which is the diversity of peoples, religions and beliefs. Diversity for us is wealth, not religious differences, we believe that God is one and the same for all, as a muslim or a christian. Our pagan roots have had a significant impact on promoting tolerance and harmony. Based on these inter-religious and inter-ethnic dialogue arises the duty and responsibility to take the first step to reveal its roots to reject all controversial arguments and give priority to the common contiguous pixels.

This little phenomenon of religious tolerance in the Udi community, first of all indicates the actual resonance of the phenomenon as a whole in the Azerbaijanian media. As an the argument to confirm the existence of a number of indicators of diversity, it should be noted that this is not a factor of geography as a basis for criticism of many researchers of the problem. We are not mountain and forest isolated, and island natives - a living environment is flat, while the plains geographical position is always at the peak of scientific criticism. This fact has served as a strong argument and a motive for the ideological basis of assimilation. The phenomenon of linguistic, cultural and religious diversity and tolerance model in the preservation of the ethnic group as an example Udi is based on the following factors and spiritual values, as traditional historical factors, genetic aspect, architectural and domestic factor, factor relationship between religious beliefs, psycho-social aspect , religious tolerance and cultural value.

The most numerous and highly operational organization dedicated to represent the interests of the republic are Udi Albanian-Udi Christian community (2003) and Udi national cultural center of Udine (1997) of Azerbaijan. At the end of april 2012 for the first time in Udi Nidzhe I spent International scientific-practical conference on the theme: "Udi: Yesterday, Today and Tomorrow" It brought together about 100 delegates from the CIS countries, scientists, diplomats, ambassadors accredited in Azerbaijan, representatives of Media and public figures. In Udi there are no outstanding personalities or politicians, but its role in the creation of the state Udi of so-called Albania (Caucasian) in the preservation of the powerful for today's Christian heritage, not to mention the language, culture, customs and traditions. It should not be forgotten that the Udi-being part of the Caucasian Albanians formation were involved and participated in the formation of the Azerbaijanian people. Udi Church today an integral and essential part of the Apostolic Autocephalous Church of Albania. Therefore, Udi is one of the oldest direct descendants of the Caucasian Albanians, are part of the Azerbaijanian people, and along with it, at the present time, the only successor of Christianity and native Albania (Caucasian). The last decade of the Udi ethnic group is going through the next peak of the Renaissance, characterized by a surge of national identity and the consolidation of the ethnic group. Udi phenomenon in the history of Christianity, as a model of conservation ethnic group has its historical roots, whose actions led to the birth and existence of religious tolerance. This is certainly the result of the great historical impulses Albanian ethno-religious heritage, zipped through the centuries and preserved in the genes of this ancient people.

J. M o v s u m l u (Baku)

Caucasian and Russia-Ottoman wars

The Caucasus is one of the most important strategical-economic centers of the world. Therefore, this region always has been on the focus of great power states. Turkic states have controlled the Caucasus for a long period (Huns, Khazars, Seljuks, the Mongols, Sefevids etc.). From the XV century, the Ottoman Empire started to fight for the sake of subordination of this region. For this reason, the Ottoman Empire made wars at different times with Azerbaijan states of Ag-Khoyunlu and Sefevids. These wars began with a new competitor Russia in the XVIII-XIX centuries. Unlike all the other Turkic countries Ottoman empire spent more power to capture the Caucasian region. So that, its attempt to annex these territories made him stand face to face with two great and powerful states - Russia and the Sefevids. Fromthe Tsar Peter the First's period (1682-1725 years) Russians wanted to go to the hot waters and India by seizing Caucasia. Russia were able to achieve enough success in this policy. Until 1917 year the Russian Empire controlled the whole Caucasus by appropriating on behalf of Caucasian governor.

Post Soviet Union that lead a traditional policy of the Empire of Russia after its collapse in 1917 succeeded again to join the Caucasus. The Ottoman vassal together with Crimean Khanate joined the long term wars only for the conquest of the Caucasus. They managed to occupy the Southern Caucasus, mainly the western parts of the Caucasus at different periods. Ottoman had 21 wars in total, 9 of them were against Aghgoyunlu and Sefevids, but 12 had been against Russians. The Ottoman Empire had lost its lands in the Caucasus periodically as a result of the wars against Russians.

A. M u k a i l o v a (Makhachkala)

The binary model as a cultural paradigm of space in Tabasaran language

1. The binary model of the world considers the universal patterns of the language for the human mind and demonstrates the distinctive features of the cultural paradigm. The opposition is one of the most important cultural concepts and archetypes mostly forming the different nations' picture of the world. Modern Middle-Far, Near-Far, Near-Forward thoughts, established on the basis of a conceptual indication, are a practical necessity division of the space in which man lived. Therefore, the expression of spatial relations is one of the important problems in modern linguistics, including Dagestan linguistic. The

juxtaposition of Middle-Far, Near-Far, Near- Next is verbalized in Tabasaran language by means of signs, characterized by spatially-oriented semantics. Names of elements in the opposition of Near-Far, Near, Far, Near-Forward is used to nominate the realities of the scope and characteristics of the location of a person in Tabasaran language.

2. In Tabasaran language the signs of spatial semantics refer to the adjectives that indicate a feature of an object that identifies the subject from the others. They include qualitative adjectives that denote spatial attributes of an object or the relationship of objects or phenomena: yarhla "distant" - bagah "close." In the system of the given types of classifications the greatest interest is presented in the expression of spatial relations by the deictic pronouns in Tabasaran language. Deictic pronouns point at the object located near and far: mu - "that which is near"; hamu "that, which is far," tmunu "that which is further." The dialect of the guide values is formed differently, but also with the participation of demonstrative elements: mina "near here," tina "far there " mindy, "nearer here" - tindi "further there."

3. Turning to the etymology of Middle-Far, Near-Far, Near-Forward signs, we find the confirmation of archetypal oppositions that refer to fixed oppositions indicating the spatial orientation. Thus, at an early stage of development of human intellection there was a formation of associations of Middle-Far, Near-Far, Near-Forward etc. The formation function of the opposition in the making of modern meanings is confirmed by the language material. In addition, it is noteworthy that the significance of Middle-Far, Near-Far, Near-Forward within the culture changed with the passage of time and a certain historical period, up to the conversion of axiological components of the given opposition. After examining the etymology of the characters and considering the interpretation of this opposition, it is easy to understand the significances in the minds of representatives of the Tabasaran culture that are characteristic for the human perception. In the result of cognition of the binary oppositions system the universal cultural paradigms of the world, including the structural units of space of Middle-Far, Near-Far, Near-Forward are produced. Such cognition suggests that consciousness of the archetypal representatives of the cultures was performed not by the opposition, but by the description through the basic binary categories.

S. M u r t u z a l i e v (Moscow)

North-caucasian identity and Russian orthodox church

The ethnic identity becomes an important factor in the situation of social crises and collapses. In a situation like this the possibilities of persons' self-realization grow up. The probable reason is in the idea of each human being of her/his understanding of what is much more important than her/him in the own ethnic group. Such an idea

defines to a very high extend the frames and tags of her/his life aims. This also concerns persons' thoughts about how life would look like after her/his death.

It also happens that a person tries to brake down the stereotypes and tradition but keeping in mind her/his personal idea on tags and ambitions. Thus the category "personal" proves to be more important than the category "group". The reasons for this should be looked for in the fact that at the time of falling down of the usual norms of the usual life each human being needs an explanation of what is going on and to find her/his role in it. Further more: to understand the sense of her/his life as a whole and in everyday realization of it. All together turns the mind towards the seeking of a personal identity and ego.

The falling down of The Soviet Union and the braking of the former system of values etc. actualized the looking for identity by the Dagestan, North-Caucasian and even the whole Russian society. During the last more than 20 years Russian political top circles try to find the decision of the problem relying on the Russian Orthodox Church (ROCh). Boris Kostenko concluded that as far as the government believes in the "Russian character" of Russia, the government obviously believes the Church is a kind of symbol of "Russian character". Many people think that nations are to be formed in empires only, so the creation of new Russia as a nation-state is possible only on the base of coming back to the idea of "Orthodox Sacral Empire". This idea is enough popular enough in the circles of the ROCh. Unfortunately those circles had probably forgotten (?!) 2 Russian attempts from the past. The first one of them was started in the 19th century and longed up to the first years of 20th one. The minister of education Cont S.S.Uvarov tried to realize the principals of the official ideology of Russia up to 1917: "Orthodox, Tsarism, Nation". But he was not successful. Neither successful enough was K.P. Pobedonostsev (one of the main figures of the Church in 1880 - 1905) in his activities and desires to subordinate the education to the Church. Both ideas were very similar: they had to work for the better positions of Orthodox among the people and to a stronger Tsar government. Actually the two attempts turned into part of the reasons for the falling down of the Tsar power in Russia in 1917. Those attempts were not the only ones at that time. The using of Orthodox as a factor in the process of creation of new Russian identity did not work, no matter who was at the head of the attempts – the State or the Church itself. And only one of the reasons is that there were very many confessions in the Russian Empire.

I believe that we should not support and we should not permit the use of religion as a factor of the building of national identity in a polyconfessional country such as today's Russia. It will be (!) actually the next misuse of the religion and it will bring to further too bad consequences. First of all, ROCh is not an ethnic church of Russians. There is an opinion that to be Russian does mean to be Orthodox, that "Russian" does mean "The Very Orthodox". To share it is impossible for me: the less to be said is that such an opinion shoes the misunderstanding of the correlation between national and world. Secondly, it was many years ago when A.V.Solovev was right to write: "If the Church decides to use state clothes it will not any more be a Church and it will turn into a kind of a Ministry of religion and

everyday religious life.”. In this sense nowadays we need a more balanced approach that should be based on the keeping in mind regional and religious specifics and factors even more. Today the realities in North-Caucasian region show that representatives of ROCh would rather prefer the dialogue with representatives of traditional Islam than with those of Catholics and Protestants.

There exists a process of building of the identity on the base of the so called “Abraham religions” without taking in mind the very confessions in them. This is what is going today in North-Caucasian territories of Russia. The most important element is that a special attention is paid to the earliest data for each confession in the region. Something more, there had been an excellent integration between Islam and local ethnic and cultural traditions and specifics. This fact became the base for the today behavior of ancient Islam and traditional Orthodox. Both of them are very active in keeping their positions against the „others” and especially against Salafists and Protestants. A similar the situation is with the Jewish communities. They also go on working for keeping their positions against Salafists and Protestants.

M. M u s a e v (Makhachkala)

Dagestan Arabic-script biographical works about theologians of the IX-XIV centuries

In the late XIX - early XX century in Dagestan has spread writing of biographical works, most of which was devoted to the representatives of the local religious elite. The works were created in common in the Arabic literary tradition genres " Tabaqat", "Manaqib", "Tardjama" etc. Among the authors of these composition Dagestani encyclopedistes, Sufi sheikhs , etc. Works devoted both to individuals and represent a large-scale biographical dictionaries. The latter category includes *"Nuzhat al-Adhan fi Tarajim ulama'i Dagistan"* (Nazir al-Durgili) and *"Tarajim ulama'i Dagistan"* (Ali al – Gumuqi). They included in their writings the biographies of two dozen of theologians and scholars of the region (mainly from Derbent) IX-XIV centuries. Biographical information is brief, written about the life and the results of creative and religious activities of scholars, using a variety of local and oriental sources. Despite the lapidary articles about theologians of IX-XIV centuries, they contain valuable information about the development of Islamic culture in the Eastern Caucasus, the spread of Islam among the Dagestani peoples, they show extensive contacts in the medieval Islamic world.

S. N a t a e v (Grozny)

On the question of "indigenous" and "non-indigenous" Chechen Taipei

In the scientific literature on Chechnya there is a problem of "indigenous" and "non-indigenous" Chechen Taipei. According to recent reports in Chechnya was 366 Taipei, about 40 of them are considered outsiders, alien, later ochechenivshimisya.M. Mamakayev writes: "assimilate at different times and under different conditions, some of them were going to the country vainakhov themselves in search of convenient land, and others cited here established historical circumstances, and they were forced to take over someone else for their language, customs and beliefs of others . This fact is interesting for us by the fact that it strongly rejects the "theory" is a pure ethnic origin vainakhov, particularly Chechens.

The Chechen society to eliminate tensions and conflicts based on ethnic, ethno-cultural heterogeneity that could destroy social cohesion etnosotsiuma and threaten its very existence, have been developed methods, models and mechanisms of integration of individuals and groups of non-Chechen origin in the Chechen ethnos. One of the model to achieve national uniformity of the Chechen society was the assimilation of "Aliens" in a more gentle way. Unlike monoculture nations of Europe and Asia, which are fully absorbed minorities in their dominant ethno-cultural environment. One way to integrate persons of other nationalities in the Chechen ethnos was the institution of "twinning", ie. adoption of unauthorized persons - taking part in a Taipei. Tayyip was taken with great solemnity in the structure of a stranger, who while entering had to slaughter a bull for this celebration. And so these people have still referred to as "stu biyna vezhary Hill" (which became brothers slaughtering a bull). In this case, taken in Taipei did not take the name of Taipa, sheltered them, and nobody forced them to do so. Surname adopted in Taipei for those formed on the basis of their ethnicity. Patronymic of these individuals, as a rule, did not speak. For example, Suyliyn Aba 1andiyn Isra, G1umkiyn Musa, etc.

However, the achievement of full equality between "indigenous" and "non-indigenous" Chechens took place in a long period is measured by generations, the first phase lasted four generations, the second stage in the eight generations. In Chechnya, there was a custom, according to which, if the four-generation representatives of other nationalities have lived among the Chechens, they were considered Chechens. If members of a group of Chechens had etnomarginalnoy ancestry eight generations lived in Chechnya, they gained the status of "ozda Nokhchi" - noble people. During this time there was erasing cultural, ethnic and linguistic differences between the dominant ethnic group and the strangers who became full members of ethno-cultural community Chechens. As the analysis of ethnic Chechens in Chechnya terminology etnosotsium integrated by representatives of different nations, they are mostly natives of the North

Caucasian peoples, who make up a significant segment of the representatives of the peoples of Dagestan. According to conventional wisdom taips nechenskogo Origin: Abzoy/'abzoy - Abaza, Arboy/'arboy - the Arabs. Andilly - Ands, Ardaloy - khevsurs, Batsoy - Batsbi (Tsova - Tush), Gazhary - Persians, Gazgumkhy - Laks, Galgoy - Ingush, Gagazkhi - the descendants of the Cossacks Gezaloy - Tatars, Gumky - Kumyks, Gurzhy - Georgians Zhugti - Jews Kahtuoy - Kakhetians - Georgians Karsiri - Assyrians, Nogy - Nogai, Orsi - Russian, Sala - Kumyik descendants of feudal lords, Sergio - Dargin, Turks - Turks Tsadahroy - Dargin - tsadahartsy, Chergazy - Circassians. M. Mamakayev wrote: "... on the linguistic and cultural level," alien "taips today do not differ from the rest of the Chechens. Although, of course, at a time when their assimilation is not over yet, among the "outsiders" taips sometimes observed practices that run counter to the norms accepted in the Chechen environment. " Getting in the Chechen environment "foreigners" took over the language, customs, traditions and religion of the local population, there was a process of assimilation. They did not change the language, material and spiritual culture of the Chechens. In the scientific literature, it is assumed that the Chechen society was "closed society", in fact it was an open society and took people into their midst from the environment. This is confirmed by the presence in the Chechen etnosotsiume, Taipei of non-Chechen origin. In our view, a traditional Chechen society has all the signs of "multiculturalism" in the form of tolerant coexistence of different ethnic cultures integrated into the Chechen etnosotsium.

K. N a v r a z o v a (Grozny)

On the issue of transitivity/intransitivity of verbs in Chechen language

Caucasian linguists pay much attention to the problem of transitivity/intransitivity of verbs in Chechen.

Considering the syntactic units of Chechen in typological aspect led us to the belief that it's high time for linguists studying Chechen and other Caucasian languages to give up skepticism to the typological study of one's languages, not abandoned by them even after the approach correctness was realized in Soviet linguistics: "Disregarding of universal sentence attributes leads to the overstating of explored language specificity, and rendering it such qualities which are not characteristic of it or not to such an extent. This is extremely significant that in Caucasian linguistics up to the present moment scientists are unable give up the long ago postulated conception of three-member ergative construction.

The semantic-derivative verb groups are defined in Chechen where indirectly is "indicated" transitivity/intransitivity of the verb, derived and often compound. In causative constructions with formant *da*^{n} "do" *(кIаддан* "make soft", *сихдан* "make

fast"), factitives with formant *-ijta* – coactives (*вахийта* "make go") and permissives (*вахийта* "let/allow live") formants *-da*^{n}*, -ijta* let define that verbs with these components are transitive. The second component of compound verb *-dala*^{n} let us distinguish potential verbs and intransitive verbs in whole: *кIайдалан* "become white", *сиенвалан* "become blue" and so on. Factitive and potential verbs in Chechen correlate with Russian verbs *чернить-чернеть*, *белить-белеть*. Despite these "abouttransitive" meanings, formants *-da*^{n}*, -dala*^{n}*, -ijta* have word-formative meanings, and therefore, they can't be ascribed to the sphere of morphological marking of verb transitivity/intransitivity.

If the verb has no evident forms of transitivity expression, one shouldn't expect strictly outlined forms of this verb "actant" – the direct object, moreover we should admit the possible absence of this object. The so called absolute use of transitive verbs is the normal phenomena in Russian: *Мальчик читает; Вам пишут; 0н давно ждет*. In this connection I.I. Meshaninov supposed that difference between *to read a book* and *to take classes* is in different degree of verb meaning abstractness: the more abstract is the verb meaning it's more probable that the verb will be used without an object, i.e., in absolute form; and on the contrary – the more concrete the meaning – the less probability of using the verb without an object (Meshaninov 1945, p.89-90).

G.N. Akimova, supporting this point with some reserve, makes an attempt to outline variants of transitive verb syntactical actants, reducing them to three principal ones: 1) specific action verbs such as *резать* "cut", *мыть* "wash", *бросать* "throw", *брать* "take" which never can be used in clauses like *Он моет* "he washes"; *0н бросает* "he throws"; abstract action imperfective aspect verbs, which react to syntactical surroundings differently from the perfective aspect verbs: *читать* and *писать*, for example, are more abstract than *прочитать* and *написать,* that's why the first ones allow the absolute use (*She reads all day long; Son writes me often*), the second ones can't be used without direct object: *Он весь день прочитает*; 3) transitive verbs that can be used as intransitive regardless to the context and situation; in this way verbs with the meaning "ability to action" are used: *Brother sings well; Sister dances best of all.* (Akimova 1990, p. 22-23). To a certain degree such verb graduation can be applied to Chechen, though the lexical matching shouldn't be expected there.

Chechen transitive verb in its direct meaning practically always requires its actant, often as a nearest object, which is not necessarily a direct object. Very likely, it's stipulated by the fact that the principal transitive verb construction is an ergative one with subject: «The subject is coded by active case …", and the meaning transferred by it stipulates the possibility of using subject in active case only in transitive constructions» (Meshaninov 1984, p.29). Ergative clause requires a verb as a predicate relating to the object or even transitive in an absolute form. There are few absolute form transitive verbs in Chechen, such verbs as *дIадийца*^{н} "to tell", *Iомма*^{н} "stab",

хьеха^{н} “to teach”, *мало*^{н} “let drink”, *етта* “beat” et cet. For example: *ДоттагIаша малийна цунна* “His friends made him drink”.

Speech utterances with omitted object often are met, but they are not related to absolute transitivity. Bare absence of direct object in nominative case doesn’t give ground to refer the verb to absolute transitive, to “speech” transitive ones with omitted object or intransitive, as there are a lot of many other ways of transitive verb “semantic complete”, but not always they can be found within simple sentence framework. For the reason of the verb “semantic complete” possibilities are usually only implied in grammar we are going to consider them in the article in system.

A. N i k o l e i s h v i l i (Tbilisi)

From the history of Georgian periodical print publications of Baku. The newspaper ‘Martsvali’ (‘Grain’)

In the late 19th century and in the first half of the 20th century the cradle of Georgian culture created by a large number of our fellow-countrymen living in Baku played a vital role in keeping and strengthening national consciousness of the Georgians who were torn away from their native land. In this regard a very valuable contribution made by the Georgian theatre of Baku, school and Georgian-language periodical publications to the history of our culture of the corresponding period has to be stressed.

In Baku four Georgian-language periodical print publications were released: the newspaper 'Brdzola' (Battle) (1901-1902), a weekly political-literary and scientific-historical newspaper 'Martsvali' (Grains) (1910), a fortnightly political and literary magazine 'Tskaro' (Spring) (1913), a weekly political and literary magazine 'Chveni Tskaro' (Our Spring) (1913).Unfortunately, since then Georgian-language newspapers and magazines have never been published in Baku.

Unlike newspapers 'Brdzola', 'Tskaro' and 'Chveni Tskaro', which represented the bodies of the Georgian Social-Democratic Party, 'Martsvali' was the newspaper that clearly showed the patriotic spirit. It was a periodical edition without being limited by party principles and gave a clear coverage of social and political events from the national point of view.

The first issue of the newspaper 'Martsvali' was released on January 14, 1910. Despite the fact that due to financial difficulties the editors managed to publish only 7 issues of the newspaper, it still managed to occupy its modest place in the history of Georgian Emigrant Press.

'Martsvali' represented a periodical edition of our fellow-countrymen forcibly isolated from their native land and living in alien environment, but in terms of the publications it remained to be a vital part of Georgian life and drew the reader's attention not only to urgent problems of the Georgians living in Baku but also focused on the situation existing in Georgia. This was due to the fact that newspaper publishers tried to sell it not only in Baku but in Georgia as well.

Unfortunately, due to the fact that the majority of the publications were released under the pseudonyms in most cases it is impossible to verify the identities of the authors.

It should be noted that the newspaper provided its readers with the information about the life of the Georgians living abroad. Accordingly it increased the interest towards national problematics. In this regard, the editorial letter published in the sixth issue of the newspaper is of note. The editorial letter contains the story about the Member of Parliament Mola Hasan Fehmi Iremadze and his family _ an ethnic Georgian man living in Ottoman Turkey.

Despite the interest towards key problems of Georgia expressed by the newspaper 'Martsvali', when assessing its role and place in the history of Georgian journalism and public thinking, first of all, special attention should be given to the publications telling the stories about our countrymen living in Baku.

The interest of the newspaper editors and publishers towards urgent national issues was expressed not only through the letters of theoretical nature and general discussions, but through publishing the statements and announcements made by a leading part of the Georgian society at that time.

The majority of the readers was eager to read the articles reflecting urgent problems of Georgian people and actively supported the creative team of the newspaper working in a foreign country.

'Martsvali' was the second Georgian newspaper that was published in Baku and unlike 'Brdzola' – the first Georgian-language newspaper it was the periodical publication that showed national-patriotic spirit. Unfortunately, due to some financial problems it prematurely ceased to exist.

S. O m i a d z e (Tbilisi)

Semiotic density and regional sphere of concepts

Semiotic density is a relative indicator – in some languages there are many direct names for particular concepts, in others – few, or for naming are used not one word lexical items, but descriptive expressions. By taking this into consideration, in the Caucasian sphere of concepts, of course, semiotic concepts with different degrees of

density will be united, though we consider that first concepts of high quality semiotic density should be revealed and studied.

High quality of a concept's semiotic density indicates to the actuality of understanding of certain areas of reality for representatives of a concrete linguoculture. If one concept has many names in one language, it means that the given sphere of reality is important for practical activities of the people and that's why is it thoroughly comprehended.

The more versatile is the potential of expression of the concept in signs, the older it is and the higher is its value importance for the people who give it a name.

Multiple names of concept, in its turn, confirm its communicative relevance, i. e., that in the given society they share specific conceptual information, discuss it in detail, debate about it.

In our opinion, the abovementioned gives foundation to easily find the most essential concepts, the common, which the Caucasian peoples have been trying to thoroughly comprehend along the centuries.

J. O s i e c k i (Krakow)

„Francs" Armenian Catholics in Armenia and Georgia in 20th century. Preliminary results of historical and oral history studies[5].

Majority of Catholics of Armenian Rite came to Eastern Armenia in 19th century on the wave of mass migration from Ottoman Empire to Tsarist Russia. In Russian part of Armenia and in Georgia the number of Armenian Catholics raised during century from hundreds to 50 thousands. Moreover, at the beginning of 20th century roman Administration for Catholics of Armenian Rite was established in Tiflis. On the eve of sovietisation Francs, as Armenian Catholics are called by orthodox Georgian and apostolic Armenians, were visible minority on South Caucasus. Situation changed after the implementation of soviet authority in Tbilisi and Yerevan in 20's of XX century. Catholic church and clergymen became one of the main enemies of policy of soviet modernization (secularization, collectivization, sovietisation). Moreover, Catholics on South Caucasus were very often attacked by soviet antireligious propaganda (newspapers: Banvor, Anastvats, Bezbozhnik Gruzyi) especially after anti-soviet

[5] Project has been conducted from 2011 in archives of Armenia, Georgia, Italy and Austria. Oral history interviews with elderly Catholics were made in: Panik, Arevik, Lanchik, Tskhaltbila, Turtskh and Yerevan, Tbilisli and Giumri.

Project treating about Armenian Catholics in 20th century is still in process. Final results of the project will be published in 2015, thanks to support of National Centre of Sciences, Poland (Narodowe Centrum Nauki).

public statements of Pope Pius XI. At the end of 30's Armenian Catholics as the religious community entirely disappeared in Soviet Socialistic state

In the 70's inhabitants of small villages initiated process of self re-evagelization and re-catholisation in Armenia and Georgia, very often, without participation of clergy. After the collapse of USSR structures of Catholics of the Armenian rite were re-established.

Religious memory of Armenian Catholics is rather short. Most of them are typical homo sovieticus and tradition and culture of Catholicism is on very low level. Currently there is only few catholic priests in Armenia and Georgia, most of them don't have Armenian but polish roots (sic). Temporary impulse gave the visit of Pope John Paul II to Armenia in 200. His Excellency archbishop R. Minassian, who resides in Yerevan has to administrate the territory of South Caucasus and whole Russia, which is the mission from beginning impossible to complete. Main issue is also mass migration (from villages to cities, and from Armenia, Georgia to Russian Federation) and position of two big national churches in Caucasus (Orthodox Georgian Church and Apostolic Armenian Church) toward Catholics which is not pure positive

A. O s m a e v (Grozny)

The Chechen Republic in 2007-2012

February-March 2007, Alu Alkhanov resigns the post of Chechen Presidency ahead of his schedule. Russian president Putin accepts his resignation and names Prime Minister R. Kadyrov as acting president. Chechen parliament approves his candidacy.

May 2007, R. Kadyrov forms an Anti-Terrorist commission. Stabilization of the situation in Chechnya becomes reality, although Human Rights groups have accused R.Kadyrov of serious human rights violations. However, in April 2008, Thomas Hammarberg the Human Rights Commissioner of the Council of Europe stated "the situation in the human rights field has positive changes" and the reconstruction of Chechnya is real, not declarative." Chechnya related judgments at European Human Rights Court in Strasbourg.

October 7, 2007- the last leader of Chechens rebellions Dokku Umarov declares Caucasian Emirate (In February 25, 2010 The Russian Supreme Court banned activity of Caucasian Emirate as a terrorist organization. In June 2010 the U.S. Department of State added Umarov to its terrorist list). Sign of the deep split in the ranks of the separatists.

On 2 December 2007- a constitutional referendum, among the changes proposed were: extension of the mandates of the president and parliament from four to five years;

adopting a unicameral parliament; adding the Chechen language as a state language alongside Russian; let the future constitutional changes be decided by parliament, such as election of the president. From the constitution is removed provision of Chechens sovereignty.

R. Kadyrov is continuing the policy of attracting former separatists to his side, strengthening its position. The concept of the Chechen national policy. Rebuilding of Chechnya, restoration work carried out under the slogan "Grozny-city of Peace", "No trace of war", and "The year of the district". Chechnya participates in federal economic programs.

Kadyrov decides to cancel the new agreement on the delimitation of powers between the federal center and Chechnya.

Framework on spiritual and moral education of the young generation. The government starts to run educational program for training young specialists in Germany and UK, particularly students from Chechen state universities.

First official international visits focus on the Middle East, the statements on foreign policy. Politics and religion, the constructions of mosques (21 medreses, 102 Ziyart, 818 mosques), schools of Hafiz, the place and role of the Islamic clergy in Chechnya, the dress code, a strict ban on the bride kidnapping.

April 16, 2009 the counter-terrorism operation is canceled. Killing of human rights activists (N. Estemirova, A. Jabrayilov, Z. Sadulaeva). Escalation of rebel's activity, terrorist attacks and clashes. Local counter-terrorism operations after the cancellation of CTO regime. Elections at various levels, and results.

August 2010 – Chechen Parliament approved Kadyrov's initiative to rename the title of the republic's top official position. Government forms a National Commission of reconciliation for blood feuds.

March 5, 2011 – Russian President Medvedev confirmed Kadyrov as the Head of the Chechen Republic.

August-September 2012 - a dispute about the administrative border between the leaders of the Chechen and Ingush republics.

Political scientists about a special relationships between Kadyrov and Putin: "Chechenisation" (A. Goltz), "a big political agreement", "Under the terms of this agreement Kadyrov's team, it's leader have full power in Chechnya for implementation of the political agenda" (S. Markov), "the area where Russian laws do not apply," "an independent theocratic state, declaring loyalty to Russia, but in reality ready for an open confrontation "(E. Pain).

M. O v k h a d o v (Grozny)

The Chechen people in the mirror of the USSR national policy: language, education, personnel.

From the sociolinguistic point of view national policy of the former USSR by its tasks and results can be divided into two large periods: the 20s -30s and 50s-80s of the 20th century.

The period of time from the 40s till the 50s is peculiar in this respect because of enormous tests fallen to the whole country's lot as a result of the World War II (the Great Patriotic War) redoubled for some peoples by deportation.

As to (Relative to) all periods of the USSR home national policy, first of all in the language, educational and personnel spheres one can say that they were strictly regulated by state.

National policy of the 20s and 30s of the 20th century was very constructive for the Chechen people in the spheres of language development, campaign for abolishing illiteracy, training of national personnel, though all positive results of this policy were accompanied by liquidation more educated personnel.

Describing the period of deportation it seems that against the background of population mass mortality it isn't necessary to speak of the results of language, educational and personnel policy of the state relative to the Chechen people. This period had the most negative consequences in the sphere of education and personnel accordingly.

So, in 1957 by specific gravity of vocational educated people the Chechen people was behind the all USSR peoples average 17 times including deported – average 4 times.

The Chechen language was deprived of all functions, naturally, excepting the function of every day intercourse.

The period of national policy of the 50s -80s of the 20th century first of all is characterized by reconstruction of autonomy, reconstruction of the Chechen language functions, preparation of national personnel. But in this post-deportation period one didn't take enough measures in national policy so that The Chechen people might achieve the average Union and Russian showing in the above-named spheres. We can say that the Chechen people came with the lowest showing in the language, educational and personnel spheres to the last All Union census of the population in 1989 as the figures showed.

The extreme insufficiency of the Chechen language functioning in the Soviet period shows not only figures characterizing its functional volume but inner structural process on the language and speech level: large volume of borrowings, numerous foreign loan-words in the speech, seeing syntactical changes.

The tendency of going away into passive vocabulary the whole thematic groups (names of trees, birds, plants, days of week, numerous and so on) and their replacement in the speech by foreign analogues It is perceptible.

In the report it is supposed to consider the results of national policy with respect to the Chechen people using the facts – statistical data, examples and so on.

A.Ö z f ı r a t (Antakya-Hatay)

Mt. Ağrı-Bozkurt Excavation:
Settlement Pattern From Late Chalcolithic Period to Urartean Kingdom

Our investigations on the Mt. Ağrı and its surrounding, conducted since 2002, have documented the presence of numerous site which mostly consist of fortresses and kurgans of various sizes, thus shedding light on the western expansion of this culture. The Bozkurt is one of those identified during our surveys Bozkurt is located on the western skirt of Mt. Ağrı which is surrounded by northern end of Doğubayazıt plain. The region is also located in the highland plateau of Eastern Anatolia. Bozkurt excavation carried on between 2007-2013, it covers a low and wide area at the point where the Mt. Ağrı lava flows to meet with the Doğubayazıt plain. Material of the Bozkurt belong to an uninterrupted time span from the Late Chalcolithic through the Middle Iron Age (Urartean period). The site contains a small mound (Late Chalcolithic-Early Bronze Ages), kurgan cemetery (Middle Bronze-Late Bronze-Early Iron Ages) and two fortresses and their cemetery (Fortress I: Late Bronze-Early Iron Ages; Fortress II: Middle Iron Age-Urartu). The kurgan cemetery and mound lies on the slope where the mountain lava streams to meet the plain, the fortresses and their cemetery stand on the top of the quite high hill on the skirt of the Mt Ağrı where it dominates the plain. The fortresses are surrounded with large fortification walls.

N. P a u l o v i c h (Warsaw)

The South Caucasus in Search of Self-identity: the Language of the Elite

The aim of the presentation is to show the points of views of experts of the three countries of the South Caucasus concerning self-identity of the people.

Understanding most of the social and political processes requires the knowledge in which discourse and environment is situated the part of society which generates

meanings that form ideas for the community. So respondents for the research were selected through representatives of the intellectual elite: members of NGOs, professors, politicians, journalists. During the fieldwork about 30 meetings was conducted with the representatives of those who were called “elite”.

Almost always the experts had different views on the same issues. We were interested in differences in one country and between the countries of the Caucasus. The questionnaire consisting of 10 questions did not vary from country to country. Some of the issues that caused heated discussion in one country met a look of bewilderment in the other. The technique of research allowed making some comparative observations of the countries, including not only the situation of self-identity but also the intellectual environment in each country.

1. Components of self-identification

The degree of “study” on the question of identity is different in the three countries. The greatest unity exists among the Armenian and Georgian experts. The largest number of theories as to what generally is considered the national self-identity is in Azerbaijan.

2. Dynamics of changes

In all countries experts state changes but in many ways they are measured. In Georgia all experts believe in pro-Western changes in Georgian society. Only one expert expressed some skepticism about the possibility of Georgian society to change rapidly.

In Armenia the presence of changes are also indicated but not so much in the self-identity, but in self-perception. Many Armenian experts agree that the concept of “being Armenian” is becoming more tolerant, soft, perhaps has more self-critical features.

In Azerbaijan the majority of experts talk about big changes in the self-identity of those young people that has access to the West - to western education, technology, etc. Some experts tend to ensure that the image projected on the entire Azerbaijani youth.

3. Town / Village

The biggest difference between town and country is seen by Azerbaijani experts. In addition a very interesting argument about the “Baku people” and their presence in modern Azerbaijan should be noted. In Georgia some note arrogance of the part of Tbilisi residents, especially the division between “indigenous and non-indigenous” citizens of Tbilisi. In all three countries the experts noted the universal property – people do not like the capital's residents.

A. P e t r o s y a n (Yerevan)

Traces of the Moon Cult in Armenian Onomastics

The founder of the capital Armawir is considered to be Aramayis, son of Armaneak and grandson of the legendary forefather of Armenia Hayk (these names have been also attested as Armaneak and Armayis). The name of Armayis corresponds to the Late Anatolian-Lycian proper name Armais traceable to Anatolian root arma- 'moon, moon god'. In the Armenian history, there only one instance of the Moon Cult has been registered – in Armawir (at a triadic temple complex where the Moon Deity was worshipped together with the Supreme God of thunder and the sun god). The toponym Armawir may be possibly traced to Hittite arma- + pir- 'moon [god] house' (A. Petrosyan).

According to the first chapter of Sebeos' History, the eponym behind the ethnonym Armen was Aramaneak/Armenak. The names Armaneak and Armayis might be derived from the same stem, thus Armayis also could be regarded as the eponym for Armen.

One of the ancient peoples that inhabited our region were Kashka. In the second millennium B.C., they inhabited the Northwest of the Hittite Empire, Pontus. Their name is also traceable to the root 'moon', cf. Hattian kašku 'moon' (G. Giorgadze). This word is an exonym, while the endonym for these tribes is unknown. The moon cult was practiced in this area until the Hellenistic Period. In the 12th Century B.C., Kashka together with Mushki and Urumu tribes, penetrated into the Mush and Sasun regions; the ethnonyms Mushki and Urumu are believed to be the source of the place names Mush, Urme, and Urumu, with the latter two mentioned in cuneiform sources. There is no attested toponym that could be linked to the ethnonym Kashka, while the area neighboring Urme used to be called Arme. According to the most popular hypothesis by I. Dyakonov, the ethnonym Armen is derived from Urartian Arme-ni 'inhabitant of Arme country'. The above suggests that origin of place name Arme can be traced to the root arma- 'moon'.

N. P o p i a s h v i l i (Tbilisi)

Globalization and identity in literature

Each epoch is characterized by its mentality, viewpoint and language of expression. Literature reflects the essence of the epoch and identity. Apparently, studying identity in both national and foreign literature will be of utmost importance in the epoch of global transformations and mass emigrations. As we have mentioned above, the transformation of identity is revealed in an interesting way.

In the era of globalization and intercultural communications local cultures alter and form special combinations. The term "cultural globalization" has already been established in scholarly literature. In this case, culture is considered as a component part of national identity (life-style, traditions, characteristics, religion and so on) as well as a wide concept denoting creative works. It is widely acknowledged that migration processes are reflected in culture from the angle of identity as well as creativity. Therefore, against the background of intensive migration and "cultural globalization" significance is given to the processes of intellectual migration, in particular public life, culture and creative works.

Our report aims to demonstrate the pattern of the globalization literature and the national or regional identity problems.

M. P u t u r i d z e (Tbilisi)

For the Problem of Appearance of the Toreutic Assemblage in South Caucasus

In southern and northern parts of Caucasus beginning of producing metal vessels, which is one of the important pattern of toreutic assemblage, was begun at the different phases of long-lasted Bronze Age. Asynchronous appearance of toreutic assemblage in entire Caucasian geo-cultural world is a clear demonstration of existed difference between the developmental processes in the above mentioned regions. Unexpected seems the fact of the prior producing of metal vessels in northern Caucasus which nearly always was backward comparison with the southern zone of it. Rather highly developed cultures and sites is the obvious sign for the South Caucasian prehistory. Therefore, the start of metal vessels' producing here nearly one millennium later than in northern part, of course, arise many questions. Maykop culture, at the end of IVth – beginning of IIIrd millenniums BC represents the different types of gold and silver vessels which remain quite unique and have no analogues in southern part of Caucasus either in contemporary or in later culteres.

For the last area, producing of highly artistic metal vessel assemblage was became characteristic only with appearance of developed (II) stage Middle Bronze Age Trialeti culture.

Precious metal vessels of the Trialeti culture which is closely related with the ancient near eastern tradition of toreutic, reflects an absolute diversity from those which were widely recorded in North Caucasus during the previous, i.e. earliest period of Bronze Age. Presented paper devoted to the comparative analyses of the above mentioned high artistic production from the point of view of understanding of their origination.

K. S a c k e t t, L. H u m n i c k (Dallas)

Evaluating Community-based Language Development Activities with the Sustainable Use Model: A Tsakhur Case Study

A crucial goal in language development, particularly for community-based planning, is determining which type of development activities and products could contribute most effectively to language revitalization. Lewis and Simons (2011) propose a tool for projecting effective language development known as the Sustainable Use Model (henceforth SUM). In this paper, we use SUM to evaluate language development activities among the Tsakhur of Azerbaijan, who are split between communities with stable orality and those experiencing disruption in intergenerational language transmission. This paper focuses on the work of a group of concerned individuals in Tsakhur communities where the language is most viable.

SUM evaluates language vitality based on the Extended Graded Intergenerational Disruption Scale (Lewis and Simons 2010), an adaptation of Fishman's GIDS (Fishman 1991), and identifies five types of societal conditions—functions, acquisition, motivation, environment, and differentiation—inherent to each level. Language development activities should be designed to address appropriate conditions of a vitality level in order for revitalization to take place.

According to this model, the communities we examine exhibit conditions conducive to sustainable orality. Tsakhur functions as the primary means of oral communication and is acquired by children at home, while written communication is in Azeri and Russian. The community understands the benefits of oral language for cultural identity, but lacks motivation for using written language, even though government policy supports language development.

For these reasons, current language development efforts focus on literacy and addressing the fear of diminishing oral transmission. In addition to formal literacy development, community members, with the help of an international development organization, are addressing motivations for written and oral use of Tsakhur by focusing on products promoting cultural identity, such as a book of proverbs, a recipe book, and a film about coming of age. They are also beginning to explore digital media literacy products, such as websites and texting.

Our evaluation using the Sustainable Use Model affirms that products enhancing cultural identity are appropriate for the community's level of language vitality, but that, in order to motivate the next childbearing generation to transmit oral language and to use literacy, more language products should be targeting adolescents and young adults. We further propose that SUM will be a useful tool for the Tsakhur and other communities to understand how societal conditions relate to language vitality, predict the effectiveness of specific development activities, and make effective decisions about future activities and products.

R.Seferbekov (Makhachkala)

Multiculturalism in Dagestan: the preservation of ethnic identity in the context of globalization[6]

At the beginning of the XXI century in connection with the processes of the world's economic, political and cultural integration and harmonization, convergence of business and consumer cultures around the world and the growth of international communication, displacement or loss of national cultural values and/or convert them into international, on the agenda is the problem of preservation of ethnic identity. In the context of globalization and the crisis of identity exist acute problems of ethnic, national, religious, linguistic, cultural, gender, territorial (landscape), and the identity of others.

It should be noted that the formation of identity in Dagestan in modern conditions occurs in non-peaceful and unstable situation on the background of the global economic crisis, the economic and political instability in Russia, which continues for many years of armed confrontation between government and religious extremists, rampant corruption in the country. Studies have shown that even in these conditions meaningful cultural phenomena of ethnic identity persist in Dagestan and develop. Some of them were modified and modernized (the individual components of family /marriage, the wedding and the birth rites, etc./ and public /vacation, leisure and other/ life), part continues to remain stable (mostly traditional sphere of spiritual culture and rituals).

Multiculturalism in Dagestan in the context of globalization is expressed in conservation, mutual penetration and enrich the diversity of cultural phenomena and the differences in the areas of material (mainly food, clothing) and spiritual (holidays, customs, rituals, beliefs) of cultures and identities (ethnic, national, linguistic, confessional) of its many ethnic groups with their parallel existence and development within the framework of the Dagestan historical and cultural background of the area and on the universal mass culture.

M. G. Shekhmagomedov (Makhachkala)

The problem of false sheikhdoms based on materials of Sheikh Hasan-Afandi-Kahibsky's creation "ad-Durra al-baida fi-raddi al-bida va al-akhva" (A dazzling pearl in denial of heresies and fallacies)

An outstanding Daghestan scientist Hasan ibn Muhammad al-Kakhi (Kahibsky), a prominent social, political and religious figure of the end of XIX – beginning of XX

[6] The publication was prepared within the framework supported by the RHF Research project number 13-01-0007

century. His rich creative Arabic legacy which counts more than 10 works is devoted not only to theory and ritual practice of the Sufis, but also to discussion of a number of actual social and political issues arisen in Daghestan society at the time. The dynamic religious activity of Hasan-Afandi-Kahibsky was directed against of so called "false sheikhs" (mutashaiikhun) in particular and reflected in a number of his compositions. The creation of Kahibsky (ad-Durra al-baida fi-raddi al-bida va al-akhva") recently detected by researchers was devoted to this problem. The author sharply criticizes some Sufis who elevate themselves to the status of Sheikh of Nakshubandiysky Order and without any permission for mentoring (ijaz) pursue such activity illegally.

According to Hasan-Afandi such activists "distort the foundation of true doctrine and violate the settings of Nakkhubandiy founders and most of them are aimed at personal gains and prestige. Similarly they discredit this "great doctrine" in the eyes of Muslims.

Justifying his position the author often refers to the works of the most influential Sufi Muslim scholars such as Muhammad an-Nakshubandi, al-Sha'rani, al-Ghazali, al-Shazali and other.

A detailed study of the product helps to reveal several aspects of social and religious life of North Caucasus people at the beginning of XX century.

S. S h i k h a l i e v a (Makhachkala)

Linguocultural community in Daghestan: genesis and structure

Interaction and mutual influence of different nations and cultures in time and space form a chronological framework in which processes of forming new linguocultural communions are ripened and manifested. Dagestan has always been a favourable area for contacts of ethnic groups, languages and cultures which existed over a certain period of time and migrated within a certain territory. It is inhabited by more than 30 ethnic groups who have preserved a unique variety of forms and occurences of their ethnic cultures and languages. In this respect studying of Dagestan in a general sense studies all languages of Dagestan irrespective of their belonging to any genetic or areal community. From the point of view of the genetic classification languages of Dagestan belong to several genetic communities: Indo-European, Caucasian and Turkic. In this case attention is drawn to the reserved existence of a particular ethnic group, language and culture within a narrowly defined territory. So, the detailed study of the destiny of Iranian and Turkic peoples and their languagesin Dagestan appears to be interesting.

Linguocultural community in Dagestan is a specific type of areal-contact linguistic community of the Eastern Caucasus allocated not on the basis of genetic relationship but on the basis of some common structural and typological characteristics established as a result

of long-term mutual interference within a common geographically reserved space. In the long process of intensive interaction languages of Dagestan referring to East Caucasian linguistic union, a set of typological similarities developed at all levels of linguistic structure, based not on the material but on the structural identity on the following principle "words are different, grammar is similar."The concept of linguocultural community in Dagestan includes not only the stock of existing common features in the linguistic and cultural state of contacting people (the superficial signs of community), but also dicslosed implicitly manifested features of convergent evolution (underlying signs of community), and predictable trends of similar evolution (potential signs of community).

Parallel co-existence of languages and cultures in Dagestan does not result in appearing of a new type of language community, but only of a new linguocultural state. Situations that give rise to new language states lead to the formation of areal-contact communities, which do not appear on the basis of contacts of literary languages, but mainly in dialect contacts. Not all languages presented in East Caucasian region are included in the East Caucasian linguistic union. At the same time, languages and dialects included in it differ from one another with a different set of similar features - isoglosses of convergence. We must suppose that in the basis of the East Caucasian linguistic union conception lie deep linguistic processes, dating back to ancient East Caucasian linguistic substrate. Isoglosses of convergence between the languages of the East Caucasus help to distinguish signs of similarity involved in the formation of areal-contact language community and signs of similarity which are not constituting a new areal community.

East Caucasian linguistic union is the result of both linguistic and cultural interaction and mutual interference associated with time, territory, compact settlement of the ethnic groups of the East Caucasus, culture, history, Paleo-Caucasian ethno-linguistic influence of the substrate and the influence of etnic linguocultural adstrat. Genesis and structure of East Caucasian linguocultural community as an areal-contact community can exist only as a multiattribute areal-contact community based on a set of linguistic and cultural grounds.

T. S i k h a r u l i d z e (Erzurum)

Problems of language situation in Abkhazia

The role and place of the Russian language in the multiethnic Russian society was one of the main concerns of Tsarist and later Soviet politics. The strife towards expansion and consolidation of the Russian language was peculiar to both socio-political societies. The main difference was the methodology of application of the above-mentioned idea. The tsarist period was conditioned by direct rule (with compulsory Russian as a state language, ignoring the local languages of Gubernias of the

vast Russian Empire). The Sovier period was characterized by indirect rule, allowing the factual cultural independence of Autonomous Republics and tolerating the equality of development of national literature and languages. Some of those languages were granted the status of State Langauge such as – Georgian, Armenian and Abkhaz.

The State Languages (with functional limitations) were present only in South Caucasus (two in Georgia – Georgian and Abkhaz) and one in Armenia. The recognition of their Status was due to the chronological advantage of the original alphabet systems of those languages. By adjudgement of the State Status to the Abkhaz Language (the alphabet being newly created) the principle of equality of ethnolinguistic politics was questioned.

Taking into account the objective data (population, economic potential, culture etc.) Abkhaz Autonomous Republic was less strong than other numerous autonomous entities forming Soviet Union.

In fact the special state of Abkhaz language appears to be a classical erosion of notion: **State Language** for **Autonomous Republic.**

Historically Russia openly tried to change the language situation in Abkhazia, eradicate the existent functional disproportion between Georgian and Russian languages. The graphical reforms were the most apparent. Overall 11 different alphabets were created for the Abkhaz language.

This is probably a unique precedent in kind in the whole world – during 92 years 11 different alphabets were created for one nation. If we hypothesize the this could happen in the lifetime on one man (theoretically this is possible), this person would be obliged to learn new alphabet every 8 years, to acquire new printing device, to print all the existent literature evry time after every change, to rewrite the history, documentation etc.

One has to note that seven alphabets created during Tsarist times were based on Cyrillic alphabet. In the beginning of the 20th century (1920-30) the alphabets of all "young writing languages" were changed from Cyrillic to Latin alphabet. That was the caprice of National Commissar for Education (Minister of education) Lunacharsky. This decision was probably taken without Staline's involvement. What was the logic behind this move is not understandable.

Lets look at the data: from 11 Abkhaz alphabets only one is based on Georgian alphabet; 8 are based on Cyrillic, 2 follow Latin alphabet. 10 variants of alphabets based on Cyrillic and Latin versus only one based on Georgian alphabet. Can this statistical data serve, as a proof of Georgina would be imperialism? – It is to be judged by Abkhazs themselves.

The alphabet is considered to be a conservative thing. It serves one linguistic population during centuries. This zeal to create the Abkhaz alphabet creates a well-founded skepticism, and it is certainly not the case that quantity turns into quality!

The adjugement of State Satatus to Abkhaz Langauge was a very clear profanation. Nor than not know the Abkhaz language is not prepared terminologically to bear this Status. And this status was needed to create the unhealthy completion and feed the confrontation.

The recognition of the State Language Status to Russian language by Modern Abkhaz Parliament calls into question the desire towards independence. In fact this move should be seen as a realization of the historical idea of Russia concerning the strengthening of position of Russian Language in Abkhazia.

R.S o f e r (Haifa)

Curricular reform for higher academic institutions in multicultural education: why, what and how: doit a Tempus program for the Caucasus region of Georgia

The promotion of multicultural education and cultural diversity – the "common humanity heritage" according to the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity (2001) has become one of the most pressing contemporary issues which confronts the global world. This presentation discusses the different approaches to multicultural education for Higher Educational Institutions and explains why this issue is relevant for all societies including the Georgian society in the region of Caucasus. Since the 1990's there have been many different works and approaches to multicultural relations and education. Some studies characterize multicultural institutions according to the institution's structure and principles (Banks 1981, 1989, 2008, Paramesswaran 2007, and Rosado 1997).

Other studies have focused on inter-cultural relations, attitudes and prejudices of people. Some of these studies have developed programs aimed to change stereotypes and prejudice between different cultural and religious groups (Allport 1954, Bennet 1995, Davidman and Davidman 1997, Davis 1985, Gayles 2004, Hanley 2002, Smith 2006 and Valerio 2001.). These studies have shown that teaching programs and courses alone are unlikely to have a positive impact on attitudes. These studies have shown that courses or workshops that are designed to increase the participants' knowledge of other cultures through facts and basic information, usually have little effect on attitudes and behavior (Cotton 2004). Curricular reform aimed to promote multicultural education and inter-cultural relations within higher educational institution, needs to integrate an innovative approach in program design that includes not only a holistic approach, but also the participation of key stakeholders (administrators, faculty and students) of the institution (De la Harpe and Thomas 2008 and Eckel 1999) .

This paper discusses an example of a dynamic, innovative and multi-dimensional approach to curriculum design, development and implementation that is relevant for integrating curricular reform in multicultural education through the TEMPUS program of DOIT *(Development of an International Model for Curricular Reform in Multicultural Education and Cultural Diversity Training)* in which five Caucasian Universities in Georgian are members. DOIT unites over 60 professionals associated with 21 different institutions in 7 countries: Israel, Georgia, United Kingdom, Netherlands, Austria, Germany and Estonia. Since October 2012 this international team has worked together in developing a new and innovative program whose aim is to transform teacher training through promoting principles and issues relating to multicultural education in DOIT's institutions. The process of integrating curriculum reform in multicultural education to the Caucasus region of Georgia will be discussed through the early pilots of this program.

L. S o l o v y o v a (Moscow)

Turkmens North Caucasus: the study of some of the sources of farm and family traditions of the local ethnic groups

Research problems of the family as a whole, and in the regional and local aspects have always been of considerable interest to the ethnography. Naturally, the main sources of ethnography in this field are the materials collected by the researcher during the expeditions, as a result of conversations with informants, obtained by the method of participant observation, etc. Material from the field, along an important source of information about some of the issues of the family farm, its size, texture and composition of generations, etc. are a variety of documents for accounting of the population, and in particular the household book of rural administrations. Household books are maintained secretaries of village administrations, for each household made the relevant data, and then at regular intervals, these data will be updated in accordance with developments in the family changes.

Household books contain the following information about each family member: name, surname, first name, date of birth, nationality, education, position, place of work or study. Appears first on the head of the family, and then all members of the household, with an indication of who they fall to him: his mother, wife, daughter, son, sister, niece, etc., which gives an idea of the structure of the family. The books also contain information about the size of the infield for residential and ancillary buildings on the estate (the material from which the house is built, and is usually given than to cover a roof), what pets are available at the courtyard. This information may be of

interest in the study of the economic problems of the family. As specified in these documents and nationality, the data allow us to judge household books also about the ethnic composition of families, the prevalence in the locality nationally mixed families.

Of particular interest is the analysis of the household books for the years and decades that reveals a dynamic development of the economy of the family, as well as its size, number of children, the structural composition and other social characteristics of the family.

The report, based on the analysis of household books Stavropol several villages inhabited by Turkmens (Bashanta, Chur, Sharahalsun, Edelbai, etc.), will be presented to the material on which conclusions regarding related, generational, social, ethnic composition of families can make data these documents. At the same time in several villages there is an opportunity to compare the current data and information in the mid-twentieth century.

I would especially like to acknowledge the value of these instruments for studying antroponimii. The data for different periods allow to track what changes occur in the tradition of naming and identifying the gender dimension of this process.

J. S t r a k e s (Tbilisi)

Bastion beacon or bridge: investigating public diplomacy among yezidi of the South Caucasus

Since its establishment in May 1992 and subsequent enshrinement in the 2005 Iraqi Constitution, the Kurdistan Regional Government (KRG) has represented the nearest possible facsimile that the widely dispersed and variegated populations of ethnic Kurds in the Middle East, Caucasus and Central Asia (as well as the U.S. and European Diaspora) possess to a kin state. This association would presumably include the Kurmanji Kurdish-speaking Yezidi distribution of northern Iraq that presently resides under the formal or informal jurisdiction of the KRG – and their counterparts in the former Soviet republics of Armenia, Georgia and southern Russia. Yet in recent years, much of the attention given to this grouping by classically-trained Orientalists, Western ethnographers, regional experts and journalists alike has concentrated upon the presence or absence of a dichotomy between Yezidi and Muslim Kurd identities, and the consequent cultural, social or political orientation of their respective communities (Allison, Omarkhali), Yoffe, 2009). Much of the academic literature and related discussion in this regard has been divided between specialists who maintain one position or another, producing largely unproductive public debates and polemics which contribute little to advancing theoretical or empirical knowledge.

Nevertheless, the observer is ultimately invited to consider whether the above assumptions are analytically useful in accounting for an equally persistent condition: the continued presence of Yezidi individuals and community representatives in various societies that either *do not* disassociate themselves from the Kurdish ethnos, consciously self-identify as Kurds, or have publicly rejected the arguments of those who insist upon their mutual exclusion. An additionally significant unresolved empirical question that has arisen from this debate is the source of variation in attitudes between Yezidi populations of Armenia and Georgia regarding both ethnic identity, and the Kurdish political movements of Turkey and Iraq, and particularly the presence and role of a nominally representative Kurdish polity. Most importantly, conventional approaches have not sufficiently addressed an additionally understudied phenomenon: the existing evidence, especially during the past decade, of the conduct of international relations in the form of diplomatic interactions between non-governmental organizations (NGOs) representing national and religious minorities in the South Caucasus states and the political leadership and institutions of Iraqi Kurdistan (. Further, advocates and scholars who have been preoccupied with endorsing the Yezidi-Kurd division also overlook the more practical basis for such engagements, namely the administrative and logistical preparations necessary for Caucasian Yezidi active in their faith to complete the six-day pilgrimage to Laliș. Such is exemplified by the recent high-level state visits facilitated by the KRG between the Yezidi religious authorities of Iraq and the Patriarch and presidential advisors of Georgia, as well as appeals for the admittance of Georgian Yezidi students to universities in the Kurdish region. Lastly, there has been as yet little or no effort among conventional scholars to identify the correlates of this activity in the domestic political conditions of the South Caucasus states. It is the concern for generating such explanations that is the primary objective of the present study.

N. S u l a v a (Akhaltsikhe)

Towards the Genesis of Tiger's Metaphor in Kavkaz and Rustaveli's Poem "The Knight in the Tiger's Skin"

The symbolism of "The Knight in the Tiger's Skin" – Nestan-darejhan's image as a tiger, Tariel as a knight in the tiger's skin, main characters connection with tiger's skin is a literary transformation of an ancient mythology and its roots are to be found in the remote past. Tiger is a diverse symbol, metaphor, enigma, allusion which was broken in the prism of Christian ideology and aesthetics. It saved notes remained in ancient rituals, cult habits, mythos, folklore according to which a tiger is characterized

by contradictory features. But the most important is the fact that within the mythos thinking space it social symbol apart from the pure mythos-religious aspect. Tiger's skin is considered as the hypostasis of goddesses of nature and symbol of fertility and its fur represents is a symbol of activity of fertility forces. Consequently, using tiger's//leoperd's hairy skin as a garment reflects the common cultural level.

The main aspect of our work is the symbol of tiger in Caucasian area and the meaning of tiger's symbols in Caucasian tradition. In comparison of pre-literary tradition Shota Rustaveli's "The Knight in the Tiger's Skin" related to different cultural world, but the main object of the poem spread between characters is the wisdom and aesthetic of Christianity.

All animals under which the tiger is considered were seldom and Caucasian area. In Folklore tiger is connected with the mountain. Tiger is the epithet of hunters, heroes and emphasizes braveness and hero and the example of this is the "poetry of Tiger and Hero" well known ballade in Georgian Folklore.

Because of its strong, flexible, gracious and attractive nature tiger//leopard represents womenly beauty, strength on the one hand and a symbol of cruelty on the other. It has a mythos-sacred tradition. Tiger's//leopard's garment and headgear indicated that they were a symbol that their owner was considered as a chosen one by goddesses which takes a special artistic function while defining the title of the poem. Garment and headgear of a leopard's//tiger's skin is historically king's accessory. According to the ancient beliefs in the language of ancient cultures "The Knight in the Tiger's Skin" is a king, who is connected with the goddess and the skin is contextualized with the sacred symbol of a fertility idea. All this must be taken into account while defining the poem's title, Tariel's personality as that of a knight in the panter's skin.

The title of Shota Rustaveli's poem is a key to perceive Rustaveli's artistic world, expressive means and language-stylistic phenomenon, but its correct perception needs to read different information hidden in different levels of syncronic and diacronic aspects, to deeply perceive micro and macro-contexts of the poem. Tariel as a knight in the panter's skin is an important, diverse artistic image in which different dimensions of the author's artistic conception is represented. It is true, that the title of the poem implicates Tariel and his beloved Nestan-Darejhan but a knight in the tiger's skin as a person's life, as a tragic expression of his existence, as his spiritual indulgence, a symbol, allegory, enigma, allusion to divine life-is essential for every character. These issues are represented in the paper.

M. S u l e y b a n o v a (Grozny)

Synonymous, antonymous pair of nouns in the Nakh languages

Synonymous paired nouns are formed by adding the (mating) of two full (identical) synonyms or words of similar meaning. It should be noted that in linguistics synonyms are treated ambiguously. Some recognize the synonyms of the word that are identical in meaning, while others are considered synonyms words close in value. Understanding the value of proximity is often expanded, and the number of synonyms include not only words for the same concept, but also words that mean different things, although close to each other. In our study, we adhere to the first point of view, ie as synonyms for the word under consideration are identical in meaning, having interchangeable or extremely close.

A characteristic feature of synonymous pairs of nouns is the presence of a synthesis collective values that follows from the present compound names of specific objects and phenomena of the action sequence: Chechnya. cad-1ayg, ING. cad-1ag "crockery", Chech. muott-g1ayba, ING. muot-g1eyba "bedding", Chech. kuoch-Macha, ING. kuoch-macha "clothes";

Components of any pair of synonymous nouns are the words related to obschenahskoy vocabulary. Among synonymous Michna paired nouns modern Nakh languages are more or less clear are the following types: synonymous nouns paired with one or both components obschenahskimi: Chechnya. cad-1ayg, ING. cad-1ag "crockery", Chech. muott-g1ayba, ING. muot-g1eyba "bedding", 2) paired nouns, where one of the components, or both are borrowing from Arabic or Persian: Chechnya. salaam-marshal, ING. salaam-moarshal (Arabic) "the welcome" (morshal // moarshal / / Marshal - Naha.) "greeting", Khan-Zama: Zama (persidsk.) "time," Khan (nahsk.) "time." In the Bats language such education does not practically occur in connection with the fact that there was no direct effect on him from the Arabic or Persian language and some few Arabisms and persizmy Bats entered the language through gruzinskiy.3) nouns paired with components borrowed from the Russian- Language: Church, Virginia. tea-bepig "tea and bread," ING. tea-miekh, Chechnya. machine-nek, ING. machine-nek "railway", Chech. machine-kibirchik, ING. of machinery-kirbich "tiles", Chech. table-g1ant, ING. construed g1ant "furniture", in which the first components of tea, machines, table are borrowed from the Russian language. Bats in the language, according to the material of the dictionary N. and D. Kadagidze such education did not spread: we have found only a few such as korIIokI "hand-to-head."

Thus, the language material confirms the intensive mixing of linguistic elements of different nations and tribes.

Paired with a collective value of nouns may form also the words associated with each antonymous relations.

Observations show that the number of antonymous pairs of nouns compared with synonymous and associative their species is much less. This is due to the fact that most words can have antonyms, as appropriate have no idea of their logical oppositions.

Translations can have names that reflect a characteristic quality: it is mainly nouns with contrasting values of the time, space, age, gender, etc.: Chechnya. yohka-ietsar, ING. yohka-iytsar "sale", "trade", Chech. de buysa, ING. di-Biysu "day and night", Chech. da Nana, ING. da Nana "parents", Chech. k1ant-yo1, ING. k1ank-yi1ig "young".

It should also be noted that as the manufacturing bases in the formation of antonymous pairs of nouns are the other parts of speech. For example, there are cases of involvement in the derivation of adjectives: Chechnya. Wild-out, and ING. Wild-Myo "go-od and evil."

Antonymous pair nouns can also be formed from certain verb forms that act in a certain morpho-logical design, which allows us to consider them as a special slovoslo-zhitelnuyu model. It is believed that the generating base to create a pair of speech should take a well-defined shape, for example, the form of Masdar: Valar-vahar "life and death", halahetar-hazahetar "sorrow and joy," vahar-Var "travel", etc. However, in the chechen language, there are cases of the formation and use of paired verbs Waha-van "go-to come," ie, tour, from such pairs of verbs antonymous pair of nouns of masdar type are formed - Waha-Var.

A. T a n k i e v (Nazran)

The formation of Old Ingush Nart epos and the Caucasus values in “Axial time” of mankind’s history

The Caucasus has its special place in the achievements of paradigmatic region height and ancient cultures hearths of “Axial Times” in mankind’s history.

No doubt, that the Caucasus is one of the leading centers of ancient cultures and civilizations, but the world science has not valued it completely.

At this time, that is the second half of XX century the Caucasus went not only through deep processes of its own achievements of world importance, but also through the synthesis of the West, East, North and Sought achievements, and this gave substantial values, which had world significance.

The historical stratifications of the next centuries have hidden modern researchers, senses, shapes and content of these substantial values of aboriginal people of the Caucasus.

These values became stonies long ago.

All that is left accessible for our understanding and studying is only some tops of paradigm, which once were the object of pride for every Caucasian.

To understand and explore the rest of it in a correct and adequate way we need some effective methods for decoding these stonies, with the use of retrospective approaches, achievements of modern hermeneutics.

One thing is clear: it was a flourishing time of ancient culture, science and. Art of the Caucasus, which hadn't been before.

The time of revolutionary breaking of all old, obsolescent and solemn, the time of man's growing emancipation, the awakening of mighty powers of creation, action and achievement.

The Nart epos of Caucasian peoples is an original chronicle and one of the achievements of that time.

In this point, the old ingush Nart epos- is an epos of "Axial Times" and about "the Axial Times" of the Caucasus.

The stony images, motives, ideas, notions of ancient ingush language, kept in a basic kernel of epos is the evidence of it.

One of such stonies is a narration about the birth of Ingush Nart leader, Seska Solsa:

"A girl was milking cow, and there was a dark blue stone near the place where she was. A young man who was in love with this girl, sat down on this stone and looking at her became exited. Something had happened to him, and this came to the formation of embryo of Seska Solsa. A saint woman knew about it her name was Sela Sata; she went broke the stone and took Seska Solsa from it".[7]

There were a lot of opinions, suppositions of researchers concerning this plot, but nobody was able to explain its original, stony meaning satisfactorily. However, this time studying of Nart epos is a mature science, capable o deep research of archaic epos values. It is time to make a very important step, that is to decode the stonies of basic kernel of the ancient epos.

Siyna Khera (Dark blue Stone) is a universal category of such a stony in a given plot.

There are another heroes who have their own places in their row, e.g. Botkiy Syirtka, an epos hero, capable of going to the other world and coming back from there at any time, a hero- altruist Hamchiy Pataraz, Fyara Hyazilg (A Blessed Bird), Miha Sedka (A Wind Star), Kiay Liha (A White Shake), Jer-Baba, men's mother, a keeper of abundance Yel Da- the lord of dead world and others.

Such kind of categories in Nart epos are considered to be insignificant, thought there are really the essences of epos, its historical basic.

---

[7] B.K. Dalgat. A page from the North- Caucasian bogatyrepos – "Ethnographical review", is 4.1904,p.31.

They kept a common idea, in a quite transparent form, which considers the blessed as an organic characteristics, as common and the commonest of all things and the universe.

And that's why during its formation the epos, itself, was thought to be like something blessed, beneficial.

The conception of ancient Ingush language "Faral" cannot be translated into modern Ingush language adequately there no is doubt that it was polisemantic.

Its translation into Russian as "blessing" blessed is only approximate one.

According to the materials and epos heroes "Faral" is the best thing of all things in the nature and created by it is a fertility and abidance, it is a source and a basis of man's well-being and all the universe, etc. That is why "Faral" can be an effective key to decoding, comprehending of the paradigm's essence not only Ancient Ingush, but of all Old Caucasian civilization of that time.

A small legend about Fyara Hyazilg (A blessed bird) is very interesting: "A blessed bird has made a hest in a settlement, called Metshalsky Shahar. That's why a yield always was good there: the lands of Armhi were fertile, and rich to pasture cattle.

Once there were people not squeamish about doing bad things, who destroyed that nest and exiled the blessed bird. She had left that place.

Flying away, ins wing touched the lands of Lyachhoy people* and towers in Balta*.

These place are still fertile. It spent the night in Lars, and a new nest was made in Georgia".[1]

It seems to me that such ideas as "Faral" were predominant ideas in the "Axial Time" all over the Caucasus.

There is no doubt, that they determined the main ways of the next Caucasian development, its history and culture.

Y.T c h e k h a n o v e t s (Jerusalem)

Caucasian Christian Communities in Byzantine Jerusalem: Patterns of Interaction

Monks and pilgrims of Caucasian origin played an active role in the multiethnic Orthodox community of the Byzantine Holy Land, and established their own monastic centers, churches and scriptoria. Since their national conversion to Christianity in the 4th century, the three churches of the neighboring Armenia, Georgia and Albania were closely associated. The same preachers and church hierarchs were often active in all

* Lyachhoy - a tribe, lived in a mountainous Ingushetia.

* Balta – an Ingush aul on the Georgian Military way, comments of A.O. Malsagov.

1 A.O. Malsagov. Nart - orsthoy epos of Vainakh. Grozny, 1970, p.78

three countries. After the Council of Chalcedon in 451, the Caucasus entered times of ecclesiastic controversies and schisms. For a relatively short period of time, in the 6th century, the three Caucasian churches — Armenian, Georgian and Albanian were united in their rejection of the Chalcedon Council decisions, and even seem to have had some common church institutions. This period is the most obscure in the history of the Caucasian churches, and information about it is often corrupted.

However, it seems that the three communities were closely associated not only on Caucasian soil, but also in Palestine. An integrated approach to the study of the literal and archaeological evidences in the Holy Land, especially Jerusalem, may help to understand the nature of interrelations between the three communities. Such study may have implications beyond the confines of Palestinian region, and can make an important contribution to the study of the Caucasian history in general, and of the interaction between the Georgian, Armenian and Albanian Churches in particular.

L. T e t a k a y e v a, K. B o r a g a n o v a (Makhachkala)

Linguo-cultural features of man's and woman's images in кumyk gender-marked phraseologisms

To be a man and a woman in the society is not just to possess those or other anatomical features. It means to perform certain enjoined us gender roles. The notions "masculinity" and "femininity" in spite of their common to mankind universality have a certain nation cultural specificity.

The opposition "masculine / feminine" is one of the fundamental oppositions of human culture, originated in ancient times. Accordingly, as the analysis of linguistic material showed, the researched opposition is reflected in phraseologisms with the nominations: "*ата / ана*" (father / mother), "*улан / къыз*" (boy, son / girl, daughter), "*эр / къатын*" (husband, man / wife, woman), "*гиев / гелин*" (son-in-law, brother-in-law / sister-in-law, daughters-in-law, fiancée).

On the basis of analysis of ethnocultural marked idioms an idea of a man about the world and himself is recreated. Kumyk gender-marked phraseological units enable in detail to trace established in the national consciousness view of gender relations, the social roles of men and women, the stereotypes of their behavior.

Masculinity is an integral component of the Kumyk's image (*уланланы оьзеги* 'there is a nice man'). Kumyk treats his parents very respectfully (*абурлу болмагъа сюйсенг*, *атанг-анангны абурла* 'respect your parents, if you want to be respected'). Kumyks are very patriotic, they treat their Homeland (*ана тилин билмейген, ата*

юрту танымас 'who does not know the mother tongue, forgets his homeland'), people (*миллетине намарт болгъан атасын сатар* 'the enemy of his own people sells out his father'), language (*ана тил азса, халкъ азар* 'if the mother tongue become poor, people will become poor too') with great awe. As the linguistic material shows the vernacular, as a rule, is associated with the mother and the Homeland – with the father in kumyk language.

Along with the positive qualities kumyk possesses negative ones, which are confirmed by phraseologisms. Any display of weakness, indecision is despised (*анасыны баласы* 'sissy'). Bad upbringing of children is censured, whereas it leads to bad consequences (*атасын сатажакъ* 'he will sell out his own father').

Kumyk treats his wife very strictly (*авлетингни яшда уьйрет, къатынынгны башда уьйрет* 'bring up a child since childhood, and a wife - uppermost'). In kumyk family the duties are strictly allocated as well (*къазан асмакъ – къатынгъа, агъач ярмакъ – эркеге* 'a woman should put a pan on the fire, a man should chop wood'). So the children's consideration for relatives of parents is clearly differentiated (*атам къардаш – къан къардаш, анам къардаш – джан къардаш* 'paternal relatives are relatives by blood, maternal relatives are relatives by the soul').

Despite the fact that the essential characteristic of our civilization is the ideology of domination over women, the institution of motherhood remains unshakable. This is confirmed by phraseologisms with the component «*ана*» 'mother': *анасын сыйламагъан сыйдан тюшер* 'who does not respect his mother, will not be respected by anyone;' *ана айтгъана этмеген, мурадына этмеген* 'who does not follow mother's advice, his wishes do not come true'. The submissiveness is one of the fundamental streak of a kumyk woman. Since childhood she is cultivated a sense of duty, responsibility to her family, to her husband, to her husband's family. Despite this, the husband's family is rarely satisfied with the daughter-in-law, as stated in the phraseologisms with component "*гелин*" 'daughter-in-law, sister-in-law': *гелин турду – там аурду* 'the daughter-in-law stood up, the wall fell down'. Appearance has always played an important role for girls, who were faced with a marriage (*гюнде гелин, гюнде къыз* 'be in the pink'). However a kumyk woman not only performs the roles of wife and mother, she reaches for knowledge that is reflected in the phraseological unit with a component "*къыз*" 'girl, daughter': *энем къыз* 'know-all'.

Thus, phraseological units enable to reconstruct gender stereotypes in kumik linguo-culture.

A. T i m a e v (Grozny)

The processes of generalization of verbal and nominal steams in nakhsky languages and dialects

On the basis of comparative-historical analysis of the phonetic processes occurring in structure of verbal steams at formation of plural and frequentative forms is established that the considerable number of secondary steams is used as primary teams, there is the process of generalization of the steam.

In nominal steams this process is expressed in using the secondary steam, historically steams of the genitive case from which all oblique cases are formed, as the primary steam in one or another nakhsky languages: - the secondary steam is used as the nominative case steam. Visually the facts of using of the secondary verbal steam as the primary steam are established in the analysis of forms of plural and frequentative form. Plurality lies at the heart of the origin of plural and frequentative forms. Distinction between plural and frequentative forms in nakhsky languages occurred later. The process of weakening of plurality rate **b (→w→j)** with later liaison with the vowel of the steam **a, ā** lies at the heart of the phonetic processes occurring in structure of plural and frequentative forms:

single form		frequentative form	
singular	plural	Singular	plural
$h_2aža^n$ «смотреть»	h_2owsa^n←h_2awsa^n←h_2absa^n	$h_2īēža^n$←$h_2ajža^n$←$h_2awža^n$←$h_2abža^n$	$h_2īsa^n$←h_2ajsa^n←h_2awsa^n←h_2absa^n

Initial for the frequentative form of singular **$h_2īēža^n$**, single form of plural **h_2owsa^n** and frequentative form of plural **$h_2īsa^n$** acts the same steam of singular of the single type **$h_2aža^n$←h_2asa^n**. Four-row forms are rather limited in Nakh languages and dialects. In the modern period of development of in Nakh languages are presented defective ranks: three-form, two-form, one-form. The scheme of ranks gives an evident idea of the processes occurring in the system of formation of pair-relative aspectual forms and plural forms and the processes of generalization of steams:

Singular		Plural	
single form	frequentative form	single form	frequentative form
a, ā	**ie, īē**	**ow**	**ī**
a, ā	**ie,īē**	**ow**	**–**
a,ā	**–**	**ow**	**i**
a,ā	**ie,īē**	**–**	**–**

a,ā	–	–	**ī**
–	–	**ow**	**ī**
–	–	**wo,wō(←ow)**	**i, ī (инг.uw)**
–	–	**ū (инг.uw)**	**ī**
–	**ie,īē**	–	–
a,ā	–	–	–
–	–	–	**ī (инг. uw)**
–	–	**ow**	–

In cases when three rows are defective presented forms can be both primary and secondary by origin. In nakhsky languages there are a lot of verbs with vowels **ie, īē, i, ī** (in Ingush lang. **uw**), **ow** in the steam which are not have aspectual pairs and in which singular and plural are not differentiated: **h$_1$īēǫa^n**, Ing. **h$_1$uwǫa** "grow in abundance"; **xīca^n** (in dialect **xowca ^{n}**, in Ing. **xuwca**) "to change"; **dīca^n** (in Ing. **duwca**) "to tell"; **līča^n** (in Ing. **luwča**) "to bathe"; **lowza^n** "to play", **dowza^n** "to learn". Verbs of this type are the result of generalization of the steam: the secondary steam began to be used as the primary. The vowels in the structure of given forms are historically secondary. These vowels are the result of liaison ancient vowel steam **a** (**ā**) with sonants **w**, **j**, which are received at the result of weakening of the plurality rate – b (**→w→j**): compare Chech, Ing. **liēla^n** "to go", Batsbysky. **lala^n**; Chech, Ing. **līēpa^n** "to shine", "to glitter", Batsbysky. **lapa^n**; compare Chech. **lapdāri** "silk which plays in different colours", **lap'älla** "flashed". The process of generalization of the secondary steam in the sphere of names visually appears when comparing the facts of nakhsky languages and dialects. Compare Chech. **jâl** "tax", **jâr** "weed", **ķâg** "hole", **pâl** "guessing", "prediction", **ķâld** "cottage cheese", **lâm** "mountain"; in Ingush respectively: **joal**, **joarh**, **ķoag**, **poa**l, **ķold**, **loam**. When comparing genitive case steam of Chechen language from which all oblique cases are formed we see that there was process of generalization of the steam in the Ingush language. The steam of the genitive case began to be used as the nominative case.

Nom.	**lâm** "mountain"	**ķald** "cottage cheese"
Gen.	**lōm-a^n←lām-u^n (o^n)**	**ķold-a^n←ķald-u^n (o^n)**
Dat.	**lōma-na**	**ķolda-na**

	Compare Chech.plane dialect		highland dialect	
Nom.	**kiert** "fence",	**närs** "cucumber"	**kart**	**nârs**
Gen.	**kiert -a^n←kert-i^n←kart-i^n**	**närs-a^n←nârs-i^n**	**kert -a^n**	**närs-a^n**
Dat.	**kierta- na**	**närsa-na**	**kerta- na**	**närsa-na**

The diphthong **ie** in structure of the secondary steam, the steam of the genitive case, is the result of the additional articulation: the monophthong **e** which is received at the result of the palatalization **a** passes into the diphthong **ie (e→ie)** at the additional articulation under the influence of the vowel composition of the affix of the genitive case.

M. Tlostanova (Moscow)

Is there a Caucasian "community of sense"? On pluritopic hermeneutics, transcultural subjectivities and transmodern futures

A "community of sense" is a "frame of visibility and intelligibility that puts things or practices together under the same meaning, which shapes thereby a certain sense of community. A community of sense is a certain cutting out of space and time that binds together practices, forms ofvisibility, and patterns of intelligibility" (Ranciere 2009, 31). Ii is a specific hermeneutic model grounded in the realm of the sensible or *aesthesis* rather than rational. And it is a community which can be found in the Caucasus in all its multiplicity and diversity. What this Caucasian community of sense is grounded on and what would be its main techniques, markers and strategies? Is it viable in the conditions of globalization, repolarizing world and at the same time, decentralizing and glocalizing tendencies? What is the future of the Caucasus as a miniature model and in some ways "a prehistory of globalization" (Shami 2000) in all its positive and negative manifestations in the future pluriversal and transmodern world?

The Caucasian oecumena is best described through a transculturation model (Ortiz 1940). In contrast with neoliberal multiculturalism reinstating in the end the assimilating, objectifying and commodifying tendencies, transculturation stresses the reciprocity, dynamic, unfinished and open nature of all cultural exchanges and polilogues, never resulting in any complete synthesis or cultural translation, and always retaining their "right to opacity" (Glissant 1997). The "trans"- prefix with its overcoming transgressing drive presupposes the inclusion of several reference points, and negotiation as a specific condition of cultural non-belonging or a multiple belonging taking into account the pluriversality of history and the dynamic drama of real human lives through which transculturation cuts its way.

In case of the Caucasus such a transcultural community of sense is rooted in a very specific geopolitics and body-politics of being, of knowledge and of perception grounded in pluritopic hermeneutics (Mignolo 1995) which destabilizes and erodes the usual national, ethnic, religious and linguistic differences and boundaries,often constructed and imposed onto the Caucasian people from the outside and mainly from various versions of modernity with their sets of epistemic mechanisms, attempting to taxonomize the

Caucasus in the most convenient way for imperial ideologues and methodologically Eurocentric humanities and social sciences. These constructed divisions were later naturalized in the imaginary of the Caucasus peoples themselves often preventing any positive pan-Caucasian identifications and alliances even today. The proverbial Caucasus as a "mountain of tongues" (al-Mas'udi') including the cultural languages and axiological systems, have started to be investigated by the Caucasian scholars themselves using their own models, tools and approaches only relatively recently and there is still a long way to go in decolonizing the Caucasiology from the Eurocentric grips. However the non-academic spheres of art, literature, cinema, etc. seem to be better suited for the expression of this non-verbalizablefloating pluriversal Caucasus community of sense. A few examples of the artistic realizations of this sensibility will be analyzed in the paper.

A. T o k a y e v a (Grozny)

Chechen language in the light of language monogenesis theory

In the languages of many different ethnicities of our planet evidence of all mankind common descent is preserved. Of course, convincing evidence of this hasn't been received yet, and a significant research is needed to prove the existence of the proto-language. Language is what survived from our ancestors, i.e. ancient peoples.

Monogenesis theory suggests the origin of human language from one source. The new stage of theory of monogenesis is associated with the names of A. Trombetti (early 20th century) and M. Swadesh, who not only systematized research achievements of each of the languages families, but speculated the lexical links between these groups, which, in their view, justify the theory of monogenesis. According to Russian academician V.V. Ivanov, "monogenesis theory of languages seems more probable at present" . This is reflected by the fact, for example, that the more ancient is language taken for comparison, the more we find it compliant with the Chechen language for at this stage of development the divergence of these languages has not gone too far.

For thousands of years, and sometimes even centuries a word form through different phonetic processes may change. Especially the tonic accent of Chechen language is changing words, when strong emphasis is placed on the first syllable, and as a result of weakening of the consonants and vowel reduction the end of the word is destroyed. The consequence is a limited number of syllables in the ancestral Chechen non-derivative words which in turn develops compound-words characteristic for Chechen as a result of the language tendency to increase semantic means.

As A. Meillet wrote, «matches suggest a common basis, but about this common basis one has the idea only by hypotheses which cannot be checked; therefore only matches make up the science object». Any correspondences with Caucasian or any other languages Nahkh linguists define as borrowings, precisely because with that distant affinity of languages as in the case of the three Caucasian families, it is very difficult without any written scripts to prove lexical parallels. However, it would be illogical to assume that all native words in our language are borrowed. For example, all Caucasian languages have very many matches with Turkic and Arabic, but not all of these facts are due to borrowing alone. In this connection, we conducted a special study, which compared Chechen language with 30 languages of different families according to M. Swadesh 200 Word List who proposed to assess the degree of relationship between different languages on such grounds as the similarity of the most sustainable basic dictionary. What is interesting in this approach, Chechen language finds compliance with many different language families.

For example: **I –** Chech**. so** (Nom)/**as** (Erg), Eng. I, Bulg. аз, Icel. ég, Lett. es, Lith. aš, Gem. ich, O.-Slav. азъ, Fr. je, Sp. yo, It. io (Lat. ego);

He – Chech**. i/iza,** Alb. ai, Eng. he, Afr. hy, Got. is, Geor. is /igi, Ire. sé, It. è /esso, Lith. jis/jisai, Gem. er, Sp. él, Corn. ev, Scot. e esan, Manx eshyn;

You - Chech**. šu,** Ire. sibh, Sp. usted, Kaz. сіз, Lett. jūs, Lith. jūs, Gem. Sie, M.Gr. (ε)σεις, Port. a senhora, Tur. sen /siz, Bret. c'hwi, Corn.ǔ hwi, Welsh. chwi, chi, Ire. sibh, sibhse, Scot. sibh, sibhse, Manx shiu, shiuish c'hwi.

The divergence of these languages and Chechen began many millennium ago, so in the first example (co/as «I») there are such phonetic changes as metathesis, velar *k, g* palatalization, and turning them into affricate consonants, simplification of affricates and their transition into whistling *s, z*; transition of g>j, vocalization of non-syllabic *w, j (y).* "If you can prove the absolute compliance of meaning and form when restoring a word form, the etymology can be considered reliable" [Meillet 2009].

With regard to the Chechen-Georgian matches discovered by us, they can be divided into three groups, depending on the source and time of possible borrowing (we mean such Arabic and Turkish words both in Chechen and Georgian as: *saat'i* "clock" *ch'ani/zhami* "time"), as well as the lexical units, which roots trace back to the proto-language of Iberian-Caucasian branch, or maybe to the proto-language of all mankind (for example, Geor. *ati* "ten" – Chech. *itt* "ten"; Geor. *gogra* "pumpkin", Chech. *Guor-ga* "round" – are not borrowed words).

1) Words related to the late Chechen language borrowings from Georgian:

"wave" t'algha, Chech. tulγie «wave» (ulx «clot»); ch'ach'vi "onion", Chech. ch'uoch';

"dwarf" kondris k'atsi, Chech. kondar «undersized plant»;

"cradle" ak'vani, Chech. āga (root consonants vary as voiced-unvoiced);

"eyelash" ts'amts'ami, Chech. ts'ots'um «eyebrow»;

"dog" dzaghli, Chech. džIäla; begheli "store", Chech. božul «the barn»;

“tree” ch’e, Chech. ch’en «tree trunk»; khis gut’ani “plough”, Chech. guota;

“firewood” shesha, Chech. č’ieš «brushwood» [last vowel reduction in Chech];

“firewood” dishka, Chech. dechig/dechk; ch’azi “line”, Chech. siz [xa>si – vow. regress. assim.];

“goose” bati, Chech. bad «duck»; p’at’ara “little”, Chech. patar «buds, young leaves»;

“pit” ormos, Chech. uor; chrdili “shadow”, Chech. chetir «umbrella»;

“girl” kalts’uli, Chech. kālc’uola «feminine man» ;

“butterfly” pepela, Chech. полла; tilo “canvas”, Chech. tiēlt «oilcloth»;

“to eat” chama, Chech. cham «вкус»; kari “door”, Chech. kIāri «sell for calves in the barn»;

“quiet” nazi, Chech. nijsa «correct» [vowel regress. assim.; voiced-unvoiced];

“thunderstorm” k’arishkhali, Chech. q’arshq’ari «appeal to ancient pagan god of rain» [l>r];

“tribe” gvari, Chech. gār «tribe branch» [gva>gā]; bargi “thing”, Chech.bargal «old clothes»;

“ability” nikh’i, Chech. nic’q’« power»; t’asis “cup”, Chech. tas «bowl»;

“sickle” namgali, Chech. mangal «scythe» [metathesis - nam>man];

“hardy” mq’ari Chech. ***q’ar*** ca vala «not to give up»;

“ear” q’uri, Chech. q’ora «deaf» (word transfer based on adjacency of meanings).

In vocabulary meanings can be differentiated even within close related languages, such as *вонь* in Slavonic “smell” (without regard to its quality), in Russian *вонь* is a "bad smell", and in Czech *voneti* – “be fragrant”. Meanwhile, as it is necessary to emphasize, the true explanation of any language changes, including phonetic, is achievable only in the light of their semantic ground inherent in its turn in the language social functions. Justification of the monogenesis theory is a very complex task, and in its solution efforts of many scientists are insufficient, this modest article might serve as a starting point for further research.

E. T o p u r i a (Kutaisi)

Linguocultural Interpretation of “Concept” and Comceptualsation of Lingual Units

Linguo-cultural concept does not necessarily coincide with classical definition of a concept.It usually denotes a unity of lingual units.The modern lingo-cultural approach towards the concept once again proves the importance of a solely value of each linguistic unit. It shows a change of paradigms throughout the time. If the beginning of the previous century a dominating paradigm was structural-systematic one. The modern epoch of linguistics is marked with the anthropocentric approach. As a rule a change of features was mostly reasoned by the change of cultural values in the society .The ideological demolishing of social interests made Socrates raise the question as follows: “ What is kind?”

Concepts are metal units and cause certain emotions such as expressing sympathy as well as antusympathstic approaches. The form of a concept reveals semiotic tightness and is expressed with a stream of synonyms , thematic valleys , sayings, proverbs, materialistic cultural subjects etc. To differ concept from notion the logical semantics representatives consider the pairs of " size" and " meaning" of a word contrastive to its "extensional" as well as "intentional" denotate ,its "significance" and "thesaurus". Thus the general notification of a concept is a means for expressing a notional meaning of a linguistic unit. While meaning denotes a class of objects it refers to.

I. T s e r e t e l i (Tbilisi)

The Problem of Interrelation of Titular Nation and Ethnic Minorities in Georgia According to the Printed Press (The Turn of the 20th Century)

The paper aims to analyze interrelation of the titular nation and ethnic minorities in the era of formation of the Georgian nationalism. To this end, various newspapers, published at the turn of the 20th century, will be analyzed in some details. Attitudes of ethnic groups expressed in these newspapers have been determining the self-perception and interrelation of ethnic groups (titular and non-titular) residing on the territory of Georgia.

Georgia is the multicultural and multiethnic state. Civic integration and maintenance of ethnic/cultural diversity are those problems Georgia is facing currently in the era of civic nationalism. The problem of identity becomes more acute in the era of nationalism. Narrative plays the crucial role in the determination of identity. Any text, which reflects the self-perception of physical, cultural and intellectual place of society in the world and provides key how they should be perceived by *others* could be considered as an identity narrative. Identity narrative also determines the mode of action of an individual as a member of particular ethnic and cultural entity and defines their attitudes towards the members of the out-group.

Press materials are one of the most important narratives. According to the nationalism theories printed press plays the crucial role in the determination of the *in-group* that is it sets foundation for the formation of a nation as an imagined community and determines the relations between the ethnic groups. The press materials at the turn of the 20th century are the primary target of our research. Articles, reflecting relations among Georgians, as titular nation, and ethnic and cultural minorities residing on the territory of Georgia, quite often appear in different newspapers. The newspaper articles reflect cultural and economic life, the issues of representations of ethnic minorities in the local self-government unit of Tbilisi and other sensitive issues related to the Muslim Georgians of Adjara region. No fact, related to ethnic minorities, is left without the attention of newspapers.

The study attests complexity of ethnic self-identification in the beginning of the 20th century; it also proves that the Georgian intellectual elite was aware of importance of cultural diversity of Georgia, as well as seriously considered this fact in the future build-up of the Georgian state.

M. T s i s k a r i s h v i l i (Telavi)

Endangered languages in the process of multilingualism and globalization (Analyze of TsovaTush(Batsbi) material)

In multilingual communities the languages are linked by social hierarches which influences on language ideologies. Some ways speaking in some languages are prestigious, while others are stigmatized. These sorts of judgment are made for social, cultural, political or historical reasons. In multilingual communities the speech of bilingual individuals is characterized by different ways in which these multilingual people switch from language to language. In some cases when the community continues to be multilingual over a long period of time, the multilingualism transforms into monolingualism, or it's possible as a result to involve the death of one of the languages. Scholars of language anthropologies consist in three kinds of shifting, code switching, language mixing and ``monolect``. These process is exist when individuals or society use two or more different language as a way of communication. In that article ways of code shifting is described on the example of TsovaTush(Batsbi) language. The materials are used from the project which we did in 2000 in the village Zemo Alvani.

In TsovaTush(Batsbi) language we can see two kinds of shifting: code-switching and code-mixing. Both linguists and linguistic anthropologists have to demonstrate the ways in which these switches are systematic than random, with linguists focusing on grammatical regularities and linguistic anthropologists focusing on the social meanings and identities. Shifting from one language variety to another comes to index particular social relationships, meanings, or hierarchies. Opinions and attitudes about these ways of speaking will influence the language ideologies and people's linguistic and social practices.

The code-mixing describes the two type of shifting, inter-mixture and hybridity. The code-mixing we can see:

1. In the middle of sentence.
2. In the middle of word.

The code-switching and code-mixing between languages provide opportunities for research in the individual and social dimensions of multilingualism. The stigmatization or valorization and language policy between different languages can be shed by political and cultural relationships and values.

N. T s u l e i s k i r i (Kutaisi)

Sociolinguistic Picture of the Caucasus of the 18th Century according to 'Travels through Russia and in the Mountains of the Caucasus' By Johann Anton Güldenstädt

German scientist Johann Anton Güldenstädt belongs to the number of travellers whose work 'Travels through Russia and in the Mountains of the Caucasus' (Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge; 1787-1991) is one of the important sources for determining a linguistic picture of the Caucasus.

Along with other important information, regardless of lack of linguistic education, he provided the complete picture of the language map of the Caucasus of those times.

His discussion is of note:

A. Concerning the cognateness and common origin of the Abkhaz and Circassian languages:

German researcher expressed a considerable assumption concerning 'Abkhazian' and Circassian languages: 'Abkhazian and Circassian languages are derived from one and the same mother tongue but the two dialects took on such different final forms that their cognateness is difficult to be observed in every detail.'

B. Concerning the Kist, Ghlighv and Chechen languages:

Along with other dialects he considers each of the above-mentioned to be one language. He thinks that this unity is absolutely peculiar.

C. Concerning the Lezgian language:

In the light of a historical source the work deserves much attention especially when in modern Russian linguistic literature these issues are widely discussed. The report will review the approaches that are observed in modern Russian linguistic literature.

Kh. T u m a n i s h v i l i (Tbilisi)

Comparative Study of Phraseological Collections in Linguoculturological Context
(based on Arabic and Georgian Material)

As is known, phraseologisms represent important linguoculturological stock of a given language collective. These stable collocations, “variable only within defined limits” (S.Fernando) are predominantly metaphors, often also certain symbols in a language. Metaphor, usuallye, is “form of thought” (G.Vico). It practically accurately reflects beliefs and socio-cultural specifics of environment in which it was formed. Phraseological collection of an ethnos (obtained throughout historical development) is reflection of its

historical experience, organic part of given collective thinking and language. Contemporary Arab researcher-lexicographer Muhammad Al-Batal calls this collection the unique material of language and regards it as an integral part of its culture.

Whenever discussion (from purely Arabistics viewpoint) deals with sociolinguistic and ethnocultural side of one or another Arab ethnos, we cannot overlook the significant part of verbal supply, contained in its phraseological collection. Arab community, institutionalized in poetic art over historical development, at present too actively is striving to figurative speech. In everyday oral/written communication intensive use of figurative collocations is attested. This important peculiarity (not only from sociocultural viewpoint) is a specific characteristic of ethnopsychic aspect of Arab community. Today the Arab world, against the background of radical changes occurring in it, is in the spotlight in the world. Practical aspects of knowledge of a language assumed special topicality in international arena. Practice shows that without mastering these collections full-fledged communication with the Arabic world is virtually impossible.

Modern globalized communication system significantly expanded linguocultural contacts of different peoples. Structure of new epochal challenges logically caused in the field of phraseological research too the necessity to pose the question of the function of figurative language in contemporary culture already in global context. Therefore, today (together with further research of national collections), it is important to study interlingual evidence in comparative context, in order to obtain a common stock of international collections with their diverse functions in different cultures.

Existence of interlingual - both complete and semantic equivalents is well-known in phraseology. Analogies occur even in evidence of peoples of totally different ethno-consciousness. Naturally, by gaining insight into Arabic collections researchers will find general markers, which can be applied to evidence of other, including Georgian, nations. However, ethnic specificity is created exactly by different "building material" (G.Permiakov), "sensory material of individual perception", based on the vision linked with this particular part in the given area. The command of their use in written and oral communication requires accurate knowledge of semantic colouring and stylistic characteristics. Gaining insight into the meaning of at first glance easily understandable collocations mostly is not limited to the knowledge of language. Correct understanding implies penetration into the depths of existing collective consciousness, actually, study of its ethnopsychic aspect.

In all cases, t process of defining equivalence requires a very cautious attitude. Search is complicated if the lexical unit involved in a phraseologism is less productive/no longer used currently. E.g.: famous expression „სიქის გაცლა'' ["sikis gatsla"] contains Arabic borrowing „სიქა" ["sika"], denoting stamp on metal money. „სიქის გაცლა" implied wearing out money by intensive use so that stamp is no longer discernible. In Georgian this collocation means *"to tire by exhausting activity"*. Today **„სიქა"** taken

separately practically is not used in speech, which complicates correct understanding and study of similar tropes.

Illustrative material is divided into: a) exact equivalents: b)semantic equivalents; c)units derived from minor paremic forms.

All examples are recorded and translated from Arabic primary source - directly from Syrian, Lebanese informants. To avoid possible inaccuracies, for a researcher (not a native speaker of Arabic) interested in studying phraseologisms the best way proved direct relationship with informants. By re-interpretation in appropriate context, imaginary logical relations established with respect to a particular phenomenon in given ethnoconsciousness (between things and phenomena) were specified.

Based on such approaches it becomes possible to identify various ethnocultures (to define ethnic identity of each), simultaneously, to determine globalization characteristics of cultures (intercultural similarity markers).

E.V a r d o s h v i l i (Tbilisi)

For the reflection of the idea of freedom for Caucasian people in the poetic works of Ilia Chavchavadze

Ilia Chavchavadze narrates on the freedom of Caucasian in the poem “Shadow”. As Grigol Orbelan’s “Toast”, the poem “Shadow” belongs to the plotless series of poems and from the Christian point of view is not less important than the “Hermit”. Ilia indicates with the headline that the reader must understand the face of shadow completely and deeply, that it is “The accompanying immortal soul of Georgia” visible in the present. Together with national and social, Ilia refer to moral problems, because moral integrity is the basis of the national integrity. The search of the hero is also important in the poem, because its square is “full of bush, created as a damn” (“Shadow”). This issue is raised in a lot of poetry of Ilia, such as: “The mother of Georgians”, “Nana”, “The Bazaleti Lake”, also “The letters of the Traveler” is noteworthy. Ilia remember the past of his country in the poem “Shadow”. Finally, all directed towards the freedom and independence of Georgian and Caucasian people “That those tribes reached in heaven of Caucasian/ shall be appalled with one reason, one dream” (The “Shadow”). The poem is written in 1859, the last edition issued in 1872 year.

In 1860 Ilia wrote poem “The Mother of Georgians”. While discussing issues such as an ideal of the national hero, the idea of freedom of Caucasian people. The poem “The Mother of Georgians” may be considered as a logical extension of “The Shadow”. This is the subtitle – scene from next life. Ilia dreams about the period when

people rise and agitate from the Caspian Sea to the Black Sea, everyone gets inspired by the concern "And this is the freedom of whole Caucasian people" (the Mother of Georgians"). So, dying mother sends her one child "for Brothers' help", because the "Whole Caucasian people are breathing angrily for enemy/anxious for the one reason, one sense" ("The Mother of Georgians).

Ilia is rightly concerned about the integrity of Caucasian people and the idea of freedom and the happy future for his country.

T. V a s h a k i d z e (Tbilisi)

Towards the syntactic status of two-component phraseological expressions in Georgian

In the modern Georgian there numerous two-component phraseological expressions are evident (aγelvebuli zurabi dilidanve **kadagad daeca** – „An upset Zirab has been falling info prophetic trance since the morning", – šeḉuxebulma irinem **cxviri čamoušva** – „Troubled Irina was gloomy", davits es siṯqvebi **ḍčḳuaši dauʒda –** „David liked these words", keto **almacerad uġurebda** megobars – „Keto was looking at her friend askance",gušin giorgi **beḉvze gadarča** – „Yesterday Giorgi was hardly survived", etc.). Naturally, a question arises: How many members does a two-component unchangeable combination imply? (accordingly, by what principle is it distinguished in a syntactic pair?) If components of phraseological expressions are considered to be the independent members of a sentence, then a two-word unchangeable phrase has a status of syntactic pair. If a two-component phraseological expression is considered to be one of the members of a sentence (in the given case – a verb-predicate), then a two-word unchangeable combination will fulfill the function of one of members (verb-predicate) of a syntactic pair. E.g.: according to the first standpoint, in the sentence aγelvebuli zurabi dilidanve **kadagad daeca** there are four syntactic pairs (1. zurabi daeca „Zurab has fallen", 2**. kadagad daeca** „has fallen into prophetic trance", 3. dilidanve daeca „has been falling since the morning", 4**.** aγelvebuli zurabi „upset Zurab"). From the second standpoint, there are three syntactic pairs (1**.** zurabi **kadagad daeca** „Zurab has fallen into prophetic trance", 2. dilidanve daeca „has fallen since the morning", 3**.** aγelvebuli zurabi „Upset Zurab"). And another example: šeḉuxebulma irinem **cxviri čamoušva** – „Troubled Irina was gloomy". Naturally, there are two variants, as well: in one case three syntactic pairs are distinguished (1. irinem čamoušva „Irina was gloomy"; *2***. cxviri čamoušva** „was gloomy"; 3. šeḉuxebulma irinem „Troubled Irina") and in another one two (1. irinem **cxviri čamoušva** „Irina was gloomy"; 2. šeḉuxebulma irinem „Troubled Irina").

I believe that two-component phraseological expressions (in the above-given samples) are grammatically equal to descriptive formation of a verb (ie it consists of nominal and verbal parts), in which by origin a nominal component could be a: subject bedma gauɣima „Fortune smiled at smb“ = „Smb was lucky“), direct object (cxviri čamoušva – „smb was gloomy“), simple object (kadagad daeca – „smb has been falling info prophetic trance“),adverbial modifier of circumstance (almacerad uqurebda – „smb. was looking at smb askance“) and others.

In the first example (aɣelvebuli zurabi dilidanve **kadagad daeca** „Upset Zurab has been falling into prophetic trance since the morning“) a verb-predicate of descriptive formation (two-component combination) governs a subject in a nominative case (zurab-i **kadagad daeca**) and is governed by the latter (subject) in a person (zurabi **kadagad daec-a**). At the same time a subject coordinates a verb-predicate in a number (ie in singular) (zurabi **kadagad daec-a** cf. oraṭorebi kadagad daec-nen „Orators fell into prophetic trance.“).

In the second sentence (šeċuxebulma irinem **cxviri čamoušva –** „Troubled Irina was gloomy“) a verb- predicate of descriptive formation (two-component combination) governs a subject in an ergative case (irine-m **cxviri čamoušva**) and this latter (subject) governs a verb-predicate according to the person (irine-m **cxviri čamoušv-a**) and coordinates it in a number.

It is noteworthy that even in old Georgian two-component combinations are grammatically equal to descriptive verbs; e.g.: **muclad iɣo** „becoming pregnant“, **ḳualad-ago** „gave back returned“, **tavs-isxna** „patience, endure; patiently wait for smth“, **guls-edga** „smb is hostile to smb“, **perxi daipqra** „stand up“, **bages uqops** „make fun of smb, condemn smb“, **adgils scems** „let/ leave smb to own devices“ and others.

In old as well as modern Georgian the two-component phraseological expressions have a status of a sentence's member.

R. Z e k a l a s h v i l i (Tbilisi)

Functional-Pragmatic Analysis of the Phatic Communication in the Speech of the Literary Personages

(According the Plays by David Kldiashvili)

For man, as a social creature, human relations is the utmost necessity, let it be verbal or non-verbal. For verbal communication it is impossible to consist only of replies containing relevant information. One of its functions is establishing or maintaining relations between communicants. Thus, quite a large part of the speech of the dialogue participants serves this goal. This is called the phatic communication (the term comes from the Greek

word denoting “speaking” < “phanai” → phatos). **R. Jacobson** was the first who focused his attention on the phatic function of a language, but introduction of this concept refers to the name of the Polish sociologist **Bronislav Malinovski**.

Earlier, in the linguistic works, no attention was paid to the so called conversation for the sake of conversation, to the colloquial cliches, which are of no importance at first sight. As the cognitive and linguistic-pragmatic researches started, the interest increased to phatic communication, which represents an integrated component in the different communicative situations. This component should be studied both in the natural and modeled texts.

Interesting researches are being carried out by Georgian linguists in correspondence with English, Italian, Spanish, French and Persian languages (L. Goksadze, I. Demetradze, N. Tsertsvadze, M. Mchedlishvili, E. Gogoladze and others). It goes without saying that typological analysis reveals linguistic and cultural specific characteristics of the language more clearly, but it is as well desirable to study fundamentally the types and the expressive linguistic means of the phatic communications in literary Georgian as well as in its dialects. The data of the vivid colloquial speech alongside with the literary texts should also be considered.

From this point, the plays by David Kldiashvili provide rich material to analyze, the speech of their personages being particularly diverse and colorful. We can once more verify through analyzing, that linguistic world of the writer David Kldiashvili is very vivid and pictorial. The peculiarities of the speech of the dialogue participants result not only from usage of grammatical forms or lexis, but from phatic clichés and phrases as well. The plays provide very interesting material, which make an impression that the personages speak to each other only for the sake of having a conversation. They use many phatic units in their speech, such as: sweet words, formulas to express appealing, swearing, greeting, giving regards, apologizing, gratitude, blessing, congratulating, inviting, paying compliment and other phrases of the speech etiquette. Especially frequent are sweet words, formulas of swearing and blessing. Stressed self-humiliation in order to please the addressee should be outlined as the main communication strategy of those personages.

From the viewpoint of the language forms, isolated words are most frequent (addressees, interjections), as well as stable phraseological units, modal words. The cases when the replies of the communicants are purely phatic are also evidenced.

D. Kldiashvili accurately represented the peculiarities of the speech spread throughout the Imeretinian dialect of the Georgian Language, its contribution to the Georgian speech etiquette. The author underlined the artistic manner and exaggerated politeness of the personages, in their seeking to express kind attitude and empathy, though actually, in some situations, it can be done not quite sincerely.

G. Z h u z h u n a s h v i l i, N. B e r i d z e (Tbilisi)

Mikhako Tsereteli's Work „The Problems of Race and Culture in the Caucasus"

In 1916 the publishing house „Welt-Verlag" prited the first booklet „Rassen- und Kulturprobleme des Kaukasus", which was prepared by „The German-Georgian Society". Its author was Mikhako Tsereteli.

The work can be distributed into major 8 parts and short conclusions.

The first part discusses the conditions and perspectives of the development of Caucasiology and Kartvelology in Europe.

In the second part of the work the author discusses racial theories. The archaeological excurses and the comparative analysis of the languages, enable the author to conclude, that "Caucasiology and Semitology have to occupy equal positions in the science".

The following part of the work is dedicated to the search of the first dwelling place of the Georgian and Caucasian tribes and the research of time and conditions of their settlement in the Caucasus.

In the fifth part the author studies the names of metals. In the following parts (6, 7, 8) Mikhako Tsereteli reviews the preceding discussions and indicates, that "the Kartvelian tribes created their cultural world, which was connected with Assyrian-Babylonian culture and at the same time was its rival… Out political history was a drama … Invasions of Turks and Persians (the 16th – 18th centuries). Afterwards invitation of Russians by Georgians, which was followed by the abrogation of agreement and tyranny… ".

In the conclusions Mikhako Tsereteli speaks about the aims and importance of his work: "We want to be the objects of the European science and the subjects having human rights. We want to live independently in order to continue our history. Perhaps, our history will not be developed as the Europeans' life. However, getting accustomed to the European type of thinking and working will hasten our development".

S. Z o l y a n (Yerevan)

Caucasus: intercultural dialogue – or clash of civilizations?

In addition to political reasons, which make no sense to explain, there was a fairly rooted hermeneutical error - reference to its traditions and its culture as the foundation and key to understanding of other cultures. There is an illusion, that it is possible to understand others only when you understanding yourself. Meanwhile, the

theories of the communication and hermeneutics testify the opposite – only by meeting others, having a dialogue with them, the individual can realize himself/herself and express an identity characteristic to him/her. And if the first meeting with others is the shock, quite often resulting in a conflict, then comprehension of oneself, one's cultural and civilized identity is being shaped only as a result of the communication.

The history of the Southern and Northern Caucasus itself since the ancient times is the evidence that prosperity and development occurred when dialogue between bearers of various cultural, civilization and religious values became possible. And, on the contrary, intolerance, temptation to impose the values of different cultures and religions by force, possessing huge inertial power in unfading conflicts, finally led to devastating wars and strives which had a tremendous inertial force that lasted for ages.

The geography itself has predetermined that the history of Armenia started from the very moment of ethnogeny of Armenians, which is a process of intercultural dialogue. It has found its reflection in the substantial features of the Armenian language and culture. As it was expressed recently by the German philosopher of culture aHerman Golts (2005): « This synthesis, in its turn, is an indicator which shouldn't be confused with anything as it determines the structure of the Armenian culture. The protection of Armenian identity, the proper existence of Armenian, is equivalent to protection of this intercultural synthesis».

The conflicts are generated by the cultural and civilizational differences. At the same time the comprehension of the values of various cultures and their possible synthesis create an opportunity for their prevention. Such approach is important *per se*, irrespective of the Armenian perspectives, that is why we should go beyond the Armenian experience. Similar features present in one way or another in every culture. More important is the extrapolation of this methodology with the aim to find the similar phenomena in other cultures, to reveal and adopt a consensus statement - start with prerequisites and further, achieve the highest results with the use of the of educational and cultural policy.

The vicious idea of an inevitable clash of civilizations should be rejected and replaced with the idea of intercultural dialogue. Cultural cooperation and communication is directed to the achievement of regional security and cooperation, which may become a basis for positive reforming of problematic relations existing at present in the region of the Southern and Northern Caucasus.

Р. А б а ш и а (Тбилиси)

Из истории образования древнейших этнотопонимов Кавказа. III

В докладе представлен историко-сравнительный анализ суффикса ***-х***, распространившегося в кавказской этнотопонимике (см. Р. Абашиа, Из истории образования древнейших этнотопонимов Кавказа.I, сб. «Caucazica», 6-7, 2003; II, сб. «Грузинский ономастикон», 2004).

В кавказской этнотопонимике широко распространен суффикс *-х* (в разных языках различной огласовкой), который представлял большой интерес для многих исследователей как у нас, так и зарубежом.

Данный суффикс обнаруживается в таких древнейших этнонимах и топонимах, как: Диаохи, Колхи, Месхи, Джавахи, Гениохи, Витерухи, Эриахи, Гулутахи и др.

Естественно, что зафиксированные в ассирийских письменных источниках XII века до н. э. и в урартских клинописных надписях имена: Дайаени (Daiani// Daiaeni), Диаохи (Diau(e)ɧi), Кулха // Килхи (Qolɧa//Qilɧi); ср.: Тао, Кола. На основе выше указанных примеров суффикс ***-х*** можно выделить и в других племенных названиях, таких как: Месхи (Месех/ Мешех, Муски / мушки, Мосхи...), Джавахи (Zabahae Забаха - по урартским источникам), однако для данныхз имён исходная основа (без суффикса ***-х***) в письменных источниках не обнаруживается, вычленение суффикса ***-х*** становится возможным лишь на этимологическом уровне.

О происхождении данного суффикса единой точки точки зрения пока не существует.

Н.Я. Марр суффикс ***-х*** связывал с формантом множественности армянского языка. Позже он стал считать его общей принадлежностью яфетических языков. По мнению И.А. Джавахишвили, этот суффикс является формантом грузинских этнических имен: «Муски» или «Мушки» в Ветхом Завете соответствуют «Мешех»; А греческие историки начиная с VI века упоминают их как «Мосхи» («Мосхой») и «Месхи» («Месхой»).

Специально рассматривая историю этого суффикса по данным абхазско-адыгских языков, С.Н. Джанашиа представил фонемное соответствие между черкесским (адыгским) *-х* и абхазским суффиксом *-k.* А суффикс *–k* (*-kₒa)* в абхазском является формантом множественности и племенных названий.

По мнению Г. Меликишвили, формант *-х* является хуррито-урартской языковой принадлежностью.

Эквивалентами форманта *-х* в разных языках на различных хронологических ступенях (начиная с протохетских времен по сей день) выступали суффиксы *-k*, *-ḳ* , *-g* (в разных языках с различной огласовкой). Как видим, фонетические варианты анализируемого суффикса многообразны, в основе чего лежат не только фонетические изменения, но и разнообразная языковая среда. В греческой и балкано-фракийской среде данный суффикс в основном представлен в варианте *-х* и *-k*, в семитской (ассирийском, арабском) – в виде *-k* и *-g* , в армянской – *-k*, в абхазско-адыгской *-х* и *-k*. По данным же картвельских языков зафиксирован лишь суффикс *-х* в виде окаменелого элемента.

Думаем, что и нахско-дагестанские языки не составляют исключения. Более того, в данных языках эквивалентом указанного форманта по сей день является продуктивный функциональный суффикс *-хъ* (*-q*), *-х* – в основном он показатель локативного (местного) падежа. В ряде языков одновременно является и суффиксом множественности (в андийском, удийском...). К тому же, почти в абсолютном большинстве дагестанских языков этот суффикс не только показатель локативного падежа (хотя это и есть его исконная функция), но и суффикс образующий топонимов: *Хунза-**хъ***, *Болъи-**хъ***, *Бакълъу-**хъ***, *Могьо-**хъ***, *ЧIо-**хъ***, *Кьо-**хъ***...

В нахско-дагестанских языках именно показатели локативных падежей используются для образования топонимов и эти же показатели при сочетаний соответствующих аффиксов представлены в этнонимах и племенных названиях. Показатели местных (локативных) падежей исторически являются послелогами (в некоторых языках наречиями). Это очевидно и на данном этапе в нахско-дагестанских языках.

В нахских языках формант *-х* представлен как в местных, так и в основных падежах (так как исходным для местных падежей является именно основные падежи) и в сложных послелогах.

В дагестанских языках он представлен как показатель местных падежей, но и самостоятельно – как послелог или наречие.

Почти в абсолютном большинстве дагестанских языков представлен формант *–х* (или его эквиваленты: *-хъ*, *-хI*, *-гI*), как показатель именно локативных падежей. Существование данного форманта и в элативном (в одном из локативных) падеже не было неожиданностью, так как этот падеж является исходным для образования топонимов, а потом из топонимов для образования этнонимов и племенных названий).

Общие свойства, выявленные при помощи фонемного и функционально-морфологического соответствия форманта локативного (местного, послеложного) падежа дагестанских языков *-х* //*-хъ* позволяют предполагать его наличие на общедагестанском уровне. С другой стороны, архетип **-х* выявляется в качестве исходного и на уровне нахско-дагестанского языка-основы.

Здесь же следует отметить, что общему нахско-дагестанскому *-*x* можно обнаружить фонемный и функционально-морфологический эквивалент и в картвельских языках. В частности, в этом плане наше внимание привлекает фигурирующий в занском (мегрельско-лазском) формант (послелог) -*x* и распространенный в сванском послелог -*xän* // -*xen*.

Подобно нахско-дагестанским языкам, формант -*x* в занском языке используется в послеложных падежах: *gvala // gola* «гора» > *gvala-ša* «к горе» > *gvala-ša-x* «до горы» > *gvala-ša-x-ian-i* «горец, горский».

В сванском языке послелог -*xän* // -*xen* тоже выявляет функциональное и содержательное сходство с соответствующими нахско-дагестанскими послелогами: *laxw* «гора» > *laxw-xän* (верхнебальский диалект) , *laxw-xen* (нижнебальский диалект) «из горы».

Пути распределения и формирования анализируемого форманта-послелога в иберийско-кавказских языках требуют разносторонного историко-сравнм= ительного анализа. Только в таком случае возможно получить достоверные результаты. Несмотря на это, на данном этапе считаем возможным выделить общий иберийско-кавказский элемент (в этом случае формант-послелог ***-x***), сохранившийся в древнейших этнонимах и топонимах Грузии, Кавказа и Передней Азии.

Р. Н. А б д у л а е в а (Махачкала)

Национальный мир аварских загадок

Загадка – древнейший жанр устного поэтического творчества – входит в систему малых жанров фольклора. Их зарождение относится к периоду первобытных племен и обусловлено религиозными запретами (табу), когда древние охотники, рыболовы, скотоводы, земледельцы в целях защиты или достижения удачи не называли предметы и явления окружающего мира своими именами, а прибегали к иносказанию или описанию их признаков и качеств, по которым можно было их распознать. Так, у многих народов Дагестана не принято было называть по имени мужа, свекра. Считалось, что нарушение этого запрета могло привести даже к разводу, так как якобы узнав имя человека, шайтаны, джины могли навредить ему. Аварское слово «бицанкIо» – «загадка» является уменьшительно-ласкательной формой слова «бицен» – описание, рассказ. В самом названии жанра содержатся характерные ему признаки, черты. Уменьшительная форма говорит о его краткости, сжатости, немногословности.

Какова же тематика и содержание загадок? Это в первую очередь сам человек и окружающая его действительность. Национальная действительность,

своеобразие жизненного уклада проявляются в аварских загадках, посвященных одежде, домашней утвари, орудиям труда, производственной деятельности. В одежде опоэтизированы папаха, бурка, горская шуба, кинжал – самые распространенные предметы гардероба горца, обусловленного суровой горской жизнью: *Цоясе кIодулъулеб, КIигоясе гьитIинлъулеб, Гьадаб моцIгIан цIвакараб, ЦIалкIугIан бас – басараб. –. Она велика для одного, Мала для двоих, Как луна она гладка, Как сито дыряво.* В этой загадке с помощью сложных ассоциаций создан образ бурки, с которой горец не разлучается ни на работе, ни в пути, ни в походе, ибо она защищает его от ветра, дождя, холода, служит ему и матрасом, и одеялом. Намек загадки понятен горцу: внутри она гладкая, внешне ворсистая, лохматая, она его походная палатка. Бурка также является символом мужества, отваги, ибо она является и одеждой воина.

В загадках изображается и кинжал – необходимый атрибут горского мужского костюма: *БетIер лълъарал, РетIел цIулал, ХIара чармил, ТIаса къохьол. – Голова из рога, Одежда из дерева, Стержень из стали, Покрывало из кожи.* В загадке последовательно перечислены составные части кинжала с ножнами: костяная рукоять, стальное лезвие, деревянные ножны и кожаное обшитие ножен. Каждый компонент, собранный вместе, составляет цельный образ. Мир загадок сосредоточивается вокруг всего того, что окружает человека, имеет к нему отношение, высвечивая в повседневном необычное, поэтическое, возвышенное, акцентируя на них внимание. Загадки через параллели, сопоставления, сравнения, описания дают возможность человеку познать окружающий мир и являются неизменным средством образного отражения действительности.

И. Х. А б д у л л а е в (Махачкала)

Грузино-дагестанская изоглосса из области социальной терминологии

1. Грузино-дагестанские торгово-экономические и культурно-исторические связи уходят в глубь истории. Эти же связи сопровождались и языковыми контактами, в результате которых появился довольно большой фонд общих лексических единиц, охватывающих различные тематические группы (из области материальной, духовной культуры, в частности ряд музыкальных и социальных терминов). В данном случае имеются в виду не общие для грузинского, дагестанских и других языков Кавказа ориентализмы, русизмы, а специфические «кавказизмы», возникшие на месте и нередко на базе иноязычных элементов.

2. В качестве грузино-дагестанских лексических схождений отметим ряд музыкальных терминов: *пандур, чагъана, чугур*. Эти термины к дагестанцам

пришли из грузинского языка. К таким же грузинизмам, вошедшим через грузинское посредство, и с семантикой, характерной для грузинского, относятся: груз. *ахи-* (в **ахи-а амазе* «поделом ему») – дагест. *гIакIа* «штраф»; груз. *кIамара* – дагест. *кIамур, кIалан* «арка, свод»; груз. *давла* – дагест. *давла* «добыча, набег»; груз. *кIотIра* – дагест. *кIутIур* «банкрот»; груз. *писи* – дагет. *пицI, пенцI* «смола»; груз. *лажварди* «лазурь» – дагест. *лажбар* «краска, синяя краска» и др.

3. С грузинским языком связан известный в аварском и лакском языке важный социальный термин *тархъан-*: авар. *тархъан-аб*, лак. *тархъан-сса* «свободный; освобожденный, раскрепощенный». Первоначально он обозначал «освобожденного из рабства человека» (П.К. Услар, Лакский язык, с. 352). Это же значение в аварском и лакском передается сочетанием *лакъ-тархъан* «вольноотпущенник» («раб» и «освобожденный»). В этих языках он выступает как устоявшийся социальный термин. В других дагестанских языках не употребителен (изредка в ряде андийских языков).

4. Источником дагест. (авар. и лак.) *тархъан-* является грузин. *тархан-и* «освобожденный, раскрепощенный (раб)». В грузинских документах встречается с XIV в. (С. С. Какабадзе). Отмечено и в словаре С.-С. Орбелиани (XVII–XVIII вв.). Имелся и термин *тархноба* «освобождение; раскрепощение».

Институт *тархноба* существовал в Грузии еще в нач. XIX в. (АКАК, т. 2, с. 288, 1165; Т. 9, с. 195–200).

В других языках Дагестана и Кавказа (нахские, адыгские) этот термин отсутствует, выступает как грузино-дагестанская (авар., лак.) сепаратная изоглосса «освобожденный (раб)». Дарг. *талхъан* «князь, правитель», хотя этимологически восходит к тому же источнику, проник другим путем и не соотносится с авар.-лак. *тархъан.*

5. Слово *тархан/таркан* распространено во многих языках и регионах. Это слово в средние века из тюрки (чагатайского) вошло в ряд языков: персидский, армянский, грузинский и др. в значении «освобожденный от податей». А с ним увязывается и старорусск. «тархан-ы», «тарханные грамоты».

6. Дагест. *тархъан-* «освобожденный раб» (от него и производное авар.-лак. *лагъ-тархъан* «вольноотпущенник») обязано влиянию грузинского языка и свидетельствует об интенсивных грузино-дагестанских языковых контактах.

Р. С. А б д у л м а ж и д о в , М.Г. Ш е х м а г о м е д о в (Махачкала)

Мухаммадтахир ал-Карахи и его автобиографическое сочинение «Китабу ‘ибарат ал- и‘тибар фи истислахи ал-а‘мал би кадари ал-иктидар» («Книга рассказов о значимости стремления к улучшению деяний по мере своих сил»)[8]

Данное исследование вводит в научный оборот автобиографическое сочинение одного из выдающихся дагестанских ученых Мухамадтахира ал-Карахи «Китабу ‘ибарат ал- и‘тибар фи истислахи ал-а‘мал би кадари ал-иктидар».[9] В нем описываются события, происходившие с непосредственным участием автора, как в период имамата Шамиля, так и в послевоенное время, в бытность его кадием Дагестанского народного суда. Представляется целесообразным раскрыть краткое содержание работы в виде условно обозначенных глав:

«О себе», «О начале учебы», «Об учителе Хаджи-Дибире ал-Гонохи», «О знакомстве с наставником имамов Джамалуддином Казикумухским», «О преподавании в медресе Ницовкра», «Назначение наибом Абдуррахмана ал-Гочови», «Назначение кадием в с. Тлярош», «Первый визит к имаму Шамилю», «Назначение Даниял-Султана Илисуйского наибом Караха», «Укрепление крепости Къулуниб», «Переселение в Дарго» «Взаимоотношения с имамом Шамилем».

«Первый съезд ученых и наибов в Анди», «Съезд в Сивухе», «Съезд в Гиничутле», «Созыв ученых обществ Гидатль, Келеб и Карах в Голотле», "О том, как Даниял-Султан сместил наиба Хаджиява», «Встреча с Назаровым и передача одного из списков хроники «Блеск дагестанских сабель в некоторых шамилевских битвах», «Смута в Дагестане», «Смерть Муртазали Гидатлинского», «Встреча с Меликовым», «Приглашение на работу в Темир-Хан-Шуру», «Аттестация местных кадиев», «Встреча с Джорджадзе и передача ему хроники «Блеск дагестанских сабель в некоторых шамилевских битвах», «Ходатайство за шейха Абдуррахмана ас-Сугури», «Прошение об отставке», «О восстании в Согратле», «Заключение».

В начале своего сочинения ал-Карахи пишет о своем становлении как ученого богослова. Получив традиционное для своего времени образование, молодой ученый сам приступает к педагогической деятельности. Затем ал-Карахи пишет о случившейся в 1840 г. засухе, которая вынудила его в «поисках пропитания» некоторое время заниматься торговлей в Цудахаре. В этом же год у него родился сын Хабибуллах. А после того, как власть имама Шамиля

[8] Исследование проведено при финансовой поддержке гранта Российского государственного научного фонда №12-01-00359.

[9] На сегодняшний день выявлено два списка этого сочинения. Один из них имеется в Рукописном фонде ИИАЭ ДНЦ РАН, а другой находится в музее Мухаммадтахира ал-Карахи в с. Цулда Чародинского района РД.

распространилась и на общество Карах, Мухаммадтахир работает в должности кадия в различных селениях Нагорного Дагестана, со временем получив от Шамиля титул муфтия. Об этом периоде своей жизни он оставляет довольно подробные сведения. Между Мухаммадтахиром ал-Карахи и некоторыми наибами и мудирами Шамиля периодически возникали конфликтные ситуации, что привело, в конечном счете, к тому, что он переехал в резиденцию имама Дарго. В этой связи автор исследуемого сочинения уделяет большое внимание своим взаимоотношениям с Шамилем, всячески подчеркивая его уважительное отношение к нему.

После падения имамата фигура Мухаммадтахира ал-Карахи не могла не вызывать определенный интерес со стороны новых властей. Его назначают кадием Дагестанского народного суда в Темир-Хан-Шуре. В своем автобиографическом сочинении он подробно освещает свою деятельность на этом посту, пишет о своих взаимоотношениях с начальством Гунибского округа и Дагестанской области. Не обошел вниманием он и прокатившиеся в Дагестане в 1960-70-х гг. восстания против колониальной политики царизма.

С. М. А д а м о в а (Махачкала)

Лингвокультурологическая характеристика паремиологических единиц с компонентом-зоонимом (на материале родственных дагестанских языков: лакского и аварского)

В дагестанском языкознании на сегодняшний день нет специальных работ, посвященных сравнительному исследованию ПЕ с компонентами-зоонимами внутри дагестанских языков. Нет всестороннего описания и систематизации паремий с компонентом-зоонимом с целью выявления национально-культурной специфики фразеологии исследуемых языков. Интерес к паремиологии как области языкознания и интенсивное развитие дагестанской фразеологии в последние десятилетия объясняется тесным сплетением в ней всех аспектов языка, а также глубоким отражением историко-культурных, психолого-этнографических факторов жизни носителей языка.

В докладе предполагается дать сравнительный анализ ПЕ с компонентом-зоонимом лакского и аварского языков, выявить универсальное и идиоэтническое в паремиологии этих языков, выявить известное своеобразие и культурно-национальную специфику менталитета носителей исследуемых языков. Национально-культурная специфика восприятия мира, обусловленная своеобразием культуры, обычаев, традиций и религии, проявляется в своеобразии зоометафор в ПЕ.

Для характеристики тех или иных качеств человека в составе ПЕ используются названия домашних и диких животных. В этой лексико-тематической группе наблюдается значительное семантическое сходство лакских и аварских анималистических паремий, например: лак. *Оьсса* ***ттуккун*** *– кIусса гьиву*; ав. *ГIамал квешаб* ***хIамие*** *гьир бакIабила.* «Для **осла** с норовом – ноша тяжелее»; лак. ***Ттукку*** *ххув хьуннин* ***чу*** *ххяххан къабайссар*. ав. ***ХIама*** *бергьинегIан* ***чу*** *биччалареб* «Не продолжать же соревнования **коня** и **осла**, пока осел не победит».

Паремиологический материал, который подвергнут сравнительному анализу, показывает также, что посредством ПЕ в сравниваемых языках выражаются общечеловеческие чувства, осложненные специфическими, национальными, культурными традициями. Отсутствие тех или иных соответствий объясняется тем, что паремии ярко и рельефно высвечивают национальный менталитет и специфику культуры носителей языка. Отсутствие тех или иных соответствий объясняется также тем, что образная основа аварских и лакских паремий не всегда совпадает, поскольку отражает своеобразие видения разными народами явлений действительности: качества, присущие живой или неживой природе, могут быть выделены во фразеологии одного языка и не зафиксированы в другом, напр., лак.: *Гьунт куса* ***варанттуй*** *магь къаххярхссия тIар*. «**Верблюд** остался без хвоста, потому что откладывал на завтра»; ав. *ХIама гIундуздасан лъалебила, гIабдал каламалдасан лъалевила* «Осла узнают по ушам, дурака – по речи».

Существует ряд ПЕ, которые совпадают в значениях в главном, в общем семантическом плане, но имеют и несовпадающие семы, которые и являются накопителями и носителями этнокультурной информации: лак. **Ттукку** бивкIу – **бурцIин** хъатIи «Смерть **осла** – пир (букв. «свадьба») для **волка**»; ав. *ХIамил хвел* – ***гьойдул*** *кIалбиччанкъо* «Смерть **осла** – пир (праздник разговения) для **собаки**»; лак. ***КIуллун ччитугу*** *яла оьмур жанаварди* «**Кошка** для **мыши** самый страшный зверь»; ав. *ГIонкIкIое кетоги гъалбацIила* «Кошка для мыши лев».

Наличие межъязыковой семантической эквивалентности ПЕ обусловлено не только языковым родством и социально-исторической общностью народов, но и тем фактором, что совпадали многие конкретно-исторические формы материального производства и производственных отношений. Эта гносеологическая и социально обусловленная тенденция привела к тому, что между группами ПЕ разных языков наблюдаются случаи полной или частичной семантической эквивалентности.

П. А д а м ч е в с к и (Познань, Польша)

Современный азербайджано-иранский спор на тему Гюлистанского и Туркманчайского договоров

В 2013 году отмечается двухсотлетие со дня подписания Гюлистанского договора после окончания русско-иранской войны в 1804-1813 гг. На его основе царская Россия получила, кроме прочего, восточное Закавказье, за исключением Эриванского и Нахичеванского ханств. Позже он был подтвержден Туркманчайским договором, по которому к России дополнительно были присоединены два последних ханства.

С приближением двухсотлетия со дня подписания Гюлистанского договора созрел конфликт между азербайджанскими и иранскими политиками по поводу интерпретации соглашений, заключенных двести лет назад. Первоначально в главных ролях выступали азербайджанские парламентарии. Депутат Единой Партии Народного Фронта Азербайджана (ЕПНФА), Гудрат Гусангулиев, предложил правовой пересмотр Гюлистанского и Туркманчайского трактатов. Вслед за этим должна была быть переименована страна с «Азербайджанской Республики» на «Республику Северного Азербайджана». По мнению инициаторов акции, это проводило бы параллель с другими искусственно разделенными странами – Северной и Южной Кореей или Северным и Южным Кипром. По намерению азербайджанских депутатов функцию второй части разделенного азербайджанского государства должен был выполнять исторический Азербайджан, расположенный в Иране. Эту инициативу поддержали другие депутаты, среди них заместитель исполнительного секретаря правящей партии «Новый Азербайджан» (Yeni Azərbaycan), Сиявуш Новрузов. Еще дальше пошел депутат Фазаил Агамалы, который предложил провести референдум и дополнить ст. 11 Конституции Азербайджана утверждением, что Азербайджан состоит из Северного, Восточного и Южного[10].

Инициатива группы депутатов придать гласность мнению о том, что Азербайджан является разделенным государством, и что большая его часть находится в границах современного Ирана, не имела никаких реальных шансов на успех. Она должны была играть роль политической демонстрации против южного соседа.

Иранский ответ не заставил себя долго ждать. Весной 2013 года группа депутатов объявила о работе над проектом резолюции о пересмотре Туркманчайского договора. Основная идея возможной резолюции касалась того, что Иран отказывается от подписанного договора с Россией и, следовательно, может претендовать на

[10] Азербайджанские депутаты предлагают изменить название страны, http://www.wasat.ru/posts/item/967/azerbaydjanskie_deputaty_predlagayut_izmenit_nazvanie_strany.html [доступ от 24.07. 2013 г.].

земли современной Азербайджанской Республики. Для того, что бы политический оттенок был сильнее, над резолюцией должны были работать сами азербайджанцы, члены парламента в Тегеране.

Возможность принятия такой резолюции вызвала бурную реакцию в Азербайджане и привела к протестам местного министерства иностранных дел. Конечно, решение о пересмотре Туркманчайского договора в Иране не было принято, так как это был лишь пропагандный ответ на действия азербайджанских парламентариев, предпринятые на несколько месяцев раньше.

Азербайджано-иранский спор о пересмотре Гюлистанского и Туркманчайского договоров носит только характер пропаганды, которая показывает не наилучшие отношения между соседями, но не имеет реального влияния на современную международно-правовую ситуацию и возможный пересмотр границ. Но это показывает интересное явление, характерное в особенности для азербайджанских политиков. А именно перенос терминов и понятий, используемых в XXI и XX веках на исторические времена. В Азербайджане широко распространено мнение, что в XIX веке Азербайджан был разделен на часть российскую и иранскую. Эта информация размещена на странице министерства безопасности Азербайджана, где можно найти сведения, что Россия аннексировала Северный Азербайджан согласно Гюлистанскому договору[11].

Однако, методологически неверно использовать категории современности по отношению к прошлому. Таким образом, не может существовать научный тезис, что Гюлистанское и Туркманчайское соглашения касались приобретения Россией любой части Азербайджана, так как вся его территория осталась в границах Ирана. Это связано с тем, что на момент подписания двух соглашений понятие «Азербайджан» относилось только к землям, расположенным к югу от Аракса.

Т. М. А й т б е р о в (Махачкала)

Кавказские походы Надира Афшара – важный фактор укрепления дагестанского единства и развития национальных языков

1) Термин «Дагестан» письменно зафиксирован этническим дагестанцем в арабоязычном тексте конца XV в., хотя не исключается употребление его в колофоне рукописи XIV в. Обозначал этот термин почти всю горную и предгорную часть современной РД. Из другого арабоязычного текста, относимого к 1-й половине XVI в., можно, при этом, заключить, что южная политическая граница Дагестана пролегала тогда по р. Самур. В это время, в отличие от более раннего (тогда – конфе-

[11] *Армянская агрессия*, http://www.mns.gov.az/ru/pages/50-113.html [доступ от 26.07.2013 г.].

дерация с одним центром, которым был лакский Кумух, местопребывание "падишаха"), в Дагестане имелось два равноценных центра власти – Кумух и аварский Хунзах. Границей между ними была р. Аварское Койсу, но при этом, согласно арабский записи, в состав подвластных Хунзаху земель входила и вся горная Чечня. Эта система, в рамках которой западноаварские земли, пограничные с Кахетией, а также джаро-белоканская часть южного склона Главного Кавказского хребта, контролировались из Кумуха, была создана Иранской империей Сефевидов и сохраняла свою действенность еще в начале XVIII в. Следовательно, ко времени прихода на Кавказ армии Надира (в то время еще Тахмаспкули-хан) предпосылки для дагестанского единства – фактора, восходящего к эпохе христианского государства Сарир, имевшего столицей Хунзах, уже были. В условиях войны относительно малочисленных горцев против победоносной армии великой Иранской империи их единство должно было, естественно, крепнуть. Данный фактор усиливала антииранская деятельность дагестанских ученых, придерживавшихся суннизма шафиитского толка (в донадировскую эпоху – Мухаммад Мусалав Кудутлинский, а 30-40-ых гг. XVIII в. – Салман Кудалинский, Мухаммад Урадинский, кадий Казанища по имени Шайхмухаммад и знаменитый Ибрахим Урадинский), которые через свои послания практически внушали горцам идею их обособленности на фоне других обитателей Кавказа, необходимости помогать друг другу с оружием в руках и, как результат, дагестанского единства. В рамках этого единства стало возможным выдвижение горских военачальников, в крайних случаях, конечно, вне зависимости от их «национальности»; так, во главе полков Аварского ханства, которые были одной из главных горских сил при разгроме Надир-шаха в 1741г., был поставлен, за свои военные таланты кумухец (в современном понимании лакец) по имени Муртазаали – сын Сурхай-хана Казикумухского. Выдвижение в руководители без учета «национального» фактора было продолжено и в эпоху Имамата, в чем проявлялось единство дагестанцев, не взирая на разницу в «материнском» языке.

2) Старейшие арабские надписи в зонах расселения этнических дагестанцев относятся к X в. н. э. Старейшие из сохранившихся ныне рукописей, принадлежащих руке этнических дагестанцев относятся к XIII - XIV вв. Записи отдельных слов и фраз на дагестанских языках имеются в арабографических материалах XIV - XVII вв., сохранилось и стихотворение-плач, уверенно датируемый XVII в. После многочисленных боев с войсками Надир-шаха, как горских побед, так и поражений, которые вызвали мощнейший эмоциональный взрыв в дагестанских горах мы видим расцвет религиозной и светской (героической и любовной по содержанию) поэзии; произведения Абакара Аймакинского, Бахтики-меседу Хунзахской и т.д. Продолжение этому видим мы в XIX - начале XX вв.

3) Серьезным результатом дагестанских походов Надира Афшара было, без сомнения, многостороннее усиление дагестаноязычного фактора на Кавказе – как на Северном, так и на Южном.

С. И. А к к и е в а, А. Б. Г е к к и е в (Нальчик)

Миграционные процессы и национальная идентичность в республиках Северного Кавказа в постсоветский период [12]

Этнический фактор в республиках Северного Кавказа играет значительную роль в общественной жизни и политике. Численность этнических групп определяет фактически уровень доступа к власти и ресурса. Актуализация этничности определяется глобализацией, связанной с развитием современных информационных технологий, ускоряющих процесс нивелирования культур человечества и осознанием малыми этносами уровня своих возможностей к выживанию.

Период последних двух десятилетий характеризуется значительным приростом населения в республиках Северного Кавказа [13]. В республиках Северного Кавказа идут процессы моноэтнизации населения. Темпы, причины и характер этого процесса в каждой из республик различны. Наиболее быстрыми темпами указанный процесс шел в Чечне. Моноэтнизация Чечни стоит особняком и важную роль в этом сыграли первая и вторая чеченские военные кампании и ее раздел на Чеченскую республику и Республику Ингушетию. В 1989 г. на территории современной Чечни доля чеченцев составляла 66%, то в 2010 г. чеченцы составляли, согласно данным переписи, уже 95,3% населения республики. Руководители Чечни заявляют о своем намерении превратить моноэтническую республику в полиэтническую. Делаются призывы к тем, кто уехал, «вернуться на свою малую родину». Однако, скорее всего эти призывы не решат проблему. В Дагестане удельный вес дагестанцев в численности населения республики вырос, согласно данным переписей населения, с 80% в 1989 г. до 93,1% - в 2010 г. С конца 1990-х годов отмечается рост миграции самих «дагестанцев» за пределы республики в поисках работы. Более чем на треть увеличилась за 1989-2010 г. численность осетин в Северной Осетии. Осетины составили в 2010 г. 65% населения (в 1989 г. – 53%) республики. Основной источник роста численности осетинского населения РСО – международная миграция. Большая часть мигрантов – переселенцы из Грузии (в том числе из Южной Осетии) и Таджикистана. В Ингушетии удельный вес титульного населения вырос за этот период с 75 до 94,1 %.

Вырос удельный вес титульного населения в Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкессии.

Миграционный приток в республики Северного Кавказа в последнее десятилетие связан в основном с трудовыми мигрантами из республик Центральной Азии и Южного Кавказа. В последние годы в связи с событиями на Ближнем

[12] Работа подготовлена при финансовой поддержке РФФИ, проект №11-06-00421.

[13] Речь идет о республиках, входящих в Северо-Кавказский округ (Дагестан, Кабардино-Балкарская республика, Карачаево-Черкесская республика, Чеченская республика, Республика Ингушетия, Северо-Осетинская республика-Алания).

Востоке отмечается увеличение численности потомков махаджиров (представителей северокавказских народов, которые во второй половине XIX века переселились в Османскую империю)

По данным Всероссийской переписи населения 2010 г., за пределами «своих» республик, но в республиках региона, проживает более 300 тыс. Представителей северокавказских народов. В последнее десятилетие возросла миграционная активность представителей всех титульных групп и наиболее трудоспособной и образованной части населения из республик Северного Кавказа в основном в крупные города РФ. Это ведет к трансформации модернистких факторов и ставит вопрос о способности северокавказского общества выйти на модернисткий путь и продолжить его. Миграционные процессы в республиках Северного Кавказа а Юге России ведут к изменению этнической карты региона и существенным образом влияют на национальную идентичность народов.

М. С.-Г. А л б о г а ч и е в а (Санкт-Петербург)

Современные проблемы ингушского языка

Языковая политика составляет важнейший компонент национальной политики в многонациональных государствах и благодаря этому становится системообразующим фактором, определяющим конституирование государства, а следовательно, и государственной власти. Отсюда обратное воздействие языковой политики на государство [Кузнецов].

С точки зрения современной науки, даже широко распространенное деление на языки и диалекты является условным и во многом зависит от политики и от характера властных отношений в обществе. Среди ученых существует яркое выражение: «язык – это тот же диалект, но только с армией», а «диалект – это тот же язык, но только без армии». Другими словами, за кем больше властных ресурсов – у того больше возможностей утвердить свою систему коммуникации в качестве главной (государственной) или административно более привилегированной. Кроме этого, на государственном и региональном уровнях всегда существует языковая асимметрия. Один язык, обычно это язык более многочисленной этнической группы, доминирует над языками меньшинств, вплоть до того, что языки малых групп могут со временем оказываться в маргинальном положении или совсем исчезнуть [Тишков 1999]. Но как это не парадоксально, на Северном Кавказе, во многих республиках, в частности в Ингушетии, язык титульной нации находится на стадии вымирания. Это во многом связано с политикой власти.

Самый значительный урон по языку был нанесен в период депортации, когда отторгнутые от традиционных мест проживания и разбросанные по бескрайним просторам Средней Азии и Казахстана, ингуши растеряли частично и свой язык. За период депортации почти все ингуши стали двуязычными. В период ссылки, они, находясь в полиэтничной среде, были лишены возможности общаться на родном языке, слушать радио, читать книги и газеты на ингушском языке, получать полноценное образование, поскольку обучение в школах велось на русском, казахском и киргизском языках (Албогсчиева).

После реабилитации и возвращения на родину, языком обучения был русский. В городских школах ингушский и чеченский языки не преподавались даже как предмет. В сельских школах родной язык и литература были предметом изучения, все остальные предметы велись на русском языке. Во всех учебных заведениях обучение и проведение всех мероприятий позволялось только на русском языке (Хамидова, 1999. С. 47).

В последующие годы преподавание национальных языков по несколько часов в неделю велось в местных школах, но не было открыто ни одной национальной школы, где бы преподавали на ингушском языке.

После образования республики Ингушетия, для сохранения родного языка ингуши конституционно закрепили его статус как государственного языка, наряду с русским [Конституция РИ 1994].

Однако, несмотря на статус государственного языка на территории республики, ингушский язык преподается в школах, техникумах и университетах Ингушетии как иностранный язык. Обучение по всем предметам, кроме двух: ингушского языка и ингушской литературы, – ведется на русском языке. Родному языку и литературе выделено по несколько часов в неделю в школах и в качестве факультатива в ВУЗах.

На сегодняшний день, в ингушском обществе имеются лишь небольшой процент людей, владеющих родным языком и литературой. Без специальной государственной поддержки в виде обязательных квот его присутствия в тех или иных сферах, ингушский язык через одно-два поколения утратит реальную коммуникативную функцию и превратится в мертвый язык.

В нашей многонациональной стране необходимо проведение политики мультикультурализма для сохранения национальных языков.

З. А. А л и г а д ж и е в а (Махачкала)

Брак и свадебная обрядность аварцев Дагестана в условиях глобализации: сохранение идентичности и модернизации [14]

Процессы всемирной экономической, политической и культурной интеграции и унификации, вытеснение и утрата национальных культурных ценностей ставит на повестку дня проблему сохранения этнической идентичности. Одним из компонентов этой идентичности являются брак и свадебная обрядность.

Следует отметить, что у аварцев, проживающих в сельской местности Дагестана, вплоть до 2000-х гг. сохранялись основные компоненты традиционного брака (по сговору, религиозное («магьар», «никяхI») и гражданское оформление, в отдельных случаях – похищение, левират и сорорат) и свадебной обрядности (выбор брачного партнера, сватовство и обручение, избегания, девичник и мальчишник, обычай пребывания в чужом доме, прихода жениха в дом невесты, переезда невесты в дом жениха, свадебное торжество, персонажи (жених и невеста, тамада и его помощники, ряженые, гости), обряд первой брачной ночи, приветствия невесты в доме жениха, вывода невестки к роднику, приглашения молодых в гости родственниками жениха и невесты). В последующие годы, особенно в условиях города, многие значимые компоненты традиционной свадебной обрядности как феномены этнической идентичности были изменены и модернизированы. Появились новые элементы, несвойственные традиционной свадебной обрядности и ментальности аварцев. Были значительно сокращены сроки свадьбы, она стала менее зрелищной и красочной. Наиболее унифицирована и лишена многих компонентов (свадебный костюм, пища, музыка, песни и танцы, ряженые), придававших ей неповторимый этнический колорит, городская свадьба аварцев.

На наш взгляд, проявлением мультикультурализма в Дагестане в условиях глобализации было бы сохранение основных элементов свадебной обрядности аварцев при неизбежном проникновении и обогащении ее инновационными культурными феноменами. Это способствовало бы сохранению этнической, национальной, культурной, языковой, конфессиональной идентичности аварцев и других дагестанских этносов, существующих в рамках Дагестанской историко-культурной области и на фоне общечеловеческой массовой культуры.

[14] Публикация подготовлена в рамках поддержанного РГНФ научного проекта «13-01-00079

Л. А л и е в а (Баку)

Проблема национальной идентичности в Азербайджане

Описывая этническую и языковую картину Азербайджана, мы можем охарактеризовать ее как мозаику. Именно эта этническая мозаичность, сформированная на протяжении веков, выработала терпимость между тюркскими и нетюркскими компонентами азербайджанского народа, которая в дальнейшем переросла и во взаимоотношения с другими народами.

Цель данной работы – исследование исторического изменения языковых и религиозных особенностей Азербайджана, а также выявление исторических предпосылок и причин возникновения проблемы национальной идентичности.

Как пост-колониальная страна Азербайджан испытывает проблему коллективной идентичности. Многие из азербайджанских историков поддерживают концепцию тюркского происхождения Азербайджанского народа. Тем не менее, последние исследования Департамента Эволюционной Генетики Института Макса Планка Эволюционной Антропологии (Германия) отрицает это утверждение. Результаты анализа ДНК показывают, что азербайджанское население является коренным и имеет тесные генетические связи с европейскими и ближневосточными группами. Генетические отношения с тюрко-монгольскими кочевниками Центральной Азии скудны или вообще отсутствуют. Это также доказывает, что даже язык небольшого числа этнического компонента способен стать общенациональным языком. Азербайджанский язык принадлежит к тюркской группе алтайской языковой семьи. Нужно отметить, что тюркское самосознание населения очень высок, потому что язык был одним из ключевых составляющих в формировании национальной идентичности. Следует отметить, что конструктивистская теория Э. Геллнера о нации полностью подтверждается на примере азербайджанского народа.

Исламизация и тюркизация имели большое влияние на азербайджанскую этническую идентификацию, а также на формирование новой этнической системы, которая была результатом этого процесса. Исследование доказывает, что скудная примесь миграции может быть одним из ключевых составляющих для формирования новой этнической идентичности, а религия способствовала этому процессу. Религиозное единство между турецкими и нетурецкими этническими общностями привело к образованию общих традиций, расширению родственных связей, углублению интеграционных процессов на всей территории Азербайджана.

Как основной в данной работе используется этнографический метод наблюдения. Она опирается на опубликованные материалы, в том числе исторические документы и вторичные источники, касающиеся данного вопроса.

З. А л и е в а , М. Г а д ж и б е г о в а (Махачкала)

К вопросу о грузинско-андийских языковых контактах

Языковые контакты играют важнейшую роль в формировании и развитии любого языка. В последние десятилетия проблемы изучения языковых связей в Дагестане стали особенно актуальными, что связано с активной разработкой различных аспектов взаимодействия языков. Развитие словарного состава каждого языка, как известно, осуществляется и за счет внутренних ресурсов, а также за счет заимствований из других языков.

Многочисленны лексические заимствования в дагестанских языках из восточных (арабского, иранских и тюркских), русского (через него и интернациональные слова) языков. Большое количество аваризмов представлено в андо-цезских языках, а в цезских (дидойских) – грузинские лексические элементы. В некоторых андо-цезских языках наличествуют лексические заимствования из нахских языков.

В последние десятилетия стали появляться исследования по вопросам грузинско-дагестанских языковых контактов. Так, в этом плане можно выделить монографию М.Ш. Халилова «Грузинско-дагестанские языковые контакты» (М.: Наука, 2004) – первый опыт историко-лингвистического исследования этих контактов, целью которого являлось установление их наиболее общих следствий, определение роли и места лексических и иных элементов ареальной природы в структуре грузинского и дагестанских языков. Не меньшее значение имеет и исследование «Заимствованная лексика в хваршинском языкt» (Каримова, Халилов; Махачкала, 2013), где впервые подробному описанию подвергаются грузинизмы в хваршинском языке.

В нашем сообщении предпринимается попытка выявить грузинские заимствования в андийских языках. Как известно, андийская группа языков делится на три подгруппы: андийско-ботлихско-годоберинскую, ахвахско-каратинскую и багвалинско-тиндинско-чамалинскую. Статистический анализ грузинских заимствований дает основания полагать, что в количественном отношении эта лексика в разных андийских языковых подгруппах представлена неодинаково. Ср.: **анд**. *talgam* «репа», **ахв**. *muqali мукъали* «ежевика», **багв**. *zoķo зокIо* «гриб», **ботл**., **год**. *čančur чIанчIур* «дикая слива», **кар**. *seķu секIу* «пробка», **тинд**. *targam* «редька», **чам**. *badriža*^{n} *бадрижа*^{и} «баклажан», *čača чIачIа* «самогон» (представлена во всех дагестанских языках) и т. д.

В чамалинском языке грузинизмов больше, чем в близкородственных багвалинском и тиндинском языках: груз. *ķobala кIобала* «палка, дубинка» – чам. *ķobara кIобара* «коряга», груз. *ķoķa кIокIа* «кувшин» – чам. *ķoķa кIокIа* «серебряная подвеска (в форме женской груди, нанизываемая между бусинками), сосулька», груз. *ķoč і кIочIи* «катушка с ниткой» – чам. *ķoč кIочI* «шишка на

теле», груз. *соқо сокIо* «гриб» – чам. *сеқv секIв*, груз. *хаxvi хахви* «лук» – чам. *šахv шахв* и т. д.

Грузинизмы подразделяются на прямые и опосредованные, и большинство из них в чамалинском языке является опосредованными, вошедшими через чеченский и хваршинский языки.

Грузинская заимствованная лексика, попав в дагестанские языки, подвергается фонетической, морфологической и лексико-семантической адаптации. Она, как и другая усвоенная лексика, представляют собой живой пласт лексико-семантической системы чамалинского языка.

С. З. А л и х а н о в (Махачкала)

Особенности субстантивации прилагательных в аварском языке

Переходя в класс существительных, прилагательные утрачивают свое основное значение качества и приобретают значение предметности, являющееся семантической основой имен существительных.

Многие имена прилагательные могут переходить в разряд имен существительных, т. е. способны субстантивироваться.

По степени завершенности процессов перехода прилагательных в существительные в аварском языке различают три вида субстантивации:

1. Субстантивация полная, т. е. прилагательные окончательно перешли в разряд существительных и утратили возможность употребления как прилагательных: *лъадалав* «водяной», *гIолилав* «юноша», *кьерилав* «ровесник», *магIарулав* «горец», *рекIарав* «всадник», *бидулав* «кровник», *дагIбадулав* «спорщик», *нухлулав* «путник», *лъелав* «пешеход», *байрахъулав* «знаменосец», *туркав* «турок», *гIандисев* «андиец», *хунзахъев* «хунзахец», *алжирав* «алжирец», *лезгияй* «лезгинка», *къахIисев* «кахибец» и т. д.

Некоторые из таких слов стали собственными именами: *ГIарцулай* (*гIарац* «серебро»), *Чакъалав* (*чакъал* «шакал»), *БацIулав* (бацI *«волк»*), *Лаченилав* (*лачен* «сокол»), *Царалав* (*цер* «лиса»), *КвацIулай* (*квацIи* «букет»), *Маххулав* (*махх* «железо»).

2. Субстантивация неполная, т. е. прилагательные перешли в разряд существительных, но продолжается процесс их употребления и как прилагательных: *бахIарав* «жених» (*бахIарай* «невеста»); *багIарав* «красный», «революционер»; *тIадегIанав* «всевышний», «аллах»; *вокьулев* «любовник». *БахIарав жиндирго бахIаралда аскIов гIодов чIана.* «Жених сел около своей невесты». *БахIарав Мусада херав ХIасан къезавизе кIвечIо.* «Молодой Муса не смог побороть старого Гасана».

3. Субстантивация окказиональная, т. е. прилагательные переходят в разряд существительных только в условиях конкретно взятого контекста: *Херав, годекIанив гIодовги чIун, цебе букIараб гIумруялъул бицунев вугоан.* «Старик, сидя на годекане, рассказывал, какая была раньше жизнь». *Херав ХIасанил тирилъиялъ гьитIиналги чIахIиялги – киналго гIажаиблъизаруна.* «ловкостью старого Хасана были удивлены все: и младшие, и старшие».

Любое качественное прилагательное, обозначающее то или иное качество человека, при соответствующих условиях может субстантивироваться, т. е. Обозначать носителя данного качества: *хIалакъав* «худой человек», *ццида'лав* «злой человек», «злюка», *тIа'дагьав* «легкомысленный человек» и т. д.

Иногда субстантивированные прилагательные утрачивают не только свое основное значение качества, но и семантику: *бахIарай гIадан* «молодая женщина», *бахIарав чи* «молодой человек». Субстантивированные слова *бахIарав* и *бахIарай* имеют значение «жених» и «невеста».

Субстантивируются и перешедшие в класс прилагательных (адъективированные) причастия:

Лъукъарав рагъухъан угьдулев вукIана. «Раненный боец стонал»; *Лъукъарав, чияр кумек гьечIого, живго вахана болъодухъа тIаде.* «Раненый без чужой помощи сам поднялся по лестнице вверх»; *Унтарав чиясе, дару гуребги, берцинаб каламги рекъола.* «Больному человеку, кроме лекарства, и доброе слово подходит»; *Вегарасе кьей гьечIеб, кьижарасе тей гьечIеб.* «Лежачему не дают, спящему не оставляют».

В аварском языке, как известно, роль относительных и притяжательных прилагательных выполняют имена существительные в родительном (*хас.п*.) падеже: *цIулал къали* «деревянная мерка», *маххул каву* «железные ворота», *бацIил гIамал* «волчьи повадки», *цидул рукIун* «медвежья берлога» и т. д.

Присоединение к форме родительного падежа суффикса прилагательного -*аб* (-*ав, -ай*) дает возможность их употребления вместо имен существительных: *пахьулаб дие те, тутиядулаб дуе босе* «медное (что сделано из меди) оставь мне, а алюминиевое возьми себе»; *бацIица бацIилаб гьабулеб, цараца царалаб гьабулеб* «волк делает волчье (повадки), лиса делает лисье».

Прилагательные (относительные), которые требуют после себя конкретные определяемые слова, не субстантивируются: *Эбелаб нухги тоге, инсулаб ватIанги тоге* (посл.) «не оставляйте (не покидайте) материнскую дорогу и отцовскую родину не оставляйте».

Н. А л ь б е к о в (Грозный)

Билтой – к вопросу этимологии

Известный в Чеченской республике знаток фольклора и народной истории уроженец Нашха Саламат Джанаралиевич Гаев представляет такую версию этнонима Билтой: «Если стать напротив крепости **Г1арби-Г1ала**, то справа от нее на определенном расстоянии находится место под названием **Билтог1и**, которое расшифровывается как «**Билгал яьлла тог1и**». Здесь раньше жили бильтоевцы и отсюда они покинули Нашха. Слово «Билто» – это сокращенная форма от «Билгал яьлла тог1и». Такие сокращенные наименования практиковались часто. Билтоевцы вышли из Нашха и пришли в Нохч-Мохк через местность Ч1ебарла».

Мы абсолютно не сомневаемся относительно информированности С. Дж. Гаева в вопросе топонимии и легенд, связанных с Нашхой, так как он один из немногих современников, родившихся до высылки (да и после) и проживавших именно в Нашхе. Нет сомнений и в том, что билтоевцы проживали в Нашхе непосредственно в местности, называемой Билтог1и (или Билгал яьлла тог1и), однако вновь возникает вопрос, связанный с периодичностью названия. К примеру, если придерживаться норм словообразования в чеченском языке, то более вероятным является вариант расшифровки названия **Билтог1и** будет **Билтой тог1и,** в котором наблюдается слияние двух слов в результате редуцирования окончания ***-й*** и дальнейшей ассимиляции, продиктованной схожестью окончания первого слова, т.е. в слове *Бил-**то-**й* и начала второго слова ***то-**г1и*. Такая форма словообразования типична не только для чеченского, но и для многих языков. Соответственно, можно предположить, что данная местность сначала была заселена билтоевцами, и поэтому впоследствии получила название «Билтог1и».

По мнению А.Дж. Вагапова, «*Билтой* – это форма мн. ч. от билто, полученная при помощи суф. -о [-уо] от названия села *Билта*. Этимология *Билта* неизвестна. Гипотетически может быть сближено с греч. belt- ‘хороший, отличный; доблестный, храбрый; благородный’ представленным в словах beltion ‘лучше, благороднее, доблестнее’, beltatos // beltistos ‘лучший, отличнейший’, beltiston ‘аристократия, знать’. С культурно-исторической точки зрения ср. греч. *дике*, дорийск. *дика* ‘право, законность, справедливость’ – чеч. *дика* ‘благо; хороший’».

Так как в предложенной версии присутствует два варианта этимологии, т.е. от названия с. Билта и гипотетически от греческого belt, то можно провести сравнительно-исторический анализ приведенных версий.

Начнем с первого варианта, т.е. с названия с. Билта. Кроме Ножай-Юртовского района, в Чечне имеется еще несколько местностей с названием Билта (Белта), например в Введенском и Курчалоевском районах. Никто сегодня не может утверждать, что то или иное из упомянутых мест получило свое название

раньше другого. Более того, в Северной Осетии за селением Новый Урух находится урочище под названием Билта. Не секрет, что в Пседахском районе Ингушетии, т.е. рядом с местностью Билта в Северной Осетии, кроме представителей нохчмаххоевских тайпов – аларой и завндакъой, проживает большое количество бильтоевцев. Следовательно, можно полагать, что местности под названием «Билта» географически расположены с запада на восток, т.е. с. Билта в Ножай-Юртовском районе, являющееся родовым селом бильтоевцев, находится на самой восточной окраине данной топонимии. Топоним Билта встречается на территории таких европейских государств, как Румыния, Норвегия, Нидерланды, Великобритания, Дания и т.д. Однако мы не утверждаем, что все эти названия имеют общий источник. Тем не менее, необходимо отметить, что в Европе, Америке, Канаде, Австралии и Новой Зеландии проживает довольно много семей, носящих фамилию **Bilto.**

Ф. А н т а д з е -М а л а ш х и я (Тбилиси)

К внеязыковому аспекту заимствованных персидских антропонимов в грузинском

Антропонимная лексика представляет собой тот пласт, где очень четко прослеживается былая интенсивность иранско-картвельских языковых контактов на разных хронологических этапах взаимоотношений иранских и картвельских языков. Иранские личные имена собственные как средне- и новоперсидского, так и осетинского происхождения издавна укоренились в грузинской ономастической лексике. Эти заимствования хорошо изучены грузинскими иранистами как с языковедческой, так и с общефилологической точки зрения.

Объектом нашего исследования являются антропонимы, проникшие в грузинский язык из новоперсидского. Эти лексические единицы являются носителями внеязыковой информации, так как их заимствованию, помимо непосредственных устных и письменных языковых связей, способствовали также историко-культурные и в некоторой степени мировоззренческие факторы.

Грузинские переводы персидских литературных памятников часто становились одним из главных источников проникновения в грузинскую лексику исконно иранских антропонимов, представленных в новоперсидской фонетической форме.

В средневековой Грузии активно переводились прекрасные образцы персидской литературы, хотя действовал принцип жанровой избирательности, согласно которому грузинские переводчики той эпохи пренебрегали лирикой. В подражание персидским авторам писались построенные на восточных сюжетах поэмы или же делались свободные переводы персидских поэм. По своим

художественным достоинствам грузинские версии часто не уступали персидскому оригиналу.

Следует отметить одно специфическое обстоятельство – среди грузин особой популярностью пользовались те произведения, в которых были представлены реалии древнего ***доисламского*** Ирана. Делая такой выбор, грузины как бы уходили от весьма актуального и болезненного для той эпохи религиозного противостояния и сосредоточивались на важной для всех с точки зрения религиозно-культурного контекста тематике светского содержания. При этом, в вышеупомянутых произведениях ощущалась патриотическая ностальгия по тому древнему Ирану, который существовал лишь в воображении авторов. Естественно, эти настроения были близки и понятны грузинам, борющимся за государственное выживание и сохранение самобытности. Должно быть, на фоне вышесказанного ясны причины заимствования грузинским такого количества исконно иранских, ***неисламских*** антропонимов в период ***исламского*** Ирана.

Внимание привлекает также следующее обстоятельство, в частности с XI века были прерваны непосредственные арабско-грузинские языковые отношения, поэтому арабизмы стали проникать в грузинский язык в основном посредством персидского. Через персидский язык не были усвоены грузинским языком некоторые арабские антропонимы, воспринимаемые грузинским языковым сознанием как семиотические единицы, характерные для мусульманского мировосприятия. Арабские личные имена укоренились лишь в обращенной в ислам юго-западной Грузии, где языком-посредником являлся турецкий. В общегрузинском масштабе арабские имена, хотя не очень часто, встречаются уже в XIX-XX вв., однако они не так «прижились» в грузинском языке, как большинство персидских имен.

Разные версии «Шах-намэ» по популярности превосходили все остальные художественные произведения, вошедшие в грузинскую литературу персидским путем. Этот героический эпос был близок по духу грузинам, находящимся по историческим причинам в вечной боевой готовности и воспитанным на ценностях «Витязя в тигровой шкуре» Руставели.

Свидетельством популярности «Шах-намэ» в Грузии является также распространение и вживание имен персонажей этого эпоса в грузинский контекст. Самое большое количество антропонимов, вошедших из новоперсидского в грузинский, заимствовано именно из «Шах-намэ».

Имена персонажей «Шах-намэ» самым широким образом распространились в грузинских феодальных кругах, так как под влиянием персидской литературы формировался вкус и в определенной степени мировоззрение именно этой прослойки. Ведь в грузинском феодальном обществе драматически были переплетены противоположные настроения – самоотверженная борьба за независимость и сохранение самобытности на фоне иногда неопротестованного ощущения языковой и эстетической подчиненности персидскому слогу.

Распространенность персидских имен вышла за пределы одного социума и превратилась в общегрузинский феномен. Одним из неопровержимых доказательств этому является реализованный патронимический потенциал этих имен – они послужили базой для десятков грузинских фамилий. Большая часть заимствованных из новоперсидского языка имен по сей день активно функционирует в грузинской действительности как остаток лингвокультурного столкновения грузинских и персидских миров.

Н. А н т е л а в а (Тбилиси)

К сущности абхазского теонима «А-лышькьынтыр»

По абхазскому народному представлению, А-лышькьынтыр – это божественная сила-покровительница псов. В первый понедельник Великого поста, в т.н. Айтарныхва (обряды, посвященные божеству Айтару) на имя А-лышькьынтыра молились и просили послать им собак, охраняющих благоденствие семьи. Кроме того, во время выгона скота на пастбища и его возвращения домой в Ткварчельском районе, на горе Лашкендари, неподалеку от остатков существовавшего там христианского культового комплекса, под святым тисовым деревом, абхазцы воздавали почести данному сверхъестественному существу и жертвовали ему одну банку мацони и молодой сыр. По убеждению народа, А-лышькьынтыр обладает большой силой и ловкостью, он может секундным прикосновением убить или заставить пса умолкнуть либо наслать на него неизлечимую болезнь (Джанашия 1960:44).

Базилика, расположенная на горе Лашкендари, особенно интересна тем, что над западными вратами храма высечены две фигуры стоящих друг против друга псов/волков (Трапш 1975:184-186). С этой точки зрения памятник не имеет аналога, если не считать грузинские храмы раннехристианской эпохи с зооморфными изображениями (не псов/волков). Видимо, и Лашкендарская базилика является памятником раннехристианской эпохи, и изображение на ней волка/собаки, что на первый взгляд является абсолютно недопустимым мотивом в христианском храмовом зодчестве, отражает компромиссное отношение нового мировоззрения к языческой традиции и является неопровержимым вещественным проявлением религиозного синкретизма.

Как об этом свидетельствует сравнительно-исторический анализ ностратических языков, название собаки восходит к более древнему термину, обозначающему волка (Иллич-Свитыч 1971: 361). Сравнительно архаичное двойное значение терминов «пес/волк» их синономичность хорошо изучена на основании индоевропейской [(напр. два волка Одина в эпосе именуются собаками; ср., др. англ. Hellehundes «адские псы» и их немецкий синоним Helleuuark/Hellewolf

«адский волк»; др. ирл. Berserkir – воины, облаченные в волчью шкуру, которые «лаяли как псы» и многое др. (Иванов 1975: 399)] и грузинской [(напр., волки и собаки - подчиненные верховного бога и общинных божеств у горцев Восточной

Грузии – «иасаулни», «мцеварни», «лашкарни», а также соответствующие сванские данные и др. (Бардавелидзе 1957: 47-48, 1960: 145-146)] мифологий. По мнению специалистов, единый символ собаки-волка в мифологии сохраняется уже после того, как в языке выработались раздельные обозначения обоих животных (Иванов 1975: 399). Поэтому абхазский термин «А-лышькьынтыр» подразумевает хозяина волка/пса.

Наряду с распространением христианства, осуществление функций языческих покровителей волков/собак становится компетенцией христианских святых. Так, например, у восточных славян хозяином волков считался св. Георгий (Юрий, Егор). На празднике в его честь святой верхом на собаке/волке собирал волков и назначал каждому свою долю добычи (ср., осетинское божество-покровитель волков Тутир – св. Феодор). В народных представлениях волки характеризуются как собаки св. Георгия (ср., русс. «**волк - Юрова собака**»). Псами св. Георгия волков считали и южные славяне (болгары, сербы, хорваты, словенцы), жители северо-восточной Боснии, а также фины (Гура 1997: 132). С этой точки зрения особо примечателен грузинский (преимущественно сванский материал), согласно которому покровителем волков также считался св. Георгий. Вместе с тем, балканские, финские, грузинские и осетинские соответствующие мифологические предания, обряды, связанные с культом волка («вязать пасть волку», «День волка», календарные и вербальные запреты и др.) и народные празднования в честь святых (ср., болг. «Тудоров день», югосл. «Тудорица», груз. «Тевдороба», осетинские дни Тутира, а также праздники св. Георгия) представляют св. Георгия и св. Феодора с идентичными функциями. Видимо, языческие божества, которых сменили христианские святые, генетически были близнецами, наделенными широкими аграрными функциями (Брегадзе 2005: 122-137). Именно так характеризуется семидольное (семиобразное) абхазское божество Айтар, одной из ипостасей которого является **А-лы-**

шькьынтыр, праздничные ритуалы в честь которого идентичны обрядовой практике грузинских «Тевдороба» (День св. Феодора) и «Гиоргоба» (День св. Георгия). Здесь же необходимо отметить, что св. Георгий и св. Феодор замыкают один цикл астрального календаря: с днями в их честь связаны исчезновение и появление плеяд. Поэтому они одновременно являются и астральными божествами (ср., другие ипостаси божества Айтар: амра - «солнце» и амза - «луна»). Необходимо также заметить, что по всем признакам абхазское божество Айтар идентично мингрельскому божеству Жини Антар – «небесный Антар» («небесный» является эпитетом и Айтара) и, очевидно, что он связан с культом св. Георгия и св. Феодора, что, кроме других данных, хорошо прослеживается в эпитетах: «Господин победоносец» (Жини Антар) и «Господин Айтар» [(ср., «Айтар этлар/атлар». Абх. этлар/атлар восходит к осетинскому термину «алдар» – «господин» (ср., абх. «атлар чопа»)]. Собственно, абхазский термин Айтар восходит к мингрельскому теониму «Антар», который, в свою очередь, заимствован из греческого языка (греч. Antarius – «возвышенный», «возвышающий», ср., лат. Anterior, ius – «предводитель»), и в мингрельском закрепился как эпитет св. Георгия. Ввиду того, что одной из семи ипостасей Айтара является **А-лышькьынтыр** как эманация хозяина собак/волков св. Георгия, мы считаем, что христианский храм, существующий на горе Лашкендари, врата которого украшают изображения указанных животных, должен был носить имя св. Георгия.

По мнению исследователей, термин «**А-лышькьынтыр**» является композитом, первый сегмент которого **Ала** значит «собака», а второй (**-шькьынтыр**) непонятен. В свое время мы связали данный термин с мингрельским диалектом колхского языка и перевели его как «**огурец Алы**», а его семантическим соответствием сочли грузинское «**Алис кари**» (ветер Алы). Дело в том, что для мингрельского народного представления демоническое существо с названием «**Алы**» неизвестно (функцию последнего в мингрельской мифологии выполняют демонические силы с другими названиями). Поэтому мы считаем, что интересующий нас термин был заимствован мингрельским языком из абхазского, а собственно абхазский – **А-лышькьынтыр** является абхазской адаптацией грузинского (сванского) хоронима **Лашкендари** «кузница» (ср., абхазскую форму **Лышькьындыр/Лышькьынтыр)**, полученную путем присоединения префикса **-а**, посредством которого в абхазском языке образуются общие формы имен. Интересно отметить, что в грузино-кавказской традиции обычным явлением считается использование топонима в качестве имени божества или сверхъестественной силы. Об этом свидетельствуют и соответствующие абхазские данные. Пять из семи основных святилищ абхазцев, включая **Лышькьындыр/ Лышькьынтыр-ныха** (абх. а-ныха «святыня», «святилище»), связаны с названием того места, где основаны христианские храмы (хотя абхазцы молились

около стоящего у церкви святого дерева или на поляне, считавшейся местом пребывания божества, а не в самом храме, что является характерной особенностью абхазского религиозного синкретизма). Это: церковь Богородицы в с. Лидзава – Лдзáа-ныха, храм Успения Богородицы на горе Дидрипши – Дыдрыпш-ныха, церковь Успения Богородицы в с. Лихни – Лых-ныха и храм св. Георгия в с. Илори – Элыр/Илыр-ныха.

И, наконец, поскольку у народов, родственных с абхазцами (абазинцы, адыги и убыхи), не фиксируется ни культ волка/пса, ни божества, идентичного Айтару, то поклонение **А-лышькьынтыр** должно быть сочтено грузинским влиянием.

Н. А н т е л а в а (Тбилиси)

Ликантропия в древней Картли

Согласно составителю первой летописи «Жития Картли» Леонтию Мровели, Александр Македонский, пришедший в Картли, «...нашел всех картлийцев злейшими из всех племен и родов, ибо, прелюбодействуя, не блюли они родства при вступлении в брак, съедали всякую тварь, поедали прах, как звери бессловесные»... Почти идентичные сведения предоставляет нам «Обращение Картли» («Ели они все живое и не было у них могил – мертвых пожирали»). То, что эти сведения, действительно, отражают традиционную практику, реально действовавшую в определенной части этнически пестрого населения тогдашней Картли, подтверждается и обычаем, распространенным в Армении (Моисей Хоренский: «Как и у северян, и у нас ели падаль и ей подобное. Во времена Арташеса все это было приведено в порядок»). Здесь же необходимо сказать, что интересующий нас обычай грузинские летописи приписывают одной части местных жителей – бунтуркам (термин «бунтурк» – это не этноним, обозначающий какую-либо конкретную этническую группу, а общее понятие, обозначающее носителей неприемлемых для тогдашнего общества традиций, социума, живущего животными инстинктами. Можно сказать, что «бунтурк» – это синоним «первобытного», «дикого» человека, что подтверждает и лингвистический анализ этого слова).

По мнению одной части грузинских историков, вышеуказанные сведения основаны на данных греческого источника и выдуманы они были для того, чтобы показать дикость населения Картли эпохи Александра Македонского; вторая же часть ученых, полагая, что поедание мертвых является «искажением поздних писателей-переписчиков», связывает это с маздеистами, проживавшими в Кар-

тли. В Картли элинистической или более ранней эпохи действительно проживали последователи зороастрийской религии, среди которых должна была быть распространена форма брака, т.н. «хваэтвадата» (ср. перс. «хведода»), подразумевавшая брак между близкими родственниками (братом и сестрой, отцом и дочерью, матерью и сыном) не только между членами царской семьи. Такого обычая придерживались знать, священнослужители и рядовые члены общины с начала VI-го века до н. э. по X-ый век н. э. (с этих пор сохраняется лишь кросскузенный брак, считающийся и сейчас наиболее предпочтительным в Иране). Сложно сказать, что подразумевается в сведениях Леонтия Мровели зороастрийская «хваэтвадата» или браки между параллельными либо перекрестными кузенами (двоюродными братьями и сестрами). Эти последние формы брака, соблюдаемые многими народами мира с архаичной эпохи, в равной степени были бы неприемлемыми и потому воспринятыми в виде инцеста как грузинскими летописцами, так и автором греческого источника. Но если в «Житии Картли» все же идет речь о блуде между членами семьи, то можно предположить, что подобные инцестные отношения должны были быть составной частью ритуалов, связанных с инициациями.

По сведениям «Обращения Картли», у бунтурков не было могил усопших, т.е. они следовали обряду «воздушного погребения», что мы все же не можем приписать только зороастрийцам, так как в интересующую нас эпоху (и ранее) подобное погребение покойных было обычным явлением для немаздеистских народов, населявших евразийское пространство, в том числе и для кавказских автохтонов. Индоарийцы сами изначально хоронили своих покойников в земле, затем вслед за формированием представлений о загробной жизни душ и их телесном воскресении, они перешли на кремацию, а с середины II-го тысячелетия до н.э., задолго до появления Заратуштры, вышеуказанный обычай у иранцев укореняется. Вышесказанное, конечно, не исключает того, что в летописи описан обычай маздеистской части населения Картли, однако это все же оставляет сомнения, так как за этими данными непосредственно следуют сведения о «поедании мертвых», что, видимо, отражает реальную ситуацию и что для последователей этой религии считалось абсолютно недопустимым. В Авесте, в частности в 74-ом фаргарде Вендидада (Видевдада), особо подчеркнут и предан порицанию тот факт, что **KERESA** – воры, бродяги, промышлявшие по ночам (речь идет о группах каких-то кочевников, а не об оседлых маздеистах), даже питались трупами умерших.

Исследователями хорошо изучены индоевропейские т. н. мужские союзы и их мифо-ритуальная система, которая основывается на культе волка/пса. В виду того, что ипостась божества-покровителя указанных союзов представляли именно эти животные, и члены групп считались волками/псами. Инициация молодых воинов предусматривала их магическое перевоплощение в волков

(ритуал сопровождался употреблением наркотических или алкогольных средств), которые определенный период времени должны были жить по «волчьим» законам: совершать набеги, воровать и т.д. В иранских текстах, в том числе и в Авесте, довольно часто упоминаются «двуногие волки» и **MAIRYO** – молодые члены мужских союзов, называемые волками и псами (в Денкарде говорится, что «двуногие волки намного опаснее, чем четвероногие»). Именно этим «волкам» приписывается ритуальная или экстатическая ликантропия, о которой идет речь в вышеуказанном фаргарде Видевдады (Мирча Элиаде не исключает и возможность наличия у мужских союзов настоящих каннибальских пиршеств). Именно такой группой представляются мне картлийские бунтурки.

И все же, кем являются обосновавшиеся в Картли бунтурки, питающиеся трупами покойных?

Как известно, в VII-ом веке до н. э. в Переднюю Азию вторглись отряды скифов, одним из предводителей которых в ассирийской надписи царя Арсахадона (680-669гг.) был назван скиф **ISPAKAYA**. Привлекает внимание этимология указанного имени, которая восходит к иранскому термину **SPAKA** «пёс». Особо интересен тот факт, что в фольклоре народов Малой Азии I-го тысячелетия до н. э. сохранились сведения об уничтожении кимерийцев «отважнейшими псами» (Видимо, здесь подразумеваются воины, облаченные в волчью/собачью шкуру, ср., др. ирл. **BERSERKIR**, иран. **GURGSAR**, а также териоморфные фигуры Триалетского кубка и др.). Вместе с тем, из письменных источников известно, что основную ударную силу против кимерийцев составляли именно скифы (Геродот, Страбон). Отсюда можно предположить, что среди скифов, вторгшихся в Переднюю Азию, существовал военный культ, выражавшийся в поклонении волку – разъяренному псу. Не исключено, что бунтурки, обосновавшиеся в Картли, могли быть частью возвращавшихся из Передней Азии скифов (их основное ядро, перейдя Кавказ, в VI-V-вв. до н. э. осело на Южном Урале, что подтверждается и археологическими данными).

А. А р а б у л и, Н. Д ж а в а х и ш в и л и (Тбилиси)

Об одной грузинской фамилии дагестанского происхождения

Среди грузинских родов довольно часто встречаются фамилии, образованные с помощью суффикса -el. Основная функция указанного суффикса – это указать на происхождение фамилии, да и структура подобных фамилий со всей очевидностью свидетельствует о том, что большинство из них связано с конкретным топонимом.

Можно предположить, что к подобному типу фамилий относится и редкая грузинская фамилия Чотанели, которая зафиксирована в исторических источниках в качестве одной из коренных кахетинского села Цинандали. Согласно датированном первой четвертью XVIII века давтару (книге записей) описи населения Кахети, в Цинандали проживал некий поп Чотанели со своей семьей. С начала XX века фамилия Чотанели зафиксирована в форме Чоталишвили. В 1995 году общее число представителей этой фамилии составляло 111 человек. Столь малое число носителей данной фамилии обусловлено ее «молодым возрастом».

Особо следует сказать о структуре и происхождении фамилии Чотанели. Исходя из вышеприведенных аналогий, основой или корнем этой фамилии должен быть «чотан», к которому присоединяется суффикс -el, указывающий на то, что в основе этой фамилии лежит наименование места.

Таким образом, следует искать место под названием «Чотан». Однако такого топонима не существует ни в самой Грузии, ни вообще на территории Кавказа.

Топоним «Чотан» реально существует в западной части горной цепи Тянь-Шаня. И здесь находится высочайший ледник Маидентальского хребта – Чотан. Таково же и наименование перевала, расположеного на этом хребте. Отметим здесь же, что на коми-зырянском языке (относится к пермской подгруппе финно-угорской семьи языков) слово «чотан» означает «хромой». На основании этого факта невозможно предположить связь между фамилией Чотанели и наименованием тянь-шаньского ледника и, тем более, группой народов коми, проживающих на севере России. Это скорее всего случайное совпадение собственных имен.

В связи с данными исторических источников и топонимии небезынтересно фамильное предание, сохранившееся в памяти потомков Чотанели. Ныне покойный акад. Михаил Курдиани (1954-2010), по материнской линии Чоталишвили, часто вспоминал предание, рассказанное ему родственниками: «Предок Чоталишвили (Чотанели) поселился в Цинандали на исходе XVII века. По происхождению он был из Дагестана, который с северной стороны непосредственно граничит с регионом Восточной Грузии – Кахети. А случилось это так. В тот период на Кахети совершили набег дагестанцы, которыми командовал Али-бек, сын Чопана. Грузинам удалось выдворить их из страны. Во время борьбы тяжело был ранен младший сын Али-бека, который, потеряв сознание от нанесенных ран, остался лежать на поле боя. Оказывается, он обладал мужественной внешностью и был настолько хорош собой, что грузинам стало жаль убивать его. После долгого лечения его поставили на ноги. Но после выздоровления молодой человек не пожелал возвращаться на родину. Очарованный грузинским гостеприимством, он принял христианство и женился на дочери своего лекаря. Его потомки в знак уважения своих предков Чопана и Али-бека объединили их имена и стали носить фамилию Чопан-Али, которая стала употребляться в форме Чотанели. В XX веке фамилия Чотанели приняла форму Чоталишвили».

Проживали ли в Дагестане в XVII веке феодалы по имени Чопан и Али-бек?

Во главе Кази-Кумухского шамхальства, которое существовало в XI-XVII вв. и которое в XVI веке представляло собой сильнейшее государство, охватывавшее наряду с южной частью Дагестана и север современного Азербайджана, Тарк и часть Чечни, несколько раз стоял шамхал по имени Чопан. В разное время шамхальством управляли Чопан ибн Будай (в 1569-1574 гг.), Сурхай II ибн Чопан (в 1605-1614 гг.) и Андия II ибн Чопан (в 1614-1623 гг.). В 1642-1700 гг. Кази-Кумухом управлял Али-бек II, который был сыном Чопан-Мурзы, того же Тючилавы. Кроме того, совпадение исторических данных с фамильным преданием придает последнему большую достоверность.

Таким образом, род Чоталишвили берет свое начало от рода Чотанели, старейший представитель которого упоминается в исторических источниках еще три века назад. Согласно преданию, этот род берет свое начало от младшего сына дагестанского феодала Али-бека, сына Чопана, который принял христианство и осел в Цинандали. Его потомки для увековечения памяти своих предков Чопана и Али-бека стали носить фамилию Чопан-Али, в которой были объединены их имена и которая впоследствии приняла форму Чотанели. Исходя из этого, данная фамилия не связана с наименованием места и возможность подобного объяснения возникла на основе реинтерпретации формальных данных. Реинтерпретация подразумевает, что на каком-то этапе утрачивается понимание («память») Чопан-Али как двусоставного имени и начинается его приспособление к действующей деривационной модели языка (с суффиксом -el, указывающим на происхождение). Так мы получили бы вариант Чопан-ел-и, который путем чередования p>t дает окончательную форму Чотан-ел-и. Подобные примеры можно найти в грузинском языке, например: febervali//tebervali, felgami//telgami, felamuši// pelamuši. Подобная реинтерпретация не редкость среди собственных имен.

В заключение следует отметить, что в даннном случае в науке предание выполняет роль документа, однако не исключена возможность осмысления новых языковых фактов.

Г. Д. А т а е в (Махачкала)

О мультикультурализме и толерантности в Дагестане в эпоху средневековья

Проблема проникновения, распространения и утверждения монотеистических религий является актуальной в мировой науке, в особенности в таких отраслях знания, как история, археология, этнография, философия и др. Она заслуживают самого пристального внимания, так как в последнее время религия начинает играть

заметную и все возрастающую роль в общественно-политической и культурной жизни российского общества. Поэтому вполне понятен значительный интерес ученых и простых людей к истории распространения в России основных монотеистических религий – христианства, ислама и иудаизма, к их социально-философской сущности, а также к заложенным в них высоким гуманистическим ценностям. С другой стороны, особый научный интерес представляет исследование проблемы проникновения и взаимовлияния трех вышеуказанных религий и язычества в таком кризисном и конфликтном регионе как Кавказ. Не случайно, что в настоящее время большое внимание российских и зарубежных ученых обращено на межнациональные проблемы и конфликты в обществе. Здесь довольно значительное место занимают межрелигиозные противоречия, так называемый религиозный фактор, который всячески стараются раздувать националистические и экстремистские элементы.

В тяжелые дни на разных этапах истории, когда свободе и независимости Кавказа и, в частности Дагестана, угрожали внешние завоеватели, особенно сильно проявлялись такие традиционные черты кавказского (и дагестанского как составной части) менталитета, как любовь к Родине и патриотизм, мужество и самопожертвование, уважение к другим народам и взаимовыручка. Здесь очень ярко проявилась та удивительная и неповторимая толерантность различных дагестанских народов, которая своими истоками уходит в глубокую древность. Эта знаменитая веротерпимость и уважение к соседним народам известна еще с античных времен, а в раннем средневековье это с удивлением отмечали многие авторы. Дагестан расположен на границе двух цивилизаций – Запада и Востока, являясь как бы своеобразным мостом между ними. Взаимовлияние культур этих цивилизаций очень сильно отразилось на экономике, социальном развитии и культуре Дагестана. Но особый научный интерес и актуальность вызывает исследование проблем проникновения, утверждения и сосуществования различных монотеистических религий в Дагестане, где проживают свыше 30 этносов, которые составляют знаменитую и неповторимую этническую и культурную мозаичность не только на Кавказе и в России, но и в мире. Изучение исторического опыта мирного взаимоотношения разных религий в Дагестане может помочь в решении мирными политическими средствами религиозных противоречий и межнациональных конфликтов, сыграет положительную роль в объединении народов Кавказа на принципах мира, добрососедства и взаимного сотрудничества.

Исследование проблемы предусматривает решение задачи с новых позиций, не на старых идеологических штампах, когда религии и вообще идеологии отводилась вторичная роль. Исторические события прошлого и последних тридцати лет показывают, что религия является самостоятельным явлением, и не всегда зависит от экономики. Ставится задача объективно исследовать роль монотеистических религий в развитии и укреплении новых духовных и идеологических представлений горского населения и трансформацию их сознания.

Исследование проблемы проникновения монотеистических религий позволит на конкретных примерах изучить устойчивые традиции культуры и искусства Дагестана, многие древние формы культуры, вобравшие в себя достижения культур кавказского и ближневосточного регионов, а также обширного кочевого мира. С другой стороны, интерес представляет не только своеобразная культура Дагестана синкретического характера, но и те удивительные традиции толерантности, которые особенно сохранились в Дагестане и о которых австрийский востоковед А. Мец в книге «Мусульманский ренессанс», отмечал, что «на Востоке это был период неслыханной для средневековья веротерпимости».

М. А. А х м е д о в (Махачкала)

Место заимствованных слов в системе лексики дагестанских языков

В словарном фонде дагестанских языков значительную долю составляют заимствованные слова. Они представлены в большей или меньшей степени во всех отраслях лексики и пронизывают всю лексическую ткань языка, включая даже основной фонд лексики, который поддается иноязычному влиянию только в редких случаях. О количестве всех заимствованных слов в каждом языке даже приблизительно пока трудно говорить, но можно было бы заметить, что без иноязычных лексических элементов сегодня невозможно представить словарь дагестанского языка, особенно литературного.

В дагестанских языках, если говорить об иноязычных словах по конкретному источнику заимствования, представлены иранские, тюркские, арабские и русские элементы. Имеются языки, в которых представлены заимствования из грузинского языка. Это такие языки, как бежтинский, цезский, отчасти аварский. В некоторые языки андийской группы отдельные заимствования проникли из чеченского языка.

Иноязычные элементы накапливались в течение многих десятилетий и столетий, их проникновение было обусловлено историческими, экономическими, социально-политическими предпосылками. Причем эти предпосылки были различными в каждом конкретном случае, в частности при контактах с тюркскими, иранскими и с арабским языком. Более того, процесс заимствования даже из одного и того же языка не во всех дагестанских языках происходил при одинаковых экстралингвистических предпосылках.

Утверждение ислама в Дагестане стало поворотным этапом в духовной жизни его народов и на многие века определило их культурную ориентацию. Арабский язык в дагестаноязычной среде стал не только языком мусульманской религии и отправления религиозного культа. Он в течение многих веков и вплоть

до 20-х годов нашего столетия был единственным или доминирующим языком просвещения, науки, делопроизводства, художественного творчества. Становление и развитие литературных языков Дагестана во многом связано с арабским языком и вообще с арабоязычной культурой. Важно заметить, что все те, кто так или иначе был причастен к своему родному языку, к творчеству на родном языке, были в большей или меньшей степени арабоязычными билингвами. Первые образцы письменной литературы на дагестанских языках были созданы именно знатоками арабского языка.

Все это обусловило проникновение в дагестанские языки значительного количества арабских лексических элементов. Они по своей тематике и функциям соответствуют характеру взаимоотношений дагестанских и арабского языков, той роли, которую играл арабский язык в жизни носителей дагестанских языков. Поэтому не случайно, а скорее закономерно, что почти вся мусульманская религиозная терминология в дагестанских языках имеет арабское происхождение. Например: авар. *малаик*, лак. *малаик*, лезг. *малаик*, таб. *малаик* «ангел», см. араб. *малаик* «ангел»; авар. *ахират*, дарг. *ахират*, кумык. *ахырат*, лак. *ахират*, лезг. *эхират*, таб. *ахират* «загробный мир» и т.д.

Арабский вклад в лексику дагестанских языков и вообще роль арабского языка в формировании дагестанских литературных языков еще не изучены, что является серьезным упущением дагестановедения. При дальнейшем исследовании этой проблемы в первую очередь необходимо обратить внимание на один существенный момент.

Если проникновение арабских элементов в лексику дагестанских языков было обусловлено мусульманской религией и функционированием арабского языка в Дагестане в качестве языка науки, просвещения, делопроизводства, то заимствование тюркских лексических элементов было обусловлено экстралингвистическими предпосылками другого порядка. Ни один из тюркских языков для народов Дагестана (за исключением лезгин и некоторых других народов Южного Дагестана) не был ни языком религии, ни языком науки и просвещения, ни языком господствующей нации. Но, тем не менее, в лексике дагестанских языков тюркских элементов, по самым предварительным наблюдениям, больше, чем заимствований из любого другого языка.

У. Т. А х у н д з а д е (Баку)

Проблема взаимоотношения поколений в транскультуральных семьях

Кавказ является важным географическим регионом, в котором живут народы со схожими и в тоже время специфическими традициями. Значительная часть этих традиций и неписанных правил касается семейных отношений в целом и взаи-

моотношений поколений в семье, в частности. Наряду с этим, семья и характеризующие её отношения постоянно подвергаются изменениям в соприкосновении традиций и современности. Процесс этот не обходит стороной также и кавказскую семью, которая подвергается влияниям тенденций глобализации.

В настоящее время одной из важных направлений в области исследования проблем семьи является изучение проблем транскультуральных семей. Данное направление также развивается в рамках семейной психотерапии. Несмотря на то, что в этом направлении чаще всего уделяется внимание проблемам супружеских отношений, мы считаем важным изучение также специфических особенностей взаимоотношений поколений в транскультуральных семьях. Ведь характер, частота и прочие особенности межпоколенческих отношений в достаточной степени обусловлены национальными традициями.

Увеличение процессов миграции между странами, возрастающая открытость общества - это тенденции, свойственные современному миру и в связи с этим необходимо отметить, что если раньше создание семьи между представителями разных кавказских национальностей было привычным явлением, то сейчас на фоне увеличения миграционных процессов всё чаще и чаще можно стать свидетелями вступления в брак людей, представителей абсолютно различных культур, выросших в совершенно различных частях мира. Мультикультуральная среда, проявляющаяся в рамках одной семьи, влияет на отношения между зрелым и подрастающим поколением. Наличие транскультуральных или же межэтнических браков ставит многие социально-психологические, педагогические, социологические и пр. Вопросы, требующие научного исследования. Какие сложности возникают в процессе внутрисемейного общения при встрече различных стереотипов и представлений о взаимоотношениях поколений? Каким образом столкновение различных традиций в транскультуральных семьях обусловливает преемственность поколений? Как развиваются взаимоотношения между старшим и младшим поколениями, между родителями и детьми, прародителями и внуками в транскультуральных семьях? Как проявляют себя этнические различия подходов к воспитанию, стилей общения между старшими и младшими, стереотипов поведения?

Целесообразно отметить, что возникновение и увеличение количества транскультуральных семей есть не только лишь результат процессов миграции, а также является показателем свойственной обществу толерантности. Толерантное отношение к разнообразию в традициях различных этносов внутри одного общества положительно влияет на гармонизацию межличностных отношений во многих сферах социальной жизни. В этой связи следует отметить, что столкновение различных взглядов и представлений внутри одной семьи представляет собой как бы вызов к степени толерантности ее членов.

Проявление специфических проблем во взаимоотношениях поколений отнюдь не является поводом для однозначной критики возникновения транскуль-

туральных семей. Эта тенденция свойственна современному миру и критическое отношение к ней не продуктивно.

В дополнение важно отметить, что поднятые вопросы могут быть всесторонне изучены не в рамках одной дисциплины, а именно в ходе междисциплинарных исследований, на основании результатов которых станет возможной психологическая поддержка транскультуральных семей в решении конфликтов и сложностей во взаимоотношениях поколений.

Т. И. А х у н д о в (Баку)

Культура подкурганных склепов
(Возвращение к уже сказанному)

1. Многие годы одной из знаковых археологических культур Кавказа была куро-араксская культура и многие вопросы древней истории и культуры обычно решались, исходя из отношения их к ней. Но со временем в ее хронологических рамках и ареале стали выделять отдельные локально-территориальные образования, по многим параметрам отличные от Куро-Араксской культуры. Одним из таких образований были носители выделенной нами культуры подкурганных склепов /Ахундов 1999; 2001/. Отношение к выделению этой культуры у специалистов не однозначно и в большинстве случаев ее памятники по традиции относят к Куро-Араксской культуре. Основным «аргументом» к этому является ее керамическая коллекция, имеющая определённые сходства с Куро-Араксом, хотя по другим показателям они различны.

2. В последние годы в Азербайджане выявлены новые памятники, по всем параметрам подпадающие под наши представления о культуре подкурганных склепов (Гусейнов 2006; Джалилов 2011; 2012). Результаты их археологического исследования ещё раз убедили нас в правомочности ранее высказанных положений о наличии блока пост-Куро-Араксских культур подвижных скотоводов Южного Кавказа, одной из культур которого была Культура подкурганных склепов и что ее, ни в коем случае, нельзя смешивать с Куро-Араксской культурой. Изменение в наших представлениях относится лишь к тому, что она не была древнейшей курганной культурой в этом регионе и ей на Южном Кавказе в докуро-араксский период предшествовали более древние носители курганного обряда. Культуру подкурганных склепов в первую очередь характеризует наличие подкурганных погребальных камер с многоразовым подзахоронением очередных покойников.

3. Погребальные камеры прямоугольного и круглого плана устраивались как на горизонте, так и бывали впущены в грунт. Во многих случаях с их северо-

восточной стороны устраивался вход. Во впущенных в грунт камерах он чаще был в виде дромоса или ступени. Стены камер обкладывались камнем, кирпичом, камышом, бревнами, плахами или обмазывались глиной. Наземные камеры чаще имели турлучные стены и, вероятно, перекрытия, хотя имеются и каменно-кирпичные строения. Последние, как и грунтовые камеры, покрывались деревянным настилом, поверхность которого покрывалась толстой глиняной массой.

4. В камерах исследованных курганов выявлено до нескольких десятков останков погребенных в совершенно разное время. Их укладывали в различных позах иногда по одному или группой, изолируя глиняно-каменной массой. Но чаще при погребении очередного покойника останки предшествующего сдвигали, в результате чего они теряли свой анатомический порядок. Порой после заполнения площади камеры все находившиеся там останки сплошь замуровывались и поверх них совершалось подзахоронение очередных покойников. В завершение использования склепа в его западной стороне, противоположной входу, совершался огненный обряд, от которого сгорало все сооружение, обгорали костяные останки и находящийся там инвентарь.

5. Погребальный инвентарь главным образом состоял из керамических сосудов. Количество их было близко количеству погребенных. Это в большинстве своем сосуды небольшого размера, представленные главным образом чашами, кувшинами с высокой цилиндрической горловиной и горшками с невысокими цилиндрическими горловинами. Кувшины в основании горловины снабжены небольшой петлевидной ручкой-ушком. Такими же ручками снабжены и горшки. Но там их две, расположены они противоположно друг другу и чаще соединяют основание горловины с закраиной венчика. В редких случаях аналогичными ручками снабжены и чаши. По формам эти сосуды близки, но не идентичны сосудам керамической коллекции Куро-Араксской культуры. Их отличает некая массивность и небрежность изготовления, несколько иная морфология форм, ограниченность типов. В то же время генетическая близость керамики обеих культур несомненна. Причина этому участие носителей куро-араксской культуры в формировании культуры подкурганных склепов.

Г. И. А х у н д о в а (Баку)

Психолингвистические основы антитезных конструкций в азербайджанском и английском языках

Известно, что антитеза - это стилистический прием, служащий для усиления выразительности речи путем резкого противопоставления понятий, мыслей, образов. Главная функция антитезы одна - придание выразительности,

экспрессивности, которая достигается путём противопоставления. Антитеза характеризуется следующими особенностями: наличие в антитезных конструкциях антонимов либо противопоставленных понятий, явлений; яркий эмоционально-стилистический эффект, употребление с целью привлечь внимание, расширить смысл высказывания специфической лексической сочетаемости компонентов.

Антитеза – один из самых распространенных стилистических фигур в художественной литературе, обыденной речи, различных функциональных стилях, причём чем резче контраст, тем выразительнее антитеза, сравните:

Азерб: «Cinayət və cəza»

Англ: «Crime and punishment»

Азерб: «Qılınc və qələm»

Англ: «A sword and a pen».

Какова же причина распространенности антитезных конструкций в языке, их психолингвистическая основа? Одна из самых важных функций языка на любых этапах развития человечества, по мнению К. Леви-Стросса, состоит в категоризации мира с помощью бинарных оппозиций или двоичных противопоставлений (Леви-Стросс К. Первобытное мышление. Москва, Республика, 1994, с 43). Важность принципа биполярности подчёркивают многие исследователи, полагая, что уже первобытный человек пытался упорядочить окружающий мир с помощью бинарных оппозиций: жизнь-смерть, небо-земля, солнце-луна, огонь-вода, животное-человек, мужчина-женщина, старший-младший, свой-чужой, счастье- несчастье, правое-левое, светлое-темное и т.д, при этом парность категорий сопровождалось у него абсолютизацией их противоположностей. Как считает В.Б. Иорданский, причина изначальной дуалистичности человеческого мышления состоит в том, что архаичный человек остро ощущал внутреннюю конфликтность мира. Для него было очевидно, что солнце противостоит луне как свет мраку, порядок и гармония противостоят беспорядку и хаосу, культура человеческого общежития варварству дикой природы» (Иорданский В.Б. Хаос и Гармония. Москва, Наука, 1982, с. 27). Таким образом, можно заключить, что психолингвистической основой бинарной оппозиции является стремление мышления к упорядоченности, классификации и к определенной категоризации. На наш взгляд, бинарная оппозиция в антитезных конструкциях с одной стороны служит категоризации, а с другой обеспечивает их выразительность, экспрессивность и богатство экстралингвистических ассоциаций. Исходя из направленности нашей работы, мы рассмотриваем антитезу в азербайджанских и английских пословицах и поговорках и способы их трансформации. Пословицы и поговорки обладают следующими особенностями: 1) параллельность конструкции; 2) предельная компрессия информации в малом по объёму дискурсе; 3) общечеловеческая и значимая тематика; 4) конкретность, лаконичность, категоричность, выразительность и изящество мысли; 5) генерализованность и вневременность.

В представленном материале выделяются следующие виды антитезы;

1) простая – состоящая из одной противопоставленной пары, сравните:

Better late than never – Gec olsun, güc olsun;

Out of sight, out of mind – Gözdən uşaq, könüldən iraq.

2) сложная (развернутая антитеза) – создается за счёт включения цепочек компонентов или определений. Этот вид антитезы в рассматриваемом материале составляет большинство. Сравните:

Who has never tasted bitter, knows nothing what is sweet.

Acını dadmayan şirinin qədrini bilməz.

One law for the rich, the other for the poor.

Bir qanun dövlətli üçün, başqa qanun kasıb üçündür.

What is bred in the bone will go out of the flesh.

Südlə gələn sümüklə çıxar; Qozbeli qəbir düzəldər.

При трансформации английских антитезных конструкций на азербайджанский язык используются следующие способы перевода: калькирование, эквивалент, антонимический перевод и т.д., причем при всех этих способах необходимо максимально сохранять образную основу исходного языка.

М. Х. Б а г а е в, Р. Х. М а м а е в (Грозный)

Межэтнические контакты как основа формирования археологических культур Центрального и Северо-Восточного Кавказа

Кавказ с древнейших времен был этнически пестрым (Геродот, Страбон, Ал-Масуди). Он прочно вошел в древнюю письменную традицию как «гора языков и народов». Подтверждение тому – это то, что уже в артефактах палеолита прослеживается соседство на Кавказе культурных проявлений, свойственных как Передней Азии, так и Европе.

С эпохи же энеолита Северный Кавказ оказывается в орбите культур Ближнего Востока и одновременно сам выступает в качестве своеобразного ретранслятора достижений, наступившей эпохи металла, в сторону предкавказских степей. В конце же III тыс. - первой половине II тыс. до н.э. уже элементы степной культуры внедряются глубоко в горы (Амирханов).

Установлено, что культурное развитие Закавказья и Северного Кавказа шло собственными путями, но при тесном взаимодействии и постоянных взаимосвязях (Мунчаев, Марковин). Так, северо-восточный вариант куро-аракской культуры V-IV тыс. до н.э., сложившийся на местной основе, позволяет включить горную зону Восточного Кавказа в первичный ареал формирования куро-аракской культуры (М.Г. Гаджиев). При этом не исключено, что в генезисе этой

культуры участвовали хуррито-урартские племена (Джапаридзе, Меликишвили, Б.Б. Пиотровский, Дьяконов), чей язык является одним из восточнокавказских (Дьяконов, Старостин), носители которого (предки нынешних дагестанских и нахских народов) с глубокой древности проживали на Центральном и Северо-Восточном Кавказе.

Несколько позже (где-то на рубеже IV-III тыс. до н.э. или в самом начале III тыс. до н.э.) урукская культура Месопотамии способствовала сложению на местной основе майкопской культуры на Северном Кавказе (Мунчаев).

Исследованиями в 60-70-х годах XX в. как в Закавказье, так и на Северо-Восточном Кавказе выявлен мощный культурно- исторический пласт, оставленный предшественниками «куро-аракцев» и «майкопцев», что, в свою очередь, заставляет искать основы субстрата кавказской языковой семьи в более глубокой древности (Мунчаев, М. Г. Гаджиев). Перспективность такого поиска очевидна, ибо культурная лексика прасеверо-восточнокавказского языка, по данным глоттохронологии, свидетельствует о высоком уровне хозяйственного и культурного развития ее носителей (Старостин) на основе земледельческо-скотоводческого комплекса неолита и энеолита Северо-Восточного Кавказа (Амирханов, Мунчаев, М. Г. Гаджиев).

Выше изложенное подтверждается и дальнейшим ходом истории: во-первых, наличием памятников второй половины III тыс. до н.э. в горной зоне Юго-Восточной Чечни и сопредельном Дагестане, характеризующих гинчинскую культуру III-II тыс. до н.э. (Р.Г. Магомедов), традиции которой вскоре переходят к каякентско-харачоевской культуре (Круглов, Марковин) XIII-IX вв. до н.э. Преемственность и межкультурный синтез не менее наглядно демонстрируют так же памятники кобанской культуры XII-IV вв. до н.э. (Крупнов, Козенкова), археологические памятники скифо-сарматского круга и раннесредневекового времени (Козенкова, Давудов, Д. Атаев, С. Гаджиев, Багаев и др.).

Итак, даже при беглом обзоре всех исторических вех древней истории насельников Центрального и Северо-Восточного Кавказа (да и всего Кавказа в целом), наиболее ярко высвечиваются страницы той истории, в которой:

во-первых, прослеживаются сложные и многоплановые связи автохтонов Кавказа с огромным миром соседних и дальних народов, включая и кочевые сообщества евразийских степей;

во-вторых, высвечиваются устойчивость единства и преемственность общекавказской культуры со своими локальными особенностями.

Очевидно, этим во многом и объясняется толерантность, имманентно присущая автохтонам Кавказа с древнейших времен по сегодняшний день, даже несмотря на все коллизии постсоветской эпохи.

Ц. Б а р а м и д з е (Тбилиси)

Экстралингвистические параметры для определения идентичности этноса в мультилингвокультурном Северном Кавказе

По мнению большинства ученых, для определения индентичности этноса существует ряд факторов. Эти факторы в основном политические (степень самосознания этноса, политическая воля самосохранения, личностные качества лидеров, экономические и экологические факторы, проживание на родине, ее месторасположение, отличительные свойства народа, социальные и психологические факторы, материальные ресурсы, сеть коммуникации, традиции, обусловливающие непрерывность связи нации, язык и код символов и т.д.).

В определении индентичности нации доминантная роль принадлежит языку, в частности социолингвистическим параметрам, которые проявляются в комплексных моделях (квантитативных, эстимационных, квалитативных) изучения языковой ситуации.

В работе рассмотрены характерные для языковой ситуации Северного Кавказа релевантные признаки, выявленные на основе указанных комплексных подходов. Типологизация языковой ситуации мультилингвального Северного Кавказа показывает, что интеграция количественных результатов обусловливает новый качественный подход.

Результаты подобных исследований, к сожалению, позволяют заключить, что в настоящее время национальные языки Северного Кавказа должны рассматриваться как миноратарные языки, стоявшие перед реальными рисками и проблемами.

На основе статистических данных в работе рассмотрена языковая ситуация мульти-лингвокультурного Северного Кавказа, в частности состояние национальных языков как главного признака идентичности нации, а также результат длительного исторического изменения лингвистического, социального и культурного контекста.

Путем создания социокультурного портрета региона в работе определяется коэффициент жизнеспособности языка.

На основании анализа этнолингвистического и социокультурного положения в работе проанализированы: 1) письменные языки с непрерывной письменной традицией; 2) письменные языки с прерванной письменной традицией; 3) языки, письменность которых была создана в конце прошлого века; 4) бесписьменные языки; 5) языки этнических групп, мигрировавших за пределы Кавказа, а также дается их функциональная классификация. В работе проанализированы узловые вопросы функционирования данных языков, ставится проблема их витальности, а также намечаются научные пути их разрешения.

Функциональная сила языка определяет перспективы его развития, а также идентичность этноса в сложном социокультурном пространстве.

В работе представлены результаты исследования, позволившие выделить следующую проблематику:

1) современная языковая ситуация в РФ и функционирование языков Северного Кавказа;

2) глобализация и языковые проблемы малочисленных народов Кавказа;

3) мультилингвизм, билингвизм и идентичность;

4) система образования РФ и статус языков Северного Кавказа;

5) правовое регулирование системы образования.

Последний пункт свидетельствует о «национальной доктрине образования» РФ, в которой сформулировано основное положение о цельности образовательного пространства РФ. Принципы образования определяют его основные направления и тенденции, в которых на правовых основаниях декларировано сохранение и развитие культуры народов России, а также сохранение и развитие региональных культурных традиций и самобытности этносов в условиях многонационального государства.

В работе показано несоответствие между декларированными законом языковыми правами и возможностями реализации этих прав в реальной жизни. Это несоответствие обусловливает односторонность языковой ситуации в пользу русского языка в мультилингвальном Северном Кавказе и ставит перед реальной опасностью национальные языки, а также степень идентичности этих этносов.

Н. М. Б а р а х о е в а (Назрань)

Особенности залога в эргативных языках
(на материале ингушского языка)

Наше исследование основано на теории, согласно которой функция залога заключается в перераспределении коммуникативных рангов участников ситуации. Причем совершенно не обязательно, чтобы такое перераспределение коммуникативных рангов сопровождалось перераспределением синтаксических ролей актантов глагола, что подтверждается, на наш взгляд, материалом ингушского языка. Сама категория залога рассматривается нами как один из путей проявления актантной деривации в языке. Залог охватывает и морфологию (формы глагола), и синтаксис (необходимость актантов – валентность глагола) и прагматику.

Перераспределение коммуникативного статуса в ингушском языке не оформляется или, точнее, не сопровождается перераспределением синтаксических ролей именных групп в ингушском языке: *So knižka dešaš va – Knižka dešaš va so; As knižka jazdu – Knižka as jäzdeš da* – объект остается объектом и семантическим и грамматическим (книга), субъект сохраняет статус субъекта и

семантического и грамматического (so – as), поэтому полагаем, что в ингушском языке представлен инверсивный залог. В ингушском языке представлена такая языковая ситуация, когда в предложении обозначены и подлежащее и дополнение. С другой стороны, имеется также и морфологический показатель глагола (использование синтетической в одних конструкциях и аналитической форм в других конструкциях), маркирующий переход коммуникативного статуса участника с наиболее повышенным коммуникативным рангом от одного актанта к другому: *So knižka dešaš va – Knižka dešaš va so, So knižka dešaš vōl – Knižka dešaš latt – Knižka dešaš latt as, As bajtaš jazju (As bajtaš jazjaj) – Bajtaš as jazješ ja (Bajtaš as jazja ja)* и т. п. Мы привели переходные конструкции двух типов – номинативную и эргативную. Залоговые перестановки, думается, идут здесь в двух аспектах: первый представлен граммемами, условно говоря, актива и пассива от номинативной конструкции, и второй тип залога представлен граммемами актива и пассива от эргативной конструкции. Представлены и пассив состояния, и пассив действия. Переход коммуникативного статуса от одного актанта к другому в этих конструкциях не сопровождается изменением или формальным перераспределением синтаксических ролей актантов. Иными словами, в ингушских конструкциях подлежащее остается подлежащим (семантическим субъектом), дополнение остается дополнением (семантическим объектом) в преобразованиях и от номинативной, и от эргативной конструкций. Следует подчеркнуть, что мы не смешиваем понятия синтаксического статуса и коммуникативного ранга актантов ситуации. Актант с наиболее высоким коммуникативным рангом, например, нами рассматривается как актант, чья коммуникативная роль в данной конструкции более подчеркнута, и наоборот, наименьший коммуникативный ранг нами понимается как выделение актанта с наименьшей коммуникативной ролью. Основной акцент в нашем определении залога в ингушском языке делается на перенос коммуникативного статуса с одного участника ситуации на другой и это оформляется глагольной формой. Заметим, что предикат в таких конструкциях ингушского языка оформлен аналитической формой глагола и носит характер квалификативного предиката для преобразованной эргативной конструкции и исходной переходной номинативной конструкции: *So bajtaš jazješ va – Bajtaš jazješ va so / Я пишу стихи – Стихи пишутся мной, As bajtaš jazju – Bajtaš as jazješ ja / Я пишу стихи – Стихи пишутся мной*; Собственно, обе исходные конструкции переходного предложения *So baitaš jazješ va* и *As bajtaš jazju / Я пишу стихи* могут быть рассмотрены в качестве параллельных по залогу, т. е. они обе являются граммемами актива, на наш взгляд, и способны к пассивному преобразованию.

Кроме указанных выше явлений, связываемых нами с категорией залога, обращают на себя внимание в системе ингушского языка и конструкции типа *ça dottaš latt / Дом строится, Bolx čaqbōqqaš latt/ Работа завершается*, рассматри-

ваемые нами в качестве трансформ конструкций следующего типа *Bolxloj ça dottaš bōxk / Рабочие строят дом, So bolx čaqboaqqaš voal / Я завершаю работу*. Как видно из структур указанных синтаксических единиц, данные предложения имеют структуру имперсонального, т. е. безличного пассива.

В предложениях типа *Со cecvjaqqar Ahmad – Ahmad cecvjalar cunax / Он удивил Ахмада – Ахмад удивился ему* также представлена залоговая деривация в ингушском языке. Во-первых, эргативная (активная) конструкция переходит в номинативную (тоже активную), при этом пациенс, оформленный прямым дополнением (в именительном падеже - абсолютивом) в первом предложении *Ahmad* повышает свой статус и коммуникативный и синтаксический – переходит в именительный (номинативный) падеж, становясь агенсом (подлежащим), а агенс первого предложения со – в эргативном падеже преобразуется в пациенс – в косвенное дополнение. То есть получается, что собственно агенс – подлежащее первой конструкции (эргативной, а именно она является исходной в данном случае, так как такого рода глагола дает лишь такие преобразования актива в актив), на наш взгляд, и понижается в коммуникативном и синтаксическом статусе со – *cunax*. Вероятно, здесь мы в ингушском языке имеем дело с тем явлением, которое рассматривается в лингвистике под термином антипассив.

Нами выделяется по крайней мере четыре типа возможных преобразований синтаксических конструкций ингушского языка по типу актива и пассива. Из них две граммемы актива: *(актив) So ça dottaš voal - (пассив) ça dottaš latt; (актив) So ça dottaš va – ça dottas va so; (актив) As ça dott – (пассив) ça as dottaš da.*

З. М. Б а т и р о в а, А. С. А л и х а н о в (Махачкала)

Образование имен существительных с помощью суффикса *-ч* в аварском языке

Для существительных характерны следующие способы словообразования: а) морфологический (суффиксация, «окаменение классно-числового показателя *-б-* и показателя множественности *-р-*); б) морфолого-синтаксический (словосложение, композитное образование); в) конверсия; г) дезаффиксация; д) метатония.

Среди этих способов доминирующими являются суффиксация и словосложение.

Продуктивных суффиксов в аварском языке не много. Относительно продуктивными являются суффиксы *-хъан, -к, -ч, -ро, -ло, -ел, -ен, -лъи.*

С помощью суффикса *-ч* образуется значительное количество существительных с увеличительным или уменьшительным значением от основ существительных, наречий отглагольных имен. Этот суффикс в зависимости от значения

производящего слова придает производным словам еще другие оттенки значений: уменьшительно-ласкательное и пренебрежительное. Кроме того, с его помощью образуются названия конкретных неодушевленных предметов без оттенков уменьшительности, ласкательности, пренебрежения.

Слова с суффиксом *-ч* обозначают:

а) людей с определенными отрицательными чертами: *гIинкъуч* «человек, не желающий ничего слышать» (*гIинкъ* «глухо»), *кIалач* «болтун» (*кIал* «рот»); *хIохьоч* «тупяк» (*хIехь* «пень»); *лъамач* «неустойчивый, мягкохарактерный человек» (*лъама* «жидко»); *хIинкъуч* «трус» (*хIинкъи* «боязнь»); *гванзуч* «грубиян» (*гванз* «грубо»).

б) людей с определенным внешними чертами: *гороч* «крошка» (*горо* «шарик»); *кIодоч* «великан» (*кIодо* «велико»); *кьарач* «тучный человек» (*кьара* «жирно»); *гьитIич* «малютка» (*гьитIин* «маленько»); *михъич* «усач» (*михъ* «ус»).

-ч придает этим словам уменьшительно-ласкательный и увеличительный оттенки;

в) названия неодушевленных предметов: *цIалач* «волчок», «юла» (*цIал* «кнут»); *къохьоч* «безрукавка из шкурки» (*къехь* «шкурка»).

Мотивирующими для этих образований являются косвенные основы имен существительных в род.п. архаического склонения, отглагольные имена в род.п. и наречия образа действия:

а) *хIехь* «пень» – *хIохьол* (род.п.) *-ч – хIохьо(л)ч – хIохьоч; михъ* «ус» – *михъил* (род.п.) *-ч – михъи(л)ч – михъич;*

б) *кIодо* «велико» *кIодо -ч – кIодо(л)ч – кIодоч; лъама* «жидко» *лъама-ч – лъамач.*

Если прямая основа с согласным исходом, то косвенная основа образуется при помощи различных гласных: *гIинкъ* «глухо» – *гIинкъ+у+-ч – гIинкъуч; гванз* «грубо» – *гванз+у+-ч – гванзуч*.

в) *хIинкъи – хIинкъул* (род.п) *-ч – хIинкъу(л)-ч – хIинкъуч.*

Возможно, суффикс *-ч* генетически восходит к слову *чи*. В аварском языке встречаются развернутые наименования (названия) с *чи*: *хIинкъарав чи* «пугливый человек», *барахщарав чи* «скупой человек», *къокъав чи* «короткий человек», *гванзав чи* «грубый человек». Сокращение таких наименований приводит к созданию более сжатых, но в то же время и более выразительных слов. Ср.: *хIинкъарав чи* «пугливый человек» – *хIинкъуч* «трус»; *гванзав чи* «грубый человек» – *гванзуч* «грубиян»; *гьитIинав чи* «маленький человек» – *гьитIич* «малютка».

Коннотативный (оценочный) компонент может содержаться в самом лексическом значении слова. Называя предметы, явления и действия, слова могут заключать в себе дополнительные экпрессивные оттенки, выражающие отношения к этим явлениям (презрительность, неодобрительность, уничижительность, отрицательное отношение). Таких слов в аварском языке очень много.

Р. М. Б е г е у л о в (Карачаевск)

Историческое образование в условиях мультикультурного пространства Карачаево-Черкесии

В любом социуме историческая наука, историческое самосознание играют важную роль, в том числе в сфере регулирования социальных связей и межэтнических отношений. Одним из ключевых элементов этого процесса является историческое образование, с помощью которого можно влиять на формирование толерантных ценностей и ориентиров у подрастающего поколения.

Карачаево-Черкесская республика (КЧР) – мультикультурное общество, с довольно сложной этнической составляющей. Однако осознание и признание ценности данного феномена практически не отражается в ходе преподавания региональной истории в школах и вузах республики.

Среди причин этого можно выделить мизерное количество учебных часов, отводимых на изучение истории КЧР и отсутствие полноценного учебника по данной дисциплине.

Существующее учебное пособие, по которому рекомендовано заниматься общеобразовательным школам, является крайне неудачным. Оно состоит из пяти разделов, посвященных, соответственно, пяти основным этносам республики. Таким образом, школьник проходит не исторические этапы во взаимосвязи, когда он должен получать представление об узловых моментах, основных событиях и явлениях в жизни региона и всех народов, проживающих на данной территории, а, по сути, курс этнической истории. При этом не уделяется практически никакого внимания теме межэтнических контактов, этнокультурного общения и т.п. К тому же из истории Карачаево-Черкесии «исчезли» этнические меньшинства: осетины, греки, армяне, эстонцы, татары, украинцы и др., представители которых внесли свой достойный вклад в историко-культурное развитие республики.

Таким образом, существующая сегодня система обучения региональной истории в школах Карачаево-Черкесии и отсутствие учебника по соответствующей дисциплине приводят к тому, что учителя фактически предоставлены сами себе и преподают этот предмет, исходя из собственного видения прошлого и своих убеждений. Какие это могут быть убеждения и каков процент этноцентристского, а то и просто националистического подхода в реализации учебного курса, остается только догадываться. Неудовлетворительная постановка преподавания этого предмета приводит к тому, что сегодняшние выпускники школ либо вообще не знают региональную историю, либо представляют ее себе в неполном и искаженном виде, не имеют знаний о культуре, обычаях соседних народов. В результате, в республике отмечается не только заметное падение престижа

исторической науки, но и рост этноцентристских, а то и просто националистических проявлений. Происходит формирование мифологизированных национальных историко-культурных концепций.

Данная проблема, на наш взгляд, выходит далеко за рамки образовательного процесса. Недостатки системы исторического образования, издержки складывающегося уровня исторического самосознания у населения оказывают определенное влияние на социокультурные, межнациональные процессы в Карачаево-Черкесии.

В связи с вышесказанным хотелось бы, во-первых, чтобы научное сообщество Карачаево-Черкесии и представители соответствующих властных структур выработали определенную концепцию обучения истории в условиях мультикультурного региона, с учетом новейших методических разработок и рекомендаций; а во-вторых, поставить под сомнение саму целесообразность узкопрофильного изучения исторического прошлого. Думается, что само построение учебников, учебных пособий и другой учебно-методической литературы по принципу моноэтничности или, если можно так выразиться, монорегиональности утратило свою актуальность. В этой связи создание более интегративных в регионально-этническом плане курсов истории в северокавказских субъектах РФ выглядело бы более адекватным в контексте современных реалий и более продуктивным в плане решения стоящих перед обществом задач.

М. Б е к к ер (Баку)

Толерантность как образ жизни

Еврейская община существует в Азербайджане на протяжении 25 веков, со времен эдикта Кира Великого, который был издан в 538 году до н.э. Значительное число евреев поселилась на территории современного Азербайджана после того, как во II в до н.э. был проложен великий шелковый путь. В V-VI веках н.э. значительная часть еврейского населения под влиянием гонений, устроенных против христиан и других иноверцев, живших в Сасанидской державе, а также в результате поражения движения маздакидов переселились в северный Азербайджан и Дагестан. В XVIII веке в результате ослабления персидской державы на территории Азербайджана возникли небольшие феодальные образования. Среди них особое место заняло Кубинское ханство, правитель которого Гусейн Али хан стал приглашать на свои земли евреев из сопредельных стран. Так на месте разрушенного Надир шахом селения Кулгат возникла Подгорная или Еврейская слобода известная сегодня, как Красная слобода. Особого расцвета это поселение достигло в период правления

Фатали хана. В 1804 году Российская империя начала систематическое завоевание Азербайджана. Уже в 1810 году в Баку появляются первые евреи ашкенази. В 1832 году они уже смогли собрать миньян для общественной молитвы. После 1860 года в Баку стали переселяться грузинские евреи. С развитием нефтяной промышленности сюда стали переезжать евреи из западных областей Российской империи. В основном это были купцы и ремесленники, а также врачи, учителя, адвокаты и инженеры. Поскольку евреям запрещалось селиться вне пределов «черты оседлости» в Азербайджане могли селиться только те, в ком нуждалась растущая промышленность города и его районов. Очень скоро евреи приобрели на новой родине достаточно большое влияние. В 1913 году 14 еврейских компаний производили 44% всего керосина Российской империи. В том же году из 283 зарегистрированных адвокатов евреями были 75 человек, из 185 практикующих врачей – 69 человек, а из 190 провизоров и владельцев аптек-137 человек. Особого расцвета еврейская община достигла в период существования Азербайджанской республики, когда с них были сняты все ограничения. Достаточно сказать, что евреи могли без ограничений поступать в любые учебные заведения, избирать и быть избранными в парламент и даже занимать министерские посты (Евсей Гиндес – министр здравоохранения). После 1920 года постепенно стала затухать религиозная жизнь и закрываться культурно-просветительные учреждения. Тем не менее общая ситуация в республике была достаточно комфортная. Население никогда не поддерживала антисемитскую политику советского руководства. Достаточно сказать, что во время «дела врачей» не был уволен ни один врач еврейской национальности. После обретения независимости в Азербайджане стали строиться и открываться синагоги, еврейские школы. В Милли меджлисе (парламент) республики еврейскую общину вот уже два срока представляет Евда Абрамов. Община активно поддерживает связи с диаспорой во всех странах мира и с Государством Израиль.

П. М. Б е к т е м и р о в а (Махачкала)

Уступительные и условные деепричастия в бежтинском языке

Во многих дагестанских языках рассматриваются уступительные и условные деепричастия. Подобные деепричастия можно выделить и в бежтинском языке.

В исследованиях по бежтинскому языку (Е.А. Бокарев, Г.И. Мадиева, М.Ш. Халилов и др.) говорится лишь об условном и уступительном наклонениях, однако нами они рассматриваются как деепричастные формы.

Условные деепричастия обозначают добавочное действие, которое является условием для совершения основного действия, ср.: *nilʻda jokča* «если

дадут, возьми», *uṭda āɣi?lāqa* «если ляжет, не поднимай», *?eželeda ?eⁿṭʻe* «если заберет, уезжай». Как видно из иллюстраций, условные деепричастия образуются от глагольного корня присоединением суффикса ***-da***: *üčāxäl* «спать» – *üčāxeda*, *joçal* «прогнать» – *joçda*, *ṭuṭal* «бросить» – *ṭuṭda.*

Условные деепричастия выражают только второстепенное зависимое действие и обычно выступают в придаточной части сложноподчиненного предложения, ср.:

Wodo guhda, Arsen hälṭilä? ?eⁿṭʻa?as.

Дождь (абс.) пойти (деепр.) Арсен (абс.) на работу (инэссив) идти (наст. отр.).

«Если дождь пойдет, Арсен не пойдет на работу».

На базе условного деепричастия образуется большинство форм уступительных деепричастий. Аналогично такое явление и для многих других дагестанских языков.

Уступительное деепричастие обозначает добавочное действие, которое, хотя и могло быть условием, но не является обязывающим для совершения главного действия, где последнее остается чаще всего неосуществленным, ср.: *jaṭdana jokče?esh* «хотя хотел, но не взял», *johdana jaṭe?esh* «хотя сделал, но не захотел», *goçoqdana jegaj?esh* «хотя посмотрел, но не увидел». Как видно из иллюстраций, уступительная форма образуется от условной формы при помощи аффикса ***-na***. Значение этого аффикса близко к русскому «хотя».

Уступительные деепричастия в бежтинском языке образуются и другими способами. Так, при помощи частицы ***-čen*** подобные деепричастия образуются от:

а) условного деепричастия: *jiqedačen gōsdi* «даже если узнает, придет ли», *gohdačen razi aqa?as* «даже если придешь, не обрадуюсь»;

б) формы прошедшего времени глагола: *gohnačen aqe?es* «не мог прийти», *čāxnačen gä?ä* «не смог написать»;

в) условно-желательной формы: *oⁿqojoqodāčen gisaka?as gā̄* «даже если и пришел бы, не вышла бы», *nilʻijoqodāčen jokča?ash gā̄* «даже если и дал бы, не взяла бы»

При помощи суффикса ***-na*** уступительные деепричастия образуются от:

а) деепричастия времени на ***-a?***: *lʻishella?na jegaj?esh* «даже тогда, когда включил, не увидел», *eⁿṭʻeja?na lⁿqe?esh* «даже тогда, когда пошел, не нашел»;

б) условно-желательной формы: *gijoqodāna jeca?as gā̄* «даже если пришла бы, не осталась бы», *ḳoḳōqodāna gija?as gā̄* «даже если заболел бы, не пришла бы».

От формы условного деепричастия при помощи суффикса ***-ja?*** образуется уступительное деепричастие со значением возмущения: *jowal* «делать» > *joh-*

+da-+-ja? > johdā? «если только не сделать», *il'edā? gowa?as* «если только не позвать, не придет», *nil'dā? jokča?ash* «если только не дать, не возьмет».

Также уступительное деепричастие образуется от деепричастия образа действия при помощи частица ***-dana*** и суффикса ***-ɣodā*:** *gohna-dana-ɣodā* «хотя бы пришел бы», *nil'na-dana-ɣodā* «хотя бы дал бы».

Вышерассмотренные деепричастные формы нами рассматриваются как уступительные деепричастия, на основании следующих критериев: во-первых, они образуются при помощи суффикса деепричастия образа ***-na***, усилительной частицы ***-čen*** и наречного суффикса ***-da***; во-вторых, они всегда выражают второстепенное зависимое действие; в-третьих, они имеют фиксированное местоположение в придаточной части сложноподчиненного предложения.

Таким образом, отглагольные образования, обладающие четко выраженными деепричастными признаками, не могут быть лишены их деепричастного статуса. Эти признаки послужили основанием для выделения условных и уступительных деепричастий.

Л. Б е р и а ш в и л и (Тбилиси)

Реликты в традиционной модели земледелия Кавказе (бобовые культуры в Грузии)

Грузия признана самостаятельным очагом развития земледелия, одним из центров возникования культурых растений, в том числе многих реликтовых видов и эндемов. Специалистами особенно акцентируется географическое расположение ее территории, с одной стороны, влажно-субтропический климат Причерноморья Западной Грузии, а с другой – равнинные и предгорные массивы умеренно-континентального климата Восточной Грузии, являющиеся мощными очагами культигенных комплексов.

Зернобобовые культуры по своей древности во многом превосходят хлебные злаки и являются самой ранней в истории человечества пищей, занявшей важное место в модели жизнеобеспечения этносов. Так например, соя (Glicine) в Китае известна за 5000 лет до н.э; древнейшими культурами являются бобы ((Vicia Faba) и нут (Cicer arietinum); с незапамятных времен одомашнена чечевица (Ervum Lens). Древние семиты – арабы, евреи использовали чечевицу в качестве пищевого продукта широкого применения – именно от них идет всемирно известная «чечевичная похлебка»; к древнеиндийской цивилизации 8-7 тысячелетий относится маш (Phaseolus aureus (Roxb) pip.). Специалисты выделяют западногрузинские сорта маша, используемого как в пищу, так и в качестве зеленого удобрения (Жуковский).

Научными исследованиями установлен тот огромный жизненный потенциал, носителем которого являются бобовые культуры. Эти растения содержанием протеина во многом превосходят такие продукты, как молоко, мясо, пшеничный хлеб; они отличаются накоплением масел, высоким содержанием дефицитных аминокислот, необходимых человеческому организму, что делает их особенно ценными пищевыми продуктами.

Как показывают новейшие исследования, в древнейших очагах культуры на протяжении тысячелетий были выработаны методы т.н. «экономического питания», в которых основное место занимало растительное сырье, и среди них особо значимое – зернобобовые культуры.

Этнографические материалы содержат сведения о «бобовой муке» и «бобовом хлебе». Использование бобовой муки находит подтверждение в грузинских писменных источниках, начиная с лечебника XI века «Усцоро карабадини», медицинских книгах «Цигни саакимои» и «Ядигар дауд», вплоть до середины XIX столетия в материалах социальной истории Грузии.

Безусловный интерес представляют опубликованные материалы из региона Центральной Азии (Таджикистан), касающиеся использования бобовых растений и бобовой муки в религиозных обрядах новогоднего праздника Новруз и имеющие сходство с грузинским материалом, а также примечательных своей архаичностью.

З. Х.-А. Б е р с а н о в а (Грозный)

Дорога в менталитете чеченцев

Дорога в менталитете чеченцев не просто конкретное понятие, а нравственная категория.

С древних времен все, что относилось к дороге, считалось священным; согласно поверью, человек, проложивший дорогу или построивший мост, заслуживает рая.

Следить за состоянием дороги, проходящей мимо селения, считалось коллективной обязанностью всех его жителей. Жители села несли моральную ответственность за всех проезжающих по дороге, проходящей мимо их селения.

Обычно на краю села, у дороги селили самых храбрых и достойных людей, чтобы они могли защитить путников, дать им приют в случае необходимости. Сельчане должны были давать приют и оказывать гостеприимство запоздалым путникам.

С давних времен в горах существовали дорожные гостиницы, которые строились обычно у реки или родника. В них возводили очаг или камин. Был наложен жесткий запрет на все, что могло осквернить дорогу, повредить ее.

Нельзя было брать с дороги даже камень, занимать пядь земли, относящейся к ней.

Разрушить мост считалось страшным преступлением.
Чеченцы считали, что место пересечения дорог имеет магическую силу.

В. Б. Б е с о л о в, А. В. Б е с о л о в (Владикавказ)

Отечественные и иностранные исследователи архитектурного и градостроительного наследия Кавказа как зачинатели кавказского архитектуроведения – самостоятельной отрасли ориенталистики

Архитектурное и градостроительное наследие Кавказа всегда привлекало внимание художников, зодчих, ученых, миссионеров и купцов, паломников и путешественников, потому что по настоящее время является неповторимым достоянием отдельных стран и многих народов целого историко-культурного региона. Это вполне закономерно, ибо творения зодчих Армении, Агвании и Грузии, Абхазии и Алании являются образцовыми произведениями восточно-христианской архитектуры, а творения зодчих Азербайджана расцениваются как эталонные произведения мусульманской архитектуры. Самостоятельную ценность представляют глубоко самобытные памятники традиционного зодчества коренных горских народностей Северного Кавказа.

Со второй трети XIX века архитектурное и градостроительное наследие Кавказа постепенно входит в орбиту научных интересов целенаправленных исследователей гуманитарного склада ума и стиля мышления и различных путешествующих личностей из России, стран эмоционального Востока и рационального Запада. Представители местных национальностей и навсегда осевшие на Кавказе европейские ученые и творцы также начинают проявлять пристальное внимание к памятникам градостроительства, архитектуры и строительной техники древнего и средневекового Кавказа.

Изначально постижению кавказского художественного наследия уделяли основательное внимание немецкие и русские историки искусства, затем, наряду с ними, в осмысление материальных ценностей кавказских народов включились французские ученые, а следом и итальянские историки искусства, позже всех к кавказской тематике присоединились англоязычные специалисты. Всех путешествующих по земле Кавказа интересовала биосфера, история, идеология и язык, культура и быт народов Кавказа, их облик и костюм, а также уникальные по типу и форме, жанру и сюжету, образу и стилю произведения архитектуры и строительной техники, монументальной живописи и рельефной пластики, декоративно-прикладного искусства и орнаментального декора стран и народов Кавказа эпохи древности и средних веков.

Как ни парадоксально, подлинные творения безымяных народных зодчих продолжали оставаться вне поля зрения исследователей традиционного жилища,

хозяйственных построек и поселения. Эти весьма удивительные по правдивости и эстетической выразительности произведения анонимной архитектуры являлись предметом и объектами исследования историков-краеведов, антропологов и этнографов, и лишь с начала XX века к памятникам народного зодчества начал проявляться научный интерес историков архитектуры и строительной техники.

С начала второй трети и до конца XIX века в натурное обследование архитектурного и градостроительного наследия Кавказа наиболее весомый вклад внесли Фредерик Дюбуа де Монпере (1798–1850), Андрей Николаевич Муравьев (1805–1876), Мари Фелисите Броссе (1802–1880), Давид Иванович Гримм (1823–1898), Дмитрий Захарович Бакрадзе (1826–1890), Никодим Павлович Кондаков (1844–1925), Андрей Михайлович Павлинов (1852-1897) и некоторые другие специалисты.

Научные сочинения и труды указанных зодчих, ученых и путешественников представляют несомненную фактологическую ценность содержащимися в них письменными сведениями, графическими материалами и фотоснимками. Следует признать, что с точки зрения уровня развития методологических основ и теоретических принципов истории искусства и архитектуроведения научные труды указанных личностей, разумеется, давно устарели. Однако именно в их трудах содержатся сведения и материалы многих памятников зодчества, которых, как ни досадно, уже нет на поверхности Земли или же ныне они находятся в развалинах и руинах.

По существу, 1830-1880-е гг. являются периодом собирания и накопления исторических источников и составления реестра памятников градостроительства, архитектуры и строительной техники древнего и средневекового Кавказа. Этому периоду принадлежит важная роль в становлении и двух этапах развития научного кавказоведения, а в ее лоне и архитектуроведения, на рубеже веков и в первой трети XX века как составной ветви мировой ориенталистики.

Е. Б. Б е с о л о в а (Владикавказ)

К проблеме создания «Сравнительной лексикологии кавказских языков»

Теория ареальной лингвистики В. И. Абаева изучает сходные явления изоглоссов, которые возникают между языками определенного ареала в результате длительного соседства и контактного развития. Ареальные отложения в языке предполагают, как известно, этнические контакты, обосновывающее пространственное распространение в результате территориальных сношений языковых фактов и явлений. Образовавшиеся лексические единицы языка в итоге взаимного

влияния самих языков обусловлены культурами, стоящими за ними, и исследование их семантики и этимологии зачастую дает нам почву для размышлений об особенностях межкавказских схождений, как в материальной культуре, так и в обрядах, обычаях и нравах, в быту, в фольклоре и религиозных воззрениях. По заявлению самого В. И. Абаева, они «очень многочисленны и древние», и три группы слов «выделяются своим полновесным культурным содержанием: 1) названия культурных растений и домашних животных; 2) термины материальной культуры; 3) термины социального порядка»; причём приводимые учёным изоглоссы захватывают более трёх различных языков.

В докладе обосновывается необходимость создания «Сравнительной лексикологии кавказских языков» авторским коллективом, состоящим из ученых, которые могут предоставить материал всех имеющихся кавказских языков, с целью определения в каждом из них слов кавказского происхождения, т.е. межкавказских схождений в области лексики. В результате этой работы должна быть составлена карта лексических изоглосс для всего Кавказа.

Данная работа способствует выявлению культурных влияний, действовавших в истории кавказских народов и нашедших отражение в языке. Важно, что это исследование подтвердило бы то, что давно известно этнологам и историкам материальной культуры, а именно, что «при всей языковой раздробленности существует *единая кавказская этническая культура;* мало того, *такая работа позволила бы уловить дух и существенные черты этой культуры».* Научную основу темы, заложенную В.И. Абаевым, составят изыскания кавказских ученых-лингвистов.

Думаю, трудно переоценить в наше сложное и тяжелое время подобный труд, призванный сплотить вокруг Института кавказоведения Грузии лучшие силы лингвистов для выявления и фиксации межкавказского лексического фонда, появление которого было некогда обусловлено внутренней жизнью кавказских народов и их тяготением к культурному единству.

Л. Б и т а д з е, Ш. Л а л и а ш в и л и (Тбилиси)

Осетины на антропологической карте Кавказа

В настоящей работе данные об особенностях физического типа осетин рассмотрены на примере двух северных групп (дигорцев и иронцев) и двух южных групп (Джава и Цхинвали), территориально разделенных главным Кавказским хребтом. В статье впервые представлена попытка комплексного исследования (соматология, дерматоглифика, изоантигенные системы крови) с использованием современных методов статистики.

Для осетинских групп в целом характерны длинное туловище, очень большой скуловой и нижнечелюстной диаметры, поперечный диаметр головы, головной указатель, широкий рот и широкий нос. В тоже время каждая группа характеризуется рядом признаков, которые максимально выражены в ней, и в разной степени проявляют общие и характерные признаки для представителей кавкасионского типа. Различие отмечается по развитию волосяного покрова, в форме волос, в развитии скул, росте бороды, по соотношению выпуклых и прямых форм профиля спинки носа, положению кончика и основания носа, высоте верхней губы и.т.д. Комбинация признаков каждой популяции ведет к различным направлениям морфологической связи, как между ними, так и в рамках кавкасионского типа и Кавказа в целом. Иронцы наибольшую морфологическую близость показывают прежде всего с мохевцами, верхнебальскими сванами, рачинцами и осетинами Джавского района; дигорцы – с группами кавкасионского типа; осетины Джавского района – с восточно грузинскими группами (горными и равнинными); осетины Цхинвальского района – прежде всего со сванами, горными рачинцами, гудамакарцами, пшавами, мохевцами, из кавказских групп с ингушами, балкарцами, карачаевцами.

Комплекс качественных и количественных признаков дерматоглифики и изоатигенные системы групп крови также выявляют близкое морфологическое и генетическое сходство, не только в пределах кавкасионского антропологического типа, но и современного населения Грузии.

Итак, на основании всех рассмотренных систем можно с уверенностью утверждать, что в формировании антропологического типа современных осетин «местный, кавказский субстрат» сыграл решающую роль. В то же время, из-за того, что язык является одним из важнейших этнических определителей, ираноязычность осетин может быть использована как доказательство их пришлого происхождения. В этой связи привлечены литературные данные по ДНК маркерам У-хромосомы. По данным разных авторов, среди всех осетинских групп частота гаплогруппы G, вернее – G2a-P18 (63%) и G2a-P15 (4,9%) распространены с высокой частотой (данные Дибировой, 2011), поэтому было высказано предположение, что гаплогруппа G в историческое время географически распространялась ираноязычными кочевниками – скифами, сарматами, аланами. Подавляющее большинство из найденных в захоронениях Сибири и Средней Азии мужских останков, идентифицируемых как скифские и тохарские, содержат гаплогруппу – R1a (Keyser et.al, 2010), поэтому присутствие в популяциях гаплогруппы G не может считаться признаком включения в их генофонд скифов, сарматов или алан. Наличие очень высокой частоты гаплогруппы G на Кавказе отмечено у шапсугов, грузин (сванов); высокие частоты у других адыгеских групп, черкесов, грузин. Перечисленные группы говорят на кавказских языках, хотя гаплогруппа G с различной частотой присутствует прак-

тически во всех кавказских группах независимо от языковой принадлежности и антропологического типа. Кавказский облик карачаевцев и балкарцев дает основание В.П. Алексееву (1960) считать, что переход на тюркский язык является вторичным явлением в их этнической истории. Существующее мнение подкрепляется и данными, полученными по распределению частот гаплотипов мтДНК и У-хромосомы, свидетельствующие в пользу гипотезы замены языка у карачаевцев (Литвинов 2007). Что же касается осетинского языка, по мнению В. И. Абаева (1949), значительный кавказский субстрат, проявляющийся и в структуре языка и в его лексическом составе, является реальным доказательством местного доиранского субстрата в этногенезе осетинского народа. Морфологически этот факт был отмечен всеми исследователями (Бунак 1946; Абдушелишвили 1957; Алексеев 1963; 1974; Кашибадзе 2006).

Таким образом, кавказский облик осетин – результат ассимиляции аборигенного населения Северного Кавказа, а затем грузин, в первую очередь двалов. В противном случае трудно себе представить их современный облик, сохранение же иранского языка оказалось возможным, т. к ассимиляция происходила постепенно.

М. А. Б у г а е в (Грозный)

Миротворчество на Кавказе: малоизвестные страницы (свидетельство участника)

Миротворческие традиции кавказских народов известны широко. Их признание нашло отражение в творчестве выдающихся мыслителей прошлого и современности. При этом всегда особо отмечалась роль народной дипломатии. Эти сюжеты нашли отражение и в фольклоре, и в памятниках классической лиературы, прежде всего кавказских.

Бесспорный вывод один: народы Кавказа всегда приходили на помощь друг другу, высоко ценили мирное соседство, заинтересованное сотрудничество, толерантность.

Безусловно, есть немало фактов, свидетельствующих об этих традициях многонациональной кавказской культуры. Но правда и в том, что не все они вошли в анналы истории.

Как известно, накануне развала СССР в бывшем советском государстве, где реализация проектов национально-государственного обустройства в основном носила формальный характер, обнажились проблемы, многие десятилетия носившие латентный характер.

Одной из таковых являлась проблема грузино-абхазских взаимоотношений. В 1990-1991 гг. их характер обретал откровенно антагонистическую агрессивную окраску. Для политиков, в т.ч. и региональных, адекватно анализирующих реально складывающуюся ситуацию, было очевидно, что она скатывается в неуправляемое русло.

Именно в этих условиях в общественной среде Чечено-Ингушетии созрела миротворческая идея провести в г. Грозном встречу З. Гамсахурдия – председателя Верховного Совета Грузии и В. Ардзинба – председателя Верховного Совета Абхазии. При этом предусматривалось осуществление посреднической миссии предложить председателю Верховного Совета Чечено-Ингушской Республики Д. Завгаеву.

Эту инициативу выдвинули представители общественно-политического движения «Справедливость» (руководитель Л. Салигов). Она на официальном уровне была одобрена.

15 марта 1991 г. группа общественных деятелей во главе с членом Президиума Верховного Совета ЧИР А. Бугаевым – автором данной статьи – прибыла в г. Сухуми. Была проведена встреча с В. Ардзинба. Руководитель Абхазии приветствовал миротворческую миссию представителей Чечено-Ингушетии и выразил свою готовность прибыть в г. Грозный в согласованные сроки.

16 марта 1991 г. делегация из Чечено-Ингушетии прибыла в г. Тбилиси. Здесь после преодоления некоторых протокольных процедур, состоялись две встречи с З. Гамсахурдия. Первая – с А. Бугаевым. Вторая – с делегацией Чечено-Ингушетии в полном составе (16 человек).

Руководитель Грузии также приветствовал инициативу представителей Чечено-Ингушетии. Вместе с тем он отверг идею проведения встречи с В. Ардзинба за пределами своего «служебного кабинета в г. Тбилиси».

Таким образом, миссия миротворцев из Чечено-Ингушетии не увенчалась успехом.

Чем закончилось противостояние между официальными кругами двух столиц –Тбилиси и Сухуми – общеизвестно.

Тезисно восстанавливая ход событий, мы не ставили перед собой задачи их многоаспектной оценки.

Банальная истина: история не приемлет сослагательного наклонения. Однако мы не склонны считать, что не было шансов прийти к разумному компромиссу. Мы допускаем, что имелись сценарии развития событий, сформулированные силами, в т. ч. и находившимися за пределами как Грузии, так и Абхазии. Мы не сомневаемся и в том, что в драматическом развитии событий свою известную роль сыграла и чрезмерная амбициозность высокопоставленных политиков как грузинских, так и абхазских.

Сегодня на Кавказе немало проблем серьёзного масштаба. Современность – это время усиления глобальной роли транснациональных образований, для которых границы государственного или национального суверенитета особой роли когда-либо и не играли. Если в период существования двух систем – социалистической и капиталистической – их полярность была достаточно транспарентной, то в настоящее время характер взаимоотношений государств в немалой степени формируется под воздействием макроэкономических интересов акторов глобального рынка.

С нашей точки зрения, даже при этом потенциал народной дипломатии, особенно на Кавказе, должен быть постоянно востребован.

Ф. Г а д ж и е в , А. Г а д ж и е в а (Баку)

Азербайджанцы Грузии в XIX веке: Общественно-политическая активность и образ жизни

XIX век является историческим периодом, богатым судьбоносными событиями в жизни этносов, заселяющих Южно-Кавказский регион, который сопровождался многочисленными войнами, массовыми движениями, восстаниями и прочими военно-политическими и общественно-социальными процессами. Экспансионистская политика, осуществляемая в этот период Российской империей была встречена сопротивлением ряда народов и этнических групп региона, таких как борчалинские азербайджанцы, именуемые в русских и грузинских источниках XIX – начала XX веков «Борчалинскими татарами». Как известно, после Георгиевского трактата (1783 г.) Борчалинские азербайджанцы в составе Картли-Кахетинского царства были переведены в российское подданство. В 1801-ом году русский император подписал манифест об упразднении Картли-Кахетинского царства и её присоединении к России. Царевич Александр Багратиони начал борьбу за свержение власти в Грузии. Азербайджанцы тоже отказывались признавать имперскую власть. Генерал И. Лазарев писал, что казахи, борчалинцы и вообще «татары» (азербайджанцы – Ф.Г., А.Г.) не лояльны к ним и при малейшем изменении ситуации выступят против них. А в докладе главнокомандующему русских войск на Кавказе генералу Кнорингу, подготовленному в 1802-ом году, Лазарев отмечал, что грузинский царевич Давид перешел в ряды противников и под предлогом восстановления здоровья и свежего воздуха отправился в горы, где он сейчас живёт с Борчалинскими татарами и наверное больше оттуда никогда не вернётся.

В 1831-ом году некоторые грузинские князья создали тайную организацию, целью которой было свержение российской власти в Грузии и приступили к

подготовке мятежа. Князь А. Орбелиани поручил жителю села Хасанходжалы Борчалинской дистанции Молла Заману призвать буйных борчалинцев к восстанию. Однако в результате измены стало известно о существовании тайной организации и большая часть ее членов была арестована. Решением суда борчалинцы, объвиняемые в причастности к подготовке мятежа, также были арестованы или сосланы в Сибирь.

В XIX в. азербайджанские населенные пункты Тифлисской губернии в административно-территориальном отношении наряду с Борчалинским уездом также входили в состав Телавского и Сигнахского уездов. Села Сарван, Кызылхаджилы, Караджала, Гёрархы, Садахлы, Бёюк Кепенекчи, Сарачлы и Актехле являлись крупнейшими азербайджанскими сёлами Тифлисской губернии, число жителей которых превышало тысяча человек.

Побывавший в середине XIX в. в Борчалинском уезде русский историк и этнограф В.Потто имел возможность близко познакомиться с традициями местных азербайджанцев. В своих воспоминаниях он образно описывал процесс кочевки борчалинцев и сравнивал его с обрядом древних народов. Великий грузинский поэт и общественный деятель И. Чавчавадзе в газете «Иверия» описывал азербайджанцев, проживавших в окрестных областях Тифлиса как храбрых, смелых, гордых, любезных и надежных людей. В своей статье «Борчалинский уезд», также опубликованной в газете «Иверия», И. Чавчавадзе подчеркивал, что «татары» любят оружие.

В XIX в. в Борчалинском уезде и в соседних краях было широко распространено «качагское» движение. Это движение было неорганизованным. Оно было далеко от политической идеи, но поддерживалось народом. Среди известных борчалинских «качагов» можно отметить Гешим-оглы, Мехрали бек Дарбазский и др., активно участвовавших в русско-турецких войнах того времени.

Исторические процессы, имеющие место в XIX в. веке, завершились уменьшением этнических границ борчалинских азербайджанцев, немалая часть которых мигрировала на территории Османской Турции и Каджарского Ирана.

З. М. Г а д ж и е в а (Махачкала)

Названия цветковых травянистых растений в аварском языке

Лексический состав языка, как известно, отражает видение мира его носителей. Процесс номинации затрагивал лишь те объекты, которые встречались человеку и использовались им для той или иной цели. Следовательно, растения, которые не произрастали на территории Дагестана, не имели названий, либо получили свои названия из языков, с носителями которых контактировали дагестанцы. В таких случаях часто сложно назвать эталон именования, например: *манарша* – от перс. banafse фиалка – фиалка ночная.

Что касается тех растений, которые произрастали на территории Дагестана, то выявить эталон именования не сложно, например: *дугъихер* – досл. (зонта трава) – кокорыш, собачья петрушка (внешнее сходство кисти цветков с зонтом).

Названия цветковых травянистых растений носят описательный характер и указывают в основном на внешнюю особенность или свойство растения. Для образования фитолексики данной группы использованы следующие эталоны именования: место произрастания (*авлахъалъул тIегь* – досл. «поля цветок» - тюльпан; *мугIрултIегь* – досл. «горы цветок» - эдельвейс); особенность произрастания (*бахчулеб тIегь* – досл. «прячущийся цветок» - василек луговой); цвет (*бетIерхъахIил* – досл. «синеголовник» - синеголовник; *тIегьбагIар* – досл. «с красным цветком» - радиола); время всхождения (*хеккубакк* – досл. «рано всходящий» - подснежник); сходство, сравнение с чем-либо (*берал берцинаб тIегь* - досл. «цветок с красивыми глазами» - георгина; *картошкатIегь* – досл. «картошка цветок» - гладиолус); по наличию аромата (*махI берцинаб гIинтIи* – досл. «шиповник с красивым ароматом» - мускусная роза).

Наиболее распространенным эталоном является «свойство растения». Что говорит о том, что человек в первую очередь выделял полезную для себя особенность растения, а именно, полезно оно для него или опасно. Соответственно, следует разделить свойства растений на положительные (*даруяб хер* – досл. «целебная трава» - бессмертник; *кьижулеб хер* – досл. «спящая трава» - прострел, сон-трава) и негативные (*загьруяб тIегь* – досл. «ядовитый цветок» - люпин; *кунареб хер* – досл. «трава, которую не едят» - лядвенец рогатый; *хIунчулеб хер* – досл. «трава, которая колется» - скорпионница; *хIунчулеб заз* – досл. « колючая колючка» - смирния).

В структурном отношении названия цветковых травянистых растений представляют собой в основном сложные слова (*кIаркьенбагIар* – досл. «краснощекий» – румянка) или словосочетания (*гIадрадул тIегь* – досл. «тени цветок»– подснежник).

На сегодняшний день, как известно, вопросы разграничения сложных слов и словосочетаний в дагестанских языках остается не решенным. Подтверждением тому может служить, например, словосочетание *мугIрул чай* – досл. «горы чай» – зверобой, который можно использовать и в форме сложного слова *мугIрулчай*, *дугъихер* или *дугъил хер* – досл. «зонта трава» – кокорыш, собачья петрушка.

В аварском языке наименования цветковых травянистых растений образованы по нескольким моделям:

– «существительное в Gen. + существительное в Nom., например: *авлахъалъул тIегь* – досл. «поля цветок» – тюльпан; *гIадрадул тIегь* – досл. «тени цветок» – подснежник;

– «прилагательное + существительное», например: *кунареб хер* – досл. «трава, которую не едят» - лядвенец рогатый; *берцинаб тIегь* – досл. «красивый цветок» – алтей;

– «существительное + краткое прилагательное», например: *бетIерхъахIил* – досл. «синеголовник»– синеголовник; *кIаркьенбагIар* – досл. «краснощекий» – румянка;

– «существительное + существительное», например: *картошка+тIегь* – досл. «картошка + цветок» – гладиолус;

– « существительное + прилагательное + существительное», например: *берал берцинаб тIегь* – досл. «цветок с красивыми глазами» – георгина; *кьер гьечIеб гIем- гIем* – досл. «не имеющий цвета шиповник» – шиповник ржавчинный, роза ржавая;

– «наречие + существительное», например: *хеккубакк* – досл. «рано всходящий» – подснежник.

О заимствованиях в данном случае следует сказать, что они в основном проникли в аварский язык посредством русского. Практически все рассмотренные нами фитонимы, кроме аварских названий, параллельно имеют и заимствованное название, например: тюльпан, георгина, подснежник, роза, гладиолус и т.д., которые сегодня используются носителями чаще, чем собственно аварские фитонимы. Данную точку зрения подтверждает также фитоним *манарша*, который проник в аварский язык из персидского. Однако более употребительным является слово *фиалка*, заимствованное из русского языка.

Т.Э. Г а д ж и м у р а д о в а (Махачкала)

Этнографические и фольклорные истоки повести Наримана Самурова «Царь народа – Шар-эли»

В повести Наримана Самурова «Царь народа – Шар-эли» [Махачкала, 2010)] на фоне легендарных событий воссоздается образ одного из реальных героев, история жизни которого составила основу лезгинского народного героического эпоса «Шарвили». Главный герой повести – ахайцахский (ахтынский) богатырь Хузахир, сын Баслы, избранный воинами и народом царем области Чохор – долины реки Самур с прилегающими к ней землями от Дар-убы (Дербента) до Уба-кыр (Баку). Как настоящий герой-богатырь Шар-эли погиб, защищая земли Кавказа и народ от иноземных захватчиков.

Повесть характеризуется целенаправленным использованием элементов фольклора, которые выступают в качестве средств композиционного построения художественного текста (и в этом плане наиболее значима роль певца-сказителя), характеристики персонажей (и прежде всего главного героя – Шар-эли), реализации идейно-эстетической концепции автора. Н. Самуров позволяет себе достаточно свободное обращение с устными источниками, отсюда точное или не совсем точное цитирование фольклорного материала.

В повести много экскурсов в далекое прошлое. Причем прошлое не только историческое, но и легендарное. Интересными представляются сведения о том, что ахайцахцы являются огнепоклонниками. В историческом плане этот факт имеет подтверждение. Действительно, в Дагестане широкое распространение имел языческий культ огнепоклонников. Все жизненнозначимые для Ахцаха вопросы решались у священного огня, вокруг которого собирались старейшины аула.

Мир людей располагался в границах культурного пространства, т.е. там, где протекала повседневная деятельность человека, и он чувствовал себя в относительной безопасности. Но за границами культурного пространства располагалась дикая, неорганизованная, чужая территория. В границах Ахцаха – идиллическая картина патриархального (с элементами матриархата – амазонки, женщины-пифи и др.) существования. За его границами – опасность, жестокость, насилие, лицемерие. Писатель намеренно идеализирует прошлое Ахайцаха и других великих народов – братьев ахайцахцев. Тем более явственными становятся зло и разрушения, которые несёт человеку враждебный мир вокруг.

Произведения народно-поэтической культуры для Наримана Самурова – свидетельство внутренних возможностей народа, его поэтических и нравственных способностей. В его повести нашли отражение различные фольклорные жанры: календарно-обрядовая лирика, приметы, пословицы, сказы. Причём писатель не просто «вкрапляет» фольклорные элементы в структуру повести. Они стали органической частью эстетической системы повести в целом, определили её композицию. Фольклор близок мировосприятию писателя как источник подлинно национальных и непреходящих представлений о природе, мире, морали, неисчерпаемых возможностях души человека.

В повести все значимые события в жизни ахайцахцев запоминает и выражает в стихах Кас-ахед. Наигрывая на чангуре, он речитативом рассказывает предания о героях и их подвигах, вселяя силу, веру и надежду в сердца воинов. Певец-сказитель величаво-спокойно, бесстрастно повествует о делах давно минувших дней, используя в сказании прозаическое повествование и песенные партии. Присутствующие на годекане ловят каждое слово сказителя. Причем аудитория служит важным фоном, катализатором событий далёкой старины. Слушатели и развитие сюжета устного сказа становятся неразрывным целым.

Используя образы народно-поэтического творчества, Нариман Самуров пытается прорваться к истокам, к далекому прошлому своего народа. Это невозможно в реальности, но претворяется в художественном сознании писателя посредством памяти (генетической, семьи, тухума (рода), народа) и воображения. Обращение к фольклорным мотивам отражает нерасторжимую духовную связь художника с родиной.

М. Г а м б а ш и д з е, М. Ч и р а к а д з е (Тбилиси)

К вопросу о следах культа металлургии в грузинской этнокультурной среде

Процесс этнического развития и национального формирования картвельских племен обусловил ориентацию на единую систему ценностей и территориально-организованную выделяемость. На организованно выделяемой территории единая система ценностей формировалась на основе совокупности ряда факторов, благодаря которым ареал обитания картвельских племен признан прародиной горной промышленности и металлургии. Результаты исследований горных выработок и анализа артефактов свидетельствуют о том, что в горных выработках Грузии бронзового века впервые в мировой практике горного дела была применена многоэтажная система камер с открытым вентиляционным пространством. Также достоверно установлено, что сурьмянные выработки Горной Рачи относяся к категории уникальных памятников материальной культуры мира.

Развитие черной металлургии во всех регионах обитания картвельских племен в эпоху поздней бронзы-раннего железа (XV-VII вв. до н.э.) способствовало созданию прочной основы формирования религиозно-культурного и социально-экономического (то есть государственного) единства. Общепризнанно, что данный уровень развития черной меаллургии связан с достижениями картвельских племен в данной сфере в эпоху ранних металлов. Можно предположить, что в среде картвельских этносов уже в переходной период энеолита-ранней бронзы возникло понятие племенной общности. С VI в. до н.э. возрастает промышленно-экономическая активность государств Колхиды и Иберии, и изделия черной металлургии здешнего производства распросраняются по всему Ближнему Востоку.

Основной сферой деятельности картвельских племен являлись крупномасштабные поисковые работы, рудодобывание, рудообрабатывание и металлообрабатывание, определяющие их политико-экономические взаимосвязи с внешним миром и участие в процессе общего развития. Осуществление деятельности подобного масштаба трудно представить без наличия четко сформировавшегося общественного строя и государственной централизации. Государственная централизация невозможна без наличия четко сформировавшейся идеологической системы и соответствующего культа. Разумеется, идеологические системы предыдущих эпох не могли решить данную задачу, поэтому возникла необходимость формирования новой системы верованиий с соответствующей символикой.

Для технологического процесса обогащения руды и регулирования температурных режимов металлоплавки особо важную роль играл древесный уголь, полученный из древесины твердых лиственных пород (дуб, ясень, бук...). Дерево,

играющее столь важную роль в прозводственно-экономической жизни общества и в предыдущих эпохах уже получившее сакральное значение символа божества жизни и плодородия, естественным образом должно было стать предметом поклонения. Именно это положение обусловило формирование культа священного дерева **didi č'qoni (**священного дуба) как составной части культа металлургии в системе верований картвельских племен. Ритуальным гимном этого культа предположительно считается «č'ona», по сей день сохранившаяся в Грузии как ритуальная пасхальная колядочная песня.

В картвельской этнокультурной среде поклонение священному дереву **didi č'qoni** бытовало вплоть до XX в. н.э. Лексема **č'qoni** в виде топонимов по сей день жива во всей картвельской лексике: **č'qondidi** (Самегрело), **č'qoniguara** (Абхазия), **č'qonagora** (Гурия), **č'qaniši** (Аджара), **č'qorčoxi** (Шида Картли), **ciuliqlapia č'qonis tqe** (Кахети).

В заключении следует отметить следующее:

а) Культ **didi č'qoni** в ареале обитания картвельских племен формируется в эпоху поздней бронзы-раннего железа и связывается с высоким уровнем развития черной металлургии, в силу чего они становятся полноправными и полноценными участниками передовых мировых процессов той эпохи.

Б) Осуществление крупномасштабных металлургических процессов на всей территории обитания картвельских племен способствовало укреплению взаимосвязей генетически родственных племен и на основе единой религиозно-идеологической системы формированию единого культа, в частности культа металлургии, а также становлению единого государственного сознания.

В) Идентичность понятий и терминов культослужения свидетельствует о наличии единого экономического и культурного пространства, а именно, государственно организованной административной стуктуры, которую условно можно обозначить термином **kveq'ana**.

Е. Г а п р и н д а ш в и л и (Тбилиси)

К вопросу о кавказско-индоевропейском ареальном взаимоотношении сванского термина «дава коджи»

В вданном исследовании рассмотрено одно сванское предание «Овень Ламарии и Святой Георгии». Это предание в разных вариациях встречается в индиискоой, иранской, финикиискоой и др. мифологиях.

По сванскому преданию, святой Георгии (Джграг), решил оболъстить Ламариию, но не смог. Тогда он разозленный попросил у дэва загородить Энгури от Кали до Ушгули, чтобы затопить Ламариию и его народ. В одном узком ущелии реки Энгури дев построил крепкие стени, которых сваны по съей день именуют «Дава наллемаалв»(построенный девом). Ламариия попросил помощи у «Хоша гербет»(дорый бог). «Хоша гербет» посоветовал Ламариие выпустить своего овца. Ламариия выпустила. Овец рогами проломил стену и спас людей от гибели. Место, где проломлена стена сваны именуют «Дава кодж».

По индииским преданиям(ригведа, аранияки, махабхарата), в порыве страсти утес Колахала схватил протекавшую в его столице реку Шуктимати, Упаричара, эпитети которого «добрыи бог»,» «странствующий наверху», «вознесенный на небо»(ср. сванское «Хоша пусд жибе лекладхе» или «Упал децеш») ударил ногою, проломил утес и освободил реку. Согласно преданию,Упаричара является правителем страны «Чеди», сталицей которого является город Шуктимати, где проживают колахили. Виндииских текстах «Чеди» коментируется как «страна факелов», или же «страна сдлинними рядами факелов».

Как известно, сванский обряд «Ламприели» ниже Бала называется «Лычедурал», «лечеди»-факел а «мечеди»-факелщик и.т. чеди обозначает факел.

Индиской мифологии из другихвластителей чеди известны: Дамагхоша, Шишупала, Дхриштакету. Дамагхоша отец Шишупали, Шишупала отец Дхриштакету. Все три персонажа в Ригведе, в данастуте некоего чедиица Кашу (ригведа 8,5), упоминаются как чаидиа, что в переводе обозначает «чедский муж», «сын чедов», «властелин чедов». Уже в Ригведе Шушапала обожествлен и считается покрвителем детей(ср. сванский Шушпари, Кету). Также известны другие одноименние персонажи: Чааринга, Дхриштакету и.т.д. В сванетии Чааринге посвящается седмой тост.

В иранской мифологии(Аиеста, видевдад.), Этот город и река называются «Хаетумунт», «святящая страна с хварной кавиев (ср. свано-менгрелское «хвама» что означает благодать), где проживают хаети». Авестиискиий Хаетумант так же как и ведиискиий Шуктимати в переводе обозначает свет и тьму. Шук-свет тимати-тьма (ригведа), хае-свет туманти-тьма(авеста).

В «Книге Санхуниатона» (см.Филон Библский) и в «Картлис цховреба» Упаричара именуется Уплиосом.

Целью исследования является ранжирование грузинской мифологий в индоевропейскую. Сравнительное изучение мифов, ритуала и лингвистических всреч, приводит к ядру мифа и следовательно к его первородине, толкает на мысль, что «Дава кодж» является древнейщей сталицей Уплиоса.

Ш. Х. Г а п у р о в, В. Х. М а г о м а е в (Грозный)

Грузинский вопрос в восточной политике России в начале X1X века

В начале XIX в. межгосударственная борьба за Кавказ резко обостряется – к давним, «традиционным» соперникам (Россия, Иран, Турция) в борьбе за этот регион добавляются европейские державы – Англия и Франция. Не готовые еще к тому (из-за занятости решением территориальных проблем в других районах мира), чтобы непосредственно вступить в борьбу за Кавказ, Англия и Франция усиленно подталкивают Турцию и Иран к войнам против России (обещая им за это военно-политическую и финансовую помощь), пытаясь помешать утверждению российской власти в этом регионе. Эта нескрываемая и с каждым днем усиливающаяся заинтересованность западноевропейских держав в кавказских делах, втягивание Кавказа в орбиту их внешнеполитических интересов явились одной из важных причин активизации России в этом регионе. В начале XIX в. царское правительство решило любой ценой установить свое полное господство над Кавказом, так как считало недопустимым какое-либо вмешательство соперничавших с ней держав в дела региона, который оно рассматривало как сферу своего влияния и намеревалось превратить в неотъемлемую часть России. Этапным шагом в реализации этой задачи явилось присоединение Восточной Грузии к России в 1801 г. В кавказоведческой литературе утвердилось мнение, что присоединение Грузии решило и судьбу народов Северного Кавказа. Можно добавить, и всего Закавказья. Но все это будет не совсем точно. Есть важный концептуально-методологический принцип, согласно которому Кавказ надо рассматривать как единый культурно-исторический и геополитический регион. Если исходить из этого принципа, то вырисовывается следующая картина: к началу XIX в. царское правительство принимает принципиальное решение об установлении российского господства над всем Кавказом. Исторические обстоятельства сложились так, что осуществление этой программы началось с Восточной Грузии, а затем уже стали покорять Северный Кавказ и остальные районы Закавказья. Но присоединение Грузии к России было бы невозможным, если бы к концу XVIII в. значительно не укрепились бы позиции России на Северном Кавказе. Создание Кавказской линии, подписание соглашений о подданстве с Осетией, Ингушетией, равнинной Чечней, частью дагестанских владельцев, строительство крепости Владикавказ вплотную приблизили российские границы к Грузии.

Единоверная Грузия была наиболее последовательным союзником России в Закавказье. Подвергающаяся постоянным нападениям со стороны Ирана и Турции, а также разорительным набегам дагестанских феодалов, Грузия в последней трети XVIII столетия настойчиво просила Россию о защите и покровительстве.

Присоединение Грузии к России весной 1801 г. стали предметом серьезных разногласий в высших кругах государственной власти царской России.

Окончательное решение о присоединении Восточной Грузии или Картли-Кахетинского царства к России, было принято на «шумном» заседании Государственного совета от 8 августа 1801 г.

Присоединение Грузии к России в 1801 г. явилось этапным шагом в исторически длительном процессе утверждения российской власти на Кавказе. Это историческое событие сыграло огромную роль в судьбах народов всего региона.

Л. М. Г а р с а е в, А.М. Г а р а с а е в, Т. С. Ш а и п о в а, М.М. Г а р с а е в а
(Грозный)

Некоторые морально-этические установки, связанные с обычаем кровной мести «чир» чеченцев

До последнего времени в состоянии кровной мести более одного века в Чечне находилось около 500 семей. Слава Аллаху, на сегодняшний день эта цифра сократилась значительно.

Начало примирению положил первый президент Чеченской Республики, Герой России Ахмат-Хаджи Кадыров, как это сделал в свое время первый имам Северного Кавказа элистанжинец Шейх Мансур. В настоящее время в Чеченской Республике активно работает специальная комиссия по примирению конфликтующих сторон, руководимая Главой Чеченской Республики, Героем России Рамзаном Кадыровым. В СМИ регулярно сообщают позитивные сюжеты на эту тему. Прощение кровных врагов стало массовым. Количество людей, согласившихся простить своих кровников ради Аллаха, великих Устазов (святых) и Главы Чеченской Республики, значительно возросло. Безусловно, это радует нас всех. В исключительных случаях Рамзан сам становится участником переговорного процесса между кровниками. Несомненно, в налаживании контактов и в достижении договоренностей о разрешении миром кровной вражды между семьями сыграл главную роль авторитет главы региона.

Институт кровной мести в чеченском социуме имеет глубокие корни. «Кровная месть» по – чеченски «ч1ир», а по - груз. «ч1ири». Если перевести дословно – «кровь за кровь».

«В случае убиения целая фамилия или тайпа (род – Л.Г.), - пишет У. Лаудаев о Чечне, - бежала на иное местожительство. Кровь (ц1и) переходила из рода в род. Первоначально кровь распространялась на всю фамилию; с умножением фамильных членов кровь переходила на «гар» (ветвь –Л.Г), а в позднейшее время – на одно семейство» [Лаудаев 1872].

Как правило, убийца по совершении преступления покидал родное селение, в противном случае его оттуда выгоняли, что было предусмотрено адатом общества.

Обычай кровной мести исторически распространение получил среди всех слоев вайнахского общества независимо от их социального статуса. Для сравнения: этого обычая неукоснительно придерживались и в среде дагестанских народов, а также кабардинцев и т.д.

Определенные нормы поведения соблюдались кровниками. Согласно морально-этическим установкам, выработанным вайнахским обществом, строго запрещалось убийство кровника (и не кровника) внезапно, без предупреждения, из-за угла, со спины и тем более - безоружного, связанного, больного, а также дряхлого старика и особенно – не достигшего совершеннолетия юнца. Ни в коем случае нельзя было убивать кровника у себя во дворе, а также в пределах кладбища.

Убийство должно быть совершено холодным или огнестрельным оружием. Запрещалось убивать во время месяца Рамазан, религиозных (календарных праздников), в людном месте. Категорически запрещалось выяснять отношения в доме у кого-либо или в общественных местах. Запрещалось убивать обидчика спящим, трапезничающим, утоляющим жажду, находящемся в хадже, держащим пост, совершающим намаз, справляющим естественные нужды, находящемся в узаконенных интимных отношениях, до окончания означенных состояний, действий.

При встрече с кровником правом первого удара, выстрела обладала потерпевшая сторона. Большим позором считалось убивать из кровной мести женщину и слабоумного человека. За убийство женщины полагалось брать кровь двоих мужчин. Категорически запрещалось надругательство над трупом, мародерство. Совершив месть, кровник имел право забрать оружие убитого, но присвоение любого другого его личного имущества сводило на нет акт мести. Здесь уже фигурировало общественное мнение, что убийство совершено с целью ограбления и механически переводило кровника в ранг мародера.

В чеченском обществе испокон веков регламентированно и строго соблюдались и соблюдаются законы мщения, тогда как убийство вообще, а безвинное убийство особенно- совершаются походя, в любой обстановке и при ком угодно, не думая о последствиях и законе мести.

Особых правил поведения должны были придерживаться и родственники двух враждующих сторон. Согласно морально-этическим нормам родственникам убийцы категорически запрещалось веселиться, шутить, развлекаться в присутствии родственников убитого, беседовать с кем-либо при них, смотреть им в глаза. При встрече с родственниками убитого в общественном месте родня обидчика должна была покинуть это место. Если они повстречались в пути, то родственники убийцы должны были беспрекословно уступить дорогу потерпевшей стороне [Гимбатова 2007].

Перечисленные морально-этические установки существовали не только у северо-кавказских народов, но и у грузин

Л. М. Г а р с а е в, А.М. Г а р а с а е в, Т. С. Ш а и п о в а, М.М. Г а р с а е в а
(Грозный)

Этническое общество ГУЬНА (Гуной) (Страницы истории, предания, легенды, расселение)

Крупное чеченское этническое общество *Гуной* расположено в юго-восточной Чечне и относится к тукхуму (союзу тейпов) Нохчмахкахой. Вот что пишет известный этнограф, поэт и прозаик А. Сулейманов об этом тейпе.

Общество *Гуьна* на ю. граничит с Курчала и Эг1ашбета, на з. - с с. Элистанжи, на в. – с с. Регеты, расположено между р. Гуьмс и Хул-Хуло, а на севере его территория выходит на предгорную Чеченскую равнину.

В состав Гуьна входят собственно селения: *Гуьна, Эвтара, Хьажин к1отар, Марзойн мохк, Месадойн к1отар.* Кроме того Гунойцы широко расселились во многих плоскостных районах Чечни, а также в селении *Пседах* Республики Ингушетии. Тамошние гунойцы носят тайповую фамилию – *Гунаевы*. Незначительная этническая группа этого тайпа проживает и в Турции. Кстати, бытует мнение, что бывший министр обороны Турции Гюнейш принадлежит тейпу Гуной. Гунойцы себя считают потомками сирийского царя Саид-Али. Этого же мнения придерживаются представители и других так называемых «чистых» чеченских тайпов.

В 1591-1592 гг., после того, как проповедник Берс-шейх стал в Чечне распространять ислам, часть гунойцев (язычники-христиане) ушла за Терек и основала там селение Оьрза-Г1ала по имени первопоселенца (ныне ст. Червленская).

Потомки гуноевцев разделяются на следующие некъе: *Дудур-некъе, Меслой/1абдуллайн-некъе, 1умаран-некъе, Дади-некъе, 1ажматан-некъе, Уг1айн/Асхоран(Анзоран)-некъе, Гехайн-некъе, Солтайн-некъе, Мисарханан-некъе, Жаьнта/Акхтемир -некъе, Герихан-некъе, Саси –некъе, ЧIегай- некъе.*

Теперь несколько слов об этимологии (по А. Сулейманову) некоторых родовых сел тайпа гуной: **Марзой-мохк** «Марзой владение» - село на с. стороне села Гуьна. По поводу возникновения названия (его первого компонента) существуют две версии. Первая — источник со вкусной водой, *мерза хи* – вкусная вода. Вторая – поселение основано гунойцами на земле своих предков. Первопоселенцами Марзой-мохк являются выходцы из Гуьна- потомки 1абдуллин некъе, сыновья Т1ушалая – Ханбахьад, Ибраьх1им, Сайд-1ела, т. е. фамилии Ханбахадовы, Дилиевы, Ибрагимовы и др. Некоторые сыновья указанных здесь фамилий жили в селении Гуьна, а их жены часто говорили между собой: пойдемте к свекрам (*марзой* по-чеченски). Короче, *марзой* могло возникнуть на основе *мерза* (вкусная вода), и с таким же успехом и от марзой (родственники мужа).

Месадайн к1отар «Месадая хутор» - хутор на ю. стороне. В одном из походов в Грузию воин и мюрид имама Шамиля Къеда привез себе жену, которую звали Меседа. Къеда жил в том самом месте, где основал этот хутор. В честь грузинки, Меседы жены Къеди, и назван этот хутор.

Хьажин к1отар «Хажи хутор» – нынешнее Первомайское, на пр. б. Хул-Хуло, на хребте Эртина-Корта. Назван был в честь Кунты Хаджи Кишиева, основателя суфийского братства Къадария, религиозная деятельность которого протекала в период социального и политического кризиса в Чечне в ходе затяжной Кавказской войны.

Теперь нам представляется необходимым заострить внимание на древнем святом и культовом месте Гунойцев.

Эртина, Эртинан Корта – вершина напротив ЦIен-Ведана, на п. б. Хул-Хул. Эртина – древнее культовое место. В топонимике и языке встречается несколько вариантов, близких по значению: *эртина, йортой, йоьрда, гоьрга, ерди, юьрда, юьрдин, жоьрда* и др. Вероятно, все эти варианты, пока что полностью не объясненные, восходят к имени *Георгия святого*, получившего большое почитание у горцев-вайнахов, а также и к названию реки Иордан, в которой якобы Иоанн Предтеча (Креститель) провел крещение Иисуса Христа. Этот обряд получил название *йордан*. Йордан мог дать впоследствии некоторые из приведенных выше вариантов, в частности, *йорда, жоьрда*. Хевсурский праздник *Георгоба* у вайнахов называется *йортой.* Но если майстинец или мелхистинец скажет: «Пойдемте на Георгоба», йортой прозвучит иначе: «*Эртина г1о вай*». *Йортой* трансформировалось в *эртина*. Это обстоятельство дает возможность сравнить эртина (йортой) с Георгоба хевсурским (*Георги-ц1минда*). Но имя Георгий имеет и другие параллели: *Юрий* (Юрьев день), *Жора* - в некоторых языках, который мог дать груз., и заимствованное вайнахами из Грузии *Жвари* (Ж1ар) - крест. Точно также обряд освящения воды Йордан во многих языках звучит как *жордан.* Здесь происходит чередование звуков *г, й, ж.*

Из всего этого следует, что в основу *Эртина* могли лечь трансформированные понятия о святых и культах [4].

У. У. Г а с а н о в а (Махачкала)

Цветообозначения кайтагской вышивки и их роль в языковой картине мира

История изучения цветовых явлений насчитывает сотни лет. Окружающий мир воспринимается во многом благодаря цвету и свету. От индивидуальных особенностей зрения, темперамента, уровня эстетического вкуса человека и

зависит восприятие цвета. С точки зрения лингвокультурологии, цвет обладает символической семантикой. Цвет для человека имеет первостепенное значение. Через цвет происходит восприятие окружающего мира. Поэтому цвет привлекает столь пристальное внимание исследователей во всех областях науки. Цветовая картина мира и цветообозначающая лексика изучалась А.А. Брагиной, Р.М. Фрумкиной, В.Г. Гаком, Н.В. Серовым, Ц. Барамидзе, А. Вежбицкой и др.

Описание использования цветообозначений кайтагской вышивки, их символической насыщенности проводится впервые в данной работе. Применение когнитивного подхода к описанию цвета актуально как в аспекте лингвистического анализа этого явления, так и в аспекте определения особенностей кайтагской вышивки. Исследование цветообозначений кайтагской вышивки наглядно демонстрирует концептуальность эстетических воззрений кайтагцев.

Кайтагская вышивка является одним из уникальных видов дагестанского искусства 17-19 вв. Эти вышивки представляют собою панно с необычным и оригинальным узором.

Она не только красочна, но и разнообразна: в ней использовались множество орнаментальных мотивов и богатые цветовые сочетания. Цвета кайтагской вышивки ярки, жизнерадостны, насыщенны. Доминирует оранжевый (цвет солнца) – позитив; зеленый, цвет (вечнозеленой ели), травы – рост (цвет жизни); синий (цвет ясного неба) – подразумевает ясность, прозрачность, надежду; красный (цвет пылающего огня) - цвет движения, действия; желтый – цвет радости (цвет первых весенних цветов) свидетельствующий пробуждению жизни.

Цвет в кайтагской вышивке выступает одной из основных категорий культуры, фиксирующей информацию о колорите окружающей природы. Цвет также подчеркивает взаимодействие различных этнических традиций и особенности видения мира кайтагца.

В хайдакском языке термины краска, цвет обозначаются словом ранг, заимствованным из персидского языка. Все красочные, цветовые решения обозначаются данным словом. В художественно - композиционном строе кайтагской вышивки ведущая роль принадлежит цветовому оформлению. Цветовое решение кайтагской вышивки является одним из ведущих компонентов в композиции. Цветовой ряд кайтагской вышивки включает в себя до 8-9 цветов.

В хайдакском языке более 50 лексических единиц, обозначающих цвет. Здесь имеются множество оттенков цветов, которые, к примеру, не наблюдаются в близкородственном даргинском языке.

Название цвета образуется от названия предмета, который обладает этим цветом. Данные цвета говорят о наблюдательности кайтагцев, об их цветовом восприятии мира. Так образовано достаточно большое количество слов, обозначающих цвета.

Система значений цветовых образов выражает эстетическое и духовное значение, и именно цвет выражает внутренний мир человека. Таким образом, все, на чем останавливается взор человека, что привлекает его внимание, включается в сферу его жизненных интересов, получает в языке меткое и четкое выражение. Более детальное изучение этой проблемы на материале других языков позволит сделать интересные и важные наблюдения, связанные не только с особенностями, но и сходством языковых картин различных этносов.

Г. Г в а н ц е л а д з е (Тбилиси)

Антропонимы и фамилии в эпиграфических памятниках Абхазии

На территории современной Абхазии представлены написанные на греческом, латинском, грузинском и турецком языках многие лапидарные и фресковые надписи, относящиеся к периоду от античных времен по 19-го век. Из них греческие, латинские и турецкие надписи малочисленны и, следовательно, в них представлено мало антропонимов. Большинство надписей (около 100) составлено на грузинском языке и относится к периоду с 9-го века по 19-й век.

В грузиноязычных надписях встречаются грузинские фамилии и антропонимы разного происхождения:

1. Из библейских антропонимов представлены имена Иисуса Христа, Богоматери Марии, архангелов, святых и грузинских служителей Бога (Микаел, Давит, Марина…);

2. Количество картвельских или картвелизованных иностранных антропонимов и грузинских фамилий достигает несколько десятков. Это в основном имена и фамилии ктиторов (грузинских царей, цариц, представителей знати, чиновников, иерархов грузинской церкви, рядовых богослужителей), а также строителей и художников. Например: в надписях Бедийского храма упомянуты галатозтухуцес (начальник каменщиков) Свимеон, царь царей Константин Давитисдзе, царь Баграт, католикос Николоз Бедиели и Софром Бедиели (оба из фамилии Гонглибаисдзе), митрополит Антон Жуанисдзе, вельможи Родаб и Кахабер, Георгий второй Дадиани вместе с супругой Русудан и сыновьями Вамеком и Кахабером, «деопалт деопал» Марих, эриставт эристави и мандатуртухуцеси (министр внутренных дел) Георгий Дадиани.

С лингвистической стороны аналогичное положение отражено и в других грузиноязычных надписях Абхазии.

Заслуживают внимания упомянутые в надписях некоторые антропонимы и фамилии. Например, в надписи рубежа X-XI вв. из Цебельды упомянут некий Лука Мартинева. В данном случае форма **Мартинева** восходит к грузинской форме **Мартинава**. Следовательно, это первый случай фиксации в надписях Западной Грузии грузинской фамилии. Также древней является фамилия священника Георгия Кочолвай из надписи первой четверти XI в. Совершенно ясно, что вариант **Кочолвай** представляет собой вариант грузинской фамилии **Кочолава.** Обе надписи подтверждают, что в Илори и Цебельде в то время жили грузины и служили священниками.

Интерес представляет также фамилия **Жуанисдзе**, упомянутая в надписи Бедийского храма. Этот вариант несомненно является морфологическим вариантом фамилии **Жваниа**. Обе фамилии восходят к личному имени **Иоване**. С точки зрения социолингвистики заслуживает внимания имя **Нугамцира** из надписи XV-XIV вв. Гудавского храма. Это имя восходит к грузинской глагольной форме **ну гамцирав!** «не оставляй меня!». Подобными именами глагольного происхождения являются **Махаре** «обрадуй меня!», **Гамахаре** «обрадуй меня!», **Велоди** «я ждал его», **Арвелоди** «я не ждал его», **Могели** «я жду тебя», **Кмара** «достаточно! Хватит!» и т.д.), до сих пор встречающиеся во всей Грузии.

Т. Г в а н ц е л а д з е (Тбилиси)

О древнейшем словаре абхазского языка

В Национальной Библиотеке Парламента Грузии хранится рукопись русско-абхазского словаря, составленного в 1827 г. русским декабристом, лейтенантом флота (впоследствии контр-адмиралом) Владимиром Павловичем Романовым (1796-1864 гг.). Словарь содержит 1952 словарных единиц (слов и типичных фраз).

Первое описание словаря в 1964 году опубликовала Циала Чиквашвили, а два года тому назад со словарем ознакомился проф. Бернар Утье.

Исследование словаря дало информацию о биографии автора, судьбе рукописи и лингвистичеких особенностях. В частности выяснилось, что один из двух экземпляров словаря начальством В.П. Романова был переслан в Императорской Академии Наук Санкт-Петербурга (дальнейшая судьба этого экземпляра нам неизвестна). Второй экземпляр сначала хранился в Офицерской библиотеке Севастополя, а в 1918 году рукопись оказалась в Москве у неизвестного лица или в библиотеке. В 1926 году рукопись была приобретена известным коллекционером, проф. Иваном Михайловичем Саркизовым-Серазини. В январе-фев-

рале 1941 года этим последним по совету его друга, художника Учи Малакиевича Джапаридзе рукопись безвозмездно была передана в хранилище раритетов Государственной Республиканской Библиотеки Грузии (ныне Национальная Библиотека Парламента Грузии).

Абхазская часть словаря отражает особенности близкого к бзыбскому диалекту речи г. Сухум-Кале: представлены свистяще-шипящие согласные, окончания глагольных временных форм бзыбского типа и т.д. Однако в словаре представлены и языковые факты, близкие к абжуйскому диалекту, что говорит в пользу того, что речь г. Сухум-Кале являлась переходной между бзыбским и абжуйским диалектами абхазского языка.

Языковые данные словаря В.П. Романова имеют важное значение для научного исследования не только абхазского языка, но и других родственных иберийско-кавказских языков.

Н. Гё з а л о в а (Баку)

Женское образование в современном Азербайджане

Образование в настоящее время рассматривается как один из наиболее важных элементов социального прогресса. Образование является одним из прав человека и важнейших средств достижения таких целей, как равенство, развитие и мир. Недискриминационное образование приносит пользу, как девочкам, так и мальчикам и тем самым в конечном итоге способствует развитию более равноправных отношений между мужчинами и женщинами. Равенство в доступе к образованию и возможность его получения необходимы для того, чтобы большее число женщин становилось активными участниками преобразований.

Данная статья посвящена вопросам женского образования в Азербайджанской Республике с момента обретения независимости в контексте интенсивного «поиска идентичности». Исследуются факторы, формирующие новую Азербайджанскую систему образования после распада Советского Союза и место, которое занимает вопрос об образовании женщин в культурной самобытности азербайджанского народа. Религия продолжала работать как видимая часть идентичности в современном светском обществе, и это было причиной ожесточенной враждебности против религии навязанной советской идеологией. Именно поэтому рост религиозных настроений в постсоветских обществах стал важным фактором новых поисков идентичности. С обретением независимости усиливаются позиции ислама в Азербайджанском обществе. Мы рассмотрим вопросы влияния

растущих исламских устремлений в области образования и возникающие в связи с этим проблемы, в частности относительно женского образования.

В правильно сбалансированных системах образования, в частности в таких, как в Азербайджане, религиозное и светское образования не исключают, а дополняют друг друга. Религия характеризуется как важный фактор сохранения национальной самобытности и традиций. Светское образование отвечает потребностям социально-экономического и общественно-политического развития профессиональных кадров, укрепления культурных связей с внешним миром и содействия развитию национальной интеллигенции. Поднимая тему прав женщин, необходимо учитывать исторические, культурные, религиозные традиции и менталитет общества и потребности самих азербайджанских женщин. Все люди, независимо от возраста или пола заслуживают хорошего государственного образования. Не может быть никаких исключений из этого правила, и любая попытка оспорить этот тезис неприемлима. «Традиция» является лишь поводом для подавления прав человека. Дальнейшее социально-экономическое развитие, модернизация страны, рост уровня образования и культурного развития, демократические процессы все это меняет и гендерные стереотипы в обществе, что открывает больше возможностей для достижения подлинного равенства женщин в вопросе образования.

Сегодня с полным правом можно утверждать, что глубокие социально-экономические и политические изменения, которые произошли в Азербайджане, привели к изменению социального статуса женщины, и этот процесс продолжает развиваться. Следует иметь в виду, что статус женщин и их активное участие в общественной и экономической жизни – один из самых важных факторов устойчивого развития общества, и следует уделять должное внимание этому вопросу.

Т. Г и т о л е н д и а (Тбилиси)

Табу – один из источников полисемии в грузинском языке

Языковые и экстралингвистические факторы возникновения полисемии весьма разнообразны. Каждый из них имеет свои особенности. Анализ имеющегося у нас материала подтверждает, что **одним из источников возникновения полисемии в грузинском языке является табу**.

Табу в древней Грузии представляло собой системное явление и играло одну из важнейших ролей в жизни грузинского народа. Его систематический характер привел к тому, что конкретные слова приобрели новый семантический

компонент, в результате чего в лексике грузинского языка образовались новые полисемантические группы и у эвфемистических слов и выражений, заменяющих табуированную лексику, появились новые значения, сильно отличающиеся от старых.

Субституты – слова, заменяющие табуированную лексику, – это слова, имеющие вторичное значение, и большинство из них, в свою очередь, являются полисемичными. Часто в табуированных словах первоначальное значение забыто, и слово более известно со вторичным значением. Например, при восприятии слова **uxsenebeli** у людей в первую очередь возникают ассоциации со змеей, а не «кого или что не стоит упоминать».

В работе рассматривается табуированная лексика и слова-субституты данной лексики в соответствии с мотивацией, например:

Имена Бога: Upali, mamazecieri, šemokmedi, uzenaesi, meupe, zecieri, mepe, gamčeni, dambadebeli...

Имена дьявола: boroṭi, macduri, ḳudiani, boroṭi suli, ǯoǯoxetis mocikuli, ç̣q̣euli, kaǯi, mavne, macili...

Наименования смерти: moḳvda («умер») = gardaicvala, miicvala, ganisvena, gatavda, aγesrula, miiʒina...

Названия болезней: baṭonebi, qvavili, bednieri, žami...

Названия животных: gveli («змея») = uxsenebeli, mcuravi, usaxelo, urç̣muno, uç̣minduri, ç̣q̣euli, kveçarmavali, kvemʒromi...

Большинство табуированных слов в грузинском языке имеют грузинское происхождение. Большая часть их субститутов также имеет грузинское происхождение. Множество грузинских эпитетов табуированных слов можно объяснить тем, что это древняя группа лексики, которая возникла до заимствований из иностранных языков. Таким образом табу уже тогда представляло собой систему. Встречаются и слова, заимствованные из других языков, которые стали синонимами грузинских слов - субститутов табуированных слов (например, boroṭi, macduri, ḳudiani, boroṭi suli, ǯoǯoxetis mocikuli, ç̣q̣euli, kaǯi, mavne, macili, saṯana, sataeli, ṯarṯarozi, šaiṯani, belzebeli...

Семантика табуированных слов преимущественно первичная, а семантика их эвфемистических заменителей – вторичная. Нагрузка этих слов табуированной // эвфемистической семантикой происходит на основе ассоциации, аналогии, символизма, эвфемизации. Как и во всех случаях переноса значения, среди примеров табу вторичная семантика мотивируется первичным начальным значением, так как «любое переносное использование <слов> мотивировано, оно основывается на первичном значении слова» (Б. Почхуа).

Причина исчезновения табуированной лексики и ее медленного выхода из употребления может быть объяснена стремлением современного общества к от-

мене запретов. Сегодня в грузинском языке табуированные слова используются обычно без каких-либо предрассудков и суеверий, в то время как слова, заменяющие их, приобрели функцию выражения художественности // художественную коннотацию.

Е. Г о г и а ш в и л и (Тбилиси)

Сказочный конь: грузино-армянские фольклорные параллели

В грузинских и армянских народных сказках встречается большое количество сюжетов, которые широко распространены в Грузии, в ряде стран Ближнего Востока и в Европе. Грузинское издание армянских сказок представляет особенный интерес для тех исследователей, которые изучают грузино-армянские фольклорные параллели и мифологические аспекты сказки.

Сказки об огненном коне особенно насыщены мифическими пластами, согласно которым удается установить общее мифологическое начало сказочного коня.

Наличие в сказке мифопоэтических сюжетов и отдельных мотивов – явление обычное, хотя их большинством утеряны древнейшие контексты и они приобретают новое значение. Можно с уверенностью сказать, что образ коня-помощника, со всей полнотой содержит элементы древнейших мифических пластов. Мифическое происхождение сказочного коня, в первую очередь, олицетворяется в обладании им четырех стихий, проявляющихся в его огненной и крылатой сущности, а также тесной связью с землей и водным миром. Армянская сказка «Огненный конь» и грузинская «Конь чародей» наилучшие тому образцы. Обе сказки имеют одинаковый сюжет, широко распространенный в фольклоре народов Евразии: герой, с помощью умного коня преодолевает все препятствия на их пути.

Огненный конь полностью проявляет все детали своего мифического происхождения: заключен в конюшню (что по мифической символике отождествляется с подземельем, тьмой, преисподней), его имя – огненный, он способен летать и сражаться с морским конем, своей же сестрой.

В мифологических сюжетах индоевропейских народов огненный конь совмещает атрибутику целого ряда божеств, или же является гипостазом божеств, связанных с огнем, громом и молнией. В старо-индийской мифологии, в образе двух коней, представлены мифические близнецы – Ашвины, которые пересекают небосвод в золотой колеснице солнечного бога Сурьи. С конями связаны Диоскуры в греческой мифологии, они обеспечивают смену дня и ночи, совмещая функцию спасения. У индоевропейских народов общим является пред-

ставление о солярных божествах, восседающих в военных колесницах с лошадиной упряжью, также, как Гелиос – в греческой мифологии, и богиня зари Ушас и бог солнца Сурья со своими семью лошадьми – в старо-индийской. В славянской мифологии бог грозы Перун представлен в колеснице, или же в виде всадника; то же самое у балтийцев – Перкунас, который гонится за противником по небу на колеснице, каменной, огненной, иногда железной, красной, запряженной парой коней; а у греков - Пегас, подносящий Зевсу гром и молнию.

В грузинских и армянских сказках очевидна связь сказочного коня с водой, особенно в тех эпизодах, в которых описывается поединок коня героя с морским конем. По версии армянской сказки огненный конь и морской конь окажутся братом и сестрой.

Сказочный конь по своей природе хтонический и крылатый, и его связь со стихиями воды и огня В. Я. Пропп расценивает вторичным явлением в своей работе «Исторические корни волшебной сказки».

Особенный интерес представляет то обстоятельство, что в армянской сказке связь коня с четырьмя стихиями непосредственно сосредоточена и проявляется в едином персонаже сказочного коня.

Сюжеты народных сказок создают широкое поле исследователям для текстуального анализа как народной прозы, так и тех культурных особенностей, которые касаются взаимоотношений кавказского фольклора со всемирным.

Г. Г о ц и р и д з е (Тбилиси)

Ареальные аспекты этнокультурных взаимоотношений народов Кавказа (на примере системы питания)

В антропологической и этнокультурологической литературе последних лет, значительная роль придается изучению культуры жизнеобеспечения и в частной системе питания, как незаурядного феномена и основного компонента регионально-ареальных особенностей хозяйственно-культурного типа (далее ХКТ) того или иного этноса.

Исследователи-культурологи утверждают, что формы питания и виды пищевых продуктов находятся в тесной связи с ХКТ, и что ХКТ каждого региона в значительной степени определяется наборами тех пищевых культур и блюд, которые производят местные жители. Ученные также считают, что пищевое единство этнических групп определяется сходными экологическими условиями, географической средой, флорой и фауной, и особенностями развития хозяйственных отраслей. (Арутюнов, Андрианов, Уислер, Османов, Агларов, Гоциридзе и др.).

В данном контексте необходимо учитывать и то, что система питания отражает не только основные черты традиционной модели материальной культуры, но и является маркером.

Изучая региональные, хозяйственно-культурные типы (ареалы) Дагестана М. О. Османов подчеркивает, что рассмотрение соотношений между отраслями хозяйства и видами пищи должно проводиться многопланово, с учетом стадиальности эволюции пищи, анализируя диахронные и синхронные аспекты бытования, исторические, культурно-традиционные и этнокультурные факторы.

Несмотря на столь важное предположение, автор там же указывает на то, что «В элементах питания нет такой резкой границы по зонам, районам, как в отраслях хозяйства». В системе питания речь может идти не обязательно о преобладании господствующей отрасли продукции, имеющей признаково-критерийные свойства. Компонент питания может быть более массовым, масштабным, но не критерийным, разграничивающим. Исключительным в этом плане можно считать только мучные продукты, а особенно такое блюдо, как «Хинкали», которое автор считает горско-дагестанским, с чем мы категорически не согласны.

В статье дается попытка компонентно-ареального исследования ХКТ Грузии и дагестано-аварских народов, подчеркивая их региональные, локально-географические и этнические особенности.

Ю. У. Д а д а е в (Махачкала)

Социально-экономическое и правовое равенство всех народов и этносов – важнейший фактор обеспечения веротерпимости и интернационалима в государстве Шамиля

В первой половине XIX века на территории Дагестана, Чечни и Ингушетии в ходе национально-освободительной, антиколониальной борьбы горцев под предводительством имамов Газимухаммада, Гамзатбека и Шамиля возникло уникальное многонациональное, многоконфессиональное, социально справедливое государство свободных граждан не только Кавказа и из других стран вошедшее в историю под названием Имамат.

Социально-экономические, правовые и военно-административные реформы проведеные в государстве Шамиля в 1834-1859 гг. стали уникальным вкладом в мировую практику государственного строительства. Под руководством имама Шамиля были разработаны и осуществлены интересные с научной точки зрения уникальные социально-экономические и правовые реформы на основе шариата и

светских законов, создана новая единая правовая система вместо противоречивого, основанного на местных традициях и обычаях адатного права. При этом Шамиль добился сочетания правовых основ шариата, светских норм жизни с учетом традиций и обычаев разных народов и обществ, входивших в это государство.

В государстве Шамиля, в котором проживали представители более 70 равноправных национальностей, исповедующих ислам, православие, иудаизм и другие религии, были созданы относительно равные и справедливые социально-экономические и правовые условия для всех граждан. Здесь, как в одной семье, на равных правах проживали представители всех народов Дагестана, Чечни, Кавказа, других регионов Российской империи, стран Западной Европы, Азии и Ближнего Востока.

По характеру и содержанию проведенных в этом государстве экономических, политико-правовых, социальных и военно-административных реформ в течение 25 лет в (с 1834–1859 гг.) мировой практике государственного строительства не было аналогов. В этом государстве Шамилем и его сподвижниками была фактически продумана и осуществлена экономическая, социальная и правовая революция:

1) по решению государства сверху были отменены рабство и феодальная зависимость крестьян; ликвидированы на 25 лет социальные сословия ханов, беков и феодалов и обеспечено относительное равенство между всеми гражданами государства; более 150 тыс. чел. стали свободными гражданами, десятки сел, тысячи людей на Кавказе навсегда избавились от позорных слов «раб» и «рабство»;

2) разработана и осуществлена правовая реформа на основе шариата и светских законов, создана новая единая правовая система вместо противоречивого, основанного на местных традициях и обычаях адатного права. При этом Шамиль добился сочетания правовых основ шариата, светских норм жизни с учетом традиций и обычаев разных народов и обществ, входивших в имамат;

3) вместо ликвидированной феодальной, ханской, бекской, казенной российско-имперской собственности была создана государственная общенародная собственность – байтулмал, которая использовалась для создания и обеспечения равных экономических возможностей всех граждан независимо от национальной и конфессиональной принадлежности. Этому же способствовали экономические реформы, проведенные Шамилем в области владения собственностью, земельных отношений, торговой, налоговой и кредитно-финансовой, природоохранной политики;

4) впервые была разработана и проводилась четкая социальная политика по защите интересов всех граждан, независимо от национальной, конфессиональной и половозрастной принадлежности, позволившая слить воедино идею

исламской веры с идеей родины, стремление к улучшению материального и политико-правового положения всех граждан с идеей национальной независимости и свободы. Впервые на Северо-Восточном Кавказе был принят закон об обязательном начальном всеобщем образовании детей от 8 до 11 лет независимо от веры и национальности. В столице государства мечеть, церковь, костел и синагога и школы при них стали обычным делом. Впервые в мировой практике в этом государстве было создано министерство по делам христиан и веротерпимости.

В этом государстве, основанном на соблюдении и охране прав каждого человека независимо от этнической и религиозной принадлежности с самого начала его существования, не возникал национальный вопрос, не было межнациональных проблем.

Шамиль и его ближайшее окружение, большинство сподвижников выступали не в качестве представителей дагестанской, чеченской или какой-то другой кавказской народности, а как представители всех равноправных граждан государства, борьбу за свободу и независимость которых они возглавляли. На таком фундаментальном положении была построена и проводилась в жизнь вся социально-экономическая и правовая политика государства Шамиля. Человеколюбие, интернационализм и искренняя толерантность стали в этом государстве в сочетании с кавказской идентичностью, ментальностью и гостеприимством местных народов мощным магнитом, притягивающим к себе представителей разных народов и этносов Российской империи, многих стран Европы и Азии.

Р. Х. Д а д а ш е в, И. В. М у с х а н о в а (Грозный)

Этническая система чеченцев в свете теории Л.Н. Гумилева

Вопросы, связанные с возникновением, развитием и исчезновением этноса, подробно рассмотрены в работах Л.Н. Гумилева. Представляет интерес рассмотреть развитие чеченской этнической системы и особенности влияния на него социокультурных кризисов с точки зрения концепции Л.Н. Гумилева. При этом следует учесть, что Л. Н. Гумилев дает собственное определение этносу: «Этнос – устойчивый, естественно сложившийся коллектив людей, противопоставляющий себя всем прочим аналогичным коллективам и отличающийся своеобразным стереотипом поведения, который закономерно меняется в историческом времени » [Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Спб: Азбука классика, 2002. – 608 с.]

С точки зрения Гумилева, главными отличительными признаками этноса являются не язык, не происхождение, не материальная культура, не идеология, а своеобразный стереотип поведения и противопоставление этносом себя всем другим таким же коллективам.

Согласно теории Л.Н. Гумилева, устойчивость этноса определяется двумя основными факторами: возрастом и мозаичностью.

Если учесть высокое пассионарное напряжение и устойчивость этнической системы чеченцев к социокультурным кризисам (о чем свидетельствуют многочисленные исторические факты) можно предположить, что чеченский этнос сравнительно молодой.

Исторические факты дают основание предположить, что к моменту нашествия монголов существовала устойчивая этническая система нахов, которая вначале включала в себя такие структурные элементы, как нохчи, галгай, орстхой, бацбийцы.

Этническая система нахов занимала территорию как в равнинной и горной части Северного Кавказа, так и часть южных склонов Кавказского хребта. В результате монголо-татарского нашествия нахи постепенно вытесняются в горы. Однако сама этническая система сохранилась, хотя и сильно деформированная внешней агрессией.

Ситуация коренным образом изменилась после нашествия Тимура, который огнем и мечом прошелся не только по равнинной, но и по горной части Чечни. Можно уверенно предположить, что именно Тимур подверг сильнейшей деформации и фактически разрушил целостность нахской этнической системы.

Нахи отдельными субэтносами расселились в трудно проходимых горах. Была практически прервана связь между ними. Фактически прекратился демографический рост. Понадобилось 50-100 лет, чтобы завершился процесс реконкисты, т.е. возвращение нахов в Ичкерию.

Природно-климатические условия на равнине были значительно благоприятными. Начинается процесс зарождения нового этноса, т.е. из субэтноса нахской этнической системы начинает развиваться новый этнос – нохчи (чеченцы).

Согласно теории Л.Н. Гумилева, новые этносы появляются на границе ландшафтов и этносов. Ичкерия – это граница гор и равнины, а с Востока – Ичкерия граничит с Дагестаном. На наш взгляд, решающим фактором, способствовавшим зарождению этнической системы нохчи, является исламская культура, которая наступала со стороны Дагестана. Таким образом, можно предположить, что современная этническая система чеченцев – нохчи появилась в XV-XVI вв. в Ичкерии на стыке двух ландшафтов и на границе нескольких этносов.

Новая этническая система с высоким пассионарным напряжением начинает поглощать раздробленные нахские субэтносы. По-видимому, новая этническая система поглотила бы и ингушей, если бы не вмешалась Россия, которая искусственно разделила чеченцев и ингушей.

В работе рассмотрен и второй фактор, способствующий устойчивости этнической системы – это мозаичность (дисперсность этноса).

Чеченский этнос представляет собой высокодисперсную этническую систему, состоящую из ц1ийна нах, тейпов, тукхумов, ламарой, нохчмахкахой, теркахой, и т д.

Исходя из этого, следует считать, что тейповое деление, вопреки существовавшему мнению, способствует лучшей самоорганизации этноса.

Выводы:

– современная этническая система чеченцев – нохчи возникла сравнительно недавно;

– наличие тейповых связей, вопреки существующему мнению, не разъединяет этнос, а наоборот, укрепляет его, делает его эластичным, устойчивым.

М. В. Д а р ч и е в а (Владикавказ)

Организация пространства игрищ и танцев (*хъазт*) в осетинских эпических текстах

Эпические тексты отличаются особенностями организации пространства, свойственными мифологическому сознанию народа-носителя эпоса. Пространственный код осетинского Нартовского эпоса сконцентрирован вокруг страны Нартов (*Нарты бæстæ*) с центром – селением Нартов (*Нарты хъæу*), – которое разделено на три квартала (*æртæ сыхы*) согласно делению самих Нартов на три рода – *Алæгатæ, Борæтæ, Æхсæртæггатæ*. Все три рода равноправно участвуют в военных походах, советах и пирах, неотъемлемой частью которых, наряду с ритуальным застольем, является *хъазт* (игрища, массовые танцы). Правомерно отнести торжество к праздничному времени, отличающемуся от времени бытового. Соответственно, и праздничное поведение отличается от повседневного и требует специального места проведения.

Зилахар / Зилахары быдыр / Зилахар-быдыр – поле в стране Нартов для проведения различного рода игрищ и состязаний – *дугъ* (скачки), *фатæй хъазт* (стрельба из лука), *хъæбысæй хæст* (борьба), *хъулæй хъазт* (игра в альчики) и др. – с целью выявления наиболее сильного из нартовских юношей, либо с целью испытания кого-либо из героев. Сюда слетаются сыновья небожителей, чтобы поиграть с Нартами. На указанном поле назначают встречу нартовские герои своим врагам (и наоборот), чтобы в честном состязании был определен победитель. Здесь же нартовская молодежь устраивала массовые танцы, кульминацией которых становился культовый танец *симд*.

Представляет интерес хронотоп игрища, связанный с определенным временем проведения *хъазт*-а. В *кадагах* (сказаниях) о Нартах чаще всего встречается фиксированный день недели – *майрæмбон* (пятница), фиксирована и длительность его проведения – три дня (а по другим вариантам – семь дней). Отметим, что числа «три» и «семь» являются культовыми для традиционной культуры осетин и имеют яркое тому подтверждение в обрядовом и необрядовом фольклоре.

Поле *Зилахар* в некоторых *кадагах* заменяется следующими синонимами: *Хъазæнфæз / Хъазæн Фæз* (поле для игр), *Симæнфæз* (поле для *симда*), *Хъазæнлæгъз* (равнина для игр), *Æвзарæн фæз* (поле для испытаний). Описание собственно игрищ в *кадагах* – ярчайший пример богатства устно-поэтического народного языка. Стилистические и художественные средства описания накала состязания в осетинских эпических текстах требуют особого исследования.

Сакральный характер рассматриваемого эпического топонима подтверждается сюжетом о драматической борьбе нартовского Сослана с колесом Балцага, а также *кадагом* о женитьбе Сослана на Бедухе, жившей в летающей башне. Кроме указанного топонима и его вариантов, в осетинской Нартиаде встречаются и другие обозначения поля для игрищ. К примеру, *Сахъолай уынг* – местность, квартал, где Сослан играл в заговоренные альчики.

Осетинские эпические тексты не ограничиваются *кадагами* о Нартах. Не меньший интерес представляют «Легенды о Царциата» (*«Царциаты таурæгътæ»*), а также «Легенды о Даредзанах» (*«Даредзанты таурæгътæ»*), в которых организация пространства игрищ в целом соответствует вышеуказанной, отличаясь лишь некоторыми нюансами. Так, в «Легендах о Царциата» площадь игрищ названа *Хъæдласæны стыр фæз* (большая равнина *Хъадласана*), а для танцев существует отдельное место – *Царциаты симæндон къæдзæх* (Царциатская скала для танцев).

В рамках заданной темы целесообразно также рассмотрение соотношения эпического и реального, поскольку осмысление пространства происходило в прочно укрепившейся в сознании народа традиции, нашедшей яркое отражение в эпических сказаниях осетин.

Н. Д ж а в а х и ш в и л и (Тбилиси)

Из истории грузино-дагестанского военного сотрудничества (на грани XVIII-XIX веков)

История взаимоотношений грузинского и северокавказских народов берет свое начало в глубине веков. Грузинские цари и владетельные князья всегда придавали большое военно-политическое значение тесным связям с горцами, проживающими по ту сторону Кавказского хребта. Поэтому они старались под-

держивать с северокавказскими народами добрососедские, дружественные отношения. Воины-северокавказцы служили в войсках грузинских царей еще до нашего летоисчисления.

Царская династия Багратионов, которая правила Грузией в продолжение тысячелетия (IX–XIX вв.), дал родине многих выдающихся царей.

Традиционное военное сотрудничество грузин и северокавказцев успешно продолжалось и развивалось вплоть до последних лет существования грузинской монархии. В этом отношении особенно выделялась вторая половина XVIII века, когда в войсках грузинских царей систематически числились северокавказцы, в том числе и дагестанцы.

История взаимоотношений грузинского и дагестанских народов насчитывает многие века. Правда, на протяжении столь долгой истории сосуществования между нашими народами, к сожалению, нередко случалась и вражда, но между грузинами и дагестанцами – не только историческими соседями, но и родственными с генетической и языковой точек зрения, царили также дружба и сотрудничество. Одним из значительных периодов истории грузино-дагестанского военного сотрудничества является конец XVIII – начало XIX веков. В этот период на территории Грузии существовало два царства: Карталино-Кахетия (Восточная Грузия) и Имеретия, а также княжества: Мегрелия, Абхазия, Гурия и Сванетия (Западная Грузия).

Последними царями династии Багратионов были: в Имеретии – Давид II (1755-1795) и сын его двоюродного брата – Соломон II (1772-1815), в Карталино-Кахетии – Георгий XII (1746-1800) и его внук – Григорий I (1789-1830).

Настоящий очерк делится на две подглавы:

1. Дагестанцы на службе последних царей Имеретии: Давида II и Соломона II;

2. Дагестанцы на службе последних царей Карталино-Кахетии: Георгия XII и Григория I.

Таким образом, военное сотрудничество дагестанского и грузинского народов насчитывает века, а особой интенсивностью этих отношений характеризуется конец XVIII – начало XIX веков. Дагестанцы были верными союзниками последних грузинских царей, которые, в свою очередь, щедро одаривали их своей милостью.

Е. Д ж а в е л и д з е (Тбилиси)

Апологетика прошлого в лирике и прозе Яхьи Кемаля

Яхья Кемаль (1884-1958) был последним великим поэтом переходного времени, который сумел успешно разрешить все кардинальные вопросы турецкой поэзии на рубеже XIX-XX веков, и вместе с тем его именем начинается заглавная

страница современной турецкой поэзии. В творчестве Яхья Кемаля прослеживается историческая, нравственная, эстетическая ориентация переломного, революционного времени.

Интерес нашего времени к поэтике Яхьи Кемаля и спорность многих вопросов в этой области заставляет нас, обращаясь к функциям произведений Яхьи Кемаля, выделить в сложном комплексе историко-литературных, политических и религиозно-этических тенденций одну главную линию и посмотреть, как постепенно формировалось понимание того, что поэтика Яхьи Кемаля - это особый феномен новой турецкой литературы.

По мнению Яхьи Кемаля, история нации в определенной степени ограничена и границей является историческая память народа, его самоидентификация. Для поэта история Турции начинается с XI века, когда огузские племена начали вторгаться в Малую Азию. Кемаль считает, что до XI века существовала история тюркских народов, после XI века началась история турецкого народа. С этим событием связано полное раставание с Центральной Азией, обретение новой родины и определение её исторических и географических параметров. С этого момента начинается процесс объединения тюркских народов в Малой Азии, ярким примером которого поэт считает победу Алп Арслана под Манаскертом 1071 году над византийским войском и пленение императора.

«Европейские историки,- пишет Яхья Кемаль, - считают эту победу поворотным пунктом в истории страны потому, что Европа лицом к лицу столкнулась с тюрками. После этого сражения между ними начинается борьба, которая будет длиться столетиями. По словам историка Гроссе, причиной походов крестоносцев стала победа тюркского хакана Алп Арслана над византииским императором и пленение последнего».

Говоря об этих событиях, Яхья Кемаль пишет: «...для защиты Армении, которая находилась под протекторатом Византии, огромная армия под предводительством опытнейшего генерала Диогена решила нанести сокрушительный удар по тюркам и направилась в Ван». Яхья Кемаль акцентирует внимание на том, что в византийской армии было много наемников огузов, печенегов, которые услышав родную речъ, перешли на сторону Алп Арслана, что, в конечном счете, решило исход военных действий. Яхья Кемаль отмечает, что греческие и армянские историки единственной причиной проигранного сражения считают этот факт.

Писатель с сожалением отмечает, что своим спасением Византия объязана не столько крестоносцам, сколько внутренней разобщенности тюрков. В 1090 году император Алексий Комненос, истратив практически весь золотой запас казны на подкуп тюрков куманов, сумел натравить их на печенегов. В результате печенеги были разгромлены. Завоевание Стамбула отодвинуло и нашествие монголов, но, в конечном счете, старую Византию это не спасло. Яхья Кемаль

детально описывает эти события. В стихотворении «Янычару, завоевавшему Стамбул» поэт воспевает мужество и героизм конкретного но, тем не менее, безымянного янычара. Экстраполируясь в славное прошлое, Яхья Кемаль заявляет: «Я жил со времен нашего переселения, во время взятия Стамбула».

Писатель старается абстрагироваться от гнетущего настоящего и уходит в победоносное прошлое. Эта тенденция представлена двумя базисными элементами: 1) восторженное восприятие исторического наследия; 2) преклонение перед культурно-общественными институтами прошлого. Парадоксально, но Яхья Кемаль считал **историю мифом** и именно миф волнует и возбуждает воображение поэта. В его сознании крепко переплетены прошлое и настоящее Турции. Эмоционально-субъективное восприятие родины направляет мысли и чувства писателя к победоносным временам Османской империи, Яхья Кемаль сам мысленно присутствует и участвует в великих событиях.

С. М. Д ж а м и р з а е в (Грозный)

Автохтоны Кавказа и мультикультурализм (некоторые аспекты)

Действительно мы живем под прессингом глобализации, а также под натиском одной из ее составляющей–мультикультурализма (в разной степени в разных местах). С другой стороны, толерантность как благородный поступок (гуманизм), во что исторически обходился автохтонам Кавказа? Причем, насколько они остались самобытными и как они трансформировались под натиском идеологий и культур других этносов? В этих условиях, на сколько, и в какой мере государствами и этносами соблюдается паритет и принципы сосуществования? Несомненно, здесь больше вопросов, чем ответов. Из-за отсутствия объективных научно-теоретических разработок в решении указанных проблем наша тема представляется актуальной.

1. Как известно, мультикультурализм – это политика, направленная на сохранение и развитие в отдельно взятой стране и в мире в целом культурных различий, и обосновывающая такую политику теория или идеология.Сегодня самая мощная идеология или политическая теория на Кавказе – это официальные религии. По Гегелю государство и религия являются тождеством.

2. В реальной жизни мультикультурализм включает в себя комплекс разнообразных процессов и противоречий, в ходе которых раскрываются многие культуры в противовес единой национальной культуре (в традиционных обществах типа кавказских), что ставит под сомнение существование национальной идентичности автохтонов.

3. Общеизвестный факт «мультикультурализм» и «толерантность»сегодня в европейских странах работают не на интеграцию иностранцев (т. е. мигрантов) или, тем более, их ассимиляцию (как это происходило в прошлые века), а на сегрегацию и создание «пятой колонны» Юга, которая не прочь взорвать «безбожный Запад» изнутри. Причем, и в кавказских республиках не все так гладко и хорошо. Из-за отсутствия научных рекомендаций и хаоса – перспективы очень печальны для автохтонного населения. Естественно, мы осознаем и считаем нормальным явлением «многокультурность», как один из частей, в общем, не направленную против общенациональнойкультуры автохтонов.

Таким образом, научное сообщество обязано предложить политикам рецепты-рекомендации: насколько современная тактическая выгода для некоторых идеологов по части «мультикультурализма» и «толерантности» обернется в стратегической перспективе автохтонам Кавказа.

В. Д ж а п а р и д з е (Тбилиси)

Об ажурных грузинских бляхах общекавказского характера

Одним из значительных проявлений общекавказской традиции художественной обработки предметов искусства эпохи поздней бронзы-раннего железа являются т.н. кавказские ажурные бляхи античного времени. Материал этот популярен и сравнительно хорошо изучен. Вместе с тем, изучение названных блях несколько осложнено из-за беспаспортности подавляющей их части, попавшей еще с прошлого столетия в многочисленные музейные коллекции. Случайные находки и сегодня попадают в различные музеи и научные учереждения. Две из них, в частности коллекция музея Харагаули и материалы с. Цхнети (личная коллекция В. Татишвили), находятся в центре нашего внимания и вместе с материалами Исторического музея в Берлине, учитывая новейшую литературу, дают основание говорить о происхождении и датировке указанных предметов.

Улучшению ситуации при изучении вопроса бронзовых блях помогло открытие погребальных комплексов в нагорной части Западной Грузии (Г. Гобеджишвили), в Южной Картли (Б. Куфтин), а затем и в Шида Картли (Б. Техов, Р. Гаглоев, Р. Дзатиати и др.). Выясняется, что комплексы содержащие ажурные бляхи античного времени, из за присутствия в них довольно интересного и сравнительно хорошо датирующего материала, можно, в основном, отнести I- III вв. (комплекс с. Сохта датируется и III-IV вв.). В меньшей степени пригодны для датировки, ранее определяющие хронологию комплексов, золотые подражания

статерам Александра Македонского (в большей степени для этого пригодны римские и парфянские монеты).

Типология отмеченных блях обычно основывается на характер и содержание центральной фигуры и имеет достаточное количество авторов (М.Хидашели и др.). Нам кажется, что одной из основных тем здесь явно следует подразумевать тему плодородия и великой матери. На что, помимо уже отмеченного, указывают и сравнительно новые археологические данные из Шида Картли. Пройзводство же их, большей частю, увязывается с Верхней Имеретией и Шида Картли. Вопрос сравнительно точной датировки археологических комплексов также имеет немаловажное значение при изучении вопросов происхождения, распространения и социальной атрибуции т.н.кавказских ажурных блях. На основании имеющихся научных данных сегодня нельзя прямо увязывать ажурные бляхи с сарматами и тем более с культурой скифов. Эти и другие вопросы будут обобщены и проиллюстрированы в докладе.

В. А. Д м и т р и е в (Санкт-Петербург)

Толерантность в кавказском регионе: возможности теоретических подходов и практических поисков

Настоящая работа является следствием двух экспедиционных выездов в Краснодарский край в 2007 и 2008 гг., определенных поиском т.н. "бытовой толерантности" в межэтнических отношениях, и кратковременных посещений станиц терских казаков в 2009 и 2011 гг. Полученные наблюдения имеют предварительный характер, так же как и имеющиеся предложения.

Основной гипотезой является предположение о наличии двух институций в межэтнических отношениях: традиции конфликта (стремления в любом смысле: от самоизоляции до истребления противника, удалить противную сторону) и традиции сосуществования (признание неизбежности соседства с чужими). Толерантность трактуется не как терпеливое отношение к неприятному чужому, а как неразвитая стратегия сосуществования, базирующаяся на признании неизбежности присутствия чужеродной стороны. Кавказская историко-культурная общность рассматривается с позиции множественности разнородных общностей, доводимых до ситуации конфликта, и, следовательно, с выработанной развитой, но латентной, готовностью к сосуществованию. Полиэтнизм Краснодарского края, с учетом его активизации колонизационной составляющей новой истории Кавказа, может служить моделью всей Кавказской историко-этнографической

общности. Ожидалось выявление толерантности как наличия сложившейся системы этнических и субрегиональных предпочтений и обнаружение традиционно-бытовых форм межэтнической толерантности.

Уже первые результаты опросов показали, что уровень межэтнической толерантности зависит от культурного уровня личности и места личности в собственном сообществе. Высокий уровень толерантности демонстрировали, например, сотрудники музеев. Лидеры этнических сообществ связывали толерантность в межэтнических отношениях с выстраиванием региональной структуры иерархии этнических групп. В целом, подтверждается тезис о положительной связи между удовлетворенностью состоянием своей этнической культуры и уровнем межэтнической толерантности, но он весьма корректируется современными эспектациями признания значимого места группы в регионе. Оценка признания места группы ожидается от инстанций уровня выше регионального.

В отношении этнических дистанций можно говорить о сближении групп, способных возвести примеры своей местной истории ко второй половине 19 в.: адыгов (черноморских шапсугов), казаков бывшего Кубанского казачьего войска и армян первых волн переселения на Северо-Западный Кавказ. Их сближение определено появлением относительно явных антагонистов в виде переселенцев 1990-х гг. (армяне, месхетинцы, курды) с их рыночным напором и менее явных в лице русско-украинских переселенцев 1920-1950 гг. Собственно в среде последних сложился тезис о т.н. "кубанской" культуре, ставший официальным региональным лозунгом и имеющим поддержку на севере Краснодарского края, но не в Причерноморье и горном Закубанье. Показателен поиск части кубанских казаков признаков северокавказской идентичности при общей самооценке как представителей панроссийского этноса.

Выявление аспектов бытовой толерантности вызвало определенные трудности. Во-первых, исследователи не обладают достаточно разработанным инструментарием для изучения толерантности как социо-ментальной установки. Во-вторых, в презентации форм бытовой толерантности информаторами устойчиво предлагались на первом плане характеристики института гостеприимства, на втором плане, приемы адопции чужаков, на третьем, виды взаимоотношения представителей маргинальных групп (охотники, члены воинских союзов, молодежь, абреки, странники) на пограничных территориях. Данные обстоятельства являются основанием для разработки особых методик изучения межгрупповой толерантности на этно-бытовом уровне.

С. З е д е л а ш в и л и (Тбилиси)

К вопросу о набегах дагестанцев на Грузию (*лекианоба)* в специальной литературе

В настоящей статье проанализированы взгляды ученых о набегах дагестанцев на Грузию. Особое внимание уделяется тем работам, в которых из-за постоянных набегов лезгин на грузинские земли ученые пытались создать из дагестанцев образ врага. В таких работах не объясняется главная причина и мотивация подобных действий лезгин. Конечно, эти набеги не могут быть оценены положительно, однако без учета причинно-следственных связей невозможно дать объяснение тем или иным явлениям и считать их негативными, так как это сказывается на дальнейших взаимоотношениях народов, тем более, соседних народов. После распада единого грузинского государства на отдельные феодальные царства империи старались настроить против Грузии последователей ислама, особенно дагестанцев. Конфессия была использована империями в качестве тайного оружия. Следует отметить, что лезгины были управляемы исламскими империями (Турцией, Ираном) и их действия не были самовольными. Турция и Иран не были заинтересованы в существовании единого Кавказа. Такой же метод был использован и Российской империей в XIX в. в Кахети во время инспирации бесчинств лензгин. Россия стремилась показать грузинской элите, что без нее Грузия будет уничтожена даже соседними родственными этносами. Это способствовало складыванию неосознанного, исторически неправильного отношения грузинской интеллигенции к соседним народам и созданию из северокавказских народов образа врага. Именно этим объясняется тот факт, что в сражении против Шамиля решающую роль сыграла грузинская аристократия, которая, к сожалению, не смогла разоблачить коварный замысел Российской империи, стремившейся отнять у кавказских народов свободу с их же помощью и руководствовавшейся принципом «разделяй и властвуй». Однако на самом деле все должно было произойти наоборот. Так, по мнению А. Чавчавадзе, кавказские народы должны были объединиться против Российской империи и вести борьбу за свою свободу и независимость. Только в таком случае грузины и другие народы Кавказа могли решить свою судьбу. Гармоничные отношения между грузинами и северокавказскими народами противоречили интересам завоевателей. Набеги лезгин на Грузию осуществлялись в основном в XVIII в. Соответственно и «лекианоба» – это явление, относящееся к данному периоду. В более ранние века грузинский и северокавказские народы объединяла христианская вера, однако прочнее конфессии оказалось восприятие Кавказа как единого этнолингвокультурного пространства всеми кавказскими народами. В статье отмечается, что набеги лезгин, конечно, не были мирными, но они не были направлены против государственности Грузии. История Грузии помнит военные

противостояния между представителями различных уголков Грузии. Правда, набеги лезгин можно рассматривать как довольно тяжелый момент в истории взаимоотношений грузинского и дагестанских народов и этим, конечно, не может гордиться дагестанский народ, однако попытки многих ученых постоянно делать акцент на этом для создания образа врага в научной литературе следует считать тенденциозными.

В статье отмечается, что набеги лезгин на грузинские села были поощряемы определенными силами, и эти действия не были характерны для всего дегестанского народа. В работе проанализированы результаты этих набегов, а также политика Российской империи, осуществляемая в Грузии и повлекшая за собой упразднение грузинской государственности на протяжении двух веков. И сегодня неизменен интерес к взаимоотношениям между кавказскими народами, в частности между грузинами и северокавказскими народами, особенно со стороны политически заинтересованных больших государств. Именно поэтому, на наш взгляд, преувеличенная и негативная оценка исторических явлений в научной литературе, с одной стороны, является результатом искусственно созданных Россией стереотипов, а, с другой стороны, представляет собой противоречивый момент для кавказской этнопсихологии, а также может восприниматься как угроза реставрации и сохранению традиционной толерантности и последующему мирному сосуществованию всего Кавказского региона.

С. З о л я н (Ереван)

Кавказ: межкультурный диалог – или столкновение цивилизаций?

Помимо политических причин, на которых здесь не имеет смысла останавливаться, существует глубоко укорененное герменевтическое заблуждение – отсылка к собственной культуре как основа и ключ к пониманию других культур, якобы только поняв самого себя возможно понять других. Напротив: теории коммуникации и герменевтика утверждают, что только в процессе диалога с другим индивид в состоянии осознать себя и выразить свою идентичность. И если первая встреча с другим – это культурный шок, который часто перерастает в конфликт, то осознание себя и других, своей и чужой культурной и цивилизационной идентичности возможно только в результате коммуникации.

Начиная с античных времен, история Кавказа есть свидетельство тому, что расцвет и процветание происходили тогда, когда становился возможен диалог между носителями различных культурных, цивилизационных и религиозных ценностей. И, напротив, нетерпимость, стремление утвердить силой ценности своей культуры и религии в конечном итоге приводили к опустошительным войнам и обладающими

огромной инерционной силой веками незатухающим конфликтам, последствия некоторых из них мы продолжаем испытывать и сегодня.

Уже география предопределила то, что история Армении начиная с момента этногенеза армян есть процесс межкультурного диалога. Это оставило глубокий след в армянском языке и культуре. Как отмечал немецкий философ культуры Герман Гольц: «*Этот синтез есть величина, которую ни с чем ни спутать и которая определяет профиль армянской культуры. Защита собственно армянской идентичности, собственно армянского существования равносильна защите этого межкультурного синтеза*».

Конфликт порождается культурными и цивилизационными различиями. Но в то же время понимание ценностей других культур и их возможный синтез создает возможность для их предотвращения. Этот подход, важный сам по себе, безотносительно к армянской перспективе. Схожие межкультурные характеристики в той или иной форме встречаются в каждой культуре. Более существенно то, как можно разработать подобную методологию нахождения подобных явлений с целью определения основы для базового культурного консенсуса – начиная с минимального, и посредством образовательной и культурной политики доводя его до максимальной степени.

Порочная идея якобы неизбежного конфликта цивилизаций, которую можно в том или ином варианте найти в том числе и в определенных образовательных программах, должна быть отвергнута и заменена идеей межцивилизационного и межкультурного диалога. Культурное сотрудничество и взаимообогащающая коммуникация, диалог языков и культур – вот что может стать основой направленного на достижение региональной безопасности и сотрудничества позитивного политического реформирования сегодня не всегда гармоничных отношений на Кавказе.

П. А. И б р а г и м о в а (Махачкала)

Ликвидация вакфной собственности в Дагестане в первой половине XX в.

Ислам и исламская культура в Дагестане достигли невероятных успехов, оказывая влияние на все сферы жизни дагестанского общества – культуру, образование, земельные отношения, политику.

Мусульманское духовенство представляло собой реальную силу и имело большое влияние на дагестанское общество.

До революции в Дагестане было более 1700 мечетей, в среднем приблизительно по одной мечети на каждый аул, учитываются и квартальные (на несколько дворов) мечети. В 1913 г. в Дагестане было зарегистрировано 63 985

десятин вакфных земель, т.е. примерно 5% всех земельных угодий области. В 800 мусульманских школах училось 7500 слушателей и свыше 10 тыс. духовных лиц – мулл, кадиев, дибиров и др. (вместе с семьями численность духовенства доходила до 50 тыс. человек). Арабоязычная направленность культуры Дагестана способствовала укреплению позиций ислама.

Мечетские земли сдавались в аренду крестьянам, что и приносило доход. Поэтому после установления Советской власти ликвидация мечетского землевладения стала одним из важнейших вопросов. В отличие от центральных районов России, где национализация церковного имущества была осуществлена в первые же месяцы существования Советской власти, в Дагестане вплоть до конца 20-х годов и начала коллективизации сельского хозяйства сохранялись вакфные земли и имущество.

Духовенство упорно сопротивлялось изъятию вакфного имущества в пользу кресткомов. Представители духовенства выступали на сходах, проводили собрания жителей в мечетях за сохранение вакфов. Несмотря на это, доходы дагестанского духовенства от вакфов и закятов оставались значительными. В 1926/1927 гг., например, они составляли 1,5 млн. руб. при наличии 145 тыс. Крестьянских дворов. Единый же сельскохозяйственный налог за год исчислялся лишь в 538 тыс. руб. В связи с этим вопрос об изъятии из рук духовенства вакфного имущества приобрел для Советской власти значимость. Совнарком ДАССР в январе 1927 г. принял постановление об изъятии вакфного имущества мечетей. У мусульманского духовенства было отобрано и передано через аульские общества взаимопомощи [АОВ] маломощным и середняцким крестьянским хозяйствам более 7 тыс. га пашни и пастбищ, разного имущества (мельницы, дома и т. д.) на сумму 212,7 тыс. руб.; 5500 десятин земли были распределены среди бедноты. Тогда же закрыли сельские и окружные суды, действовавшие по нормам местных адатов и мусульманского права (шариата).

Мероприятия Советской власти по национализации вакфов и изъятию закята дагестанское духовенство встретило открытым сопротивлением. Духовенство скрывало вакфные земли и имущество, призывало верующих не сдавать закят в кресткомы, организовывало массовые выступления против изъятия вакфов.

Верующий, горец-крестьянин, считал вакфное имущество священным, имеющим божественное назначение. Поэтому большая часть крестьянства выступала не за передачу вакфов комитетам крестьянской взаимопомощи, а за их сохранение у мечетей.

Административная ломка сельского общества, сопровождавшаяся физическим истреблением и высылкой из Дагестана нескольких тысяч семей духовных руководителей мусульманской общины, не подорвала традиционного землевладения во многих горных джамаатах. Местные крестьяне отказывались

уничтожать мечетские земли. Реально они были изъяты государством не в конце 1928 года, как это планировалось, а лишь накануне проведения в 1939 году сплошной коллективизации. В 1937 г. почти во всех районах Дагестана были закрыты сельские мечети, а при них и религиозные школы (медресе). Тогда же уничтожили множество записей местного адата, хранившихся в мечетских архивах. В 1937 году в Дагестане было закрыто 101 молитвенное здание, в 1939 –125, в 1940 – 33, в 1941 – 9.

По числу мечетей Дагестан издавна занимал первое место на Северном Кавказе, но во время борьбы с исламом в 1923–1939 гг. почти все они были закрыты, часть разрушена.

В первой половине XX века коренным изменениям подверглась вакфная собственность, которая фактически перестала существовать как форма собственности. Этот фактор важен, так как связан с судьбой ислама в Дагестане и непосредственно исламских культовых сооружений.

С-Х. С-Э. И р е з и е в (Грозный)

Фонетические процессы в структуре производных глаголов, образованных с помощью dita^{n} «оставить», «позволить» чеченского и ингушского языков при образовании первой группы времен

Прежде чем перейти к анализу языкового материала, необходимо отметить, что существенный вклад в изучении фонетического строя нахских языков и диалектов чеченского языка внесли ученые-лингвисты Ю.Д. Дешериев, Д.С. Имнайшвили, В.Д. Тимаев, А.Г. Магомедов и др. Как отмечается в работах исследователей нахских языков, большая часть производных глаголов в исследуемых языках образуются с помощью **«dita^{n}»** от простых глагольных основ, в том числе и от производных глаголов, образованных с помощью других суффиксов [Чокаев 1968:81-83, Тимаев 2007:387-389, Халидов 2010:596-603]

При образовании производных глаголов, образованных от простых глагольных основ посредством вспомогательного глагола **dita^{n}** «оставить», «позволить» в результате выпадения (полной редукции) классного показателя в структуре вспомогательного глагола (**dita^{n}** «оставить», «позволить») гласный **а** исхода инфинитива смыслового глагола сливается с гласной **i** основы инфинитива вспомогательного глагола и закономерно даёт долгий **ī**

(**а+ i→aj→ī**):
magītа^{n}←magajta^{n}←maga+ita^{n}←maga-d-ita^{n} «позволить», «разрешить»
lâllītа^{n}←lâllajta^{n}←lâlla+ita^{n}←lâlla-d-ita^{n} «позволить погнать»

malītaⁿ←malajtaⁿ←mala+itaⁿ←mala-d-itaⁿ «позволить пить»
lacītaⁿ←lacajtaⁿ←laca+itaⁿ←laca-d-itaⁿ «позволить поймать»
sacītaⁿ←sacajtaⁿ←saca+itaⁿ←saca-d-itaⁿ «позволить остановиться»

В диалектах чеченского языка (чеб., шат., вед., мел.) сохранились более архаичные формы: **malajtaⁿ←mala+itaⁿ←mala-d-itaⁿ, sacajtaⁿ←saca+itaⁿ←saca-d-itaⁿ,**

magajtaⁿ←maga+itaⁿ←maga-d-itaⁿ, **lacajtaⁿ←laca+itaⁿ←laca-d-itaⁿ**

Данный процесс последователен и в именном склонении.

Срав.: Им. п. **ɣāla** «город», **māča** «обувь»

Род. п. **ɣālīⁿ←ɣālajⁿ** (в диал)←**ɣāla+iⁿ**, **māčīⁿ←māčajⁿ** (в диал)←**māča+iⁿ**

Дат. п. **ɣālīna**, **māčīna**

Если производные глаголы образуются от односложных глагольных основ в рассматриваемых языках, **i** основы инфинитива вспомогательного глагола (**ditaⁿ** *«оставить», «позволить»*) сливается с гласной **a** основы инфинитива смыслового глагола, в результате чего даёт **aj (a+i→aj)**: **lajtaⁿ←la+itaⁿ←la-d-itaⁿ** «позволить терпеть», **ђajtaⁿ←ђa+itaⁿ←ђa-d-itaⁿ** «позволить тронуться», **gajtaⁿ←ga+itaⁿ←ga-d-itaⁿ** «позволить видеть», **dajtaⁿ←da+itaⁿ←da-d-itaⁿ** «позволить делать», **tajtaⁿ←ta+itaⁿ←ta-d-itaⁿ** «позволить мириться».

При образовании первой группы времен от производных глаголов, образованных с помощью вспомогательного глагола **«ditaⁿ»** от основ односложных глаголов, в плоскостном диалекте чеченского языка наблюдается регрессивно-дистанционная ассимиляция, т. е. дифтонг **aj** первого слога лабиализуется (**aj→oj**) под влиянием гласного **u** $V_{2\text{-го}}$ и гласный **u** $V_{2\text{-го}}$ в результате неполной редукции переходит в **a**, а в ингушском языке, в отличии от чеченского языка, дифтонг **aj** не подвергается лабиализации, и как правило, гласный $V_{2\text{-го}}$ в форме настоящего времени выпадает:

чеч. яз	инг. яз.
инф. **dajtaⁿ←da+itaⁿ←da-d-itaⁿ** «позволить делать»	**dajta←da+ita←da-d-ita**
наст.вр. **dojta←dajt-u**	**dajt←dajt-u**
прош. несов. **dojtara←dajt-u-ra**	**dajtar←dajt-u-r**
прич. н.вр. **dojtaⁿ←dajt-uⁿ**	**dajta←dajt-u**
дееп. н.вр. **dojtaš ←dajt-u-š**	**dajtaš←dajt-u-š**
инф. **tajtaⁿ←ta+itaⁿ←ta-d-itaⁿ** «позволить мириться»	**tajta←ta+ita←ta-d-ita**
наст.вр. **tojta←tajt-u**	**tajt←tajt-u**
прош. несов. **tojtara←tajt-u-ra**	**tajtar←tajt-u-r**
прич. н.вр. **tojtaⁿ←tajt-uⁿ**	**tajta←tajt-u**
дееп. н.вр. **tojtaš←tajt-u-š**	**tajtaš←tajt-u-š**

Сюда относятся и глаголы **lajta^{n}** «позволить терпеть», **ђajta^{n}** «позволить тронуться», **gajta^{n}** «позволить видеть»

В результате регрессивно-дистанционной ассимиляции в чеченском языке при образовании первой группы времен от производных глаголов с гласной основы инфинитива iej последний под влиянием аффиксального u $V_{2\text{-го}}$ переходит в uöj, а соответствующие ингушские формы, как и вышеприведенные примеры, не испытывают данный процесс:

чеч. яз.	инг. яз.
инф. **liejta^{n}←lie+ita^{n}←lie-d-ita^{n}** «позволить говорить» .	**liejta←lie+ita←lie-d-ita**
наст.вр. **luöjta←liejt-u**	**liejt←liejt-u**
прош. несов. **luöjtara←liejt-u-ra**	**liejtar ←liejt-u-r**
прич. н.вр. **luöjta^{n}←liejt-u^{n}**	**liejta←liejt-u**
дееп. н.вр. **luöjtaš←liejt-u-š**	**liejtaš←liejt-u-š**
инф. **tiejta^{n}←tie+ita^{n}←tie-d-ita^{n}** «позволить успокоиться»	**tiejta^{n}←tie+ita←tie-d-ita**
наст.вр. **tuöjta←tiejt-u**	**tiejt←tiejt-u**
прош. несов. **tuöjtara←tiejt-u-ra**	**tiejtar ←tiejt-u-r**
прич. н.вр.**tuöjta^{n}←тiejт-u^{n}**	**tiejta←тiejт-u**
дееп. н.вр. **tuöjtaš←tiejt-u-š**	**tiejtaš←tiejt-u-š**

Обращает на себя внимание мнение А. Г. Магомедова относительно характера фонетических процессов при образовании форм первой группы времен от основы инфинитива глаголов побудительного наклонения. А. Г. Магомедов пишет: «В форме настоящего времени глаголов побудительного наклонения, образованных посредством вспомогательного глагола **dita^{n} u** - гласный исхода формы настоящего времени смыслового глагола, **ü** - гласный основы формы настоящего времени вспомогательного глагола сливаются и даёт долгий **ӱ (u+ü→ӱ)** в результате выпадения классного экспонента вспомогательного глагола»: **tasa^{n}** «бросить» **tosӱta←tosu+ütu←tosu-d-ütu** [Магомедов 2005: 82].

В данном случае, на наш взгляд, это не результат слияния гласных, а результат иных фонетических процессов. Как показывает языковой материал, это регрессивно-дистанционная ассимиляция, т.е. гласный второго слога производного глагола, образовавшегося с помощью вспомогательного глагола **dita^{n}** «оставить», «позволить» долгий **ī** (**malīta^{n}**, **magīta^{n}, lastīta^{n}, dīcīta^{n}**) ассимилируется под влиянием аффикса настоящего времени **u** и закономерно переходит в долгий **ӱ**. В дальнейшем под влиянием губного **ӱ** гласные первого слога переходят в лабиализованные гласные, подчиняясь общему правилу (**a→o**, **â→oa**, **ā→ō**, **i→ü**, **ī→ӱ**, **ie→uö**, **īē→uöö**, **aj→oj**), если в первом слоге выступают дифтонги **uo uō**, то под влиянием лабиализованного **ü** последующего слога переходят в **u, ū** т. е. Имеет место сужения дифтонгов (**uo→u, uō→ū**)

инф.
taqīta^{n}←taqa-d-ita^{n} «позволить ползти» **dāxīta^{n}←dāxa-d-ita^{n}** «позволить жить»
наст.вр. **toqū̃ta←taqū̃ta←taqīt-u** **dōxū̃ta←dāxū̃ta←dāxīt-u**
прош. несов. **toqū̃tara←taqū̃tara←taqīt-u-ra** **dōxū̃tara←dāxū̃tara←dāxīt-u-ra**
прич. н. вр. **toqū̃ta^{n} ←taqū̃ta^{n}←taqīt-u^{n}** **dōxū̃ta^{n}←dācū̃ta^{n}←dāxīt-u^{n}**
деепр. н. вр. **toqū̃taš←taqū̃taš←taqīt-u-š** **dōxū̃taš←dāxū̃taš←dāxīt-u-š**

инф.
lâllīta^{n}←lâlla-d-ita^{n} «позволить погнать» **dilīta^{n}←dila-d-ita^{n}** «позволить мыть»
наст.вр. **loallū̃ta←lâllū̃ta←lâllīt-y** **dülū̃ta←dilū̃ta←dilīt-y**
прош. несов. **loallū̃tara←lâllū̃tara←lâllīt-u-ra** **dügū̃tara←dilū̃tara←dilīt-u-ra**
прич. н. вр. **loallū̃ta^{n} ←lâllū̃ta^{n} ←lâllīt-u^{n}** **dülū̃ta^{n}←dilū̃ta^{n} ←dilīt-u^{n}**
деепр. н. вр. **loallū̃taš←lâllū̃taš←lâllīt-u-š** **dülū̃taš←dilū̃taš←dilīt-u-š**

инф.
dīcīta^{n}←dīca-d-ita^{n} «позволить рассказать» **diettīta^{n}←dietta-d-ita^{n}** «позволить бить»
наст.вр. **dū̃cū̃ta←dīcū̃ta←dīcīt-u** **duöttū̃ta←diettū̃ta←diettīt-u**
прош. несов. **dū̃cū̃tara←dīcū̃tara←dīcīt-u-ra** **duöttū̃tara←diettū̃tara←diettīt-u-ra**
прич. н. вр. **dū̃cū̃ta^{n}←dīcū̃ta^{n}←dīcīt-u^{n}** **duöttū̃ta^{n}←diettū̃ta^{n}←diettīt-u^{n}**
деепр. н. вр. **dū̃cū̃taš←dīcū̃taš←dīcīt-u-š** **duöttū̃taš←diettū̃aš←diettīt-u-š**

инф. **dīēšīta^{n}←dīēša-d-ita^{n}** «позволить читать»
qajqīta^{n}←qajqa-d-ita^{n} «позволить вызвать»
наст.вр. **duööšū̃ta←dīēšū̃ta←dīēšīt-u** **qojqū̃ta←qajqū̃ta←qajqīt-u**
прош. несов. **duööšū̃tara←dīēšū̃tyra←dīēšīt-u-ra** **qojqū̃tara←qajqū̃tara←qajqīt-u-ra**
прич. н. вр. **duööšū̃ta^{n}←dīēšū̃ta^{n} ←dīēšīt-u^{n}** **qojqū̃ta^{n} ←qajqū̃ta^{n} ←qajqīt-u^{n}**
деепр. н. вр. **duööšū̃taš←dīēšū̃taš←dīēšīt-u-š** **qojqū̃taš←qajqū̃taš←qajqīt-u-š**

инф.
duottīta^{n}←duotta-d-ita^{n} «позволить налить»
tuōxīta^{n}←tuōxa-d-ita^{n} «позволить ударить»
наст.вр. **duttū̃ta←duottū̃ta←duottīt-u** **tūxū̃ta←tuōxū̃ta←tuōxīt-u**
прош. несов. **duttū̃tara←duottū̃tara←duottīt-u-ra**
tūxū̃tara←tuōxū̃tara←tuōxīt-u-ra
прич. н. вр. **duttū̃ta^{n} ←duottū̃ta^{n} ←duottīt-u^{n}** **tūxū̃ta^{n}←tuōxū̃ta^{n}←tuōxīt-u^{n}**
деепр. н. вр. **duttū̃taš←duottū̃taš←duottīt-u-š** **tūxū̃taš←tuōxū̃taš←tuōxīt-u-š**

Если согласиться с мнением А.Г. Магомедова относительно природы фонетических процессов при образовании указанных форм, то трудно объяснить причину процессов, происходящих в основе смыслового глагола, когда при образовании формы настоящего времени аффикс **–e:**

непроизводные глаголы	производные глаголы
инф **lasta**^{n} «покачнуться»	**lastīta**^{n} «позволить покачнуться»
наст.вр.**lesta←last-e**	**lostu̱ta←lastu̱ta←lastīt-u**
инф **dāža**^{n} «пастись»	**dāžīta**^{n} «позволить пастись»
наст.вр. **dēza←dāz-e**	**dōžu̱ta←dāžu̱ta←dāžīt-u**
инф **qiexka**^{n} «кипеть»	**qiexkīta**^{n}«позволить кипеть»
наст.вр.**qiexka←qiexk-e**	**quöxku̱ta←qiexku̱ta←qiexkīt-u**
инф **ẖīza**^{n} «вращаться»	**ẖīzīta**^{n} «позволить вращаться»
наст.вр. **ẖīza←ẖīz-e**	**ẖu̱zu̱ta←ẖīzu̱ta←ẖīzīt-u**
инф **ẖīēga**^{n} «завидовать»	**ẖīēgīta**^{n} «позволить завидовать»
наст.вр.**ẖīēga←ẖīēg-e**	**ẖuöögu̱ta←ẖīēgu̱ta←ẖīēgīt-u**

Таким образом, проведенный анализ фактического материала позволяет отметить, что при образовании первой группы времен от производных глаголов, образованных с помощью **dita**^{n} *«оставить», «позволить»* наблюдается регрессивно-дистанционная ассимиляция (лабиализация), в результате чего имеем вторичные гласные **a→o**, **â→oa**, **ā→ō**, **i→ü**, **ī→ṻ**, **ie→uö**, **īē→uöö**, **aj→oj**, **iej→uöj.**

Э. И. Исмаилова (Махачкала)

Этнографический код рутульцев в лингвокультурном контексте народов Дагестана: универсальное и национальное

В современном изменяющемся мире культура, выполняя функцию стабилизатора общественного развития и выступая неким эталоном личностного становления, является относительно устойчивым фактором. В этом отношении особенный интерес представляет собой Дагестан, являющийся самым сложным в этническом и конфессиональном отношении регионом не только в нашей стране, но и во всем мире. Уникальность Дагестана состоит в том, что он в миниатюре моделирует многообразие культур мира и разнообразие языков. Принимая во внимание тот факт, что формирование языковой картины дагестанских этносов определяется внутренними законами развития языка, непостижимые для его носителей, надо полагать, что национально-культурная информация представлена в закодированнойформе – в так называемых кодах культуры. В них запечатлен национальный способ видения мира, который определяет и формирует национальный характер. Код культуры имеет строго упорядоченный, системный характер, подразумевающий совокупность объектов внешнего и внутреннего мира человека. Поэтому код культуры можно рассматривать как элемент картины мира, в которой объединены природные и созданные руками человека объекты. В становлении и развитии национальной культуры рутульцев имеется много общего с национальной культурой горцев, живущих в других горных и высокогорных частях Дагестана.

В рамках этнокультурного контекста тема одежды рутульцев особенно ярко выделяется благодаря наглядности, открытости этнографического кода для сравнения и интерпретации. Материалом для изготовления одежды рутульцев

служило домотканое (кустарное) сукно и хорошо обработанные овчины, а после Кавказской войны прибавились фабричные ткани – *дарый хара* «шелковая ткань», *кишмир, сетIин* «сатин», *йипак* «шелк», *махмыр* «бархат», *чит* «ситец», *агъ* «бязь». Нательная одежда мужчин была из рубахи и штанов темно-синего материала или домотканого сукна.Рубаха *ухун* рутульцев, как и других народностей Дагестана имела высокий воротник-стойку *гардан*, застегивающийся на одну пуговицу, что было характерно и другим этносамДагестана. Штанины – *баду, ваxджег* имели косые, суживающиеся к низу форму и широкие в шаге.Верхней одеждой рутульцев был бешмет *архалух*, который играл роль как нарядной традиционной, так и повседневной одежды. *Бешмет* рутульцев представлял собой распашную, чуть приталенную одежду и чуть выше колен. Он был очень удобной и практичной в условиях гор одеждой, поэтому его носили все, причем круглый год. Поверх *бешмета* рутульцы надевали *чухуй* «черкеска», традиционная одежда народов Кавказа. *Чухуй*шили из самодельной ткани или из привозного сукна, без воротника с цельной спиной и вставными боками, прилегающими в талии. Наиболее существенной частью верхней одежды рутульцев, как и других горцев Кавказа, была «бурка» *лит*. Бурка лучше защищала животноводов от дождя и ветра.Головным убором служила «папаха» *бармак*.

Общность культуры народов Кавказа проявляется и в женской одежде. Почти всем горянкам была характерна рубаха туникообразного покроя с разрезом на груди и маленьким стоячим воротником, застегиваемая на одну пуговицу или крючок. Единым для всех был и женский пояс – *кемер* с большими серебряными пряжками и серебряными монетами. Это говорит о том, что национальный костюм рутульцев, с одной стороны демонстрирует общность с одеждой других народов Кавказа, а с другой – имеет ярко выраженные черты самобытности, присущие только рутульцам. Следует полагать, что именно национально детерминированные и обусловленные той или иной культурой коды, создают неповторимое своеобразие и национальный колорит, которые выделяют рутульский орнамент из других лингвокультурных сообществ, представителей других национальных культур.

Д. К а н д е л а к и, А. М а н а г а д з е (Тбилиси)

Русские офицеры на Кавказе (по европейским источникам XIX века)

Европейские исторические источники и историографическая литература XIX века содержат важнейшие сведения о деятельности русских офицеров на Кавказе, об их участии в боевых действиях и взаимоотношениях с местным населением.

В сочинениях европейских военных, путешественников, ученых (М. Коцебу, Фр. фон Боденштедт, Э. Эйхвальд, М. Вагнер, Т. Горшельт, Т. Лапинский и др.) интересные сведения содержатся о русских военных поселениях и быте русских офицеров данного периода. Важное значение придается историческим портретам главнокомандующих русскими войсками и царских наместников на Кавказе (П. Цицианова, Ал. Ермолова, Ив. Паскевича, Гр. Розена, Ал. Нейдгарта, М. Воронцова и др.), которые в XIX веке успешно выполняли приказы российских императоров на Кавказе.

Из указанных материалов европейское сообщество узнавало о реальных интересах русских на Кавказе, о сущности колониальной политики Российской империи, о самоотверженной борьбе народов Кавказа против русских и других захватчиков.

С. М. К а с и м о в а (Махачкала)

Частицы как показатель специфики внутринациональных речевых культур
(на материале табасаранского языка)

Употребление частиц тесно связано с прагматической стороной общения и отражает специфические принципы функционирования национального языка, вследствие чего перевод частиц на другой язык является чрезвычайно сложным. Особенности функционирования частиц в языке характеризуют не только каждую национальную культуру, но и речевые культуры, выделяемые внутри национального языка. Выявление указанных особенностей в табасаранском языке позволяет глубже понять специфику речевойкультуры табасаранцев.

В системах частиц табасаранского языка отражено несовпадение в материальном составе частиц, наблюдается их большая вариативность, а также наличие специфических функций одной и той же отрицательной частицы (*-де,-да,-ду*,*-дар*). Последняя особенность наиболее тесно связана со спецификой внутринациональной культуры табасаранцев. Специфика функционирования обусловлена важной ролью отрицательной частицы при выражении текстовых связей, принципиально отличных от текстовых связей в письменной речи. Отрицательная частица выступает как средство напоминания о предметах и ситуациях, служит своеобразным показателем связи между элементами текста. Подобная организация текста возможна при наличии большой доли общих знаний всех говорящих и преимущественно устном характере их общения, что характеризует народноречевую культуру табасаранцев.

В табасаранском языке отрицательная частица с финитной формой глагола может выражать независимое от другого глагола действие и служить основным средством выражения законченности предложения. Отрицательная частица с инфинитной формой глагола выражает действие, зависимое по отношению к основному действию, выраженному финитной формой глагола.

Для табасаранского языка понятие финитности и инфинитности определяется позицией частицы отрицания. Согласно данной теории, отрицательные частицы *-де,-да,-ду*табасаранского языка употребляется преимущественно с инфинитными формами, а частица отрицания *-дар* с финитными формами. Предложение, в котором имеется законченный, завершенный смысл, содержит в себе финитную форму глагола, а инфинитная форма, как правило, предполагает присутствие другой финитной формы для выражения законченности предложения. В предложениях финитного строя в функции сказуемого выступает один финитный глагол, который служит основным организатором предложения и выразителем модальной и темпоральной семантики предложения. Кроме того, логическое завершение предложению может обеспечить только финитный глагол, который находится в финальной позиции предложения, чего нельзя сказать об инфинитном предложении. Финитные и инфинитные глаголы по-разному соотносят содержание предложения с действительностью. В отличие от финитных глаголов инфинитные глаголы не в состоянии непосредственно соотнести содержание предложения с действительностью.

Отмеченные особенности отрицательной частицы табасаранского языка позволяют характеризовать развитую письменную культуру табасаранцев, связанную с различными формами восприятия времени и отношения к нему.

Э. К в а в а д з е, И. М а р т к о п л и ш в и л и, М. Ч и ч и н а д з е,
Л. Б и т а д з е, К. К а х и а н и, И. Г а м б а ш и д з е, Г. М и н д и а ш в и л и,
Г. Г о г о ч у р и (Тбилиси)

Новые методы исследования содержимого археологической посуды и их значения для реконструкции палеодиеты

Во всем мире палинологическое изучение органических остатков содержимого посуды из древних погребений имеет недавнюю историю, так как применение этого метода связано с целым рядом трудностей. Например, до сих пор не было возможным установление типа **пищи** в том случае, когда в археологической посуде обнаруживали большое количество пыльцевых зерен пшеницы. Так же невозможно было установить, покойнику в могилу положили пшеничную кашу или просто цельные зёрна пшеницы (Lageras 2000).

С внедрением в палинологию нового направления, имеется в виду исследование остатков непалинологического порядка, сделало возможным решение многих проблем. К примеру, если в палинологическом спектре содержимого посуды наряду с большим количеством пыльцы пшеницы много трахеальных обугленных клеток древесины, то это означает, что в нее положили пшеничную кашу, во время приготовления которой на открытом огне в посуду всегда попадает сажа, зола, копоть, содержащие клетки сгоревшейся древесины. Однако в том случае, если в посуде находилось свежее зерно, то в палинологическом спектре много остатков насекомых, которые сьели и уничтожили пшеницу.

Наши исследования палинологических спектров эпохи бронзы показали, что в это время в погребениях наряду с другими продуктами в посуду клали муку. В эом случае в спектре посуды с мукой, помимо пыльцы пшеницы и ее фитолитов, много крахмала. Крахмальные зерна являются также хорошим индикатором существования каши или другой еды, приготовленной на муке.

С помощью непалинологических остатков удается выяснить присутствие мяса в посуде. Там, где время и почва разрушила кости мясной пищи, микроскопическое исследование показало, что кости все же свой след оствляют в виде кристаллов костных солей.

Засолка рыбы и мяса фиксируется в археологической посуде присутствием кристаллов поваренной соли и кристаллов кости. Помимо того, в случае существования пищи приготовленной из рыбы, в содержимом посуды найдены яйца тех паразитных червей, которые заражают рыбу (Квавадзе и др. 2011).

В посуде присутствие меда, медовых продуктов или пищи, приготовленной на мёде фиксируется не только пыльцой медоносных растений, но в данном случае хорошим аргументом являются микроскопические остатки пчелы (волоски, коготки и эпидермис) (Kvavadze et al.2007; Kvavadze 2008).

Проведенными нами исследованиями установлено, что в Картли в эпоху поздней бронзы в зимний холодный сезон покойнику в посуду наливали медовуху, а летом -питьевую воду (Личели, Квавадзе 2011). Для определения медовухи, как и мёда использованы волоски и коготки пчелы. Индикатором наличия в посуде воды являются остатки пресноводных водорослей (Dinoflagellate, Spirogyra, Pseudoschizeae и др).

В кухонной посуде и лампах присутствие льняного масла устанавливается множеством разрушенных бесцветных волокон льна, так как семена льна из которых давят масло всегда содержат большое количество толченных льняных волокон (Kvavadze et al. 2010; Chichinadze, Kvavadze 2013).

Приведенный выше материал показывает, что в будущем существует возможность выявления новых типов непалинологических остатков, которые помогут выяснить точное назначение каждой посуды. В перспективе, после накопления большого количества палинологического материала из содержимого посуды, будет реальным установление палеодиеты не только для каждого археологического периода в целом, но ее особенности, связанные с полом и возрастом.

Д ж. К е й с е р о в с к а я (Баку)

Классификация фразеологизмов в закатальском диалекте аварского языка

Лексический состав закатальского диалекта аварского языка богат фразеологическими единицами. В аварском языке, так же, как и в любом другом, множество своеобразных фразеологических оборотов, отражающих народную смекалку, ум, радости и печали, любовь и ненависть, честность и несправедливость, трудолюбие и лень и т.д.

Фразеологизмы в аварском языке очень разнообразны, что требует детального их исследования. Знакомство с данными выражениями позволяет нам глубже вникнуть в историю, лучше узнать характер нашего народа, они вызывают интерес у исследователей.

С 70-х годов прошлого века фразеологизмы в аварском языке стали объектом исследования ученых. Особые усилия в изучении этой области языка принадлежат ученому-языковеду М.Магомедханову. В Махачкале были опубликованы «Очерки по фразеологии аварского языка», «Фразеологический словарь немецко-русско-аварского языков», «Фразеологический словарь аварского языка» и «Фразеологический словарь аварского и русского языков».

Из языковых фактов следует, что фразеологические единицы в закатальском диалекте либо идентичны с фразеологическими единицами аварского литературного языка, либо имеют общие показатели. И это естественно.

Как известно, фразеологизмы имеют древнюю историю. Их возникновение связано с образом жизни, бытом, обрядами и обычаями народа.

Закатальский диалект аварского языка богат фразеологизмами, тражающими образ жизни и быт народа, фразеологизмами религиозного значения и связанными с мифологическими представлениями. Огромный интерес вызывают фразеологизмы, отражающие свадебные обряды, например: **къутья бокIу кIин** – букв.забрать сундук и уйти. Фразеологизм связан с обычаем передачи приданого невесты жениху. Этот обряд совершался на второй день свадьбу.

В закатальском диалекте аварского языка так же множество фразеологизмом синонимов и антонимов.Существуют два основных источника возникновения фразеологизмов: собственные возможности языка и заимствования из других языков.

И. А. К е р и м о в, М. А. Т а й с у м о в, А. А. А б у м у с л и м о в (Грозный)

Топонимия Чечни как информационно-интенциональная лингвистическая единица

В начале XX в. топонимическая теория сыграла важную роль в исследованиях в области географии, истории, этнографии, этнологии, социологии, лингвистики и лишь затем утвердилась как самостоятельная отрасль знания, которая продолжает развиваться и совершенствоваться.

Изучение топонимов Чеченской Республики опирается как на географо-исторические, этнографические, так и на лингвосоциологические исследования, и остаётся актуальным, т.к. топонимы являются индикаторами уровня политического, экономического и культурного развития общества, памяти и менталитета чеченского народа.

Важным вопросом топонимической теории является проблема содержания смысловой структуры топонима и его интерпретации. Как известно, структура топонима обусловлена, главным образом, внутрилингвистическими факторами, однако его семантика подвержена влиянию экстралингвистических факторов. По В.А. Никонову топоним обладает тремя значениями: 1) дотопонимическое; 2) собственно топонимическое; 3) посттопонимическое.

Развитие топонимической теории свидетельствует о значимости топонимов для актуального научного познания и о совершенствовании методов их исследования.

Топонимия Чеченской Республики представляет собой региональный фрагмент общей топонимической картины. Региональная топонимия – это системное, целостное отображение топонимической действительности определенного региона. Чеченская топонимия – это высоко информационная система, несущая в себе как универсальные, так и специфические черты, обусловленные данной этнокультурной областью. В наших исследованиях мы опираемся на практический топонимический материал, обработанный и опубликованный А.С. Сулеймановым.

Характерной чертой чеченской топонимии является, например, большое количество топонимов с компонентом военной тематики, что указывает на частые военные набеги захватчиков на данную территорию и на умение местных жителей противостоять врагам. Народная память тщательно сохраняет эти исторические события в топонимах: «ЦIоьнтара, Теза-Кхаьлла, ДаьргIа. БелгIата, Шоьна и многие другие аулы и хутора десятки раз разрушались и сжигались царскими войсками в XIX в. Именно это обстоятельство вынуждало жителей Ичкерии иметь определённые места, где постоянно держался дозор и откуда извещались окрестные аулы о приближении неприятельских войск. Отсюда и

«Кхойкху дукъа» – «Извещательный хребет». «Йоккха топ хIоттийна барз» – «курган, на котором была установлена пушка» в районе урочища аула Дады-Юрт. «Хехойн чардаккхаш» – «Караульные вышки» – находились по углам территории укрепления, которая была обнесена оградой из кряжа дуба и чинары, поставленного вертикально впритык. «ТIеман ларма» – «Склады боеприпасов» – здесь хранились запасы пороха, пушечных ядер, свинца, оружия и т.д. Iаьржа кешнаш (Арджа кешнаш) «Черные кладбища» – в окрестности живописного холма у реки Ямсу. Предание: «Давным-давно каким-то неизвестным войском было истреблено все население Булан-хIита. Жители окрестных сел похоронили их здесь». «Траура кладбище». Неизвестные могли быть монголами. Хьун хьаькхна чоь «Впадина, где вырублен лес» – уроч. на ю. села Теза-Кхаьлла. Название связано с тем, что в середине XIX в. по всей Чечне было развернуто беспрецедентное уничтожение девственных лесов, начатое генералом А.П. Ермоловым».

В процессе исторического развития региональная топонимия образует исторические пласты, которые пополняются новым топонимическим материалом. Новые названия входят в готовую систему, адаптируясь к ней.

Н. А. К и п и а н и (Агры)

Карачаево-балкарский язык и язык «Слова о полку Игореве»

Автор «Слова о полку Игореве», тесно связанный родственными отношениями с половцами, полагаем, знал половецкий язык. А отсюда - широкое употребление тюркизмов, которые по своей фонетике и грамматическому оформлению относятся к огузо-кыпчакскому типу с некоторыми отзвуками булгарской фонетики.

Эти выводы опираются на лексическое богатство «Слова о полку Игореве». Они могут быть дополнены и данными фонетическими, а именно цоканьем, отразившемся, как мы полагаем, в тексте оригинала.

Попытка определить диалектную принадлежность цоканья также ведёт к тюркским языкам и их носителям, прежде всего, половцам - участникам русской истории. Цоканье – фонетическая черта кыпчакского языка, языка половцев, обитавших в южнорусских степях в XI-XIV вв. Кыпчаки – половцы исторически стали одним из элементов образования карачаево-балкарского этноса. А современный карачаево-балкарский язык, отражающий цоканье, является прямым потомком половецкого языка.

И. Ю. К о к а е в а (Владикавказ)

Реализация поликультурных принципов обучения в образовательном пространстве Республики Северная Осетия- Алания

Принцип поликультурности органично присущ человеческой природе и в то же время является имманентным свойством культуры и культуросообразного образования. Именно поэтому в XXI веке образовательная политика стран СНГ призвана развиваться в контексте мультикультурности, позволяющей реализовать задачи подготовки детей и молодежи к жизни в современном обществе, толерантности с людьми разных поколений, социокультурных групп, традиций и менталитетов.

Ментальная открытость, толерантность, взаимообогащение различных культур, ассимиляция на гуманистической основе - необходимые условия прогрессивного развития всего человечества. Это своего рода предпосылка инвариатизации человеческой этики, целостной цивилизации и грядущего всеединства людей. Поэтому особенно важно обеспечить развитие и обогащение ментальных черт каждого человека на основе национального менталитета с актуализацией наиболее востребованных современностью его элементов. В контексте ментального воспитательного пространства возрастает роль региональных учебников, построенных на основе поликультурности, гуманизма, исторического опыта, несущих в себе черты народной и православной культуры, традиционной ментальности.

Н. Ш. К у р б а н о в а (Махачкала)

Способы контаминации темпоральных значений послелогами пространственной семантики

Вопросы выражения пространственного и темпорального дейксиса в языках различных типологий, ставшие особенно актуальными в последнее время, не исследованы с точки зрения сопряженности этих категорий, ни на материале дагестанских языков, ни в сопоставлении с дагестанскими языками. В дагестанском языкознании на сегодняшний день нет специальных работ, исследующих субконцепт «пространство-время» ни по одному из дагестанских языков. Между тем в структуре пространственных единиц дагестанских языков представлены компоненты смысла, которые можно интерпретировать как темпоральные. В докладе предполагается выявить и описать модели, в которых реализуются вторичные темпоральные значения у слов с пространственной се-

мантикой в аварском языке. Локализация во времени происходит аналогично локализации в пространстве, поэтому понятия указания на пространство и на время тесно связаны между собой. Общим у локализации в пространстве и во времени является необходимость выбора ориентира начала отсчета.

Основные понятия и термины пространства и времени «здесь» и «сейчас» объединяет и то, что они носят неопределенный расплывчатый характер. Пространственная локализация, выражаемая термином «здесь», может расплываться до бесконечности. Это зависит от исходных установок человека. Размеры термина «сейчас» также могут быть как угодно растяжимы (от секунды до вечности), обязательным условием является, чтобы он включал в себя момент общения. На неопределенный характер пространственных и временных ориентиров «здесь» и «сейчас» обратил внимание и К. Бюлер. Известно его высказывание, что подобно воображаемому «здесь», воображаемое «сейчас» может быть перемещено в любое место» (Бюлер 1993: 120).

Представление о времени воспринимается носителями аварского языка как исчисляемое количество, аналогично пространственным величинам, например: *халатаб* «длинный» (о пространстве) – *халатаб нух* «долгий (длинный) путь» (о времени).

Совмещение пространственно-временного значения в указательных словах с исходной семантикой пространства происходит путем наложения темпорального оттенка, создаваемого концептуальным содержанием рассматриваемых указательных слов и особенностями концептуализации окружающего мира. В семантической двойственности указательных слов, употребляющихся для выражения как пространственных, так и временных отношений, наиболее отчетливо проявляется связь в выражении пространственных и временных отношений.

О тесной связи пространства и времени свидетельствуют и некоторые наречия, располагающие как пространственной, так и темпоральной семантикой, например, ав. *хадуб* «позади» (пространство) и «после» (время), *цебе* «впереди» (пространство) и «до, перед» (время).

К синтаксическим языковым средствам, выражающим слитный концепт «пространство-время», относятся послеложные сочетания, передающие информацию о пространственно-временной локализации действия. В послеложных сочетаниях послелог дает потенциальную возможность присоединения дополнительного временного признака к основному, пространственному, создавая единое локально-темпоральное пространство. Приобретение предложным / послеложным сочетанием совмещенного пространственно-временного значения зависит не только от лексического значения предлога, но и от значения имени существительного, составляющего именной компонент сочетания. Как правило, это различные понятия, обладающие определенными пространственными характеристиками и поддающиеся непосредственному зрительному восприятию.

Несмотря на единство формирования представлений о пространстве и времени, первичность пространственных отношений определяется их наглядностью, доступностью непосредственному чувственному восприятию, в отличие от более абстрактных, непосредственно не ощущаемых и не воспринимаемых временных отношений. На базе пространственных представлений формируются временные значения. Использование пространственных выражений для передачи темпоральной семантики возможно используя контаминацию, семантическую модификацию и метафоризацию. Пространственная лексика, как правило, использует метафоризацию для выражения темпоральных отношений. Инструментом метафоризации при этом служит система локативных оппозиций: «впереди» (цебе заман) ~ «сзади» (хадусеб къо), «над» (**тIадеялъул**) ~ «под» (**гъоркьиса**), «короткий» (къокъаб нух) ~ «длинный» (халатаб сордо)

Горизонтальная проекция линейного времени также имеет свою национальную специфику. По материалам языка, в горизонтальном линейном времени человек обращен к прошлому, а неведомое будущее надвигается из-за его спины: например, *цебе заман* «прежнее время» (букв. «переднее время»), *гъоркьиса* «в прошлом году» (букв. «снизу»), *хадуб* «впоследствии» (букв. «позади»), *тIадеялъул* «в будущем году» (букв. «над, наверху»).

К. К у т а т е л а д з е (Тбилиси)

Джавахети в некоторых армянских источниках и их сравнительный анализ с грузинскими источниками

Исходя из грузино-армянских политических и культурных взаимоотношений, армянские историки перечисляли различную информацию, касающуюся Грузии. Несмотря на это, сведений о Джавахети в армянских источниках оказалось не так уж много, в то время грузинский источники любого периода дают довольно таки обширную информацию об этом крае, будь это нарративный источник, или документальный материал, эпиграфика, или лингвистические данные. Исходя из вышесказанного, можно заключить, что для армянских историков средних веков Джавахети не воспринималась как часть Армении, или армянской территорией. Укоренившееся в армянской историографии соображение, согласно которому Джавахети считается армянской территорией, а также политизация вопроса больше являются почерком современных историков и поэтому мы имеем дело с фальсификацией истории.

Армянские историки средних веков (Мовсес Хоренаци, «Ашхарацуиц» (армянская география), Ухтанес, Асогик, древний армянский перевод «Картлис Цховреба», малая армянская хроника XII века, Вардан) не дают сведений о

Джавахети с хронологической последовательностью. В армянской историографии средних веков, которая отличается многочисленностью историков, с этой точки зрения всего лишь несколько историков упоминают этот край. Из них сравнительно поздние источники повторяют сведения предыдущих историков. Кроме того, очень мало данных конкретно о крае. Как исключение можно назвать древний армянский перевод «Картлис Цховреба», что естественно повторяет данные грузинского источника.

Исходя из источников, в современной грузинской и армянской историографии считается, что Джавахети является «Верхним» и «Нижним». В связи с этим понятием о Джавахети, грузинские и армянские исследователи высказывают различные соображения.

Из вышеуказанных историков Мовсес Хоренаци упоминает «Половину Джавахети». Эти сведения повторяют армянские историки XI-XII вв. Асогик и Вардан. Армянская география упоминает Джавахети, с одной стороны, в составе Иберии, а с другой стороны – Гугарха, который согласно тому же источнику является XIII провинцией т.н. «Великой Армении». В связи с Гугархом значительна информация зафиксированная в армянском источнике (Армянская география), когда составитель источника отмечает, «у Гугарха есть края, которые принадлежат Иберии». Этот факт указывает на то, что Гугарх в армянских источниках оттождествлялся с Картли и считается частью Карталинского царства. Данные «Ашхарацуица» отражают факт, когда Армении вассально подчинялось отрезанная от Карталинского царства территория питиахшства Гугарх.

Историк X века Ухтанес упоминяет Джавахети грузинским и заселенными грузинами краем. Этот факт он подтверждает, когда говорит о происхождении Кириона каталикоса Картли: «Он и страной и родственно был из грузии, из края Джавахети, из деревни, которую звать Скутри». Эти сведения повторяет и Вардан. К сожалению, Джавахети не упоминает великий армянский историк того же века Ованес Драсханакертци (католикос Иоанн), который дает много информации о других краях Грузии. Несмотря на это, не исключено, что Скутра, упомянутая Ухтанесом, может быть Крустом, упомянутой Ованесом Драсханакертци, и является крепостью, находящейся во владениях грузинского князя Гургена (Гурген Великий Багратион). В настоящее время местонахождение крепости не известно.

Исходя из «Картлис Цховреба», больше всех сведений предоставляет о Джавахети древний армянский перевод «Картлис цховреба». Он называет границы Джавахети: «От Паравана до истока реки Мтквари (Кура), который есть Джавачкеи». Согласно «Картлис цховреба», эта территория является страной Джавахоса, внука Картлоса, этнарха грузин, и соответствует V эриставству Цунды со времен Фарнаваза. В древнем армянском переводе «Картлис цховреба» центр эриставства Джавахети встречается в форме Цанда/Цунда/Цонда. Из двух

значительных городов, основанных Джавахом, переводчик Цунду отмечает как «Каджа туни» (дом дьявола), а Артани – «Город Каджей» (город дьявол). В связи с данными «Картлис цховреба» о проведении лета царем Парнавазом в Цунда, переводчик на армянский язык пишет Джавахети, что подразумевает, что эриставство Цунда то же самое, что Джавахети. В соответствии с «Картлис цховреба» древнеармянский переводчик повествует о борьбе между царствами Армении и Картли за пограничный край Цунда, т.е. за эриставство Джавахети, а также о вхождении св. Нино в Джавахети, о назначении епископов в Артани и Джавахети (в Цунда). Из более поздних фактов древнеармянский перевод «Картлис цховреба» упоминает вторжение Амира Халила и его убийство в Джавахети, об освобождении Георгием II крепостей Джавахети от византийцев и об убийстве турками Бешкена Джакели в Джавахети во времена Давида Агмашенебели (Строитель).

Об убийстве в Джавахети Халила, сына Езида, говорит историк XI века Асогик. Особенно интересно то, что историк считает Джавахети грузинским краем. Из сведений Асогика интересна также информация о скрытом конфликте между Давидом Курапалатом и Багратом III.

Заслуживает внимания сведение из Малой Армянской Хроники XII века «Цари последних Багратунов» о разгроме Джавахети в 70-ых гг. XII века Элдигуз Атабагом, который осуществлял кровопролитные войны для города Ани против царя Грузии Георгия III.

Из историков XIII века значительные сведения предоставляет Вардан о разгроме Ахалкалаки в Джавахети во II половине XI века Альф-Арсланом, куда султан вошел со 100 000 человек. Вардан говорит также о значении названия Ахалкалаки и объясняет его на основании грузинского языка.

Стефаноз Орбелян население Джавахети упоминает как джавахов, джавахианны, джавахурны, что происходит из названия местности, в данном случае – Джавахети.

Д. М. М а г о м е д о в (Махачкала)

Пространственные падежи и послеложные конструкции в аварском языке

В аварском языке для передачи пространственных отношений широко используется аналитический способ, т.е. сочетание имен существительных с послелогами.

Послелоги образуют в аварском языке развитую систему. Они участвуют в оформлении синтаксических единиц – предложений и словосочетаний. Все

локативные послелоги являются наречного происхождения. Одной из главных функций послелогов является выражение пространственной характеристики субстанции.

Несмотря на обилие местных падежей, выражающих пространственные отношения, в аварском языке широко представлена также система послелогов, выполняющих роль уточнителей падежных форм имен. Сочетаясь с падежными формами имен, послелоги более конкретно выражают тончайшие оттенки пространственных отношений.

Будучи служебными словами, послелоги не могут быть самостоятельными компонентами в синтаксических конструкциях. Они входят в состав тех или иных конструкций только вместе с именами, с которыми составляют один компонент. Сочетаясь с падежными формами имен, послелоги образуют вместе с ним неподвижное или фиксированное словосочетание. Послелоги служат для выражения синтаксической связи между компонентами. Кроме того, с помощью послелогов передаются пространственные и иные отношения между компонентами словосочетания и предложения.

Беспослеложные конструкции передают пространственные отношения формами местных падежей, послеложные же – с помощью пространственных послелогов. Например: 1) *шагьаралда бугеб музей* «музей, находящийся в городе», 2) *шагьаралда аскIоб бугеб ралъад* «море, находящееся около города». Местные падежи наряду с конкретно пространственными отношениями выражают также самые различные оттенки абстрактных отношений. Роль же послелогов заключается в том, что они уточняют и дополняют значения падежных форм имен. Например: *столалда тIад лъезе* «положить на стол», *столалда аскIоб лъезе «*положить около стола», *столалда гъоркь лъезе* «положить под столом» и т. д.

Каждый послелог обозначает какое-либо пространственное отношение, а именно: послелог *тIад* – положение предмета на поверхности; послелог *аскIоб* – у предмета, около предмета; послелог *жаниб* – внутри предмета; послелог *гъоркь* – под предметом и т.д.

Необходимо отметить, что в аварском языке пространственные отношения выражаются с помощью аффиксов местных падежей: аффикс *-да* показывает нахождение предмета на поверхности; аффикс *-кь* – под предметом; аффикс *-б* – внутри предмета и т.д.

Значения некоторых послелогов и аффиксов местных падежей дублируются. Например, послелог *тIад* и аффикс локатива I серии *-да* обозначают нахождение предмета на поверхности чего-нибудь. Такие конструкции имеют синонимический характер, т.е. они выражают сходные значения и могут взаимно замещать друг друга.

Многие пространственные послелоги аварского языка имеют аффиксы местных падежей: *гIагарда* «вблизи» (аффикс локатива I серии *-да), данде* «напротив» (аффикс аллатива I серии *-де), хьолбохъ* «сбоку, рядом» (аффикс локатива II серии – *хъ), бакьулъ* «в середине» (аффикс локатива III серии *-лъ), гъоркь* «внизу» (аффикс локатива IV серии *-кь), жаниб* «внутри» (аффикс локатива V серии *-б*) и т. д.

Интересно отметить, что все пространственные послелоги сочетаются только с именами, оформленными местными падежами, за исключением послелога *бакьулъ* «в середине», который сочетается только с именем в номинативе. Например: 1) *бакIида тIад гIодов чIезе* «сидеть на стуле» (букв. «на стуле сидеть»), 2) *рукъ бакьулъ лъураб стол* «стол, поставленный в середине комнаты» (букв. «комната в середине поставленный стол») и т. д.

М. А. М а г о м е д ов (Махачкала)

Аваро-андийская топонимия (структура и семантика)[15]

Топонимия помогает восстановить черты исторического прошлого народов, определить границы их расселения, очертить области былого распространения языков, географию культурных и экономических центров, торговых путей. В результате интенсивного освоения земель, урбанизации многие географические имена предаются забвению, появляются новые. Коренное население становится двуязычным, наряду с родным языком пользуется русским. Поэтому всестороннее выявление существующих и существовавших топонимов становится особо актуальным.

Топонимические исследования (как и ономастические в целом) в Дагестане имеют сравнительно небольшую историю. Можно отметить работы С.М. Хайдакова, Ш.И. Микаилова, Р.И. Гайдарова, И.Х. Абдуллаева, К.Ш. Микаилова и некоторых других.

В 1971 г. в результате усилий выдающегося ономатолога, руководителя группы ономастики Института этнографии РАН В.А. Никонова в Махачкале был проведен первый Кавказский ономастический семинар.

Отделом лексикологии и лексикографии были изданы два сборника по ономастической лексике дагестанских языков под названием «Дагестанская ономастика» (1991, 1996), в которых опубликованы статьи, в основном сотрудников Института ЯЛИ ДНЦ РАН(преобладают статьи по топонимии).

[15] Исследование выполнено при финансовой поддержке РГНФ в рамках научно-исследовательского проекта №12-04-0016-а «Большой аварско-русский словарь»

В Дагестане было издано несколько справочников по географическим названиям и терминам. Были изданы и словари личных имен (Сафаралиева Э.Я. «Как тебя зовут?» (1987; 1994), Абдулмуталибов Н.Ш. «Словарь лезгинских личных имен» (2004), Багомедов М.Р. «Словарь даргинских личных имен» (2006).Топонимия нашла отражение в работах географов (Х.Л. Ханмагомедов «Топонимы Дагестана» (1990), «Словарь топонимии юго-восточного Дагестана» (1998) и др.), И.Г. Магомедов («Географические названия внутригорного Дагестана» (1994) и т.п.

Топонимия юго-западного Дагестана в ареале проживания аварцев, а именно Хунзахского, Унцукульского, Гумбетовского и в определенной степени Гергебильского, Шамилевского и Гунибского районов в значительной своей части составляет собственные имена, значение которых непонятна носителям аварского языка и этимологизируются только при помощи материала андийских языков.

Что представляет из себя, на наш взгляд, аварское название андийцев **гIандал** и в каком соотношении оно находится к самоназванию андийцев **гъIваннал**? В андийском языке отсутствует фарингальный звонкий спирант **гI**, ему закономерно соответствуют ларингальные спиранты **гь**и **ъ**, например: авар.**гIункIкI** «мышь» – анд. **гьинкIкIу**, авар. **ваццгIал** «двоюродный брат» – анд. **ваццЪ**[16]**ал** и т.д. Здесь следует сказать, что топооснова**гIан** имеет место в нескольких топонимах на территории Гунибского, Гумбетовского и других районов. Один из них – известное название андалальского общества **гIáндалал**. **ГIанди**«Анди» и **гIандалал** «андаляльцы» – это не только созвучия, это не только однокоренные слова, но и формы, имеющие схожую семантику. **ГIанди** – это название одного села, а **гIандалал** – название вольного общества. Они находятся в иерархии типа общее-частное. Следует сказать, что понятие «андаляльцы» из речи современных аварцев практически вытеснено понятием «гунибцы» и известно даже не всем андаляльцам. Так, названия **гIанди** и **гIандалал** находятся в такой же иерархии, как **Хьиндахъ** «Хиндах» и **хьиндалал**«хиндаляльцы». Первое – это название конкретного села, непременно находящееся у воды. Оно содержит общедагестанский корень, обозначающий воду, имеющий такие параллели, как общеандийский**лълъен(и), лълъин,** дарг. **шин,** лак. **щин**, таб. **шар, шад, шед,** агул. **хьед, шед**, рутул. **хь`ед**, лезг. **йад** и т.д. Второе, **хьиндалал** объединяет людей, живущих в речных долинах, и имеющих схожий хозяйственный уклад. Данным термином обозначаются жители сел, расположенных на берегах Аварского и Андийского Койсу. В андийском языке он превратился в этноним. Андийцы называют аварцев **хьиндалол**, имея в виду, что аварцы живут в речных долинах,

[16] В данной работе знак Ъ мы используем для обозначения ларингального смычного согласного.

в отличие их самих, живущих выше. Действительно, аварцы, живущие рядом с андийцами, расположены территориально намного ниже них и занимаются, в отличие от верхнеандийцев, преимущественно не скотоводством и хлебопашеством, а садоводством. Примечательно, что верхнеандийцы не называют нижнеандийцев, т. е. жителей сел **КванххидалI** и **Мунихьиндалол**, хотя они также являются садоводами. Таким образом, в андийском языке термин **хьиндалал** из географического превратился в этноним, при этом он сохранил и свою этимологию, как «жители речных долин». Если сопоставить названия **гIандáл** и **гIáндалал, хьиндáл** и **хьи'ндалал** видно, что при образовании собирательного названия ударение переходит на первый слог, что в целом характерно для аварского языка. Легко выяснить, что формы **ГIанди'** и **гIáндалал** имеют общий корень **гIан**. Выясняется, что формант **д** в форме **ГIанди'** является суффиксом косвенной основы, а не множ. числа, как это отмечает М. Агларов, потому что названия нас.пунктов – это формы, стоящие в одном из местных падежей. Морфемная структура аварского языка предполагает, что суффиксы косвенной основы имеют не моноконсонантное оформление, т. е. они состоят преимущественно не из одного согласного, а имеют сопровождающий гласный (в данном случае это гласный **и)**. В таком случае, приходится говорить, что форма **ГIанди'** оформлена как форма хунзахского диалекта без конечного показателя местного падежа. Представители салатавского диалекта, т. е. непосредственные соседи андийцев ботлихские, гумбетовские аварцы говорят не **ГIанди**, а **ГIандиб**, подчеркивая, что в конце имеется формант местного падежа со значением «внутри чего-то».

Кроме того, данный суффикс косвенной основы (не только в форме **Гіанди')** обозначает нахождение «внутри чего-либо», «в плотном окружении чего-либо», напр. **кIал** «рот» – **кIал-ди-б** «во рту», **бер** «глаз» – **ба-ди-б** «в глазу» и т.д.

Какое же географическое расположение имеет село **ГIанд и'?** Действительно, андийские села и само село Анди находятся у самого основания широкой котловины. Их окружают горы с крутыми склонами, преимущественно без скал. Таким образом, в слове **ГIанди'** топоосновой является **гIан**, которая далее не изменяется при словоизменении. Микротопонимы схожие по форме с **ГIанди** имеют место и в селах Гунибского района: с. Ругуджа (**ГIанада**(лок.I) **майдан «**Площадь Анада»), с. Куллаб (**ГIанада**(лок.I) «Анада», **Гіандима** (лок.I) **гьаргIи** «Равнина Анди», с.Гонода (**ГIанди**(лок.V) **ицц**«Родник Анди»), в с. АрадерихГумбетовского района (**Гіандяла** (лок.I)«Анди». Что же они обозначают? Они – географические термины, не связанные с этнонимом, как **ГIанд и',** но они имеют общее происхождение и общий корень **гIан**.Такой формой (топоосновой), с которой связываются все топонимы с основой **гIан** (т.е. **ГIанди**, г**Iандалал** и другие вышеназванные) является соматизм **гIоно** «скула (мн. ч. **гIана-би)**. Почему именно «скула»? Думается, здесь имеет место семантика

крутизны, направленности вниз (ср.авар.ГIанабаздаса гъоркье валагьизе («смотреть вниз», букв. «со скул вниз смотреть»).

Анализируя топонимию юго-западного ареала Дагестана, обнаруживается, что здесь встречаются названия сел под названием «село», без указания на его атрибутивную сторону. В андийских языках форма «село» имеет общее происхождение: ахвах.**гьани**, карат.**гьана**, тинд. **гьана**, чам. **гьан,** багв.**гьан**, ботл. **гьани**, годоб. **гьани**. Сюда же можно отнести и дарг. **ши,** лак.**шаравалу**, арчин. **хоIр**, лезг. **хуьр**, табас. **гъул, къул,** агул. **гъул, хIур**, цах. **хив**. Аварское название села – **росу** (ср. **кули//квели**«хутор») как будто бы не вписывается в общую систему названий сел дагестанских языков, которые содержат в себе закономерные звукосоответствия, восходящие к определенному элементу (*х) дагестанского праязыка. Но форма **росу (ро-су),** хотя и является отглагольным образованием, его корневой **с (***диал.* **ш)** сопоставим с корневыми элементами данного понятия других дагестанских языков. Села (бывшие хутора) под названием **росу** в разных местных падежах находятся в Гунибском (куядинский хутор **Росноб)** и Тляратинском **(Росода)** районах. Кроме того, названия сел **Гьонода** «Гонода» (Гунибский район), **Гьандихъ** «Андих» (Шамильский район) и **РичIа-гьанихъ** «Ричагани» (Цумадинский район) имеют общий топоформант **гьон(о) (гьани)** со значением «село». Южнее Гунибского района андийская топонимия не встречается. «**Селами**» могли называться нас.пункты, которые имели вокруг себя хутора. Центральную усадьбу, если так можно выразиться, где жили постоянно, в отличие от хуторов, используемых только в летнее время, называли «селом». Видимо, так было у андийских народностей. Что же может означать аварское название села **росу** «село»? Это отглагольное имя существительное, образованное от многозначного глагола **босизе** (мн. число **росизе**) «взять, перенести, нести». Как известно, при хуторской системе хозяйствования, кладбище для всех хуторов было одно, и всех несли хоронить (и сейчас несут) в одно оговоренное место. По нашему мнению, **росу –** это «село», куда несут хоронить, т. е. «центральный хутор, где есть кладбище».

М. И. М а г о м е д о в (Махачкала)

Особенности выражения субъектно-объектных отношений в аварском языке

В аварском языке среди категорий, имеющих непосредственное отношение к выражению субъектно-объектных отношений, следует назвать категории падежа и класса. Первую категорию представляют субъектно-объектные актанты, а вторую – глагольные (отглагольные) формы.

Субъект и объект в аварском языке могут выражаться различными падежными формами.

Как известно, глагол в дагестанских языках, в частности в аварском, выполняет роль организующего центра предложения, вершины, к которой сводится в конечном итоге вся сеть последовательно разветвленных синтаксических связей. Однако существует и обратная зависимость: субъектно-объектные отношения оказываются столь важными для собственно лексической семантики глагола, что последняя может быть системно описана на основе первых.

Основной объем функционального синтаксиса глагола, его взаимоотношений с субъектно-объектными актантами покрывается категориями переходности /непереходности и залога, тесно связанными между собой.

В каждом конкретном языке преобладает определенный способ выражения субъектно-объектных отношений.

В зависимости от семантики глагола (состояние, процесс или действие) число его семантических актантов может меняться от одного до четырех-пяти. Что касается предложения, то здесь основную роль играет взаимоотношение между подлежащим и сказуемым, поскольку характерной особенностью предложения является предикативность.

Как известно, в аварском языке представлена развитая система падежей. Сочетаемость инфинитных форм с именами, оформленными различными падежными формами, определяется не только характером отглагольных форм, но и семантикой сочетающихся с ними имен. В функции субъекта и объекта выступают имена существительные, местоимения и субстантивированные части речи. Глагол и инфинитные формы глагола (причастие, деепричастие, масдар и инфинитив) изменяются по классам и числам. По лицам же аварский глагол и инфинитные формы глагола не изменяются. Основа инфинитной формы глагола называет действие и его характер, в то время как классно-числовые показатели осуществляют их координацию с субъектом и объектом или с одним из них (в зависимости от структурного типа конструкций). Однако по классам и числам изменяются не все глаголы, а только те, которые имеют в своем составе классно-числовые показатели. Категории класса и числа по своему грамматическому содержанию довольно близки. Они выражают грамматическое взаимоотношение имени и глагола (инфинитных форм) в конструкции, в частности, синтаксическую связь субъекта и объекта с глаголами (инфинитными формами).

В аварском языке категория грамматического класса во всех инфинитных формах глагола выражается префиксально, а в причастиях – еще и суффиксально.

Следовательно, причастие с помощью префиксального и суффиксального классных показателей может выразить грамматические классы двух имен – субъекта и объекта. Например: *оц бичарав чи* «человек, продавший быка». Пре-

фиксальный классный показатель причастия *б-* выражает грамматический класс объекта действия *оц,* а суффиксальный классный показатель *-в* – грамматический класс субъекта действия *чи.*

Инфинитные формы непереходной семантики изменяются по грамматическим классам субъекта. Если же инфинитные формы глагола имеют переходную семантику, то они изменяются по грамматическим классам объекта. Отношение действия к его субъекту и объекту выражается с помощью синтаксических конструкций. Например: 1) *векерулев вас* «бегающий мальчик» и 2) *ваца бекараб матIу* «братом разбитое зеркало». В первой конструкции префиксальный и суффиксальный классные показатели причастия *векерулев* координируются с субъектом действия *вас,* указывая на отнесенность последнего к I грамматическому классу единственного числа. Объект действия здесь невозможен, так как причастие *векерулев* имеет непереходную семантику. Во второй конструкции причастие *бекараб* своими префиксальным и суффиксальным классно-числовыми показателями координируется с объектом действия *матIу.* Здесь наличествуют все семантические единицы, обусловленные валентностью переходного причастия: имя в эргативе, являющееся субъектом действия, имя в номинативе, которое выступает объектом действия, а также переходное причастие, выраженное глагольным действием.

М. М. М а г о м е д о в а (Махачкала)

Способы образования косвенной основы в арадерихских говорах хунзахского диалекта аварского языка

Арадерихские говоры, в основном, укладываются в восемь типов образования косвенной основы, указанных в специальной литературе, хотя имеются и некоторые отличия.

1 способ. Косвенная основа остается без изменения или совпадает с прямой. Это, в основном, одно-двухсложные имена существительные: чу «лошадь» – чу-цца, дада «отец» – дада-цца, кIуду «бабушка» – кIуду-цца.

2 способ. К косвенной основе наращиваются гласные а, у, и: цIцIад «дождь» – цIцIад-а-цца, чIар «сорняк» – чIар-а-цца, ракь «земля» – ракь-у-цца, бакъ «солнце» – бакъ-у-цца, хIан «сыр» – хIан-и-цца, ссахI «мерка» – ссахI-и-цца.

3 способ. В косвенной основе меняется последний гласный исходной основы: газа «кирка» – гази-цца, хIама «осел» – хIами-цца, нухъа «ворон» – нухъи-цца.

4 способ. Наращение гласного сочетается с выпадением гласного в исходной основе: хIухьел «пар» – хIухьл-а-цца, кIиликI «серьга» – кIилкI-и-цца, гъамас «сундук» – гъансс-и-цца, ххветер «опилки» – ххветр-а-цца.

5 способ. Наращение гласного сочетается с изменением корневого гласного: чед «хлеб» – чад-и-цца, ххер «трава» – ххар-и-цца, цIцIер «лед, стекло» – цIцIур-у-цца, бел «лопата» – бал-и-цца.

6 способ. К косвенной основе меняется оба гласных исходной основы: гьуркьу «расческа» – гьаркьи-цца, гIурту «мерка» – гIарти-цца, хъали «мерка» – къулу-цца, сири «дрожь» – суру-цца.

7 способ. К косвенной основе наращивается слог –да-, сочетающийся с нерегулярными преобразованиями: рахь «молоко» – рахь-да-цца, чIагIа «буза» – чIагI-да-цца, лълъин «вода» – лълъа-да-цца.

8 способ. К косвенной основе наращиваются слоги –за-, -зу-, -ру-, -лу-, -ву-: мугъ «спина» – мугъ-за-цца, кIал «рот» – кIал-зу-цца, муцIцI «луна», «месяц» – муцIцI-ру-цца, нух «дорога» – нух-лу-цца, си «башня» – си-ву-цца.

На наш взгляд, все изменения, происходящие при образовании косвенной основы, не укладываются в перечисленные. Более правильной была бы классификация по одно- и двухсложным словам, так как подобным изменениям подвергаются имена только этого типа. У трех и более сложных слов корневой гласный при образовании косвенной основы единственного числа не изменяется: гъадара «тарелка» – гъадри-цца, хIелеку «петух» – хIелки-цца, гьатахьвара «уж (зоол)» – гьатахьвари-цца.

П. М. М а г о м е д о в а, М. К. М у с а е в а (Махачкала)

Горно-долинное садоводство в Дагестане: проблема сохранения народных традиций хозяйствования

Наряду с террасным земледелием, горно-долинное садоводство (ГДС) относится к разряду показательных характеристик традиционной агрокультуры Кавказа.

О значении ГДС в обеспечении отраслевого баланса в хозяйственно-культурных комплексах (ХКК) Нагорного Дагестана, о социальных трансформациях, обусловленных многовековой практикой хозяйственного освоения горных ландшафтов, говорит, к примеру, то, что аварцы делятся на «маг1арулал» (горные) и «хьиндалал».

Полевые этнографические материалы, собранные в ходе этнографической экспедиции 2013 года в районы традиционного распространения ГДС (Гергебильский, Хунзахский, Ботлихский районы Республики Дагестан), позволили

детально рассмотреть структуру и функциональное предназначение земельных площадей, технологию сооружения искусственных террас по сады и виноградники, ирригационные системы, порядок орошения и разграничения садов. Сравнительный анализ сведений по этим и другим параметрам показал, что специализация в ГДС отдельных районов Нагорного Дагестана не была идентичной. Существовало множество локальных вариантов и промежуточных форм ХКК, в которых ГДС в сравнении с полеводством и скотоводством занимало, с экономической точки зрения, доминантное (селения Ботлих, Гимры, Хиндах, Хоточ), первостепенное (Муни, Балахани, Малый Гоцатль, Чалда, Кикуни, Гергебиль, Хаджал-махи, Ахты) или второстепенное (Большой Гоцатль, Араканы, Цудахар) место.

С 1990-х годов в Дагестане, как и в ряде других регионов Кавказа, ГДС находится в состоянии, угрожающем самому существованию данной отрасли хозяйства. Во-первых, в связи со строительством каскада ГЭС продолжается затопление больших по дагестанским масштабам площадей ГДС. Во-вторых, по нашим наблюдениям, ГДС все еще остается экономически значимой главным образом в районах исключительного и, отчасти, доминирующего распространения данной отрасли.

Из проблем, определяющих перспективы сохранения ГДС Дагестана, имеется в виду обсудить:

а) сочетание традиционного народного опыта ГДС и новейших научных достижений в данной отрасли;

б) конкурентоспособность дагестанского ГДС в условиях глобализации экономики, наводнения рынка менее качественными, но дешевыми импортными продуктами;

в) влияние урбанизации, миграционных процессов на трансформацию традиционных отраслей и форм хозяйства, падение престижа сельскохозяйственного труда;

г) социальные последствия хозяйственной переориентации горных зон Дагестана на скотоводство, превращения горных террасных полей и садов в пастбища и сенокосные участки.

М. М. М а г о м е д х а н о в (Махачкала)

Кавказская идентичность: грани толерантности

Кто-то из мудрых, имея в виду устремления великих держав владеть Кавказом, сказал, что трагедия Кавказа в его географическом положении. Но верно и то, что Кавказ находится на одном из самых оживленных перекрестков евразийского экономического и культурного пространства. Здесь сложилась самобытная цивилизация с ее кавказским субстратом, с культурными насло-

ениями тюркского, иранского, славянского, еврейского, греческого миров, с поведенческими и ментальными особенностями населения, с традициями жизнеобеспечения, вобравшими в себя опыт древних земледельческих и кочевых племен в хозяйственном освоении горных, равнинных и степных ландшафтов. Цивилизация эта впитала в себя духовные ценности и технологические достижения Европы и Азии, Востока и Запада, христианства и ислама, иудаизма и буддизма. Толерантно само становление и развитие кавказской цивилизации. И в этом ее своеобразии неисчерпаемый потенциал интеграции народов Кавказа на межрегиональном и мировом уровнях.

Этническая и языковая дробность Кавказа детерминирована не фактором экономической замкнутости или географической изоляции, а культурной реакцией на многообразие форм политической самоорганизации общества (М.А. Агларов). «При всем непроницаемом многоязычии, на Кавказе складывался единый в сущностных чертах культурный мир» (Абаев В.И). Сущностная идентичность культур народов Кавказа зиждется на сходстве нравственных ориентиров, бытовых и гендерных стереотипов, на адекватном восприятии человеческого достоинства, национальной гордости.

«Этносы, – категория сопоставительная. И в основе этого сопоставления лежат, несомненно, те объективные свойства этносов-народов, которые существуют независимо от субъективного желания их членов и воспринимаются ими в качестве отличительных черт своей общности» (Бромлей Ю.В.).

Да, аварцы – это аварцы, а азербайджанцы – это азербайджанцы. У каждого из этих народов свой язык, своя музыка, свои песни и танцы, свои обычаи, словом, своя история и культура. И для обнаружения сходства и различий между этими народами вовсе не обязательно быть этнографом. Вопрос в том, со слов каких «респондентов» или с каких «натур» «пишутся» образы этносов-народов. Ведь каждый человек, помимо национальной, этнической принадлежности, имеет пол, возраст, образование, социальное и семейное положение, здоровые и дурные наклонности, наконец. К тому же, нет народов, у которых нормы поведения были бы «прописаны» безотносительно к половозрастным и социальным характеристикам своих соплеменников или у которых естественным образом не различались бы мужские и женские роли в домашнем и общественном быту. Отметим также, что современный социально-культурный облик кавказских народов невозможно представить в сугубо этнических понятиях и культурных компонентах, представить всецело удовлетворенными тем, что могут «предложить» им только национальные культуры или только национальные источники информации.

Перефразируя слова великого Расула Гамзатова, можно сказать, что у каждого кавказца свой Кавказ. Описание кавказской идентичности в виде некоего обобщенного, идентичного образа кавказских народов, кавказцев вообще, пре-

дставляется задачей не только сверхсложной, но и бесполезной. Важнее понимание того, что кавказская идентичность, сознание культурно-исторической общности кавказских народов - это такая социально-психологическая ипостась, которая проявляется в реальных социальных практиках, которая выражается в достойных делах и поступках достойных людей, ощущающих себя кавказцами. Собственно, в этом и видится толерантность кавказской идентичности.

А. Н. М а к с и м ч и к (Минск)

Судьба музейных коллекций кавказского военно-исторического музея

В современной историографии история создания и деятельности Кавказского военно-исторического музея остается практически неизвестной страницей в истории музейного дела. Восполнение этого пробела позволит под новым углом зрения посмотреть на историю присоединения Кавказа к Российской империи, значительно расширит сведения о роли и месте Кавказской войны в исторической памяти, существенно дополнит сведения об истории г. Тбилиси, истории Национальной художественной галереи, даст научным сотрудникам различных музеев ценный материал, позволяющий провести более детальную атрибуцию экспонатов поступивших к ним на постоянное хранение из расформированного Кавказского военно-исторического музея (КВИМ).

Цель исследования на основе неопубликованных архивных документов показать процесс расформирования КВИМ и передачу его музейных коллекций в собрания других музеев.

Задачи:

- кратко охарактеризовать историю создания и этапов деятельности КВИМ;
- проследить историю комплектования и источники поступления музейных предметов в собрание КВИМ;
- описать процесс передачи на постоянное хранение экспонатов КВИМ в другие музеи.

Кавказский военно-исторический музей, основанный во второй половине 1880-х гг. в Тбилиси, по замыслу его создателей должен был увековечить помять о подвигах российской армии на Кавказе в XVIII–XIX вв. и ее роль в расширении империи не только за счет территорий Кавказа, но и Центральной Азии. В стенах музея экспонировалось большое количество трофеев (знамена, бунчуки, холодное и огнестрельное оружие и т.д.), захваченных российской армией в войнах с Турцией, Персией и северокавказскими горцами; батальной живописи, портретов и личных вещей участников событий. КВИМ являлся продуктом своей эпохи. Именно с этой позиции современный исследователь должен подходить к его изучению;

Комплектование музейных предметов осуществлялось несколькими путями. Во-первых, значительная их часть была передана из столичных музеев (Артиллерийский исторический музей, Императорский Эрмитаж, Московская Оружейная палата, Петропавловский собор Санкт-Петербурга, Чудов монастырь Московского кремля), во-вторых, сами сотрудники КВИМ вели активную поисковую работу и, в-третьих, дар от участников Кавказской войны или их родственников. На момент эвакуации в КВИМ находилось 1060 предметов.

Музей действовал до 1915 г. В связи с началом Первой мировой войны и ухудшением положения на кавказском участке российско-турецкого фронта командование Кавказского военного округа приняло решение об эвакуации музейных предметов КВИМ в г. Ставрополь. Последующие внутриполитические события в России и Кавказском регионе (революции 1917 г., гражданская война) значительно затруднили процесс реэвакукации музейных предметов обратно на территорию Грузии. В 1923 г. они вместе с архивными документами были возвращены в Тбилиси.

С середины 1920-х гг. со стороны ряда северокавказских и закавказских республик в адрес политического руководства Грузии стали поступать предложения о частичной передаче хранящихся в Центрархиве республики экспонатов для организации своих национальных музеев. Результатом этого стала передача экспонатов КВИМ в музеи Баку, Махачкалы, Грозного, Майкопа, однако значительная их часть осталась в Грузии.

На сегодняшний день стоит задача создания единой общедоступной информационной базы по коллекциям КВИМ в собраниях других музеев. Это подтолкнет кавказское музейное сообщество к организации совместного научно-культурного проекта, посвященного надвигающейся круглой дате в 2014 г. – 150-летию окончания Кавказской войны.

З. М. М а л л а е в а (Махачкала)

Некоторые особенности каузатива аваро-андийских языков

Категория каузатива или категория актантной деривации выражается в изменении в составе участников ситуаций или же их референциальных свойств, т. е. в семантическом преобразовании исходной структуры. В лингвистической литературе различают несколько типов актантной деривации. Среди них выделяется явление повышающей актантной деривации и явление понижающей актантной деривации. В аваро-андийских языках получил распространение тип повышающей актантной деривации, передаваемый двумя разновидностями каузативов: аналитическим каузативом (сложным переходным глаголом), обра-

зованным при помощи функционально вспомогательных глаголов, и синтетическим каузативом (производным переходным глаголом), образованным посредством формантов (морфем) каузации. Суть глагольной категории каузатива состоит в том, что она выражает такое действие, когда субъект побуждает объект производить действие. Причем побуждение выявляет различные формы проявления от приказа до мольбы. Каузативные формы глаголов в большинстве своем имеют понудительное значение.

Несмотря на наличие значительного количества типологических исследований, каузативных конструкций в науке о языке все ещё остается ряд спорных вопросов, связанных с сугубо теоретическими аспектами проблемы. Так, нет однозначного решения проблемы определения каузальности: рассматривать ее как целостную функционально-семантическую категорию, имеющую свой статус, конкретные средства выражения и демонстрирующей системный характер проявления, либо рассматривать каузальность как функции, характеризующиеся отсутствием системных проявлений. Нет также единства мнения в определении самих каузативных глаголов и формально-семантических признаков конструкций с каузативными глаголами.

При определении типов и подтипов каузативных ситуаций немаловажную роль играет характер тех лексических единиц, которые выступают в качестве субъекта или объекта каузативной ситуации. Эти лексические единицы имеют определенное значение и при образовании каузативных конструкций. Основные компоненты ситуации могут выступать по-разному. Например, субъект и объект характеризуются как субстанциональные члены предложения, в то время как глагольный член выражает процесс или действие. Это характерно для всех языков, в том числе и для систем исследуемых нами аваро-андийских языков. Участие (семантическая роль) субъекта и объекта в каузативной ситуации различно. С семантической точки зрения каузативность характеризуется своеобразным участием субъекта в исполнении действия. Взаимоотношения, лежащие в глубине каузативных форм и каузативных конструкций, можно определить следующим образом:

а) субъект (т.е. подлежащее) и инициатор, и исполнитель действия: ав. *Эбелалъ рахь гьализабуна (> гьализе гьабуна).*

анд. *Илуди шив оxx-он-лълъи*.

чам. *Илуд сси^{н}в ахватадал.*

мать (эрг.) молоко (абс.) кипятить (кипеть сделать) (каузатив)

«Мать вскипятила молоко».

б) субъект – только инициатор действия, а объект – исполнитель:

ав. Эбелалъ яс рахь гьализе (гьализабизе) тIамана.

анд. *Илуди ещи шив оххону тIамми.*

чам. *Илуд йагь сси^{н}в ахватад|ла йесса.*

мать (эрг.) дочь (абс.) молоко (абс.) кипятить (кипеть сделать) (каузатив)

«Мать заставила дочь кипятить молоко».

Первая конструкция, когда субъект и инициатор, и исполнитель действия, возможна от глаголов всех морфосинтаксических типов (переходных, непереходных, лабильных, экспериенцальных) и характеризуется активным участием субъекта. Вторая конструкция, когда субъект является только инициатором действия, а исполнителем выступает объект, возможна только от переходных (чаще всего от первичных каузативных) глаголов и характеризуется пассивным участием субъекта. На этом основании можно утверждать, что каузация может осуществляться двумя основными способами: а) активным участием субъекта; б) пассивным участием субъекта. Активная каузация или деятельное участие субъекта связана с первичной интранзитивностью глагольной основы. Первичная интранзитивность характеризуется тем, что каузативные формы образованы от первичных интранзитивных глаголов.

Л. М е л и к о в а (Баку)

Критический анализ интер-религиозного диалога культур на базе новых религий (на примере бахаизма)

На современном этапе сохранение культурной изолированности практически неосуществимо. Благодаря развитию научно-технического прогресса, средствам современной коммуникации и процессам глобализации все национальности, культуры, языки и религии находятся в тесном контакте друг с другом. В Азербайджане давно стали традицией мероприятия, посвященные мультикультурализму, состоялся уже II Международный форум по межкультурному диалогу. В современных условиях глобализация, как феноменологически обусловленное явление, требует для себя и качественно нового понимания религии. Новые религиозные движения (НРД) являются прогрессирующими культурологическими реалиями современной цивилизации, вступающей на фоне глобализации, в новую стадию своего развития. В этих условиях важной задачей становится анализ общественного значения конкретных представителей НРД и прослеживание динамики их развития.

В начале 90-ых годов XX века в Азербайджане, объединив на первых порах около 500 последователей, вновь возродился бахаизм. В условиях современной демократии, бахаитская религиозная община в Азербайджане беспрепятственно живет и развивается, в отличие от некоторых религиозных объединений деструктивного характера, деятельность которых контролируется со стороны государственных структур, с целью поддержания балланса здоровых сил в обществе. В силу широкой географической распространенности, сегодня бахаизм

может представлять некоторый интерес в качестве реального образца для рассмотрения и наблюдения неких транскультурных процессов и тенденций, которые происходят в результате вливания в ряды бахаитов представителей различных религиозно-культурных традиций. Идея лозунга «Единство в многообразии» формально отражает главную идею глобализации и дословно перекликается с бахаитской концепцией всечеловеческого универсума. Как следствие, в том числе и на Кавказе, имеет место попытка осуществления одного из вариантов своеобразного межцивилизационно-религиозного диалога. Этот процесс, несомненно, требует критического рассмотрения и анализа в свете реалий ареала своего протекания, попытка которых и была предпринята в данной статье.

Согласно Закону Азербайджанской Республики «О свободе вероисповедания» (принят в 1992 г.) каждый человек самостоятельно определяет свое отношение к религии, обладает правом индивидуально или вместе с другими исповедовать любую религию, выражать и распространять свои убеждения в связи с отношением к религии. Такое положение дел позволяет современной бахаитской общине Азербайджана, численность которой достигла примерно, 1000 человек, существовать как одной из самых организованных, деятельных и хорошо финансируемых религиозных организаций в республике.

В Азербайджане уже давно существует юридически не оформленный, но фактически действующий Совет лидеров трех традиционных для страны религий: ислама, христианства и иудаизма. Это очень полезный практический опыт, который может служить примером и для других стран мира. Помимо существующего Совета, имеется и Форум религиозных общин Азербайджана, включающий представителей как трех указанных религий, так и других религиозных направлений, получивших распространение в республике. Бахаиты участвуют в нём, наряду с баптистами, католиками, лютеранами, протестантской ветвью христианства, Обществом сознания Кришны и восстановленной в своих исторических правах албано-удинской христианской общиной. В упомянутом Форуме представлена почти вся палитра сегодняшней религиозной жизни республики. В рамках прошедшего 26-27 апреля 2010 года в Баку международного форума «Глобализация, религия, традиционные ценности» духовными лидерами Азербайджана, Армении и России была подписана Бакинская декларация, в которой говорится о роли религиозных деятелей в содействии карабахскому урегулированию. В саммите приняло участие около 150 духовных лидеров более чем из 35 стран мира.

Таким образом, Азербайджан и сегодня продолжает оставаться весьма показательным примером для всех стран и регионов, в отношении традиций толерантности и веротерпимости, являя собой уникальный пример мирного сосуществования и сотрудничества многих народов и религиозных конфессий.

С. М и л о р а в а (Париж)

Типы конструкций в грузинском языке

Лингвистический анализ типов конструкций грузинского языка часто являлся предметом исследования грузинских и иностранных языковедов. Как известно, грузинский язык имеет разные типы реляции между глаголом и связанными с ними актантами. Эта реляция кодирована взаимосвязью с падежными окончаниями и склонением актант: падежное окончание актанты указывает семантическую роль, а личное окончание указывает иерархию лиц, входящую в глагол. Традиционно в учебниках грузинского языка когда речь идет о падежных окончаниях, грузинский язык признан эргативным языком, а когда речь идет о личных окончаниях, грузинский относят к «инверсионному» типу языка. В противоположность этого анализа, мы предлагаем рассмотреть конструкционные типы грузинского языка по типологическому анализу.

Вообще в общем языкознании эргативность связана с категорией переходности. Эргативные языки делятся на два основных типа: эргативные (такие как язык басков, абхазский язык) и частично эргативные языки. В языках первого типа субъект переходного глагола всегда в эргативном склонении. Языки второго типа, к которым относится грузинский, представляют определенные особенности. В грузинском языке переходные глаголы иногда в эргативном, иногда в номинативном, а иногда в дативном падеже. Кроме этого, существует ряд непереходных глаголов, субъект которых в эргативном падеже. Когда в грузинском эргативность связывают с категорией переходности, научные исследования попадают в тупик и появляются неисчерпаемые вопросы. Мы считаем, что проблема исследования решения эргативности по типологическому анализу единственное правильное решение.

В чукотских языках, по трудам Сильверстайна и Недялкова, частичная эргативность связывается не с категорией переходности, а с категорией времени-наклонения-аспекта, лица и числа. В отличии от кавказских языков, в картвельских языках эргативность зависит от времени-наклонения-аспекта. В грузинском языке эргативный падеж имеют только переходные и некоторые непереходные глаголы субъекта третьего лица в аористе (исключением является в настоящем форма *ман ицис* «он знает »).

В грузинском языке существует одновременно конструкция трех типов: номинативная, эргативная и дативная, то есть глагол может иметь конструкцию трех типов по времени- наклонению-аспекту. Референцированные актанты номинативного, эргативного дативного падежей обозначаются:

A = агенс : номинативный м дативный в настоящем, эргативный в аористе и дативный в результативном;

P = пациенс : дативный в настоящем, номинативный в аористе и в результативе;

D = дестинатер или косвенный объект: дативный во всех временах;

U= субъект одновалентного глагола, номинативный во всех временах, или эргативный в аористе и дативный в результативе.

Итак, учитывая, между конструкциями одно, двух и трехвалентные глаголы и их окончания падежей субъекта, получаем конструкции следующего типа в грузинском языке:

одновалентный			**двухвалентный**			**Трехвалентный**
Настоящее	$<U_N>$	$<U_N>$	$<A_N,P_D>$	$<A_N,D>$	$<A_D,P_N>$	$<A_N, D,P_D>$
Аорист	$<U_N>$	$<U_E>$	$<A_E,P_N>$	$<A_E,D>$	$<A_E,P_N>$	$<A_E,D, P_N,>$
Результатив	$<U_N>$	$<U_D>$	$<A_D,P_N>$	$<A_D>$	$<A_D,P_N>$	$<A_D,P_N>$

Что касается дативной конструкции, она является противоположной номинативной конструкции:

A_N P_D A_D P_N

монадире иремс клавс ↔ монадирес иреми моуклавс

Охотник убивает оленя ↔ охотник убил (оказывается) оленя

Традиционно, в грузинском языкознании, в глаголе функцию взаимозаменяемости окончаний субъекта и объекта называют «инверсией». По этому вопросу по сегодняшний день существуют разные мнения между языковедами, как в грузинской так и в иностранной лингвистике. Мы считаем, что в грузинском вопрос касается не «инверсии», а иерархии личных окончаний и семантических ролей. По трудам разных современных типологов: Кешало, Сиеверска, Роз, мы можем судить о типах иерархических конструкций в грузинском.

Грузинский язык имеет систему личных окончаний языка акузативного типа. Грузинский глагол обозначает субъект первого и второго лица в виде префикса, а субъект третьего лица только в виде суффикса. Когда глагол содержит два референцированных актанта, дестинатер или косвенный объект *D* обязательно займут место префикса, если субъект не является первым лицом.

И так, мы считаем, что дативная конструкция иерархического типа и не является инверсией номинативной конструкции.

Т. М и р з а е в а (Баку)

Нефтепровод «Баку-Тбилиси-Джейхан» как объект региональной безопасности

Развал Советского Союза создал условия для обретения союзными республиками независимости и на Кавказе началась новая страница истории. После приобретения независимости Азербайджан и Грузия столкнулись с рядом социально-экономических и политических проблем. Решение этих проблем и определение геополитической стратегии привело к зарождению взаимного сотрудничества между государствами Кавказа. В том числе, начала усиливаться роль Азербайджана и Грузии в регионе. В этом направлении велико значение нефтепровода «Баку-Тбилиси-Джейхан», получившего название «Контракт века». 20 сентября 1994 года в Баку во дворце «Гюлистан» между Государственной Нефтяной Компанией Азербайджана и 11 крупнейшими нефтяными компаниями 10 больших государств мира был заключен договор о совместной разработке месторождений Азери, Чыраг и Гюнешли и разделе долей прибыли. С заключением этого договора не осталось сомнений в реализации БТД. Претворение в жизнь «Контракта века» заложило основу концепции экономического развития Азербайджана, а также оказало положительное влияние на экономику соседних государств, в том числе Грузии. Общая длина нефтепровода БТД составляет 1750 км: 442 км – по Азербайджану, 248 км – по Грузии, 1060 км – по Турции. По информации оператора проекта – компании BP, для строительства нефтепровода «Баку-Тбилиси-Джейхан» было использовано 120 тысяч труб. Часть нефтепровода, которая проходит по территории Азербайджана, располагается, в основном, на равнине. Приближаясь к Грузии, высота территории, по которой проходит нефтепровод, увеличивается, и на границе Грузии нефтепровод достигает 330 метров в высоту. На территории Грузии Баку-Джейхан проходит, в основном, по горным зонам, достигающим 2000 метров в высоту. По мере приближения к Джейхану высота нефтепровода уменьшается.

Защита нефтепровода «Баку-Тбилиси-Джейхан» с правовых аспектов ратифицирована рядом официальных документов. Например, «Анкаринская Декларация» о проекте Баку-Джейхан (29 октября 1998 года), подписанная в Турции Президентом Азербайджанской Республики Гейдаром Алиевым, Президентом Грузинской Республики Эдуардом Шеварднадзе, Президентом Турецкой Республики Сулейманом Демирелем, Президентом Республики Узбекистан Исламом Каримовым после оценивания возможностей добычи и переработки нефтяных и газовых запасов в своих странах, безопасной транспортировки на мировой рынок этих запасов посредством ряда нефтепроводов; Протокол «О внесении изменений в «Соглашение между Азербайджанской Республикой, Грузией и Турецкой Республикой о транспортировке нефтяного сырья через территорию Азербайд-

жанской Республики, Грузии и Турецкой Республики посредством основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан», подписанный президентами Азербайджанской Республики, Грузии и Турции, и «Стамбульская Декларация» (18 ноября 1999 года), принятая на Стамбульском Саммите ОБСЕ для претворения в жизнь проекта БТД в рамках энергетического коридора Восток-Запад; «Соглашение между Азербайджанской Республикой, Грузией и Турецкой Республикой о транспортировке нефтяного сырья через территорию Азербайджанской Республики, Грузии и Турецкой Республики посредством основного экспортного нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан» и дополнительные документы к этому соглашению (26 мая 2000 года) и другие.

Парламентарии других стран-участниц соглашения утвердили эти документы в аналогичном порядке. Присвоение этим соглашениям законного статуса создало условия для начала полного действия БТД. Итак, 25 мая 2005 года в Сангачальском терминале при участии Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева, Президента Турции Ахмеда Неджета Сезера, Президента Грузии Михаила Саакашвили, Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева, министра энергетики США Самуэля Бодмана, высокопоставленных лиц Великобритании, Франции, Украины, Японии, Норвегии и других стран мира была сдана в эксплуатацию азербайджанская часть основного экспортного нефтепровода «Баку-Тбилиси-Джейхан» имени Гейдара Алиева.

Итак, стратегическое значение нефтепровода «Баку-Тбилиси-Джейхан» для Азербайджана и Грузии вкратце можно охарактеризовать так:

- Сохранение экономической безопасности;
- Ускорение регионального развития;
- Повышение социального обеспечения населения;
- Повышение инвестиций, вложенных в страну;
- Обеспечение политической безопасности государства;
- Нахождение Кавказа в центре внимания на мировой арене и т.д.

Р. М о б и л и (Баку)

Языково-культурно-религиозная модель многообразия и терпимости в Азербайджане на примере удин

Многонациональный и поликонфессиональный состав населения Азербайджана – это исторически сложившаяся реальность, которая сформировалась в силу объективных этно-демографических и этнокультурных процессов, а также под влиянием субъективных и объективных факторов. Во всем мире возрастает необходимость межконфессионального, межкультурного и межэтнического диа-

лога, усиливается потребность в новых и специфических методах подхода к моментам, порождающим напряженность во взаимоотношениях общества, языка, культуры и религии. В таком социально-политическом контексте превращение исторической терпимости и многообразия, имеющих глубокие корни в стране, в актуальную потребность на сегодня порождено необходимостью. С восстановлением в Азербайджане своей независимости в стране были созданы благоприятные условия для дальнейшего укрепления межконфессиональных отношений, утверждения национально-духовных ценностей, дальнейшего упрочнения исторически сложившейся условий терпимости, межнационального и межрелигиозного диалога.

Историческое развитие и формирование азербайджанского этноса происходило на основе слияния различных племен и народностей. Сегодня в Азербайджане наряду с титульным этносом живут более 20 коренных национальных меньшинств. Все они составляют единый многонациональный народ Азербайджана. Среди коренных меньшинств и удины (самоназвание – уди), то есть наша Албано-удинская христианская община, происхождение и история которой вот уже более двух веков привлекает внимание ученого мира.

Удины на своей исторической Родине, расселяющиеся на самом стыке Европы и Азии, сумели сохранить в культуре, языке, религии старинные традиции, обычаи, представляющие огромную ценность для науки и, следовательно, являются на сегодня предметом особой заботы государства. Удины представлены в Азербайджане единой монолитной этнокультурной и этноконфессиональной группой, материнский этнос которой расположен в поселке Нидж, где также живут азербайджанцы и лезгины. Согласно официальной статистике, с 1960г. по 1990г. общая численность удин имела тенденцию к устойчивому росту, что отчасти связано с условием и моделью коммунистического режима. В настоящее время за пределами Азербайджана, в основном в странах СНГ, проживает около 60% удин, процентная доля имела тенденцию к уменьшению в силу целого ряда причин. В постсоветское время после распада СССР в силу остававшихся без должного внимания со стороны республиканских органов государственной власти и из-за карабахского конфликта, наблюдался миграционный отток населения, имело место отсутствие рабочих мест, не трудоустройство молодежи, языковая ассимиляция, приведшая в итоге к резкому сокращению численности удин в ареале его исторического проживания

Удины – один из кавказско-иберийских народов, сохранивших в своих верованиях, в монументальных эпических произведениях, в танцах и музыке мощный слой албанской культуры как в дохристианский период, так и в эпоху расцвета христианства; этнос, который прошел долгий и сложный путь этнокультурного развития, имеющий коренные различия в языке и культуре. Научный мир впервые проявил к нему интерес в начале XIX века. С тех пор появилось

более 300 работ по антропологии и языку, религии, истории языка, этнографии и истории, происхождению и культуре, традиции и обычаев удин. Накопленные данные однозначно свидетельствуют о том, что удины являются древнейшими жителями Кавказа и известны только в историко-культурном пространстве Азербайджана. Первые достоверные сведения о предках племени утиях появились 2500 лет тому назад в упоминании «отца истории» Геродота, в «Географии» Страбона, в «Естественной истории» римского автора I века н. э. Плиния Старшего, в «Географии» эллинского писателя II века н. э. Птолемея, в арабских источниках, но наиболее подобные свидетельства об удинах содержатся в «Истории албан» местного автора Моисея Утийского (Каланкатуйского).

Удины – аборигенный народ Азербайджана и один из древнейших коренных этносов Кавказа. Они принадлежат к числу предков современного азербайджанского народа. В настоящее время общая численность удин – более 10 000 человек, из них основная часть удин, около 4,0 тыс. человек, проживает в Азербайджане на своей исторической родине – компактно в п. Нидж Габалинского района и рассеянно в Огузе и Баку. Небольшая группа удин компактно проживает в Грузии, в регионах России, Украины, Беларуси и Казахстана. Нидж как основа места компактного проживания удин является уникальным местом, где проживают удины, сохранившие свой этнокультурный пласт, азербайджанцы и лезгины. Оно расположено в равнинной местности на площади более 100 км^2 у подножия южного склона Большого Кавказа, покрытого ореховыми и каштановыми деревьями.

Удины прошли сложный и долгий исторический путь, подвергаясь различным культурным и религиозным поглощениям, начиная от язычества и до наших дней, обогащаясь албанской идентичностью из поколения в поколение. Сегодня удины являются носителями восточного христианства и четко ориентированы в современных условиях на возрождение своей церкви и всего Албанского Ренессанса. Удины как прямые потомки Кавказскихалбан гордятся своей древней культуры, а также с их вековыми традициями, духовным богатством, языком, этнографией и хорошо гармонируются в историческом пути своего развития. Эти межрелигиозные духовные памятники, корни которых существуют в истории Азербайджана, есть пути его развития и разнообразия. Азербайджанский народ с его многолетней и многогранной религией может служить примером и символом религиозной гармонии в истории народов различных вероисповеданий, более того, здесь мусульмане, евреи, православные, католики и нетрадиционные конфессии жили вместе в гармонии, без какой-либо конфронтации между ними, напротив, они дополняли друг друга. Само существование наследий культовых объектов, таких как древние храмы различных поклонений, синагога, церкви и мечети, рядом друг с другом символизирует общее прошлое нашей страны. Ярким примером могут служить места компак-

тного проживания удин – Нидж; древние сакральные места преклонения, три церкви и две мечети на таком маленьком пространстве.

Наличие и существование великих монотеистических религий в мире, ислама и христианства, удинский этнос как правопреемник христианства Автокефальной Апостольской Церкви Албании (Кавказской), как феноменальная модель межрелигиозной терпимости и понимания на своем историческом пространстве, несмотря на все катаклизмы, служил в мусульманском окружении фактором, который обеспечивал национальное единство и был примером терпимости нации, придавая ему неотъемлемое популярное значение. Представители нашей общины понимают, что реальность не только судьба наша, но и всего азербайджанского народа, от начала до конца, представляющая собой разнообразие народов, религий и убеждений. Разнообразие для нас – это богатство, а не религиозные разногласия, считаем, что Бог один и так же для всех, являясь мусульманином или христианином. Наши языческие корни оказали значительное влияние на укрепление терпимости и согласия. Основываясь на эти межрелигиозные и межэтнические диалоги, возникает долг и обязанность сделать первый шаг, чтобы выявить его корни, чтобы отказаться от всех спорных аргументов и отдать приоритет общим соприкасающимся точкам.

Феномен религиозной терпимости всегда присутствовал в нашей исторической среде, но мы хотим ставить своей целью выявление тех факторов, которые подтверждают состояние присутствия этого явления на примере нашей общины и призваны продемонстрировать значимость культурного и конфессионального значения для удин в целом. Этот маленький религиозный феномен толерантности в рамках удинской общины, прежде всего свидетельствует о фактическом резонансе этого явления в целом в азербайджанской среде. Аргументом для подтверждения ряда показателей существования разнообразия следует отметить, что это не фактор географического характера как основа критики для многих исследователей этой проблемы. Мы не горные и не лесные изолянты, и не островные аборигены, – среда проживания равнинная; хотя равнинное географическое положение всегда на пике критики ученых. Такой факт послужил сильным аргументом и мотивом для идейной основы ассимиляции. Феномен языково-культурно-конфессиональной модели многообразия и толерантности в рамках сохранения этноса на примере удин опирается на следующие факторы и духовные ценности: **традиционно-исторический фактор**; **генетический аспект**; **архитектурно-бытовой фактор; фактор отношения между религиозными убеждениями**; **психо-социальный аспект**; **религиозная терпимость и культурная ценность**.

В заключении следует отметить, что в Азербайджане зарегистрированы 1 удинский национально-культурный центр «Орайин» (Родник) и 2 религиозные христианские общины (организации). Самыми многочисленными и активно

действующими организациями, призванными представлять интересы удин республики, являются Албано-удинская христианская община (2003 г.) и Удинский национально-культурный центр удин (1997 г.) Азербайджана. В конце апреля 2012 года удины впервые провели в Нидже I Международную научно-практическую конференцию на тему: «Удины: вчера, сегодня и завтра» В ее работе приняли участие около 100 делегатов из стран СНГ, ученые, дипломаты, послы, аккредитованные в Азербайджане, представители СМИ и общественные деятели. У удин нет выдающихся личностей или политических деятелей, зачастую представляющих иные народы. Зато неоспорима роль удин в создании государства, так называемой Албании Кавказской, в сохранении на сегодня мощного христианского наследия, не говоря уже о языке, культуре, обычаях и традициях. Не следует забывать, что удины-албаны, будучи частью кавказоязычного пласта. участвовали и участвуют в формировании азербайджанского народа. Удинская церковь на сегодня является составной и неотъемлемой частью Албанской Апостольской Автокефальной церкви. Поэтому удины, будучи одним из древнейших прямых потомков Кавказских албан, являютя частью азербайджанского народа и наряду с этим, в нынешнее время единственными правопреемниками и носителями христианства Албании (Кавказской). Последнее десятилетие удинский этнос переживает очередной пик ренессанса, характеризующийся всплеском национального самосознания и консолидацией этноса. Удинский феномен в истории христианства как модель сохранения этноса имеет исторические корни, обусловившие зарождение и существование религиозной терпимости. Это, безусловно, и результат исторических импульсов великого Албанского этнорелигиозного наследия, пронесенного сквозь века и сохранившегося в генах этого древнего народа, и веление времени, дающего удинам в самом начале ренессанса шанс определить и сохранить свою нишу в этнокультурном пространстве исторической родины Азербайджана.

Дж. М о в с у м л и (Баку)

Русско-турецкие войны за Кавказ

Кавказ – один из важнейших стратегическо-экономических центров мира. По этой же причине этот регион постоянно был в центре внимания великих держав. В течение длительного периода Кавказ держали под своей властью тюркские державы (гунны, хазары, сельджуки, монголы и.т.д). Начиная с XV века, Османская империя вела борьбу за господство в этом регионе. Именно поэтому в течение XV-XVII вв. Османская империя и династии Аккойунлу и

Сефевиды Ирана в разные периоды вели войны в этом регионе. А с XVIII-XIX веков войны продолжались с новым соперником – Россией. В отличие от других тюркских держав, Османской империи для захвата Кавказа пришлось потратить много сил. Из-за попытки аннексировать эти территории он стал лицом к лицу против двух таких больших и сильных государств, как Сефевиды и Россия. Россия в XVIII веке, начиная с периода правления царя Петра I, старалась захватить Кавказ и открыть прямой выход к теплым морям и Индии. В этой политике Россия смогла достичь определенного успеха. До 1917 года Россия, овладев всем Кавказом, смогла сама управлять им в качестве Кавказского наместничества. После распада Российской империи СССР продолжал ее политическую традицию и смог вновь вернуть Кавказ в свой состав. Османская империя вместе со своим вассалом Крымским ханством участвовала в длительных войнах для захвата Кавказа. В разные периоды ей удавалось захватить Южный Кавказ, в частности юго-западную часть Кавказа. В общей сложности Османская империя участвовала в 21 войне за завоевание Кавказа, из них 9 войн против местных государств Аккойунлу и Сефевидов, а 12 – против России. Почти во всех сражениях против России османы терпели поражение, что в результате приводило временами к потери территорий на Кавказе.

А. Р. М у к а и л о в а (Махачкала)

Бинарная модель как культурная парадигма пространства в табасаранском языке

Бинарная модель мира рассматривает универсальные закономерности отражения языка в человеческом сознании и демонстрирует отличительные черты культурной парадигмы. Оппозиция – один из важнейших культурных концептов, архетипов во многом формирующих картину мира различных народов. Современные мысли *Ближний-Дальний, Близко-Далеко, Ближе-Дальше,* сложившиеся на основе того или иного концептуального признака, являются практической необходимостью разграничения пространства, в котором жил человек. Поэтому выражение пространственных отношений остается одной из актуальных проблем в современном языкознании, в том числе и в дагестановедении. Противопоставление *Ближний-Дальний, Близко-Далеко, Ближе-Дальше* вербализуется в табасаранском языке посредством знаков, характеризующихся пространственно-ориентированной семантикой. Имена компонентов оппозиции *Ближний-Дальний, Близко-Далеко, Ближе-Дальше*используются для номинирования и характеристики реалий сферы местонахождения человека в табасаранском языке.

В табасаранском языке к знакам с пространственной семантикой относятся прилагательные, указывающие на признак предмета, который выделяет предмет из ряда аналогичных. К ним относятся качественные прилагательные, которые обозначают пространственные признаки предмета или отношения предметов, явлений: *ярхла* «далекий»-*багахь* «близкий». В системе приведенных типов классификаций наибольший интерес представляет выражение пространственных отношений дейктическими местоимениями в табасаранском языке. Дейктические местоимения указывают на предмет, находящийся близко и далеко: *му* – «этот, который ближе»;*гьаму*«этот, который дальше», *тмуну*«еще дальше». Наречие направительного значения образуются несколько иначе, но тоже с участием указательных элементов: *мина* «сюда ближе», *тина* «туда дальше»-*минди*«сюда еще ближе» - *тинди*«туда еще дальше».

Обращаясь к этимологии знаков «*ближний-дальний/близко-далеко/ближе-дальше*», мы находим подтверждение архетипических оппозиций, отсылающих к зафиксированным противопоставлениям указания на пространственную ориентацию. Так, на более раннем этапе развития человеческого мышления происходило формирование ассоциаций «*ближний-дальний/близко-далеко/ближе- дальше*» и др. Конструктирующая функция противопоставления в становлении современных смыслов подтверждается языковым материалом. Помимо этого заслуживает внимания тот факт, что значимость «*ближний-дальний/близко-далеко/ближе-дальше*» менялась в рамках культуры с течением времени и определенного исторического периода, вплоть до конверсии аксиологических компонентов данной оппозиции. Исследовав этимологию знаков и рассмотрев интерпретацию данной оппозиции, несложно понять значения в сознании представителей культуры табасаранцев, которая свойственна их человеческому мировосприятию.В результате познания системы бинарных оппозиций вырабатываются универсальные культурные парадигмы мира, включающие структурные единицы пространства: «*ближний-дальний/близко-далеко/ближе-дальше*». Такое познание свидетельствует о том, что сознание представителей архетипических культур осуществлялось не противопоставлением, а описанием через базовые бинарные категории.

С. И. М у р т у з а л и е в (Москва)

Северокавказская идентичность и РПЦ

Этническая идентичность особое значение приобретает в условиях общественного кризиса, коллапса. В такие периоды возможность самореализации личности возрастает. Причина, вероятно, кроется в представлении отдельным субъектом своей этнической группы тем, что важнее и больше его самого, что во

многом определяет пределы и направленность его жизненных устремлений, и что будет существовать после него.

В других случаях отдельный субъект, исходя из собственных жизненных устремлений и амбиций, решается на «ломку», переделывание под себя устоявшихся стереотипов и традиций. Причины этого кроются в том, что в период крушения норм привычной жизни человек оказывается перед необходимостью объяснить себе происходящее и осознать свою причастность к нему, понять смысл собственного бытия, что приводит к поиску собственной идентичности, собственного «Я».

Распад СССР, разрушение прежней системы ценностей и т.д. актуализировали поиск идентичности не только для дагестанского, северокавказского, но и для всего российского общества. В последние десятилетия политическая элита страны пытается решить эту проблему с помощью Русской Православной Церкви (РПЦ). Борис Костенко констатирует тот факт, что правительство верит в «русскость» в стране и таким образом верит в Церковь. Немало тех, кто считает, что нации формируются только в «империях» и предлагающих строить новую Россию как нацию-государство на основе возврата к «православной сакральной империи». Идея эта особенно популярна среди духовенства РПЦ, забывшего (?!), что попытка графа С.С. Уварова утвердить принцип «православие, самодержавие, народность», служившая основой официальной идеологии России до 1917 г., как и попытка К.П. Победоносцева (обер-прокурор Святейшего Синода с апреля 1880 по октябрь 1905 г.) установить приоритет церкви в области народного образования для того, чтобы «утверждать в народе православное учение», не только провалились, но и явились одной из причин, приведших к свержению царского самодержавия. Думается, предпринимаемые в поликонфессиональной России попытки искусственного создания российской идентичности с помощью православного катализатора обречены на неудачу.

Считаем, что в поликонфессиональной России использование религиозного фактора в таком аспекте недопустимо, т.к. РПЦ не является этнической церковью русских – это, во-первых. Мнение о том, что быть русским – значит быть православным, русское и есть православное как таковое – это, как минимум, духовный провинциализм, не видящий грани между национальным и вселенским. Во-вторых, еще А.В. Соловьев писал: «В государственном мундире церковь перестанет быть сама собой и превратится в Министерство вероисповедания и треб». В данном вопросе требуется значительно более взвешенный, тонкий подход, учитывающий региональную и конфессиональную специфику и т.д. Реалии сегодняшнего дня показывают, что в северокавказском регионе, к примеру, представители РПЦ более склонны к диалогу с представителями традиционного ислама, чем с католическими и протестантскими проповедниками.

В северокавказских субъектах России осуществляется надконфессиональная идентичность авраамaтических религий («традиционные конфессии»). Основу идентичности здесь составляют исторические корни тех или иных религиозных течений в северокавказском ареале. Кроме того, исламские религиозные установления гармонично слились здесь с местными этнокультурными традициями и особенностями. Это служит базой, на которой «старый ислам» (суфийский и догматичный), совместно с православием отстаивает свои позиции против салафитов и протестантских объединений. Это же можно сказать и в отношении действующих в регионе иудейских религиозных общин.

М. А. М у с а е в (Махачкала)

Дагестанские арабоязычные историко-биографические сочинения о представителях мусульманской духовно-религиозной элиты IX-XIV вв.

В конце XIX – начале XX в. в Дагестане получило распространение написание историко-биографических и биографических сочинений, большая часть из которых была посвящена представителям местной духовно-религиозной элиты. Произведения были созданы в распространенных в арабо-мусульманской литературной традиции жанрах «Табакат», «Манакиб», «Тарджама» и др. Среди авторов этих сочинений дагестанские ученые-энциклопедисты, суфийские шейхи и др. Сочинения посвящены как отдельным личностям, так и представляют собой масштабные биографические словари. К последней категории относятся *«Нузхат ал-азхан фи тараджим ‘улама’и Дагистан»* («Услада умов в биографиях дагестанских ученых») Назира ад-Дургили и *«Тараджим улама’и Дагистан»* («Биографии дагестанских ученых-богословов») Али ал-Гумуки. Они интересны тем, что в них включены биографии двух десятков ученых-богословов региона (в основном дербентских) IX-XIV вв. Биографические сведения лапидарны, отражают жизненный путь и результаты творческой и религиозной деятельности богословов, написаны с использованием широкого круга источников, как местных, так и восточных. Несмотря на краткость статей о богословах IX-XIV вв. в них имеются ценные сведения о развитии исламской культуры на Восточном Кавказе, распространении ислама среди народов Дагестана, они демонстрируют обширные связи в средневековом исламском мире.

Х. Б. Н а в р а з о в а (Грозный)

К вопросу о переходности / непереходности глаголов в чеченском языке

К проблеме переходности/непереходности глаголов в чеченском языке ученые-кавказоведы обращаются часто.

Рассмотрение синтаксических единиц чеченского языка в типологическом аспекте привело нас к убежденности в том, что языковедам, изучающим чеченский и другие кавказские языки, давно пора отказаться от скептицизма в отношении типологического изучения собственных языков, не преодоленного и после того, как правильность такого подхода была осознана в советском языкознании: «Игнорирование универсальных признаков предложения часто приводит к тому, что языковеды преувеличивают специфичность исследуемого языка, придают ему такие качества, какими он на самом деле не обладает или обладает явно не в той высокой степени, какую они ему приписывают». В этой связи показательно, как в кавказском языкознании до сих пор не могут отказаться от постулируемой уже давно концепции трехсоставности эргативной конструкции.

В чеченском языке выделяют семантико-словообразовательные группы глаголов, в которых косвенно «обозначается» переходность или непереходность глагола, производного и часто сложного по образованию. В каузативных образованиях на *дан* «сделать» (*кIаддан* «сделать мягким/ смягчить, размягчить»), *сихдан* «сделать быстрым/ускорить»), фактитивах на *-ийта,* коактивах (*вахийта* «заставь пойти») и юссивах (*вахийта* «позволь/дай возможность жить») форманты *-дан*, *-ийта* позволяют определить, что содержащие их глаголы переходные. По второму компоненту сложного по составу глагола *-далан* – мы опознаем потенциалис и непереходные глаголы в целом: *кIайдалан* «побелеть», *сиенвалан* «посинеть» и т.д. Фактитивы и потенциалис в чеченском языке дают, следовательно, примерно такое же соотношение, как русск. *чернить-чернеть*, *белить-белеть*. Несмотря на такие «околопереходные» значения, форманты *-дан/-далан, -ийта* выражают словообразовательные значения и, следовательно, не могут быть отнесены к сфере морфологического выражения переходности/непереходности глагола.

Если у глагола нет явных форм выражения переходности, то не следует ожидать строго очерченных форм и «распространителя» этого глагола – ближайшего объекта, более того, мы должны даже допускать, что этот объект может и отсутствовать в предложении. В русском языке, например, обычное явление – так называемое абсолютное употребление переходных глаголов: *Мальчик читает; Вам пишут; 0н давно ждет*. В этой связи И.И. Мещанинов предполагал, что различие между читать книгу и брать уроки состоит в различной степени отвлеченности значения глагола: чем отвлеченнее значение, тем вероятнее, что глагол может быть употреблен без объекта, т.е. абсолютно; и наоборот – чем это

значение конкретнее, тем вероятность безобъектного употребления такого глагола меньше (Мещанинов 1945). Поддерживающая такую точку зрения с некоторыми оговорками Г.Н. Акимова делает попытку выделить варианты синтаксического распространения переходного глагола, сводимые ею к трем основным: 1) глаголы конкретного действия типа *резать, мыть, бросать, брать*, которые ни при каких условиях не допускают употребления *Он моет; 0н бросает*; 2) глаголы более отвлеченного действия несовершенного вида, которые иначе реагируют на синтаксическое окружение, чем глаголы совершенного вида: *читать* и *писать*, например, более отвлеченны, чем *прочитать* и *написать*, поэтому первые допускают абсолютное употребление (*Она весь день читает; Сын пишет мне часто*), а вторые без объектного распространителя не употребляются – нельзя: *Он весь день прочитает*; 3) переходные по сути глаголы, которые могут употребляться как непереходные независимо от контекста и ситуации; таково употребление глаголов со значением «способность к действию»: *Брат хорошо поет; Сестра танцует лучше всех в балете* (Акимова 1990). В какой-то степени подобное деление глаголов применимо и к чеченскому языку, хотя лексемных совпадений, конечно, ожидать не следует. Чеченский переходный глагол в своем прямом основном значении практически всегда требует своего распространения, часто ближайшим объектом, который не обязательно является прямым дополнением. Возможно, это обусловлено тем, что основная конструкция переходного глагола – эргативная с подлежащим – субъектом действия: «Субъект действия выражается активным падежом ...», а передаваемое им «содержание обусловливает возможность использования активного падежа субъекта действия только в переходных предложениях» (Мещанинов 1984). Эргативно построенное предложение, следовательно, требует употребления в роли предиката глагола, относительно (к объекту) или хотя бы абсолютно переходного. Абсолютно переходных глаголов в чеченском языке немного; это такие, как *дIадийца*^{н} «донести; рассказать», *Iотта*^{н} «кольнуть» (переноси.), *хьеха*^{н} «учить; заниматься преподавательской деятельностью», *мало*^{н} «напоить; заставить, дать выпить», *етта*^{н} «бить, ударять» и нек. др. Например: **ДоттагIаша малийна цунна** «Друзья напоили его // дали выпить ему».

«Речевые» высказывания с пропущенным объектом встречаются часто, но они отношения к абсолютной переходности не имеют. Одно только отсутствие прямого дополнения в именительном падеже не дает еще основания причислять глагол к абсолютно переходным, «речевым» переходным с пропущенным объектом или непереходным, так как в языке существует достаточно много других способов комплетации (смыслового восполнения) переходного глагола, нуждающегося в своем распространении, и не всегда это способы, которые могут быть выявлены в рамках самого простого предложения. Так как эти возможности смыслового восполнения глагола в грамматиках обычно только подразумеваются, в статье приведем их в системе.

С. А. Н а т а е в (Грозный)

К вопросу о «коренных» и «некоренных» чеченских тайпах

В научной литературе, посвященной Чечне, существует проблема «коренных» и «некоренных» чеченских тайпах. По последним данным в Чечне было 366 тайпов, около 40 из них считаются пришлыми,инородными, очеченившимися впоследствии.

М. Мамакаев пишет: «Ассимилировавшиеся в разное время и при различных условиях одни из них шли в страну вайнахов сами, в поисках удобных земель, а других приводили сюда сложившиеся исторические обстоятельства, и они вынуждены были перенять чужой для них язык, чужие обычаи и верования. Это обстоятельство для нас интересно еще и тем, что оно решительно отвергает «теорию» абсолютно чистого этнического происхождения вайнахов, в частности чеченцев.

Для того, чтобы исключить напряженность и конфликты, основанные на этнической, этнокультурной неоднородности, которые могли бы разрушить социальное единство этносоциума и угрожать его существованию, в чеченском обществе были выработаны способы, модели и механизмы интеграции лиц и групп нечеченского происхождения в чеченский этнос. Одной из моделей достижения национальной однородности чеченского общества была ассимиляция «пришельцев» в более щадящей форме, в отличие от монокультурных наций Европы и Азии, которые полностью поглощали национальные меньшинства в своей доминирующей этнокультурной среде. Одним из таких способов интеграции лиц другой национальности в чеченский этнос был институт «побратимства», т.е. усыновление посторонних лиц и их прием в состав своего тайпа. Тайп с большим торжеством принимал в свой состав постороннего человека, при этом лицо другой национальности было обязано зарезать быка для этого торжества. А поэтому таких лиц еще до сих пор называют «сту бийна хилла вежарий» (ставшие братьями, зарезав быка). При этом, принятые в тайп, не принимали названия тайпа, приютившего их, и никто не принуждал их к этому. Фамилия для принятых в тайп лиц образовывалась по признакам их этнической принадлежности. Отчество этих лиц, как правило, не произносили. Так, например, Суьйлийн Аба, Іаьндийн Исраьил, ГІумкийн Муса и т. д.

Однако достижение полного равенства между «коренными» и «некоренными» чеченцами происходило в течение длительного периода, измерявшегося целыми поколениями. Первый этап включал четыре поколения, второй этап – восемь поколений. В Чечне существовал следующий обычай: если четыре поколения представителей другой национальности прожили среди чеченцев, то они считались чеченцами. Если представители этномаргинальной группы чеченцев имели родословную в восемь поколений, проживших в Чечне, то они обретали статус «оьзда нохчий» – благородные люди. В течение этого времени

происходило стирание культурных, этнических и языковых различий между представителями доминирующего этноса и пришельцами, которые становились полноценными членами этнокультурной общности чеченцев.

Как показывает анализ этнической терминологии чеченцев, в чеченский этносоциум интегрированы представители разных народов, преимущественно это представители северо-кавказских народов, значительный сегмент которого составляют представители дагестанских народов. По общепринятой точке зрения тайпы нечеченского происхождения: Абзой/1абзой – абазины, Арбой/Іарбой – арабы. Андий – андийцы, Ардалой – хевсуры, Бацой – бацбийцы (цова – тушины), Гажарий – персы, Газгумкхий – лакцы, ГІалгІой – ингуши, ГІалгІазкхи – потомки казаков, ГІезалой – татары, ГІумкий – кумыки, Гуьржий – грузины, Жуьгти – евреи, Каьхтуой – кахетинцы - грузины, Къарсири – ассирийцы, НогІий – ногайцы, Оьрси – русские, Салой – потомки кумыкских феодалов, Серхой – даргинцы, Туркой – турки, Цадахрой – даргинцы – цудахарцы, Чергазий – черкесы. М. Мамакаев писал: «…на языковом и культурном уровне «пришлые» тайпы сегодня практически не отличаются от остальных чеченцев. Хотя, конечно же, в период, когда их ассимиляция еще не завершилась, среди «пришлых» тайпов иногда наблюдались обычаи, идущие вразрез с нормами, принятыми в чеченской среде». Попадая в чеченскую среду, «иноземцы» перенимали язык, обычаи, традиции, религию местного населения, происходил процесс их ассимиляции. Они не изменяли язык, материальную и духовную культуру чеченцев. В научной литературе принято считать, что чеченское общество было «закрытым обществом», на самом деле оно было открытым обществом и принимало в свою среду людей из внешней среды. Это подтверждает и наличие в чеченском этносоциуме, тайпов нечеченского происхождения. На наш взгляд, в чеченском традиционном обществе существовали все признаки «мульти-культурализма» в форме толерантного сосуществования представителей различных этнических культур интегрировавшихся в чеченский этносоциум.

М. Р. О в х а д о в (Грозный)

Чеченский народ в зеркале национальной политики СССР: язык, образование, кадры

С социолингвистической точки зрения национальную политику бывшего Советского Союза по своим задачам и итогам можно разделить на два больших периода: 20-30-х гг. и 50-80-х гг. XX в.

Период 40-х гг. до середины 50 гг. является своеобразным в этом отношении из-за огромных испытаний, выпавших на долю всей страны в результате

Великой Отечественной войны 1941-1945 гг., усугубленных для некоторых народов депортацией.

Относительно всех периодов внутренней национальной политики СССР, и, в первую очередь это касается языковой, образовательной и кадровой сфер, можно сказать, что эти сферы были строго регулируемыми государством.

Национальная политика 20-х-30-х гг. XX в. была весьма конструктивной для чеченского народа в сферах развития языка, ликвидации безграмотности, подготовки национальных кадров, хотя все положительные итоги этой политики сопровождались ликвидацией наиболее образованных кадров.

Характеризуя содержание периода депортации, представляется, что на фоне массовой смертности населения об «итогах» языковой, образовательной и особенно кадровой политики государства в этот период в отношении чеченского народа говорить не приходится. В сфере образования и, как следствие, в кадровой сфере этот период имел самые негативные последствия. Так, в 1957 г. по удельному весу лиц с профессиональным образованием чеченский народ отставал от всех народов СССР в среднем в 17 раз, в т. ч. от депортированных – в среднем в 4 раза. Чеченский язык был лишен всех функций, естественно, кроме функции бытового общения.

Период национальной политики 50-х-80-х гг. XX в. для чеченского народа характеризуется прежде всего восстановлением автономии, восстановлением функций чеченского языка, подготовкой национальных кадров. Однако в этот последепортационный период не было принято достаточных мер в национальной политике для достижения чеченским народом среднесоюзных и среднероссийских показателей в рассматриваемых сферах. К последней Всесоюзной переписи населения 1989 года чеченский народ пришел с самыми низкими показателями в языковой, образовательной и кадровой сферах, о чем наглядно свидетельствуют цифры.

О крайней недостаточности функционирования чеченского языка в советский период свидетельствуют не только цифры, характеризующие его функциональный объем, но и внутриструктурные процессы на уровне языка и на уровне речи: высокий объем заимствований, многочисленные т.н. иноязычные вкрапления в речи, наблюдающиеся в речи синтаксические изменения.

Все эти явления в первую очередь обусловлены затруднениями в выборе средств родного языка из-за недостаточного уровня владения им.

Ощутимы тенденции ухода в пассивный словарь целых тематических групп лексики (названий деревьев, птиц, растений, дней недели, числительных и т.д.) и их замена в речи иноязычными аналогами.

В докладе предполагается рассмотреть итоги национальной политики по отношению к чеченскому народу с привлечением большого фактического материла – статистических данных, примеров и т.д.

А. Д. О с м а е в (Грозный)

Чеченская республика в 2007-2012 гг.

Февраль-март 2007 г. – отставка президента Чеченской Республики А. Алханова, назначение президентом России В. Путиным Р. Кадырова исполняющим обязанности президента ЧР, избрание его на эту должность Парламентом ЧР.

Май 2007 г. – Р. Кадыров возглавил антитеррористическую комиссию республики. Стабилизация ситуации в Чечне. Обвинения правозащитниками Р. Кадырова в серьёзных нарушениях прав человека. Вместе с тем, в апреле 2008 года комиссар Совета Европы по правам человека Томас Хаммарберг отметил, что в Чечне «в сфере прав человека многое изменилось в позитивную сторону» и в целом восстановление Чечни «носит реальный, а не декларативный характер». Решения Страсбургского суда по т.н. «чеченским делам».

7 октября 2007 г. – провозглашение имарата Кавказ Д. Умаровым (25 февраля 2010 г. Верховный суд РФ запретил его деятельность в России как террористической организации, в июне 2010 года США официально внесли Д. Умарова в список лиц, считающихся террористами), раскол в рядах сепаратистов.

2 декабря 2007 г. – референдум по внесению изменений в конституцию Чеченской Республики (убрано упоминание о государственном суверенитете республики, увеличение срока полномочий президента и парламента с четырех до пяти лет, замена двухпалатного парламента на однопалатный, сокращение количества депутатов, внесения изменений и дополнений в конституцию парламентом без проведения референдума, отмена положения о всенародном избрании президента республики, придание русскому языку статуса государственного языка республики наравне с чеченским.).

Продолжение политики привлечения бывших сепаратистов на свою сторону, укрепление позиций Р. Кадырова.

Концепция государственной национальной политики ЧР. Восстановительные работы под лозунгами «Грозный – город мира», «Нет следов войны», «Год района». Участие в федеральных целевых программах.

Решение Р. Кадырова об отказе от договора о разграничении полномочий с федеральным центром. Особое внимание духовному развитию, молодежной политике. Государственная программа для обучения в Германии и Великобритании для студентов чеченских вузов.

Первые международные визиты, ориентация на ближневосточные страны, заявления на внешнеполитические темы.

Религия и политика, строительство мечетей (21 медресе, 102 зиярата, 818 мечетей), школ хафизов, место и роль исламского духовенства в республике, дресс-код, жесткий запрет на умыкание невест.

16 апреля 2009 г. – отмена режима контртеррористической операции. Убийства правозащитников (Н. Эстемирова, А. Джабраилов, З. Садулаева). Активизация боевиков, теракты и боестолкновения, режимы локальных контртеррористических операций после отмены режима КТО.

Выборы различного уровня в республике, результаты.

Август 2010 г. – по инициативе Р. Кадырова парламент Чеченской Республики внес изменение в название высшего должностного лица Чеченской Республики. Создание Комиссии по примирению кровников.

5 марта 2011 г. – Р. Кадыров по представлению президента Д. Медведева утверждён в должности Главы Чеченской Республики.

Август-сентябрь 2012 года – спор об административной границе между руководителями Чеченской и Ингушской республик.

Политологи о взаимоотношениях Р. Кадырова и В. Путина: «чеченизация» (А. Гольц), «большой политической договор», по условиям которого «команда Кадырова, её лидер обладают всей полнотой власти в Чечне для реализации важнейших политических задач» (С. Марков), «территория, где не действуют российские законы», «независимое теократическое государство, декларирующее лояльность России, но в реальности готовое и на открытую конфронтацию» (Э. Паин)

.

Н. П а п у а ш в и л и (Тбилиси)

Я. Рейнегс и К. Кох о потомках албанцев Кавказских албанцев

Немецкие ученые и путешественники Яков Рейнегс (Jacob Reineggs) и Карл Кох (Karl Koch) являются первыми европейцами (по известным нам материалам), которые постарались ответить на вопрос: спаслась ли какое-то племя из Кавказских албанцев?

Яков Рейнегс долгое время находился при дворце Ираклия II-го и изучал вопросы истории и этнонграфии кавказских народов. Он верил, что прямыми потомками кавказских албанцев являются тушинцы. В его записках не видно, на что он опирался, когда выдвигал вышеуказанное предположение. Надо полагать, что он обратил внимание на топоним «Алвани», учитывая лингвистическую самобытность цова-тушинцев (бацбийцев) и «Алвани» связал с «Албаном».

Правильность этого предположения укрепляет информация и обсуждения К. Коха по этой теме. Он упоминает «Алазанскуя долину» как «Албанскую долину» и считает, что в топонимах «Алвани» и «Алванская долина» отражены воспоминания того государства, в пределах которого 1000 лет тому назад якобы входила и Алазанская долина, и потомками одного из его этносов должны быть цова-тушины, т.е. бацбийцы.

В специальной литературе отмечается, что конкретными вопросами кавказской албанологии впервые заинтересовались в российских научных кругах (с 1829 года после присоединения восточной части Южного Кавказа к России) и впервые объявили «Алазанскую долину» территорией Албании. Имеются основания, что в этой сфере первыми являются аналогичные набюдения и взгляды Я. Рейнегса.

В современной науке выдвижение указанных теорий Я. Рейнегса и К. Коха имеют значение для исследования данного вопроса.

Н. П а у л о в и ч (Варшава)

Южный Кавказ в поисках самоидентичности

Целью настоящего доклада является представление мнения экспертов трех стран Южного Кавказа, касающегося самоидентичности своего народа.

Чтобы понять многие социально-политические процессы необходимо знать, в каком дискурсе, в какой среде пребывает та часть общества, генерирующая смыслы и идеи общества. С этой целью в качестве основных респондентов были выбраны представители интеллектуальной элитой – члены НКО, профессора, политики, журналисты. В рамках исследования было проведено около 30 встреч с представителями тех, кого в обществе называют элитой. Разумеется, выборка не была до конца объективной. И здесь следует отметить то, что общение проходило: а) с теми, кто соглашался на общение, б) с теми, кто мог говорить либо на английском, либо на русском языках, т.е. с людьми, говорящими как минимум на двух, а то и на трех языках. Как правило, их публикации были и на вернакулярных языках, и здесь важно отметить полиглотичность экспертов и некоторую их прозападность. Это те условия, в которых проводилось исследование.

Практически всегда эксперты имели различные точки зрения по одним и тем же вопросы, как в одной стране, так и в разных странах. Нас интересовали различия как внутристрановые, так и между кавказскими государствами. Анкета, состоявшая из 10 вопросов, не менялась от страны к стране. Некоторые вопросы, вызывавшие бурное обсуждение в одной стране встречались взглядом недоумения в другой. Подобная методика «сквозного обследования» позволила сделать некоторые сравнительные наблюдения стран, касающиеся не только ситуации с самоидентичностью, но и интеллектуальной средой в каждой из стран.

1. Составные части самоидентификации

Степень «проработки» и единодушия по вопросу самоидентификации различна в трех странах. Наибольшее единство – среди армянских и грузинских

экспертов. Наибольшее число версий относительно того, что вообще считать национальной самоидентификацией – в Азербайджане.

2. Динамика изменений

Во всех странах эксперты констатируют изменения, однако по-разному их оценивают. В Грузии все эксперты уверены в прозападных изменениях грузинского общества. Только некоторые выразили определенную долю скептицизма в отношении возможности грузинского общество быстро меняться.

В Армении также говорят о наличии изменений, но не столько в самоидентичности, сколько в ее самовосприятии. Многие армянские эксперты сходятся на том, что понятие «быть армянином» приобретает более толерантные, мягкие, возможно более самокритичные черты.

В Азербайджане большинство экспертов говорят о серьезных изменениях в самоидентичности той части молодежи, которая имеет доступ к Западу – к западному образованию, технологиям и т.д. Причем некоторые эксперты тяготеют к тому, чтобы этот образ проецировать на всю азербайджанскую молодежь.

3. Город / деревня

Наибольшую разницу между городом и деревней выделяют азербайджанские эксперты. Кроме того, следует отметить чрезвычайно интересный спор о «бакинцах» и их наличии в современном Азербайджане. В Грузии отмечают некоторую надменность со стороны жителей Тбилиси, особенно разделение на «коренных и некоренных» тбилисцев. Во всех трех странах эксперты отметили универсальное свойство – жителей столицы недолюбливают.

А. П е т р о с я н (Ереван)

Следы культа луны в армянской ономастике

Считается, что столица Армавир была основана Арамайисом, сыном Араманьяка, внука легендарного прародителя армян Хайка (эти имена засвидетельствованы также в форме Араманеак и Армайис). Имя Армайис соответствует позднеанатолийскому – ликийскому имени собственному Armais, которое этимологически восходит к анатолийскому корню arma- 'луна, божество луны'. В армянской действительности культ луны засвидетельствован только однажды – в Армавире (в трехчастном храмовом комплексе, где вместе с божеством луны поклонялись верховному богу грома и богу солнца). Возможная этимология топонима Армавир – хеттское arma- + pir- 'дом [бога] луны' (А. Петросян).

Согласно первой главе Истории Себеоса, для этнонима армен эпонимом является Арманеак/ Арменак. Имена Арманеак и Армайис, возможно, восходят к

единому корню, и тогда Армайис также может считаться эпонимом этнонима армен.

Среди народов, в древности населявших наш регион, были кашка. Во втором тысячелетии до нашей эры они проживали на северо-востоке Хеттской империи, в Понте. Их название также восходит к корню 'луна', ср. хаттсккое (протохеттское) слово kašku 'луна' (Г. Гиоргадзе). Это слово представляет собой экзоним, самоназвание же племен кашка не известно. Культ луны был распространен на данной территории вплоть до периода эллинизма. В XII в. до н. э. кашка вместе с племенами мушки и уруму проникли на юго-западные территории Армянского Нагорья. Они обосновались в районе Муша и Сасуна, где с этнонимами мушки и уруму свзязывают названия Муш, Урме и Уруму (последние два имеются в клинописных источниках). Топоним, связанный с этнонимом кашка, не засвидетельствован. Однако земля по-соседству с Урме называлась Арме. И этноним армен, по наиболее широко принятой версии, связан с этим названием — arme-ni 'житель страны Арме' (И. Дьяконов). На основании изложенных фактов можно предположить, что и название Арме было связано с корнем arma- 'луна'.

Р. И. С е ф е р б е к о в (Махачкала)

Мультикультурализм в Дагестане: сохранение этнической идентичности в условиях глобализации[17]

В начале XXI века в связи с процессами всемирной экономической, политической и культурной интеграции и унификации, сближением деловой и потребительской культур разных стран мира и ростом международного общения, вытеснением или утратой национальных культурных ценностей и/или превращения их в интернациональные, на повестку дня становится проблема сохранения этнической идентичности. В условиях глобализации и в связи с кризисом идентичности остро стоят проблемы этнической, национальной, конфессиональной, языковой, культурной, гендерной, территориальной (ландшафтной) и др. идентичности.

Следует отметить, что формирование идентичности в Дагестане в современных условиях протекает в немирной и нестабильной обстановке на фоне общемирового экономического кризиса, экономической и политической нестабильности в России, продолжающего много лет вооруженного противостояния влас-

[17] Публикация подготовлена в рамках поддержанного РГНФ научного проекта №13-01-00079.

тей и религиозных экстремистов, тотальной коррупции в республике. Исследования показали, что даже в этих условиях в Дагестане продолжают сохраняться и развиваться значимые культурные феномены этнической идентичности. Некоторые из них оказались изменены и модернизированы (отдельные компоненты семейного /брак, свадебная и родильная обрядность и др./ и общественного /праздники, досуг и др./ быта), часть продолжает устойчиво сохраняться (в основном сферы традиционной духовной культуры и обрядности).

Мультикультурализм в Дагестане в условиях глобализации выражается в сохранении, взаимном проникновении и обогащении многообразия культурных феноменов и различий в сферах материальной (в основном пища, одежда) и духовной (праздники, обычаи, обряды, верования) культур и идентичностей (этническая, национальная, языковая, конфессиональная) его многочисленных этносов при параллельном их существовании и развитии в рамках Дагестанской историко-культурной области и на фоне общечеловеческой массовой культуры.

К. С и х а р у л и д з е (Тбилиси)

Элементы поклонения земле в ритуалах деторождения

В мифологической системе кавказцев важное место занимало поклонение земле. Основанием этого, в первую очередь, служило то, что хозяйственную жизнь проживающих здесь народов преимущественно определяло земледелие. Предположительно, хтонические божества имели определенную иерархию. Старшим среди них была земля. Матерь места и ангел очага (божество-покровитель семьи) разделяли следующие места.

Обряды и традиции, посвященные матери места и ангелу очага, были сохранены в живом быту до последнего времени. Что касается поклонения земле, то оно давно было предано забвению, и ее функция как матери всего сущего сохранилась лишь в грузинском названии.

Мы видим элементы поклонения земле в ритуалах деторождения. Роженицу клали на землю. Это должно было означать ее предание земле, чтобы божество могло покровительствовать роженице и ребенку. Другие элементы этого ритуала также указывают на поклонение земле.

По мифологическим преданиям других народов, земля занимает первое место в религиозной системе, поскольку она является матерью всего сущего. Поэтому неудивительно ее участие в родах женщины, поскольку она считалась матерью не только богов, но и всех живых существ. Кавказский материал также интересен и тем, что он хранит рудименты древних религиозных представлений.

Т. С и х а р у л и д з е (Эрзурум)

Проблемы языковой ситуации в Абхазии

Одно из центральных мест во внутренней политике царской, а затем советской России занимал вопрос о месте и роли русского языка и письменности в жизни многонационального российского общества. Стремление к расширению и укреплению русского языкового поля, одинаково характерное обеим общественно-политическим системам, различалось методикой воплощенния идеи, обусловленной системой прямого управления при царизме (с обязательным государственным русским языком, игнорирующим местные языки губерний на всем языковом пространстве империи) и косвенной системой управления в советское время, допускавшей фактически полную культурную автономию республик и почти равноправное развитие национальных литератур и языков вплоть до признания государственного статуса некоторых из них – грузинский, армянский, абхазский.

Государственные языки (с соответствующими функциональными ограничениями) в СССР фигурировали лишь на Южном Кавказе (два в Грузии – грузинский, абхазский) и один в Армении. Признание в качестве государственных грузинского и армянского обуславливалось огромным хронологическим преимуществом оригинальных древних систем письменности, присуждение же статуса государственного младописьменному абхазскому языку ставило под вопрос принцип равноправной этнолингвистической политики в стране.

Исходя из чисто объективных показателей (количества населения, экономического потенциала, а также культуры…), Абхазская Автономная Социалистическая республика значительно уступала союзным республикам, а также многим, входящим в их состав бывшим автономиям.

По сути дела, особое положение абхазского языка – это классический пример нарушения объема понятий: **государственный** язык для **автономной** республики.

Исторические усилия России для изменения языковой ситуации в Абхазии и ликвидации функциональной диспропорции между грузинским и русским языком носили откровенно открытый характер. Особая активность проявлялась в графических реформах. Всего для младописьменного абхазского языка было создано 11 вариантов письменности.

Таких фактов в мировой истории, по всей вероятности, нет, чтобы одному народу всего за 92 года создали 11 видов письменности. Если представить, что подобное происходило в жизни одного человека (что теоретически допустимо), то надо полагать, что приблизительно каждые 8 лет он должен был изучать новый вариант алфавита, каждый раз менять печатную базу, издавать всю литературу новым алфавитом, заново переписывать историю, составлять документацию и т.д., и.т.п.

Следует отметить, что в царский период все семь вариантов абхазских алфавитов составлены на основе кириллицы, затем в двадцатые годы XX в., как известно, все «младописьменные» языки перевели, по капризу наркома просвещения Луначарского (вероятно, не без участия Сталина), на самый революционный (по какой логике непонятно!) латинский алфавит.

Итак, статиска такова: из 11 вариантов абхазских алфавитов только 1 составлен на основе грузинской графики; 8 вариантов – кириллицей и 2 варианта латиницей. 10 российских вариантов абхазского алфавита на основе кириллицы и латиницы против одного алфавита на основе грузинской графики! Может ли такая «красноречивая» статистика служить показателем грузинского империализма – судить самим абхазам.

Алфавит, как известно, весьма консервативная вещь, обслуживающая тот или иной речевой коллектив в течение тысячелетий, поэтому такая продуктивность по созданию абхазских алфавитов порождает вполне обоснованный скептицизм, и это, несомненно, не тот случай, когда количество переходит в качество!

Вместе с тем присуждение абхазскому статуса государственного языка было вполне ясной профанацией вопроса. Ни тогда, ни сейчас абхазский язык в силу терминологической неподготовленности пока еще не готов для этого, а статус «государственный» требовался лишь для создания нездоровой конкуренции, нагнетания противостояния…

Признание современным абхазским парламентом государственного статуса русского языка, с одной стороны, ставит под вопрос истинность стремления к независимости, а с другой стороны, это следует воспринимать как реализацию исторической идеи России к утверждению позиций русского языка в Абхазии.

Л.Т. С о л о в ь е в а (Москва)

Туркмены Северного Кавказа: о некоторых источниках изучения хозяйства и семейных традиций локальной этнической группы[18]

Туркмены – значительный по численности народ, населяющий обширные территории среднеазиатского региона и сопредельных стран. Сравнительно небольшая группа туркмен более двух веков назад обосновалась на территории Российской империи. В настоящее время представители локальной группы туркмен Северного Кавказа (в литературе известны также под названием *трухмены*) проживает в ряде селений Астраханской области и Ставропольского края (около 17 тысяч человек). Изучение этой группы туркмен Северного

[18] Доклад написан в рамках проекта РГНФ № 12-01-00235

Кавказа представляет значительный интерес для этнографической науки в немалой степени в связи с тем, что позволяет проследить ход этнических процессов в условиях интенсивных контактов этнической группы с целым рядом соседствующих с нею этносов.

Исследования проблем семьи как в целом, так и в региональном и локальном аспектах всегда представляли значительный интерес для этнографической науки. Естественно, для этнографии главными источниками при этом являются полевые материалы, собранные исследователем в ходе экспедиционных поездок, в результате бесед с информантами, полученные методом включенного наблюдения и т.д. Наряду с полевыми материалами важными источниками получения информации о некоторых вопросах хозяйства семьи, ее численности, особенностях структуры, поколенном составе и т.д. являются различные документы по учету населения, и в частности похозяйственные книги сельских администраций. Похозяйственные книги ведутся секретарями сельских администраций; на каждое хозяйство вносятся соответствующие данные, а затем с определенной периодичностью эти данные обновляются в соответствии с происходящими в данной семье изменениями.

Похозяйственные книги содержат о каждом члене семьи следующие сведения: фамилия, имя, отчество; год рождения, национальность, образование, должность, место работы или учебы. Первым указывается глава семьи, а затем все домочадцы, с указанием, кем они ему приходятся: мать, жена, дочь, сын, сестра, племянница и т.д., что дает представление о структуре семьи. В книгах содержатся также сведения о размере приусадебного участка, о жилых и подсобных строениях на усадьбе (из какого материала дом построен, а также обычно указано, чем крыта крыша), о том, какие домашние животные имеются на подворье. Эти сведения могут быть интересны при изучении экономических проблем семьи. Поскольку в данных документах указана и национальность, то данные похозяйственных книг позволяют судить также о национальном составе семей, о распространенности в данном населенном пункте национально смешанных семей.

Особый интерес представляет анализ похозяйственных книг за разные годы и десятилетия, что позволяет выявить определенную динамику развития хозяйства семьи, а также ее численности, детности, структурного состава и других социальных характеристик семьи.

В докладе, основанном на анализе данных похозяйственных книг нескольких селений Ставрополья, где живут туркмены (Башанта, Чур, Шарахалсун, Эдельбай и др.), будет представлен материал о том, какие выводы относительно родственного, поколенного, социального, национального состава семей позволяют сделать данные этих документов. При этом по нескольким селениям есть возможность сравнить современные данные и сведения середины XX в.

Особо хотелось бы отметить значение этих документов для изучения особенностей антропонимии. Данные за разные периоды позволяют проследить, какие изменения происходят в традициях выбора имен, а также выявить гендерный аспект этого процесса.

Н. С у л а в а (Ахалцихе)

Генезис метафоры леопарда/тигра (вепхви) в кавказском ареале и поэма Шота Руставели

С учетом древнейших религиозных верований на языке древних культур «вепхисткаосани» («Витязь в тигровой шкуре») – это царь, тесно связанный с женским божеством, а использование шкуры вепхви/барса /тигра шерстью наружу для пошива одежды является проявлением общего культурного фона, что обретает особое значение при рассмотрении образной специфики заглавия поэмы Руставели.

Благодаря своей мощи, подвижности, грациозности и обаянию пятнистый барс (вепхви)//полосатый тигр выступает как символ женской красоты и силы, но, одновременно, и жестокости, о чем свидетельствует мифо-сакральная традиция. В грузинском устном народном творчестве вепхви тесно связан с горами и существует в контексте гор. Это неотъемлемый эпитет охотника и воина-горца, который имеет сущностный характер, поскольку подчеркивает геройство, неуловимость и боевые качества своего обладателя. Лев, барс, тур – культовые животные грузинского фольклора, за убийством которых незамедлительно должно следовать раскаяние охотника (в противном случае бог охоты никогда не простит человеку этот грех). Антропонимы подтверждают, что в незапамятные времена на территории Грузии существовал культ вепхви.

Вепхви – это женский символ: под ним подразумевается женщина, которая должна родить наследника (Мифы, II, М., 2000, с.48-49). Метафора «вепхви» – основная в эстетической системе поэмы Руставели, и именно она дает ключ к пониманию главной идеи произведения.

Ключом к восприятию специфики художественного мира, системы художественно-изобразительных средств и лингво-стилистического феномена Руставели является *название поэмы*. В нем проявилась многогранность метафорического мышления – художественно-эстетического, литературного, религиозного, политико-идеологического, социального, нравственно-этического.

Вепхви в поэме Руставели – это преломление сквозь призму христианского мироощущения и эстетики многозначного древнего символа, значения которого во многом отличались друг от друга. Древнейшие ритуалы, культовые практики, мифы и фольклор донесли до нас сведения, согласно которым вепхви харак-

теризуется взаимоисключающими качествами. Главным является то, что в сфере мифологического мышления, кроме чисто религиозно-мифологического аспекта, вепхви наделялся также и социальной символикой. Поскольку шкура вепхви считалась ипостасью женского божества природы и воспринималась как символ плодородия, то, вывернутая шерстью наружу, она была символом активизации сил плодородия, т.е. сакральным предметом с ярко выраженной идеей плодородия. Ношение одеяния и головного убора из шкуры вепхви/барса/тигра – «вепхисткаосноба» – являлось символическим внешним признаком, своеобразным визуальным маркером, «избранника» женского божества. Поэтому исторически одеяние и головной убор из шкур вепхви/барса были также и аксессуарами царского гардероба.

М.У. С у л е й б а н о в а (Грозный)

Синонимичные, антонимичные парные существительные в нахских языках

Синонимичные парные существительные образуются путем сложения (спаривания) двух полных (тождественных) синонимов или же близких по значению слов. Следует отметить, что в лингвистике синонимы трактуются неоднозначно. Одни признают синонимами слова, полностью совпадающие в своем значении, другие же считают синонимами слова, близкие по значению. Понимание близости значения часто расширяется, и в число синонимов включаются не только слова, обозначающие одно понятие, но и слова, которые обозначают разные понятия, хотя и близкие между собой. В нашем исследовании мы придерживаемся первой точки зрения, т.е. в качестве синонимов рассматриваем слова, тождественные по значению, обладающие взаимозаменяемостью или же предельно близкие.

Характерной особенностью синонимичных парных существительных является наличие в них обобщающего собирательного значения, вытекаю-щего из соединения названий конкретных предметов и явлений действительности: чеч. кад-Iайг, инг. кад-Iаьг «посуда»; чеч. муотт- гIайба,инг. муот-гIейба «постельные принадлежности»; чеч. куоч-мача, инг. куоч-маьча «одежда»;

Компонентами большинства синонимичных парных существительных выступают слова, относящиеся к общенахской лексике. Среди синонимичных парных существительных современных нахских языков более или менее четко можно выделить следующие типы:синонимичные парные существительные с одним или обоими общенахскими компонентами: чеч. кад-Iайг, инг. кад-Iаьг «посуда»; чеч. муотт-гIайба, инг. муот-гIейба «постельные принадлежности»; 2)

парные существительные, где один из компонентов или оба компонента являются заимствованием из арабского или персидского языка: чеч. салам-маршал, инг. салам-моаршал (арабск.) «при-ветствие» (моршал//моаршал// маршал – нахск.) «приветствие»; хан-зама: зама (персидск.) «время», хан (нахск.) «время». В бацбийском языке такие образования практически не встречаются в связи с тем, что прямого влияния на него со стороны арабского или персидского языка не было, а некоторые немногочисленные арабизмы и персизмы проникли в бацбийский язык через грузинский. 3) парные существительные с компонентами-заимствованиями из русского языка: чеч. чай-бепиг «чай и хлеб», инг. чай-миекх, чеч. машин-некъ, инг. машин-некъ «железная дорога», чеч. машин-кибирчик, инг. ма-шин-кирбич «черепица», чеч. стол-гIант, инг. истол-гIаьнт «мебель», в которых первые компоненты чай, машин, стол являются заимствованиями из русского языка. В бацбийском языке, судя по материалу словаря Н. и Д. Кадагидзе, такие образования не получили распространения: нами обнаружены всего несколько таких, как корIIокI «рука-голова».

Таким образом, языковой материал подтверждает факт интенсивного смешения языковых элементов разных народов и племен.

Парные существительные с собирательным значением могут образо-ваться также из слов, связанных между собой антонимичными отношениями.

Наблюдения показывают, что количество антонимичных парных существительных по сравнению с синонимичными и ассоциативными их разновидностями значительно меньше. Это объясняется тем, что боль-шинство слов не может иметь антонимов, так как соответствующие понятия не имеют своих логических противопоставлений.

Антонимы способны иметь те имена, которые выражают качественный признак: это, главным образом, существительные с контрастными значе-ниями времени, пространства, возраста, пола и т.д.: чеч. йохка-иэцар, инг. йохка-ийцар «купля-продажа», «торговля», чеч. де-буьйса, инг. ди-бийса «день и ночь», чеч. да-нана, инг. да-нана «родители», чеч. кIант-йоI, инг. кIаьнк-йиIиг «молодые».

Следует также отметить, что в качестве производящих основ в образовании антонимичных парных существительных выступают и другие части речи. Например, имеют место случаи вовлечения в словообразование имен прилагательных :чеч. дика-вон, инг. дика-муо «добро и зло».

Антонимичные парные существительные могут образовываться и от некоторых глагольных форм, которые выступают в определенном морфологическом оформлении, что и позволяет рассматривать их как специальную словосложительную модель. Считается, что производящая основа при создании парного слова должна принимать здесь строго определенную форму, например, форму масдара: валар-вахар «жизнь и смерть», халахетар-хазахетар « горе и радость», вахар-вар «поездки» и др. Однако в чеченском языке есть и случаи

образования и употребления парных глаголов: ваха-ван «поехать-приехать», т.е. совершить поездку; от таких парных глаголов образуются антонимичные парные существительные масдарного типа – ваха-вар.

А. Х. Т а н к и е в (Назрань)

Формирование ценностей древнеингушского нартского эпоса и Кавказа в «Осевое время» истории человечества

Кавказ занимает особое место в достижениях парадигмических высот регионов и древних культур «Осевого времени» истории человечества.

В этом плане Кавказ несомненно является одним из ведущих центров и древних культур и цивилизаций, еще до конца неоцененным мировой наукой.

В указанное время (вторая половина 1 тыс. до н.э.) здесь, на Кавказе пройзошли глубинные процессы не только своих собственных мирового уровня достижений, но и синтеза достижений Запада и Востока, Севера и Юга, что дало субстанциональные ценности, имевшие всеобщее значение.

Исторические напластвования последующих веков заслонили от нас, современных исследователей, смыслы, формы и содержание этих субстанциональных ценностей аборигенных народов Кавказа. Они, эти ценности, давно стали окаменелостями. Все, что осталось доступным нам для понимания и изучения – это в лучшем случае только некоторые «вершки» парадигм, которыми некогда гордился каждый кавказец того времени.

Все остальное требует для своего правильного, адекватного понимания и изучения разработки эффективных методов дешифровки этих окаменелостей с использованием ретроспективных подходов, достижений современной герменевтики.

Ясно одно: это было время небывалого ранее расцвета античной культуры, науки и искусства Кавказа. Время революционной ломки всего старого, отжившего и торжества нового, нарастающего, раскрепощения человека, пробуждения в нем могучих сил созидания, действия, свершения.

Своеобразной «летописью» и одним из достижений того времени является нартский эпос народов Кавказа.

В этом плане древнеингушский нартовский эпос – это эпос «Осевого времени» и об «Осевом времени» Кавказа.

Об этом свидетельствуют окаменелые образы, мотивы, идеи, понятия древнеингушского языка, сохранившиеся в основном ядре эпоса.

Одним из таких окаменелых сюжетов является повествование о рождении предводителя ингушских нартов Сеска Солсы: «Одна девушка доила коров; близ

того места, где она доила, был синий камень. Один молодой человек, любивший эту девушку, сел на этот камень и, глядя на нее, пришел в возбуждение, отчего с ним произошло что-то, и от этого в камне образовался зародыш – Сеска Солсы. Об этом знала святая женщина Села Сата; она пошла, разбила камень и взяла оттуда Сеска Солсу».[19]

По этому сюжету высказаны многочисленные суждения, предположения исследователей, но удовлетворительно объяснить его подлинное, окаменелое содержание еще никому не удалось. Однако, нартоведение в настоящее время стало зрелой наукой, способной на более глубокие исследования архаичных ценностей эпоса в указанном выше плане. Настала пора сделать следующий исключительно важный шаг – заняться дешифровкой окаменелостей основного ядра древнего эпоса. В данном сюжете такой окаменелостью является универсальная категория – Сийна Кхера (Синий камень). Свои места в этом ряду занимают Боткий Ширтка герой эпоса, способный во всякое время отправляться на тот свет и возвращаться оттуда, герой – альтруист Хамчий Патараз, Фаьра Хьазилг (Благодатная Птичка), Миха Седкъа (Звезда Ветров), КІай Лихьа (Белая Змея), Жер – Баба, мать людей, хранительница благодати, Іел Да – владыка мира мертвых и другие.

Подобные категории в нартоведении рассматриваются как нечто незначительное, а на самом деле они являются сущностями эпоса, его исторической основой.

Все они субстанциональные, во многом окаменелые, категории древнего ядра эпоса. В довольно прозрачной форме в них сохранилась общая идея, которая мыслит благодатное как органическое свойство, как общее и самое общее всех вещей и всего мироздания. Отсюда и сам эпос в первоначальный период его формирования мыслился как нечто благодатное и о благодатном. Понятие древнеингушского языка «Фарал» не поддается адекватному переводу на современный ингушский язык.

Несомненно, оно было многозначным. Его перевод на русский язык – «благодать», «благодатно» носит только приблизительный характер. Судя по материалам и персонажам эпоса «фарал», – это все наилучшее существует в природе и создано человеком, это плодородие и обилие во всем, это источник и основа благополучного бытия человека и всего мирозадния и т.д. и т.п. Вот почему «фарал» может быть эффективным ключом к дешифровке и пониманию сущности парадигм не только самой древнеингушской, но и всей древнекавказской цивилизации указанного времени.

Значительный интерес в этом плане представляет собой небольшое предание о Фаьра Хьазилг (Благодатной птичке): «В мецхаьлском шахьаре в одно

[19] Б.К. Далгат. Страничка из Северо-Кавказского богатырского эпоса - «Этнографическое обозрение», вып.4. 1901. стр 31.

время свила гнездо благодатная птичка. Поэтому там никогда не пропадал урожай: земли по обе стороны Армхи были плодородными и на них выпасали скот.

Однажды, ничем плохим не брезгующие, люди разрушили гнездо и изгнали благодатную птичку. Она улетела из того края. Улетая, благодатная птичка коснулась крылом земли Лячхойцев* и башни в Балта*.

Эти места до сих пор благодатны. Заночевала она в Ларсе, а гнездо свила в Грузии».[1]

Видимо, идеи фарал повсюду на Кавказе были господствующими идеями в «Осевое Время» истории человечества. Они несомненно определили магистральные пути последующего развития Кавказа, истории и культуры его народов.

Л. М. Т е т а к а е в а, К. К. Б о р а г а н о в а (Махачкала)

Лингвокультурологические особенности образов мужчины и женщины в кумыкских гендерно-маркированных фразеологизмах

Быть в обществе мужчиной и женщиной означает не просто обладать теми или иными анатомическими особенностями – это означает выполнять те или иные предписанные нам гендерные роли. Понятия «мужественность» и «женственность» при всей их общечеловеческой универсальности имеют определенную национально-культурную специфику.

Оппозиция «мужское/женское» является одной из фундаментальных оппозиций человеческой культуры, зародившейся в глубокой древности. Соответственно, как показал анализ языкового материала, исследуемая оппозиция нашла отражение во фразеологизмах с номинациями: «*ата / ана*» (отец / мать), «*улан / къыз*» (мальчик, сын / девочка, дочь), «*эр / къатын*» (муж, мужчина / жена, женщина), «*гиев / гелин*» (зять, жених / невестка, невеста).

На основе анализа этнокультурно маркированных фразеологизмов воссоздается представление человека о мире и самом себе. Кумыкские гендерно-маркированные фразеологизмы позволяют во всех деталях проследить сложившийся в народном сознании взгляд на взаимоотношения полов, социальные роли мужчины и женщины, стереотипы их поведения.

Мужественность является неотъемлемой составляющей образа мужчины-кумыка (*уланланы оьзеги* ‘вот это мужчина’). Кумык очень уважительно отно-

---

* Лячхой – одно из племен горной Ингушетии.

* Балта – ингушский аул на Военно-Грузинской дороге. Комментарии А.О. Мальсагова.

1 А.О. Мальсагов. Нарт- орстхойский эпос вайнахов. Грозный, 1970, с. 78.

сится к своим родителям (*абурлу болмагъа сюйсенг*, *атанг-анангны абурла* ‘уважай родителей, если хочешь, чтобы уважали тебя’). Кумыки очень патриотичны, они с особым трепетом относятся к своей Родине (*ана тилин билмейген, ата юрту танымас* ‘кто не знает родного языка, забывает Родину’), народу (*миллетине намарт болгъан атасын сатар* ‘враг собственного народа и отца продаст’), языку (*ана тил азса, халкъ азар* ‘если обеднеет родной язык, обеднеет народ’). Как показывает языковой материал у кумыков родной язык, как правило, ассоциируется с матерью, а Родина - с отцом.

Наряду с положительными качествами кумык обладает и отрицательными, и это наглядно демонстрируют фразеологизмы. Любое проявление слабости, нерешительности презираемо (*анасыны баласы* ‘маменькин сынок’). Плохое воспитание детей порицается, поскольку приводит к плохим последствиям (*атасын сатажакъ* ‘отца родного продаст’).

Кумык очень строго относится к своей жене (*авлетингни яшда уьйрет, къатынынгны башда уьйрет* ‘ребенка воспитывай с детства, а жену, прежде всего’). Также строго распределены у них и обязанности в семье (*къазан асмакъ – къатынгъа, агъач ярмакъ – эркеге* ‘кастрюлю ставить на огонь – женщине, дрова колоть – мужчине’). Очевидно, поэтому и отношение детей к родственникам родителей четко дифференцировано (*атам къардаш – къан къардаш, аннам къардаш – джан къардаш* ‘отцовские родственники – родственники по крови, материнские родственники – родственники по душе’).

Несмотря на то, что сущностной характеристикой нашей цивилизации является идеология господства над женщинами, институт материнства остается незыблемым. Это подтверждается фразеологизмами с компонентом «*ана*» ‘мать’: *анасын сыйламагъан сыйдан тюшер* ‘неуважающий свою мать, не будет уважаем другими’, *ана айтгъана этмеген, мурадына этмеген* ‘кто не слушает советы матери, у того не сбываются желания’. Для кумычки покорность является одной из основополагающих черт, с детства им прививают чувства долга, ответственности перед семьей, перед мужем, перед семьей мужа. Несмотря на это, невесткой редко бывают довольны в семье мужа, что зафиксировано во фразеологизмах с компонентом «*гелин*» ‘невестка’: *гелин турду – там аурду* ‘невестка встала – стена упала’. Внешность всегда играла важную роль особенно для девушки, которой предстояло замужество (*гюнде гелин, гюнде къыз* ‘цветет и пахнет’). Однако кумычка не только выполняет роли жены и матери, она тянется к знаниям, что отражено во фразеологизме с компонентом «*къыз*» ‘девушка, дочь’: *энем къыз* ‘всезнайка’.

Таким образом, фразеологические единицы позволяют реконструировать гендерные стереотипы, сложившиеся в кумыкской лингвокультуре.

А. Д. Т и м а е в (Грозный)

Процессы обобщения глагольных и именных основ в нахских языках и диалектах

На основе сравнительно-исторического анализа фонетических процессов, происходящих в структуре глагольных основ при образовании форм множественного числа и многократной формы устанавливается, что значительное число вторичных (производных) основ используется в качестве (роли) первых – происходит процесс обобщения основы.

В именных основах данный процесс выражается в использовании в том или ином из нахских языков или диалектов второй основы – исторически основы родительного падежа, от которой образуются все косвенные падежи, в роли первой: – производная основа используется как основа именительного падежа. Наглядно факты использования производной глагольной основы в роли первичной устанавливаются при анализе форм множественного числа и многократной формы. В основе происхождения множественной формы и многократной формы лежит множественность. Различение многократной и множественной формы глагола в нахских языках произошло позже. В основе фонетических процессов, происходящих в структуре множественной и многократной формы, лежит один и тот же процесс – процесс ослабления показателя множественности

b (→w→j) с дальнейшим слиянием с гласной основы **a, ā**:

однократная форма		многократная форма	
ед. ч.	мн. ч.	ед. ч.	мн. ч.
$h_1aža^n$ «смотреть»	h_1owsa^n←h_1awsa^n←h_1absa^n	$h_1īēža^n$←$h_1ajža^n$←$h_1awža^n$←$h_1abža^n$	$h_1īsa^n$←h_1ajsa^n←h_1awsa^n←h_1absa^n

Исходной для многократной формы единственного числа $\mathbf{h_1īēža^n}$, однократной формы множественного числа $\mathbf{h_1owsa^n}$ и многократной формы множественного числа $\mathbf{h_1īsa^n}$ выступает одна и та же основа – основа единственного числа однократного вида $\mathbf{h_1aža^n}$←$\mathbf{h_1asa^n}$. В нахских языках и диалектах четырехрядные формы весьма ограничены. На современном этапе развития нахских языков представлены дефектные ряды: трехформенные, двухформенные, одноформенные. Схема рядов дает наглядное представление о процессах, происходящих в системе образования парносоотносительных видовых форм и форм множественного числа и процессах обобщения основ:

единственное число		множественное число	
однократная форма	многократная форма	однократная форма	многократная форма
a, ā	**ie, īē**	**ow**	**ī**
a, ā	**ie,īē**	**ow**	**–**
a,ā	**–**	**ow**	**i**
a,ā	**ie,īē**	**–**	**–**
a,ā	**–**	**–**	**ī**
–	**–**	**ow**	**ī**
–	**–**	**wo,wō(←ow)**	**i, ī (инг.uw)**
–	**–**	**ū (инг.uw)**	**ī**
–	**ie,īē**	**–**	**–**
a,ā	**–**	**–**	**–**
–	**–**	**–**	**ī (инг. uw)**
–	**–**	**ow**	**–**

В случаях, когда дефектными являются три ряда, представленные формы могут быть как первичными, так и вторичными по происхождению. В нахских языках немало глаголов с гласными **ie, īē, i, ī** (в ингуш. яз. **uw**), **ow** в основе, не имеющих видовых пар и в которых единственное и множественное число не дифференцированы: **h₂īēqa**^{n}, инг. **h₂uwqa** «вырасти в изобилии»; **xīca**^{n} (в диал. **xowca**^{n}, в ингуш. **xuwca**) «поменять»; **dīca**^{n} (в ингуш. **duwca**) «рассказать»; **līča**^{n} (в ингуш. **luwča**) «купаться»; **lowza**^{n} «играть», **dowza**^{n} «узнать». Глаголы данного типа – результат обобщения основы: вторичная (производная) основа стала использоваться в роли первой. Гласные в структуре приведенных форм исторически вторичны . Эти гласные являются результатом слияния древнейшей гласной основы **a** (**ā**) с сонантами **w**, **j**, полученными в результате ослабления показателя множественности – **b** (→**w**→**j**): срав. чеч., инг. **liēla**^{n} «ходить, хаживать», бацб. **lala**^{n}; чеч., инг. **līēpa**^{n} «сиять» «блестеть», бацб. **lapa**^{n}; срав. чеч. **lapdārī** «шёлк, переливающийся разными цветами», **lap'älla** «блеснув». Процесс обобщения вторичной (производной) основы в сфере имен наглядно предстаёт при сравнении фактов нахских языков и диалектов. Срав. чеч. **jâl** «налог», **jâr** «бурьян», «сорняк», **ķâg** «яма», **pâl** «гадание», **ķâld** «творог», **lâm** «гора»; в ингушском соответственно: **joal**, **joarh**, **ķoag**, **poa**l, **ķold**, **loam**. При сравнении основы родительного падежа чеченского языка, от которой образуются все косвенные падежи, видим, что в ингушском языке произошёл процесс обобщения основы – основа родительного падежа стала использоваться в роли именительного падежа.

Им. п. **lâm** «гора»	**ķald** «творог»
Род. п. **lōm-a^{n}←lām-u^{n} (o^{n})**	**ķold-a^{n}←ķald-u^{n} (o^{n})**
Дат. п**. lōma-na**	**ķolda-na**

Срав. чеч. плоскостной диалект		горский диалект	
Им. п. **kiert** «изгородь»,	**närs** «огурец»	**kart**	**nârs**
Род. п. **kiert-a^{n}←kert-i^{n}←kart-i^{n}**	**närs-a^{n}← nârs-i^{n}**	**kiert -a^{n}**	**närs-a^{n}**
Дат. п. **kierta-na**	**närsa-na**	**kierta- na**	**närsa-na**

Дифтонг **ie** в структуре второй (производной) основы – основы родительного падежа есть результат дополнительной артикуляции: монофтонг **e**, полученный в результате палатализации **a** под влиянием гласного состава аффикса родительного падежа при дополнительной артикуляции переходит в дифтонг **ie (e→ie)**

М. Т л о с т а н о в а (Москва)

Существует ли кавказское «сообщество смысла и чувства»? О плюритопической герменевтике, транскультурных субъектностях и трансмодерном будущем

«Сообщество смысла и чувства» представляет собой «способ видения и понимания, соединяющий вещи и практики под одним значением, которое тем самым создает определенное чувство принадлежности. Сообщество смысла и чувства вырезает место и время определенным образом, объединяя практики, формы визуальности и модели понимания» (Рансьер 2009, 31). Это особая герменевтическая модель, укорененная в сфере чувственного или *эстезиса*, скорее нежели рационального. И это сообщество, которое можно найти на Кавказе во всем его многообразии. На чем основано кавказское сообщество смысла и чувства и каковы его основные техники, маркеры и стратегии? Насколько оно жизнеспособно в условиях глобализации, реполяризации мира и в то же время, тенденций к децентрации и глокализации? Каково будущее Кавказа как миниатюрной модели и в некоторых случаях «предыстории глоблизации» (Шами 2000) во всех ее позитивных и негативных обертонах в грядущем плюриверсальном и трансмодерном мире?

Кавказская ойкумена лучше всего описывается через модельтранскультурации (Ортис 1940). В отличие от неолиберального мультикультурализма, в конечном счете восстанавливающего ассимилятивные, объективирующие и ото-

варивающие тенденции, транскультурация подчеркивает взаимонаправленность, динамическую, незавершенную и открытую природу всех культурных обменов и полилогов, никогда не оканчивающихся полным синтезом или полным культурным переводом и всегда сохраняющих свое «право на непрозрачность» (Глиссан 1997). Приставка «транс» - с ее преодолевающим трансгрессивным драйвом предполагает включение нескольких точек зрения и мерцание как постоянное условие культурной непринадлежности или множественных принадлежностей, учитывающих плюриверсальность истории и динамический драматизм реальных человеческих жизней, через которые проходит транскультурация.

Вслучае с Кавказом такое транскультурное сообщество смысла и чувства укоренено в особой геополитике и телесной политике бытия, знания и восприятия, связанной с плюритопической герменевтикой (Миньоло 1995), которая расшатывает и размывает обычные национальные, этнические, религиозные и языковые различия и деления, нередко сконструированные и навязанные кавказским народам извне и чаще всего со стороны различных версий модерности с их наборами эпистемологических механизмов, направленных на таксономизацию Кавказа в наиболее удобном виде для имперских идеологов и методологически европоцентристских гуманитарных и социальных наук. Эти сконстриуированные деления были затем натурализованы в воображаемом самих кавказских народов, нередко мешая формированию каких-либо позитивных пан-кавказских идентификаций и союзов даже сегодня. Кавказ как «гора языков» (аль-Масуди), включая языки культуры и аксиологические системы, начал изучаться самими кавказскими учеными с использованием их собственных методологий, моделей и подходов лишь сравнительно недавно и деколонизация кавказологии от европоцентристских клише находится в начале пути. Однако неакадемические сферы искусства, литературы, кино и т.д. представляются более приспособленными для выражения этого невербализуемого плавающего плюриверсального кавказского сообщества смысла и чувства. Несколько примеров художественного выражения такой чувствительности будут проанализированы в докладе.

А. С. Т о к а е в а (Грозный)

Чеченский язык в свете теории моногенеза языков

В языках представителей множества различных этносов нашей планеты сохранились свидетельства общности происхождения всего человечества. Конечно, убедительные доказательства этого еще не получены и необходимо

проводить серьезные исследования, чтобы доказать существование праязыка. Язык – это то, что сохранилось от наших предков, т.е. древних народов.

Теория моногенеза – учение о происхождении человеческого языка из одного источника. Новый этап в теории моногенеза связан с именами А. Тромбетти (начало XX в.) и М. Сводеша, которые не только систематизировали достижения в области исследования каждой из семей языков, но и предположили наличие лексических связей между этими группами, которые, по их мнению, оправдывают теорию моногенеза. По мнению академика РАН В.В. Иванова, «теория моногенеза языков в настоящее время представляется более вероятной». В пользу этого свидетельствует тот факт, что чем древнее язык, взятый для сопоставления, тем больше мы находим соответствий у него с чеченским языком, другими словами, на данном этапе развития процесс дивергенции этих языков не зашел слишком далеко.

В течение тысячелетий, а иногда и даже столетий облик слова в результате разных фонетических процессов может измениться. Особенно изменяет облик слова такое явление, как силовое ударение, наблюдаемое в чеченском языке, когда сильный акцент делается на первом слоге, в результате ослабления согласных и редукции гласных разрушается конец слова. Следствием этого является ограниченное количество слогов в исконных непроизводных чеченских словах, что в свою очередь развивает словосложение, свойственное чеченскому языку как результат стремления языка увеличить смыслоразличительные средства.

Как пишет А. Мейе, «соответствия предполагают общую основу, но об этой общей основе можно составить представление только путем гипотез, которых проверить нельзя; поэтому только одни соответствия и составляют объект науки». Любое соответствие с кавказскими или некавказскими языками нахскими языковедами рассматривается как заимствование, именно потому, что при таком отдаленном родстве языков как в случае с тремя кавказскими семьями, очень трудно доказывать лексические параллели, не имея письменных памятников. Однако было бы нелогично предполагать, что все исконные слова в нашем языке являются заимствованными. Например, во всех кавказских языках очень много соответствий с тюркскими и арабским языками, но не все эти факты объясняются одними лишь заимствованиями. В этой связи мы провели специальное исследование, где сравниваем чеченский язык с 30 языками разных семей согласно 200 словному Списку М. Сводеша, предложенному им для оценки степени родства между различными языками по такому признаку, как схожесть наиболее устойчивого базового словаря. Что интересно, при таком подходе чеченский язык обнаруживает соответствия со многими языками разных семей.

Например:

«я» **– чеч. so (имен.п.)/as (эрг.п.),** болг. аз, ислд. ég, латыш. es, лит. aš, нем. ich, старослав. азъ, франц. je, исп. yo, ит. io (лат. ego);

«он» **– чеч. i/iza,** албан. ai, англ. he, готск. is, грузин. is /igi, ирланд. sé, ит. è /esso, лит. jis/jisai, нем. er, исп. él, корн. ev, ирл. sé, шотл. e esan, мэн. eshyn

«вы» **- чеч. šu,** ирл. sibh исп. usted каз. сіз, лат. jūs, лит. jūs нем. Sie, новгреч. (ε)σεις, порт. a senhora, турец. sen /siz, бретон. c'hwi, корн. hwi, валл. chwi, chi ирл. sibh, sibhse, шотл. sibh, sibhse мэнский shiu, shiuish c'hwi.

Процесс дивергенции указанных языков и чеченского начался много тысячелетий назад, и в первом примере (co/as «я») наблюдаются такие фонетические изменения как метатеза, палатализация заднеязычных k, g и превращение их в аффрикаты, затем упрощение аффрикат и переход их в свистящие, переход g >j, вокализация неслоговых w, j (y). «Если удается доказать абсолютное соответствие и значения, и формы при восстановлении формы слова, то этимология может считаться достоверной» [Мейе 2009].

Что касается обнаруженных нами, а также другими чеченскими лингвистами чечено-грузинских соответствий, то их можно распределить на три группы в зависимости от источника и времени возможного заимствования (имеются ввиду такие арабские и турецкие слова, встречающиеся и в чеченском, и грузинском языках как: saati «часы» khani/zhami «время»), а также на те лексические единицы, корни которых восходят к общему праязыку иберийско-кавказской ветви, а может и к праязыку всего человечества (к примеру, груз ati «десять» – чеч. itt «десять»; груз.gogra «тыква», чеч. guorga «круглый» – не являются заимствованиями).

1) Слова, относящиеся к поздним заимствованиям чеченского языка из грузинского:

волна t’algha, чеч. tulγie «волна», ulkh «комок»; *лук* khakhvi, чеч. khuokh;

карлик kondris k’atsi, чеч. kondar «низкорослое растение»;

колыбель ak’vani, чеч. āga (корневые согл. различается по признаку звонкости-глухости);

ресница ts’amts’ami, чеч. ts’ots’um «бровь»;

собака dzaghli, чеч. dž’äla; *хранилище* begheli, чеч. božul «сарай»;

дерево khe, чеч. kh’en «ствол дерева»; *соха* gut’ani, чеч. guota;

дрова shesha, чеч. č’ieš «хворост» [редукция конечн. гл. в чеч.];

дрова dishka, чеч. dechig/dechk; линия khazi, чеч. siz [kha>si – регресс. асс.гл.];

гусь bati, чеч. bad «утка» [редукция конечн. гл. в чеч.];

яма ormo, чеч. uor; *тень* chrdili, чеч. chetir «зонт»;

девушка kalts’uli, чеч. kālc’uola «женственный мужчина»;

бабочка pepela, чеч. полла; *полотно* tilo, чеч. tiēlt «клеенка»;

кушать ch’ama, чеч. cham «вкус»; *дверь* kari, чеч. kIāri «загон для телят в сарае»;

смирный nazi, чеч. nijsa «правильный» [регресс acc.гл.; звонкий >глухой];

гроза k'arishkhali, чеч. q'arshq'ari «обращение древних к языческому богу дождя» [l>r];

род gvari, чеч. gār «ветвь рода» [gva>gā]; *вещь* bargi, чеч. bargal «старая одежда»;

способность nich'i, чеч. nic'q'«сила»; *чашка* t'asis, чеч. tas «тазик»;

маленький p'at'ara, чеч. patar «почки, молодые листья»;

серп namgali, чеч. mangal «коса» [метатеза - nam>man];

выносливый mq'ari чеч. ***q'ar*** ca vala «не сдаваться»;

ухо q'uri, чеч. q'ora «глухой» (перенос слова на основе смежности значений).

В лексике может происходить дифференциация по значениям в пределах даже близко родственных языков, например *вонь* в старославянском языке имеет значение «запах» (безотносительно к его качеству), в русском *вонь* – это «дурной запах», а в чешском *voneti* – «благоухать». Между тем, как это необходимо подчеркнуть, подлинное объяснение любых языковых изменений, в том числе и фонетических, достижимо лишь с учетом их семантической основы, коренящейся в свою очередь в социальной функции языка. Обоснование теории моногенеза – эта задача огромной сложности, и в ее разрешении недостаточно усилий даже многих ученых, эта скромная статья может послужить лишь отправным пунктом для дальнейшего исследования.

Е.Т о п у р и а (Кутаиси)

Лингвокультурологическое понятие концепта и языковая концептуализация лексических единиц

Понятие лингвокультурологического концепта отличается от его классической (традиционной) дефиниции, определяющей данное понятие как совокупность существенных признаков, свойств предмета. С точки зрения современного культурологического и лингвокультурологического подходов концепт рассматривается прежде всего как понятие духовной ценности, что еще раз свидетельствует об очередном сдвиге в парадигме гуманитарных наук, в результате которого на смену системно-структурной парадигмы, господствовавшей в начале прошлого века, приходит антропоцентристская парадигма. В новой научной парадигме язык рассматривается как культурный код нации, а не только как средство коммуникации и познания. Через посредство языка мы проникаем не только в сознание народа, но и в мировосприятие древнего человека. Проблема ценностей, как правило, возникала в ту эпоху, когда происходило обесценивание

культурных традиций, идеологическая дискредитация общества (например, кризис афинской демократии заставил Сократа впервые задаться вопросом: Что есть добро?). Концепты, представляющие собой ментальные единицы, подвергаются не только осмыслению, но и чувственному восприятию, точнее, по отношению к ним проявляется эмоциональное отношение - симпатии или антипатии. Помимо переживания, оценочная окраска концепта проявляет также «семиотическую плотность». Соответственно, в статье концепт представлен рядом языковых синонимов, тематических полей, пословиц, фольклорных и литературных сюжетов, поведенческих стереотипов, предметов материальной культуры и др., что свидетельствует о значении соответствующего концепта в жизни человека.

М. Х а д з и е в (Назрань)

Локальные особенности в архитектуре горной Ингушетии

В ущельях горной Ингушетии сосредоточено большое количество башенных укрепленных средневековых поселений (около 115), все без исключения они представляют собой фортификационные сооружения с включенными в них культовыми и погребальными постройками. Эти сооружения классифицированы и распределены по определенным типам в соответствии с их конструктивными и функциональными особенностями (жилая, полубоевая и боевая башни). В силу того, что эти постройки наряду с жилой несли и оборонительную функцию, то и отличаются они друг от друга площадью основания, этажностью и оборонительными архитектурными элементами. Что привело к сложению в горах Ингушетии особого архитектурного стиля, характерного только для этой местности, последней формой которой, по мнению ученых, является «классическая» боевая башня с пирамидально-ступенчатой кровлей.

Дошедшие до нас отрывочные исторические письменные данные также особо подчеркивают, что ингуши хорошо «умеют строить из камня на извести и из них воздвигают дома, башни и укрепления». В фольклоре сохранились имена и фамилии средневековых мастеров – строителей: Дуго Ахриев, Дяци Льянов и Хазби Цуров из поселка Фуртоуг, Янд и Эсмурза Яндиевы из Эрзи, Тэк-Батыг Эльдиев из Таргима, Берд Евлоев из Старого Евлоя, Ханой Хинг из Хяни.

Однако оборонительные свойства, планировка и способ возведения стен в каждом типе формируется по разному. Такое большое количество построек сказывается и на разнотипности и их оборонительных свойствах, появлению большой вариации в средневековом зодчестве.

Все это требует дальнейших изысканий, более подробного изучения, но то, что мы имеем на данном этапе, на примере некоторых средневековых комплексов как Меллер, Гершки и Дакхл позволяет нам говорить о существовании

локальных особенностей, отличающихся сходными чертами в кладке и планировке. Возможно, это связано с существованием в это время разных «строительных школ», а более вероятно «строительных династий». На это указывают сохранившиеся предания об известных мастерах-строителях.

Н. М. Х а й б у л а е в а, М. М. Х а й б у л а е в а (Махачкала)

Сюжетно-композиционное строение и образная система романа Е. Хамар-Дабанова «Проделки на Кавказе»

Объектом нашего исследования является роман-памфлет Е. Хамар-Дабанова «Проделки на Кавказе», вызвавший в 1844 году резонанс в российском обществе XIX века. Под псевдонимом Е. Хамар-Дабанов скрывалась Е. П. Лачинова (1813-1896 гг.), приехавшая на Кавказ вместе с мужем, генералом Н. Е. Лачиновым в 1836 г.

Работа интересна для исследователей русско-кавказских связей тем, что автор, в отличие от своих современников, правдиво освещает вопросы присоединения Кавказа, роли России в развитии горского народа. Е. П. Лачинова не отрицает прогрессивную роль России для края, однако не может смириться с методами покорения, с проявлениями высокомерно-пренебрежительного отношения к горцам.

«Мы не понимаем этих людей, и они нас не понимают в самых лучших намерениях наших», – замечает Лачинова. Она призывает глубоко изучать культуру и традиции местных жителей.

Прочитав «Проделки на Кавказе», Николай I пришел в ярость. Роман раскрывал закулисные стороны борьбы с горцами. «Мы ничего не знаем о Кавказе, а эта дама открывает нам глаза!», – говорил император военному министру А. И. Чернышеву. Книгу запретили, но в Москве она успела разойтись в небольшом количестве экземпляров.

В работах исследователей русской литературы XIX века «Проделки на Кавказе» не нашли своего отражения. В художественном плане он уступает произведениям классиков XIX века (А. А. Бестужева-Марлинского, А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова и др.). Писательница далека от восторженного описания природы Кавказа, подвигов русских офицеров, благородства дворян, характерных для романтической литературы XIX века. Для ее произведения характерна документальность, конкретность и реалистичность кавказских описаний, образов, сюжетов. Именно близкое знакомство с жизнью нового края было одной из причин проявления реалистических произведений о Кавказе.

Перед читателем встает образ не столько самого края, сколько образ собственной страны в ракурсе кавказских событий, роман изобилует эпизодами описания бесчинств царских генералов в период Кавказской войны. Зачастую

современники угадывали в них того или иного чиновника. «Автор «Проделок на Кавказе» показывает нам галерею современников, списанных с натуры такими, какими они были в тридцатых-сороковых годах девятнадцатого века, — делает книгу бесценным пособием для тех, кто хотел бы восстановить обстановку и типы людей той поры, обитавших на Кавказе» (С. Бойко).

Роман интересен и тем, что наблюдается творческая параллель с «Героем нашего времени» М. Ю. Лермонтова, а прототипом Пустогородова, героя Е. П. Лачиновой, послужил А. А. Бестужев-Марлинский.

А. И. Халидов (Грозный)

Этноязыковая ситуация на Северном Кавказе

В многонациональной России проблема экологии языков особенно сложна не только потому, что многие языки находятся на грани исчезновения, но и по той причине, что на протяжении длительного времени ни в советской, ни сейчас в российской статистике и социолингвистике не определили реальный этнический состав и число языков в стране. В итогах последней Всесоюзной переписи населения (1989г.), как известно, было указано 128 национальностей, в 2002 году в одной только России насчитали уже 182. Этнический состав населения России, конечно, не изменился: изменился сам принцип подсчета итогов переписи. Появление на этнической карте 54 национальностей (при допущении, что число 128 распространялось и на РСФСР) объясняется, в частности и особенно, тем, что в качестве самостоятельных этносов выделены этнические группы, включавшиеся ранее в состав других национальностей. Так, например, аварцы оказались разделены на 10 народов, говорящих на андо-цезских языках, из даргинского этноса выделили кубачинцев и кайтагцев, а затем и вовсе стали его делить на множество этносов (во всяком случае, на месте одного даргинского языка выделять полтора десятков языков). Именно в Дагестане, кстати, самая сложная этноязыковая ситуация: здесь обычно насчитывали 26 языков и народов, но всегда указывали, что это число может увеличиться, и значительно, что и происходит в последнее время.

Сложность и серьезность этноязыковой ситуации в стране, особенно на Северном Кавказе, и в другом. Не только не было в СССР, но нет и в нынешней России продуманной национально-языковой политики, направленной не на ассимиляцию, а на развитие языков всех народов России, политики, не вызывающей раздражения ни самого многочисленного этноса России – русских, ни всех остальных народов. Угроза русскому языку со стороны языков народов России, о которой часто пишут и языковеды, кажется сильно преувеличенной. Языки народов России никакой угрозы для русского языка не представляют,

русский язык есть и останется общегосударственным языком и языком межнационального общения народов Российской Федерации, и если его нужно от кого-то и чего-то оберегать, то в первую очередь от сквернословия и косноязычия не только молодежи, но и очень известных в политике, культуре и даже науке людей, от не неуклюжих даже, а опасных для страны проводимых в последнее десятилетие в образовании реформ, допускающих рекомендацию в качестве словарей и справочников по русскому языку для образовательных учреждений страны издания сомнительного качества, от радетелей за судьбу русского языка, не способных ни говорить, ни писать на русском языке, придерживаясь какого-нибудь стиля и принятых орфографических и грамматических норм. А вот другие языки, в том числе те, которые юридически обладают статусом государственных в соответствующих республиках, при том развитии национально-языковых процессов, которые мы наблюдаем, уже приобрели или приобретают черты языков миноритарных и в защите нуждаются, прежде всего, именно они. В этом контексте в последнее время все чаще стали подчеркивать, наряду с позитивными, и негативные последствия культивируемого в стране национально-русского двуязычия, которое, при всех своих несомненных положительных моментах, имеет и обратную сторону – ведет к миноритаризации остальных, кроме русского, языков. С учетом того, что русский язык выполняет в любой из республик максимальный объем общественных функций, есть основание говорить о серьезной опасности для кавказских и других национальных языков в РФ, таящейся в чрезмерном культивировании двуязычия и вытеснении «местных» языков даже из тех сфер, которые они могли бы обслуживать. Как отмечают в этой связи С.А. Старостин и С.А. Бурлак, имея в виду, правда, под языком II не в первую очередь русский язык, «на стадии двуязычия (билингвизма), когда появляются смешанные селения и даже смешанные семьи носителей языков I и II, как следствие – все владеют с детства (как родными) обоими языками. Если не принять немедленных мер по вытеснению языка II по возможности из всех сфер общения, язык I обречен» (Старостин С.А., Бурлак С.А. Введение в лингвистическую компаративистику. М., 2001, с. 66). Несколько позднее эти же авторы указали на формируемый динамикой двуязычия языковой нигилизм, порождаемый чисто прагматическим подходом к выбору языка общения: «Из двух языков выбирают тот, который выгоднее. И родители говорят с детьми не на своем «этническом» языке, а на том, который выгоднее» (там же, с. 69-70). Что, в конце концов, неизбежно приводит к полному вытеснению «этнического языка» из всех сфер общения, в том числе устного общения в семье и с представителями своего этноса, и это неминуемо приводит к отмиранию языка и следом за ним самого этноса.

В настоящее время языковая ситуация в республиках Северного Кавказа несколько иная, чем двадцать и более лет назад. С одной стороны, несколько снижен фактор языковой среды – наличия в республиках значительной части русского населения, которое оказывало определенное влияние на

активность использования остальным населением своего родного языка, и все это в основном из-за массового оттока русскоязычного населения не только из Чеченской Республики, но и прилегающих к ней территорий из-за известных событий 1990-ых-2000-ых годов. Так, например, в Чеченской Республике доля русского населения снизилась в десятки раз, незначителен удельный вес русских в соседней Республике Ингушетия, существенно изменилась структура населения в других республиках Северного Кавказа. Тем не менее, функцию государственного языка во всех этих республиках выполняет русский язык, за другими языками этот статус закреплен в конституциях, но реально в такой роли они не используются. Языки северокавказских народов почти не используются в качестве языка обучения, есть только попытки перевести на родной язык начальную школу. Широкое употребление русского языка практически во всех сферах, в том числе в бытовой, привело к дальнейшему усилению явления интеркаляции, а у некоторых народов – и к языковому и даже национальному (этническому) нигилизму. Конечно, в изменившихся условиях необходимы иные подходы и принципы в выработке и реализации языковой политики и конкретных программ в области языковой жизни, рассчитанных и на ближайшую перспективу, и на более отдаленное будущее. В частности, необходимо как-то компенсировать снижение фактора языковой среды и принять меры к тому, чтобы не произошло резкого снижения уровня владения русским языком в наших республиках.

Разрабатывая и реализуя программы, создающие условия для полноценного функционирования русского языка в северокавказских субъектах Российской Федерации, мы должны осознавать важность сохранения всех языков, на которых говорят народы Северного Кавказа, и создания условий для их дальнейшего развития. Сохраняя свое отношение к русскому языку как государственному языку Российской Федерации, языку межнационального общения, важнейшему средству, с помощью которого все население Российской Федерации имеет доступ к полноценному образованию, ко всем источникам всякой информации, мы не должны забывать, что «язык в этнических границах его носителей – это не только и не столько средство общения, сколько память и история народа, его культура и опыт познавательной деятельности, его мировоззрение и психология, закреплявшийся из поколения в поколение багаж знаний о природе и космосе, о болезнях и способах их лечения, о воспитании и подготовке к жизни новых поколений людей в интересах сохранения и умножения этноса и его самобытности. Тем самым язык представляет собой форму культуры, воплощающую в себе исторически складывавшийся национальный тип жизни во всем ее разнообразии и диалектической противоречивости» (З.К. Тарланов. Язык как универсальное средство этнического самовыражения и форма этнической культуры. // З.К. Тарланов. Избранные работы по языкознанию и филологии. Петрозаводск, 2005,

стр. 623-624). Сохранение любого языка, сколько бы людей на нем не говорило, необходимо, поскольку «любой язык является выражением уникальности каждого сообщества, определенного способа восприятия и описания им реальности. Следовательно, каждому языку должны быть предоставлены все необходимые условия для развития и выполнения его функций во всех проявлениях. Каждое языковое сообщество имеет право создавать условия и привлекать разнообразные внутренние средства в целях гарантии использования языка во всех социальных сферах» (Всемирная декларация языкового права. Статья 7). При наличии такого права у наших народов никогда не было условий для его реализации, их функции всегда были до предела ограниченными. В ситуации, когда «язык большого народа стремится расширять сферу своего влияния», что выражается, например, в принятии федеральной целевой программы «Русский язык», повышающей статус русского языка в федеративном государстве, «язык малого народа ставит перед собой целью главным образом самосохранение» (Фр. Данеш, С. Чмейркова. Язык – культура – этнос. М., 1994, стр. 29). Для того чтобы обеспечить это самосохранение, необходимы, кроме принятых во всех республиках законов о языках, специальные программы, имеющие своей целью определение путей и способов решения этой важнейшей для дальнейшего существования кавказских народов проблемы, основанные на осмыслении прошлого и настоящего языковой и в целом культурной жизни кавказцев.

О том, что многие языки народов Кавказа нуждаются в таких программах, свидетельствует не только крайняя ограниченность выполняемых ими функций. Дело еще и в том, что сама численность и расселение народов – носителей этих языков таковы, что в недалеком будущем на Кавказе может оказаться значительно меньше и языков, и этносов, а представление о «горе языков», о которой в свое время говорил Аль-Масуди («Един Бог перечтет разноязычные народы, живущие в горах Кабох. Гора Кабох – гора языков»), будет иметь мало отношения к нашему времени.

Ш. М. Х а п и з ов (Махачкала)

Грузинская надпись из юго-восточной Аварии (Карах)

В настоящее время в исторической науке утвердилось мнение о том, что наиболее ранними из дошедших до нас опытов письменной фиксации аварской речи являются известные билингвы – двуязычные (грузинско-аварские) надписи на каменных крестах и плитах. Они основываются на исследованиях лингвистов и археологов А.С. Чикобава, Т.Е. Гудава и Д.М. Атаева.

К опубликованным ими надписям автору хотелось бы приобщить еще одну эпиграфическую находку, обнаруженную в августе 2010 г. в стене дома в селении Мурух (в 3 км севернее села Гачада, входит в Гачадинскую сельскую администрацию Чародинского района). Это остаток креста с грузинской надписью (см. фото), которая до сих пор не публикована, поскольку этот камень не так давно (более 20 лет назад) был взят строителями с окраины селения Мурух и вставлен (верхняя часть креста при этом отломлена) в стену дома.

Само селение Мурух расположено вокруг боевой башни, построенной на скале. Башня расположена в юго-западной части селения, а недалеко от нее, у дороги, ведущей из долины Карал-ор в лесистое ущелье Бец-ор (авар. БецI-гIор – «темная река»), расположено кладбище, которое местные жители называют "капуразул хабал" (могилы неверных). Кладбище расположено на северо-восточной окраине селения Мурух (там находили керамику и прочие предметы из могил). Здесь также несколько десятков лет назад произошел оползень и вскрылась одна могила, где жители нашли саблю и другое оружие, которое было захоронено в могиле вместе с умершим. Отсюда же был принесен исследуемый камень с грузинской надписью. Возможно, это был каменный крест, крылья и верх которого отломаны и осталась только нижняя часть. В центре креста (в верхней части сохранившегося обломка) мы видим спиралевидный узор, вырезанный в камне (на кресте с грузинско-аварской надписью, опубликованной Т.Е. Гудава, в центре изображен крест, вокруг которого вырезано несколько кругов). Сохранившаяся часть надписи состоит из трех строк, которые выбиты не очень аккуратно.

Ниже дана наша расшифровка надписи:

1. ს(ო)ლსა (сулса)
2. ქოვიი (ковии)
3. გისა (гиса)

Ознакомившись с надписью, мы пришли к выводу о том, что она поминального характера, сходная по содержанию с опубликованной Т.Е. Гудава[20]. В частности, расшифрованная им надпись оканчивалась на «с(у)лса ЧахутIисса», т.е. «душу Чахути», а исследуемая нами надпись – «с(у)лса Ковиигиса», «душу Ковииги»). Поскольку надпись, которую изучил Т.Е. Гудава, начиналась со слов: «Крест Христа. Господи помилуй…», то логично предположить, что и в данном случае в надписи на поминальном кресте из с. Мурух испрашивается прощение для души некоего «Ковииги».

Таким образом, мы можем несколько расширить ареал распространения грузинских надписей на территории исторической Аварии, включив сюда и ее юго-восточную окраину, которая представляет собой округ Карах (ныне Чародинского района РД). Наряду с этим, можно говорить и о некоторой системности в изготовлении надмогильных крестов и однообразии надписей на них. Эта случайная находка также свидетельствует о малой изученности горной Аварии с точки зрения обнаруженной грузинской эпиграфики и необходимости систематизированной работы в этом направлении.

Л. В. Х а т у х о в а (Нальчик)

Семантическое развитие лексемы «sour» и ее кабардинского коррелята

Концепт ВКУС осмысляется как состоящий из ядерного/ядерных концептов, так называемых категориальных концептов (ср. такие номинации, как *вкус* и *taste* для русского и английского языков, соответственно, в кабардинском языке не существует универбального обозначения концепта ВКУС) и периферийных концептов, которые, в свою очередь, образуют базовые концепты, входящие в ближнюю периферию, и концепты, входящие в дальнюю периферию. Таким образом, категориальный концепт ВКУС (ср. taste) образует собственно категорию и базовые концепты КИСЛЫЙ СЛАДКИЙ, СОЛЕНЫЙ, ГОРЬКИЙ, в английском языке это концепты SOUR, SWEET, SALT, BITTER соответственно. В предлагаемом сообщении мы хотим рассмотреть лексико-семантическое поле лексемы «sour», которая является репрезентантом одноименного концепта, и его кабардинского коррелята.

Прилагательное «sour» служит в английском языке для обозначения одного из четырех базовых вкусов, а также способно реализовывать в речи

[20] Гудава Т.Е. Две надписи (грузинская и грузинско-аварская) из Дагестана // Материалы по истории Грузии и Кавказа. Тбилиси, 1954. Вып. 30. С. 186 (на груз. яз.).

несколько семем. Так, в соответствии с данными словаря FREE *sour* представлено в следующем виде:

sour adj. **sour·er, sour·est**

1. Having a taste characteristic of that produced by acids; sharp, tart, or tangy.

2. Made acid or rancid by fermentation.

3. Having the characteristics of fermentation or rancidity; tasting or smelling of decay.

4.

a. Bad-tempered and morose; peevish: *a sour temper.*

b. Displeased with something one formerly admired or liked; disenchanted: *sour on ballet.*

Сравним с дефинициями значений кабардинского прилагательного «гуащIэ»:

I **ГуащIэ** 1. кислый Пхъэщхьэмыщхьэхэм, гъэшхэкI ерыскъыхэм я щытыкIэ. *МыIэрысэ гуащIэ. Щху гуащIэ.*

2. зэхь (о напитках) Къару, градус зиIэ

Аркъэ гуащIэ, махъсымэ гуащIэ

3. зэхь суровый; отважный Пхъашэ, ябгэ; щхьэмыгъазэ, къимыкIуэт. *ЛIы гуащIэ*

4. булатный (о стали)| Быдэ, жырым хуэдэ /

Къамэр жыр гуащIэм къыхэщIыкIащ.

5. горячий, ожесточенный /

Зауэ гуащIэм щымыщтэу ди зауэлIхэм лъагапIэр къащтащ.

II **ГуащIэ** энергия, сила Къару, зэфIэкIыныгъэ |

Зэманым декIуу псэуфым кIуэдыркъым зэикI и гуащIэ.

И гуащIэкIэ псэужын жить своим трудом

Езы дзэри къызыхашар зи гуащIэкIэ псэуж лэжьакIуэрт.

ГуащIэдэкI продукт труда.

Лэжьыгъэм къыпэкIуэ хъер.

ГуащIэгъуэ

Разгар какого-либо дела

Iуэху гуэр хуабжьу щрагъэкIуэкI, щалэжь зэман.

Махуэшхуэм и щIыхькIэ зэхаубла хэгъуэлIыгъуэм и гуащIэгъуэт.

Мы Iуэхур къыщыхъуам граждан зауэм и гуащIэгъуэу екIуэкIырт.

ГуащIэрылажьэ = ГуащIэрыпсэу трудящийся

ГуащIэрылажьэ мэкъумэшыщIэ трудящийся фермер

ГуащIэпсэу здоровый, сильный /узыншэ, лъэрызехьэ, лъэщ |*Уэсмэн лIы лъэщ гуащIэпсэу гуэрт.*

ГуащIэу крепко; очень сильно
Быдагъэ ин хэлъу. *ГуащIэу псалъэ жьыIэн.*

ГуащIэхуэлIэ любитель кислой пищи (о человеке)
Шхын гуащIэ (мыIэрысэ, мы) *куэду зыих цIыху.*

Анализ словарного представления прилагательного «гуащIэ» позволяет убедиться в том, что словарь, который мы используем, требует дальнейшей доработки, уточнения адекватного представления семантической структуры этого и других слов. Так, мы полагаем, что слово «гуащIэ» в значении кислый и «гуащIэ» в значениях энергия, сила, мужество не совсем правомерно относить к омонимам, как это делается в словаре, поскольку все эти значения взаимосвязаны. Кроме этого, замечено, что английское *sour* в переносных значениях номинирует нечто неприятное, чего нельзя сказать о кабардинском *гуащIэ* (ср. дефиниции их переносных значений).

Так, словарь Апресяна дает следующие переносные значения для прилагательного «sour»:

1. недовольный, в дурном настроении, мрачный, разочарованный

sour look мрачный вид
failure made him sour неудача обозлила его / испортила ему настроение
pleasure turned sour on him развлечения опротивели ему.
2. неудачный, неудовлетворительный, плохой
to turn sour on somebody неожиданно кончиться неудачей
his game has gone sour он стал плохо играть
a project's gone sour план провалился

Как видно из толкования переносных значений в английском языке прилагательное «sour» связано с чем-то неприятным, с упадком, недовольством. В то же время кабардинское «гуащIэ» связывается с душевным подъемом, вдохновением, внутренней энергией, а отсюда с ожесточенностью, храбростью, мужеством. Мы полагаем, что это слово нуждается в дальнейшем и подробном концептуальном анализе. В рамках данного сообщения мы рассмотрели лишь одну сторону развития значений прилагательного «sour» и его кабардинского коррелята, которые в определенном смысле разнятся в двух языках.

М. Х. Х а у т и е в а (Назрань)

Структурно-семантическая характеристика устойчивых сочетаний ингушского языка

Анализ фразеологических единиц ингушского языка показывает, что те основные признаки, которыми наделяются устойчивые сочетания идиоматического характера (невозможность буквального перевода, эквивалентность слову, номинативность значения и др.), присущи отдельным разрядам идиом, но ни один в отдельности взятый критерий не может быть достаточно определяющим, хотя на этот счет есть разноречивые высказывания. Например, говоря об эквивалентности слову, В.В. Виноградов отмечал: «Фразеологические сращения являются только эквивалентами слов».

Относительно большое количество их не допускает сокращения или наращения составных компонентов в своей структуре. Примером могут служить как двухкомпонентные, так многокомпонентные ФЕ, например: цице фаьлг «бессмыслица», берда чакхваргволаш «проныра», гоаз хийцца «бездельник», куц коаналг «видимость», «горлопан», церг йоал «ненависть», нахала даьккхад «разглагольствовать», к1ур бахьийта «прогнать с треском», морзах к1олд йоаккхарггйолаш «жадный», жерочо ког 1етта даькkха шибаз «хмельной напиток», чон т1ара чо боаккхаргболаш «скупой», 1ай лоа лургдоацаш «жадный», б1арга 1унал деш «ненасытный», кашамий картах тохалва «избавиться» и др.

Говоря о структурной стабильности идиом, можно привести достаточное множество примеров. Но устойчивые сочетания идиоматического характера ингушского языка характеризуются не только этим явлением. Нередко наблюдаются и другие явления, когда наряду с идиомами со стабильным компонентным составом встречаются варианты с сокращенным или наращенным компонентным составом.

И здесь бывает довольно трудно определить, какой вариант является исконным из числа усеченного или наращенного. В силу того что одновременно в ингушской фразеологии существует два подобных варианта, невозможно констатировать, произошло ли в структуре идиом наращение или же сокращение. Само существование двух параллельных вариантов с одним значением, но с разницей в компонентном составе не позволяет нам говорить о невозможности включения или исключения составных компонентов устойчивых сочетаний идиоматического характера ингушского языка. Данное явление можно считать редкостным.

Примеры: тха дакъа ийрчадаькkхад – дакъа ийрчадаькkхад «опозорить род», г1адж кхоссал юкъ – г1адж кхоссал мара юкъ яц «совсем близко», бата 1ург к1омденнад цун – бата 1ург к1омденнад «просит оплеуху», лихь санна

чакхваргволаш – лихь санна «пройдоха», ка тохаш ва – даьра ка дика тохаш ва «жулик», б1ал боаккхаш ва – б1ал дика боаккхаш ва «проходимец» и др.

Относительно устойчивых сочетаний идиоматического характера ингушского языка можно сказать, что в ингушском языке имеются окаменевшие структурные формы, которые никак не допускают замены одного из компонентов синонимическим словом. Это явление лексической, грамматической архаизации или следствие жесткой спайки между компонентами, например, гийг хьаьха «насытившийся до отвала» (досл.: живот помазал), сатхоз Дуне «блаженство», эрий мотт «неаккуратный язык», пах хьекхаш лел «без дела гуляет», яй бохабаь яинг баьб «человек без понятий» (досл.: котел поломав, котелок сделал), наьха говраша 1овийттача санна «винить невиновных» (досл.: чужие лошади топтали будто), б1арг т1ера ца боаккхаш «внимательно следить» (досл.: глаз не снимая), багара 1о ца дуллаш «глагольствовать» (досл.: изо рта не положив), аьрга таьзет «несчастье» (досл.: зеленые похороны), герзах барзкъах ваькхав «оголить» (досл.: оружия – одежды лишили), цхьан нохар т1ара кхо нохьар даккха г1ерташ «чрезмерно скупой» (досл.: с одной шкуры три шкуры снимает) и др.

Сказанное позволяет сделать вывод о том, что этот критерий не может считаться определяющим для устойчивых сочетаний идиоматического характера ингушского языка.

Н. Х е л а и а (Тбилиси)

Аспекты мотивации грузинских фитонимов по отношению названний заболеваний

Сегодня в эпоху глобализации, когда мы всячески стараемся сохранить многообразие Вселенной, особое значение имеет изучение традиционной медицины. Народное медицинское мышление, опыт исцеления созданы на основании самобытного, эмпирического наблюдения, но в тоже время являются развивающей системой народного медицинского знания, которая издавна доступна всем.

Грузины владеют богатейшим арсеналом традиционной медицины. Объектом нашего научного исследования являются природные лекарственные средства, уточнение их названий, особенно идентификация лекарственных растений, используемых в традиционной медицине. Подобными вопросами в разное время интересовались грузинские и иностранные ученые. С этой целью нами изучены как вербальные (экспедиционные записи народной медицины), так и рукописные данные (медицинские манускрипты, которые являются т.н. «подтвердительной медициной» своей эпохи) традиционной медицины. Исследование проведено

фармаколингвистическими методами с помощью таксономического и этноботанического анализа. При идентификации названий растений мы выявили целый ряд синонимов, соответствующих одному и тому же фитониму. Ботанико-систематическое исследование дало возможность составить каталог свыше 400 фитонимов, с учетом их современной латинской бинарной номенклатуры, новейшей таксономии, ареала распространения, ресурсов, этноботанических, экотопологических и фармакологических данных. Большинство этих фитонимов являются дикорастущей флорой Грузии, среди них отмечаются как эндемы, так и интродуцированные виды, успешно ассимилированые к условиям нашей страны.

Мы сосредоточили внимание на тех фимонимах, отдельных грузинских синонимических наименованиях, в которых отмечается мотивировка конкретных заболеваний, синдромов или симптомов. К примеру:

balyamis balaxi – трава против преобладания слизи; maiasilis balaxi – трава против геморроя; moÅrilis Âamali – лекарство от ран; naÂqenis balaxi – трава против отравления; simÅlis balaxi – трава против худосочия; sursulai Âamali – лекарство от лишая; siqvitlis Âamali – лекарство против желтухи; suravandis balaxi – трава от цинги; užmuris balaxi – трава от боязни; piltvis balaxi – трава от туберкулеза легких; qvapuš Âamali – лекарство против заболевания глотки, которая вызывает падеж домашнего скота; qiqvis Âamali – лекарство от зоба; copis balaxi – трава, вызывающая водобоязнь; ýirmagaras balaxi – лекарство от фурункулеза; Âqlulis Âamali – лекарство от водянки; xvelis Âamali – лекарство от кашля; Åita kariši Âamali – лекарство от рожи.

В перечисленных вариантах вырисовывается лечебное назначение растений, в то же время отмечаются народные названия некоторых заболеваний, синдромов или симптомов. Исследуемый материал мы сравнили с данными народной медицины, сопоставили с рецептурой, приведенной в медицинских рукописях, проанализировали по всем параметрам современной научной мудицины для того, чтобы убедиться в том, насколько правдоподобно отражают названия фитонимов механизм их действия, насколько рационально их применение в конкретных случаях и в результате снабдили каждый фитоним нужной информацией.

В заключении следует отметить, что указанные фитонимы являются популярными среди населения постольку, поскольку в их наименовании отражается не только мотивация и соответствие с названиями конкретных заболеваний, синдромов и симптомов, но и их целебный характер.

Считаем, что научная медицина, оснащенная передовой техникой, в ряде случаев подтверждает большой опыт прошлого, который по сей день сохранен в памяти современной генерациии. Исходя из этого следует отметить: народная мудрость истинна.

Э. С. Х и д и р о в а (Махачкала)

«Окопная правда» в ранних рассказах Л.Н. Толстого

Л.Н. Толстой пробыл на Кавказе почти три года. Он приехал в станицу Старогладовскую 30 мая 1851 года, а 19 января 1854 года состоялся его отъезд в Ясную Поляну.

Самому Толстому не сразу открылось то поистине судьбоносное значение, какое имел Кавказ в его жизни. Между тем здесь он сформировался как писатель, здесь закладываются основы толстовского художественного метода. Применительно к этому периоду можно говорить об интенсивных духовных поисках молодого Толстого, его нравственном самоопределении, о напряженной умственной работе, об объективном, глубоком постижении всего, что совершалось вокруг.

Рассказы «Набег» (1853), «Рубка леса» (1855) своей композиционно-стилевой цельностью и целостностью, и социальной проблематикой, и философским осмыслением общих нравственных законов человеческой жизни свидетельствуют о ранней литературной зрелости Л.Н. Толстого.

Кавказские рассказы сформировали безыскусную стилевую манеру Л. Толстого, его поэтику, которая лишена внешнего «украшательского» блеска (как то было в романтических произведениях). Здесь дан на динамичной сюжетной основе мир человеческого «каждодневья», дано течение вполне заурядных (в рамках избранного жизненного материала) событий («Записки о Кавказе» (1852)).

Л.Н. Толстой мыслит духовность земного бытия не в идеальных, оторванных от прозаической повседневности сферах, а в самой жизненной гуще. С этим связано у писателя деромантизация Кавказа как края восточной экзотики. У трезво-сурового Толстого над Кавказом веет не «дымчатая легкость» легендарных преданий, а реальный пороховой дым.

О. Ц е ц х л а д з е (Батуми**)**

Антропологические особенности коренного населения Имерхеви

Имерхеви расположен в Юго-Западной части исторической Грузии. Этот край с XVI века по настоящее время находится в составе Шавшетского района Турецкой Республики и лишь на короткое время (1878-1921) был воссоединен с родиной. Благодаря благоприятным природным условиям, эта территория была заселена с древнейших времен, однако интенсивное научное исследование началось в первой половине XX века и стало особенно плодотворным за последние 20 лет.

Установление дружеских и добрососедских отношений с Турцией позволило нам провести исследование имерхевцев (91 человек) по классической расоведческой программе в деревнях Мадена (Базгирети) и Чаглипинар (Хохлеви).

Морфологический облик имерхевцев характеризуется внутрипопуляционным полим-орфизмом, хотя наиболее характерными признаками для них являются: длина тела – выше средней (169,5 см), малый продольный и большой поперечный диаметры головы (соответственно головной указатель ультрабрахикефальный), широкий лоб, высокое и профилированное лицо, узкий нос, высокое переносье, опущенный кончик и основание носа, глазная щель – средней ширины, очень светлый цвет кожи, большой процент смешанных оттенков окраски глаз, цвет волос тёмный, форма волос – широковолнистая, развитие волосяного покрова на лице и на груди – выше средней, тонкие губы, скулы сглаженные.

Рассчитанные на основании первычных данных морфологические расстояния показали большое сходство имерхевцев с населением Самцхе-Джавахети, Аджарии и Гурии, исключение составляет группа лазов Хелвачаурского района (пришлых). Если исключить коэффициенты сходства (или морфологические дистанции) лазов с другими популяциями, то усредненное сходство между оставшимися группами юго-западной Грузии оказывается очень высоким (0,9842), а в случае включения пришлых лазов отмечается её снижение (0,9571). Однако, и этот коэффициент сходства достаточно высок и подтверждает существование общего субстрата у населения этого региона. В связи с тем, что морфологические дистанции по всем системам признаков всегда выше между каждой парой популяций аджарцев с имерхевцами, по сравнению тех же групп с пришлыми лазами, считаем, что имерхевцы в большей степени сохранили элементы морфологического субстрата, известного с древнейших времен и который является общим для населения этого региона, проявляющийся в распределении антропогенетических признаков (Битадзе и др. 2008).

Для определения места имерхевцев в системе антропологических типов было предпринято их сопоставление с субэтническими группами южной и юго-западной Грузии. Средние коэффициенты сходства имерхевцев: с месхами (0,9862), джавахами (0,9886), гурийцами (0,9884), местными лазами (0,9909), аджарцами (0,9909) выявляют высокое сходство, этот уровень намного ниже по отношению к пришлым лазам (0,6320). Полученные морфологические дистанции и коэффициенты сходства были использованы для проведения кластерного и компонентного анализа. Кластерным анализом исследуемые группы объединяются в три субкластеры. Первый – образован аджарскими, гурийскими группами и популяцией местных лазов, второй – представлен аджарцами Горджоми и Шубани, лазами Сарпи и имерхевцами, третий – объединяет популяции Самцхе-Джавахети и пришлых лазов. Компонентным анализом, с одной стороны, подтверждается наличие у аджарцев несколько более или менее различных мор-

фологических типов, с другой – имерхевцы в большей мере тяготеют к южно-грузинским группам и аджарцам. Несмотря на наличие локальных вариантов различие между группами минимальны и отражают популяционный уровень изменчивости. Отмеченное выше указывает, о тесной генетической связи грузинских этнографических групп с древнейших времен.

Таким образом, на основании проведенных различных статистических методов анализа можно заключить, что и в условии длительной изоляции, имерхевцы сохранили общие морфологические черты, характерные для населения данного региона. В тоже время, для того, чтобы точно определить место имерхевцев в антропологической классификации, желательно провести исследования нескольких популяций имерхевцев по комплексу антропо-генетических систем, тем самым исключить особенности изменчивости одной какой-либо популяции. Сам факт того, что, несмотря на 400 летнюю изоляцию они сохранили характерные для грузин морфологический облик, свидетельствует о сохранении ими этнической гомогенности, а также о стойкости антропологических признаков во времени.

С. Ч а а в а (Тбилиси)

Социолингвистические последствия советской культурной политики и абхазский народ

Сохранение и развитие этнической, языковой и культурной самобытности стран, входящих в Советский Союз, и народностей, проживающих в этих странах, имеющих отличные от других традиции, зависело от Советской культурной политики. Благодаря безграничным возможностям Советского правительства, формировались новые этнические группы, для которых создавались книжные языки, письменность, литература, театр и в целом другие элементы культуры, что рождало в них чувство особого национального самовосприятия. А на основе «старых и новых национальностей» создавалась новая советская национальность – строитель коммунизма. Предпосылки для формирования советского мультинационального общества были заложены еще в период царизма. По долгосрочным планам обоих периодов Россия считала себя правопреемником новых этносов.

Деформирование, «развитие» или ликвидацию культуры вышеназванных народностей планировало политбюро коммунистической партии Советского Союза и комитет государственной безопасности, а на практике осуществлялось Министерствами культуры Советского Союза, союзных и автономных республик.

В 1970 году на международной конференции ЮНЕСКО делегация Советского Союза под руководством министра культуры Екатерины Фурцевой пре-

дставила отчет результатов, достигнутых в развитии национального и советского искусства, согласно которому социолингвистические последствия советской культурной политики были таковы: для национальностей, проживающих в 15 государствах, входящих в Советский союз было создано более 40 письменностей, на 46 языках исполнялись образцы национальной драматургии и на 89 языках издавалась художественная и общественно-политическая литература.

В ходе политики, проведенной Советским режимом, терялись национальная культура и ценности различных этносов, а у новосозданных народностей создавались иллюзии исключительности и возникали амбиции, что в свою очередь способствовало развитию сепаратизма.

Именно в этом контексте можно рассмотреть Абхазию в АССР, а также процессы, связанные с абхазским народом. В частности: в 1937 году в письмах, опубликованных в газете «Коммунист» основоположник абхазской литературы Дмитрий Гулиа и председатель союза писателей Абхазии Самсон Чанба подделывали факты и считали создание и «подъем» абхазского языка, письменности, литературы, театра и в целом абхазской культуры заслугой советского правительства.

В действительности еще в период царизма была заложена основа «призрачной особенности» абхазов и их формированию в качестве культурной народности. В советский период еще более изощренной стала российская политика, в это время появилось больше возможностей для того, чтобы сформировалась «новая советская нация» в виде абхазов. В конечном итоге, вследствие всего вышесказанного, на сегодняшний день мы получили временно оккупированную Россией территорию Абхазии и абхазский народ, стоящий на пути русификации.

Таким образом, стратегия политбюро советской коммунистической партии и важнейшая ее цель создания мультинационального и мультиязыкового общества посредством Министерства Советской культуры с успехом осуществилась, что угрожало национальному самосознанию того или иного этноса. Вместо этого, на будущее создавалось единое пространство расшатанных наций для создания народов, имеющих советское социалистическое самовосприятие.

Н. М. Ч у я к о в а (Майкоп)

Роль Грузии в становлении адыгейской интеллигенции

Грузия сыграла важную роль в становлении адыгейской интеллигенции. Она стала культурным, научным, образовательным центром для молодежи Адыгеи. Молодые люди из Адыгеи обучались в разных учебных заведениях Тбилиси. Они всегда чувствовали заботу и доброе отношение к себе со стороны педагогов. В разные годы в Тбилисском государственном университете учились

М. Меретуков, М. Кунижев, Б. Берсиров, Н. Гишев, Д. Унароков, Т. Уджуху и многие другие.

Тбилисскую Академию художеств в 1974 году закончил народный художник РА и РФ Т. Кат, который боготворит своего учителя, руководителя и друга великого Серго Кобуладзе, а также ставший для него вторым домом Тбилиси, своих грузинских друзей и знакомых.

Грузия внесла весомый вклад в адыгейское музыкальное искусство. Обучила, воспитала и вдохновила композитора Аслана Нехая на создание первой адыгейской оперы. Аслан Нехай выпускник Тбилисской консерватории. Будущий автор гениальной оперы учился у таких прекрасных педагогов как А.В. Шеверзашвили, Д.Д. Чхеидзе, Е.А. Балачидзе. Сегодня Аслан Нехай – художественный руководитель Государственного ансамбля песни Адыгеи «Исламей», народный артист РА, РФ, КБР, КЧР, заслуженный деятель искусств Абхазии и Кубани, обладатель медали «Слава Адыгеи», лауреат многочисленных премий Адыгеи и России.

Выпускники Тбилисского хореографического училища долгие годы составляли основной костяк знаменитого Государственного ансамбля танца Адыгеи «Нальмес» («Жемчужина»). Многие из них сегодня сами руководят танцевальными коллективами и делятся со своими питомцами теми знаниями, которые щедро преподаны им грузинский педагогами.

Во истину Академия наук Грузии стала кузницей научных кадров для Адыгеи. Научными руководителями и оппонентами многих наших ученых (фольклористов, литературоведов, математиков, языковедов, этнографов и т.д.) были крупные ученые Г.В. Рогава, К.В. Ломтатидзе, Д.Г. Бенашвили, Г.Ш. Цицишвили, И.К. Тигурадзе и многие, многие другие.

Ученики вышеуказанных крупных ученых все стали достойными людьми, достигли больших высот, каждый в своей отрасли. Так, например, Мирзов Джумальдин, который закончил аспирантуру и защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата физико-математических наук в Институте прикладной математики при Тбилисском Государственном университете стал крупным ученым, математиком с мировым именем.

Абу Схаляхо, ученик Д.Г. Бенашвили, сегодня доктор филологических наук, профессор, академик АМАН, заслуженный деятель науки РА и РФ, член Союза писателей России, лауреат государственной премии РА в области науки, автор многих монографических исследований, учебников и учебных пособий.

Доктор филологических наук, профессор, академик АМАН, ученик профессора Рогава Б. Берсиров был деканом национального факультета Адыгейского государственного университета, министром образования и науки РА, а ныне Берсиров – директор АРИГИ им. Т.М. Керашева. В этом же институте работает и доктор филологических наук, заслуженный деятель Республики

Адыгея и Российской Федерации, академик АМАН, заведующий отделом языка, Гишев Нух. Здесь же, работали ныне покойные ученые, доктора, академики Ш.Х. Хут, А.М. Гадагатль, которые прошли через грузинскую фольклористическую школу.

В Адыгейском государственном университете преподают воспитанники грузинской литературоведческой школы, доктора филологических наук (У. Панеш, М. Хачемизова, Т. Чамоков, К. Паранук и др.).

Думаю, что если собрать тех Учителей и Учеников, чьи имена сегодня названы и тех, кого не назвали, то они могли бы многое сказать друг другу. Вспомнить грузинских Учителей и их адыгейских учеников, которых уже нет, а ныне живущие ученые с той и другой стороны могли бы найти общие точки соприкосновения, общие интересы, дела и сотрудничать на благо науки.

М. Г. Ш е х м а г о м е д о в (Махачкала).

Проблема лжешейхства в Дагестане по материалам произведения шейха Хасана-афанди Кахибского *«ад-Дурра ал-байда фи радди ал-бида‘ ва ал-ахва’»* (Ослепительная жемчужина в опровержение ереси и заблуждений)

Выдающийся дагестанский суфийский шейх Хасан ибн Мухаммад ал-Кахи (Кахибский) видный общественно-политический и религиозный деятель конца XIX - нач. XX в. Его богатое творческое арабоязычное наследие, которое насчитывает более десяти трудов, посвящено не только теории и обрядовой практике суфиев, но и обсуждению ряда актуальных социально-политических вопросов возникавших в дагестанском обществе на тот момент. Активная религиозная деятельность Хасана-афанди Кахибского, в частности, была направлена против так называемых *«лжешейхов» (муташайихун)* и нашла отражение в ряде его сочинений. Выявленное недавно исследователями произведение Кахибского *«ад-Дурра ал-байда фи радди ал-бида‘ ва ал-ахва’»* посвящено именно этой проблеме. В нем автор с резкой критикой выступает в адрес некоторых суфиев, которые «сами себя возводят в ранг шейха накшубандийского ордена и, не имея разрешения на наставничество (иджаза) неправомерно занимаются такой деятельностью. По мнению Хасана-афанди такие деятели «искажают основы истинного учения и нарушают установки основателей *накшубандия*, а большинство из них преследуют цель личной наживы и авторитета. Подобным образом, они дискредитируют это «великое учение» в глазах мусульман».

Обосновывая свои позиции, автор зачастую ссылается на труды наиболее авторитетных мусульманских ученых-суфиев, таких как Мухаммад ан-Накшбанди, аш-Ша‘рани, ал-Газали, аш-Шазали и др. Подробное изучение произведения способствует раскрытию в деталях ряда аспектов в социальной и религиозной жизни народов Северного Кавказа начала XX столетия.

С. Х. Ш и х а л и е в а (Махачкала)

Лингвокультурная общность в Дагестане: генезис и структура

Взаимодействие и взаимовлияние народов и их культур во времени и пространстве образуют ту хронологическую рамку, в которой вызревают и проявляются процессы формирования новых лингвокультурных общностей.Дагестан представляет собой зону, благоприятствовавшую контактам этносов, языков и культур, находившихся на протяжении определенного отрезка времени и мигрировавших в пределах определенной территории. В нем проживают более 30 народностей, которыеещe сохраняют уникальное разнообразие форм и проявлений своих этнических культур и языков. В этом смысле лингвистическое дагестановедение в широком его понимании изучает все языки Дагестана вне зависимости от их принадлежности к той или иной генетической или ареальной общности. С точки зрения генетической классификации языки Дагестана относятся к нескольким генетическим общностям: индоевропейской, кавказской и тюркской. В данном случае особо обращает на себя внимание замкнутое существование определенного этноса, языка, культуры в пределах узко очерченной территории. Так интересным представляется детальное изучение судьбы иранских и тюркских народов и их языков в Дагестане.

Лингвокультурная общность в Дагестане – это особый ареально-контактный тип языковой общности, выделяемой не по принципу генетического родства, а на основании ряда общих структурно-типологических признаков, сложившихся в результате длительного взаимовлияния в пределах единого, географически замкнутого пространства.В процессе длительного интенсивного взаимодействия языки Дагестана, относимые к ВЯС (восточнокавказскому языковому союзу), выработали комплекс типологических схожденийна всех уровнях языковой структуры, основанные не на материальной, а на структурной тождественности по принципу «слова разные, грамматика подобная».Понятие лингвокультурная общность в Дагестане включает в себя не только инвентарь уже имеющихся общих признаков в языковом и культурном состоянии контактирующих народов (поверхностные признаки общности), но и вскрываемые, имплицитно проявляющиеся черты конвергентного развития (глубинные приз-

наки общности), а также прогнозируемые тенденции сходной эволюции (потенциальные признаки общности).

Параллельное сосуществование языков и культур в Дагестане не ведет к возникновению нового типа языковой общности, но лишь к новому лингвокультурному состоянию. Ситуации, порождающие новые языковые состояния, ведут к образованию ареальных (контактных) общностей, которые возникают не на базе контактов литературных языков, а в основном при диалектных контактах. Представленные в восточнокавказском регионе языки не все включаются в ВЯС. В то же время включаемые в него языки и диалекты отличаются друг от друга различным набором сходных признаков - изоглосс конвергенции. Надо полагать, что в основе зарождения ВЯС лежат глубинные языковые процессы, восходящие к древневосточнокавказскому языковому субстрату. Из числа изоглосс конвергенции между языками Восточного Кавказа можно выделить признаки сходства, участвующие в формировании ареально-контактной языковой общности и признаки сходства, не конституирующие новую ареальную общность.

Восточнокавказский языковой союз – продукт не только языкового, но и культурного взаимодействия и взаимовлияния связанного со временем, с территорией, компактным расселением народов Восточного Кавказа, культурой, историей, влиянием палеокавказского этнолингвистического субстрата и влиянием этнолингвокультурного адстрата. Генезис и структура восточнокавказской лингвокультурной общности как ареально-контактной общности нового может существовать лишь как многопризнаковая ареально-контактная общность, базирующаяся на комплексе языковых и культурных оснований.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

რ. აბაშია (თბილისი), კავკასიის უძველეს ეთნოტოპონიმთა წარმოების ისტორიიდან. III 5

ფ. ანთაძე-მალაშხია (თბილისი), ქართულში ნასესხებ სპარსულ ანთროპონიმთა არაენობრივი ასპექტისათვის 7

ნ. ანთელავა (თბილისი), აფხაზური თეონიმის - „ა-ლგშკ˜გნტგრ“-ის რაობისათვის 9

ნ. ანთელავა (თბილისი), ლიკანთროპია ძველ ქართლში 13

ა. არაბული, ნ. ჯავახიშვილი, დაღესტნური წარმომავლობის ერთი ქართული გვარის შესახებ 16

ც. ბარამიძე (თბილისი), ეთნოსის იდენტობის განსაზღვრის არალინგვისტური პარამეტრები მულტიკულტურულ ჩრდილოეთ კავკასიაში 18

თ. ბელიაშვილი (თბილისი), საქართველო – ერთა ლიგა. XX საუკუნის 20-30-იანი წლები 20

ლ. ბერიაშვილი (თბილისი), რელიქტები კავკასიის ტრადიციულ მიწათმოქმედებაში (პარკოსანი კულტურები საქართველოში) 21

მ. ბერიძე, ლ. ბაკურაძე, ნ. სურმავა, დ. ნადარაია (თბილისი), ქართული დიალექტური კორპუსი – ფრაზეოლოგიის შესწავლის წყარო 23

ლ. ბითაძე, შ. ლალიაშვილი (თბილისი), ოსები კავკასიის ანთროპოლოგიურ რუკაზე 24

პ. ბუხრაშვილი (თბილისი), „სახლი“ - „ხატი“ საქართველოში ძველად 27

თ. ბურჭულაძე (თბილისი), უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადების ერთი ტიპის თაობაზე ქართულში 28

ე. გაფრინდაშილი (თბილისი), სვანური „დავა კოჯი“ და კავკასიურ-ინდოევროპული არეალის საკითხისათვის 29

რ. გერსამია, ნ. მამისეიშვილი, მ. საღლიანი (თბილისი), ფონოსემანტიკური ლექსიკის გენდერლინგვისტური ასპექტები ქართველურ ენებში 31

თ. გითოლენდია (თბილისი), ტაბუ - პოლისემიის ერთ-ერთი წყარო ქართულში 33

ნ. გობეჯიშვილი (თბილისი), კოლხური კულტურის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამარხი-კონსტრუქციები 34

ე. გოგიაშვილი (თბილისი), ზღაპრული რაში: ქართულ-სომხური ფოლკლორული პარალელები 35

გ. გოცირიძე (თბილისი), კავკასიის ხალხთა ეთნოკულტურული ურთიერთობების არეალური ასპექტები (კვების სისტემის მაგალითზე) 36

თ. გუჩუა (ქუთაისი), რიტუალი, როგორც ენობრივი თამაში (არქანჯელო ლამბერტის წიგნის - „სამეგრელოს აღწერა“ - მიხედვით) 38

გ. გვანცელაძე (თბილისი), ანთროპონიმები და გვარსახელები აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში 40

თ. გვანცელაძე (თბილისი), აფხაზური ენის უძველესი ლექსიკონის შესახებ 41

ე. ვარდოშვილი (თბილისი), კავკასიის თავისუფლების იდეის ასახვისათვის ილია ჭავჭავაძის პოეტურ ქმნილებებში 42

თ. ვაშაკიძე (თბილისი), ორკომპონენტიან ფრაზეოლოგიურ გამოთქმათა სინტაქსური სტატუსისათვის ქართულში 43

ს. ზედელაშვილი (თბილისი), ლეკიანობის საკითხი სამეცნიერო ლიტერატურაში 45

რ.ზექალაშვილი (თბილისი), ფატიკური კომუნიკაციის ფუნქციურ-პრაგმატული ანალიზი პერსონაჟთა მეტყველებაში (დავით კლდიაშვილის პიესების მიხედვით) 46

ე. თოფურია (თბილისი), კონცეპტის ლინგვოკულტუროლოგიური ცნება და ლექსიკურ ერთეულთა ენობრივი კონცეპტუალიზაცია 48

ხ. თუმანიშვილი (თბილისი), ფრაზეოლოგიური ფონდების შედარებითი შესწავლისათვის ლინგვოკულტუროლოგიურ კონტექსტში (არაბული და ქართული მასალის კორპუსზე დაყრდნობით) 50

ქ. კაკიტელაშვილი (თბილისი), დამოკიდებულება ქართველი მუსლიმების მიმართ: ტოლერანტობის დეფიციტსა და იდენტობის ძიებას შორის 52

რ. კანარკოვსკი (კრაკოვი), დაღესტნურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი აქცენტოლოგიისათვის 54

დ. კანდლაკი, ა. მანაგაძე (თბილისი), რუსი ოფიცრები კავკასიაში (მე-19 საუკუნის ევროპული წყაროების მიხედვით) 55

ო. კარათაი, გ. კახნიაშვილი (იზმირი), ვინ იყვნენ ‘‘აღმოსავლეთ ბულგარები’’, რომელთაც 965 წელს თავს დაესხა სვიატოსლავი? 55

ჯ. კვიციანი (თბილისი), ჩვეულებითი სამართალი კავკასიაში და მულტიკულტურალიზმის პრაქტიკა (ისტორია და თანამედროვეობა) 56

ზ. კიკვიძე, ლ. ფაჩულია (თბილისი), ანდროცენტრიზმის ენობრივი კორელატების ძიება: ქართველური და გერმანიკული 57

ზ. კიკვიძე (ქუთაისი), წმინდა გიორგი – ზოგადკავკასიური ღვთაება (წარმართობიდან ქრისტიანობამდე) 59

ი. კოჯიმა (ტოკიო), კავშირის სუფიქსაცია ბაცბურში 61

მ. კვაჭაძე (თბილისი), კიდევ ერთხელ სოფელ გომბორის შესახებ (ლინგვოკულტურული ასპექტები) 62

ნ. კუტივაძე (ქუთაისი), „კავკასიის გმირის“ სულიერი დრამის მხატვრული ინტერპრეტაცია აკაკი გაწერელიას „შამილში”. 64

ს. ლობჟანიძე (თბილისი), ტრადიციული ტოლერანტობა და მისი აღდგენის მცდელობა და რესურსები 66

მ. ლომია (თბილისი), ოკო „უნდა“ ნაზმნარი მოდალური ელემენტის დახასიათებისათვის მეგრულში 67

ი. მამასახლისი (თბილისი), ირმის კულტი კავკასიის ხალხთა კულტურაში 69

ხ. მამისიმედიშვილი (თბილისი), არქეტიპული მოდელის რიტუალური აღდგენა ოსურ სიმღერაში „არის მარცვლეული“ (Ec xyap) 70

ქ. მარგიანი-სუბარი (თბილისი), ინფერენციისა და ეპისტემიკის ურთიერთმიმართებისათვის სვანურ ზმნაში 72

მ. მაცაბერიძე (თბილისი), ისტორიული ხასიათის არგუმენტაცია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის აღდგენის პერიოდში (1990-1991 წწ.) 73

ნ. მაჭავარიანი (თბილისი), მეცხენეობის ლექსიკა აფხაზურში
(სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი) 75

თ. მახარობლიძე (თბილისი), ზმნათა უღვლილება ქართულ ჟესტურ ენაში 77

ს.მილორავა (პარიზი) , კონსტრუქციების ტიპები ქართულ ენაში 80

ა. ნიკოლეიშვილი (ქუთაისი), ბაქოს ქართულ ბეჭდურ პერიოდულ გამოცემათა
ისტორიიდან. გაზეთი “მარცვალი” 82

ს. ომიაძე (თბილისი), სემიოტიკური სიმჭიდროვე და რეგიონული
კონცეპტოსფერო 83

ნ. პაპუაშვილი (თბილისი), ი. რაინეგსი და კ. კოხი კავკასიის
ალბანეთის შთამომავალთა შესახებ 84

ნ. პოპიაშვილი (თბილისი), გლობალიზაცია და იდენტობა მხატვრულ
ლიტერატურაში 85

გ. ჟუჟუნაშვილი, ნ. ბერიძე (თბილისი), მიხაკო წერეთლის ნაშრომი:
„რასისა და კულტურის პრობლემები კავკასიაში“ 86

ქ. სიხარულიძე (თბილისი), დედამიწის თაყვანისცემის ელემენტები
ბავშვის დაბადების რიტუალებში 87

ნ. სულავა (ახალციხე), ვეფხვის მეტაფორის გენეზისისათვის კავკასიურ
არეალში და შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ 88

მ. ფუთურიძე (თბილისი), ტორევტიკის ძეგლების გამოჩენის
საკითხისათვის სამხრეთ კავკასიაში 89

ქ. ქუთათელაძე (თბილისი), ჯავახეთი ზოგიერთ სომხურ წყაროში
და მათი შედარებითი ანალიზი ქართულ წყაროებთან 90

ნ. ქუთელია (თბილისი), დოქტორ კარლოს ამარალ ფრეირეს ერთი
გამოუქვეყნებელი ნაშრომის შესახებ 93

რ. ქურდაძე (თბილისი), ტრანსპოზაციის მნიშვნელობისათვის ქართულის,
როგორც მეორე ენის, სწავლების დროს 93

მ. ქვრივიშვილი (თბილისი), გლობალიზაცის გამოწვევები და
ამიერკავკასიის ხალხების არჩევანი - მულტიკულტურული ამიერკავკასია თუ? 94

მ. ღამბაშიძე, მ. ჭირაქაძე (თბილისი), მეტალურგიის კულტის
ერთი ნაკვალევისათვის ქართულ ეთნოკულტურულ სივრცეში 96

ე. ყვავაძე, ი. მარტყოფლიშვილი, მ. ჭიჭინაძე, ლ. ბითაძე, კ. კახიანი, ი. ღამბაშიძე, გ. მინდიაშვილი, გ. გოგოჭური (თბილისი), არქეოლოგიური
ჭურჭლის შიგთავსის პალინოლოგიური კვლევის ახალი მეთოდები
და მათი მნიშვნელობა პალეოდიეტის აღდგენისათვის 98

ი. ჩაჩანიძე (ქუთაისი), ჟან შარლ დე ბესის ფრანგულ - ჩერქეზული თარგმნითი
ლექსიკონი 99

ნ. ჩიქოვანი (თბილისი), ტოლერანტობის აღზრდის პრობლემისათვის:
ჩვენ და *სხვები* ისტორიის სახელმძღვანელოებში (საქართველოს მაგალითი) 101

ო. ცეცხლაძე (ბათუმი), იმერხევის მკვიდრი მოსახლეობის
ანთროპოლოგიური თავისებურებანი 103

მ. ცისკარიშვილი (თელავი), საფრთხეში მყოფი ენები მრავალენოვნებისა
და გლობალიზაციის პროცესში (წოვათუშური ენის მასალის ანალიზი) 105

ი.წერეთელი (თბილისი), სატიტულო ნაციისა და ეთნიკური
უმცირესობების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი საქართველოში
XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე (პრესის მასალების მიხედვით) 107

ნ. წულეისკირი (ქუთაისი), მე-18 საუკუნის კავკასიის სოციოლინგვისტური
სურათი იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის ნაშრომის „მოგზაურობა რუსეთსა
და კავკასიის მთიანეთში“ მიხედვით 108

ს. ჭააავა (თბილისი), საბჭოთა კულტურული პოლიტიკის
სოციოლინგვისტური შედეგები და აფხაზი ხალხი 109

მ. ხანგოშვილი (თბილისი), ტერმინი „ვაინახი“ეთნო-ისტორიულ ასპექტში 111

ლ. ხაჭაპურიძე, ლ. ავალიანი (ქუთაისი), ქართულ-არაბული
ლონგვოკულტურული პარალელები (ექსპრესიული ფორმულების მიხედვით) 112

ლ. ხაჭაპურიძე, დ. შავიანიძე (ქუთაისი), საფლავის მოწყობის
ტრადიციები საქართველოს ქრისტიან და მუსულმან ხალხში
(თანამედროვე მასალების მიხედვით) 113

ნ. ხელაია (თბილისი), ქართულ ფიტონიმთა მოტივაციის ასპექტები
დაავადებათა დასახელებებთან მიმართებაში 113

ნ. ჯავახიშვილი (თბილისი), ქართულ-დაღესტნური საბრძოლო
თანამეგობრობის ისტორიიდან (XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნა) 116

ე. ჯაველიძე (თბილისი), წარსულის აპოლოგეტიკა იაჰია ქემალის ლირიკასა
და პროზაში 117

ვ. ჯაფარიძე (თბილისი), საერთო კავკასიური სემანტიკის შემცველი
ე.წ. კავკასიური(ქართული) აჟურული ბალთები 118

მ. ჯიქია (თბილისი), ანთროპონიმიული უნივერსალიები 121

ნ. ჯორბენაძე (თბილისი), მართლწერის შემმოწმებელი პროგრამა
(ე. წ. „სპელჩეკერი“) და იბერიულ–კავკასიური ენები
(ქართული ენის მაგალითზე) 122

Contents

R. Abdulaeva (Makhachkala), The national world of Avar riddles 124

I. Abdullaev (Makhachkala), Georgian isogloss of social terminology 125

R. Abdulmazhidov, M. Shekhmagomedov (Makhachkala), Muhamadtahir al-Karahi and his autobiographical essay "Kitabu 'ibarat al- i'tibar fi istislakhi al-a'mal bi kadari al-iktidar" ("A book of stories about the importance of striving to improve the conduct as best as possible") 126

P. Adamczewski (Poznan) , Modern Azerbaijani-Iranian dispute on the Gulistan and Turkmenchay agreements 127

T. Aytberov (Makhachkala), Caucasus Military Hiking Nadir Afshar – an important factor of unity and development of the Dagestan national languages 129

M. Ahmedov (Makhachkala), The place of the loanwords in the lexical system of the Caucasian languages 130

T. Akhundov (Baku), The Culture of Subtumulus Crypts. (a return to the already told) 131

G. Akhundova (Baku), Psycholinguistic bases of antithetic constructions in the Azerbaijani and English languages 132

H. Akhundzade (Baku), The problem of interrelation of generations in transcultural families 133

S. Akkieva, A. Gekkiyev (Nalchik), Migration processes and national identity in the republics of the Northern Caucasus in Post-Soviet period 135

N. Albekov (Grozny), Bilto – to the question of etymology 136

M. Albogachieva (St. Petersburg), Modern problems of the Ingush language 137

L. Aliyeva (Baku), Problem of national identity in Azerbaijan 139

Z. Alieva, M. Gadzhibegova (Makhachkala), On the Georgian-Andin Language Contacts 140

Z. Aligadjieva (Makhachkala), Marriage and wedding rites Avars in Dagestan in the context of globalization: the preservation of identity and modernizations 141

S. Alikhanov (Makhachkala), The features of substantivisation of adjectives in the Avar language 142

G. Ataev (Makhachkala), Concerning multiculturalism and tolerance in Dagestan in the middle ages epoch 142

M. Babukhadia (Tbilisi), Psycholinguistic aspects of language in the background of linguistic tolerance 144

M. Bagaev, R. Mamaev (Grozny), Interethnic contacts as a basis of archaeological cultures of Central and North-Eastern Caucasus 144

N. Barakhoeva (Nazran), Features bond ergative languages (In Ingush) 146

Z. Batirova, A. Alihanov (Makhachkala),The formation of nouns by means of the suffix –ch in the Avar language 147

R. Begeulov (Karachaevsk), Historical education in a multicultural space of Karachay-Circassia 148

P. Bektemirova (Makhachkala), Concessive and conditional participles in Bezhta language 149

T. Beliashvili (Tbilisi), Georgia - The League of Nations. 20-30s of the XX century 151

M. Beridze, L. Bakuradze, N. Surmava, D. Nadaraia (Tbilisi)
Georgian Dialect Corpus as a Source for the Study of Phraseology 152

Z. Bersanova (Grozny), The road in mentality of Chechens 153

V. Besolov, A. Besolov (Vladikavkaz), Domestic and foreign researches of architectural and urban heritage of the Caucasus as the pioneer of Caucasus architectural study – independent sector orientalism 154

E. Besolova (Vladikavkaz), To the problem of creating “Comparative lexicology of the Caucasian languages” 155

A.Bugaev (Grozny), Peacemaking in the Caucasus: obscure pages (certificate of participant) 156

P. Bukhrashvili (Tbilisi), "HOUSE" and „SHRINE" in ancient Georgia 158

T. Burchuladze (Tbilisi), On one type of compound conjunctionless subordinate clause in Georgian 159

I. Chachanidze (Kutaisi), French-Circassian Bilingual Dictionary By Jean Charles de Bess 160

N. Chikovani (Tbilisi), For the Problem of Tolerance Building: "We" and "Others" in the History Textbooks (The Case of Georgia) 161

N. Chuyakova (Maykop), The role of Georgia in the formation of the Adyge Intelligents 163

Y. Dadaev (Makhachkala), Social-economic and legal equality of all nations and ethnic groups – the most important factor of ensuring tolerance and internationalism in the state of Shamil 164

R. Dadashev, J. Muskhanova (Grozny), Chechen ethnical system in the light of L. N. Gumilev's theory 166

M. Darchieva (Vladikavkaz), Organization of game and dancing (qazt) space in the Ossetian epic texts 167

V. Dmitriev (St.-Petersburg), Tolerance in the Caucasus region: the possibilities of theoretical approaches and practical researches 168

V. Erdemli (Birmingham), Tradition and Belonging: The Associations of Georgians from the Batumi Region in Turkey 169

Z. Gadzhieva (Makhachkala), Names of blossoming grassy plants in the Avarian . . . 170

T. Gadzhimuradova (Makhachkala), Ethnographic and folkloric origins of Nariman Samurov's story "King of the people – a Shar-ales" 172

Sh. Gapurov, V. Magomaev (Grozny), The Georgian question in Russian policy at the beginning of XIX century 173

L. Garsaev, A. Garasaev, T. Shaipova, M. Garsaeva (Grozny), Ethnic Society GUNA (Pages of history, traditions, legends, resettlement) 174

U. Gasanova (Makhachkala), Color designations kaitak embroidery and their role in the language picture of the world 176

R. Gersamia, N. Mamiseishvili, M. Sagliani (Tbilisi), Gendered Aspects of Phonosemantic Vocabulary in Kartvelian Languages 177

N. Gobejishvili (Tbilisi), Burial Constructions of Colchian culture 179

N. Gozalova (Baku), Women education in contemporary Azerbaijan 180

T. Guchua (Kutaisi), A Ritual as a Language Game (Based on the book of Archangelo Lamberti *Description of Samegrelo*) 181

F. Hajiyev, A. Hajiyeva (Baku), Georgian Azerbaijanis in the XIX century: socio political activity and life-style 182

P. Ibragimova (Makhachkala), Elimination of vakfs property in Dagestan in the first half of the XX century 183

M. Imanpour (Mashhad, Iran), Can Caucasus be one of the Potential Roads for immigration of Iranian into Iran 185

S-H. Ireziev (Grozny) , Phonetic processes in structure of the secondary verbs which are formed by dita^{n} “to leave”, “to allow” in Chechen and Ingush languages at formation of the Indefinite Tenses 185

M. Ishikli (Erzurum), Urartian expeditions in Caucasian archaeology: The Excavations on Ayanis Castle in Van (1989-2013) 189

E. Ismailova (Makhachkala), Ethnographic code of rutuls in a linguiocultural context of the people of Dagestan: universal and national 190

S. Jamirzaev (Grozny), Autochtonally Caucasus and multiculturalism 191

M. Jikia (Tbilisi), Anthroponymical Universals 192

N. Jorbenadze (Tbilisi), Iberian-caucasian Languages and the Spell-check Programme (by the example of Georgian) 193

K. Kakitelashvili (Tbilisi), Attitude towards the Georgian Muslims:
Between the Lack of Tolerance and Search for Identity 194

R. Kanarkowski (Krakow), Towards historical-comparative accentology
of Dagestanian languages. 195

O. Karatay, G. Kakhniashvili (İzmir), Who were the Eastern Bulgars Attacked by
Sviatoslav in 965? 196

S. Kasimova (Makhachkala), A particle as an indicator of features in international
speech cultures (by the example of Tabasarani language) 196

J. Keyserovskaya (Baku), The Classification of the Phraseology in Zakatala's
Dialect of Avar Language 197

L. Kerimov, M. Taisumov, A. Abumuslimov (Grozny), Toponomy of Chechnya as
an informationally directed linguistic unit 198

L. Khachapuridze, L. Avaliani (Kutaisi), Georgian - Arabic linguistic and cultural
parallels (According Expressive formula) 200

L. Khachapuridze, D. Shavianidze (Kutaisi), Grave arrangement
Traditions of Christian and Muslim Georgian people
(According to the modern materials) 200

M. Khadziev (Nazran), Local features in architecture of Ingushetia 201

N. Khaybulaeva, M. Khaybulaeva (Makhachkala)
Plot and compositional structure and the imaging system of the novel
E. Hamar-Dabanova "Tricks of the Caucasus". 202

A. Khalidov (Grozny) , The ethnolinguistic situation in the north Caucasus 203

Sh. Khapizov (Makhachkala), Georgian inscription from southeastern
Avaria (Karakh) 205

L. Khatukhova (Nalchik), Semantic development of the lexeme «sour» and its
Kabardian correlate 206

E. Khidirova (Makhachkala), "Trench truth" in the early stories L.N. Tolstoy 208

Ze. Kikvidze (Kutaisi), Saint George as a Common Caucasian Deity (From Paganism to Christianity) 209

Za. Kikvidze, L. Pachulia (Tbilisi), In Search of Linguistic Correlates of Androcentrism: Kartvelian and Germanic 210

R. Kimov (Nalchik), On Kabardian body part terms: from metaphoric extension to metaphtonymy 211

N. Kipiani (Agri), Karachay-Balkar language and a language of "The Song of Igor`s Campaign" 212

Y. Kojima (Tokyo), Suffixation of a coordinating conjunction in Batsbi 213

L. Kokaeva (Vladikavkaz),Realization of polycultural principles of polyculture in educational area of The Republic of North Ossetia–Alania 214

N. Kurbanova (Makhachkala), Ways of contamination of temporal meanings by postpositions of spatial semantics 214

R. Kurdadze (Tbilisi), On the Importance of Transposition in the Process of Teaching Georgian as a Second Language 216

N. Kutelia (Tbilisi), About the unpublished work of Doctor Carlos Amaral Freire 216

N. Kutivadze (Kutaisi), Artistic Interpretation of Spiritual Drama of 'A Hero of the Caucasus' in 'Shamil' by Akaki Gatserelia 217

M. Kvachadze (Tbilisi), Once again about village Gombori (Linguo-cultural aspects) 219

J. Kvitsiani (Tbilisi), Customary law in the Caucasus and practice of multiculturalism (history and modernity) 220

N. Laneri (Catania, Italy), The Cult of the Deer in Ancient Anatolia, Iran, and the Caucasus during the Bronze and Iron Age 221

S. Lobzhanidze (Tbilisi), The traditional tolerance, its recovery efforts and resources 222

M. Lomia (Tbilisi), Characterizing the Deverbal Modal *ok'o* 'must' in Medgrelian 223

N. Machavariani (Tbilisi), Horse-breeding vocabulary in Abkhazian (semantic and structural analysis) 224

M. Magomedkhanov (Makhachkala), Caucasian identity: the edges of tolerance 225

D. Magomedov (Makhachkala), Peculiarities of Expression of Subject-Object Relations in the Avar Language 226

M. A. Magomedov (Makhachkala), Avar-Andian toponymy (structure and semantics) 227

M. I. Magomedov (Makhachkala), Spatial Cases and Postpositional Constructions in the Avar Language 228

M. Magomedov a (Makhachkala), Methods of formations of indirect stem in Araderikh subdialects of Hunzah dialect of Avar 229

P. Magomedova , M. Musaeva (Makhachkala), Mountain-valley gardening in Dagestan: the problem of preservation of traditional agriculture 230

T. Makharoblidz e (Tbilisi), Verb Conjugation in GESL 231

A. Maksimchik (Minsk), Destiny of the Caucasian war and history museum's Collections 233

Z. Mallaeva (Makhachkala), Some features of causative forms in Avar-Andian Languages 235

I. Mamasakhlisi (Tbilisi), The Deer-cult in the Cultures of the Caucasian Peoples 236

Kh. Mamisimedishvili (Tbilisi), Ritual restoration of an archetype model in Osetian song '*There is the crop'* (Ec xyap) 238

K. Margiani -Subari (Tbilisi),Towards the interrelation of inference and epistemic in a Svan verb 239

M. Matsaberidze (Tbilisi), Historical Argumentation in the Period of Restoration of Independence of the South Caucasian States (1990-1991) 240

L. Melikova (Baku), A critical analysys of the inter-religious dialogue of cultures on the basis of new religions: a case study on Bahaism 241

S. Milorava (Paris), Alignment in Georgian 243

T. Mirzayeva (Baku), "Baku-Tbilisi-Ceyhan" oil pipeline as the subject of regional security 244

R. Mobili (Baku), Linguistic, cultural and religious diversity and tolerance model of Azerbaijan for example Udine 246

J. Movsumlu (Baku), Caucasian and Russia-Ottoman wars 249

A. Mukailova (Makhachkala),The binary model as a cultural paradigm of space in Tabasaran language 249

S. Murtuzaliev (Moscow), North-caucasian identity and Russian orthodox church 250

M.Musaev (Makhachkala), Dagestan Arabic-script biographical works about theologians of the IX-XIV centuries 252

S. Nataev (Grozny), On the question of "indigenous" and "non-indigenous" Chechen Taipei 253

K. Navrazova (Grozny), On the issue of transitivity/intransitivity of verbs in Chechen language 254

A. Nikoleishvili (Tbilisi), From the history of Georgian periodical print publications of Baku. The newspaper 'Martsvali' ('Grain') 256

S. Omiadze (Tbilisi), Semiotic density and regional sphere of concepts 257

J. Osiecki (Krakow), „Francs" Armenian Catholics in Armenia and Georgia in 20th century. Preliminary results of historical and oral history studies 258

A.Osmaev (Grozny), The Chechen Republic in 2007-2012 259

M. Ovkhadov (Grozny),The Chechen people in the mirror of the USSR national policy: language, education, personnel. 261

A.Özfırat (Antakya-Hatay), Mt. Ağrı-Bozkurt Excavation: Settlement Pattern From Late Chalcolithic Period to Urartean Kingdom 262

N. Paulovich (Warsaw), The South Caucasus in Search of Self-identity: the Language of the Elite 262

A. Petrosyan (Yerevan), Traces of the Moon Cult in Armenian Onomastics 264

N. Popiashvili (Tbilisi), Globalization and identity in literature 264

M. Puturidze (Tbilisi), For the Problem of Appearance of the Toreutic Assemblage in South Caucasus 265

K. Sackett, L. Humnick (Dallas), Evaluating Community-based Language Development Activities with the Sustainable Use Model: A Tsakhur Case Study 266

R.Seferbekov (Makhachkala), Multiculturalism in Dagestan: the preservation of ethnic identity in the context of globalization 267

M.Shekhmagomedov (Makhachkala), The problem of false sheikhdoms based on materials of Sheikh Hasan-Afandi-Kahibsky's creation *"ad-Durra al-baida fi-raddi al-bida va al-akhva"* (A dazzling pearl in denial of heresies and fallacies) 267

S. Shikhalieva (Makhachkala), Linguocultural community in Daghestan: genesis and structure 268

T. Sikharulidze (Erzurum), Problems of language situation in Abkhazia 269

R.Sofer (Haifa), Curricular reform for higher academic institutions in multicultural education: why, what and how: doit a Tempus program for the Caucasus region of Georgia 271

L. Solovyova (Moscow), Turkmens North Caucasus: the study of some of the sources of farm and family traditions of the local ethnic groups 272

J. Strakes (Tbilisi), Bastion beacon or bridge: investigating public diplomacy among yezidi of the South Caucasus 273

N. Sulava (Akhaltsikhe), Towards the Genesis of Tiger's Metaphor in Kavkaz and Rustaveli's Poem "The Knight in the Tiger's Skin" 274

M. Suleybanova (Grozny), Synonymous, antonymous pair of nouns in the Nakh Languages 276

A. Tankiev (Nazran), The formation of Old Ingush Nart epos and the Caucasus values in "Axial time" of mankind's history 277

Y.Tchekhanovets (Jerusalem), Caucasian Christian Communities in Byzantine Jerusalem: Patterns of Interaction 279

L. Tetakayeva, K. Boraganova (Makhachkala), Linguo-cultural features of man's and woman's images in кumyk gender-marked phraseologisms 280

A. Timaev (Grozny), The processes of generalization of verbal and nominal steams in nakhsky languages and dialects 282

M. Tlostanova (Moscow), Is there a Caucasian "community of sense"? On pluritopic hermeneutics, transcultural subjectivities and transmodern futures 284

A. Tokayeva (Grozny), Chechen language in the light of language monogenesis theory 285

E. Topuria (Kutaisi), Linguocultural Interpretation of "Concept" and Comceptualsation of Lingual Units 287

I. Tsereteli (Tbilisi), The Problem of Interrelation of Titular Nation and Ethnic Minorities in Georgia According to the Printed Press (The Turn of the 20th Century) . . . 288

M. Tsiskarishvili (Telavi), Endangered languages in the process of Multilingualism and globalization (Analyze of TsovaTush(Batsbi) material) 289

N. Tsuleiskiri (Kutaisi), Sociolinguistic Picture of the Caucasus of the 18th Century according to 'Travels through Russia and in the Mountains of the Caucasus' By Johann Anton Güldenstädt 290

Kh. Tumanishvili (Tbilisi), Comparative Study of Phraseological Collections in Linguoculturological Context (based on Arabic and Georgian Material) 290

E.Vardoshvili (Tbilisi), For the reflection of the idea of freedom for Caucasian people in the poetic works of Ilia Chavchavadze 292

T. Vashakidz e (Tbilisi), Towards the syntactic status of two-component phraseological expressions in Georgian 293

R. Zekalashvili (Tbilisi), Functional-Pragmatic Analysis of the Phatic Communication in the Speech of the Literary Personages (According the Plays by David Kldiashvili) 294

G. Zhuzhunashvi li, N. Beridze (Tbilisi),Mikhako Tsereteli's Work „The Problems of Race and Culture in the Caucasus" 296

S. Zolyan (Yerevan), Caucasus: intercultural dialogue – or clash of civilizations? 296

С о д е р ж а н и е

Р. Абашиа (Тбилиси), Из истории образования древнейших этнотопонимов Кавказа. III 298

Р. Н. Абдулаева (Махачкала), Национальный мир аварских загадок 300

И. Х. Абдуллаев (Махачкала), Грузино-дагестанская изоглосса из области социальной терминологии 301

Р. С. Абдулмажидов, М.Г. Шехмагомедов (Махачкала), Мухаммадтахир ал-Карахи и его автобиографическое сочинение «Китабу ‘ибарат ал- и‘тибар фи истислахи ал-а‘мал би кадари ал-иктидар» («Книга рассказов о значимости стремления к улучшению деяний по мере своих сил») 303

С. Адамова (Махачкала), Лингвокультурологическая характеристика паремиологических единиц с компонентом-зоонимом (на материале родственных дагестанских языков: лакского и аварского) 304

П. Адамчевски (Познань), Современный азербайджано-иранский спор на тему Гюлистанского и Туркманчайского договоров 306

Т. М. Айтберов (Махачкала), Кавказские походы Надира Афшара – важный фактор укрепления дагестанского единства и развития национальных языков 307

С. И. Аккиева, А. Б. Геккиев (Нальчик), Миграционные процессы и национальная идентичность в республиках Северного Кавказа в постсоветский период 309

М. С.-Г. Албогачиева (Санкт-Петербург), Современные проблемы ингушского языка 310

З. А. Алигаджиева (Махачкала), Брак и свадебная обрядность аварцев Дагестана в условиях глобализации: сохранение идентичности и модернизации 312

Л. Алиева (Баку), Проблема национальной идентичности в Азербайджане 313

З. Алиева, М. Гаджибегова (Махачкала), К вопросу о грузинско-андийских языковых контактах 314

С. З. Алиханов (Махачкала), Особенности субстантивации прилагательных в аварском языке 315

Н. Альбеков (Грозный), Билтой – к вопросу этимологии 317

Ф. Антадзе-Малашхия (Тбилиси), К внеязыковому аспекту заимствованных персидских антропонимов в грузинском 318

Н. Антелава (Тбилиси), К сущности абхазского теонима «А-лышькъынтыр» 320

Н. Антелава (Тбилиси), Ликантропия в древней Картли 323

А. Арабули, Н. Джавахишвили (Тбилиси), Об одной грузинской фамилии дагестанского происхождения 325

Г. Д. Атаев (Махачкала), О мультикультурализме и толерантности в Дагестане в эпоху средневековья 327

М. А. Ахмедов (Махачкала), Место заимствованных слов в системе лексики дагестанских языков. 329

У. Т. Ахундзаде (Баку), Проблема взаимоотношения поколений в транскультуральных семьях 330

Т. И. Ахундов (Баку), Культура подкурганных склепов (Возвращение к уже сказанному) 332

Г. И. Ахундова (Баку), Психолингвистические основы антитезных конструкций в азербайджанском и английском языках 333

М. Х. Багаев, Р. Х. Мамаев (Грозный), Межэтнические контакты как основа формирования археологических культур Центрального и Северо-Восточного Кавказа 335

Ц. Барамидзе (Тбилиси), Экстралингвистические параметры для определения идентичности этноса в мультилингвокультурном Северном Кавказе 337

Н. М. Барахоева (Назрань), Особенности залога в эргативных языках (на материале ингушского языка) 338

З. М. Батирова, А. С. Алиханов (Махачкала), Образование имен существительных с помощью суффикса -ч в аварском языке 340

Р. М. Бегеулов (Карачаевск), Историческое образование в условиях мультикультурного пространства Карачаево-Черкесии 342

М. Беккер (Баку),Толерантность как образ жизни 343

П. М. Бектемирова (Махачкала), Уступительные и условные деепричастия в бежтинском языке 344

Л. Бериашвили (Тбилиси), Реликты в традиционной модели земледелия Кавказе (бобовые культуры в Грузии) 346

З. Х.-А. Берсанова (Грозный), Дорога в менталитете чеченцев 347

В. Б. Бесолов, А. В. Бесолов (Владикавказ), Отечественные и иностранные исследователи архитектурного и градостроительного наследия Кавказа как зачинатели кавказского архитектуроведения – самостоятельной отрасли ориенталистики 348

Е. Б. Бесолова (Владикавказ), К проблеме создания «Сравнительной лексикологии кавказских языков» 349

Л. Битадзе, Ш. Лалиашвили (Тбилиси), Осетины на антропологической карте Кавказа 350

М. А. Бугаев (Грозный), Миротворчество на Кавказе: малоизвестные страницы (свидетельство участника) 352

Ф. Гаджиев, А. Гаджиева (Баку), Азербайджанцы Грузии в XIX веке: Общественно-политическая активность и образ жизни 354

З. М. Гаджиева (Махачкала), Названия цветковых травянистых растений в аварском языке 355

Т.Э. Гаджимурадова (Махачкала), Этнографические и фольклорные истоки повести Наримана Самурова «Царь народа – Шар-эли» 357

М. Гамбашидзе, М. Чиракадзе (Тбилиси), К вопросу о следах культа металлургии в грузинской этнокультурной среде 359

Е. Гаприндашвили (Тбилиси), К вопросу о кавказско-индоевропейском ареальном взаимоотношении сванского термина «дава коджи» 360

Ш. Х. Гапуров, В. Х. Магомаев (Грозный), Грузинский вопрос
в восточной политике России в начале Х1Х века 362

Л. М. Гарсаев, А.М. Гарасаев, Т. С. Шаипова, М.М. Гарсаева (Грозный)
Некоторые морально-этические установки, связанные с обычаем кровной
мести «чир» чеченцев 363

Л. М. Гарсаев, А.М. Гарасаев, Т. С. Шаипова, М. М. Гарсаева (Грозный),
Этническое общество ГУЬНА (Гуной) (Страницы истории, предания, легенды,
расселение) 365

У. У. Гасанова (Махачкала), Цветообозначения кайтагской вышивки
и их роль в языковой картине мира 366

Г. Гванцеладзе (Тбилиси), Антропонимы и фамилии в эпиграфических
памятниках Абхазии 368

Т. Гванцеладзе (Тбилиси), О древнейшем словаре абхазского языка 369

Н. Гозалова (Баку), Женское образование в современном Азербайджане 370

Т. Гитолендиа (Тбилиси), Табу – один из источников полисемии
в грузинском языке 371

Е. Гогиашвили (Тбилиси), Сказочный конь: грузино-армянские
фольклорные параллели 373

Г. Гоциридзе (Тбилиси), Ареальные аспекты этнокультурных
взаимоотношений народов Кавказа (на примере системы питания) 374

Ю. У. Дадаев (Махачкала), Социально-экономическое и правовое
равенство всех народов и этносов – важнейший фактор обеспечения
веротерпимости и интернационалима в государстве Шамиля 375

Р. Х. Дадашев, И. В. Мусханова (Грозный)
Этническая система чеченцев в свете теории Л.Н. Гумилева 377

М. В. Дарчиева (Владикавказ), Организация пространства игрищ и танцев
(хъазт) в осетинских эпических текстах 379

Н. Джавахишвили (Тбилиси), Из истории грузино-дагестанского
военного сотрудничества (на грани XVIII-XIX веков) 380

Е. Джавелидзе (Тбилиси), Апологетика прошлого в лирике и прозе Яхьи Кемаля 381

С. М. Джамирзаев (Грозный), Автохтоны Кавказа и мультикультурализм (некоторые аспекты) 383

В. Джапаридзе (Тбилиси), Об ажурных грузинских бляхах общекавказского характера 384

В. А. Дмитриев (Санкт-Петербург), Толерантность в кавказском регионе: возможности теоретических подходов и практических поисков 385

С. Зеделашвили (Тбилиси), К вопросу о набегах дагестанцев на Грузию (лекианоба) в специальной литературе 387

С. Золян (Ереван), Кавказ: межкультурный диалог – или столкновение цивилизаций? 388

П. А.Ибрагимова (Махачкала), Ликвидация вакфной собственности в Дагестане в первой половине XX в. 389

С-Х. С-Э. Ирезиев (Грозный), Фонетические процессы в структуре производных глаголов, образованных с помощью dita^{n} «оставить», «позволить» чеченского и ингушского языков при образовании первой группы времен 391

Д. Канделаки, А. Манагадзе (Тбилиси), Русские офицеры на Кавказе (по европейским источникам XIX века) 396

С. М. Касимова (Махачкала), Частицы как показатель специфики внутринациональных речевых культур (на материале табасаранского языка) 397

Э. Квавадзе, И. Марткоплишвили, М. Чичинадзе, Л. Битадзе, К. Кахиани, И. Гамбашидзе, Г. Миндиашвили , Г. Гогочури (Тбилиси), Новые методы исследования содержимого археологической посуды и их значения для реконструкции палеодиеты 398

Д ж. Кейсеровская (Баку), Классификация фразеологизмов в закатальском диалекте аварского языка 400

И. А. Керимов, М. А. Тайсумов, А. А. Абумуслимов (Грозный), Топонимия Чечни как информационно-интенциональная лингвистическая единица 401

Н. А. Кипиани (Агры), Карачаево-балкарский язык и язык «Слова о полку Игореве» 402

И. Ю. Кокаева (Владикавказ), Реализация поликультурных принципов обучения в образовательном пространстве Республики Северная Осетия- Алания 403

Н. Ш. Курбанова (Махачкала), Способы контаминации темпоральных значений послелогами пространственной семантики 403

К. Кутателадзе (Тбилиси), Джавахети в некоторых армянских источниках и их сравнительный анализ с грузинскими источниками 405

Д. М. Магомедов (Махачкала), Пространственные падежи и послеложные конструкции в аварском языке 407

М. А. Магомедов (Махачкала), Аваро-андийская топонимия (структура и семантика) 409

М. И. Магомедов (Махачкала), Особенности выражения субъектно-объектных отношений в аварском языке 412

М. М. Магомедова (Махачкала), Способы образования косвенной основы в арадерихских говорах хунзахского диалекта аварского языка 414

П. М. Магомедова, М. К.Мусаева (Махачкала), Горно-долинное садоводство в Дагестане: проблема сохранения народных традиций хозяйствования 415

М. М. Магомедханов (Махачкала), Кавказская идентичность: грани толерантности 416

А. Н. Максимчик (Минск), Судьба музейных коллекций кавказского военно-исторического музея 418

З. М. Маллаева (Махачкала), Некоторые особенности каузатива аваро-андийских языков 419

Л. Меликова (Баку), Критический анализ интер-религиозного диалога культур на базе новых религий (на примере бахаизма) 421

С. Милорава (Париж), Типы конструкций в грузинском языке 423

Т. Мирзаева (Баку), Нефтепровод «Баку-Тбилиси-Джейхан» как объект региональной безопасности 425

Р. Мобили (Баку), Языково-культурно-религиозная модель многообразия и терпимости в Азербайджане на примере удин 426

Дж. Мовсумли (Баку), Русско-турецкие войны за Кавказ 430

А. Р. Мукаилова (Махачкала), Бинарная модель как культурная парадигма пространства в табасаранском языке 431

С. И. Муртузалиев (Москва), Северокавказская идентичность и РПЦ 432

М. А. Мусаев (Махачкала), Дагестанские арабоязычные историко-биографические сочинения о представителях мусульманской духовно-религиозной элиты IX-XIV вв. 434

Х. Б. Навразова (Грозный), К вопросу о переходности / непереходности глаголов в чеченском языке 435

С. А. Натаев (Грозный), К вопросу о «коренных» и «некоренных» чеченских Тайпах 437

М. Р. Овхадов (Грозный), Чеченский народ в зеркале национальной политики СССР: язык, образование, кадры 438

А. Д. Осмаев (Грозный), Чеченская республика в 2007-2012 гг. 440

Н. Папуашвили (Тбилиси), Я. Рейнегс и К. Кох о потомках Кавказских албанцев 441

Н. Паулович (Варшава), Южный Кавказ в поисках самоидентичности 442

А. Петросян (Ереван), Следы культа луны в армянской ономастике 443

Р. И. Сефербеков (Махачкала), Мультикультурализм в Дагестане: сохранение этнической идентичности в условиях глобализации 444

К. Сихарулидзе (Тбилиси), Элементы поклонения земле в ритуалах Деторождения 445

Т. Сихарулидзе (Эрзурум), Проблемы языковой ситуации в Абхазии 446

Л.Т. Соловьева (Москва), Туркмены Северного Кавказа: о некоторых источниках изучения хозяйства и семейных традиций локальной этнической группы 447

Н. Сулава (Ахалцихе), Генезис метафоры леопарда/тигра (вепхви) в кавказском ареале и поэма Шота Руставели 449

М. У. Сулейбанова (Грозный), Синонимичные, антонимичные парные существительные в нахских языках 450

А. Х. Танкиев (Назрань), Формирование ценностей древнеингушского нартского эпоса и Кавказа в «Осевое время» истории человечества 452

Л. М. Тетакаева, К. К. Бораганова (Махачкала), Лингвокультурологические особенности образов мужчины и женщины в кумыкских гендерно-маркированных фразеологизмах 454

А. Д. Тимаев (Грозный), Процессы обобщения глагольных и именных основ в нахских языках и диалектах 456

М. Тлостанова (Москва), Существует ли кавказское «сообщество смысла и чувства»? О плюритопической герменевтике, транскультурных субъектностях и трансмодерном будущем 458

А. С. Токаева (Грозный), Чеченский язык в свете теории моногенеза языков 459

Е.Топуриа (Кутаиси), Лингвокультурологическое понятие концепта и языковая концептуализация лексических единиц 462

М. Хадзиев (Назрань), Локальные особенности в архитектуре горной Ингушетии 463

Н. М. Хайбулаева, М. М. Хайбулаева (Махачкала), Сюжетно-композиционное строение и образная система романа Е. Хамар-Дабанова «Проделки на Кавказе» 464

А. И. Халидов (Грозный), Этноязыковая ситуация на Северном Кавказе 465

Ш. М. Хапизов (Махачкала), Грузинская надпись из юго-восточной Аварии (Карах) 468

Л. В. Хатухова (Нальчик), Семантическое развитие лексемы «sour» и ее кабардинского коррелята 470

М. Х. Хаутиева (Назрань), Структурно-семантическая характеристика устойчивых сочетаний ингушского языка 473

Н. Хелаиа (Тбилиси), Аспекты мотивации грузинских фитонимов по отношению названний заболеваний 474

Э. С. Хидирова (Махачкала), «Окопная правда» в ранних рассказах Л.Н. Толстого 476

О. Цецхладзе (Батуми), Антропологические особенности коренного населения Имерхеви 476

С. Чаава (Тбилиси), Социолингвистические последствия советской культурной политики и абхазский народ 478

Н. М. Чуякова (Майкоп), Роль Грузии в становлении адыгейской Интеллигенции 479

М. Г. Шехмагомедов (Махачкала), Проблема лжешейхства в Дагестане по материалам произведения шейха Хасана-афанди Кахибского «ад-Дурра ал-байда фи радди ал-бида‘ ва ал-ахва’» (Ослепительная жемчужина в опровержение ереси и заблуждений). 481

С. Х. Шихалиева (Махачкала), Лингвокультурная общность в Дагестане: генезис и структура 482